

มหาวิทยาลัยมหิดล
Mahidol University
Wisdom of the Land

จิตใต้สำนึกร่วม ขวัญข้าวของคนไทย

ลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร แม่น้ำโขง แม่น้ำแดง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วนบพร วงศ์กาฬสินธุ์

จิตใต้สำนึกร่วม ขวัญข้าวของคนไท: กลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร แม่น้ำโขง แม่น้ำแดง
(Collective Unconscious of Tai's Rice Mother:
Brahmaputra, Mekong, Red River Valleys)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขนบพร วงศ์กาฬสินธุ์
(Asst. Prof. Dr. Kanopporn Wongkalasin)

ISBN : 978-616-582-788-1

พิสูจน์อักษร : เบญจวรรณ แก้วสว่าง
จัดรูปเล่ม : ปิยฤทธิ์ ปัญจธรรมวิทย์
ออกแบบปก : ฉันทนา คำนาค
พิมพ์ครั้งแรก : มิถุนายน 2564

พิมพ์ที่ : บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด
เลขที่ 219 ซอยเพชรเกษม 102/2 แขวงบางแคเหนือ เขตบางแค กรุงเทพฯ 10160
จำนวนพิมพ์ : 200 เล่ม

ราคา : 200 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

ขนบพร วงศ์กาฬสินธุ์

จิตใต้สำนึกร่วม ขวัญข้าวของคนไท: กลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร

แม่น้ำโขง แม่น้ำแดง = Collective Unconscious of Tai's Rice
Mother: Brahmaputra, Mekong, Red River Valleys. กรุงเทพฯ :
จรัสสินทวงศ์การพิมพ์, 2564.

440 หน้า

1. จิตวิเคราะห์- ด้านจิตใต้สำนึกร่วม 2. ชาตินิยมไทย 3. ขวัญข้าว -
การเรียกขวัญ เทพแห่งขวัญพืช

สารบัญ

บทคัดย่อ	8
Abstract	12
คำนำ	18
บทนำ	20
คนไทย สังคมข้าว... ขวัญกับคนไทย	28
ขวัญของคนไทย	37
คนไทยกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร	54
อาหม	56
คำตี	97
คำยัง	108
ผาเก	112

คนไทลุ่มแม่น้ำโขงจังหวัดสกลนครและนครพนม	124
สกลนคร	124
ที่มาของมเหสักข์	136
ขอมในยุคสร้างเมือง	154
ล้านช้างเข้ามาแทนที่	162
สกลนครในสมัยธนบุรี	164
อุปฮาดกาฬสินธุ์ สมัยกรุงธนบุรี	165
นครพนม	168
ความสัมพันธ์ล้านช้าง	176
กลุ่มคนในนครพนม	180
คนไทลุ่มแม่น้ำแดง	190
องค์ประกอบของจิตใจ	220
คำเชื่อมโยง	234
แม่ต้นแบบ... ขวัญข้าวของคนไท	250
ความเป็นหญิงในชาย	253
สัญลักษณ์	260
นางขวัญข้าวหรือนางลือคคิหมี่	278
พิธีกรรมและคำเรียกขวัญ	286
ลือคคิหมี่นางขวัญข้าวของอาหม	300
ครรรค์แห่งมารดา	307
ข้าวกับกลุ่มคนไทในจีน	317

ปู่ขวัญข้าว	323
สรุป	329
ต้นแบบต่างประเทศ	332
เทวีศรี	333
ฟูไรมาของชาวเมยไต้ย	335
ลักษมีเทวี	337
เทพีข้าวโปนนิญมัน	340
เทพีดีมีเทอร์	341
แม่ข้าวโพด	342
จิตวิญญาณข้าวญี่ปุ่น	354
อาทิตยเทพี	356
เทพอาทิตย์	371
ชาย... ข้าวไรย์และข้าวโพด	374
ข้าว... บ่าวสาว	375
สรุป	380
ภาคผนวก รูปภาพ	392
บรรณานุกรม	412
ดัชนี	434

บทคัดย่อ

การเคารพบูชา แม่ขวัญข้าว ถือเป็นศาสนาดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท กลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทที่เรียกชื่อกลุ่มตนแตกต่างกันไป เช่น ไทย ฉาน จีน ลื้อ ลาว ไทดำ หน่ง ฯลฯ คนที่พูดภาษาตระกูลนี้ แยกย้ายกระจายกันตั้งถิ่นฐานตลอดเส้นทาง ที่เปรียบได้กับลูกตุ้มนาฬิกาที่แกว่งจากซ้ายสุด แล่นไปขวาสุด ประเทศจีน वादไปขวาสุด ถึงแถบรัฐอรุณาจัลประเทศ ในประเทศอินเดีย และนอกจากจุดร่วมด้านภาษาแล้ว คนชาติพันธุ์นี้ยังคงสืบทอด ยึดถือปฏิบัติ หรือเชื่อถือในสิ่งเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นสร้างถิ่นฐาน ณ ดินแดนใด จึงนำมาสู่การศึกษาเรื่อง จิตใต้สำนึกร่วม ขวัญข้าวของคนไท กลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร แม่น้ำโขง แม่น้ำแดง ด้วยความจริงที่ว่า ไทนั้นเป็นสังคมการทำนาข้าว และสิ่งที่ยึดนำประจำจิตใจของชาวนา คือ นางขวัญข้าว หรือแม่ขวัญข้าว ชาวนาไททุกถิ่นเรียกขาน เทพีข้าว ด้วยคำเดียวกันว่า นางขวัญข้าว แม่ขวัญข้าว แตกต่างกันไปตามการออกเสียงสำเนียง และแม่ขวัญข้าวนี้ เป็นจุดร่วมเดียวกัน เป็นการบูชาธรรมชาติตามแนวศาสนาแรกเริ่มของเผ่าพันธุ์ การศึกษานี้ได้นำหลักการเรื่อง จิตใต้สำนึกร่วมในเรื่องแม่ต้นแบบ ด้านจิตวิเคราะห์ เพื่อศึกษาวิเคราะห์จิตใต้สำนึกร่วมเกี่ยวกับขวัญข้าวของคนไท 3 กลุ่มแม่น้ำจิตใต้สำนึกร่วมเป็นลำดับขั้นส่วนที่ลึกที่สุดของโครงสร้างของ

จิตใต้สำนึกตามแนวคิดของ Carl Gustav Jung โดยมีต้นแบบเป็นส่วนประกอบของจิตใต้สำนึกร่วม ต้นแบบคือ เป็นแม่ของแม่ทั้งปวง สิ่งที่เราเปรียบเป็นแม่คือผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์ให้ดอกออกผล เลี้ยงดูลูก (ผู้คน) พุ่มพิกทะนุถนอม กรุณาและอบอุ่น Jung กล่าวตัวอย่างต้นแบบ เช่น วีรบุรุษต้นแบบ วีรบุรุษเทพนิยาย ปราชญ์ผู้เฒ่า และแม่ต้นแบบ นางขวัญข้าวมีลักษณะของแม่ต้นแบบ เป็นแม่ผู้ยิ่งใหญ่ (Great Mother Archetype) คือแม่ของแม่ทั้งปวง เป็นแม่ผู้ให้กำเนิด พร้อมทั้งจะให้การเลี้ยงดู ให้ความอุดมสมบูรณ์ เป็นพลังงาน

กลุ่มคนไทยที่ทำการศึกษานี้ประกอบด้วย 3 แห่ง คือ คนไทที่อาศัยอยู่แถบแม่น้ำพรหมบุตร รัฐอัสสัม และรัฐอรุณาจัลประเทศ ประเทศอินเดีย มีกลุ่มคน อาหม ผาเก คำยง และคำตี้ แถบลุ่มแม่น้ำโขง จังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม ประกอบด้วยกลุ่มคนญ้อ ภูไท ลาว ไยย และกะเลิง และกลุ่มคนไทในเมืองหยวนเจียงและโม้ซามณฑลยูนนาน ประเทศจีน มีกลุ่มไทจั้ง จั้ง หย้า และไทเล่า โดยใช้วิธีการสังเกต สัมภาษณ์ และเทคนิคคำเชื่อมโยงในการศึกษา ได้ผลการศึกษาในประเด็นหลักว่า

1. คนไทแต่ละแห่งยังคงทำพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว โดยมีทั้งพิธีกรรมใหญ่ที่ร่วมกันทั้งครอบครัวและชุมชน ในลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร ทำพิธีกรรมใหญ่นำการเรียกขวัญข้าวโดยชายอาวุโสผู้ที่อ่านเอกสารโบราณคำเรียกขวัญข้าว และการเรียกขวัญข้าวในงานบุญกองข้าว นำการเรียกขวัญโดยหมอสูตขวัญในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ในขณะที่คนไทในหยวนเจียงและโม้ซามีแม่มดเป็นผู้นำในการกล่าวคำเรียกขวัญข้าว เมื่อนำข้าวกลับจากนาหลังเกี่ยวข้าว และขนข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งกระทำประจำทุกปี แต่ละครอบครัวทำกันเอง ส่วนมากผู้หญิงเป็นคนทำพิธี

2. คนไททุกกลุ่มเรียกคำว่า นางขวัญข้าว เหมือนกัน แต่ต่างสำเนียงกันไป ทั้งยังมีชื่ออื่นที่เรียกเพิ่มเติมขึ้นมาในแต่ละแห่ง คนไทในลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร เรียกว่า นางลือคคหิมี่ ซึ่งมาจากคำว่า ลักขมี นางอาม (ลูกสาวคนที่ 3 ซึ่งหมายถึงน้องสาวคนเล็ก) นางงาม นางห่มเมือง นางขวัญเงินขวัญคำ นางขวัญข้าวขวัญน้ำ เจ้าอุ่นฟ้างาม เย้คำ เจ็ดจางsangแม่ นางหงส์ และเรียกแม่โพสพ นางสะหลาบ นางคาย ในแถบจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม คนลุ่มแม่น้ำแดงเรียกว่า เจ้านางหลวง เจ้านางย่า เจ้านางงาม ย่าเจ้าข้าว ผู้เจ้าข้าว เจ้าข้าว

3. เทคนิคคำเชื่อมโยง ให้คำกระตุ้นว่า แม่ขวัญข้าว คำตอบสนองที่ได้คือ แม่ นางงาม นางข้าว แรง (พลัง)

ซึ่งหมายถึงแม่ต้นแบบที่ให้ชีวิตเป็นครรรค์แห่งชีวิตที่เราถือกำเนิด ได้พลังเข้มแข็งจากแม่ขวัญข้าว และเป็นแม่ผู้บริสุทธิ์

สัญลักษณ์เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงจิตใต้สำนึกร่วม คนไทในแถบแม่น้ำพรหมบุตรสร้างสัญลักษณ์แทนแม่ขวัญข้าวด้วยรูปภาพและประติมากรรมหญิงสาวรูปร่างอรชร ดังเช่นลักษณะของหญิงไท ผู้ชายเป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานเหล่านี้ ลักษณะของหญิงที่อยู่ใกล้ชิดส่วนลึกของผู้ชาย ปรากฏผ่านงานสัญลักษณ์ ส่วนคนไทในแถบแม่น้ำแดงและแม่น้ำโขงมีรวงข้าวแทนนางขวัญข้าว ถือเป็นสัญลักษณ์ดั้งเดิม

4. การแสดงความเคารพรวงข้าวซึ่งเป็นสัญลักษณ์แม่ขวัญข้าวในแถบพรหมบุตรและแม่น้ำโขง เชิญรวงข้าวไว้บนหัวชื่อบนสุดในยั้งข้าว กลุ่มคนไทที่ลุ่มน้ำแดง เมืองหยวนเจียงและเมืองโม่ซา วางรวงข้าวไว้บนยอดของกองข้าวเปลือกหรือแขวนไว้บนช้อนในห้อง

เก็บข้าวขึ้นบนสุดของบ้าน

การเคารพบูชาและการทำพิธีเรียกขวัญข้าวลดน้อยลงเช่นเดียว กับพื้นที่การทำนา ดังเช่น คนไทในหยวนเจียงที่พื้นที่การปลูกข้าว ถูกปรับเปลี่ยนเป็น อาคารโรงเรียน ร้านค้า และปรับพื้นที่ปลูกพืช ที่สร้างรายได้ดี เช่น แก้วมังกร ดอกมะลิ กล้วย ฯลฯ บางหมู่บ้าน ที่ยังทำนา การแสดงความเคารพก็ยังคงอยู่ แต่ก็ไม่มีความละเอียด ในการจัดทำพิธีดังอดีต ซึ่งก็มีผลมาจากยุคปฏิวัติวัฒนธรรมด้วย เช่นกัน คนไทแถบพรหมบุตรการทำนายังคงเป็นกิจกรรมหลักใน การดำเนินชีวิต พิธีกรรมเกี่ยวกับนางขวัญข้าวจึงยังคงปรากฏให้เห็น ส่วนคนไทลุ่มแม่น้ำโขงนั้นการเคารพบูชายังคงปฏิบัติ แต่ไม่เป็ นงานใหญ่ดังเก่าก่อน แต่งานบุญกองข้าว คนในชุมชนจะทำพิธี เรียกขวัญ แม่ขวัญข้าว ซึ่งเป็นหนึ่งในงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ของชาวลาวอีสานก็ยังคงปฏิบัติไม่ขาด

นอกจากนี้แล้ว จากการทบทวนเอกสารยังพบข้อมูลว่า แต่ละ ภาควัฒนในโลกรต่างก็นับถือบูชา เทพแห่งธัญพืช ตามที่กลุ่มตน เพาะปลูก ดังเช่น แม่ข้าวโพดของชาวสวีเดน รัสเซีย สกอตแลนด์ เทวีศรีของชาวบาห์ลี เทพีดีมีเทอร์ผู้เป็นเทพีแห่งธัญพืช นางพญูอิปี ของชาวเมยเตย์ที่รัฐมณีปุร ประเทศอินเดีย แม่ของจิตวิญญาณข้าว อะมะเตระซีหรืออาทิตยเทพีของชาวญี่ปุ่น แสดงถึงว่าจิตได้สำนึกร่วมกัน เป็นลักษณะเดียวกันทั่วทุกกลุ่มคน แต่มีความแตกต่างกันใน รายละเอียดของแต่ละกลุ่มคนแตกต่างกันไป

คำสำคัญ: จิตได้สำนึกร่วม จิตวิเคราะห์ แม่ขวัญข้าว ชาตินักรู้ไท เรียกขวัญข้าว

Abstract

Rice Goddess, the worship of Tai ethnic' s primitive religion. The groups of people who speak Tai speaking family and call their groups name differently, e.g., Lue, Shan, Thai, Nung, Lao, Tai Dam. Their settlement is spreading along the ways as the pendulum swings its hand from extreme left at Hainan, China, to extended right at Arunachal Pradesh, India. Despite the same language family, the religion or ethnic' belief is still reserved and proceed at wherever they inhabited. This point leads to study the collective unconscious in Mae Khwan Kao or Rice-mother as it is the same belief of Tai groups. Precisely, Tai is rice society and spiritual bounding is Nang (lady) Khwan Kao or Mae (mother) Khwan Kao. All Tai

peasants call Rice Goddess in the same pronunciation as Nang Khwan Kao or Mae Khwan Kao which may slightly different accent. And Mae Khwan Kao is common belief and worship of nature as the primitive religion of ethnic group. Mother archetype is the component of collective unconscious in analytical psychology. The study's purpose is to analyse collective unconscious of rice mother or Khawn Kao of Tai groups at 3 river valleys. Collective unconscious is the deepest level in the psyche structure according to Carl Gustav Jung. Collective unconscious is comprised by archetypes; hero archetype, hero myth archetype, wise old man archetype and mother archetype. Nang Khaw Kao has mother archetype characteristic and she is the Great Mother who mother of all mothers. Rice-mother who bares children, nature children, give energy and fertilization.

The sample studies were 3 Tai groups at 3 river valleys. Brahmaputra, Assam and Arunachal Pradesh, India; Ahom, Phake, Khamyang, and Khamti. Kong valley at Skahon Nakhon province and Nakhon province; Nyo, Phutai, Lao, Yoy, and Kaloeng. Tais at Yuanjiang and Mosa, Yunnan province, China where includes Jong, Jang, Ya and La. The study is applied words association technique including investigation and testing and

the main findings are accordingly.

1. Calling Khawn Kao is still practice in these Tai groups. The rituals are performed by individually; each one family and commonly; all together as village ceremony. Big ceremony of calling Khwan Kao at Brahmaputra leads by elder man who can read old script. Rice heap festival at Kong valley which leads by elder man or Mo Sud Khawn. While the elder lady or Mae Mod heads calling Khwan Kao at Yuanjiang and Mosa.

2. Nang Khwan Kao are called the same word by all Tai groups though slightly differ in accent. And in each area has some more name to call her. At Brahmaputra names her as Lokhimi which is arrived from Lakximi. Nang Am (Third daughter or as younger sister), beautiful lady, Nang Hom Mung (Lady who cover the country), lady of silver and gold, beautiful sky goddess, golden granary, Jed Jang Sang Mea, Nang Hong. Mae Posop Nang Salab, Nang Kan Kai, Nang Salok are pronounced at Sakhon Nakhon province and Nakhon Phanom province. At Red river, great grand lady, great grandmother, great beautiful lady, rice great grandmother, great rice lady, great of all rice.

3. Stimulus word in words association is Mae Khawn Kao and respond words are Mae, beautiful lady, rice lady

and energy which means mother archetype who gives lives and womb of lives that we are born got strength from Mae Khawn Kao and virgin mother.

Symbol is the image that explicates collective unconscious. Drawing and sculpture are depicted Rice-mother by Tai at Brahmaputra valley. Her physical body is represented Tai female type. Rice-mother images are created by men, image trait is from the deep psyche which shine through image. Tais at Red river and Kong valley present Rice-mother as rice bough, original image.

4. Paying respected rice bough which is the symbol of Rice Mother can be seen in area of Brahmaputra and Kong. Rice bough is invited at the highest rafter in granary. Tais in Yuanjang and Mosa lay rice bough at the rice heap or hang high ceiling in rice store room at 2nd floor.

Precisely the worship and calling Khawn Kao decline in practice according to paddy reducing of paddy fields such like Tais in Yuanjang, paddy field were changes into school building, business area and also transform to another plants for good profit i.e. dragon fruit, jasmine, banana, Jujube. Some groups in some villages are still doing rice cultivation, they are yet perform the worship ceremony but less in details. Worship festival is not

function as olden days, ethnic cultural performance was interrupted since Cultural Revolution, this incident is the main reason of ethnic ceremony's broken line. Rice agriculture is still the main task for living Tai lives at Brahmaputra valley and rice ceremonies can be seen. Tais at Khong river, worship of Rice Mother still active but unimportant as in yesterday years. Rice heap festival in second month of Thai and Lao calendar which it is one of Twelve-months festival of Lao people still unbroken line. The heart point of this festival is that village members perform calling Khwan Kao or Rice-mother.

From review works about agricultural societies found that people in each region around globe worship wheat goddess according to their stable plants, viz., corn mother at Sweden Russia and Scotland, Dewi Sri of Bali, Demeter the goddess of wheat, Phouoibi of Meitei people at Manipur in India, Amaterasu or Sun goddess as Mother of Rice Soul of Japanese. These can be shown collective unconscious is the trait of all human but details are differ among ethnics.

Keywords; collective unconscious, analytical psychology, Rice-mother, Tai ethnic, calling Khwan Kao

Kanopporn Wongkalasin

คำนำ

หนังสือนี้มาจากโครงการวิจัยเรื่อง ขวัญข้าวของคนไท...
กลุ่มแม่น้ำแดง-พรหมบุตร-แม่โขง ได้รับทุนเพื่อการค้นคว้าจากทุน
อุดหนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยมหิดล ประเภททุนส่งเสริมนักวิจัย
รุ่นใหม่ ประจำปีงบประมาณ 2554 ประเด็นหลักของงานวิจัยนี้คือ
ความพยายามที่จะนำแนวคิดวิเคราะห์ (Analytical Psychology)
โดย Carl Gustav Jung ในเรื่องจิตใต้สำนึกร่วม (collective
unconscious) เกี่ยวกับแม่ต้นแบบ (mother archetype)
มาอธิบายหรือทำความเข้าใจ นางขวัญข้าว ที่กลุ่มคนไทเคารพบูชา
โดยเข้าไปศึกษาหาความรู้จาก 3 กลุ่มคนไทซึ่งตั้งถิ่นฐานในแถบ
สามกลุ่มแม่น้ำ คือ กลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร รัฐอัสสัมและอรุณาจัลประเทศ
ประเทศอินเดีย จังหวัดสกลนครและนครพนม แถบแม่น้ำโขง
ประเทศไทย และเมืองหยวนเจียงและโม้ซา แม่น้ำแดง มณฑล
ยูนนาน ประเทศจีน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ใช้ภาษาตระกูลไท

งานศึกษานี้ได้ปรับปรุงเพิ่มเติมจากรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โดยเฉพาะในบทที่ว่าด้วยคนไทยทั้งสามแห่งโดยให้รายละเอียดมากขึ้น และบทแม่ต้นแบบของต่างประเทศซึ่งอาจทำให้เนื้อหา มีขอบเขตกว้างขึ้นมากกว่าประเด็นหลัก แต่ก็ด้วยจุดประสงค์ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพเกี่ยวกับสถานที่นั้น โดยเฉพาะความเป็นมา ของบ้านเมือง

การนำแนวคิดจิตใต้สำนึกร่วม มาศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับ ความเชื่อของกลุ่มเผ่าพันธุ์นี้ เป็นการศึกษาริเริ่มต้นของผู้เขียน จึงขอขอบพระคุณ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ให้โอกาสได้รับทุนเพื่อ ค้นคว้าวิจัย และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงซึ่งเป็นคุณูปการต่องานวิจัย

ขอน้อมเคารพ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ผู้ที่แนะนำความสำคัญถึงความรู้แขนงหนึ่งของจิตวิทยา เรื่อง จิตใต้สำนึกร่วม ซึ่งเป็นศาสตร์ที่มีสีสันโดดเด่นในเส้นทางจิตวิทยา รวมถึงข้อคิดเห็นต่องานหนังสือนี้ ศาสตราจารย์ยรรยง จิระนคร (เจีย แยน ยอง) ผู้แนะนำให้รู้จักชาวฮัวเหยาไทในหยวนเจียง อาจารย์พรพีไล เลิศวิชา แบบอย่างนักวิจัยและรุ่นพี่ผู้มีกัลยาณธรรม Madhujya Rajkonwar เพื่อนผู้ไม่เคยทอดทิ้งในการอธิบายความรู้ และคนที่ต้องถิ่นทุกๆ ท่านที่กรุณาให้ข้อมูลความรู้และมีมิตรจิต มิตรใจต่อกัน

26 พฤษภาคม 2564

ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์

บทนำ

คนไทย ข้าว ขวัญ สามสิ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ชุมชนคนไทยแต่เดิมเป็นชุมชนชาวนา หรือสามารถพูดได้ว่าชุมชนชาวนาเป็นรากเหง้าของเราเอง ข้าวไม่ได้ผลิตขึ้นมาเพียงเพื่อบริโภค และมีปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งหมาย แต่ยังเป็นพีชวัฒนธรรมด้วย เราจะรู้จักตัวเราเองผ่านวัฒนธรรมข้าว ชุมชนคนไทยแผ่ขยายตั้งถิ่นฐานอยู่ตามชัยภูมิที่อุดมสมบูรณ์แต่โบราณมา บ้างก็มีอาณาจักรของตน บ้างก็เป็นชนกลุ่มน้อยในดินแดนของกลุ่มคนที่มีอำนาจมากกว่า คนไทยที่มีถิ่นฐานแถบลุ่มแม่น้ำต่างๆ อาทิ คนไทยในลุ่มแม่น้ำแดง (ตั้งแต่เขตปกครองตนเองซินผิง เขตปกครองตนเองหยวนเจียง มณฑลยูนนานมีชุมชนคนไทยตามลำน้ำแดงเป็นระยะเลยเข้าเขตประเทศเวียดนาม) แม่น้ำโขง (ชัดเจนจากเขตปกครองตนเองเชียงรุ่งเรื่อยมาถึงประเทศไทยและลาว) คนไทยในแถบจังหวัดลาวก้าย ไหล่เจิว เซินลา เอียนบ้าย

ประเทศเวียดนาม คนไทลุ่มแม่น้ำสาละวิน เขตเต๋อหง ประเทศจีน และรัฐฉาน ประเทศพม่า และคนไทที่อยู่ไกลออกไปจากคนไทกลุ่มอื่นคือ คนไทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย แถบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร ทั้งนี้ก็ได้หมายความว่าคนไทจะอยู่เฉพาะแอ่งที่ราบลุ่มหรือบริเวณโดยรอบแม่น้ำเท่านั้น คนไทบางกลุ่มก็อาศัยอยู่บนที่สูง เช่น เขาเตี้ยๆ เนินเขา ที่ราบระหว่างหุบเขา เพียงให้บริเวณนั้นๆ มีแหล่งน้ำที่สามารถจัดการกับน้ำเพื่อการทำนาได้ ไม่อัดคั่ง และดินแล้งจนเกินไป

ทั้งนี้ความเป็นคนไทไม่ใช่เพียงเพราะมีคำพูดที่มาจากตระกูลภาษาเดียวกัน (ไต-กะได) แต่มีรากเหง้าอารยธรรมและจิตวิญญาณของคนไทที่เหมือนกัน มีเอกลักษณ์เฉพาะและเป็นพื้นฐานของความเป็นไทในปัจจุบันนี้ด้วย ถึงแม้ทุกวันนี้ดูเหมือนลักษณะของความเป็นไทจะค่อยๆ จืดจางลง แต่ด้วยรากฐานของจิตใจในความเชื่อความศรัทธาต่อศาสนาดั้งเดิมเป็นจุดร่วมเดียวกัน ซึ่งเป็นจิตวิญญาณของกลุ่มคน เผ่าพันธุ์ คงจะไม่หมดสิ้นไปโดยง่าย และจะหวนกลับมาถ้าวันใดที่คนไทยเองหลงลืมไป

คนไทที่อยู่ในแต่ละประเทศมีอาชีพเกษตรกรรม คือปลูกข้าว ทำนา ปริมาณและคุณภาพของข้าวในประเทศนั้นๆ ได้จากกลุ่มคนไทเป็นสำคัญเช่นกัน การวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะคนไท 3 แห่ง คือ 1. กลุ่มคนไทลุ่มแม่น้ำแดงในเขตปกครองตนเองหยวนเจียง (Yuanjiang) นครยวีซี (Yuxi) มณฑลยูนนาน (Yunnan) ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน ซึ่งมีกลุ่มคนไท 3 กลุ่ม อาศัยอยู่ในเขตนี้ หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้กัน มีกลุ่ม ไทจิ้ง ไทจั้ง (ซ่าง) ไทหย่า 2. กลุ่มคนไทลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร รัฐอัสสัม (Assam)

ประเทศสาธารณรัฐอินเดีย กลุ่มคนไทอาหม ไทผาเก คำยั้ง และคำตี้
3. กลุ่มคนไทลุ่มแม่น้ำโขง จังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม
กลุ่มคนไทลื้อ ผู้ไท ไทโย้ย กะเลิง และลาว ถึงแม้คนไททั้งสามกลุ่ม
จะอยู่กันคนละทิศและค่อนข้างห่างไกลกันแต่มีสายใยบางประการ

ข้าว (Kao) นา (Na) และขวัญ (Khwan) เป็นคำสากลของกลุ่ม
คนไท ต่างกันเพียงสำเนียงการออกเสียง คนไทที่เมืองหยวนเจียง
ซึ่งห่างจากเมืองหลวงคุนหมิงประมาณ 250 กิโลเมตร หน้าประตูบ้าน
และริมทุ่งนามีตาแหลว คนไททั้งสามกลุ่มมีตาแหลวและเรียกชื่อ
เดียวกันนี้ และที่เมืองหยวนเจียงนี้ยังมีการผูกแขนรับขวัญแขก
ผู้มาเยี่ยมเยียนด้วยด้ายสีแดง คนไทที่รัฐอัสสัมมีความเชื่อเรื่องขวัญ
อย่างชัดเจน ซึ่งกล่าวไว้ในพงศาวดารอาหมโบราณจิ โดยแบ่งขวัญ
เป็น 2 ระดับ คือ 1. ขวัญเมือง ประกอบด้วย ขวัญหมู่บ้าน ขวัญเงิน
ขวัญคำ และขวัญช้างขวัญม้า 2. ขวัญบ้าน ประกอบด้วย ขวัญข้า
ขวัญเล็ก คือข้าและเล็กต่างเป็นฐานันดรทางสังคม ทั้งข้าและเล็ก
ตั้งหมู่บ้านทำนาอยู่รอบเมือง ขวัญวัวขวัญควายหรือขวัญของสัตว์
ที่ช่วยทำการผลิตในไร่นา และขวัญเงินขวัญคำคือความมั่งคั่ง
หรืออยู่ดีกินดี และหมายถึงสัมพันธ์กับ “เยี้ยข้าว” หรือยุ่งฉาง
เก็บข้าว (รณิ เลิศเลื่อมใส, 2544) คนไทในจังหวัดสกลนครและ
จังหวัดนครพนมมีความเชื่อเรื่องขวัญอย่างเหนียวแน่น คนใน
ครอบครัวหรือสมาชิกในหมู่บ้านเดียวกันให้ความสำคัญไม่เฉพาะ
ขวัญของตนเอง แต่ยังหมายถึงผู้ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วย เช่น ผู้เฒ่า
ผู้แก่ในหมู่บ้านหรือชุมชนเจ็บป่วย คนในหมู่บ้านทุกวัยทั้งชายหญิง
จะมาผูกแขนเรียกขวัญให้ที่บ้านของผู้ป่วย เมื่อประสบอุบัติเหตุ
จะต้องทำพิธีช้อนขวัญ ณ สถานที่ที่ประสบอุบัติเหตุ การผูกแขน

รับขวัญยังมืออย่างสม่ำเสมอ การเรียกขวัญข้าวที่ทำกันทั้งหมดในบ้าน เป็นประจำทุกปีในงานบุญเดือนยี่หรือบุญกองข้าว แต่เดิมนอกจาก เรียกขวัญข้าวแล้ว ยังเรียกขวัญสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวด้วย ดังเช่น สู้ขวัญคน สู้ขวัญควาย สู้ขวัญเกวียน สู้ขวัญลานข้าว สู้ขวัญเล่าข้าว

คนไทยในประเทศจีนและประเทศอินเดียอาศัยอยู่ร่วมกับ กลุ่มคนชาติพันธุ์อื่นๆ ลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มสลับกับ ภูเขา ดังเช่นที่เมืองหยวนเจียง เป็นเขตปกครองตนเองชนชาติฮานี หยี และไต พื้นที่ส่วนกลางภูเขาเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของชนเผ่าฮานี บนยอดภูเขาสำหรับชนเผ่าหยี และคนไทหรือไตบุกเบิกพื้นที่ราบลุ่ม ซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ โดยพืชหลักที่คนไทยเพาะปลูกคือข้าว รองลงมาคือมะม่วง พุ้งนาแต่ละบ้านยังมีการปักตาแหลวไว้เพื่อ ปกป้องทุ่งนาจากผีร้ายไม่ให้เข้ามาทำลายข้าวและขวัญข้าว พืชทั้ง สองเป็นผลผลิตที่เลี้ยงคนในมณฑลและมีชื่อเสียงในระดับประเทศ

รัฐฮัสสัมก็เช่นเดียวกับเมืองหยวนเจียง นอกเหนือจากคนไทย ที่อาศัยอยู่ที่ราบลุ่มแล้ว ยังมีชนเผ่าอื่นๆ บางกลุ่มปลูกฝ้าย ปอ ข้าวสาลี ทำไร่เลื่อนลอย หรือข้าว และกลุ่มคนไทนั้นปลูกข้าว ข้าวที่เป็นเอกลักษณ์และเป็นข้าวดั้งเดิมของคนไทที่นี่คือ Komal Saul หรือข้าวนุ่ม (Soft-rice) ไม่ต้องนำไปหุงต้ม เพียงแช่ไว้ในน้ำอุ่น 15 นาที หรือน้ำธรรมดา 45 นาที ก็สามารถมารับประทานได้ เช่นเดียวกับข้าวที่ผ่านการหุงต้มโดยทั่วไป (www.wiki/Kumol_saul) ลักษณะพิเศษที่สำคัญอีกประการคือ ข้าวมีลักษณะอ่อนนุ่ม ข้าวชนิดนี้กลายเป็นวัฒนธรรมอาหารของชาวฮัสสัม ในอดีต ข้าวชนิดนี้ก็เป็นที่นิยมสำหรับเป็นเสบียงในการทำศึกสงคราม ของทหารอาหม ในปัจจุบันนักวิชาการข้าวของประเทศอินเดีย

ได้ทดลองนำข้าวชนิดนี้ไปปลูกแถบภาคกลางของประเทศ ซึ่งให้ผล
อย่างไม่เป็นทางการว่า รสชาติแตกต่างจากที่ปลูกในอีสาน ความสำเร็จ
อยู่ที่น้ำในการเพาะปลูก จังหวัดสกลนครมีชาติพันธุ์ที่ตั้งบ้านเรือน
อยู่บนภูเขาคือชนเผ่าใส โดยชาวใสจะนำอาหารที่ตนเองได้มาจากการ
เพาะปลูกหรือของป่ามาแลกข้าวกับคนในหมู่บ้านข้างล่าง
เช่น คนภูไท ปัจจุบันนี้ยังมีผู้เฒ่าผู้แก่ของชาวใสลงมาแลกข้าว
ในหมู่บ้านอยู่ ประชากรในจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม
มีอาชีพทำนาเป็นหลัก พื้นที่เกือบทั้งหมดใช้ในการเพาะปลูกข้าว
ถ้าพื้นที่ใดอยู่ในเขตแม่น้ำ เชื่อน หนองหาร ก็สามารถปลูกข้าว
ได้สองครั้งต่อปี แต่โดยทั่วไปแล้วจะปลูกข้าวตามการมาของฝน
ชาวภูไทบางกลุ่มในแถบจังหวัดสกลนครยังอนุรักษ์พันธุ์ข้าวดั้งเดิม
ของตนไว้ในหลายอำเภอ ชาวนาแถบนี้จะปลูกข้าวเหนียวไว้กิน
ข้าวเจ้าไว้ขาย แต่ถึงอย่างไร ข้าวต้องเต็มยุ้งข้าวของบ้านตนก่อน
หลังจากนั้นจึงจะบริจาคข้าวและเก็บรวบรวมไว้ในยุ้งข้าวของ
หมู่บ้านปีต่อปี ข้าวที่ชาวบ้านร่วมกันบริจาค่นั้นเป็นข้าวของหมู่บ้าน
จะขายเพื่อำเงินมาบำรุงวัดหรือแบ่งข้าวบางส่วนไว้เพื่อให้ชาวบ้าน
ยืมไปกินหรือขายก็แล้วแต่สมาชิกในหมู่บ้านจะตกลงกัน ทั้งนี้
การขนข้าวขึ้นยุ้งทั้งของบ้านตนและของหมู่บ้าน จะมีการเรียกขวัญ
แม่โคลกด้วย คนผู้ไท คนไทยอู้อ จะให้เฉพาะสมาชิกที่เป็นผู้หญิง
ขึ้นไปทำพิธีบนยุ้งข้าวของบ้านตนเอง

คนไทอาหมมีการบูชาขวัญข้าวก่อนเริ่มการทำนา ช่วงเดือน
ธันวาคมหลังการเก็บเกี่ยวข้าว ทุกครัวเรือนมีการเฉลิมฉลองข้าวแรก
ของฤดูกาล และช่วงก่อนปีใหม่ (ไท) ในกลางเดือนมกราคม
หลังการทำนาเสร็จสิ้น ชุมชนหรือหมู่บ้านจะจัดเทศกาลงานเลี้ยงขึ้น

ในระหว่างฤดูกาลทำนา คนไทอาหมจะทำพิธีกรรมการบูชาเทพีแห่งข้าวที่เรียกว่า “Kao Kham” การประกอบพิธีกรรมจะดำเนินการโดย หมอ ที่อยู่ใต้อาคารพระ ซึ่งสืบเชื้อสายต่อเนื่องกันมาแต่โบราณ คนผู้ไทในจังหวัดสกลนครมีการทำตาแหลวซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ มีกระบวนการและชนิดของต้นไม้ที่ใช้สำหรับการทำตาแหลว โดยเฉพาะ หลังจากทำตาแหลวแล้ว จะต่อด้วยการทำพิธีเรียกขวัญข้าว การทำพิธีสู่ขวัญนา หมอสูตจะประกอบพิธีกรรมที่ทุ่งนา โดยเลือกจุดแรกที่วัวหรือควายไปกัดกินหญ้าหรือข้าว หรือจุดที่ควายไปนอนปลักในท้องนา

ขวัญ คือ จิตวิญญาณ ขวัญข้าวก็คือจิตวิญญาณของข้าวหรือแม่โพสพ คนไททุกถิ่นจะเรียกเทพแห่งข้าวว่า แม่ และจะมีพิธีกรรมที่เรียกขวัญข้าว อีกทั้งการขอขอบคุณและขอโทษขวัญข้าวหรือแม่ จิตใต้สำนึกร่วมของคนไทเรื่องขวัญข้าว คือ แม่ต้นแบบ (Mother Archetype) เป็นแม่ผู้ยิ่งใหญ่ (Great Mother Archetype) คือ แม่ของแม่ทั้งปวง เป็นแม่ผู้ให้กำเนิด พร้อมทั้งจะให้การเลี้ยงดู ให้ความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งกำเนิดแห่งพลังงาน มีความรักแก่ลูกๆ แต่บางครั้งแม่อีกมีอารมณ์อ่อนไหวและโกรธเกรี้ยว จิตใต้สำนึกร่วมเกี่ยวกับขวัญข้าวนี้เป็นจิตใต้สำนึกร่วมของคนชาติพันธุ์ไท เป็นการถ่ายทอดรุ่นสู่รุ่น ถึงแม้จะไม่มีการสั่งสอนกันโดยตรงหรือกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ก็มีปฏิบัติสืบต่อกันมา ความสำคัญในการสู่ขวัญขึ้นอยู่กับหมอสูตด้วยเช่นกัน (ชาวอีสานเรียกพิธีเรียกขวัญข้าวว่า “พิธีสู่ขวัญข้าว” และเรียกผู้ประกอบพิธีกรรมนี้ว่า “หมอสูตขวัญ”) หลายชุมชนที่พิธีสู่ขวัญเริ่มจางหาย ประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอด

การเป็นหมอสูดขวัญ แต่ก็ยังมีอีกมากในหมู่บ้านแถบภาคอีสาน ที่มีหมอสูดขวัญประจำหมู่บ้านของตน ทั้งนี้ไม่ได้เกิดจากการสืบสายตระกูลดังเช่นคนไทในรัฐอีสาน หมอสูดขวัญเป็นบุคคลสำคัญของหมู่บ้าน ยิ่งสูงวัยมีความรู้ความเชี่ยวชาญในบทสูดขวัญ หรือการประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญก็ยิ่งเป็นที่เคารพของคนในหมู่บ้าน นี่คือ ผู้เฒ่านักปราชญ์ (Wise Old Man Archetype) เป็นผู้มีความรู้ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา และเป็นผู้ให้พลังงาน (ทางจิตใจ)

ดังกล่าวนี้นี้ การศึกษาครั้งนี้จึงมีเป้าประสงค์ที่จะทำความเข้าใจว่าแม่ขวัญข้าวหรือนางขวัญข้าวนี้เป็นแม่ต้นแบบอันเป็นจิตใต้สำนึกร่วมของกลุ่มคนไท โดยหาความรู้จากคนไททั้ง 3 กลุ่มแม่น้ำตามทีกล่าวนมาแล้ว

นา ข้าว และขวัญนี้ อยู่ในตัวตนคนไท เป็นชีวิตและเป็นกำเนิดแห่งศาสนาดั้งเดิมของเผ่าพันธุ์ แม่ขวัญข้าว เป็นคำที่คนไทเรียกขานแม่ขวัญข้าวเป็นจิตใต้สำนึกร่วมของคนไท ซึ่งจะได้ค้นคว้าอธิบายในบทที่ว่าด้วย ต้นแบบ แม่ขวัญข้าวของคนไท และในหนังสือเล่มนี้ยังแบ่งเป็นอีก 9 บท คือ

1. คนไท สังคมข้าว... ขวัญกับคนไท กล่าวถึง ความสัมพันธ์ของคนไทกับการทำนาปลูกข้าว และความหมายของขวัญกับคนไท
2. คนไทกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร ในบทนี้ทำความรู้จักคนกลุ่มอาหม ผาเก คำยัง คำตี้ ทั้งในแง่เรื่องราวประวัติศาสตร์ และการดำรงชีวิตในปัจจุบัน
3. คนไทกลุ่มแม่น้ำโขง... จังหวัดสกลนครและนครพนม กล่าวถึงความเป็นมาบางส่วนของทั้ง 2 แห่ง และที่มาของกลุ่มคน

ทั้ง ภูไท ญ้อ ไย้ กะเลิง ลาว และข้อมูลโดยสังเขปเกี่ยวกับคนกลุ่มอื่น
ในจังหวัด โดยเรียบเรียงบทความงานค้นคว้าของนักวิชาการ ดังเช่น
ดร.สพสันต์ เพชรคำ ผศ.สุรัตน์ วรางค์รัตน์ และอาจารย์อร่ามจิต
ชินช่าง

4. คนไทลุ่มแม่น้ำแดง ทำความรู้จักคนไทในเมืองหวนเจียง
ประเพณีท้องถิ่น และนิทานท้องถิ่นว่าด้วยข้าวของคนกลุ่ม
ฮัวเหยาไทและไทล่า

5. องค์ประกอบของจิตใจ แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของจิตใจ
ในแง่จิตวิเคราะห์ที่ประกอบด้วย จิตสำนึก จิตใต้สำนึก และ
จิตใต้สำนึกร่วม

6. คำเชื่อมโยง ลักษณะของเทคนิคคำเชื่อมโยงและตัวอย่าง
การใช้เทคนิคคำเชื่อมโยง

7. แม่ต้นแบบ... ขวัญข้าวของคนไท กล่าวถึง นางขวัญข้าว
ที่เป็นลักษณะของจิตใต้สำนึกร่วม หรือเป็นแม่ต้นแบบ (mother
archetype) แม่ขวัญข้าวของคนไททั้งสามลุ่มน้ำ

8. ต้นแบบต่างประเทศ แสดงตัวอย่าง เทพีแห่งธัญพืชที่อยู่
ณ ประเทศต่างๆ รวมถึงแม่แห่งจิตวิญญาณข้าว และอาทิตยเทพี
แม่ต้นแบบของชาวญี่ปุ่น

9. สรุป กล่าวถึงความผูกพันข้าวกับคนไททั้งสามแห่ง

คนไท สังคมข้าว... ขวัญกับคนไท

ครอบครัวของคนไทเป็นครอบครัวนักปลูกข้าว สำหรับคนไทแล้ว การทำนาไม่ได้เป็นอาชีพ แต่เป็นวัฒนธรรม ประเพณี และชีวิต ตั้งแต่เริ่มกระบวนการจนกระทั่งขนข้าวขึ้นยุ้ง ล้วนมีพิธีกรรม แนวปฏิบัติที่สืบทอดมายาวนานตามสายตระกูลไท ข้าวไม่ใช่เพียงแค่อิ่มท้อง แต่มีความหมายสำคัญด้านจิตใจ การเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนมักเป็นถิ่นฐานที่เหมาะสมแก่การปลูกข้าวเสมอ คนทั้งในลุ่มน้ำพรหมบุตรและลุ่มน้ำโขงให้ความสำคัญที่การปลูกข้าวนาปีเป็นหลัก วงจรการปลูกข้าวนาปีของคนไทลุ่มน้ำพรหมบุตร เริ่มเดือนมิถุนายน สิ้นสุดเดือนมกราคม เดือนกันยายนการเพาะกล้า สิ้นสุด เดือนสิงหาคมเริ่มปักกล้า และเริ่มเกี่ยวข้าวเดือนพฤศจิกายน และเสร็จสิ้นเดือนมกราคม ซึ่งไม่ต่างจากคนในสองจังหวัด ลุ่มน้ำโขงนัก คือเดือนพฤษภาคมเริ่มเพาะกล้า ปักกล้า หรือดำนา ช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม และเริ่มเกี่ยวข้าวเดือน

พฤศจิกายน และข้าวพันธุ์ดั้งเดิมของคนถิ่นนี้ที่ปลูกส่วนมากแล้วจะเป็นข้าวเหนียว ข้าวเจ้าจะปลูกไว้ขาย เช่น ข้าวกาบหมาก ข้าวอินทร์ตก ข้าวหมาแยง ข้าวต้มแดง ข้าวต้มขาว ข้าวเหลืองแก้ว ข้าวเจ้าแมงหมี่ ข้าวเจ้าแดง ปัจจุบันนี้เปลี่ยนเป็นข้าวพันธุ์ เช่น ข้าว กข6 ข้าวเจ้ามะลิ ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าว กข15 ข้าวเจ้าอุบล ในทางกลับกัน พันธุ์ข้าวดั้งเดิมของคนไทในอีสานได้ถูกนำไปทดลองปลูกในภาคอื่นๆ ของอินเดีย เนื่องจากเป็นข้าวชนิดพิเศษคือไม่ต้องหุง เพียงแค่แช่น้ำ 10-20 นาที ข้าวก็นุ่มเช่นข้าวสุกรับประทานได้ และพบว่าปลูก ณ ที่ใดก็ยังไม่ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพสูงเทียบเท่าแหล่งที่มา คือแถบลุ่มน้ำพรหมบุตร คนไทแต่ละกลุ่มในแถบนี้มีพันธุ์ข้าวของตน คือแต่ละกลุ่มจะมีข้าวหลากหลายชนิด และมีข้าวชนิดพิเศษซึ่งเป็นความภาคภูมิใจของกลุ่มตน โดยเรียกชื่อข้าวตามชื่อกลุ่ม เช่น ข้าวคำตี้ ข้าวผาเก ข้าวคำย้ง หรือเรียกโดยรวมว่าข้าวไท แต่ยังมีข้าวพันธุ์ย่อยอื่นอีก เช่น ข้าวน้ำเต็ก ข้าวโหลง หรือข้าวมันแขง ข้าวลาย ข้าวดำ ข้าวแดง ข้าวขาว ข้าวหอม เป็นต้น ข้าวเหล่านี้เป็นข้าวที่คนไทปลูกจึงมีคำว่า ไท หรือ ไต นำหน้าชื่อข้าว เช่น ข้าวไตแขง ข้าวไตลาย และอาหมฮารี หรือข้าวอาหม และข้าวพิเศษที่คนไททุกกลุ่มใช้ในทุกกาลหรือกิจกรรมพิเศษจะเป็นข้าวเหนียว เช่น ในวันฉลองข้าวใหม่และวันข้าวหลามใหม่

วัฒนธรรมที่กำเนิดจากข้าว หนึ่งตัวอย่างคือ การหลอมข้าวของชาวกะเลิง จังหวัดสกลนคร เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว แต่ละครอบครัวจะนำข้าวมาตรวมกัน และกองไว้เพื่อเตรียมนวดข้าวในบริเวณพื้นที่นาของตน ส่วนมากแล้วช่วงนี้ชาวบ้านจะนวดตอนกลางวันในช่วงที่แดดไม่แรงกล้ำมากนัก และจะนอนค้างคืน

ที่เลี้ยงนา ตอนกลางคืนจะร้องเพลงรับกันขณะที่นวดข้าวและเป่า
แคนร้องหมอลำในช่วงกลางคืนด้วย และถ้าผู้ใดไม่อยู่เลี้ยงนา
ไม่ว่าเวลาไหน อาจด้วยติดภารกิจอื่นใดหรือเจ็บป่วย คนหมู่บ้าน
เดียวกันจะคอยสังเกตดู เพื่อนบ้านที่รวมกันเป็นกลุ่มจะแอบไป
นวดข้าวให้เพื่อนบ้าน และเมื่อเจ้าของข้าวรับรู้ว่าเป็นเพื่อนๆ มาช่วย
เมื่อเสร็จการนวดข้าวจะเตรียมข้าวปลาอาหารเพื่อเลี้ยงคนที่มา
หลอนข้าว (สุรธน์ วราภรณ์, 2538) ที่จริงแล้วไม่เพียงเฉพาะ
กลุ่มชาวกะเลิงเท่านั้นที่มีประเพณีนี้ แต่เป็นกิจกรรมของคนทุกกลุ่ม
แถบจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม เมื่อกว่า 40 ปีหลัง
เกี่ยวข้าว จะรวมข้าวไว้ที่แปลงนาของตนแล้วนวดข้าวทั้งกลางวัน
กลางคืน ในช่วงกลางคืนต้องใช้เวลานานจึงจะนวดข้าวเสร็จเรียบร้อย
(หลังจากนั้นจึงนำข้าวเปลือกกลับไปยุ้งข้าวของตน) จึงมีแสงไฟ
ที่ลานนวดข้าวกระจายเป็นระยะทั่วท้องนา ชาวนาตะโกนถามไถ่กัน
มีเสียงดนตรี เป่าแคน เป่าปี่ ฆ้อง หรือเป่าโหม่งในยามค่ำคืนในครั้งที่
วิฤกษ์เป็นของหายากและราคาแพง เทคโนโลยีที่ทันสมัยในปัจจุบัน
ชาวนาไม่ต้องปรับพื้นที่นาให้ราบเรียบด้วยมูลควายผสมโคลน
เพื่อเป็นลานให้ราบเรียบเตรียมไว้นวดข้าวและตากข้าวอีกแล้ว
ประเพณีนี้จึงไม่มีให้เห็นอีก แต่ยังคงมีประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่เป็นสื่อ
แห่งความสัมพันธ์ของผู้คนต่างกลุ่มที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ดังเช่น การแลก
ข้าวของกลุ่มคนที่มีบ้านเรือนแถบภูเขา ดังเช่น ชาวกะเลิง บางปี
ข้าวที่ปลูกอาจได้ผลผลิตน้อยไม่พอบริโภคในครอบครัว จึงต้องลงมา
แลกข้าวกับคนที่ราบปลูกข้าวได้มาก ดังเช่น ภูไท ไย้ญญ โดยแลก
กับผลผลิตที่ตนมีมากกว่าคนที่ราบ หรือผลิตภัณฑ์ที่ผลิตเองได้
หรือของป่า เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างไทภูกับไทท่า เช่น เมื่อก่อนนี้

นำพริกที่ปลูกบนภูเขาไปแลกข้าวกับไทท่าหรือคนในหมู่บ้านที่ราบ แต่ปัจจุบันนี้ใหญ่ปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น เช่น มันสำปะหลัง อ้อย จึงนำพืชเหล่านี้และของป่า เช่น น้ำผึ้ง สมุนไพร ไปแลกข้าว ปัจจุบันนี้ รวมกันไปหลายคนโดยรถปิกอัพส่วนตัว การแลกเปลี่ยนข้าวเป็น ประเพณีที่คนไทปฏิบัติมาเนิ่นนานเช่นกัน แต่อาจนั่งรถโดยสาร มาในหมู่บ้านของไทท่าแล้วขอแลกข้าว ซึ่งจะได้มากกว่าของที่นำ มาแลก เดิมนั้นคนรุ่นใหม่ของชาวไทโซ่ไม่นิยมทำเช่นนั้นแล้ว สำหรับ คนไทกะเลิงยังมีปฏิบัติกันอยู่ เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งที่ตนมี แทนการใช้เงินแลก และการปฏิบัติเช่นเดียวกันนี้มีเป็นประจำทุกปี ในรูปหมอลำขอข้าว คนจากจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี ในพื้นที่ที่ปลูกข้าวได้น้อย หรือช่วงที่ได้ผลผลิตข้าวไม่พอเพียง รวมตัวกันอาจเป็นครอบครัวเดียวกันหรือเป็นเพื่อนบ้านกัน พร้อมรถกระบะหรือปิกอัพไปยังหมู่บ้านต่างๆ ในช่วงเดือนพฤศจิกายน ซึ่งข้าวที่ได้รับนี้เป็นข้าวติดยุ้งหรือข้าวเก่า ข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยว ฤดูกาลที่ผ่านมา โดยการร้องและแสดงหมอลำ ซึ่งส่วนมากเป็น หมอลำสมัครเล่นหรือหมอลำจำเป็น หลังจากการแสดงแล้ว ชาวบ้านให้ข้าว ซึ่งส่วนมากจะให้ในปริมาณมากเป็นกระสอบ หรือครึ่งกระสอบ โดยส่วนมากได้ข้าวเต็มรถกระบะ ชาวบ้านกล่าวว่า “ข้าวไม่ได้ซื้อหา ให้เขาน้อยก็อายเขา” เดิมนั้นมีคนบางกลุ่มจาก หลายที่ มาประกาศขอรับบริจาคข้าวจากชาวบ้านโดยมิได้ตั้งใจ หรือมุ่งหมายที่จะแสดงหมอลำ หรือเพียงมาประกาศขอรับบริจาค ข้าวเฉยๆ และนำข้าวที่ได้ไปขาย

สำหรับคนอาหม ทุกขั้นตอนการทำนาล้วนมีพิธีกรรมอัน ศักดิ์สิทธิ์ เริ่มต้นการเพาะเมล็ดโดยมีการไหว้ผีบรรพบุรุษซึ่งอยู่ใน

ห้องครัวและห้องนอนของผู้อาวุโสที่สุดในบ้าน ผู้ที่ไม่ใช่สมาชิกในครอบครัวไม่อนุญาตให้เข้าไปข้างในหรือรับประทานอาหารในห้องผีบรรพบุรุษนี้ ถ้าไม่ทำพิธีกรรมไหว้ผีบรรพบุรุษก็ไม่มี การเพาะเมล็ดกล้า ก่อนการปักดำจะต้องจัดเตรียมผลไม้ ดอกไม้ พืช อาหาร วางไว้อย่างเป็นระเบียบบนใบตองเพื่อไหว้ผีบรรพบุรุษ และนางขวัญข้าว โดยวางสิ่งที่จัดเตรียมที่มุมคันทาศที่เจ้าหลวง เสือเก่าฟ้าพาผู้คนเดินทางมายังดินแดนนี้ พืชที่ใช้ เช่น ผลฝรั่ง โดยมีความหมายว่าให้มีเมล็ดข้าวมากๆ เหมือนเมล็ดของผลฝรั่ง และในแต่ละกิ่งเมื่อมีผลจะโน้มลงมา จึงขอให้ต้นข้าวโน้มลงด้วย เมล็ดข้าวมากมาย ต้นบอนมีความหมายว่า เมื่อนก หนู แมลงมากัด กินข้าวก็ให้คันกินไม่ได้ เสมือนต้นบอนที่มีพิษคันและเกิดขึ้นเอง ในทุกที่โดยไม่ต้องบำรุงดูแล ต้นขามมีหน่อมากมายและให้ต้นข้าว แตกแขนงเช่นนี้ ส้มโออนัยให้ต้นข้าวมีกลีบเนื้อส้มหรือเมล็ดข้าว มากมายเช่นเดียวกับส้มโอ จัดวางสิ่งเหล่านี้บนใบตองตรงมุมคันทาศ ตะวันออกและทิศใต้มาบรรจบกัน โดยยึดทิศตะวันออกเป็นหลัก เนื่องจากเป็นทิศที่บรรพบุรุษเดินทางมาสู่ดินแดนนี้ เป็นทิศสำหรับ พ่อ อีกรทั้งเป็นทิศที่ดวงอาทิตย์ขึ้น เป็นการเริ่มต้นวันใหม่และชีวิตใหม่ เวลาปักกล้าให้ตั้งใจ หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้กล่าวคำขอพรจากผีนา และบุษานางขวัญข้าว ปักกล้าต้นแรกให้กล่าวว่า ต้นนี้ให้พระเจ้า ปักต้นกล้าที่ 2 กล่าวว่า ต้นนี้ให้คนทั่วไป ปักต้นกล้าที่ 3 กล่าวว่า ต้นนี้ให้คนจน เมื่อปักกล้าต้นที่ 4 กล่าวว่า ต้นนี้ให้แก่ตัวเรา และครอบครัวของเรา ขึ้นตอนบูชาทั้งผีนาและนางขวัญข้าวทำก่อน การเกี่ยวข้าวหนึ่งวัน หลังจากทำพิธีที่ทุ่งนาแล้วก็กลับมาทำพิธีไหว้ ขอพรผีบรรพบุรุษของตนในห้องครัวเพื่อความอุดมสมบูรณ์แก่น้ำข้าว

การไหว้ตาแฮกสำหรับคนไทในลุ่มน้ำโขงยังคงสำคัญ ก่อนลงมือ
ดำนาต้องทำมุมในแปลงนาเพื่อเตรียมเป็นตาแฮกหรือนาแรก
โดยปลูกต้นกล้า 6-9 ต้น เตรียมอาหารคาวหวาน คำหมาก
กอกยา (บุหรื) เพื่อไหว้ตาแฮกให้ปกปักรักษาไร่นาและให้ได้
ผลผลิตดี โดยทำการบะหรือบนบานว่า “สาธุแม่โพสพ ปู่แฮกย่าแฮก
ดูแลลูกหลาน ดำนาปักแฮก บให้ใช้ บให้เจ็บ อยู่ดีมีแฮง บาดมานา
บให้เจ็บแฮง (เมื่อกลับมาจากทำนาอย่าให้เจ็บแฮงชา) ถ้าได้ข้าว
หลายกว่าปีที่ผ่านมาจะเลี้ยงพาหวาน 500 พา (สำหรับหวาน)
ข้าว 500 เกรียน ไก่ผู้เฒ่า เหล้าไหหลวง หมาก 2 คำ ยา 2 กอก”
เมื่อข้าวในนาพร้อมเก็บเกี่ยวแล้ว จะเกี่ยวข้าวตาแฮกก่อนเกี่ยวข้าว
ในนาแปลงอื่นๆ เพื่อนำเป็นขวัญข้าว โดยทำพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว
ของแต่ละครัวเรือน วันมงคลในการไหว้ตาแฮกและทำนาที่ชาวนา
เริ่มต้นพร้อมๆ กัน โดยทั่วไปตรงกับวันพีฆมจลจรตพระนังคัล
แรกนาขวัญ

ในรัฐอีสานและรัฐอุรณาจลประเทศประกอบด้วยคนหลายเผ่า
เช่น โปโต ฮาจง มอติอก คาซารี ชูติอา ลาลุง คาร์บิสโกช มิสซิง
อะโบง และยังมีอีกหลากหลายเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันในดินแดน
แถบนี้ ดำรงอยู่ด้วยการหาของป่า ทำไร่ ทำนาขึ้นบันได และทำนา
ที่ราบลุ่ม รับจ้างคนเผ่าอื่นทำงานต่างๆ รวมทั้งการปลูกชา เช่น
เผ่าชานตัล แต่คนไทนิยมปลูกข้าวในที่ลุ่ม คนอาหมส่วนน้อย
ที่ปลูกไร่ชา แต่ทำควบคู่ไปกับการปลูกข้าวเช่นเดียวกัน และหลาย
ครอบครัวได้รับการโอนจากเจ้าของสวนชาชาวอังกฤษหลังจาก
จบยุคอาณานิคม จังหวัดสกลนครและนครพนม ข้าวเป็นพืชหลัก
พืชเศรษฐกิจอื่นเริ่มปลูกมากขึ้น แต่ยังคงไม่ใช่พืชหลักแทนที่ข้าว

เช่น มีการปลูกยางพารา พุทรา ปาล์ม มันสำปะหลัง หมากเม่า มะเขือเทศ ควบคู่กับการปลูกข้าวที่อำเภอนิคมνάอน อำเภอวาริชภูมิ ปลูกองุ่นที่อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร ปลูกต้นยาสูบที่อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม

สำหรับคนไทยลุ่มแม่น้ำแดงในเมืองหยวนเจียงปลูกข้าวมานานนับเนื่องตั้งแต่มีการบันทึกในสมัยราชวงศ์ถัง พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวดำเนินมาอย่างยาวนาน คนไทแถบนี้มีตาแหลวเป็นสัญลักษณ์แห่งการนำความดีงามและโชคลาภมาสู่ คน สถานที่ และสิ่งต่างๆ ณ ที่นั้นและขับไล่สิ่งไม่ดีทั้งปวงไม่ให้เข้ามาใกล้ภัย ตาแหลวเป็นไม้ไผ่สานมีช่องหรือตาประมาณหกตา ตานี้คือช่องดักความชั่วร้ายไม่ให้เข้ากรายใกล้และไล่ความชั่วร้ายไปให้พ้น เช่น พิธีการไหว้ผีน้ำโดยปักตาแหลวกลางน้ำ ปักตาแหลวขนาดใหญ่ไว้ทั้งสี่ประตูของหมู่บ้านในงานไหว้เจ้าเสื้อ และเมื่อเรียกขวัญข้าวก็ปักตาแหลวไว้กลางนาเพื่อให้ได้ข้าวมากๆ และอีกพิธีกรรมที่ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านร่วมกันทำในวันที่ 24 เดือนหก แต่ละครอบครัวจะฆ่าไก่ 1 ตัว เพื่อประกอบอาหาร แล้วทุกครอบครัวนำไปกินร่วมกัน พอถึงเวลาเย็น ทุกคนในหมู่บ้านวิ่งไปนาข้าวของหมู่บ้าน ขณะวิ่งไปจะผ่านป่าไผ่ให้เอาไม้หรือกระบองตีหรือเคาะไม้ไผ่ให้เสียงดัง พอถึงนาข้าวแล้วเอาคบไฟตั้งไว้ที่ทุ่งนาเพื่อให้ความโชคดีสมบูรณ์สู่ท้องนาของชาวบ้านทุกคนเมื่อปักคบไฟเสร็จแล้ว ทุกคนจึงกลับไปกินข้าวที่บ้านของตน

เมื่อข้าวเหลืองสุกร่วมและกลายเป็นข้าวใหม่ พิธีกรรมกินข้าวใหม่ก็เริ่มต้น และคนจะเริ่มกินข้าวใหม่เป็นครั้งแรก ชาวบ้านจะเตรียมอาหารเพื่อกินร่วมกัน มีข้าวและเนื้อมันหมู แต่ต้องจัดให้สุนัขกินก่อน เนื่องจากสุนัขเป็นผู้นำข้าวกลับมาสู่บ้านเรือนทำให้คน

ได้ปลูกข้าวและมีข้าวกินตามนิทานที่เล่าสืบต่อกันมา

แต่โบราณมีคำกล่าวว่า ผู้ชายปลูกข้าว ผู้หญิงปาดข้าว และก่อนเริ่มเสียดนาต้องเซ่นเจ้ากว้านไถนา เมื่อจะหว่านปลูกข้าวต้องทำจิตใจให้ตั้งงามดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า “ซ่อมข้าวให้ใจดี ข้าวงามข้าวหมากดี” “มีพิธีกรรมก่อนเสียดนา เวลาข้าวเหลืองต้องอัญชวีญเช่า” แต่หลายอย่างได้เปลี่ยนไปดังความจริงในปัจจุบันที่คนหยวนเจียงกล่าวไว้ว่า “เมื่อก่อนเริ่มต้นทำอะไรก็ต้องมีพิธีกรรมเดี๋ยวนี้ไม่มีพิธีอะไรแล้ว เมื่อก่อนอาศัยธรรมชาติ จะทำอะไรก็ต้องมีพิธีกรรม เดี่ยวนี้มีเทคโนโลยี ถ้าอากาศไม่ดีก็ปลูกอย่างอื่น” (Dao Wenti, 2557) แต่ก่อนคนไทจะกินข้าวไทของตนซึ่งมีข้าวเจ้าหรือข้าวอาน ข้าวเหลือง ข้าวดำ ข้าวขาว ข้าวอานแดง และข้าวเหนียว มีข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวดำ ข้าวเหนียวขาว ข้าวเหนียวหลวง ข้าวเหนียวไซ ปัจจุบันข้าวอานหนึ่งกิโลกรัมราคา 2-3 หยวน และข้าวเหนียวกิโลกรัมละ 3-4 หยวน (ในปี พ.ศ. 2553) ข้าวเหนียวไม่กินในชีวิตประจำวัน วิธีการกินผสมกลมกลืนกับฮั่นแต่อาหารไทย์ยังคงเป็นที่นิยมในกลุ่มคนฮัวเยาไท

การทำนาเป็นชีวิตของคนไททั้ง 3 กลุ่มน้ำที่ผ่านเวลามาแต่อดีตถึงปัจจุบัน เว้นแต่คนไทแถบลุ่มแม่น้ำแดงที่การปลูกข้าวลดน้อยลงอย่างมาก จากผู้ที่เคยมีนาข้าวและทำนาตั้งแต่วัยเด็กถึงกลางคนเมื่อที่นาปรับเปลี่ยนเป็นถนน อาคาร บางคนไม่มีที่นาแล้วแต่ยังคงความทรงจำที่ผูกพันกับการทำนาได้ชัดเจน ในบริเวณอำเภอและบริเวณใกล้เคียง จากนาข้าวกลับกลายเป็นดักทันสมัยหรือพืชสวนเศรษฐกิจ วิถีชีวิตที่ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและวิสัยทัศน์ของประเทศซึ่งเป็นนโยบายที่แน่นอนต่อเนื่อง วิถีความเป็นอยู่จึง

ไม่ยากนักที่จะคาดการณ์ความเป็นไปภายหน้าของคนไทในแถบนี้ ในทางตรงข้าม คนไทลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร นาข้าวยังไม่แปรเปลี่ยน เป็นอื่น และความนิยมในการปลูกและบริโภคพันธุ์ข้าวของกลุ่มตน พันธุ์ข้าวและนางขวัญข้าวที่ได้เชิญและนำติดตัวมาจากถิ่นฐาน บ้านเดิมของแต่ละกลุ่มผ่านวันเวลายาวนาน การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ของชาวไทในรัฐอัสสัมและรัฐอรุณาจัลประเทศคงเกิดขึ้นได้ยาก นโยบายของรัฐบาลอินเดียไม่นิยมปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชนบท รวมถึงบริบทแวดล้อมต่างๆ เช่น ลักษณะการเกษตร บ้านเรือน การทำพื้นที่เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่จะทำโดยขยายพื้นที่ เขตเมืองหรือสร้างเมืองเศรษฐกิจใหม่ แม้ในเขตเมืองที่เป็นชุมชน และตลาดดั้งเดิมก็ขับเคลื่อนต่อไปไม่ถูกรื้อด้วยเหตุผลการพัฒนา ทางธุรกิจหรืออื่นใด การทำนาของคนไทในอินเดียคือชีวิต ไม่จำแนก แยกส่วนออกจากชีวิตหรือเป็นเพียงอาชีพ ชาวนาในลุ่มน้ำพรหมบุตร นี้มีความพอใจในใบหน้า ถึงจะมีเงินไม่มากนัก แต่มีอาหารอุดม สมบูรณ์ ทั้งที่ปลูกและทำเองหรือในตลาดทั่วไป มีเสื้อผ้าสวยงาม ใส่ในงานเทศกาล สมาชิกครอบครัวพร้อมหน้า ชาวนาในสองจังหวัด ลุ่มน้ำโขง ปัจจุบันและอนาคตการปลูกพืชเศรษฐกิจจะค่อยๆ แทรกเสริมบนพื้นนามากขึ้น แม้การทำนาปลูกข้าวจะไม่นำกำไร หรือการได้มีเงินเก็บออมจากการขายข้าวนั้นแทบเป็นไปได้ แต่การละทิ้งทุ่งนาของตนไปนั้นก็มีความขมขื่น นามีความหมาย เดียวกับบ้าน กลับคืนนาคือกลับบ้าน เมื่อข้าวออกงามในทุ่งนา ชุมชนแลมีสีส่น มีความเคลื่อนไหวไหลเวียนของพลังงานแห่งชีวิต ทุกทิศทุกมุมในจังหวัดสกลนครและนครพนมจึงยังมีข้าวขจี และเหลืองทองตลอดห้วงฤดูทำนา เฉกเช่นเดียวกับพื้นที่เกินครึ่ง

แผ่นดินไทย ถึงจะทุกข์ยากด้านเศรษฐกิจเงินทอง แต่การละทิ้ง
การทำนาและท้องนาของตนคือความร่วงโรยของใจ

ขวัญของคนไท

ขวัญ เป็นคำสากลของคนไท ขวัญที่คนไททั้ง 3 กลุ่มเรียกคือ
ขวัญเ้ย ขวัญเยียหรือขวัญเล่าข้าว ขวัญเฮือน ขวัญควาย ขวัญเมือง
ขวัญข้าว ขวัญคน คนไทแต่ละกลุ่มมีความเหมือนและแตกต่างกันบ้าง
ในรายละเอียดของส่วนการประกอบพิธีกรรม ซึ่งมีทั้งพิธีกรรมใหญ่
ซับซ้อนและการเรียกขวัญที่เรียบง่าย บางกลุ่มเรียกพิธีการเรียก
ขวัญว่า สู่ขวัญ เอ็นขวัญ ฮ้องขวัญ ลิกขวัญ ผัดขวัญ คนฮัวเหยาไท
มีการเรียกขวัญแบบง่ายและประจำสม่ำเสมอ ดังเช่น ฝ่ายผูกแขน
สีแดงติดประจำไว้ที่บ้าน และการเตรียมของเพื่อประกอบพิธี
เรียกขวัญของแต่ละครอบครัวในช่วงปีใหม่ ยามคเป็นผู้จัดเตรียม
พิธีการและประกอบพิธีกรรม คนไทในจังหวัดสกลนครและนครพนม
ในทุกช่วงของชีวิต จะมีการผูกแขนเรียกขวัญอยู่เสมอ เมื่อประสบ
อุบัติเหตุจะทำพิธีช้อนขวัญโดยหมอสูดขวัญและญาติมิตร ทั้งหมด
จะร่วมกันไปเรียกขวัญยังสถานที่เกิดอุบัติเหตุ แล้วนำขวัญที่ช้อน
ใส่กระดังกลับไปทำพิธีเรียกขวัญกลับเข้าสู่ร่างกายของผู้ป่วยที่บ้าน
คนอาหมก็มี การเรียกขวัญลักษณะเดียวกัน แต่จะทำพิธีเรียกขวัญ
ที่ริมแม่น้ำ หนองน้ำ หรือทะเลสาบเพื่อนำขวัญกลับคืนสู่เจ้าของ
ซึ่งรออยู่ที่บ้าน

คนไทในรัฐอัสสัมและรัฐอรุณาจัลประเทศมีการเรียกขวัญ
และบางครั้งเป็นพิธีกรรมใหญ่ คำลิกขวัญต่างๆ มีจดบันทึกไว้ใน
พับลิกของคนที่แต่ละกลุ่ม ในอาหมโบราณจิมิสำนวนที่กล่าวถึง

การสู่ขวัญ เช่น “ในวันข้างหน้าแม้ว่าแผ่นดินผืนนี้ยังไม่กลายเป็นหนองน้ำ หรือภูผายังไม่พังทลายกลายเป็นเถาดิน ห้ามมิให้ผู้ใดยื้อแย่งยึดครองเอาไปได้ เนื่องจากเจ้าฟ้าเป็นผู้ตั้งชื่อใหม่ให้เจ้าพระองค์ว่า เฒ่ารอบเมือง เจ้าพระองค์จึงจัดพิธีเรียกขวัญเจ้าฟ้า ...ทำพิธีเรียกขวัญเจ้าฟ้าในเดือนสาม เจ้าฟ้าให้เอาวัวควายบูชาพระศิวะผู้เป็นใหญ่ที่หอเสาหินที่คอบหลวง” (เรณู วิชาศิลป์, 2539)

นอกเหนือจากการเรียกขวัญคนที่ยังมีชีวิตอยู่แล้ว ในอดีตคนอาหมมีพิธีเรียกขวัญกษัตริย์ผู้ล่วงลับ การสู่ขวัญทหารเมื่อไปออกรบ และเมื่อทหารกลับมาจากสนามรบไม่ว่าจะแพ้หรือชนะ จากหนังสือ *จักรวาลทัศน์ พ้า-ขวัญ-เมือง คัมภีร์โบราณไทอาหม* โดย รณิ เลิศเลื่อมใส (2544) อธิบายถึงการเรียกขวัญของคนอาหมว่า “สังคมไทอาหมผูกพันลึกซึ้งกับพิธีเรียกขวัญ คำกล่าวอ้างถึงพิธีเรียกขวัญพบอยู่ตลอดเวลาในเอกสารทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นปริมปราคติเล่าต้นกำเนิดของ ‘ขวัญ’ จาริตคำสอนเรื่องพิธีเรียกขวัญ ...การเรียกขวัญทำได้ในทุกพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นระดับสังคมหรือบุคคล นอกจากเรียกขวัญต่างๆ เช่น ขวัญบ้านเมือง มิ่งช้าง มิ่งม้า กลับมาหลังศึกแล้ว ยังมีการเรียกขวัญปาวมิ่งหรือยอนมิ่งให้กษัตริย์เมื่อเจ็บป่วย แม้แต่ ‘ด้า’ กษัตริย์ที่ตายไปแล้วก็จัดพิธีเรียกให้ได้” เช่นเดียวกับในหนังสือเรื่อง *เยี่ยมไทอาหมสายเลือดของเรา* ได้กล่าวถึงการลิกขวัญไว้หลายครั้ง เช่น “พิธีลิกชะวานเป็นพิธีต่ออายุของพวกไทอาหม โดยปกติทำพิธีนี้เมื่อสถาปนา กษัตริย์องค์ใหม่หรือระหว่างที่มีเหตุการณ์ร้ายเกิดขึ้น หรือเมื่อชนะศึกแล้ว...พิธีลิกชะวานยังทำกันอยู่ในหมู่ไทอาหมจนทุกวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเด็กเกิดจมน้ำตายขึ้น” และอีกหน้าหนึ่ง

ของประวัติศาสตร์อาหมที่กล่าวถึงการลักขวัญหรือเรียกขวัญ เมื่อชนะสมรภูมिरบกับมุสลิมในสมัยเสียฮังเมื่อง (ค.ศ. 1497-1539) สิ่งของต่างๆ ของข้าศึกคือช้าง 28 เชือก ม้า 850 ตัว ปืนใหญ่ และปืนเล็กจำนวนมาก ทองและเงินคุณภาพดี รวมถึงทรัพย์สินสมบัติต่างๆ ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของกษัตริย์ และทรงจัดสรรช้างและม้า ให้แก่ขุนนาง หลังจากนั้นเสด็จฯ กลับเมืองดิหิงซึ่งเป็นเมืองหลวง เพื่อเข้าสู่พิธีเรียกขวัญ แล้วทรงมุ่งต่อไปยังแจร์รายดอยเพื่อประกอบ พิธีกรรมบวงสรวงและบูชาโยนุเซลยต่อเทพเจ้า โดยตัดหัวแม่ทัพ เตอร์บัคแล้วฝังบนยอดเขาของแจร์รายดอย (Gait, 2005)

และพิธีกรรมสำคัญของกษัตริย์อาหม คือการเรียกขวัญให้ กษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์แล้ว ดังเช่นในยุคของเสื่อแรมฟ้า หรือ ราเจชาวา สิงหา (ค.ศ. 1751-1769) ราชสำนักอาหมได้รับวัฒนธรรมฮินดูแล้ว เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ คณะเสนาบดีปรึกษาประชุมร่วมกัน ว่าควรเผาตามหลักศาสนาฮินดูหรือเผาตามประเพณีของอาหม ตำแหน่งบาร์บารัวหรือผู้แก่หลวง (นายกรัฐมนตรี) เสนอให้เผา พระศพ ขั้นตอนการดำเนินงานนั้นนำโดยหมอหลวง จึงได้ทำพิธีเผา และฝังพระบรมอัฐิไว้ที่ริมแม่น้ำพรหมบุตร ปรากฏว่าต่อมามี เหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นมากมาย มีโจรผู้ร้ายตามถนนหนทาง บ้านเมือง วุ่นวายสับสน พระราชาองค์ใหม่จึงรับสั่งให้หมอหลวงดูตำรา โหราศาสตร์และใช้ชาไก่ทำนายตามประเพณีของอาหมด้วย หมอหลวงทำนายว่าการเผาพระศพของพระราชาองค์ก่อนนั้นนำมา ซึ่งผลร้ายต่อประเทศชาติ พระราชารับสั่งให้หมอหลวงทำพิธีตาม วิธีปฏิบัติของอาหมให้ครบถ้วนเพื่อขับไล่สิ่งเลวร้าย หมอหลวง กล่าวว่ แต่เดิมเมื่อครั้งบรรพบุรุษ ชาวอาหมสร้างมอยด้าขึ้น

เพื่อฝังพระศพของพระราช และทำพิธีกรรมตามประเพณีของอาหม แต่การที่เผาพระศพแทนที่จะฝังในมอยด้าตามประเพณีปฏิบัติของอาหมนั้นไม่เคยมีมาก่อน ฉะนั้นเดือนและวันเดียวกับที่กษัตริย์พระองค์ก่อนสิ้นพระชนม์ ให้แกะรูปสลักของพระองค์ขึ้น หลังจากบุชารกรรมเทพต่างๆ แล้วให้ฝังรูปแกะสลักในสุสานหรือมอยด้า หลังจากแกะสลักรูปพระราชด้วยไม้จันทน์เรียบร้อยแล้ว ก็แกะสลักรูปชายรับใช้อีกหนึ่งคน และในเดือนเจ็ด (Dinchit) วันมุงมุต (Mungmut) ให้ไปยังที่เผาศพพระราชและทำพิธีเรียกขวัญพระราชที่สิ้นพระชนม์แล้ว หลังจากนั้นนำรูปแกะสลักไปยังเนินเขาที่หมู่บ้านที่เมืองแจร่ายดอย และในวันรุ่งเช้า (Rungkao) หมอหลวงฝังรูปแกะสลักใกล้กับบริเวณที่ฝังพระอัฐิของพระราชองค์นั้น และสร้างมอยด้า ณ ที่นั้น พร้อมถวายไก่ต้ม เป็ดต้ม และข้าวสวย (Gohain, 2011)

การประกอบพิธีกรรมเมด้าเมผีนี้ หมอหลวงจะเป็นผู้นำในการพิธีกรรม ดำรงพล อินทร์จันทร์ (2545) ได้ศึกษาว่า หมอหลวงเป็นตัวแทนของชุมชนผู้มีอำนาจสูงสุดในกระบวนการของพิธีกรรม ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด เช่นเดียวกับในอดีตที่หมอในราชสำนักเป็นผู้กำกับพิธีกรรมของกษัตริย์และราชวงศ์ ในพิธีเมด้าเมผีตั้งแต่เริ่มต้นจนงานจะเริ่มขึ้น หมอหลวงเป็นผู้กำหนดตำแหน่งของการจัดงาน และที่ตั้งของขุมประกอบพิธีกรรม เมื่อถึงวันงานเมื่อเริ่มต้นเป็นผู้นำคำสวด ทำพิธีสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำหน้าที่สื่อสารกับฟ้า อัญเชิญเทพเจ้าและบรรพบุรุษลงมารับเครื่องบูชา เรียกขวัญแก่ลูกหลานชาวไทอาหม

ปัจจุบันนี้มีพิธีเมด้าเมผีทุกปี ในช่วงประมาณวันสุดท้ายของ

เดือนมกราคม และจะจัดงานพิธีใหญ่ทุกๆ 4 ปี ถือเป็นวันหยุดราชการของรัฐอัสสัม ในวันที่คนอาหมจัดพิธีกรรมนี้ขึ้นในหลายๆ เมือง และเมืองสำคัญคือแจ้รายดอย เป็นพิธีกรรมไหว้ผีบรรพบุรุษ และมีการเรียกขวัญบรรพบุรุษในพิธีกรรมนี้เช่นกัน

คำเรียกขวัญนี้ในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์มีกล่าวใน คัมภีร์โบราณของอาหมด้วยเช่นกัน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2552) อธิบายว่า “คำเรียกขวัญวันราชาภิเษกของเจ้าฟ้าอาหมทั้งหมด เป็นการเรียกผี โดยเฉพาะผีชั้นฟ้าให้ช่วยในการปกครองบ้านเมือง ของเจ้าฟ้า เจ้าฟ้าอ้างตัวเป็นหลานของผีชั้นฟ้า ดังปรากฏในบางส่วนของคำเรียกขวัญนั้นดังนี้ จึงได้หลานมิ่งเจ้าเมืองลุ่มจุนเมืองกลาง ก่อเป็นขุนปลื้มเจ้า เป็นว่อง ปลื้มผี เพื่อนี้หลานมิ่งจักว่าเรียกขวัญ แยกที่มิ่ง... ให้มิ่งหมากมู (หมาก) กับ ทั้งพลู ให้ทั้งข้าวสารกับเม็ดไข่ ให้มิ่ง... ให้ทั้งดอกคำดอกเงิน... ให้ทั้งหัวหมักกับหวานไข่ (ถ้วยใส่ไข่) มีดอกหญ้าขวงคำ...ส่วยช้างหลายคู่มื่อ เมืองได้ลุ่มมาสู่เมืองเหนือลู่” ตามที่พรรณนาในอาหมโบราณจิในอีกแง่มุมหนึ่งเกี่ยวกับขวัญซึ่งเป็น ส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อของคนไท พิชฐ สายพันธ์ (2553) แจงถึงระบบความเชื่อนี้ว่า มีพื้นฐานอยู่บนความสัมพันธ์ของ องค์ประกอบสองส่วนคือ ส่วนของสิ่งที่มีชีวิต และส่วนของผี ส่วนของ สิ่งมีชีวิต ที่สำคัญได้แก่ มนุษย์จำเป็นต้องมี ขวัญ เป็นสิ่งกำกับ ในการมีชีวิต หากขวัญแยกตัวหนีออกไป ขวัญจะกลายเป็นผีขวัญ และสิ่งมีชีวิตจะเปลี่ยนสภาพไปเป็น ผี ส่วนของผี ประกอบด้วยผี หลายชนิด นอกจากผีขวัญซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่แยกตัว ออกมาจากสิ่งมีชีวิตแล้ว ยังมีผีประเภทต่างๆ เช่น ผีเหือน ผีบ้าน ผีเมือง ผีธรรมชาติ และผีที่ใหญ่ที่สุดเรียกว่าผีแถนซึ่งอยู่ในบริเวณ

ที่เรียกว่า เมืองฟ้า จากข้อความดังกล่าว ขวัญ เป็นสิ่งที่จะต้องอยู่ประจำในตัวคน ถ้าหายไปไม่กลับมาคือ ขวัญ ก็กลายเป็นผี หรือ ผีขวัญ แต่ผีอื่นๆ ยังแจ้งไม่ได้ว่ามีขวัญหรือไม่ แต่สำหรับคนอาหม และคนฮัวเหยาไทเห็นว่าทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต (ธรรมชาติ) นั้นมีขวัญประจำไว้ในตน

Dr. Puspadhar Gogoi ให้รายละเอียดเรื่องขวัญไว้ว่า ร่างกายและใจของคนเรามีขวัญเป็นผู้ควบคุมซึ่งประจำอยู่ในร่างกาย ขวัญจะหายไปเมื่อร่างกายเกิดความเจ็บป่วย ได้รับความกระทบกระเทือน ตกน้ำหรือตกจากที่สูงทำให้ขวัญหายไป ร่างกายและใจจะเฉื่อยชา จึงควรทำให้ขวัญที่หายไปนั้นกลับคืนมา โดยการทำพิธีลิกขวัญ เช่นเดียวกัน เมื่อคนไทรู้สึغب้านเมืองถูกรุกรานจากศัตรูหรือเผชิญกับเหตุการณ์ผิดปกติต่างๆ ซึ่งเชื่อว่าขวัญหายไป จึงต้องทำพิธีทางศาสนา ลิกขวัญเมือง เพื่อขอให้เทพเจ้า (เลงดอน) เพิ่มปริมาณพลังขวัญ กษัตริย์อาหมจะทำพิธีลิกขวัญหลังกลับจากสมรภูมิ ทั้งนี้เพื่อความชั่วบาปนั้นพ้นไปเนื่องจากการฆ่าศัตรูในสนามรบ และในงานนี้จะมีพิธีกรรมขอพรจากเทพเจ้าและเทวดาองค์อื่นๆ เพื่อให้บ้านเมืองยั่งยืนนาน มีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสงบร่มเย็น รวมทั้งพิธีเรียกขวัญให้กษัตริย์มีพระชนมายุยืนยาวและเกิดความสงบสุขแก่ราษฎรและบ้านเมือง

นอกจากนี้ในกายมีขวัญกระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ซึ่งประจำอยู่ในวันที่แตกต่างกันในหนึ่งเดือน โดยโยงความสัมพันธ์ระหว่างขวัญและใจ ดังนี้ วันแรกของเดือน ใจอยู่ที่ขา ขวัญอยู่ที่ฝ่าเท้า วันที่ 2 ใจอยู่ที่มือขวา ขวัญอยู่ที่หน้าแข้ง วันที่ 3 ใจอยู่ที่มือซ้าย ขวัญอยู่ที่งอก วันที่ 4 ใจอยู่ที่เอว ขวัญอยู่ที่ร่างกาย วันที่ 5 ใจอยู่ที่

ปาก ขวัญอยู่ที่ลิ้น วันที่ 6 ใจอยู่ที่มือขวา ขวัญอยู่ที่บริเวณส่วนหลัง วันที่ 7 ใจอยู่ที่เอวส่วนล่าง ขวัญอยู่ที่ฟัน วันที่ 8 ใจอยู่ที่รักแร้ ขวัญอยู่ที่ต้นขา วันที่ 9 ใจอยู่ที่แขน ขวัญอยู่ที่ไหล่ วันที่ 10 ใจอยู่ที่ทวาร ขวัญอยู่ที่ท้อง วันที่ 11 ใจอยู่ที่ผิวหนัง ขวัญอยู่ที่หัว วันที่ 12 ใจอยู่รอบๆ หัว ขวัญอยู่ในหัว วันที่ 13 ใจอยู่ที่คอ ขวัญอยู่ที่คาง วันที่ 14 ใจอยู่ในท้องน้อย ขวัญอยู่ที่หลัง วันที่ 15 ใจอยู่ที่ร่างกาย ขวัญอยู่ทั่วทั้งหัว วันที่ 16 ใจอยู่ที่ร่างกาย ขวัญอยู่ที่หัว วันที่ 17 ใจอยู่ที่ร่างกาย ขวัญอยู่ที่หัว วันที่ 18 ใจอยู่ที่ข้อมือ ขวัญอยู่ที่คอ วันที่ 19 ใจอยู่ที่น่อง ขวัญอยู่ที่ร่างกาย วันที่ 20 ใจอยู่ที่เอว ขวัญอยู่ที่ลิ้น วันที่ 21 ใจอยู่ที่นิ้วก้อย ขวัญอยู่ที่นิ้วนาง วันที่ 22 ใจอยู่ที่ตะโพก ขวัญอยู่ที่จมูก วันที่ 23 ใจอยู่ที่ส่วนบนของนิ้วเท้า ขวัญอยู่ที่เอว วันที่ 24 ใจอยู่ที่นิ้วเท้า ขวัญอยู่ที่อก วันที่ 25 ใจอยู่ที่ส่วนบนของฝ่ามือ ขวัญอยู่ที่คาง วันที่ 26 ใจอยู่ที่ฝ่ามือ ขวัญอยู่ที่ขา วันที่ 27 ใจอยู่ที่อก ขวัญอยู่ที่หัว วันที่ 28 ใจอยู่ที่ลำไส้ ขวัญอยู่ที่จมูก วันที่ 29 ใจอยู่ที่ผม ขวัญอยู่ที่หน้าผาก วันที่ 30 ใจอยู่ที่ข้อเท้า ขวัญอยู่ที่ปลายเส้นผม (Gohain, 2011) ขวัญจะออกจากร่างกายเมื่อตกใจหรือจากการสู้รบ จึงต้องมีการเรียกขวัญโดยใช้กระจาดหรือกระดิ่งใส่ปลาเพื่อนำขวัญกลับมา และใส่ไข่เปิดไว้ในกระจาดนี้ด้วย ข้าวหนึ่งกำมือ หมาก 2 ลูก และผลไม้ต่างๆ เช่น กล้วย คนที่รับการเรียกขวัญให้เดินขบวนไว้บนหัว แล้วเรียกขวัญเป็นภาษาอาหม (Ghosh, 2007)

การเรียกขวัญสำหรับคนอาหมมีความสำคัญตั้งแต่กษัตริย์ถึงสามัญชน เช่น พิธีการเรียกขวัญสำหรับคนทั่วไป โดยการเตรียมอาหารวางไว้บนใบตองนำไปยังริมฝั่งแม่น้ำหรือทะเลสาบหรือแหล่งน้ำ

ต่างๆ แล้วนำกระจัดหรือภาชนะซ้อนปลาทำด้วยไม้ไผ่ซ้อนปลา 3 ครั้ง เสร็จแล้วหมอลวงเรียกขวัญเป็นทำนองคล้ายเพลงว่า “ถ้าขวัญไปยังทะเลด้วยหลงไหลในความงามของท้องน้ำ เรามาเรียกขวัญให้กลับมาในที่ซ้อนปลานี้” ปลาก็ตัวก็ตามที่จับได้ในภาชนะซ้อนปลา หมอลวงจะนำกลับมายังบ้าน ขณะเดินทางกลับบ้านก็เรียกขวัญกลับบ้านด้วย “ถ้าขวัญทิ้งเจ้าของไปเพราะหลงในความงามแห่งป่าก็ให้กลับมาสู่เจ้าของ ถ้าขวัญหนีหายไปเพราะความเฝ้าฝันในความงามของดวงดาวบนท้องฟ้า ขอให้ขวัญกลับมาสู่ร่างกาย ถ้าขวัญไปสู່หนองน้ำด้วยหลงไหลในความงาม ขอให้กลับมา ถ้าขวัญหนีหายไปยังสวนดอกไม้เพราะหลงไหลในความสวยงามของดอกไม้ ขอให้กลับคืนสู่ร่างกาย ถ้าขวัญหนีไปสู່ต้นส้มก็ขอให้กลับมา ขวัญไปอยู่ยังบ้านเรือนหลังใหญ่เพราะหลงไหลในความสวยงามของบ้านนั้น ขวัญหนีหายไปเพราะความยั่ววนแห่งทองคำและเงิน ก็ขอให้กลับมา” (หมอลวงจะร้องทำนองเรียกขวัญในสถานที่ต่างๆ ที่ขวัญจะไปอยู่ ต้นขนุน ถนนใหญ่ อะไรก็ตามที่จะดึงดูดใจและประทับใจ ให้ขวัญไม่อยู่ ณ ที่นั้น) เมื่อมาถึงประตูบ้านของเจ้าของขวัญแล้วหมอลวงจะถามขึ้นว่า “ขวัญเอ๋ยได้เห็นโรงละครของวังและปราสาทนี้ไหม ขอให้กลับมาเดี๋ยวนี้เถิด” คนที่ตามไปด้วยทั้งญาติและเพื่อนจะขานรับว่า “มาแล้ว มาแล้ว ขวัญมาแล้ว” หมอลวงถามว่า “ขวัญที่ละทิ้งเจ้าของไปเที่ยวเล่นสนุกนั้นกลับมาหรือยัง” ญาติและเพื่อนตอบรับว่า “ขวัญมาแล้ว ขวัญมาแล้ว” หมอลวงจะใส่ข้าวไถ่นหัวเจ้าของขวัญ 3 ครั้ง การกระทำนี้เรียกว่า จุนมิง (Jon-Ming)

ขวัญมีความหมายลึกซึ้งสำหรับคนไทย เปรียบได้กับจิตวิญญาณ

ซึ่งมีนิยามที่มีความต่างจาก “ใจ” คนไม่ได้ประกอบด้วยร่างกาย และใจเท่านั้น แต่มีจิตวิญญาณหรือขวัญ เป็นปรัชญาของคนเผ่าไท ขวัญคนมีหลายขวัญประจำตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย แต่ไม่ได้แยก อยู่อย่างเอกเทศ เช่น ขวัญแขน ไม่เกี่ยวข้องกับขวัญอื่นๆ เวลาหกล้ม แขนหักหรือเจ็บแขน จะเรียกขวัญแขนหรือเรียกเฉพาะขวัญแขนนั้น ไม่ปรากฏ ถึงแม้ขวัญใดไม่สมบูรณ์ก็ต้องเรียกทุกขวัญและเรียกโดยทั่วไปว่า ให้ขวัญกลับมาหาตัว มารวมกันในร่างกาย และมีขวัญสำคัญ คือ จอมขวัญ

คนคำยัง ผาเก คำตี้ มีพิธีหรือหนังสือพิธีโบราณหลายเล่ม รวมถึงพิธีขวัญข้าวและขวัญคน ในคำเรียกขวัญของคนคำยัง ในบทเริ่มต้นจะกล่าวถึง บรรพบุรุษ ปู่สังฟ้าและย่าโฮล่าเป็นผู้เริ่ม พิธีกรรมนี้ว่า “ตอนนี้ขวัญของลูกหลานนั้นหายหรือตกหล่นไป ขอให้ปู่ย่าขวัญกลับมาสู่ลูกหลาน ถ้าขวัญไปยังน้ำตกธารใสใด ขอให้ข้าขวัญกลับมาโดยเร็ว โดยไม่ต้องหยุดพัก ณ ที่แห่งใด ถ้าผีร้ายใดผูกมัดขวัญไว้ ขอให้ปู่เฒ่าท่อนไม้ใหญ่ตีผีร้ายนั้น ถ้าผีนั่น ยังไม่ปล่อยขวัญอีก ก็ขอให้ใช้โล่ห์ต่างๆ ตี ถ้าผีร้ายปล่อยขวัญแล้ว หัวใจของเราจะยินดีปรีดาและเต็มไปด้วยความหวัง นำขวัญกลับมา ยังเรือนแห่งนี้ และให้ขวัญได้กินอาหารที่เตรียมไว้ให้น้อย่างสงบสุข พวกเราขอร้องปู่ให้ตามหาขวัญในทุกๆ แห่ง โอ้ปู่ผู้เป็นที่รักเคารพ ณ สถานที่แห่งพิธีนี้ โปรดฟัง เราได้ตั้งโต๊ะสำหรับข้าว หม้อ กระทะ และกระบวยน้ำ โปรดฟังด้วยเถิดว่าขณะนี้ลูกหลานของท่าน ได้จัดเตรียมปลา ข้าว พร้อมทั้งน้ำดื่มหอมชื่นใจจากเหยือก กล้วย น้ำตาล และอาหารอร่อยอื่นๆ อีกทั้งอาหารรสชาติดีต่างๆ ที่ปู่ ได้เก็บรวบรวมไว้ครั้งกาลก่อน อีกทั้งกล้วย อ้อย ภาชนะใช้สอย

ต่างๆ ทั้งขวาน จอบ เคียวคม หลาว ข้องดักปลาริมน้ำไหลที่ซึ่งมี
ทรายขาว... ถ้าขวัญที่ติดอยู่ในหลุมลึกใหญ่ ปูที่รักเคารพใช้พลัง
ขุดลงไปและค้นหาขวัญ ถ้ายังไม่พบขวัญ โปรดเข้าไปหายังป่าช้า
ถ้าปูพบแล้วขอให้นำขวัญกลับมา เนื่องจากขวัญเผชิญหนทาง
เลวร้ายและอ่อนแอ โปรดมาโดยเร็ว ขวัญจะได้ดีขึ้น ถ้าได้ค้นหา
ขวัญอยู่ในป่าลึกแล้วยังไม่พบ โอ้ปู กรุณาไปหาในท้องทุ่ง ทุ่งนาแล้ง
อันปราศจากต้นข้าวและทุ่งนาที่ชุ่มชื้น ในคลอง ธารน้ำไหล
และท้องทุ่งราบลุ่ม ถ้าขวัญของลูกหลานที่รักถูกแยกไปและอยู่ไกล
ออกไป เมื่อเวลาจะนำขวัญกลับมาซึ่งไม่รู้ได้ว่าเมื่อใด ลูกหลาน
เจ็บป่วยอ่อนแอกำลังถูกเผาไหม้ด้วยไข้หวัด ได้โปรดขอให้ปู
ค้นหาขวัญในทุกๆ แห่งอีกครั้ง ถ้าได้เจอขวัญที่กำลังลำบากของ
ลูกหลานผู้เป็นที่รักเอ็นดูนี้ ขอให้ นำกลับมา พวกเราร้องขอท่าน
รุกเข้าค้นหาชายแดนและทุกแห่งหน ค้นหาตลอดทั้งลำคลอง
สายน้ำ และทุกๆ แห่ง... ถ้าผีร้ายผูกจับขวัญและไม่ยอมปล่อย
ขอปูจงเอาท่อนไม้ใหญ่ยาวตีผีร้ายเหล่านั้น ถ้าไม่ปล่อยขอให้ใช้
ภาชนะอื่นๆ ถ้าผีร้ายปล่อยขวัญแล้วหัวใจเราจะปริแตกและเต็มไปด้วย
ความหวัง เราขอร้องป้อนขวัญกลับมายังเรือนนี้เถิด และให้
ขวัญได้กินอาหารอย่างสงบ ดังนั้นขอท่านเสาะแสวงขวัญยังทุกๆ ที่
ถ้าผีร้ายทำให้ไม่สามารถมองเห็นชัดเจนว่ามีสิ่งใดในสุสานที่ปกคลุม
ด้วยหญ้าเขียว เช่นนั้นนำขวัญไม่ตีผูกไว้ให้อยู่ ณ สุสานนั้น
เดินต่อไปและมองหาขวัญในทุกๆ แห่ง ถ้าท่านพบขวัญของลูกหลาน
อันเป็นที่รัก โปรดนำกลับคืนมา พวกเราขอร้องท่าน ยินดีต้อนรับ
มาเถิด ขวัญเอ๋ย มากินปลาและข้าว มาดื่มน้ำใสสะอาดที่เราใส่ไว้
ในหม้อน้ำนี้ มากินกล้วย อ้อย และของหวานนานา มากินอาหาร

กลิ่นหอมที่ย่าและปู่ได้ให้ไว้ มาขวัญมาทั้ง 30 ขวัญที่อยู่ในกาย ทำให้เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ อย่าไปไหนอีก มาขวัญทั้ง 90 ที่อยู่ในกายนี้ มาอยู่ 1,000 ปีในตัวผู้เป็นเจ้าของ อย่าไปเร่ร่อนในดินแดนอื่นใด มาอยู่กับพี่น้อง มาอยู่ในร่างกายด้วยความสงบร่มเย็น อย่าเดิน ไปโน่นไปนี่ ไปๆ มาๆ ให้ขวัญมาอยู่จนแก่เฒ่า จนหัวหงอก อย่าทิ้งไปจนทำให้เจ้าของเจ็บไข้ได้ป่วย ขวัญทั้ง 120 นี้ให้มาอยู่ในร่างกาย... จี๊จุก จี๊จุก จี๊จุก” (Stephen Morey, 1999)

Gohain (2011) แสดงคำกล่าวเรียกขวัญของคนไทคำตี้ ผาเก อ้ายตอน ว่า “มาๆ 30 ขวัญอยู่ในตัว มาๆ 90 ขวัญ หมื่นปีแล้ว ที่ขวัญอยู่ในตัว ทำให้เจ้าของร่างกายนี้สดชื่นแข็งแรง ทั้ง 120 ขวัญนี้ อยู่ในตัว ขวัญหูและขวัญตาขอให้มาอยู่กับตัวเจ้าของ ตาและหู เป็นส่วนสัมผัสของเราที่ทำให้เห็นความงดงาม ความประทับใจ ความสวยงาม ดังเช่น ความงามของท้องทะเลและมหาสมุทร แม่น้ำ ทะเลสาบ สายน้ำ ลำธาร ความงามของดอกไม้ในสวน ความงาม ละมุนของผลไม้ดังเช่นลูกส้ม ความสวยงามของสิ่งเหล่านี้จะดึงดูด ความสนใจของขวัญ เมื่อได้สัมผัสซึ่งกับความงามเหล่านี้แล้ว ขวัญก็จะหนีจากร่างกายไปทำให้เจ้าของอ่อนแอ และจะต้องบูชา เทพเจ้าเท่านั้น ขวัญจึงจะกลับมาจากแม่น้ำซึ่งขวัญอาจอยู่ที่นั่น การทำพิธีเรียกขวัญนี้ทำให้ขวัญที่หายไปกลับมาสู่เจ้าของ แม้กระทั่ง ขวัญของชาติหรือประเทศก็อาจหายไป และขวัญจะกลับมาด้วยการทำพิธีเรียกขวัญ” เมื่อหมอหลวงร้องบทเรียกขวัญริมทะเลสาบ หรือแม่น้ำ และจับปลาใส่กระจาดไม้ไผ่ได้แล้ว ระหว่างเส้นทาง เดินทางกลับก็กล่าวบทร้องเรียกขวัญไปด้วยดังนี้ “โอ้บ้านเรือนหลังใหญ่ ดึงดูดใจให้ขวัญมาอยู่ที่นี่ เรามาเพื่อนำขวัญกลับไปสู่เจ้าของ

ขวัญอาจไปอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ ขอให้ขวัญละต้นไม้ใหญ่กลับมาสู่เจ้าของ
ขวัญอาจถูกดึงดูดใจเมื่อได้เห็นท้องทะเลงาม ขอให้ขวัญละทะเลนั้น
และกลับมาสู่เจ้าของ...” หลายครอบครัวไม่มีพิธีเรียกขวัญ
แต่จดใส่สมุดหรือกระดาษเก็บเอาไว้บ้านตน แล้วนำออกมาอ่าน
เมื่อมีการเรียกขวัญและอ่านได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย เช่นเดียวกับ
บทเรียกขวัญข้าวขึ้นยั้ง หลายครอบครัวใช้วิธีจด ถ้าไม่ประกอบ
พิธีกรรมที่มีขั้นตอนครบครันก็จะใช้วิธีอ่านบทเรียกขวัญข้าว
หรือพับลิตด้วยตนเอง อาจเป็นแม่พ่อหรือปู่ย่าตายายก็ได้ นอกเหนือ
จากการเรียกขวัญที่มีพิธีการหลายขั้นตอนแล้ว การเรียกขวัญแบบ
เรียบง่ายยังปฏิบัติกันเสมอตั้งแต่เช่น คนค้ายังเมื่อเวลาลูกหลานกลับมา
เยี่ยมเยือนพ่อแม่ พ่อแม่จะแต่งตัวเรียบร้อย นั่งบนเสื่อ นำฝ้ายเผือก
(ฝ้ายสีขาว) ที่ได้ผ่านการสวดมนต์เพื่อเป็นมงคลจากพระ นำมา
ผูกแขนแล้วกล่าวอวยพรลูกหลาน ถ้ามีเพื่อนของลูกมาด้วยก็ผูกแขน
อ้อขวัญให้เช่นกัน และก่อนแขกผู้มาเยือนจะจากไปก็ผูกแขน
อ้อขวัญด้วยฝ้ายเผือก พร้อมมอบผ้าแพรที่ทอด้วยมือเพื่อแสดง
ถึงการให้เกียรติและรำลึกถึง คนไทยกลุ่มอื่นในแถบนี้มีลักษณะ
การเรียกขวัญเช่นเดียวกันนี้

ไหมขวัญ คือ ด้ายสีแดง ที่วางไว้ประจำบนหิ้งบูชาในบ้านของ
คนไทยแถบลุ่มแม่น้ำแดง การเรียกขวัญแบบง่ายมักมีอย่างสม่าเสมอ
ด้ายสีขาวถือว่าเป็นสีสำหรับคนตาย ในงานศพคนหนุ่มสาว
คนไทยเมืองหยวนเจียงจึงไม่ใช่ด้ายสีขาว เป็นความเชื่อเรื่องสี
เช่นเดียวกับคนจีนฮั่น การรับขวัญอวยพรที่เป็นปัจเจกคือ
พ่อเรียกขวัญลูก เจ้าของบ้านผูกแขนรับขวัญแขกเป็นพิธีเรียบง่าย
ที่ปฏิบัติปกติของคนไทยแถบนี้ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับคนไทย

อีกสองลุ่มน้ำ ปกติคนสามารถผูกแขนให้กันเองได้โดยไม่ต้องทำพิธี เช่น เจ้าของบ้านผูกไหมแดงหรือไหมขวัญให้แขกผู้มาเยือนพร้อมคำอวยชัยให้พรจากเจ้าของบ้าน หรือเมื่อขวัญตกต้องฮ้องขวัญให้ขวัญตัวมา (กลับคืนมา) ขวัญตกเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น ตกน้ำ เจ็บป่วย หรือไข้หวัด บางครั้งบางคนก็ขวัญอ่อนเนื่องจากมีผีหลายตนเข้ามารบกวนหรืออยู่ในตัวคนนั้น หรือไปปรึกษากับหมอที่โรงพยาบาลแล้วไม่หาย จะให้ยามดเป็นผู้รักษา ให้ยามดผูกไหมมือหรือไหมขวัญเพื่อเรียกขวัญให้กลับมามาอยู่กับตัว ยามดพูดสิ่งที่ดีเป็นคำไหลหรือคำดีๆ ทั้งหลายยามดพูดออกมา การเรียกขวัญให้เลือกวันคู่ เช่น เจ็บป่วย เลือกวันคู่วันดีฮ้องขวัญที่บ้านผู้ป่วย เมื่อเรียกขวัญคนเสร็จแล้วก็เรียกขวัญสัตว์ที่อยู่ในบ้านทุกตัว เช่น เป็ด ไก่ หมู ฯลฯ ขวัญของคนไทเมืองหยวนเจียงทั้งหมดมีขวัญมิ่ง 30 ขวัญ 40 จอมคิง “30 ขวัญตัวหน้าผาก 40 ขวัญคิงจอมหม่อง”

พิธีเรียกขวัญที่ทำควบคู่กับการเรียกขวัญข้าวและเรียกขวัญนา คือ พิธีเรียกขวัญควาย ช่วงทำนาได้ใช้ไม้ตีควายหลายครั้งเพื่อให้ทำงานเร็วขึ้น ขณะที่ควายโดนตีนั้น ขวัญตกใจหนีไป เมื่อไถนาเสร็จแล้วให้ทำพิธีเรียกขวัญควายที่ตกใจหนีไปกลับมา เอาฝ้ายไปผูกเขาควายและร้องเพลงเรียกขวัญควาย จูงควายเดินรอบที่นา 1 รอบ ขณะเดินรอบนาก็ร้องเพลงไปด้วย เนื้อเพลงจะมีเนื้อหาดังเช่น ขวัญควายเอ๋ยกลับมา ให้เจ้ามีสุขภาพดี แข็งแรง มีแรงกำลัง นอกจากควายแล้ว คนไทแถบนี้ยังเรียกขวัญสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับนาข้าวด้วย เช่น นกและหนู การทำขวัญนกนี้แต่ละครอบครัวจะไปทำพิธีที่นาข้าวของตน ขณะที่กล่าวคำเรียกขวัญนก จะโปรยอาหารให้นกได้กินไปด้วย โดยเชื่อว่าเมื่อนกกินอิ่มแล้วจะไม่มา

กินข้าวที่ทุ่งนาอีก สำหรับพิธีเรียกขวัญหนูจะทำก่อนนำข้าวใหม่ ซึ่งเก็บเกี่ยวได้ในฤดูกาลนั้นๆ เข้าบ้านโดยทำพิธีที่บ้านหรือทุ่งนา ก็ได้ จัดเตรียมอาหารเพื่อให้หนูได้กินอย่างเต็มอิ่ม แล้วหนูจะได้ไม่มากินข้าวที่เก็บไว้ในบ้าน ในช่วงการทำนา ถ้าหนูกินข้าวในนาอย่างมาก ต้องทำพิธีเรียกขวัญหนูที่ทุ่งนา โดยจัดเตรียมอาหารให้ครบครัน เพื่อให้หนูอิ่มหนำจะได้ไม่มากัดกินข้าวในนาอีก ถ้าก่อนการเกี่ยวข้าวหนูยังมากินข้าวในนาอีก ชาวบ้านจะทำพิธีเรียกขวัญข้าว

งานบุญฮีตสิบสองเป็นหัวใจแห่งวัฒนธรรมของคนอีสาน ที่ปฏิบัติไม่ขาดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เช่นเดียวกับการเรียกขวัญที่เป็นชีวิตของคนอีสานเอง การเรียกขวัญมีความหมายสำคัญต่อตัวตน คนอีสาน เป็นพฤติกรรมร่วม คือการผนึกรวมสรรพกำลัง โดยเฉพาะ กำลังใจและความอาทร ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน เครือญาติและครอบครัว คำเรียกขวัญที่เอื้อนเอ่ยนั้น มาจากการจดจำและเขียนจด แต่เดิมมา หมอสูดขวัญจะต้องเรียนรู้ด้วยการจำบทสวดขวัญต่างๆ ผู้เป็นหมอสูดขวัญเคยบวชเรียนมา เป็นผู้มีศีลธรรม มีศีลบริสุทธ์ที่ต้องปกติ ปฏิบัติ ดังเช่น ไม่กินเนื้อสัตว์ในวันพระ สวดมนต์ทุกวัน รักษาศีล 5 หรือถือศีล 8 ในวันพระ เป็นต้น แม้ในปัจจุบันหมู่บ้านใดมีหมอสูดขวัญ ย่อมเป็นที่ภาคภูมิใจของสมาชิกในชุมชน และถ้าหมอสูดขวัญ มีศีลธรรมอันดี ไม่กินเหล้าสุบุนหรี ซื่อสัตย์ในกายวาจาใจ กล่าวบทสวดขวัญโดยไม่ต้องดูหนังสือ และเรียกขวัญด้วยท่วงทำนองที่ไพเราะ ย่อมเป็นที่เคารพนับถือของคนในหมู่บ้านอย่างยิ่ง อีกทั้งเป็นเกียรติ และความภูมิใจของหมู่บ้าน นอกจากคำเรียกขวัญที่คนลาวอีสาน มีแบบแผนอันเดียวกันแล้ว ในจังหวัดสกลนครและนครพนมยังมี คำเรียกขวัญที่เป็นแบบฉบับและภาษาของตนด้วยว่า “...เชิญท่านขวัญ

ท่านมากิน กินแล้วให้มัน ให้มันกว่าเขาพระสุเมรุ ให้มันกว่า
เสากี่ลูกสาวพญาเถน เขียวเทพผู้มีฤทธาศักดาเดชในเขตเมือง
หนองหารหลวง ในกว้างภูพาน ข้าเชิญมาอำนวยความสะดวกให้แก่ท่านเชิญมา
อำนวยความสะดวกให้แก่ท่านผู้มาเยือน มาเรือนข้าถือว่าเป็นมงคล ในมือนี้
วันนี้ข้าจักพร้อมกันเรียกอีกว่า มาเยื่อขวัญท่านเอ๋ย... (ร้องเรียกพร้อมกัน
ว่า มาเยื่อ)” (www.youtube.com/watch?v=7-z10dk-sWQ)

คำกล่าวบทสู่ขวัญทั่วไป “มาเยื่อขวัญเอ๋ยสามสิบสองขวัญ
ให้มาเข้า แก่สิบขวัญให้เจ้ามาโฮม ฝนตกอย่าได้ดุ้งไปหน้า ฟ้าฮ้อง
อย่าได้ดุ้งไปไกล... ให้เจ้ารุกแต่ป่ามาเหือน รุกแต่สวนมาบ้าน
ซัดร้านให้เจ้านอนอยู่เหือนอยู่ชานอย่าได้หนี กินข้าวผิให้เจ้าฮา
เคี้ยวหมากผิให้เจ้าคาย ให้เจ้าคีนมา ดายทอ้งเป่า ให้เจ้ามากิน
เข้ากับกกล้วย ดอมอา ให้เจ้ามากินเข้ากัปลา ดอมปูใหญ่เพียงตาเจ้า
อย่าได้หัก ใหญ่เพียงหลักอย่าได้โค่น อย่าได้หม่นเหมือนตอง
อย่าได้หมองเหมือนถั่ว อย่าได้เฒ่าแก่เสียศรี ให้เจ้ามีอายุยืนยาว
อย่าได้สั้น ให้เจ้าใหญ่เพียงสูงสูงเพียงป่า ให้เจริญหน้าอยู่สวัสดิ...”
(สีน้ำ จันทร์เพ็ญ และคณะ, ม.ป.ป.) ขอให้ขวัญหนักแน่นอย่าได้
ตกใจกับเสียงดังและอันตรายอันใด ขอให้อยู่กับร่างกายนี้อย่าไป
ณ ที่ใด ถ้าขวัญไปไหนแล้วก็ขอให้กลับคืนมา มากินข้าวปลาอาหาร
อย่าเศร้าหมอง ให้ขวัญนี้ยิ่งใหญ่แข็งแกร่งและอายุยืน พิธีกรรม
เกี่ยวกับขวัญของคนอีสานมีความหมายโดยตรงต่อจิตใจ โดยเฉพาะ
เมื่อพ่อแม่ญาติพี่น้อง มิตรสหายหรือเสี้ยวมารวมกันในพิธีเรียกขวัญ
ถึงแม้จะเป็นงานที่จัดขึ้นเพื่อเรียกขวัญให้คนใดคนหนึ่ง แต่อย่างไร
ทุกคนก็ผูกแขนอวยพรให้แก่กัน พลังความอาทร ความอบอุ่น
ความรัก วังdingตรงเข้าสู่หัวใจของผู้รับขวัญ เสมือนเติมพลังทั้งทาง

กายและใจ ความรักอาทรแก่กันและกัน การเรียกขวัญนี้ทำได้ทุกกรณี ไม่เพียงแต่การแต่งงาน เจ็บป่วยไม่แข็งแรง การเดินทางไกล การกลับบ้านเกิดเท่านั้น แต่เรียกขวัญเมื่อรู้สึกจิตใจไม่สบาย หลังจากเปลี่ยนงาน หรือเครือญาติตกลงร่วมกันจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ ครอบครัว วงศ์ตระกูล หรือเป็นช่วงเวลาที่มีการจัดพิธีเรียกขวัญประจำปี เช่น สู่ขวัญผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน สู่ขวัญรับน้องใหม่ของนักศึกษา การสู่ขวัญให้รุ่นพี่เมื่อจบการศึกษา ฯลฯ สำหรับคนอีสานแล้ว การฮ้องขวัญ เอ็นขวัญ สู่ขวัญหรือผูกแขนเป็นสิ่งสำคัญของชีวิต กล่าวได้ว่าไม่มีลูกหลานชาวอีสานคนใดที่ไม่เคยผ่านการผูกแขนสู่ขวัญ ไม่ใช่แต่การเรียกขวัญคนเท่านั้น สิ่งใดที่ใกล้ชิดมีบุญคุณก็ได้รับการเรียกขวัญเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นวัวควาย ถึงแม้ปัจจุบันจะเลี้ยงไว้ขายแทนการทำนา แต่ยังเรียกขวัญให้สัตว์ทั้งสองอยู่ แม้กระทั่งรถไถที่ใช้ไถนาแทนวัวควายหรือรถยนต์ที่นำพาเพื่อหาทรัพย์ และพิธีสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญข้าวขึ้นแล้ว การเรียกขวัญของคนไทยนี้มีลักษณะที่คล้ายบทเพลงหรือบทสวด ถึงแม้จะไม่มีดนตรีประกอบขณะเรียกขวัญ แต่มีท่วงทำนองการเอื้อนเอ่ย น้ำเสียงที่บ่งบอกความรู้สึกของผู้กล่าวบทสู่ขวัญ ประสานเป็นหนึ่งเดียวกับอารมณ์จิตใจของผู้ร่วมพิธี

สำหรับฮัวเหยาไทแล้ว ทุกสรรพสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตล้วนมีขวัญ มีพิธีกรรมที่เรียกขวัญนั้นๆ โดยเฉพาะ เช่น ขวัญเสื้อผ้า ขวัญปลา ขวัญนา ขวัญเกลือ ขวัญบ้าน ขวัญต้นไม้ ขวัญน้ำ ขวัญกระพ้อมเก็บข้าว (ขนาดใหญ่่มาก) ขวัญข้าว ขวัญคน ขวัญนา ฯลฯ การทำนาต้องมีน้ำฝน ถ้าขวัญและตัวร่างกายไม่อยู่ด้วยกัน ฝนจะตกน้อยหรือไม่ตกเลยทำให้นาแห้งแล้ง ควายจะล้ม ต้นกล้า

จะตาย ถ้าอยากให้อายุไม่แห้งตาย ฮัวเหยาไทจะทำพิธีเรียกขวัญให้ขวัญอยู่กับตัว เช่น ขวัญนาอยู่กับนา เรียกโดยรวมว่า ขวัญอยู่ดีมีสุข จังหวะทำนองดังเช่นการร้องเพลงของบทเรียกขวัญสืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่น คำที่เกี่ยวข้องกับ ขวัญ มีหลากหลายในชีวิตประจำวันของคนไทยเช่นกัน เช่น ขวัญตา ขวัญเอ๋ยขวัญมา ขวัญใจ ขวัญหาย ขวัญหนีดีฝ่อ รับขวัญ บำรุงขวัญ ขวัญอ่อน อายุมันขวัญยืน ฯลฯ

นอกเหนือจากขวัญคนแล้ว สิ่งที่คนไทยผูกสัมพันธ์กับคำว่า ขวัญ ย่อมเชื่อมโยงสายสัมพันธ์กับคน มีความเคลื่อนไหวทางจิตวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับคน ถึงแม้สิ่งนั้นจะไม่มีชีวิต แต่มีค่าต่อชีวิต และเป็นพลวัตของชีวิตทั้งคนและสัตว์ขับเคลื่อนภายในสิ่งนั้น หรืออาณาบริเวณนั้น เช่น บ้าน ยุงข้าว ทุ่งนา แม่น้ำ ฯลฯ คนตายหรือกษัตริย์ที่สวรรคตแล้วชาวอาหมจะทำพิธีเรียกขวัญ (ซึ่งอาจมีความหมายเดียวกันหรือใกล้เคียงกับเจ็ดดวงวิญญาณ) เฉพาะโอกาสหรือประเพณีสำคัญ เพราะเป็นผู้สูงสุดที่สิ้นเพียงกาย ขวัญหรือจิตวิญญาณของพระองค์จะไม่ดับไป แต่จะคงอยู่ไม่ไกลไปจากบ้านเมือง ไม่ว่าการคงอยู่นั้นจะเพื่อปกป้องรักษาบ้านเมืองต่อไป หรือเพราะพระองค์ทรงเป็นผู้สูงส่งดังเทพหรือเป็นเทพเองก็ตาม การเรียกขวัญแบบประจำสม่ำเสมอของคนไทโดยทั่วไปคือ เรียกขวัญคนและขวัญข้าวมากกว่าการเรียกขวัญอื่นๆ การเรียกขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมสำคัญและมีความละเอียดในการประกอบพิธีกรรมมากกว่าการเรียกขวัญคน แม้ปัจจุบันนี้คนไทลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำแดง จะมีความประณีตในการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวไม่เทียบเท่าอดีต แต่ชาวนาไททั้งสามกลุ่มยังคงไม่ละทิ้งการร้องเรียกหา เจ็ดแม่ขวัญข้าวกลับบ้าน

คนไทลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร

กลุ่มคนไทลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรที่ทำความรู้จักคือ อาหม คำตี้ คำยัง ผาเก รัฐอัสสัมและรัฐอรุณาจัลประเทศ เป็นรัฐในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียที่มีคนไทอาศัยอยู่ โดยเฉพาะรัฐอัสสัมตอนบน มีหมู่บ้านของคนไทกระจายอยู่อย่างสม่ำเสมอ พื้นที่ราบเต็มไปด้วยผืนนากว้างมากกว่าพื้นที่อื่น รัฐอัสสัมเปิดให้คนภายนอกประเทศเข้าไปได้ แต่ก็ยังมีด่านทหารคอยตรวจตราอยู่หลายจุด โดยเฉพาะนอกเขตเมืองใหญ่ ส่วนรัฐอรุณาจัลประเทศนั้นยังเป็นรัฐปิดอยู่ คนต่างประเทศต้องขออนุญาตเดินทางเข้ารัฐ รัฐนี้มีธรรมชาติที่บริสุทธิ์งดงาม ยังคงไว้ซึ่งสัตว์ป่านานาชนิด พื้นที่ราบปลูกข้าวโดยทั่วไป คนไทส่วนมากอาศัยอยู่ในอำเภอโลहित มีเมืองจ๋องคำเป็นเมืองสำคัญ คนไทคำตี้เป็นชนกลุ่มใหญ่ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ มีลำน้ำเล็กๆ หลายสายไหลรวมกับเส้นเลือดสำคัญของคนแถบนี้คือแม่น้ำโลहितที่ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำพรหมบุตร

เข้าสู่อัสสัม ไม่ว่าจะเป็นลำน้ำเล็กหรือใหญ่ล้วนมีบ้านเรือนคนไท
ตั้งอยู่ หมู่บ้านคนไทแต่ละแห่งมีอายุยืนยาวเช่นเดียวกับประวัติ
ของคนไทกลุ่มนั้นๆ คนไททุกกลุ่มมีพิธีหรือหนังสือพิธีโบราณ
หลายเล่มที่นำมาประกอบการเดินทางสู่ดินแดนแห่งนี้ หลายเล่มเขียน
ตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นประวัติของกลุ่มตน เรื่องเล่าปรัมปรา
หรือเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา รวมถึงพิธีอ้งขวัญข้าว อ้งขวัญคน
พิธีอ้งขวัญข้าวเก็บรักษาไว้อย่างดี บางครั้งเก็บไว้บนหิ้งพระ
หีบยืมกันได้เฉพาะคนในครอบครัวเดียวกันหรือเมื่อเชิญผู้เฒ่าผู้แก่
(ผู้ชาย) หรือเจ้าหมอผู้ซึ่งมีความรู้หรือรู้หนังสือ ไปทำพิธีลิก (เรียก)
ขวัญข้าวในวันเชิญขวัญข้าวขึ้นยั้ง หรือที่คนไทกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร
เรียกว่า เย้เข้า การเดินทางไกลมาสู่เมืองนุ่นสุนคำ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา
และคณะ (2534) กล่าวถึงชื่อเมืองนี้จากการสำรวจข้อมูลคนไท
ในอัสสัมว่า Nagen Hazarika หรือเจ้าหัววัง “นำภาชนะสานทรงกลม
ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10 นิ้ว ลักษณะเหมือนชามโคม
ที่สานด้วยไม้ไผ่ เรียกว่า ‘ดุน’ เขาอธิบายว่า อัสสัมได้ชื่อว่า ‘เมืองนุ่น
สุนคำ’ เพราะลักษณะภูมิประเทศของอัสสัมเป็นที่ราบลุ่ม มีภูเขา
ล้อมรอบมีลักษณะเหมือน ‘ดุน’ และคำว่า ‘สุนคำ’ คือ ‘สวนทองคำ’”
เมืองมุ่นหรือเมืองไวสาลิมุ่น (ไวสาลิคือเมืองของพระพุทธเจ้า
ที่อินเดีย เมืองไวสาลิมุ่นหรือเมืองมุ่น เป็นชื่อที่คนไทยที่ไม่ใช่
คนอาหมเรียกเมืองนุ่นสุนคำ) นอกเหนือจากพิธีที่นำติดตัว
มาด้วย ยังมีพันธุ์ข้าวและอัญเชิญนางขวัญข้าวเดินทางมาพร้อม
ลูกหลานของคนไทแต่ละกลุ่ม และลักษณะทั่วไปของคนไทกลุ่มแม่น้ำ
พรหมบุตรกล่าวได้ดังนี้

อาหม (Ahom)

เมื่อเจ้าชายเสือก่าฟ้า 19 ปี ได้รับแต่งตั้งให้เป็นมกุฎราชกุมารเพื่อสืบอาณาจักรมาวหลวงต่อจากผู้เป็นลุง พี่ชายของมารดา เนื่องด้วยว่าท่านไม่มีโอรส แต่หลายปีต่อมา มเหสีได้ให้กำเนิดโอรส เจ้าชายเสือก่าฟ้าจึงกลับไปยังอาณาจักรของบิดา ก่อนที่บิดาจะเสียชีวิต ได้แบ่งเมืองให้เจ้าชายเสือก่าฟ้าและน้องชายทั้ง 2 คน ปกครอง เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าปกครองเมืองมิดและเกียงลาว (Keng-Lao) ทั่วทั้งอาณาเขตรหว่างอิรวดีและโกสัมพี ปกครองเมืองอย่างสมบูรณ์ได้ 18 ปี จึงคิดที่จะหาเมืองใหม่ โดยเริ่มต้นออกเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1227 จากเมืองของที่เจ้าเสือก่านฟ้าผู้เป็นน้องชายปกครองอยู่

เจ้าหลวงเสือก่าฟานำผู้คนข้ามเทือกเขาปาดโก¹ จากเมืองมาวหลวงหรือเมืองหมอกขาวมาวหลวง เข้าสู่ลุ่มน้ำพรหมบุตรเมื่อประมาณปี ค.ศ. 1228 ทรงสร้างอาณาจักรอาหมหรือเมืองนุ่นสุนคำ ขยาย

¹ชื่อเดิมว่า ดอยเขารุง (Doi-Kao-Rong) (เรณู วิชาศิลป์, 2539) บันทึกว่า ดอยเก้าห่อง Daikaorang จากคำเดิมอาหมว่า นอยเการอง) เมื่อปี ค.ศ. 1396 เกิดการรบระหว่างทหารอาหมและเมืองของ (Kong) เนื่องจากเข้าใจผิดว่ากษัตริย์พระองค์ใหม่ของอาหมเสียด่านฟ้า ไม่ใช่สายเลือดเมืองของ ซึ่งไม่จริง เมื่อเผชิญหน้ากันที่ริมฝั่งหนองยางในดอยเขารุง จึงได้รู้ว่าเข้าใจผิด แม้ทัพทั้งสองฝ่ายทำสัจด้วยกาปาดคอกัเก่าว่า จะไม่สู้รบกันอีกในอนาคต ชื่อใหม่ของดอยนี้จึงเป็น ปาดโกดอยแสงกาน (แสงกาน คือ สัตย์สาบาน) ราชวงศ์อาหมมีความผูกพันใกล้ชิดกับกษัตริย์เมืองของ เมืองของตั้งอยู่ระหว่างเมืองมาวและเมืองนุ่นสุนคำ เมื่ออาหมเผชิญความยุ่งยาก กองทัพเมืองของจะเข้ามาช่วยเหลือยังอัสสัม เช่น เมื่อปี ค.ศ. 1798 เกิดกบฏต่อต้านโดยชาวโมอามาริอา กองทหาร 1,500 นายจากเมืองของมาถึงแจร์ยาดอย (Madhujya Rajkonwar, การสัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2563)

ดินแดนข้ามแม่น้ำพรหมบุตรลงสู่อัสสัมตอนล่างถึงเมืองกัวฮาตี (เมืองหลวงของรัฐในปัจจุบัน) ขยายขึ้นเหนือถึงเทือกเขาของเผ่านากา การเดินทางแรกเริ่มขึ้นไปยังทิศเหนือของเมืองมาวผ่านเมืองวัน ผ่านเมืองนาฝิงแม่น้ำทำปิง แล้วเข้าสู่เมืองที่ต่อไปยังทิศตะวันตกถึงเวียงเมนหรือเวียงเมา ตรงข้ามมิจิน่า (Myitkyina) ในประเทศพม่าฝั่งซ้ายแม่น้ำอิรวดี โดยข้ามแม่น้ำมายังฝั่งตะวันตกเดินทางต่อไปถึงเมืองส้อยเซ่ง ระหว่างมิจิน่าและเมืองขวง และผ่านเมืองต่างๆ อย่างรวดเร็วถึงประตูหินของชาวมอญ แล้วหยุดพักริมทะเลสาบหนองย้งในฝั่งพม่า เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าเดินทางตามเส้นทางของน้ำเป็นหลัก ผ่านเส้นทางเทือกเขาปาดไก่จากเมาล่ง (Maulung) อยู่ในหุบเขาหัวขวงตอนเหนือของพม่า เคลื่อนลงจากเทือกเขา ข้ามลำน้ำนางกูถึงน้ำrukหรือน้ำหูก ล่องแพตามลำน้ำนี้ถึงจุดที่เชื่อมบรรจบกับแม่น้ำบุรีติหิง แล้วทวนกระแสน้ำไปยังเมืองลาเซน เตนสา สามารถรับขณะคนท้องถิ่นนากาได้ และมอบให้ขุนนางเป็นผู้ดูแลแทนพระองค์ เสือหลวงก่าฟ้าเดินทางกลับมายังบุรีติหิงตามเส้นทางแม่น้ำติหิง เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรยังเมืองตีปา (Tipam) เมืองนาฮาร์คเทีย (Naharkatia) อำเภอดิบุร์การ์ปัจจุบัน รวมระยะเวลาในการเดินทางจากเมืองมาวถึงอัสสัม 13 ปี เส้นทางแห่งเทือกเขาปาดไก่นี้นั้นมีชนกลุ่มอื่นๆ ที่เดินทางมายังดินแดนตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นเพื่อการสร้างบ้านเมือง เช่น มอญ นากา จิงโฟ ฯลฯ หรือเพื่อการสงคราม ดังเช่นการเข้ามาโจมตีจากราชสำนักพม่าถึง 3 ครั้ง (ครั้งแรกปี ค.ศ. 1817 ครั้งที่ 2 ปี ค.ศ. 1819 และครั้งสุดท้ายปี ค.ศ. 1821) เส้นทางนี้จึงมีการเดินทางซ้ำ แต่บางครั้งก็มีการใช้

เส้นทางลัดหรือเส้นทางใกล้เคียง แต่เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าเดินทางตามเส้นทางกระแสน้ำไหล กระทั่งเส้นทางแห่งประวัติศาสตร์นี้ได้สร้างเป็นถนนลำเลียงอาวุธยุทธภัณฑ์ อาหาร และสิ่งจำเป็นต่างๆ ไปยังจีนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2² ชาวอาหมร่วมกันสร้างชุมชนประตู่ที่เชื่อว่าเสือก่าฟ้าทรงเดินทางมาถึงเมืองนุ่นสุนคำที่เมืองลิได้ แต่ทั้งนี้เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าและคนไทอาหมไม่ใช่คนไทกลุ่มแรกที่เดินทางตามเส้นทางเทือกเขาปาดไก่ Gogoi (1996) แจ้งเรื่องนี้ว่าประมาณศตวรรษที่ 6 คนมวฉานข้ามผ่านแม่น้ำศรีโลหิตหรืออิรวดีผ่านเมืองที่อยู่บริเวณปลายเทือกเขาปาดไก่ทางทิศเหนือ ปราบชนพื้นเมืองและสร้างฐานอำนาจอันมั่นคงในอาณาบริเวณแห่งนี้ที่เรียกว่า เมืองโพพังเปา (Prophangpau)

ในปัจจุบันคนอาหมจากอัสสัมเรียกวีรบุรุษของตนว่า เจ้าหลวงเสือก่าฟ้า คนอาหมทั้งเด็กและผู้ใหญ่พูดกันเสมอว่าถ้อยคำของเจ้าหลวงเสือก่าฟ้าเมื่อเริ่มต้นการเดินทางคือ “ข้าพเจ้าจะเดินทางมุ่งไปเพื่อพิชิตดินแดนตะวันตก ณ ที่แห่งน้ำใส นกสงบ ปีกพักร้องเพลงเสียงหวานเจื้อยแจ้ว” (Kalyani Boruah, 2553) นอกจากมเหสีทั้งสาม พระราชโอรส 2 พระองค์ และราชกุมารี 1 พระองค์ เจ้าหลวงเสือก่าฟ้ายังเป็นผู้นำคณะเดินทางที่ประกอบด้วย

² และได้รับความร่วมมือในการสร้างถนนแห่งนี้จากอเมริกาซึ่งช่วยจีนรบกับญี่ปุ่น โดยเฉพาะ Flying Tigers หน่วยรบทางอากาศจากอเมริกา ทางหลวงนี้ชื่อว่า Stilwell ตามชื่อของนายพลอเมริกา ถือเป็นจุดเชื่อมต่ออินเดียและจีน โดยข้ามเทือกเขาปาดไก่ผ่านประเทศพม่า เริ่มใช้ถนนนี้ครั้งแรกเพื่อภารกิจสงครามเมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1944 จากอำเภอลิได้ รัฐอัสสัม ถึงเมืองคุนหมิง มณฑลยูนนาน เป็นระยะทาง 1,680 กิโลเมตร ช่วงของทางหลวงที่ลาดเข้าสู่ประเทศพม่าเป็นค่ายทหารอินเดีย

ม้า 300 ตัว พร้อมอุปกรณ์ต่างๆ เกี่ยวกับม้า เช่น บังเหียน อานม้า เกือกม้า ฯลฯ และอีก 9,000 คน ซึ่งรวมถึงประชาชนที่มาพร้อมกับเจ้าเมือง 5 เมือง ที่ร่วมคณะเดินทางมากับเจ้าหลวงเสือก้าฟ้าด้วย เมืองมวเป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางบทธง เมื่อปี ค.ศ. 1215 (Phukan, 2007) เมื่อเดินทางมาถึงอัสสัม แต่ละเมืองที่พระองค์ทรงหยุดพักหรืออยู่อาศัยเพียงชั่วคราก่อนที่จะตั้งเมืองหลวงของอาณาจักร ราษฎรที่เดินทางมาด้วยก็ตั้งหลักแหล่งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่แห่งนั้นด้วย และแต่ละแห่งนั้นคนอาหมได้รับชัยชนะเหนือชนพื้นเมือง เจ้าหลวงเสือก้าฟ้าทรงแต่งตั้งผู้ปกครองแต่ละแห่งแทนพระองค์ ดังเช่นอยู่ที่ลาเซน เตนสา 3 ปี เมืองตีป่าพักอยู่ 3 ปี ขยายพื้นที่ต่อไปยังเมืองศาลากูรีและอยู่ที่นั่นอีก 2 ปี อาศัยที่เมืองฮาบูงอีก 3 ปี ทิศเหนือของแม่น้ำพรหมบุตรมีเหตุน้ำท่วมจึงล่องน้ำลงมาถึงเมืองดิโคมุก แล้วเคลื่อนไปทิศเหนือเมืองดิโค ละเมืองนี้ไปยังสิมาลกูรี จากเมืองสิมาลกูรีไม่ล่องเรือตามสายแม่น้ำ แต่เดินทางโดยทางบกไปสร้างเมืองชื่อ แจ้ดำดอย ที่รู้จักกันดีในชื่อ แจ้รายดอย

เมื่อเจ้าหลวงเสือก้าฟ้ามายังกามรูป ยังไม่ได้สร้างอำนาจเหนือดินแดนทันที แต่ใช้ระยะเวลาโดยประมาณหนึ่งทศวรรษในการศึกษาและปรับตัวให้เข้ากับบริบทท้องถิ่น อาณาจักรอาหมมีเมืองหลวงตั้งแต่แรกสร้างถึงวาระสุดท้ายทั้งหมด 6 เมือง คือ 1. อาณาจักรแรกตั้งอยู่บริเวณช่วงปลายของเมืองแจ้รายดอย (Charaideo) (ค.ศ. 1229-1396) มีดอยสูงลาดสำหรับการฝังพระศพของกษัตริย์ 2. ย้ายไปอยู่เมืองหลวงใหม่ (ค.ศ. 1396-1500) ณ เมืองชาร์เกา (Chargua) ใกล้เมืองราชมัยและแม่น้ำดิเมาในปัจจุบัน 3. เลือกเมืองหลวงใหม่อีกครั้งที่เมืองโบโกตา (Bokota) (ค.ศ. 1500-

1540) เมืองนี้อยู่ระหว่างบริเวณที่เรียกว่า ดิสังและดิไร 4. เมืองการ์ทากว (Garhgaon) (ค.ศ. 1540-1700) 5. เมืองรางปูร์ (Rangpur) (ค.ศ. 1770-1794) 6. เมืองหลวงสุดท้ายคือ จอร์ฮัท (Jorhat) (ค.ศ. 1794-1826) อาณาจักรอาหมมีอายุยืนยาว 600 ปี ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 ถึง 16 (ค.ศ. 1228-1826)³ ครั้งหนึ่งนั้นอาณาจักรนี้มีขนาดพื้นที่เท่ากับครึ่งหนึ่งของประเทศไทย ปัจจุบัน และมีประวัติอันเกรียงไกรเทียบเท่าอาณาจักรอยุธยา (Ghosh, 2007) อาณาเขตอาหมกว้างใหญ่ จนกระทั่งปี ค.ศ. 1826 เสียเอกราชให้แก่บริษัทยินเดียตะวันออก อาณาจักรอาหมกลายเป็นประวัติศาสตร์ เป็นอดีตที่เกรียงไกร แต่ความเข้มแข็งที่คงอยู่มาจนถึงปัจจุบันคือ หมู่บ้าน ระบบของสังคมหมู่บ้านที่มีกฎระเบียบ บทลงโทษที่สืบทอดมาแต่อดีต รวมถึงวัฒนธรรมประเพณี การจัดระเบียบทางสังคม ทั้งในสังคมคนอาหมเองและกับกลุ่มคนอื่นๆ ประเพณีบางอย่างได้รับการฟื้นฟูให้เป็นงานใหญ่ของเมืองดังเช่น การไหว้บรรพบุรุษของบ้านเมืองหรือเมด้าเมผี แต่ประเพณีที่ยังปฏิบัติเรื่อยมาคือการไหว้ผีบรรพบุรุษของครอบครัว ฝิ่นน้ำหรือข้าวค้ำ ซึ่งอยู่ในห้องครัวเป็นโครงสร้างของการตั้งเสา มีเตาไฟอยู่ตรงกลาง รวมถึงงานปีใหม่ งานฉลองเลี้ยงข้าวใหม่หรือข้าวหนู งานฉลองข้าวใหม่ มี 2 ครั้ง คือข้าวใหม่จากข้าวฤดูหนาวหรือสาลิ (Sali) และข้าวใหม่ นาปีหรืออาฮู (Ahu) โดยจะเชิญญาติพี่น้องเพื่อนพ้องมากินข้าวใหม่

³ บางการค้นคว้าระบุว่ามีการย้ายเมืองหลวง 6 ครั้ง ดังเช่นงานของ Sarkar (2007) 1. เมืองแครายดอย (Caradeo) 2. เมืองเชเรกาว (Charaguya/Cheregua) 3. เมืองการ์ทากว (Garhgaon) 4. เมืองซาลากูรี (Salaguri) 5. เมืองรางปูร์ (Che-mum/Rangpur) 6. เมืองจอร์ฮัท (Jorhat)

อาหารต่างๆ และเหล้าร่วมกัน พร้อมทั้งทำพิธีถวายข้าวใหม่ แก่ผีบรรพบุรุษด้วยเช่นกัน

อาหมพัฒนาเทคนิคการปลูกข้าวในที่ลุ่มและนาถาวร ขณะที่ชนเผ่าข้างเคียงทำการเพาะปลูกแบบหมุนเวียน ข้าวของอัสสัมมี 3 แบบ คือ สาลี อาฮู เบา⁴ วันนี้ในอัสสัมมีข้าวสาลีอยู่หลากหลายชนิด รับรู้และเรียกกันว่า อาหมสาลี เป็นหนึ่งในพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูงและได้รับการพัฒนาเมื่อเร็วๆ นี้ ในฐานะสายที่ได้รับการคัดเลือกด้วยผลผลิตที่มากกว่า 3,000 ปอนด์ (0.453 กิโลกรัม) ต่อเอเคอร์ในสภาวะที่เหมาะสม ข้าวนี้อาจกำเนิดขึ้นในช่วงการเกษตรของอาหม ข้าวเหนียวเป็นอีกหนึ่งชนิดในข้าวสาลีชื่อว่า บารา ในอดีตเคยปลูกเป็นหนึ่งในนาข้าวทั้ง 3 ของราชสำนักเจ้าหลวงเสือก่าฟ้าซึ่งถอยหลังไปไกล 300 ปี ในบันทึกทางประวัติศาสตร์ให้การยกย่องเจ้าหลวงเสือก่าฟ้าจากการที่ได้จัดทำที่นาราชสำนัก 3 ส่วน ด้วยการบุกเบิกทำประโยชน์จากที่ดินโดยใช้แรงงานชาวโมรัน ที่นาปลูกข้าวทั้ง 3 ส่วนนี้คือ 1. กาชิกาลากัท (Gachilkala Khat) ผลิตข้าวใช้เพื่อการบูชาเทพ 2. บารา-โควา กัท (Bara-Khowa Khat) ใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับ

⁴ ข้าวอาฮู เหมาะกับการปลูกในที่สูง แห่ง การปลูกแบบหมุนเวียน และตามไหล่เขา โดยมากปลูกแบบหว่าน ข้าวสาลี เหมาะกับการเพาะปลูกพื้นที่นาถาวร ในพื้นที่ราบต่ำและชุ่มน้ำ โดยทั่วไปปลูกเดือนสิงหาคม และเก็บเกี่ยวช่วงหน้าหนาว ใช้เวลาประมาณ 5 เดือน ส่วนมากทำนาเพียงครั้งเดียวต่อปี อาฮูจะเก็บเกี่ยวได้เร็วกว่า และอาจปลูกพืชอื่นต่อ แปลงนาอาฮูจึงไม่สมบูรณ์และถูกปล่อยทิ้งหลายปี แปลงนาสาลีมีความสมบูรณ์ตลอดปี และคงความสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ข้าวเบา (Bao) ข้าวที่อยู่ตามแหล่งธรรมชาติและไม่ต้องไถพรวนดินก่อนปลูก โดยทั่วไปใช้วิธีหว่าน ระยะเวลาปลูกนานกว่าสาลี แต่เก็บเกี่ยวใกล้เคียงกัน (Guha, 2005)

บรรพกษัตริย์ 3. เอ็นกีรา กัท (Engera Khat) ใช้ในราชวงศ์ (Guha, 2005) ชื่อเมืองหลายแห่งในอัสสัมตอนเหนือยังคงเป็นร่องรอยถึงสถานที่สำหรับการปลูกข้าวของราชสำนักอาหม เช่น เตนนากัท มาดาร์กัท นาฮ์รคาเทีย

บรรพกษัตริย์และผู้สืบสายต้นตระกูลที่ล่วงลับถือเป็นผีบรรพบุรุษของคนอาหม และการสักการะต่อเทพเทวาทั้งหลาย โดยเฉพาะช่วงเวลาที่หมอลวงและศาสนาของอาหม ยังมีความแจ่มชัดอยู่ เลงตอนคือ ราชาแห่งสวรรค์ เทพเจ้าของคนอาหม หรือเรียกอีกชื่อว่า ฟาเหนือหัว เป็นเทพที่ปกครองบรรดาผีต่างๆ ในเมืองผี เป็นเทพที่คนอาหมบูชาในทุกๆ พิธีกรรม นอกจากนี้ ยังมีเทพเจ้าอื่นๆ อีกเช่น แสงคำฟ้า (เทพแห่งแสง) เจ้าสายฝน (เทพแห่งฝน) ขุนบาน (เทพอาทิตย์) นางแสงดาว (เทพีดวงดาว) ฟ้าเสียงดิน (เทพดิน) จาซิงฟ้าหรือยาซิงฟ้า (เทพีแห่งการเรียนรู้) และฟ้ารุ่งแสงเมือง (เทพคุ้มครองราชวงศ์กษัตริย์)⁵ ฯลฯ อาหมเชื่อว่าจักรวาลนี้มีผู้สร้างและไม่ได้สร้างโดยพระเจ้า แต่เป็นพลังที่มีอำนาจสูงสุด ก่อนกำเนิดสรรพสิ่ง โลกนี้ปราศจาก ลม ฝน เดือน ดาว ตะวัน สิ่งมีชีวิตทั้งปวง สวรรค์ โลก หรือแม้แต่พระเจ้า แต่มีพลัง

⁵ บุญยงค์ เกศเทศ (2557) ค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับเทพของอาหม โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรก เทพเจ้าชั้นสูงผู้สร้างโลกมี 7 องค์ เช่น ฟ้าตือจิงพรองหม์ เทพเจ้าที่มีอำนาจสูงสุด เป็นเทพเจ้าที่สร้างเทพเจ้าองค์อื่นๆ ขุนเทวคำเกิดจากนาสิของฟ้าตือจิงพรองหม์ ฟ้าสาวดินเป็นโอรสเทพเจ้าแห่งดิน ฯลฯ กลุ่มที่ 2 เป็นเทพเจ้าผู้ใหญ่ที่ประทับอยู่บนสวรรค์เรียกว่า ฟา และอยู่ในตำแหน่งสูงซึ่งเรียกว่า สาง เทพเจ้ากลุ่มนี้มีจำนวน 10 องค์ เช่น ฟ้าเลงตอน เจ้าสายฝน ยาสิงฟ้า เลงเสน ฟ้ารุ่งแสงเมือง ฯลฯ กลุ่มที่ 3 เทพเจ้าชั้นผู้น้อยมีจำนวนมาก เช่น เลงดิน แสงดิน แสงบั้น เจ้าเจ็ดนางและเจ้าเจ็ดขุน เลือเมือง ยาสุนบุน หุ่นฟ้า ฯลฯ

อำนาจสูงสุดที่ชื่อว่า ฟาตือจิงพรองหม่ม (Pha-tu-ching-phrong-hum เจ้าครองเมืองฟ้าหรือเลงดอน)⁶ Puspadhar Gogoi (1996) กล่าวว่าพระเจ้าเสือหยาดฟ้าหรืออุดาญาติทงฮา สิงหา (ค.ศ. 1669-1672) ทรงนำชื่อฟาตือจิงพรองหม่มจารึกไว้บนเหรียญกษาปณ์ ในรัชกาลของพระองค์ แม้ปัจจุบันชื่อนี้ก็ยังคงมีความสำคัญต่อคนอาหม และกลายเป็นเทพเจ้าสูงสุดของเทพเจ้าทั้งหลายและสรรพสิ่งทั้งปวง นอกจากเทพเจ้าต่างๆ ซึ่งส่วนมากแล้วเป็นเทพแห่งธรรมชาติ และการนับถือเคารพธรรมชาติถือเป็นศาสนาพื้นฐานดั้งเดิมของคนไทเองแล้ว ผีซึ่งหมายถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพและเทพที่ประจำในธรรมชาติและบ้านเมือง ผีที่คนอาหมนับถือยังมีอีกไม่น้อย อาทิ ผีดำ (ผีบรรพบุรุษ) ผีดิน ผีดาว ผีดอย ผีเมือง ผีบ้าน ผีตานเฮือน ผีเสาเมือง ผีไฟ เป็นต้น การทำพิธีบูชาเทพหรือผิวนั้น มีขั้นตอนในการปฏิบัติและระบุส่วนประกอบของอาหารที่ใช้ เช่น เดือนห้าและเดือนแปดทำพิธีบูชาเทพดินหรือเลงดิน โดยจัดเตรียม หมูตัวเมีย ไก่ เป็ด นกพิราบ ไข่เป็ด ข้าว กล้วย อ้อย หมาก เถาพลู พิธีกรรมนั้นอาจทำพร้อมกันกับเทพเจ้าอื่นๆ ได้ บูชาผีป่าหรือผีดุน ต้องไปทำพิธีบูชาในป่า ผู้ร่วมงานต้องเดินรำในขั้นตอนพิธีกรรมด้วย และเป็นทำเต้นรำเฉพาะงานนี้เรียกว่า ขาไลหลงคำ (Kalai Lung Kham) เมื่อสัตว์เลี้ยงในบ้านพลัดหลงไปในป่าต้องทำการบูชาผีป่าหรือทำการบูชาผีตุ่มตุ่งลาน้ำ เมื่อนกและสัตว์อื่นๆ แสดงพฤติกรรมประหลาดผิดธรรมชาติของมันโดยวาดรูปควายและวัว แล้วบูชา

⁶ ธรณี เลิศเลื่อมใส (2544) พิศเราะห์ไว้ว่า ฟาตือจิง คือ ฟาตือเมืองหรือฟาถือเมืองจิง หมายถึง เมือง ในภาษาไทยใหญ่และอาหม

ด้วยข้าวสุกและปลาทอดห่อในใบตอง พร้อมทั้งมี หมาก ใบพลู ดอกไม้ และเหล้าข้าวในเหยือก (คนอาหมทำเหล้าจากข้าว มีลักษณะเป็นก้อนๆ เรียกว่า ลูกเหล้า แล้วจึงนำมาต้มเป็นน้ำเหล้า) ข้าวคำ(Khao-Kham) คือเทพแห่งน้ำ เป็นเทพที่กล่าวถึงมาก ในวิถีชีวิตและพิธีกรรมต่างๆ ของชาวอาหม เป็นหนึ่งในเจ็ดเทพ ในพิธีเมด้าเมผี (1. ข้าวคำ 2. อ้ายเลงดิน เทพแห่งดิน 3. เลงดอน เทพแห่งสวรรค์และสายฟ้า 4. จันไซฮ่ง ครูแห่งเทพ 5. ชิดลำจำ โอรัสทั้งเจ็ดของเลงดอน 6. มุทกุ่มไทกุ่ม เทพแห่งพระจันทร์ และพระอาทิตย์ 7. ย่าชิงฟ้า เทพี่แห่งการเรียนรู้) ในห้องครัว มีเสาบรพบุรุษที่ต้องกราบไหว้แล้ว ยังมีเสาที่เป็นตัวแทนหรือที่อยู่ ของข้าวค้ำนี้ด้วย ข้าวคำคือเทพแห่งน้ำมีการเตรียมของบูชาคือ แผ่นเค้กข้าว กากน้ำตาลดิบ กล้วยดิบ อ้อย ข้าวสุก กล้วยต้ม เหล้า ใส่ไว้ในก้านกล้วย ไก่อหรือเปิดฝากลางตรงร่องอกแล้วใส่ท่อข้าวสุก และไข่ต้มไว้ข้างใน ตัดหมากเป็นชิ้นๆ ไข่เปิด 3 ฟอง ข้าวจั่ววาง ไว้บนใบตอง 3 ใบ

ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างโลกของพลังอำนาจสูงสุดและถือเป็นเทพเจ้าสูงสุดนั้น สอดคล้องกับความเชื่อของศาสนาฮินดู และด้วยประวัติศาสตร์ของชาวอาหมที่รับวัฒนธรรมฮินดู โดยเฉพาะ ในราชสำนัก และยกให้บุโรหิตฮินดูมีความสำคัญมากกว่าหมอลาง ในช่วงระยะเวลาประมาณ 110 ปี ก่อนตกอยู่ภายใต้กำกับบริษัท อินเดียตะวันออก อิทธิพลของศาสนาฮินดูจึงเข้มข้นขึ้น โดยกษัตริย์ เริ่มเป็นผู้รับนับถือศาสนาฮินดูก่อน รากฐานของศาสนาฮินดูได้เริ่ม หยั่งลึกในยุคของเสียดังฟ้าหรือบามุณี คอนวา (ค.ศ. 1397-1407) พระองค์ทรงได้รับความรู้และการอบรมเลี้ยงดูตามหลักการของ

ศาสนาฮินดูตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ ทรงให้พราหมณ์เป็นบุโรหิตที่ปรึกษาส่วนพระองค์ และให้บุตรชายของพราหมณ์ได้ตำแหน่งสำคัญในการบริหารประเทศเช่นกัน ยุคที่อาหมเปิดรับวัฒนธรรมฮินดูอย่างเต็มที่คือ รัชสมัยของเสื่อตานฟ้าหรือ ศิวะสิงหา (ค.ศ. 1716-1744) มเหสีชื่อ พุเลสวารี เป็นคนฮินดูที่มีสถานะนางรำ และด้วยพระองค์ทรงปักใจเชื่อในการทำนายโศคชะตาที่ว่าอำนาจของดวงดาวจะทำให้พระองค์ทรงลงจากพระราชบัลลังก์ จึงสะเดาะเคราะห์ด้วยการตั้งมเหสีขึ้นเป็นหัวหน้าของพระราชพา พระนางทรงทำร้ายผู้อุทิศตนในลัทธิโมอามาริอา (ลัทธิย่อยของลัทธิย่อยในนิกายไวษณพ ส่วนมากชาวมอติอกนับถือลัทธินี้) เนื่องจากมีผู้คนเคารพปฏิบัติตามมาก เกิดการฆ่าฟันในราชสำนักและชาวฮินดูข่มเหง อีกทั้งทำลายพิธีกรรมของคนท้องถิ่น คนฮินดูได้รับสิทธิพิเศษกว่าคนท้องถิ่น เหตุการณ์ในยุคนี้เป็นความทรงจำของคนอาหมในยุคปัจจุบัน และถือว่าอำนาจของวัฒนธรรมฮินดูมีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมของอาหมอย่างแท้จริงและเป็นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอาหมไปสู่ฮินดู คนอาหมโดยทั่วไปกล่าวถึงการที่อาหมต้องหมดสิ้นซึ่งวัฒนธรรมของตนเอง และกลายเป็นฮินดูในปัจจุบันนี้สืบเนื่องมาจากสถาบันในราชสำนักในยุคนี้เป็นเหตุผลประการแรกและประการหลัก

ความเชื่อดั้งเดิมของอาหมปรับประมวลงเข้ากับฮินดู เช่น เลงดอนหนึ่งในเทพเจ้าที่สำคัญของศาสนาอาหมกลายเป็นพระอินทร์ (God Indra) และจาซิงฟ้าหรือยาซิงฟ้าเป็นพระนางสร้อยศรี (ทั้งนี้มีความแตกต่างจากความเชื่อฮินดู นั่นคือเทพเจ้าและเทพีทั้งสามคู่ (พรหมา-สร้อยศรี ศิวะ-ปราวตี วิษณุ-ลักษมี) เป็นคู่สามีภรรยา

แต่สำหรับอาหมไม่ได้เป็นคู่กันเช่นนั้น แต่เทียบเคียงเทพดั้งเดิม เป็นเทพฮินดูตามลักษณะหน้าที่ เลงดอนราชาแห่งสวรรค์ในอาหม เปรียบได้กับพระอินทร์คณบดีแห่งสวรรค์ของฮินดู ยาซิงฟ้า เทพีแห่งการเรียนรู้ ปรับเป็นพระนางสร้อยศรีวิไล เทพีแห่งวิทยาการ อาหมรับนับถือศาสนาฮินดู นิิกายไวษณพ การกล่าวถึงอินทรา ในวัฒนธรรมอาหมนี้มีการอ้างอิงด้วยเช่นกัน ดังที่ S.K. Bhuyan (1933) บรรยายเกี่ยวกับราชวงศ์อาหมว่า กษัตริย์อาหมอยู่ใน ราชวงศ์สวารกาเดว (Swargadeo เทพแห่งสวรรค์) บุรพกษัตริย์ องค์แรกๆ นั้นถือว่าเป็นราชโอรสขององค์อินทราจากสวรรค์ ทรงดำเนินลงมาสู่โลกโดยบันไดทองเพื่อช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นจาก ความละโมภและอยู่ติธรรม แต่ในอาหมโบราณจึงบันทึกเกี่ยวกับ เรื่องนี้ว่า เมื่อเลงดอนส่งขุนหลวงขุนโลรงจากสวรรค์ เทพีจาซิงฟ้า แนะนำว่า เทพเลงดอน ผู้เป็นปู่ของท่านได้ส่งท่านลงจากสวรรค์ เพื่อปกครองโลกมนุษย์ เมื่อถึงเดือนพินห้า (ช่วงเดือนเมษายน- พฤษภาคม) ดอกซินคาราอันศักดิ์สิทธิ์จะเบ่งบาน ให้ท่านจงเลือกวัน ในเดือนนี้เพื่อเช่นไหว้เทพเลงดอน รวมถึงเทพและเทพีทั้งหลาย และให้ทำการบูชาด้วยการสังเวยสัตว์และสิ่งดีๆ ต่างๆ ดังนี้แล้ว เทพเลงดอนพร้อมด้วยเทพและเทพีอีกแปดแสนองค์ จะลงไปยังโลก เพื่อให้พรแก่ท่าน และนี่เป็นคำตรัสของเทพเลงดอนว่า กษัตริย์ของ คนไทและคนไทเองมีแหล่งกำเนิดจากสวรรค์และส่งมาจากสวรรค์ โอรสแห่งสวรรค์ได้ทรงดำเนินลงจากสวรรค์ด้วยบันไดทองมายัง โลกมนุษย์ (Gohain, 2011) ปัจจุบันนี้ในบางครอบครัวของคนอาหม โดยเฉพาะในเมืองและศึกษาในระดับสูง จะนับถือศาสนาฮินดูอย่าง เคร่งครัด ภายในบ้านมีห้องกว้างเพื่อบูชาเทพเจ้าโดยเฉพาะ เทวรูป

พระวิษณุและพระนางราชาขนาดเกือบเท่าความสูงของคนตั้งไว้ ส่วนหน้าของห้องบูชา มักไม่อนุญาตให้คนภายนอกเข้าห้องนี้ และเมื่อเข้าห้องบูชาเทพเจ้านี้แล้ว ห้ามทำเสียงดัง ถ่ายรูป และแสดงความเป็นเคารพหรือรบกวนใดๆ

คนอารยันอินเดียเรียกคนมองโกลอยด์ในบริเวณนี้ (ปัจจุบัน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย) รวมถึงคนอาหมว่า มลิกา แปลว่า คนต่างถิ่นหรือคนแปลกหน้า คนอินเดียอารยันไม่คุ้นเคย รู้จักวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของคนมองโกลอยด์ ชาวอาหมเป็นคนแปลกหน้าสำหรับพวกเขา มีนักเขียนฮินดูได้เขียนเป็นเรื่องราวที่สืบทอดกันมาว่า กษัตริย์อาหมพระองค์แรกคือพระโอรสขององค์อินทรา โดยพระโอรสตกลงมาจากสวรรค์สู่หล่มลิกา โดยบังเอิญ คนอาหมไม่ปฏิเสธหรือต่อต้านต้านานนี้แต่อย่างใด แต่กลับรู้สึกขอบคุณและยินดีกับเรื่องเล่านี้ (Chamuah, 1995)

อันที่จริงแล้วคนอาหมถือว่ามีความเป็นอารยะของชนชาติ ที่เห็นได้หลายประการ เช่น การสืบทอดนามสกุลที่บ่งบอกระดับ การบริหารจัดการบ้านเมืองแต่อดีต หมอหลวงเป็นแกนสำคัญ ที่ยังคงรักษาความเป็นอาหมไว้ คัมภีร์โบราณต่างๆ สุสานกษัตริย์ วังเจ็ดชั้น คลังเก็บอาวุธ ฯลฯ ดังเช่นนักเขียนชื่อ ชิฮาบูদ্ดิน (Shihabuddin Talish)⁷ ได้ติดตามกองทัพมุสลิมเข้าพบกับอาหม

⁷ ผู้จัดบันทึกประจำกองกำลังของแม่ทัพเมียร์ จุมลา (Mir Jumla) บันทึกเหตุการณ์ และรายละเอียดของดินแดนต่างๆ ที่โจมตี โดยเฉพาะเกี่ยวกับอัสสัม ทั้งลักษณะ การรบ อุปนิสัย จารีตประเพณี ลักษณะบ้านเมือง ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ บันทึกนี้ชื่อ ตาริก อี อาซาม (Tarikh-i-Asham) โมกุลเรียกอาหมว่า อาซามหรืออัสสัม บันทึกนี้ มีรายละเอียดครบถ้วน เป็นหนึ่งในเอกสารคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของอาหม

ในช่วงสมัยเสียดำลาหรือชัยรัชสิงห์ ประมาณปี ค.ศ. 1648 บันทึกในจดหมายเหตุของชิหาบูตตินว่า นับแต่โบราณไม่เคยมี กษัตริย์ต่างประเทศพระองค์ใดกล้ารุกรานเข้ามาในพรมแดนของประเทศนี้ และไม่มีคนต่างประเทศคนใดกล้าเข้ามาทำแกงในดินแดนนี้ด้วย กษัตริย์ไทอาหมไม่อนุญาตให้คนต่างประเทศเข้ามาในดินแดนของพระองค์ และไม่อนุญาตให้คนของพระองค์ออกไปต่างประเทศ เว้นแต่พระองค์จะรับสั่งเป็นครั้งคราวและเป็นรายๆ ไป (สารนาถ, 2555)

คนภายนอกเปรียบดินแดนอาหมนี้ดังตะกร้าใส่ทอง (Casket of Gold) ไม่มีสิ่งใดที่ทำให้คนอาหมขลาดกลัว โดยเฉพาะสถานการณ์วุ่นวายสับสนเป็นครั้งคราว และมีคำสุภาษิตที่แสดงถึงการกลับฟื้นคืนว่า “ถ้าดวงอาทิตย์อุกบดบังเพียงขณะ แล้วทำไมแสงจะไม่ฉายขึ้นอีกครั้ง” (Bhuyan, 1985) นัยว่า แม้อัสสัมจะลำบากทุกข์ยากจากการเข้าโจมตีและสู้รบกับศัตรู แต่อัสสัมก็สามารถกลับฟื้นคืนความรุ่งเรือง แข็งแกร่งของผู้คนและดินแดนได้ ชาวเติร์กเป็นมุสลิมกลุ่มแรกที่เข้ารุกรานดินแดนกามรูปีเมื่อปี ค.ศ. 1205-1206 แล้วตามด้วยมุสลิมปาทาน และโมกุล แต่ไม่มีกองทัพของใครที่ทำให้คนอาหมยอมจำนนและสามารถเข้าครอบครองอัสสัมดังที่ Taren Chadra Sharma (1991) ให้ข้อสังเกตสำคัญว่า เหตุการณ์นี้มีความหมายที่สำคัญยิ่งต่อประวัติศาสตร์เอเชียที่อำนาจของมุสลิมไม่สามารถผ่านเข้าไปสู่พม่า ทิเบต และไกล์เคียง เหตุด้วยการป้องกันบ้านเมืองของตนด้วยความกล้าหาญบุกบ้านควบคู่กับความปรารถนาของนายทหารและข้าราชการบ้านเมืองของอัสสัม พ่อค้าอาหรับและครูสอนศาสนา

อิสลามสามารถเข้าถึงมาเลเซียและอินโดนีเซียได้โดยทางทะเลเท่านั้น สำหรับการเดินทางทางบกเพื่อการแพร่ขยายศาสนายังฝั่งตะวันออกไกล (จากแผ่นดินตะวันออกไกลสู่ทิศตะวันออก, ผู้เขียน) นั้นไม่ได้รับการเผยแพร่มากนักหรือไม่เช่นนั้นประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะไม่เป็นเช่นนี้ ในสมัยกองทัพโมกุลเข้ารุกรานอัสสัม มุลา เดอร์วิช แห่งเฮรัท⁸ ซึ่งร่วมเดินทางมากับแม่ทัพโมกุล เมียร์ จุมลา⁹ ได้บรรยายถึงอัสสัมว่า “ที่นี่ไม่เหมือนแผ่นดินของเรา ท้องฟ้าไม่เหมือนท้องฟ้าที่บ้านของเรา ท้องฟ้าที่นี่โปรยสายฝนลงมาโดยปราศจากเมฆต้นเค้า บนผืนดินเขียวขจี ต้นหญ้างอกเงยขึ้นมาเองโดยปราศจากการพุงของดิน ดินแดนแห่งนี้ตั้งอยู่นอกวงจรโลก และถูกห่อหุ้มซ่อนไว้จากโลกภายนอก แยกออกไปจากแผ่นดินโลก เปรียบเช่นตัวอักษร อลิฟ (aliph)” (Saikia, 1991)

⁸ Mulla Dervish of Herat กวีครูสอนศาสนา เป็นมุสลิมซูฟีจากเมืองเฮรัทในอัฟกานิสถาน

⁹ ผู้ที่จักรพรรดิอริ่งเซบส่งมาปกครองแถบเบงกอล และเป็นแม่ทัพนำกองทัพเต็มกำลังทั้งทางบกและทัพเรือ เข้าโจมตีอาณาจักรอาหมเมื่อปี ค.ศ. 1662-1663 สามารถครอบครองอัสสัมได้บางส่วน รวมทั้งเมืองหลวงการทากวในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1662 ถือเป็นผลงานใหญ่ในหน้าที่การปกครองเบงกอล เมียร์ จุมลา และเสื่อตาลาได้ทำสัญญาให้ลาซหาริกัท (Chilajharighat) เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1663 โดยส่งเครื่องบรรณาการและเจ้าหญิงอาหมซึ่งภายหลังเป็นสะใภ้ของจักรพรรดิอริ่งเซบ เมียร์ จุมลาเสียชีวิตขณะจะเดินทางกลับเคคคาที่เมืองหลวงเบงกอลในเดือนและปีเดียวกันที่ทำสัญญาอาหมขณะการสู้รบเพื่อเอาดินแดนคืนเมื่อต้นปี ค.ศ. 1971 นำโดยแม่ทัพ ลาซิท บาร์ฟูกาน (Lachit Barphukan)

บันทึกของนักประวัติศาสตร์มุสลิม ซิหาบูদ্ดิน ทาลิซ เมื่อปี ค.ศ. 1662 พรรณนาถึงดินแดนส่วนนี้ว่า ตอนบนของแม่น้ำ มีความอุดมสมบูรณ์กว่าทางใต้ เนื่องจากความชุ่มชื้นที่กำเนิดจาก ป่าและแม่น้ำ แต่นอกเหนือจากป่าและหุบเขา แม่น้ำพรหมบุตร มีบทบาทสำคัญในการกำหนดสภาพอากาศของดินแดนลุ่มน้ำนี้ ร้อนชื้นในฤดูร้อน หมอกปกคลุมในฤดูหนาว ซึ่งยังเป็นมูลเหตุของ หลายโรคที่พบเห็นได้ทั่วไปในแถบนี้ เช่น โรคมาลาเรีย ไข้ไทฟอยด์ โรคบิด ไข้ทรพิษ ไข้รากสาดน้อย ฯลฯ อัสมมีอากาศที่เป็นแบบฉบับ อันแตกต่างจากดินแดนแถบอื่นอย่างมากในทั่วทั้งอินเดีย อากาศอบอุ่นมีอุณหภูมิปานกลาง และตลอดทั้งปีมีอากาศเย็นสบาย และสดชื่นในตอนกลางคืน (Choudhury, 1991)¹⁰ กษัตริย์โมกุล ได้ส่งกองทัพเข้าโจมตีอัสมมี 18 ครั้ง ได้ชัยชนะ 1 ครั้ง เมื่อปี ค.ศ. 1663 ในยุคจักรพรรดิออรังเซบ อาหมและโมกุลทำสัญญาสงบศึก และราชกุมาริของกษัตริย์อาหมอภิเษกกับราชโอรสองค์ที่สาม ของจักรพรรดิโมกุล แต่ถึงอย่างไรกองทัพโมกุลพ่ายกองทหารอาหม ที่นำโดยแม่ทัพลาซิท บาร์ผู้กาน ในต้นปี ค.ศ. 1671 อาณาจักรอาหม เริ่มขยายดินแดนในยุคของเสื่อฮู่เมือง (ค.ศ. 1497-1539) พระองค์ทรงขับไล่การโจมตีของมุสลิมออกไปจากอัสมมี และทรง ผนวกอาณาจักรของชาวชูดิอาที่ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศเหนือของแม่น้ำพรหมบุตร รวมถึงอาณาจักรกาจารีและ

¹⁰ ปัจจุบันก็ยังคงสภาพดังกล่าว แต่แม่น้ำพรหมบุตรอันกว้างใหญ่นี้แผ่ขยาย อาณาบริเวณและปริมาณน้ำในช่วงฤดูฝน เข้าสู่แผ่นดินไปไกลหลายกิโลเมตร ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำประสบปัญหาอุทกภัยมาในปัจจุบัน เมื่อน้ำลดเข้าสู่ภาวะปกติ ยังคงเจ็ททรายสีขาวอันกว้างไกล เพื่อบ่งบอกอาณาเขตที่แท้จริงของแม่น้ำ

ดินแดนของชาวบูยัญ อีกทั้งทำลายกองทัพของมุสลิมเติร์กที่เข้า
รุกรานอัสสัมเมื่อปี ค.ศ. 1532

การบริหารจัดการบ้านเมืองถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้
อาหมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานถึงหกศตวรรษ ตำแหน่งหน้าที่
ในการบริหารบ้านเมืองในอดีตนั้นยังคงสืบทอดโดยนามสกุล
กระทั่งปัจจุบัน ในยุคของอาณาจักร นามสกุลเป็นสิ่งบ่งบอกถึง
ตำแหน่งหน้าที่ปฏิบัติงานและประจำอยู่เมืองหรือท้องที่ต่างๆ
ดังนั้นนามสกุลเดียวกันแสดงถึงที่มาของตำแหน่งบรรพบุรุษ
แต่ไม่ได้เป็นตัวแสดงว่าเป็นเครือญาติพี่น้องร่วมสายเลือด เช่น
บาร์บาร์ว (Barbarua) โกเฮน (Gohain) ราชโควา (Rajkhowa)
ผู้กาน (Phukan) ฯลฯ ยกตัวอย่างตำแหน่งข้าราชการ อาทิ
คณะที่ปรึกษาสูงสุดของกษัตริย์ประกอบด้วย 5 คน 1. บูราโกเฮน
(Buragohain ภาษาอาหม คือเจ้าพรองเมืองหรือเจ้าแพรงเมือง
พรองคือ ปกครอง)¹¹ 2. บาร์โกเฮน (Bargohain เจ้าเฒ่าหลวง
หรือเฒ่าเมืองหลวง) 3. บาร์ปาทรา โกเฮน (Barpatra Gohain
เจ้าเชียงหลวง) 4. บาร์บาร์ว (Barbarua ผู้แก่หลวง) 5. บาร์ผู้กาน
(Barphukan ผู้กานหลวง) (บาร์มีความหมายว่า ใหญ่ ในภาษา
อัสสัม) สภาพที่ปรึกษาหรือต้นกาเลี่ยนี้สามารถพิจารณาเลือก
หรือถอดถอนกษัตริย์ได้ กษัตริย์ควรเชื่อคำแนะนำของที่ปรึกษา

¹¹ ชื่อตำแหน่งข้าราชการภาษาอาหมนี้ในหนังสือพงศาวดารไทอาหม โดย เรณู
วิชาศิลป์ (2539) ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในส่วนของ บัญชีวิสามานนามโดยเทียบคำ
อาหมกับคำที่ใช้ในภาษาอัสสัม เช่น ผู้กินเมือง Rajkhowa ไทเมืองกลางผู้กินเมือง
Dihingia Rajkhowa หัวเห้ง Hazarika ผู้กวานน้ำ Pani Phukan เจ้าพรองเมืองกลาง
Dihingia Baurgohain ฯลฯ

โกเฮนทั้งสาม แต่พระองค์ก็มีพระราชอำนาจที่จะไม่เชื่อตามคำแนะนำได้ โดยได้รับการสนับสนุนจากสองตำแหน่งคือบาร์บารัว และบาร์ผู้กาน

รองมาจากกษัตริย์ ตำแหน่งบริหารแรกเริ่มดั้งเดิมที่เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าทรงแต่งตั้ง คือ 1. บุราโกเฮน 2. บาร์โกเฮน เปรียบเช่นตำแหน่งรัฐมนตรีในปัจจุบัน สืบสายตำแหน่งยาวเนื่องจนกระทั่งสิ้นสุดยุคอาหม บาร์โกเฮนและบุราโกเฮนมีหน้าที่ดูแลอาณาเขตนอกเมืองหลวง บุราโกเฮนมีอาณาเขตในความรับผิดชอบดินแดนสาเดียหรือเมืองเครือ อาณาบริเวณนี้ถึงเป็นพื้นที่ดูแลของบาร์โกเฮน อาหมแบ่งเขตการบริหารเป็นจังหวัด อำเภอ และกลุ่มหมู่บ้าน ในยุคของเสือก่องเมือง เมื่อขยายดินแดนรบชนะชาวซูดิอาได้แล้ว จึงแต่งตั้งเพิ่มอีกหนึ่งตำแหน่งคือ เจ้าสิงหลวงหรือบาร์ปาทราโกเฮน (Barpatra Gohain) ผู้ดำรงตำแหน่งนี้คนแรกคือลูกชายหัวหน้าเผ่านากา เรียกตำแหน่งรัฐมนตรีทั้งสามนี้ว่า โกเฮนทั้งสาม และเป็นสภาที่ปรึกษาของกษัตริย์หรือตันกาเลียซึ่งถือเป็นเสาหลักของอาณาจักรอาหม ตำแหน่งรัฐมนตรี 2 ตำแหน่งแรกเริ่มเป็นคนไท แต่ตำแหน่งบาร์ปาทราโกเฮนเป็นตำแหน่งของคนนอกกลุ่มไท โดยเฉพาะกลุ่มชนที่มีอำนาจเดิมหรือเผ่าใหญ่ เช่น นากา กาชารี โมรัน ฯลฯ ยศหรือศักดินาการปกครองยังคงให้เกียรติแก่ชนพื้นเมืองและผู้ปกครองเดิม หลังจากโกเฮนมีข้าราชการเพิ่มอีก 2 ตำแหน่ง คือ ผู้แก้หลวงหรือบาร์บารัว (Barbarua) รับผิดชอบเขตพื้นที่อัสสัมตอนบนมีสำนักงานที่ราชสำนัก และ บาร์ผู้กาน (Barphukan) รับผิดชอบบริหารจัดการอัสสัมตอนล่าง และมีสำนักงานใหญ่ที่เมืองกัวฮาตี ในตุงคุนเกีย บุราณจี กล่าวถึง

สองตำแหน่งนี้ว่า ทั้งสองตำแหน่งถูกตั้งขึ้นโดยเสื่อแสงฟ้า (ประตาศิงหา ค.ศ. 1603-1641) บาร์บารัวเป็นหัวหน้างานบริหารและงานตุลาการ แต่ก็ไม่สามารถแยกอิสระจากโกเฮนทั้งสามได้นั่นคือบาร์บารัวมีความสำคัญรองจากรัฐมนตรีทั้งสาม ถึงแม้จะอยู่ภายใต้การทำงานของรัฐมนตรี แต่ก็เป็นตัวแทนของโกเฮนทั้งสามเช่นกัน ความคิดเห็นใดที่นำเสนอต่อกษัตริย์เสมือนการเป็นตัวแทนของรัฐมนตรีทั้งสาม สำหรับตำแหน่งเฒ่าเมืองหรือบาร์ผู้กาน (กานหรือกวน แปลว่า นาย) นั้นมีความสำคัญต่อประเทศอย่างมาก บาร์ผู้กานประจำอยู่ที่เมืองกัวฮาติทางตอนใต้ของดินแดนอาหมเป็นเมืองใหญ่และเมืองหน้าด่านสำคัญของอาณาจักร ตำแหน่งนี้เป็นรองจากกษัตริย์ (King Deputy) บริหารการปกครองเขตแดนจากกาไลบาร์ถึงเขตแดนของโมกุลอินเดีย เป็นหัวหน้าดูแลเขตชายแดนทั้งด้านการทูตกับภูฏานและเบงกอล และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การป้องกันและเข้าโจมตีของกองทัพโมกุลอินเดีย (Bhuyan, 1933) เป็นตำแหน่งที่สำคัญและมีอำนาจมากกว่า บาร์บารัว ขณะที่ปรึกษาหรือคณะมนตรีนี้มีเพียงสามตำแหน่ง และได้เพิ่มอีกสองตำแหน่งในภายหลัง ถือเป็นการสร้างสมดุลทางอำนาจ ส่งผลให้อำมาตย์ไม่มีอำนาจเหนือกษัตริย์แบบเบ็ดเสร็จแต่โดยนัย กษัตริย์ให้คณะที่ปรึกษาที่อยู่คนละชั่วตรวจสอบกันเองและไม่ให้ชั่วใดชั่วหนึ่งมีอำนาจเต็มที่

นยาญโคดา ผู้กานดูแลบริหารเรื่องความยุติธรรม และมีตำแหน่งยศรองลงมา อาทิ ปาร์ติยา ผู้กาน คือพราหมณ์ที่ทำหน้าที่ดูแลสวัสดิการของมเหสีหรือราชินี ต่าบูลิ ผู้กาน ดูแลอุทยานหลวงเนาสาลิยา ผู้กาน รับผิดชอบขบขันเสด็จต่างๆ โขลาดารา ผู้กาน

ดูแลเรื่องอาภรณ์และเครื่องประดับของเชื้อพระวงศ์ในราชสำนัก
ลีโอลียา ผู้กาน ดูแลรักษาวัดฮินดู จาล์บhari ผู้กาน ดูแลคนรับใช้
ในราชสำนัก คาร์การียา ผู้กาน หรือผู้อำนวยการโรงงานผลิต
ผงดินปืน เป็นต้น ถัดจากตำแหน่งผู้กาน คือ บาร์ว ซึ่งมีมากกว่า
20 บาร์ว อาทิ บันดารี บาร์ว หรือเหรียญกิตติคุณ บาร์ว ดูแล
รับผิดชอบเสียงของพระราชา เซาตันกียา บาร์ว ผู้อำนวยการ
ด้านกฎหมายหรือบังคับคดี ทานิการ์ บาร์ว หัวหน้าฝ่ายहतกรรม
โสનાดาร์ บาร์ว เป็นหัวหน้าโรงพยาบาล เบจ บาร์ว คือแพทย์ประจำ
พระราชวัง เป็นต้น ราชโควา 12 ตำแหน่ง แต่ละราชโควา
มีไพร่ในสังกัด 3,000 คน และอยู่ใต้การกำกับของบาร์บาร์ว
เป็นผู้แทนของกษัตริย์ในงานต่างประเทศ ตำแหน่งดาไลเป็น
ผู้อธิบายรายละเอียดของจโยติชศาสตร์ (Jyotish Shastras)
หรือโหราศาสตร์ฮินดู และดุฤกษ์ยามในการเริ่มต้นทำกิจกรรม
สำคัญต่างๆ (Gait, 2005) ยุคเสื่อมเมืองหรือดิหิงเกียรราชา
(ค.ศ. 1497-1539) ได้เริ่มต้นจัดระบบงานวิศวกรรม โดยแต่งตั้ง
ตำแหน่งแสงรุ่งหรือแสงรุ่ง

นอกจากคนอาหมที่ยังสืบทอดนามสกุลที่เป็นตำแหน่งราชการ
ของบรรพบุรุษหรือราชภูมิตามมณัฏฐ์ ทั้งนี้คนกลุ่มอื่นๆ ก็สืบทอด
นามสกุลตามตำแหน่งเช่นกัน เพราะคนเผ่าอื่นๆ ได้รับการแต่งตั้ง
ตำแหน่งการปกครองโดยกษัตริย์อาหม และปัจจุบันมีการแต่งงาน
ระหว่างกลุ่มกันมากขึ้น แม้นามสกุลที่เป็นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
แรกเริ่ม 2 ตำแหน่งที่มีมาแต่ครั้งเจ้าหลวงเสือก่าฟ้า ซึ่งแต่เดิม
จะแต่งงานเฉพาะภายในกลุ่มอาหมและสมรสกับสมาชิกราชวงศ์
แต่ ณ วันนี้ก็ต่างไป อีกทั้งจำนวนประชากรอาหมกว่าหนึ่งล้านคน

ซึ่งมีไม่มากนักเมื่อเทียบกับเคียงกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในอัสสัม ในช่วงหลังเป็นเอกราชจากรัฐบาลอินเดียเข้าสำรวจ ชนกลุ่มอื่น เปลี่ยนมาใช้นามสกุลในตำแหน่งข้าราชการอดีตในยุคอาหม กันจำนวนมาก เช่น ชาวโมอามาริอา ชาวชุตีอา ใช้นามสกุล เช่น ผู้กาน บาร์ว โกเฮน โกโกน ฯลฯ

นอกจากนี้ มีระบบที่ถือเป็นส่วนประกอบสำคัญต่อตำแหน่ง บริหารต่างๆ ดังตัวอย่างข้างต้น ระบบนี้คือ ไพก์ (paik, pyke, pike) ไพก์ คือชายในอาณาจักรอาหมที่มีร่างกายสมบูรณ์อายุ 16-50 ปี (ยกเว้นเชื้อพระวงศ์ โกเฮนทั้งสาม ข้าราชการระดับสูง นักบวชผู้มี สถานะสูง คนที่มีอาชีพเป็นที่เคารพนับถือ เช่น แพทย์ หมอหลวง) ภายในระยะเวลา 34 ปีของแต่ละคน ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพก์ รับใช้อาณาจักร โดยการใช้แรงงานและเป็นทหาร อาณาจักร ประกอบด้วยชนหลายเผ่าพันธุ์ ฉะนั้นพลเมืองชายอาหมทุกคน ต้องเข้าสู่ระบบไพก์ การคิดสรรไพก์ให้ประจำอยู่ตามหมู่บ้านหรือกอง ต่างๆ นั้นขึ้นอยู่กับอาชีพ ความสามารถ ทักษะความชำนาญของไพก์ หรือแรงงานทั่วไปที่ทุกคนสามารถทำได้ เช่น บาร์บารัว ดูแลห้อง ราชพัสดุในราชสำนัก โยภานิญา เป็นผู้จัดการปลา น้ำผึ้ง เชื้อเพลิง หุงต้ม บิลาดิญา ทำงานในที่ดินของรัฐมนตริโกเฮนทั้งสาม ตำแหน่งบาฮาติญา นักส่งสารที่ต้องเกี่ยวข้องกับชนเผ่าที่อยู่แถบ ภูเขาสูง มีลดาเกีย รับใช้งานแรงงานในที่ดินของกษัตริย์และราชินี คาร์กาเรีย ช่างทำดินปืน โสโนวาล์ช่างร่อนทอง คัทคาเทีย คนตัดไม้ ฯลฯ

นอกเหนือจากการทำงานตามหน้าที่ที่ได้รับจัดสรรตาม ความชำนาญแล้ว บางส่วนยังต้องทำงานทั่วไป หรืองานครัวเรือน

อาทิ ทำสวน ห้างครัว พาหนะ ความสะอาด ดูแลความเรียบร้อย แต่ละส่วนของบ้านให้แก่เจ้านายหรือขุนนางที่ตนสังกัดอยู่ด้วย เพราะขุนนางตำแหน่งต่างๆ จะได้รับการจัดสรรไพร่เพื่อรับใช้ ส่วนตัวในจำนวนที่แตกต่างกัน รวมถึงการเพาะปลูกหวานไฉ่ ไม่ว่าจะเป็นในที่ดินส่วนตัวของขุนนางหรือที่ดินหลวง การทำงานของไพร่คือการเสียภาษีแก่รัฐ แต่ไพร่ก็ได้รับผลตอบแทนเช่นกัน เมื่อปลดประจำการ พื้นดินทุกแห่งในอาณาจักรเป็นของกษัตริย์สามารถแจกจ่ายหรือยึดคืนได้ รางวัลในการตอบแทนไพร่ที่สำคัญคือ ที่ดิน นาผู้กานดูแลประตูเมืองหลวงทั้ง 9 ประตู กำกับไพร่ 5,000 คน และไพร่ส่วนตัว 30 คน เน่าไบชาผู้กานดูแลฝัพายเรือหลวงซึ่งเป็นไพร่ 1,000 คน ทหารเรือรบหลวง 5,000 คน และมีไพร่ส่วนตัว 30 คน ตำแหน่งผู้กินเมืองหรือราชโควมมีไพร่ 3,000 คน ตำแหน่งบาร์บารัวและบาร์ผู้กานควบคุมไพร่ตั้งแต่ 3,000-12,000 คน ไพร่เป็นกระดูกสันหลังของอาณาจักรอาหม (ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์, 2560)

ตำแหน่งดิหิงเกียผู้กาน ดูแลอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำดิหิง แบ่งเป็นสองหน่วยการดูแลคือ ดิหิงเกียผู้กานที่ดูแลด้านเหนือของอาณาเขตดิหิงซึ่งต้องสนับสนุนบาร์บารัวที่ประจำอยู่เมืองหลวง และด้านใต้ต้องช่วยเหลือบาร์ผู้กานที่เมืองกัวฮาด แต่ละดิหิงเกียผู้กานมีไพร่เพื่อทำหน้าที่ 400 คน และมีไพร่ส่วนตัวอีก 30 คน ตำแหน่งพิทตาเราผู้กาน มีหน้าที่รักษาความปลอดภัยภายในราชวัง มีไพร่ในความดูแล 600 คน และไพร่เพื่อการรับใช้ส่วนตัวอีก 30 คน ระบบไพร่นี้นับตามจำนวนชายฉกรรจ์ที่อยู่ในครอบครัว เช่น ครอบครัวหนึ่งมีชายฉกรรจ์ 4 คน ต้องไปเป็นไพร่

1 คน หรือ 2 คนในบางโอกาส และ 3 คนเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน เช่น ต่อต้านการรุกราน ทั้งนี้การเป็นไฟก้นักก็เป็นสิ่งที่แสดงถึงคุณค่าด้วย ดังที่ Bhuyan (1985) ได้ชี้แจงไว้ ซึ่งกล่าวโดยสังเขปดังนี้ ชายฉกรรจ์ต้องได้รับความรู้พื้นฐานเพื่อทำหน้าที่ช่วยประเทศ หลังจากที่ได้รับใช้ชาติแล้วเมื่อกลับมายังหมู่บ้านของตน คนผู้นั้น จะได้เป็นผู้ที่มีความสำคัญด้านการบริหารหมู่บ้านด้วย บางหน้าที่ ไฟก้นักจัดเป็นกลุ่มตามความชำนาญหรือพื้นฐานความรู้ของไฟก้นัก เช่น จำแนกเป็นกลุ่มช่างทำลูกธนู ช่างทำคันธนู ช่างทำเรือ ช่างซ่อมเรือ คนทำความสะอาดทอง ช่างซ่อมวัด ฯลฯ การแจกแจงหน้าที่ของไฟก้นักตามความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านนี้เป็นหน้าที่ของ ตำแหน่งราชโคว

ไฟก้นักถือว่าเป็นกระดูกสันหลังของอาณาจักรอาหม ถึงแม้จะเป็นกลุ่มราษฎรสามัญที่เป็นทั้งพลเมืองอาหมและชนเผ่าที่ปกครองโดยอาหม แต่ก็กำลังทำให้อาณาจักรรุ่งเรือง ทว่า ช่วงท้ายสุดของอาณาจักรอาหมก็มาถึง ไฟชนวนเกิดจากราชสำนัก ข้าราชการที่มีอำนาจสูงสุด หลังจากที่ถูกปล้นสะดมหรือกามาเลสวาร์ สิงหาสวรรคต บุราโกเฮน ที่ชื่อว่า บาดัน จันทรา เสนาข้าราชการ ผู้กุมอำนาจขณะนั้นสนับสนุนจันทรากันตา สิงหาขึ้นครองราชย์ ต่อจากกามาเลสวาร์ผู้เป็นพี่ชาย (จันทรากันตา สิงหาชื่อไทยคือ เสือดินฟ้า ครองราชย์ 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1810-1818 และครั้งที่ 2 ปี ค.ศ. 1819-1820) ต่อมาบาร์ผู้กานที่ปกครองดูแล เมืองกัวฮตี เมืองหน้าด่านสำคัญทางใต้ของอาณาจักรได้เสียชีวิตลง บุราโกเฮนจึงไปรับตำแหน่งนี้แทน ทำให้บุราโกเฮนรวมทั้งบุตรชาย มีอำนาจปกครองอย่างเต็มที่ และใช้อำนาจนั้นไปในทางที่ผิดมาก

ยิ่งขึ้น ด้วยอุปนิสัยที่ทุจริตโหดร้าย ทำให้ข้าราชการ เชื่อพระวงศ์ และบุราโกเฮนที่ประจำอยู่เมืองหลวงโจร์ฮัทขณะนั้น ส่งคนไปลอบสังหารเกือบสำเร็จ ลูกสาวของบาร์ผู้กานซึ่งเป็นลูกของสะไภ้ของบุราโกเฮนได้ส่งข่าวบอกบิดาเสียก่อน บาร์ผู้กานหลบหนีไปยังเมืองกัลกัตตา (เมืองหลวงของบริษัทยินเดียตะวันออก) เพื่อไปขอความช่วยเหลือให้อังกฤษช่วยปราบบุราโกเฮน แต่อังกฤษปฏิเสธไม่ยุ่งเกี่ยว จึงขอเข้าพบผู้แทนรัฐบาลพม่าประจำกัลกัตตา ผู้แทนฯ ได้พาบาร์ผู้กานไปพบกษัตริย์พม่ายังเมืองอมรปุระ

พม่ายกกองทัพมายังอัสสัมเมื่อปี ค.ศ. 1816 และบุราโกเฮนคนก่อนที่ได้สู้รบกับพม่าและฆ่าตนเองในสนามรบเมื่อพ่ายแพ้ต่อทหารพม่า (บุตรชายดำรงตำแหน่งบุราโกเฮนสืบต่อ) บาดิน จันทรากลับมาดำรงตำแหน่งบาร์ผู้กานมีอำนาจอย่างเต็มที่ และยังคงให้จันทรากันดาเป็นกษัตริย์ต่อ พื้นที่ที่พม่ายกทัพกลับเมื่อปี ค.ศ. 1817 บาร์บารัวขัดแย้งกับบาร์ผู้กาน มารดาของกษัตริย์และพระญาติวงศ์บางส่วนอยู่ข้างฝ่ายบาร์บารัว บาร์ผู้กานถูกลอบสังหารสำเร็จโดยร้อยเอกซึ่งเป็นทหารจ้างไม่ใช่ชาวอังกฤษซื้อ รูปสิงห์ ขวามือการเสียชีวิตของบาร์ผู้กานถูกส่งไปยังบุราโกเฮนที่เมืองกัวฮาตีและเชิญให้กลับมายังเมืองหลวงโจร์ฮัท แต่บุราโกเฮนยังคงแค้นเคืองจันทรากันดาที่ขับไล่เขาเมื่อครั้งพม่าเข้ามายึดครองอัสสัม จึงได้เชิญ บราจนาถ ผู้เป็นสื่อของราเจสวาร์ สิงหาหรือเสื่อแรมฟ้าจากเมืองซิลมารี เพื่อไปครองราชย์ เมื่อกองทัพของบุราโกเฮนมาถึงเมืองหลวงแล้ว ราเจสวาร์จะทำการสร้างเหรียญกษาปณ์และประทับชื่อตนบนเหรียญ ปรากฏว่าไม่อาจทำได้เนื่องจากความพิการของหูข้างหนึ่ง จึงได้ให้บุตรชายชื่อ ปูรันดา สิงหา

เป็นกษัตริย์แทน ส่วนจันทรากันตาทูกควบคุม และถูกตัดหูขวา แสดงถึงความไม่สมบูรณ์ ไม่มีคุณสมบัติเป็นกษัตริย์ได้อีกต่อไป

คนสนิทของบาร์ผู้คนที่ถูกลอบสังหารนั้นได้หลบหนีไปยังพม่า กองทหารพม่าเดินทางเข้าอัสสัมเมื่อปี ค.ศ. 1819 จันทรากันตาเข้าร่วมกองทหารนี้ที่เมืองจากปุร์ ปูร์นดาหลบหนีไปยังเมืองกัวฮาทิ ผู้บัญชาการของกองทัพพม่าให้จันทรากันตาเป็นกษัตริย์ในนาม การปกครองและอำนาจทั้งหมดอยู่ที่แม่ทัพพม่า อลา มินจิ และปราบปรามสังหารผู้อยู่ร่วมฝ่ายกับบูราโกเฮนและบาร์บารัว และส่งทหารไปจับกุมตัวปูร์นดาที่กัวฮาทิ แต่ก็ได้หลบหนีกลับไป ยังชิลมารีซึ่งอยู่ใกล้เขตอำเภอรางปุร์ของอังกฤษ ปูร์นดาได้เข้า ขอความช่วยเหลือจากบริษัทอินเดียตะวันออกหลายครั้ง เขาเสนอว่าจะจ่ายเงินบรรณาการ 300,000 รูปีต่อปี และค่าใช้จ่ายทั้งหมด สำหรับกำลังอังกฤษ เพื่อที่จะให้ครองบัลลังก์ของบรรพบุรุษต่อไป บูราโกเฮนเองก็เดินทางไปยังกัลกัตตาและยื่นข้อเสนอเช่นเดียวกันนี้ ต่อข้าหลวงใหญ่ซึ่งรัฐบาลอังกฤษยังคงยืนยันการไม่แทรกแซง การเมืองภายในของรัฐอื่น

จันทรากันตา กษัตริย์หุ่นเชิดรู้ถึงอันตรายที่พม่าจะกระทำ ต่อตนจึงหนีภัยไปยังกัวฮาทิก่อน แล้วจึงเข้าไปยังเขตแดนที่อังกฤษ ปกครอง พม่าขอให้จันทรากันตาคลับคืนมายังเมืองหลวงเพื่อเห็นแก่ มิตรภาพ เมื่อจันทรากันตาไม่ประสงค์เดินทางกลับ พม่าจึงแก้แค้น ทำการสังหารประชาชนเป็นจำนวนมาก จันทรากันตาเองก็ตอบกลับ ด้วยการฆ่าเจ้าหน้าที่ที่เดินทางมาเชิญเขากลับเมืองหลวงด้วย เช่นกัน พม่าจึงให้โจเจสวาร์ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากอนุชาของ เสือปัดฟ้าขึ้นเป็นพระราชา ในช่วงเวลานี้ทั้งจันทรากันตาและปูร์นดา

ต่างเตรียมกองกำลังของตนเพื่อต่อสู้ขับไล่พม่า กองทหารของ
จันทรากันตาคณะในหลายสนามรบ และขับไล่ทหารพม่าให้พ้นเขต
ชายแดน และยึดกัวฮาทิคืนจากพม่าได้ในปี ค.ศ. 1822 ในปีเดียวกันนี้
กองกำลังใหญ่ของอาระกันยกทัพเข้าอัสสัมต่อสู้กับฝ่ายจันทรากันตา
แต่ไม่อาจชนะได้ จึงหลบหนีข้ามชายแดนเข้าเขตการปกครอง
ของอังกฤษ ทางพม่าเองก็ตามล่าจันทรากันตาให้ได้ในทุกทาง
ทั้งยังส่งจดหมายให้แก่ เดวิด สก็อตต์ (David Scott) ข้าหลวงเมือง
ราฐปุร์ ซึ่งก็ได้ตอบไปว่า ไม่อาจระบุได้แน่ชัดว่าจันทรากันตานั้น
หลบอาศัยอยู่ที่ไหนหรือไม่ Gait (2005) บอกถึงสาเหตุที่ข้าหลวง
ไม่ได้สนใจนัก เพราะเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นได้รับสินบนจำนวนมาก
แม้เจ้าหน้าที่อังกฤษก็รับสินบนจำนวน 2,100 รูปี เพื่ออนุญาต
ให้จันทรากันตารวบรวมกำลังพล ส่วนปฐันดาจัดตั้งกองทหาร
ในเขตภูฏานและเข้ารบกับทหารพม่าในทางเหนือ เมื่อพ่ายแพ้
ก็ข้ามเขตเข้าไปยังภูฏานทำให้พม่าไม่อาจทำอะไรได้

เมื่อพม่าไม่อาจค้นหาจันทรากันตาพบจึงได้ทำการ
เมื่อจันทรากันตายังไม่ปรากฏตัว พม่าจึงฆ่าผู้คนในอัสสัมจำนวนมาก
เผาหมู่บ้าน ศาสนสถาน ทำอนาจารผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นเด็ก
หรือมีอายุ เคาคนทั้งเป็น ร้อยเอก J. Butler ได้บันทึกเรื่องราว
ในช่วงนี้ได้พบเห็นเหตุการณ์ “...การฆ่า ปล้นสะดม การกระทำ
ป่าเถื่อนทารุณต่อผู้หญิงกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่เกิดขึ้น
ประจำวัน ชาวบ้านต่างคนต่างหนีเข้าป่า หลบหนีไปยังอาณาจักร
จาญันติกาและคาชรีที่อยู่ไกลออกไป ไม่มีชาวนา ไม่มีคนออกมา
ทำงาน” (Barpujari, 1980) ในอาหมบูรณฉบับบันทึกเรื่องราวช่วงนี้
ไว้ว่า “พวกพม่าแยกย้ายกันทำลายเผาผลาญบ้านเรือนทั้งวันทั้งคืน

บ้างก็อุตุคร่าหญิงมาได้ 1 คน แล้วทหารพม่า 4-5 คนรุมข่มขืน บางครั้งพม่ากินเหล้าเมา 10-20 คน ข่มขืนหญิงคนเดียว ไม่ว่าผู้หญิงสาวน้อย หรือหญิงชรา ถูกพม่ารุมโทรมข่มขืนเลือดโชก คนของเราทั้งเมืองถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยในเมืองพม่า” (เรณู วิชาศิลป์, 2539)¹² เมื่อทำลายอย่างถึงที่สุดแล้ว จันทรากันตาก็ยังไม่มอบตัว จึงได้ประกาศว่า พม่านั้นไม่ได้มุ่งหมายจะทำร้ายจันทรากันตาแต่อย่างใด และที่ต้องให้โจเจสวาร์เป็นกษัตริย์ เพราะจันทรากันตาปฏิเสธที่จะจำนนกลับคืนมา ในที่สุดจันทรากันตาเดินทางกลับไปยังเมืองหลวงโจร์ฮัท เขาถูกจับกุมและกักบริเวณไว้ที่เมืองรางปุร์¹³ ช่วงเวลานี้แม่ทัพพม่าพร้อมทหารจำนวนมากเดินทางกลับพม่า ผู้แทนรัฐบาลพม่าคนใหม่มาปกครองแทน ซึ่งก็ได้ฟื้นฟู เยียวยา ประชาชน ให้ทหารหยุดปล้นสะดมและชิงทรัพย์ ห้ามการลงโทษ ทำร้ายโดยไม่มีสาเหตุ แต่การเก็บภาษียังคงไม่ลดเลิกการขูดรีด

อย่างไรก็ตาม ทหารพม่ายังฮึกเหิมในอำนาจและชัยชนะ ต่อคนท้องถิ่น เกิดความกล้าเข้าไปยังเมืองรางปุร์และศรีฮัทตา ซึ่งเป็นอาณาเขตของอังกฤษ เป็นเหตุให้อังกฤษทำการรบต่อต้านพม่า

¹² และในพงศาวดารอาหมบันทึกว่า เป็นเพราะเหตุแห่งความรุนแรงต่อประชาชน และบ้านเมือง ทำให้ข้าหลวงใหญ่อังกฤษที่เมืองกัลกัตตาไม่พอใจ จึงสั่งให้จัดกองทัพทหารสปียซึ่งเป็นคนผิวขาว มีมิสเตอร์สก็อตต์เป็นแม่ทัพตั้งคอยอยู่เมืองสองสุกาด (โจร์ฮัท) ส่วนพันเอกริชาร์ดโลรบทหารพม่าซึ่งหนีไปยังเมืองสองสุกาด พม่าเผาเมืองหลวงแล้วหนีไปแฉ้ว่น ทหารอังกฤษตามรบพม่า ทั้งสองฝ่ายสู้รบหนักแน่นไม่เว้นวัน แม่ทัพพม่าถูกฆ่า อังกฤษมีชัยชนะเด็ดขาดและวางกำลังดูแลรักษาความสงบของบ้านเมือง

¹³ รางปุร์ เมืองหลวงเดิมของอาณาจักรอาหมซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองโจร์ฮัท ส่วนเมืองรางปุร์เขตปกครองของอังกฤษนั้นอยู่ไกลออกไป ปัจจุบันอยู่ในทางตอนเหนือของบังกลาเทศ

ผู้สำเร็จราชการอังกฤษ ลอร์ด แอมเฮิร์สต์ (Lord Amherst) แกลงคำสั่งในปี ค.ศ. 1824 กองทัพทหารโดยการนำของเดวิด สก็อตต์ (David Scott) เคลื่อนกำลังไปยังศรีสัตนาและจางญีทิยาปุร์ ขณะที่กองทหารเดินทางไปยังเมืองโกลปารากายใต้การสั่งการของมาครอน (Macron) เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 1824 ทหารพม่าไม่อาจต้านอาวุธทันสมัยได้ จึงถอยขึ้นไปทางเหนือของอัสสัม ประชาชนชาวอัสสัมที่โกรธแค้นพม่าออกมาจากบ้าน จากป่า และเข้าต่อสู้กับพม่าทำให้ทหารพม่าเสียชีวิตไปจำนวนมาก ทหารอังกฤษเข้าโจมตีพม่าอีกครั้งยังเมืองโจร์ฮัท ซึ่งทำให้ทหารพม่าถอยไปยังเมืองรางปุร์ กองทัพอังกฤษบุกกองทหารพม่าใกล้เกริชาการ และเมื่อวันที่ 29 มกราคม ค.ศ. 1825 กองทัพพม่าพ่ายแพ้เด็ดขาด พม่าร้องขออังกฤษหยุดพักรบชั่วคราว ทำสัญญาตกลงระหว่าง 2 ฝ่าย ข้อตกลงในสัญญานี้คือ ทหารพม่าที่จะกลับไปยังบ้านเกิดตนก็สามารถทำได้ และทหารพม่าคนไหนต้องการจะอยู่ในอัสสัมก็อยู่ได้ แต่ให้อยู่อย่างสงบ ทหารพม่าที่แต่งงานกับหญิงชาวอัสสัมประมาณ 9,000 คน ได้นำภรรยากลับไปยังบ้านตนเองด้วย โจเจสวาร์ สิงหาที่ถูกพม่ากักตัวไว้เสียชีวิตลงที่เมืองโยกิโกห์ปา ส่วนจันทรากันตายังคงอยู่ ณ เมืองกัวฮาตี

ผู้สำเร็จราชการอังกฤษ ลอร์ด แอมเฮิร์สต์ ออกคำสั่งให้กองกำลังอังกฤษเข้าโจมตีอาณาจักรพม่า ทหารอังกฤษได้รับชัยชนะในหลายสนามรบ พม่าเสนอหยุดพักการรบชั่วคราว ทำให้เกิด สัญญายันดาโบ (Yandabo Treaty) ข้อตกลงระหว่างอังกฤษและพม่า เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 1826 ตามสัญญานี้ อัสสัมตกอยู่ภายใต้อาณัติของอังกฤษโดยปริยาย พร้อมกับดินแดนอาระกัน บริษัทอินเดียตะวันออก

ผนวกดินแดนซาตินาและมอด็อกเข้าปกครองรวมกับอัสสัมในปี ค.ศ. 1838 โดยไม่มีตัวแทนจากส่วนของอัสสัมเข้าร่วมในการทำสัญญา ซึ่งอัสสัมจะต้องอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ บริษัทอินเดียตะวันออกผนวกดินแดนซาตินาและมอด็อกเข้าปกครองรวมกับอัสสัมในปี ค.ศ. 1838

วันที่ 14 เมษายน ค.ศ. 1833 รัฐบาลอังกฤษยังคงให้ปूरินดา สิงหา เป็นกษัตริย์ต่อไป โดยเป็นกษัตริย์บรรณาการที่ต้องส่งเงินให้อังกฤษ 50,000 รูปีต่อปี เพื่อเป็นค่าตอบแทนที่รัฐบาลอังกฤษ ปกป้องอัสสัมจากความรุนแรงจากภายนอก เนื่องจากอัสสัมยังคงอยู่ในสภาพลำบาก ประชาชนยากจน นอกจากนี้การกระทำที่โหดร้าย เช่น เผาทำลายบ้านและเมือง ทำร้ายผู้หญิง ที่เกิดจากชาวโมฮามาริอา และพม่า ทำให้พื้นที่เพาะปลูกที่อุดมสมบูรณ์ลดจำนวนลง ปूरินดา จึงไม่สามารถเก็บภาษีเพื่อส่งเงินบรรณาการให้แก่อังกฤษได้อย่างสม่ำเสมอ อังกฤษจึงปลดปूरินดาจากการเป็นกษัตริย์เมื่อเดือน ตุลาคม ปี ค.ศ. 1838 และเข้าควบคุมอำนาจการปกครองอัสสัมทั้งหมด การปลดปूरินดา สิงหาจากตำแหน่งทำให้อาณาจักรอาหม ที่ยืนยาวนานหกศตวรรษสิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ์ จันทรากันตา สิงหา ปूरินดา สิงหา และโจเจสวาร์ สิงหา เป็นกษัตริย์ลำดับท้ายของการปกครองอาหม ปूरินดา สิงหาปฏิเสธรับเงินบำนาญจากอังกฤษ จันทรากันตา สิงหาอาศัยอยู่ยังเมืองกัวฮาตีและรับเงินบำนาญจาก อังกฤษ 500 รูปีต่อเดือน หลังจากที่จันทรากันตาเสียชีวิต บุตรชาย รับบำนาญต่อ และหลังจากการเสียชีวิตของบุตรชายจันทรากันตา แล้ว หลานชายรับเงินส่วนนี้ต่อจากบิดา อังกฤษจ่ายเงินบำนาญให้แก่ภรรยาหม้ายของเขาด้วยเช่นกัน โจเจสวาร์ สิงหาเสียชีวิตที่

โยกิโกห์ปา บุตรชายก็เป็นผู้รับบำนาญจากรัฐบาลอังกฤษจำนวน 50 รูปีต่อเดือน ปูรันดา สิงหา เสียชีวิตปี ค.ศ. 1847 และฝังไว้ยังสุสานในเมืองโจร์ฮัท บุตรชายของปูรันดา คือ กามาสวาร์ สิงหา เสียชีวิตปีต่อมา อังกฤษนำบุตรชายของกามาสวาร์ไปยังเมืองกัลกัตตา ในช่วงกบฏซีปอย (Sepoy Mutiny ค.ศ. 1957-1958) แต่หลังจากนั้นก็ได้กลับมาอาศัยอยู่เมืองกัวฮาตี ได้รับเงินบำนาญจากอังกฤษ 500 รูปีต่อเดือน และเสียชีวิตอีกไม่กี่ปีต่อมา ส่วนบุตรชายอีก 2 คนของกามาสวาร์เสียชีวิตไม่ทราบสาเหตุ (Gogoi, 2018, Gait, 2005, Choudhury, 1991)

ที่จริงแล้วอังกฤษได้คืบขยายแผ่อิทธิพลเข้าสู่ดินแดนแต่ละส่วนบริเวณตะวันออกเฉียงเหนือ กระทั่งครอบครองทั่วทั้งพื้นที่อย่างสมบูรณ์ บางพื้นที่ตกเป็นของอังกฤษก่อนหน้าอัสสัม และเมื่อครอบครองอัสสัมแล้ว อังกฤษเริ่มสร้างขอบเขตเส้นแบ่งใหม่ให้อัสสัม โดยตัดเบงกอลตะวันออกออกจากอัสสัม และเริ่มรุกคืบเข้าควบคุมส่วนที่เหลือทั้งที่ราบและหุบเขาอย่างช้าๆ การจัดการกับอาณาเขตนี้อาจตลอดระยะเวลาการปกครองของอังกฤษ และเป็นนโยบายหลักในการปกครองประเทศอาณานิคมซึ่งอินเดียนำมาใช้ภายหลังรับคืนเอกราชเช่นกัน นโยบายนี้คือแยกแล้วปกครองหรืออีกนัยหนึ่งแยกกันเราอยู่ (Divide we stand) เมื่ออินเดียเป็นอิสระ การเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ได้เกิดขึ้นกับอัสสัมในการแบ่งเขตแดนที่เพื่อการปกครอง แผ่นดินอัสสัมถูกตัดแบ่งเป็นส่วนๆ แต่ละส่วนจัดตั้งเป็นรัฐต่างๆ คือ นาคาแลนด์ เมฆาลัย มณีปุระ อรุณาจัลประเทศ และมิชูรัม Choudary (1991) ให้รายละเอียดว่า ด้วยการตัดแบ่งแผ่นดินอัสสัมเช่นนี้ทำให้อัสสัมสูญเสียจิตวิญญาณที่แท้จริงของ

ต่อไป ในช่วงที่อังกฤษปกครอง รูปแบบสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนไปอย่างมาก อังกฤษได้ชักนำ 1. เสมียนชาวเบงกอลและเจ้าหน้าที่ระดับล่างมาดูแลเครื่องจักรอุตสาหกรรมในอัสสัม 2. ขนเฝ่าและผู้คนจำนวนมากจากรัฐโอริสา รัฐพิหาร และส่วนอื่นๆ ในภาคกลางของอินเดียมารับจ้างใช้แรงงานในสวนชาที่สร้างขึ้นใหม่ในอัสสัม 3. พ่อค้าจากรัฐราชสถานมาทำธุรกิจการค้าในอัสสัม กระทั่งปัจจุบันเป็นผู้ควบคุมเศรษฐกิจของรัฐ รวมถึงเป็นเจ้าของและผู้จัดการสวนชา ทุกวันนี้บุคคลที่กล่าวมานี้ก็ยังคงอยู่ในอัสสัม โดยเฉพาะชนเฝ่าจากรัฐต่างๆ และพ่อค้าชาวราชสถาน และมีประชากรเพิ่มเข้ามาใหม่จากบังกลาเทศ (หรือเบงกอลตะวันออกในยุคก่อนอินเดียได้รับเอกราช) ซึ่งเป็นชาวต่างชาติที่มีเป็นจำนวนมากและเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ

Tarun Chandra Sharma นักประวัติศาสตร์อัสสัมที่มีชื่อเสียงชาวฮินดูได้กล่าวถึงชาวอาหมว่า เป็นผู้ให้กำเนิดชื่อ อัสสัม ในปัจจุบัน คำว่า “อัสสัม” มาจากชื่อของกลุ่มคนชนชั้นปกครองชาวอาหม ชาวอาหมได้นำของขวัญมาสู่อัสสัมทั้งด้านวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ พวกเขามีความสนใจในการรักษาบันทึกทางประวัติศาสตร์ของตนที่เรียกว่า บุราณจี เอกสารภาษาไทบันทีกเป็นร้อยแก้วที่กระชับได้ใจความและเป็นการเขียนที่ตรงเข้าสู่สาระของเนื้อความ ชาวอาหมยังได้นำศิลปะและเทคนิคการทำกระดาดจากเยื่อไม้เข้าสู่อัสสัม

ก่อนตกอยู่ภายใต้การปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออกเกิดการแย่งชิงอำนาจทั้งกษัตริย์และขุนนาง ชนวนความวุ่นวายภายในบ้านเมือง ช่วงระยะเวลา 120 ปี (ค.ศ. 1826-1947) อัสสัม

เป็นดินแดนอาณานิคมจากบริษัทอินเดียตะวันออก เปลี่ยนผ่านมือ
สู่ราชวงศ์อังกฤษ ถึงแม้จะได้ประโยชน์มากมายจากดินแดนอัสสัมแล้ว
แต่ความต้องการและการขนย้ายสิ่งที่มีค่าต่างๆ กลับไปยังประเทศ
ตนก็ไม่เคยว่างเว้นและกลับมากขึ้น อัสสัมสนับสนุนคานธีในการ
เรียกคืนอิสรภาพร่วมกับพรรคชาตินิยมอินเดีย (Indian Congress)
อัสสัมพยายามรักษาชีวิตให้รอดพ้นจากการผนวกเข้ากับเบงกอล
ตะวันออกในช่วงแยกอินเดียเป็นปากีสถานตะวันตกและตะวันออก
ถึงแม้จะรอดพ้นจากการเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของปากีสถาน
ตะวันออก (เดิมคือเบงกอลตะวันออก) แต่การผนวกดินแดนอัสสัม
เข้ากับอินเดียได้บังเกิดขึ้นโดยปราศจากการรับรู้ของคนอัสสัม
Gogoi (1996) อธิบายถึงสาเหตุการรวมอัสสัมเข้ากับอินเดียว่า
“ไม่มีคนอาหมได้รับการเชิญให้เข้าร่วมการประชุมโต๊ะกลมครั้งที่ 3
ณ กรุงลอนดอน เมื่อปีค.ศ. 1933 เชื่อว่าการประชุมที่สหราชอาณาจักร
ถามความเห็นผู้ที่ได้รับเชิญเพียงหนึ่งเดียวจากอัสสัมคือ จันทรหาร
โบราห์ (Chandradhar Boruah) ได้รับสิทธิอำนาจจากการเป็น
ตัวแทนอัสสัม โดยถามว่า อัสสัมต้องการเป็นอิสระหรือผนวกเข้ากับ
อินเดีย โบราห์ (Boruah) แสดงความประสงค์ที่จะอยู่ภายใต้
การปกครองของอินเดียและไม่แยกเป็นอิสระ สมาคมชาวอาหม
ต่อต้านการตัดสินใจนี้แต่ไม่เกิดผลใด

ช่วงก่อนเอกราช โมฮัมหมัด ซาดุล्ला (Mohammad Sadulla)
หัวหน้ารัฐมนตรีของสันนิบาตมุสลิม รัฐบาลอัสสัม บุคคลสำคัญ
ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อจำนวนประชากรอัสสัม โดยนำ
คลื่นอพยพของประชากรมุสลิมจากเบงกอลตะวันออกเข้าสู่ดินแดน

อัสสัม ในช่วงแยกดินแดนอินเดีย-ปากีสถาน¹⁴ ชาวฮินดูเบงกอล แยกตัวจากการจลาจลของมุสลิมได้อพยพเข้าสู่อัสสัมและเป็นพลเมืองของอินเดีย แต่ส่วนที่เศร้าที่สุดของเรื่องนี้คือ อันตรายฝังลึกจากการไม่ตรวจสอบผู้อพยพหลายแสนคนจากปากีสถานตะวันออกหรือบังกลาเทศในปัจจุบัน เป็นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ในอนาคต

¹⁴ ช่วงการแยกดินแดนอินเดีย-ปากีสถาน มีการจลาจลอพยพโยกย้ายถิ่นครั้งใหญ่ ชาวซิกข์และฮินดูจากปากีสถานเคลื่อนย้ายสู่อินเดีย ชาวฮินดูจากเบงกอลตะวันออกย้ายสู่อินเดีย มุสลิมจากอินเดียไปยังปากีสถานและเบงกอลตะวันออก การอพยพของชาวฮินดูจากเบงกอลตะวันออกมีจำนวนประชากรมุสลิมรวมมาด้วยจำนวนมากมาย โดยไม่ได้รับการตรวจสอบที่ชัดเจน ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากสันนิบาตมุสลิม อัสสัม หลังการแยกดินแดนกระทั่งปัจจุบันการอพยพยังคงดำเนินอย่างต่อเนื่อง Das (1991) เสนอทฤษฎีว่า เป็นการทำลายที่แน่นอนกว่าการรุกรานของพม่าเมื่อปี ค.ศ. 1820 โครงสร้างทั้งหมดแห่งวัฒนธรรมและอารยธรรมของอัสสัมถูกรุกรานโดยฝูงชนจำนวนมาก ชาวเบงกอลผู้เหยียดผิวแผ่นดินซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นผู้อพยพชาวมุสลิม การแผ่ขยายประชากรนี้เกิดขึ้นก่อนปี ค.ศ. 1911 รายงานสำมะโนประชากรของปีนั้นเป็นการรายงานครั้งแรกที่เผยให้เห็นถึงจำนวนประชากรเหล่านี้ การอพยพของประชากรเบงกอลครั้งแรกบนแผ่นดินโกลปารามาในรูปทหารยามหรือทหารปราสาทตระเวนของกองทหาร เมื่อปี ค.ศ. 1921 กองทัพทหารผ่านเข้าสู่อัสสัมและยึดครองพื้นที่อำเภอโกลปารา น่าเศร้าแต่เป็นไปได้ว่าอีก 30 ปีข้างหน้า อำเภอลิบขารากจะเป็นเพียงแห่งเดียวในอัสสัมที่คนอัสสัมจะพบว่าตนเองอยู่ในบ้านของตัวเองจริงๆ ผู้สำเร็จราชการแห่งอินเดีย Lord Wavell บันทึกไว้ว่า ปัญหาใหญ่ทางการเมืองคือ ความปรารถนาของรัฐมนตรีชาวมุสลิมที่จะเพิ่มการอพยพเข้าสู่พื้นที่ของรัฐบาลที่ยังว่างเปล่าอยู่ ภายใต้คำขวัญ “เพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น” แต่สิ่งที่ตามมาจริงๆ คือ “เพิ่มจำนวนมุสลิมให้มากขึ้น” ถึงแม้ Lord Wavell จะพูดด้วยความซื่อสัตย์จริงใจ แต่คนทั่วไปก็รับรู้ว่าการเมืองแบบปฏิบัติ ชุมชนหนึ่งต่อต้านอีกชุมชน ปัจจุบันหลายเมืองมีจำนวนประชากรหลักเป็นชาวมุสลิม เช่น รุปริ มอริกวา โกลปารา นากาว บาร์ปีทา ฯลฯ และเมืองที่มีพลเมืองมุสลิมอัตราสูง เช่น ดาร์ริง คาชาร์ บอนไกกาว ฯลฯ เมืองเหล่านี้ประชาชนใช้ภาษาเบงกอลเป็นภาษาหลัก

ที่จะประเมินผลกระทบจากการอพยพต่อวัฒนธรรมและอารยธรรมของรัฐบาลอินเดียแห่งนี้ (Sharma, 1991) ปัจจุบันชาวฮัสสัมเผชิญปัญหาเกี่ยวกับผู้อพยพจากต่างชาติเข้ามาอยู่ในฮัสสัมจำนวนมาก ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลยุคนี้ โดยเสนอผ่านพระราชบัญญัติ Citizenship (Amendment) Act, 2019¹⁵ มีสาระหลักคือ อนุญาตให้ผู้อพยพผิดกฎหมายหรือผู้หลบหนีเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายที่หนีความขัดแย้งรบกวนจากประเทศปากีสถาน บังกลาเทศ และอัฟกานิสถาน ก่อนวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 2014 สามารถลงทะเบียนเป็นพลเมืองอินเดียได้ โดยคนนั้นต้องพิสูจน์ให้ได้ว่าตนมาจากประเทศทั้ง 3 ข้างต้น และนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งใน 6 ศาสนานี้ คือ ฮินดู ซิกข์ พุทธ

¹⁵ ฮัสสัมและรัฐในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียได้มีการประท้วงอย่างรุนแรง ตั้งแต่กฎหมายนี้ยังไม่ผ่านสภาผู้แทนและรัฐสภา บางรัฐประกาศว่าจะไม่นำกฎหมายนี้มาใช้ แต่รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยของรัฐบาลกลางแย้งว่า รัฐบาลของรัฐไม่มีอำนาจชอบด้วยกฎหมายที่จะหยุดการใช้พระราชบัญญัตินี้ การจัดการความมั่นคงทางชายแดน (Force on Border Management) อ้างว่า มีผู้หลบหนีเข้าประเทศที่เป็นชาวบังกลาเทศจำนวน 15 ล้านคนในปี ค.ศ. 2001 รัฐบาลพันธมิตรแนวร่วมก้าวหน้า (United Progressive Alliance Government นำโดยพรรคคองเกรส ปัจจุบันเป็นพรรคนำฝ่ายค้าน) รายงานต่อรัฐสภาว่า มีผู้อพยพผิดกฎหมายชาวบังกลาเทศเข้ามาในอินเดีย 12 ล้านคน จำนวนผู้อพยพโดยประมาณ 5-13 ล้านคนจากบังกลาเทศในช่วงหลายสิบปี เนื่องด้วยหลายเหตุหลายปัจจัยของการหลบหนีเข้าเมือง เมื่อครั้งที่นายราจีฟ คานธี เป็นนายกรัฐมนตรี (ค.ศ. 1989-1990) ได้ตกลงให้มีการระงับตัวตนของพลเมืองต่างชาติ คัดชื่อคนเหล่านี้ออกจากบัญชีผู้มีสิทธิ์เลือกตั้ง และขับไล่ออกนอกประเทศ ในรัฐบาลปัจจุบัน พรรคบีเจพี ได้ปฏิบัติตามสัญญาที่ให้ไว้แกผู้อพยพเหล่านี้ (ซึ่งมีสิทธิ์ในการลงคะแนนเลือกตั้ง ลักษณะ Vote Bank) เมื่อครั้งลงหาเสียงเลือกตั้งว่าจะทำให้อินเดียเป็นบ้านของผู้อพยพเหล่านี้ ([https://en.wikipedia.org/wiki/Citizenship_\(Amendment\)_Act,_2019](https://en.wikipedia.org/wiki/Citizenship_(Amendment)_Act,_2019))

เซน ปาร์ซี และคริสต์ อัสสัมรู้ว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้จะทำให้มีผู้อพยพจำนวนมากข้ามชายแดนจากบังกลาเทศเข้ามายังอัสสัม พระราชบัญญัตินี้ให้รัฐชายแดนรับผู้ที่เป็นพลเมืองใหม่อาศัยอยู่ในรัฐได้ ซึ่งอัสสัมเองมีคลื่นผู้อพยพเข้ามาเป็นระลอกตั้งแตยุคปากีสถานตะวันออก กระทั่งสงครามจลาจลฮินดู-มุสลิม และภัยแล้งในบังกลาเทศ หรือการเดินทางเข้ามาทำมาหากินของชาวบังกลาเทศ การให้สิทธิผู้อพยพผิดกฎหมายเหล่านี้ (ที่ไม่ใช่มุสลิม แต่ชาวมุสลิมก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก¹⁶) ให้เป็นพลเมืองตามกฎหมายของอินเดียนี้ ทำให้เกิดการประท้วงรุนแรงตลอดช่วงปี ค.ศ. 2018-2020 จากคนท้องถิ่นอัสสัมทุกศาสนา

ทั้งนี้แม้อัสสัมจะเป็นผืนแผ่นดินประเทศอินเดียแล้ว แต่ความรู้สึกและการปฏิบัติที่ได้รับนั้น ทำให้ชาวอัสสัมสำนึกเสมอว่าตนถูกทอดทิ้งจากอินเดีย คนอัสสัมในทุกสถานะตั้งแต่ผู้นำของรัฐ นักวิชาการ และราษฎรทั่วไป แสดงออกให้รัฐบาลกลางได้ทราบถึงความรู้สึกเช่นนี้เสมอมา Nagen Saikia (1991) เลขานุการทั่วไปของอัสสัมสภาทฤษฎาสภา ส่งเสียงผ่านหนังสือเรื่อง *Assam and the Assam Mind* “อัสสัมจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากประเทศชาติ ความรัก เข้าใจ เอื้ออาทรจากประเทศชาติ ความเจ็บปวดและทุกข์ทรมานของอัสสัมต้องการความเข้าใจ ความหวังและความกลัว ต้องการความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง คุณค่า

¹⁶ ในช่วงกลางศตวรรษที่ 17 ยุคการปกครองของอาหม นักบุญมุสลิมเข้ามาในอัสสัม Mazarat Shah Milan ได้เข้ามาเผยแผ่คำสอนศาสนา คนท้องถิ่นจำนวนมากเข้ารับอิสลาม นี่อาจเป็นเหตุผลว่า ทำไมชาวอัสสัมฮินดูและมุสลิมถึงมีสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันหลายประการ โดยเฉพาะในระดับพื้นบ้าน (Borah, 2005)

และความตึงามของอัสสัมที่ควรชื่นชมยกย่อง... หนังสือเล่มนี้จะนำอัสสัมเข้าใกล้หัวใจของอินเดีย หนังสือเล่มนี้จะกระซิบบอกประเทศชาติว่า ดินแดนอันเป็นที่รัก ต้องการที่จะรักและได้รับความรัก” ในสภาร่างรัฐธรรมนูญ เกือบหนึ่งสัปดาห์ก่อนได้รับเอกราช (เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1947 เป็นวันเอกราชในการปกครองตนเองของอินเดีย) Omeo Kumar Das อภิปรายว่า “ข้าพเจ้ารู้ดีว่าไม่ใช่โอกาสที่จะอุทธรณ์กรณีพิเศษสำหรับจังหวัดของข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าจะรู้สึกบกพร่องในหน้าที่ ถ้าไม่นำแสงแห่งความจริงบางประการที่เกี่ยวกับภาวะปัญหาการเงินในจังหวัดของข้าพเจ้า อัสสัมเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่รัฐบาลกลางราว 80 ล้านรูปีต่อปี ในรูปของภาษีสรรพสามิตจากปิโตรเลียมและหน้าที่ในการส่งออกชาและน้ำมัน แต่ได้รับเงินอุดหนุนเพียง 3 ล้านรูปี ถึงวันนี้ข้าพเจ้ายังไม่พบการเปลี่ยนแปลงใดๆ ข้าพเจ้ารู้สึกผิดหวังเสียใจที่จะกล่าวว่า ผู้นำของเรานั้นยังไม่สามารถสร้างประสิทธิผลได้จากรัฐธรรมนูญอินเดีย...” (Das, 1991)¹⁷

¹⁷ อีกเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้อัสสัมรู้สึกถึงความไม่ยุติของส่วนกลางอินเดียคือ เมื่อกองกำลังจีนเข้าบุกภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากอูรุมฉาประเทศเข้าอัสสัม รัฐบาลยุคนั้นปล่อยมือช่วยเหลือ เมื่อทหารจีนกลับประเทศ อินเดียจึงกระจายฐานทัพทั่วอีสานอินเดีย โดยส่งทหารจากรัฐอื่นไปประจำการ สงครามจีน-อินเดีย สงครามอินโด-ไชน่า หรือสงครามชายแดนจีน-อินเดีย หลังจากที่ดินเข้ายึดครองทิเบตได้เมื่อปี ค.ศ. 1959 ได้สร้างเส้นทางเชื่อมต่อทั้งจากจีนมายังทิเบต และทิเบตสู่ชายแดนอินเดีย และเข้าโจมตีอินเดียเมื่อเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1962 เหม่าเจ๋อดุง ส่งกองทหาร 80,000 นาย มายึดลาดักและหิมาลายาตะวันออก (Linder, 2018) เพื่อเข้าโจมตีอินเดีย และเข้ามาถึงรัฐอูรุมฉาประเทศและรัฐอัสสัม กองกำลังปลดปล่อยประชาชน (PLA) ได้รับชัยชนะอย่างต่อเนื่อง แต่ก่อนกำลังกลับอย่างทันทีทันใด ซึ่งสันนิษฐานเหตุผลต่างกันไป เช่น การขาดแคลนเสบียงเนื่องด้วยระยะทางยาวไกลจากประเทศจีนที่ต้องลำเลียงด้วยแรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก อากาศหนาวจัดรุนแรงตามฤดูกาล การกดดันจากนานาชาติ หรืออาจเพราะจีนติดพันการสู้รบจึงต้องถอนกำลังไปเสริม

จากผู้มีสถานะสูงในแผ่นดินของตนที่เคยอยู่อย่างมีเกียรติ
ภาคภูมิ บ้านเปลี่ยนกลายเป็นที่อยู่ของผู้อื่น ยืนอยู่บนรณนาบ
ที่เท่าเทียมกับพลเมืองชั้นสองที่ตนเคยปกครอง กระทั่งอยู่ในสถานะ
ที่ลดหลั่นกว่าหลายกลุ่มคนที่ตนเคยดำรงสถานะเหนือพวกเขา
เมื่อครั้งเป็นเจ้าอาณาจักร ผ่านการเขย่าอย่างเต็มแรงจาก
เจ้าอาณานิคมผู้ซึ่งปลุกให้ตื่นจากการหลงยึดภาพวันวานอัน
เกรียงไกรได้รับรู้ความเป็นจริงที่ตนเผชิญในขณะเวลา เมื่อผู้ปกครอง
จากแดนไกลละทิ้งไป จึงรู้ได้โดยสมบูรณ์ว่า หลงเหลือเพียงสถานะใด
สำหรับตนในดินแดนนี้ อย่างไรก็ตาม ปีกแผ่นที่บรรพบุรุษสร้างมา
ไม่ถูกลบเลือนโดยง่าย แม้จะพลิกฟื้นสถานะของตนไม่ได้ดังเดิม
แต่ประวัติศาสตร์ก็ได้จารึกและประกาศความแข็งแกร่งของ
คนอาหมไว้แล้ว การฟื้นคืนความเป็นไทจึงเริ่มต้นขึ้นเท่าที่กำลัง
และสถานภาพของตนจะทำได้ ขณะเดียวกันแต่ละชนเผ่าใน
ภาคพื้นนี้รวบรวมความเข้มแข็งและประกายแสงความเป็นตัวตน
จึงเป็นความหวังที่ไม่ง่ายนักสำหรับคนอาหม จำนวนประชากรอาหม
ก็มีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเปรียบกับหลายกลุ่มชาติพันธุ์ และอยู่
รวมตัวกันโดยมากในอัสสัมตอนเหนือเท่านั้น อีกทั้งในยุคปัจจุบัน
คนรุ่นใหม่สร้างครอบครัวกับคนรักที่เป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น
มากขึ้น แม้ว่าตัวบุคคลเองจะสำนึกและภูมิใจในกลุ่มอาหมของตน
แต่การผสมผสานเช่นนี้ก็ทำให้ความหนักแน่นนั้นเบาบางลง

“คนไทลืมหักเพราะรับวัฒนธรรมอินเดีย เมื่อตอนเป็นเมืองขึ้น
อังกฤษ ใครไม่ยอมเชื่อฟังก็ต้องไปสร้างบ้านเรือนอยู่ในป่า กลายเป็น
พวกล่าหยังไป อังกฤษเองก็ประพฤติน่าเกลียดกับอาหมเท่าใดนัก คัมภีร์
อาหมมากมายตกอยู่ในมืออังกฤษและพิพิธภัณฑสถานลอนดอน
ด้วยความช่วยเหลือของอังกฤษ คนฮินดูที่มาจากที่อื่นจึงสามารถ

เข้ามาปกครองอัสสัม อาหมเองก็กลายเป็นฮินดูด้วยศาสนา การกระทำ
ประเพณี อาหาร ฯลฯ เราสูญเสียภาษาของเราไปแล้ว เป็นการสูญเสีย
ที่ยิ่งใหญ่ ตระกูลหมอหลวงไม่ทั้งภาษาอาหม แต่เรียนรู้ภาษาไทย
ที่บ้านด้วยการสวดมนต์เรื่อยมา แต่เมื่อเวลาผ่านไปกลับกลายเป็น
เพียงแค่การจดจำแต่ไม่เข้าใจความหมาย” ชายอายุ 84 ปี กล่าวถึง
ความจริงที่พบ (Chow Raghu Nath Mohan, การสัมภาษณ์,
23 ตุลาคม 2553)

แม้คนอาหมที่ไม่พูดคำไทกันแล้ว แต่ภาษาไทยก็ไม่ได้สูญหายไป
เสียทีเดียว บันทึกสำคัญที่เป็นภาษาของอาหมก็ยังมีอยู่ในมือ
คนอาหม และในพิพิธภัณฑ์ที่ประเทศอังกฤษ ซึ่งเป็นดังการประกาศ
ให้ได้รับรู้ถึงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารยธรรมของชนกลุ่มนี้
ที่เจริญมาก่อน นำไปสู่การแสดงให้เห็นว่าคนกลุ่มอื่นๆ ได้เห็นว่าคนอาหม
ในดินแดนแถบลุ่มน้ำพรหมบุตรนั้นมีจริง และยังสืบทอดประเพณี
ของตนอยู่ ถึงแม้จารีตบางอย่างจะไม่สืบทอดปฏิบัติแล้ว ถึงแม้จะมีงาน
ที่กล่าวถึงอาหมในอีกด้าน เช่น งานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก
ชื่อ *A Name without people: Searching to be Tai-Ahom in Modern India* โดย S. Yasmin Saikia (1999)¹⁸ ให้คำอธิบายว่า
“ความเป็นอัตลักษณ์ของคนอาหมนั้นคลุมเครือเข้าใจยาก ไม่มี
ประวัติศาสตร์แน่ชัด สับสน และคลุมเครือ กล่าวได้ว่า อาหมตาย
ไปแล้ว” ภาษาไทไม่ได้เป็นหนึ่งในศูนย์กลางแห่งประวัติศาสตร์อาหม
แต่เป็นศูนย์กลางของประวัติศาสตร์อัสสัมเช่นกัน เฉพาะอย่างยิ่ง

¹⁸ Saikia ไซเกีย ในอดีตเป็นตำแหน่งทหารระดับหนึ่งของอาณาจักรอาหม มีทหาร
หรือไพร่ในกำกับ 100 คน และตำแหน่งนี้อยู่ภายใต้การดูแลของผู้กานและราชโคควา

อัสสัมตอนเหนือ งานวิทยานิพนธ์นี้เน้นการศึกษาที่วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ศาสนาของอัสสัมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดู ทำให้ผู้ศึกษางานนี้เชื่อว่าวัฒนธรรมไท ภาษาและศาสนาซึมซับไปกับ ฮินดูจนหมดสิ้น นักวิชาการชาวอาหมไม่ได้นิ่งเฉย ต่างออกมาแสดงความเห็นว่าคนอาหมนั้นมีประวัติศาสตร์ของตน มีความยิ่งใหญ่ ในดินแดนอัสสัม และทั้งหมดทั้งสิ้น อาหมคือคนไทที่มีภาษา และศาสนาของตนเอง

ปัจจุบันคนอาหมอยู่ในสถานะชนเผ่าล้าหลัง (Other Backward Class (OBC)) ตามการจำแนกกลุ่มสถานะของคนในประเทศ ในขณะที่คนไทกลุ่มอื่นนั้นอยู่ในสถานะชนเผ่า (Scheduled Tribe (ST)) การอยู่ในสถานะเช่นนี้อาจจะดูมีข้อจำกัดในทางสังคม แต่ก็ได้รับสวัสดิการจากรัฐบาลบ้างในบางประการ เช่น โควตา ในการเรียน และการทำงานราชการบางส่วนงาน การเคลื่อนไหวก เพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาวอาหมมีอยู่เสมอ รัฐบาลเอง ก็สังเกตการณ์การแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะในช่วงที่กลุ่ม อูลฟา (Ulf) กลุ่มติดอาวุธแยกดินแดนที่ยังเข้มแข็งและมีบทบาท ในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของอาหม แต่ช่วงหลายปีหลังมานี้ ความเห็นในการแยกไม่ขึ้นต่ออินเดียและการก่อความรุนแรง ก็เริ่มลดน้อยและขาดหายไป ทุกวันนี้รัฐบาลแห่งรัฐอัสสัมได้ถือเอาวันที่ 2 ธันวาคม เป็นวัน อัสสัม ดิวาส หรือ วันเสือก่าฟ้า (Asom Divas, Siu-Ka-Pha Divas) โดยทั่วไปถือกันว่าวันที่ เสือก่าฟ้ามาถึงอัสสัมเป็นวันเริ่มต้นของอาณาจักรอาหม เสือก่าฟ้าได้รับความเคารพนับถือในความเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว และเป็นผู้นำที่กล้าหาญ มีบทบาทสำคัญในการรวบรวมหลากหลาย

กลุ่มชนเผ่าในอัสสัม ถึงแม้จะชนะและเข้าปกครองชนพื้นเมืองอัสสัม แต่คงให้เกียรติเสมอกันและสนับสนุนให้อาหมแต่งงานข้ามกลุ่มได้ การปกครองในยุคอาหมถือเป็นยุครุ่งเรืองบทหนึ่งของอัสสัม ในวันเสือก่าฟ้านี้ มุขมนตรีแสดงความเคารพต่อหน้ารูปเจ้าหลวง เสือก่าฟ้า ประชาชนและสถานที่หลายแห่งจัดงานเฉลิมฉลอง ปิดท้ายเทศกาลด้วยการร้องเพลงพื้นเมืองเพื่อสรรเสริญเสือก่าฟ้า วันเสือก่าฟ้าถือเป็นวันหยุดราชการของรัฐอัสสัม โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ. 1996 (<http://officeholidays.com/holidays/india/assam/asom-divas>) รัฐบาลต้องการแสดงให้เห็นถึงการรวมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอัสสัมให้เป็นหนึ่งเดียว ดังเช่นที่ เจ้าเสือก่าฟ้าเคยได้ทำมา และเหตุผลทางการเมืองการปกครองอื่น ทั้งจากรัฐบาลของรัฐและของประเทศ

วันนี้การเดินทางในทางบกจากแผ่นดินใหญ่ของอินเดียไปยัง อัสสัมจะต้องผ่านเขตเชื่อมต่อแผ่นดินระหว่างภาคอีสานและ แผ่นดินใหญ่อินเดีย ซึ่งสถานที่นี้เรียกว่า คอไก่ หรือเขตเชื่อมสลิทกรี เป็นส่วนของรัฐเบงกอล เมืองกัวฮาตีเมืองหลวงของอัสสัมเป็นประตูสู่ดินแดนต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย เมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์อาหมเป็นแหล่งก๊าซธรรมชาติ ถ่านหิน น้ำมันชั้นดีของประเทศ มากกว่าครึ่งหนึ่งของปิโตรเลียมที่สูบได้ทั้งประเทศ มาจากอัสสัม บริษัทผลิตน้ำมันของรัฐบาล (Oil India Ltd.) ตั้งโรงงานและสำนักงานใหญ่ที่เมืองคูเลียจัน เมืองโจร์ฮัท รวมถึง โรงงานปิโตรเคมีในเมืองนารูป อัสสัมโดยเฉพาะตอนบนเป็นแหล่ง น้ำและดินดี ทำการปลูกพืชได้หลากหลาย เช่น ผลิตชาได้ ร้อยละ 60 ของประเทศ และเป็นผู้ส่งออกรายใหญ่ของโลก

ข้าว มันฝรั่งหวาน สมุนไพร ปอกระเจา ฯลฯ อีกทั้งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สร้างเศรษฐกิจแก่ประเทศ แต่รัฐอัสสัมยังคงเป็นรัฐล้าหลังทั้งรายได้ประชากร การคมนาคม สาธารณูปโภค มักเกิดอุทกภัยจากแม่น้ำพรหมบุตรในฤดูฝน ฯลฯ

สำหรับคนอาหมแล้ว มีลักษณะหลายประการที่กลมกลืนและเปลี่ยนแปลง ทำให้แตกต่างจากกลุ่มคนไทในบริเวณเดียวกันค่อนข้างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นศาสนา ภาษา และการแต่งกาย ลักษณะบ้านเรือน รวมถึงอาหาร เหตุผลสำคัญประการหนึ่งอาจเป็นได้ว่า การเป็นผู้สร้างถิ่นฐานอาณาจักรที่ต้องยืนอยู่ท่ามกลางกลุ่มคนดั้งเดิมหลากหลายเผ่าพันธุ์ที่มีความเข้มแข็งและมีอาณาเขตปกครองของตน อีกทั้งเป็นผู้พิชิตที่มีจำนวนประชากรน้อยกว่าคนท้องถิ่นกามรูป¹⁹ อย่างมาก จึงต้องปรับและบูรณาการความเป็นไทเข้ากับวิถีของคนส่วนมากนี้ รวมถึงการแต่งงานนอกกลุ่มคนไท สตรีระหว่างหน้าตาของคนอาหมจำนวนมากจึงมีลักษณะผสมผสาน แต่หลายประการของการปรับประยุกต์นั้นยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นอาหมที่ยังคงไว้ชัดเจนบ้าง เช่น พับลิช เอกสารบันทึกทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรมไหว้และเรียกหาผีบรรพบุรุษ ผีหรือเทวดา การเคารพนางขวัญข้าว ฯลฯ หรือหลงลืม

¹⁹ อาณาจักรกามรูป (ค.ศ. 350-1140) ทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย ประเทศภูฏาน บางส่วนของเบงกอลและรัฐพิหารปัจจุบัน สมณะเสวียนจั้งหรือถังซัมจั๋งได้บันทึกเรื่องราวต่างๆ ของดินแดนนี้ ซึ่งกลายเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์สำคัญที่กล่าวถึงอาณาจักรนี้ ทุกวันนี้คนอินเดียก็ยังรับรู้และเรียกดินแดนนี้ว่า กามรูป อันเป็นนามที่กล่าวถึงในมหากาพย์ และบทสำคัญของศาสนาฮินดูว่าด้วย โยกินี ดันตระ (Yogini Tantra) และเป็นศูนย์กลางการจาริกของฮินดูตันตระของอินเดีย

ไปแล้วว่าสิ่งนั้นมีรากเหง้าความเป็นไทหรือกลายเป็นวัฒนธรรม
รวมผสมผสานของรัฐอัสสัม ดังเช่น การนิยมดื่มชาหลายครั้ง
ในแต่ละวัน ซึ่งบ่อยครั้งกว่าส่วนอื่นของอินเดีย ผักต้มเป็นอาหารหลัก
ไม่นิยมเครื่องเทศ กินข้าวไม่กินจาปาตี อาหารประจำวันเมนูหลัก
ในหนึ่งภาคประกอบด้วย ชั่นปลาทอด ผักต้ม แกงถั่ว ข้าว และมี
เครื่องดื่มประจำบ้านที่ยังเรียกขานเป็นคำไทว่า ลูกเหล้ารสเข้มข้น
ลักษณะการสร้างยุงข้าวเป็นเช่นเดียวกับคนไทกลุ่มอื่นๆ และไม่ไผ่
ยังเป็นส่วนประกอบหลักในการปลูกสร้าง เช่น รั้วบ้าน สะพาน
ในสังคมหมู่บ้านคนอาหมเป็นฮินดูที่ไม่ใช่ฮินดู คือระบุตนว่านับถือ
ศาสนาฮินดูในเอกสารทางราชการต่างๆ อันเป็นการบอกกล่าว
สถานะทางศาสนา แต่แนวปฏิบัติทางความเชื่อที่แท้จริงจากจิตใจ
ไม่ใช่เทพฮินดูแต่เป็นด้าหรือผีบรรพบุรุษ ในห้องครัว เสาที่สร้างขึ้น
ตรงส่วนของเตาไฟ แสดงถึงด้าลำดับต่างๆ อีกทั้งผืนผ้าและขวัญข้าว
ถึงแม้กษัตริย์ในยุคหลังจะรับนับถือศาสนาฮินดู แต่ทุกพระองค์
ไม่ให้มีการแบ่งแยกวรรณะของคน และไม่ยอมรับระบบผู้หญิงสู่ขอ
ผู้ชายอันเป็นวิธีปฏิบัติสำคัญของหลักการฮินดู ถึงแม้รูปลักษณ์
ภายนอก การแต่งกาย ภาษา จะไม่บ่งบอกถึงความเป็นไทเท่าใดนัก
คนอาหมนี้มีสิ่งสำคัญยิ่ง 2 ประการซึ่งถือเป็นเสาค้ำยันที่แสดงถึง
ร่องรอยความเป็นคนไทอาหมคือ หมอหลวงและพับลิก อีกทั้ง
ลายเขียนพร้อมภาพวาดบนผืนผ้า เก็บรักษาโดยคนที่อยู่ในตระกูล
หมอหลวงผู้สืบเชื้อสายมาจากตำแหน่งหมอหลวงของกษัตริย์
หมอหลวงหรือปุโรหิตของกษัตริย์ในอดีต ลูกหลานตระกูลหมอหลวง
พยายามรักษาประเพณีวัฒนธรรม และพับลิกอันเป็นสมบัติของ
ชาติพันธุ์ไว้ ถึงแม้จะไม่เข้มข้น ชัดเจนดังอดีตโบราณ แต่หมอหลวง

และพัลลิกก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำพาไปสู่รากฐานวัฒนธรรมของ
อาหม แม้คนในตระกูลหมอลงส่วนมากจะไม่ใช่ว่าประกอบ
พิธีกรรมแล้ว แต่ยังรู้ธรรมเนียมปฏิบัติที่ตระกูลของตนกระทำ
สืบทอดกันมา ดังเช่น การสวดวิญชาขึ้นยั้งโดยมีขั้นตอนพิเศษ
เพิ่มเติมจากคนอาหมกลุ่มอื่น

คำตี้ (Khamti)

ส่วนมากตั้งบ้านเรือนอยู่ในรัฐอรุณาจัลประเทศ กระจายอยู่
แถบเมืองโลहित และบางส่วนในตอนเหนือของรัฐอัสม
เมืองลัคคิมปูร์ คนคำตี้เดินทางเข้ามายังดินแดนแห่งนี้ในช่วง
ระยะเวลา ปี ค.ศ. 1750-1850 เนื่องจากการขยายพระราชอำนาจ
กษัตริย์พม่า อลองพญา ลากจากบ้านเมืองเดิมที่ชื่อว่า บ้านคำตี้หลวง
ในแถบลุ่มแม่น้ำอิรวดีหรือน้ำแคว โดยมุ่งหน้ามายังทิศตะวันตก
ข้ามเทือกเขาปาดไก เข้าสู่ดินแดนของอาหมซึ่งเข้ามาสร้างอาณาจักร
อยู่ก่อนแล้ว ในอดีตคนไทคำตี้มีเมืองหลวงและมีเจ้าเมืองของตน
คือเมืองสาตียา (ปัจจุบันมีบ้านจ้องคำ (ร่มทอง) เป็นเมืองสำคัญ
และเป็นวังประทับของเจ้าหลวง ซึ่งท่านถึงแก่พิราลัยเมื่อปี ค.ศ.
2010) ระหว่างปี ค.ศ. 1797-1800 มีการปฏิวัติขึ้นที่เมืองสาตียา
(Barasiriagis Revolted) คนคำตี้ร่วมกับชนเผ่าอื่นๆ รวมถึง
คนผาเกได้ข้ามแม่น้ำพรหมบุตรเพื่อขับไล่รัฐบาลอัสมออกไป
จากเมืองสาตียา ผู้ปกครองสาตียาชาวอาหมคือ เฒ่าเมือง ปองเนน
มีทินนามชื่อตำแหน่งว่า สาตียาโควาโกเฮน (Sadiya Khowa

Gohain) ในพงศาวดารอาหมตุงคุนเกีย²⁰ บันทึกว่า คนคำตี้เข้าครอบครองดินแดนสาดิยาในปี ค.ศ. 1797 ผู้นำชาวคำตี้ได้ใช้ทินนามและฐานันดร ตำแหน่งของผู้ปกครองอาหมแต่เดิมแต่กษัตริย์อาหมก็ไม่ได้มีความสัมพันธ์ใดกับคนคำตี้หรือส่ง

²⁰ Tungkhungia Buranji หรือ History of Assam หนึ่งในบันทึกประวัติศาสตร์อาหม (เช่น บุราณี อัสสัม บุราณจี (Purani Asam Buranji) อาหม บุราณจี (Ahom Buranji) สาดสารี อาหมบุราณจี (Satsari Asam Buranji) ทริปุระบุราณจี (Tripura Buranji) ดีโอธัย อัสสัมบุราณจี (Deodhai Asam Buranji) อัสสัมบุราณจี (Asam Buranji) อัสสัมบุราณจีพุติ (Asam Buranji Puthi) ฯลฯ และบันทึกประวัติศาสตร์อื่นที่เกี่ยวข้องกับอาหม เช่น บันทึกการเดินทางเข้ามาอัสสัมของมุสลิมยุคต่างๆ อลามเกียนามาร์ห์ อัคบาร์นามาร์ห์ (บันทึกภาษาเปอร์เซีย) ทาบาคัท-อี-นาสิรี (มุสลิม Turko-Afghan ค.ศ.1260-1261) และกลุ่มชนเผ่าที่เกี่ยวข้องกับอาหม เช่น จาญันเทียบุราณจี (Jayantiya Buranji ชาวเจนเทีย) ราชามาลา (Rajmala อาณาจักรทริปุระ) กะจารีบุราณจี (Kachari Buranji ชาวกะจารี)) เขียนเป็นภาษาอัสสัมโดย ศรีนาท เดารา บาร์บารัว เมื่อปี ค.ศ. 1804 กล่าวถึงอัสสัมในยุคการปกครองของราชวงศ์ตุงคุนเกีย ซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้ายของอาหม กระทั่งถึงสมัยยุคนโโบของบริษัทอังกฤษตะวันออก รวมระยะเวลาการปกครองตลอดราชวงศ์ 145 ปี ตั้งแต่ ค.ศ. 1681-1826 ชื่อราชวงศ์นี้มาจากหมู่บ้านตุงคุนเกียหรือตั้งคั้งในอัสสัมตอนบน อันเป็นที่พำนักของต้นตระกูล ยุคกษัตริย์เสื่อสูงเมือง (ค.ศ. 1497-1539) ปกครองอาณาจักรได้ทรงแต่งตั้งราชโอรสไปดูแลยังเขตเมืองต่างๆ พร้อมทั้งสถาปนาราชสกุลตามสถานที่นั้นๆ ดังนี้ ดิหิงเกีย ชารินเกีย ที่ปั้มเหมีย น้ำรูปเปีย ปาร์วาเทีย และตุงคุนเกีย เสื่อเที่ยง (Suteng) เป็นโอรสพระองค์แรกที่ทรงประจําณ เมืองนี้ และสืบราชสกุลต่อโดยโอรสชื่อ ชารันกา โกเฮน และผู้เป็นหลานชายชื่อ โกบาร์ โกเฮน โอรสของโกบาร์ โกเฮนเป็นต้นราชสกุลที่เป็นกษัตริย์บนบัลลังก์อาหม ซึ่งเป็นราชาที่ทรงปราดเปรื่องสามารถในการบริหารบ้านเมืองและการต่อสู้กับข้าศึก โดยเฉพาะจากการรุกรานของกษัตริย์มุสลิมจากเบงกอล และพระราชประวัติของพระองค์และมเหสีได้รับการจดจำเล่าขานจากชาวอาหมโดยทั่วไป ทรงพระนามว่า กาดาทาร์ สิงหา หรือเสื่อปาดฟ้า สายราชสกุลครองราชย์ต่อเนื่อง แม้ในยุคที่พม่าเข้ามายังดินแดนอัสสัม การสิ้นสุดของราชบัลลังก์เกิดขึ้นเมื่ออังกฤษมีอำนาจในการปกครองอัสสัม เมื่อปี ค.ศ. 1826 (Bhuyan, 1933)

บรรณาการใดให้แก่เจ้าฟ้าหรือเจ้าคำเมืองคำตี้ สาดิยาเป็นอิสระในการปกครองตนเอง กระทั่งอังกฤษเข้ามายังบริเวณนี้ รัฐบาลอังกฤษให้การยอมรับเจ้าคำตี้ในฐานะผู้ปกครองที่มีความภักดี โดยได้รับการยกเว้นการเสียภาษีหรือส่งบรรณาการต่อรัฐบาลอังกฤษ เจ้าฟ้ามีทหารได้ 200 นาย และทหารเหล่านี้รัฐบาลอังกฤษเป็นผู้จัดสรรให้พร้อมทั้งอาวุธ สำหรับการปกครองภายในนั้นเจ้าฟ้าได้รับมอบสิทธิในการปกครองตนเอง เมื่อปี ค.ศ. 1835 สาดิยา โควโกเฮน คนก่อนเสียชีวิต บุตรชายขึ้นรับตำแหน่งต่อ ในช่วงนี้มีชาวคำตี้ที่อยู่ตามเขตชายแดนประเทศพม่าอพยพเข้าสู่ดินแดน สาดิยาเป็นจำนวนมาก และได้รับการต้อนรับอย่างดีจากรัฐบาลอังกฤษ แต่ขณะเดียวกันเจ้าฟ้าองค์ใหม่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงเรื่องอาณาบริเวณกับบาร์ เสนาบดี ผู้นำชาวมอดอกหรือโมอามาริอา²¹ เจ้าหน้าที่รัฐบาลอังกฤษที่ประจำอยู่สาดิยาให้คนทั้งสองมาเจรจาเพื่อลดความขัดแย้ง แต่เจ้าฟ้าคำตี้ไม่ตอบรับการเข้าร่วมเจรจา รัฐบาลอังกฤษจึงปลดออกจากตำแหน่งสาดิยา คาวโกเฮน และให้ย้ายไปอยู่จังหวัดอื่น ก่อนนั้นชาวคำตี้ได้รับการยกเว้นภาษีและอนุญาตให้บริหารจัดการตนเองได้ภายใต้ผู้นำที่เป็นคนคำตี้ แต่หลังเหตุการณ์นี้อังกฤษตัดสิทธิ์เหล่านี้โดยให้อยู่ภายใต้

²¹ มอดอก (Motok, Matak) เป็นกลุ่มความเชื่อศาสนาฮินดู ลัทธิไวษณพ ซึ่งมีหลายชนเผ่าในกลุ่มความเชื่อนี้ แต่ส่วนใหญ่เป็นชนเผ่าโมรันและชูดือ ผู้ศรัทธาในลัทธินี้เรียกว่า โมอามาริอา (Moamarria) เมื่อครั้งพม่าเข้าปกครองอัสสัมช่วงปี ค.ศ. 1819-1824 มีเพียงพื้นที่หนึ่งในอาณาจักรของอาหมที่รอดพ้นจากการยึดครองของพม่า คือ บริเวณระหว่างแม่น้ำปรีดิติงและแม่น้ำพรหมบุตรซึ่งเป็นที่อยู่ของชาวโมอามาริอา นำโดยผู้นำที่พวกเขาเรียกว่า บาร์ เสนาบดี (Gait, 2005)

การควบคุมดูแลของรัฐบาลท้องถิ่นอัสสัม และเกี่ยวกับกฎหมาย ให้อยู่ภายใต้รัฐบาลอังกฤษประจำสาติยา ทาสที่ชาวคำตี้จับขังไว้ ก็ได้รับการปลดปล่อย รัฐบาลจัดเก็บภาษีและลดสถานะของชาวคำตี้ เป็นพลเมืองสามัญชาวอัสสัมทั่วไป แต่รัฐบาลอังกฤษยื่นข้อเสนอว่า ให้ทำการโจมตีชาวจิงโฟ โดยจะให้รางวัลด้วยการอนุญาตให้เจ้าฟ้า กลับคืนสู่สาติยา แต่ชาวคำตี้ไม่รับข้อเสนอนี้

และเมื่อวันที่ 19 มกราคม ค.ศ. 1839 ด้านเหนือของแม่น้ำ พรหมบุตร คนคำตี้พร้อมอาวุธภายใต้การนำของเจ้าฟ้าภูหลวงโกเฮน และเจ้าเอโกเฮน เข้าต่อสู้กับทหารอังกฤษสังหารผู้คุมทัพทหาร พันเอกอดัม ไวท์ (Adam White) พร้อมทหารจำนวน 80 นาย ที่ตั้งค่ายยึดพื้นที่สาติยา และทางใต้ของแม่น้ำพรหมบุตร ทหารคำตี้ เข้าโจมตีทหารอังกฤษเช่นกันแต่พ่ายแพ้ นักรบคำตี้หนีเข้าป่า ทหารอังกฤษทำการปราบปรามอย่างหนัก พ่ายที่สุดปี ค.ศ. 1843 คนคำตี้ยอมเจรจาสงบศึก กับตันเวทซ์ (Vetch) ทำให้คนคำตี้ อ่อนกำลังและรวมตัวกันยากขึ้น โดยใช้วิธีการแยกคนคำตี้ออกเป็น กลุ่มๆ กระจายอยู่ตามเมืองต่างๆ จำนวน 4 เมือง คือ 1. อยู่ตอน เหนือของสาติยาเมืองซุนปุระ ภายใต้การนำของกัปตันโกเฮนผู้เป็น ญาติของโควา โกเฮน 2. ใกล้เมืองไฮโควา ทิศใต้ของแม่น้ำพรหมบุตร 3. เมืองเดมาจิโดยการนำของเจ้าแห่ง โกเฮน 4. เมืองโบเดีย ทิศตะวันตกของอำเภอลัคคิมปุร์นำโดยลูกชายของคอนวา โกเฮน (M.L. Bose, 1997) บ้านหลายหลังในปัจจุบันมีภาพวาดของ เจ้าฟ้าภูหลวง โกเฮน เพื่อแสดงความเคารพและรำลึกถึง

เหตุผลสำคัญที่ทำให้คนคำตี้ต้องทำการต่อสู้กับอังกฤษในปี ค.ศ. 1839 คือ ถึงแม้อังกฤษจะเข้ามาปกครองดินแดนแถบอัสสัม

และอรุณาจักรประเทศแล้ว แต่สำหรับสาตินั้น อังกฤษก็ยังคงให้เจ้าหลวงคำดีเป็นผู้ปกครองเมืองสาติยาตังเดิม และเมื่อครั้งอังกฤษเข้ามาปกครองอัสสัมอย่างสมบูรณ์เมื่อปี ค.ศ. 1826 แต่ได้ยกวัน 2 แห่งยังคงสิทธิปกครองตนเอง คือ สาติยาและมอด็อก ต่อมาปี ค.ศ. 1835 โควา โกเฮน (Khowa Gohain) ปกครองเมืองต่อจากบิดาและขัดแย้งรุนแรงเรื่องดินแดนกับชนเผ่าโมอามาริอา ซึ่งชนชั้นปกครองเมืองมอด็อกและอังกฤษ ให้นำหนักกับโมอามาริอา จึงยกเลิกการปกครองสาติยาของคำดี ถึงอย่างไรภายหลังไม่นานนัก อังกฤษได้เข้าครอบครองดินแดน มอด็อก จึงไม่เหลือพื้นที่ปกครองตนเองแห่งใดอีก²² เจ้าฟ้าคำดียังได้แสดงข้อคิดเห็นต่อรัฐบาลอังกฤษในกรณีการแต่งตั้งกษัตริย์อาหม โดยกล่าวกับ C.A. Bruce ผู้บัญชาการทหารเรือรบประจำสาติยาว่า เป็นสิ่งที่น่าอัปยศที่สุดของอังกฤษที่จะแต่งตั้งปุรินดา สิงหา (โอรส กษัตริย์มาเลสวาร์ สิงหา เคยถูกแต่งตั้งเป็นกษัตริย์ครั้งหนึ่งแล้ว โดยพม่า) เป็นกษัตริย์แทนจันทรากันตา สิงหา (น้องชายของกษัตริย์

²² เอกสารหลายฉบับกล่าวถึงเผ่ามอด็อกหรือโมอามาริอาว่า แท้จริงแล้วแต่เดิมนั้นเป็นคนไทซึ่งอาศัยอยู่ตอนเหนือของอัสสัมตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 13 เช่น ในพจนานุกรมอัสสัมนิส กล่าวถึงคนมอด็อกว่า เป็นกลุ่มคนไทที่เข้มแข็ง คนกลุ่มนี้อพยพมาจากพม่าและตั้งถิ่นฐานอยู่ตอนเหนือของอัสสัมตะวันออก (Gogoi, 1996) เมื่อครั้งที่เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าเดินทางมายังตอนเหนือของอัสสัมนี้ คนมอด็อกได้อาศัยอยู่ก่อนแล้ว เจ้าเสือก่าฟ้ายังได้ผูกสัมพันธ์กับกษัตริย์ของมอด็อก ซึ่งก่อนนั้นคนมอด็อกพูดภาษาไทย ปัจจุบันนี้ยังมีภาษาไทยในการสื่อสารของมอด็อก มีวัฒนธรรมของคนไท คนมอด็อกแต่งงานทั้งกับคนอาหมและคนกลุ่มอื่น คนมอด็อกเองก็ไม่ได้ยอมรับว่าเป็นคนไท ทั้งนี้นักวิชาการบางท่านยังว่าคนมอด็อกคือคนเผ่าโบโด แต่ต่อมาเมืองมอด็อกอยู่ภายใต้การปกครองของอาหม และท้ายสุดก็ปลดอำนาจของอาหมออกไปจากดินแดนของตน

กามาเลสวาร์ถูกแต่งตั้งเป็นกษัตริย์ต่อจากพี่ชายโดยรัฐมนตรី) และจะไม่เข้าร่วมในพิธีขึ้นครองราชย์นี้เป็นอันขาด ผู้นำต้องมุ่งมั่นที่จะแผ่ขยายอำนาจไปทั่วทั้งเบื่องบนและเบื่องล่างหุบเขานี้และเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจอิสระแห่งตน แทนที่จะเป็นเพียงเจ้าของที่ดิน²³ (Barpujari, 1980)

ในวันนี้คนคำตียังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะตนที่เด่นชัดกว่าคนไทกลุ่มอื่นๆ ในดินแดนแถบนี้ ไม่ว่าจะเป็นภาษา (ทั้งพูดและเขียน) ศาสนาผี (บรรพบุรุษและธรรมชาติ) และศาสนาพุทธ ประเพณีวัฒนธรรม เครื่องแต่งกาย อาหาร มีความภูมิใจอย่างยิ่งในความเป็นไท ลักษณะบ้านเป็นเรือนสูงสร้างด้วยไม้หรือไม้ไผ่ ใต้ถุนสูงมีหูกทอผ้า อุปกรณ์ทำนา ในเขตบริเวณบ้านมีคอกวัว แยกห่างจากตัวเรือน และที่มีอยู่ทุกบ้านไม่ว่าบ้านหลังใหญ่หรือหลังเล็ก คือยุ้งข้าวตั้งอยู่ใกล้ตัวบ้านทางทิศตะวันออก และสวนผักมีขนาดใหญ่หรือย่อม ขึ้นอยู่กับพื้นที่ของบริเวณบ้านนั้นๆ Dr.Puspadhar Gogoi (1996) อ้างถึงคำกล่าวของนักชาติพันธุ์มานุษยวิทยา Verrier Elwin เกี่ยวกับไทคำตี้ว่า “ผู้หญิงคำตี้เป็นคนอารมณ์ดี หัวเราะง่าย ไม่หลบหน้าคนแปลกหน้าหรือผู้ชาย ไม่ถูกปิดกั้นในการพูดคุยกับผู้ชาย วัยรุ่นชายหญิงพบเจอกันได้ในงานสังคมต่างๆ โดยปกติแล้วคนคำตี้มีความประพฤติเรียบร้อย

²³ เจ้าของที่ดินหรือที่เรียกกันว่า ซามินดาร์ (Zaminder หรือ Landlord) อังกฤษแต่งตั้งเจ้าของที่ดินเพื่อจัดเก็บภาษีให้แก่รัฐบาลอังกฤษ เมื่ออังกฤษปกครองอินเดียได้แต่งตั้งเจ้าของที่ดินที่เป็นคนท้องถิ่น แต่มีความภักดีต่อรัฐบาลอังกฤษ เพื่อดูแลสอดส่องเหตุการณ์ต่างๆ ในพื้นที่ และเก็บภาษีจากชาวบ้านซึ่งอาจเก็บจำนวนเท่าใดก็ได้ แต่ต้องส่งมอบให้รัฐบาลอังกฤษตามจำนวนที่รัฐบาลกำหนด

แต่อันตรายมากทีเดียวถ้ามีปัญหาหรือเกิดความขัดแย้งกับพวกเขา คำที่รักที่จะอยู่ร่วมกับครอบครัวหรือหมู่สังคม คนคำตี้ขยันและทำงานหนัก ชอบงานบุญประเพณี ให้การต้อนรับแขกผู้มาเยือน ด้วยความจริงใจอย่างยิ่งยวด อีกทั้งมีมิตรภาพและให้การช่วยเหลือเป็นอย่างดี”

บ้านเมืองเดิมของคนคำตี้ที่ปูเตาซึ่งเป็นเมืองเอกของเมืองคำตี้หลวง เชื่อว่าชาวเมืองคำตี้หลวงเดินทางมาจากเมืองมวหลวง เมืองคำตี้หลวงอยู่สุดบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือรัฐกะฉิ่น ประเทศเมียนมาร์ ทิศตะวันตกและทางเหนือของเมืองปูเตามีเทือกเขาเป็นกำแพงล้อมเมืองปูเตาคำตี้หลวง เทือกเขานี้เรียกว่า น้อยสีน้ำ หรือดอยสีน้ำ มีลำน้ำ 3 สายไหลจากเทือกเขาดอยสีน้ำและมาบรรจบกัน ณ เมืองปูเตา คือ ลำน้ำแก้ว ลำน้ำปลา และลำน้ำใส ไหลรวมเป็นแม่น้ำอิรวดี คนคำตี้เชื่อว่าประวัติศาสตร์ของคนไทคำตี้ นั้นเริ่มขึ้นที่ปลายดอยสีน้ำแห่งนี้ เรียกดอยสีน้ำเจ้าฟ้าดอยหลวง และรับรู้ว่ามีน้องกลุ่มหนึ่งได้เดินทางข้ามเทือกเขานี้ไปยังเมืองไวสาลี ชาวคำตี้เมืองปูเตาเชื่อว่าเจ้าฟ้าดอยหลวงปกป้องคุ้มครองคนคำตี้ และบ้านของเจ้าฟ้าหลวงก็อยู่ใกล้กับดอยสีน้ำ ครอบครัวของเจ้าฟ้าหลวงเดินทางต่อไปยังอัสสัม ครอบครัวของเจ้าฟ้าหลวง คือ ตระกูลน้ำซุ่ม (Namsoom) ซึ่งสืบเชื้อสายมาถึงปัจจุบันนี้

ภูทองเป็นชื่อของผู้เฒ่าชาวคำตี้ที่ชาวบ้านเคารพศรัทธา ภูทองนำกลุ่มของไทยฉานมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเมืองปูเตาหรือภูทองที่ตั้งชื่อตามผู้นำท่านนี้ และกลุ่มคนไทยฉานนี้ต่อมาเรียกว่า ไทคำตี้หรือคำตี้ฉาน คำตี้มีความหมายตรงตัวว่า สถานที่แห่งทอง จากคำว่า คำคือทอง ตีหรือที่ ตามความหมายที่คนคำตี้ให้นิยามคือ ที่แห่งทอง

ในดินแดนคำตี้หลวงมีเมืองปูเตาหรือภูทอง (ชาวอังกฤษเรียกว่า Putao ภาษาคำตี้ออกเสียง Pu-Taung (Mein, 2005)) และอีกความหมายหนึ่งคือ เชื่อว่าเมื่อกบไลช่านแห่งมอญโกลเข้ารุกรานเมืองคำตี้หลวงโดยยกทัพผ่านช่องเขาของดอยภูตู่ซึ่งถือเป็นประตูเข้าเมือง กษัตริย์คำตี้ทรงขอพรจากเทพขุนเขาให้หยุดการบุกรุกกบไลช่านไม่สามารถยกทัพเข้าสู่เมืองคำตี้หลวงได้เนื่องจากหินถล่มลงมาปิดช่องทางในหุบเขานั้น ความหมายของคำตี้อีกแง่มุมหนึ่งคือสถานที่ของคนไทที่โดนปิดกั้นโดยชนเผ่าจืออิตาระและจิงโพระหว่างการอพยพโดยเดินทางทวนกระแสน้ำแกว้ คนจิงโพได้บุกเข้าปิดทางคนไทและเข้าจู่โจมทำร้ายคนไทอย่างโหดร้าย แม่น้ำแกว้ฉาบไปด้วยสีเลือด แต่ท้ายที่สุดแล้วคนไทก็หนีรอดได้และสร้างเมืองหลวงของตนขึ้นที่ม่าวหลวงหรือเมืองพองเมื่อ 700 ปีก่อนคริสตกาล สถานที่ที่คนไทปกครองอยู่นี้มีชื่อว่า คำตี้หรือคำตี้ คือสถานที่ที่โดนปิดกั้น คำ หมายถึงปิดกั้น ที่ คือสถานที่ (Mein, 2005) อีกความหมายหนึ่งที่กล่าวถึงคือ สถานที่แห่งเมืองคำตี้หลวง อันเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นสถานที่แห่งทอง เพราะมีทองในสถานที่แห่งนี้ นอกจากนี้ก็ยังมีเรื่องเล่าอื่นๆ ที่เกี่ยวกับที่มาของชื่อคำตี้

บุญยงค์ เกศเทศ (2557) แสดงถึงกลุ่มของคนคำตี้ว่ามี 2 กลุ่มใหญ่ กลุ่มแรก เรียกตนเองว่า ลิงคะลิงคำตี้ ตั้งบ้านเรือนอยู่แถบแม่น้ำชินตวันตอนบน อันเป็นสาขาของแม่น้ำอิรวดี และอีกกลุ่มตั้งภูมิลำเนาอยู่ใกล้พรมแดนทิเบต เชิงเขาหิมาลัย และอยู่ตามลำน้ำต่างๆ ทางตะวันตก อันเป็นสาขาของแม่น้ำอิรวดีตอนเหนือ เลยพ้นเขตการปกครองของพม่าเข้าไปในอินเดีย เรียกตนเองว่า คำตี้หลวง กลุ่มนี้นิยมอยู่กันเป็นสังคมกลุ่มของตน ไม่เกี่ยวข้องกันกับพวกอื่นๆ

คนคำตี้มีประเพณีดั้งเดิมคือไหว้เสื้อเมืองซึ่งเป็นห่อผีบรรพบุรุษ อยู่ป่าท้ายหมู่บ้าน เสื้อเมืองนั้นเสมือน “เอาเสื้อคลุมลูกหลานไว้ ปกป้องภัยอันตรายให้ลูกหลาน” (Nang Timita Mansai, การสัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2553) อีกทั้งทำพิธีไหว้เสื้อเมือง ก่อนลงนาและหลังทำนาด้วย ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับศาสนาพุทธ อาทิ ปอยเข้าว้า (เข้าพรรษา) ปอยลูลิข คืองานเทศกาลถวายพัลลิก หรือหนังสือเกี่ยวกับพระศาสนาแก่พระสงฆ์ ปอยกฐิน เทศกาลนี้ ชาวบ้านจะช่วยกันทอผ้าฝ้ายเพื่อเป็นผ้ากฐินตั้งแต่เข้ามิดและทอ ให้เสร็จภายในหนึ่งวัน ช่วยกันจัดเตรียมงานและแห่ขบวนผ้ากฐิน ไปถวายเจ้ามุน (พระภิกษุ) ณ จอง (วัด) และงานปอยสาแงน (สงกรานต์) เป็นต้น เกี่ยวกับวัฒนธรรมการปลูกข้าวนั้น Puspadhar (1996) ได้เขียนไว้ในหนังสือ *Tai of North-East India* สรุปได้ว่า คนไทคำตี้เป็นนักปลูกข้าวที่เชี่ยวชาญ ทำนาปีเป็นหลักโดยใช้วิธีการดั้งเดิมตามประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดกันมา ใ้ควายและวัวไถนา ผืนนาใหญ่แบ่งเป็นแปลง แต่ละแปลงมี 6-7 คันดินเพื่อเก็บกักน้ำ มีการทำชลประทานจากแม่น้ำด้วยเทคนิคพิเศษในการสร้างฝาย โดยการผันน้ำจากแม่น้ำซึ่งมีให้เห็นอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะเขตอำเภอ โลहित ผู้ชายเริ่มไถนาตั้งแต่ตีสี่จนถึงเก้าโมงเช้า บางครั้งใช้ช้างไถนา คนยากจนนั้นมีที่นาตั้งแต่หนึ่งเอเคอร์ถึงห้าเอเคอร์ ถึงอย่างไรก็ตาม ในสังคมของคนคำตี้รวมถึงคนไทกลุ่มอื่นๆ นั้นไม่มีขนา แต่จะมีการขอก็ต่อเมื่อประสบภัยพิบัติหรือผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอ ครอบครัวที่ฐานะดีกว่าจะให้ข้าวแก่ผู้ขอ กระทั่งพอเพียงต่อความต้องการของผู้นั้นเลยทีเดียว

การค้นคว้าเกี่ยวกับกลุ่มชนในรัฐอรุณาจัลประเทศ โดย Bose

(1997) อธิบายถึงคนคำตี้ว่า การสำรวจด้านภาษาศาสตร์ในประเทศอินเดียแสดงให้เห็นว่า ชนเผ่าที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนพุดภาษาตระกูลทิเบต-พม่า (Tibeto-Burman) และกลุ่มคนในแถบฮัสสัมตอนเหนือก็พูดภาษาตระกูลนี้เช่นกัน ยกเว้นชาวคำตี้ที่ใช้ภาษาของกลุ่มไท ตระกูลจีน-สยาม (Chinese-Siamese) คนคำตี้จากดินแดนคำตี้หลวงเดินทางมายังฮัสสัมในศตวรรษที่ 18 และค่อยๆ ผลักดันชนเผ่าชูดิยาซึ่งครอบครองแถบแม่น้ำโลहितและแม่น้ำดิหิงอยู่ก่อนแล้ว คนคำตี้นับถือพุทธศาสนาซึ่งนำพามาจากบ้านเดิมของตนคือเมืองคำตี้หลวงขณะที่ชนเผ่าอื่นๆ ในบริเวณนี้นับถือศาสนาตามความเชื่อของเผ่าตนเอง จึงเห็นได้ชัดเจนว่าคนคำตี้มีความแตกต่างจากชนกลุ่มอื่นในแถบกลุ่มแม่น้ำโลहितฝั่งตะวันตก อีกทั้งคนคำตี้และคนจึงโปบริเวณนี้ไม่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมของฮินดู การสำรวจสำมะโนประชากรชาวคำตี้ปี ค.ศ. 1971 และ ค.ศ.1981 มีประมาณ 10,000 และ 16,000 คนตามลำดับ และผลจากการสำรวจในงานวิจัยพบว่ามีจำนวนประชากรคำตี้ทั้งที่อาศัยในฮัสสัมและอรุณาจัลประเทศ โดยประมาณ 22,000 คน (Buragohain, 2014)

คนคำตี้พูดและเขียนภาษาของตนได้ แล้วยังมีพัลลิกที่หล่อผ้าไว้อย่างสวยงาม โดยเก็บไว้ทั้งที่บ้านและเพื่อการศึกษาที่วัด พัลลิกบันทึกวรรณกรรมด้านต่างๆ ของชาวคำตี้ซึ่งมีมากมายหลากหลายเรื่อง ดังเช่น เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ชาดก พระธรรมคำสอน นิทาน ตำนาน ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ กฎหมาย ปกฏิน ปรัชญา ความรู้ต่างๆ รวมถึงรามายณะ มหาภารตะ การเดินทางมาศึกษาในอินเดียของสมณะเสวียนจั้ง (พระถังซำจั๋ง) จากเมืองจีน

ในศตวรรษที่ 7 นอกจากนี้แล้ว คนคำตียังมีเรื่องเล่ามขปาฐะอีกมาก และโดยทั่วไปฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี มีการติดต่อกับคนไทฉานและคนเมียนมาร์ได้สะดวกกว่าคนไทกลุ่มอื่น การสนทนา ระหว่างภาษาคำตากับภาษาไทใหญ่เน้นเข้าใจกันได้ดี

ในหนังสือ *Amazing North East Arunachal Pradesh* บรรยายถึงชาวคำตี้ไว้ว่า โคเมือง (Khomong) เป็นที่ตั้งแห่งแรก ของชาวคำตี้ในอินเดีย สถูปพุทธศาสนาประดิษฐานยังวิชัยนคร ในอำเภอที่ราบในรัฐอรุณาจัลประเทศ ขนเผ่าคำตี้ตั้งหลักแหล่งใน 20 หมู่บ้านของอำเภอโลहित ในรัฐอรุณาจัลประเทศ และ 2 อำเภอ ในรัฐอัสสัม คือ ลัคคิมปูร์และดิปูร์การ์ พวกเขานับถือพุทธศาสนา นิกายเถรวาท พูดภาษาในกลุ่มภาษาไท มีคัมภีร์และวรรณคดีของ พวกเขาเอง

วรรณคดีของชาวคำตี้มีความรู้มรดกอย่างมาก ซึ่งประกอบด้วย ไตรปิฎก รามายณะ มหาภารตะ บันทึกประวัติศาสตร์ งานทาง กฎหมาย สังคม และการเมืองการปกครอง บทสวดตันตระ เป็นต้น ชาวคำตี้เป็นช่างฝีมือที่เชี่ยวชาญ นักการค้าที่ดี และชาวนา ที่มีทักษะชำนาญ พวกเขามีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์อัสสัม ในขณะที่ขนาดจำนวนประชากรเป็นเพียงแคกลุ่มเล็กๆ ในรัฐ อรุณาจัลประเทศมีจำนวนประชากรชาวคำตั้น้นน้อยกว่า 5,000 คน แต่ด้วยคุณูปการ คุณสมบัติที่น่าสรรเสริญในมรดกวัฒนธรรม และความก้าวหน้าของพวกเขา คำตี้เป็นหนึ่งในชนเผ่าที่ก้าวหน้า มากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ในวันนี้มีสมาชิก รัฐสภาอินเดีย 2 คนที่เป็นชาวคำตี้จากรัฐอรุณาจัลประเทศ (Devi, 2005)

จากหนังสือเรื่อง *เลาะลุ่มน้ำโลหิตเลียบชีวิตไทคำตี้* โดย บุญยงค์ เกศเทศ (2546) พรรณนาถึงสายน้ำอันเป็นแหล่งชีวิตสำคัญ ผ่านคำบอกของชายคำตี้ว่า “คนคำตี้ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตเมืองโลหิต โดยปลูกสร้างบ้านเรือนตามแนวยาวสองฟากฝั่งแม่น้ำโลหิตหรือลูทิต และแม่น้ำลำธารย่อยอื่นๆ เช่น ดิแอ่ง เทงกะปานี กำลัง เนาดิฮิง ซึ่งแม่น้ำลำธารดังกล่าวไหลมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศทิเบต ตามแนวเทือกเขาหิมาลัย ลงสู่บริเวณที่ราบทางตอนใต้ ผ่านบริเวณชุมชนไทคำตี้ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำอีกหลายสาย กลายเป็นต้นน้ำพรหมบุตร” ถิ่นที่คนไทอาศัยอยู่นี้เป็นที่ราบลุ่มเชิงเขาต่อแดนของเทือกเขาหิมาลัยกับเทือกเขาปาตไก้ พืชพรรณที่เพาะปลูกมีคุณภาพและปริมาณดี

คำยั้ง (Khamyang)

คนคำยั้งมาอยู่ในดินแดนแถบฮัสสัมนี้ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับคนอาหม ในอาหมบุราณจิกกล่าวถึงหมู่บ้านของคนคำยั้งในช่วงที่เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าเดินทางมายังดินแดนลุ่มน้ำพรหมบุตรผ่านทะเลสาบหนองยั้งซึ่งอยู่ในเทือกเขาปาตไก้ ณ ทะเลสาบหนองยั้งนั้นท่านได้สร้างชุมชนเมืองคำยั้งขึ้น และแต่งตั้ง กาง ครู รุ่ง (Kang-Khru-Rung) ให้ปกครองเมืองคำยั้ง ภายหลังเมื่อปี ค.ศ. 1253 เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าได้ส่งคนไปเป็นผู้ปกครองสูงสุดแห่งเมืองคำยั้ง ผู้ปกครองนี้คือโกเฮนในรัฐบาลอาหมแห่งสาติยา

Buragohain (2014) กล่าวถึงอาหมบุราณจิวาได้อธิบายถึงเส้นทางที่เจ้าหลวงเสือก่าฟ้าและประชาชนใช้เดินทางผ่านมายังลุ่มน้ำพรหมบุตร โดยผ่านเข้าไปยังที่ราบลุ่มเมืองหั่วขวางผ่านดอยคำ

แล้วเคลื่อนลงมาสู่พื้นที่ราบที่เรียกว่า เมืองคำยัง และบอกว่า ในพงศาวดารอาหมยังระบุว่า เสือเก่าฟ้าได้ตั้งเมืองคำยังให้เป็นเมือง ชายแดนตะวันออกเฉียงใต้ และแต่งตั้งหนึ่งในผู้นำของท่านชื่อ กาง ครู เมือง (Kang-Khru-Mong) เป็นผู้ปกครองในช่วงต้น คริสต์ศตวรรษที่ 13 ด้วยเหตุนี้ทำให้นักนิชฐานได้ว่า คนไทบางกลุ่ม ที่เดินทางมาพร้อมเสือเก่าฟ้าจากเมืองมวหลวงนั้น บางกลุ่มก็มาจาก เมืองขวาวด้วยเช่นกัน และได้ลงหลักปักฐานที่เมืองคำยัง เมื่อที่แห่งนี้ ได้รับการปกครองโดยท่าน คนไทที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นี่จึงถูกเรียกว่า ไทคำยัง

อีกนัยหนึ่งของเหตุแห่งการเดินทางมาสู่อัสสัมของคนคำยัง คือ คนคำยังเดินทางมายังอัสสัมเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 เนื่องจากถูกรุกรานโดยคนจิงโผ นากา และพม่า แต่คนคำยังเอง กล่าวว่า กษัตริย์แห่งเมืองหมอกขวามวหลวงส่งคนคำยังมาเพื่อ ตามสืบหาเจ้าหลวงเสือเก่าฟ้าว่าไปถึง ณ ที่แห่งใด และทราบว่าจะตั้งบ้านเมืองขึ้นที่แจ้รายดอย (ปัจจุบันอยู่ในเมืองสิบชาการ์หรือ ศิวชาการ์ หรือสิบสาคร) จึงได้กลับไปแจ้งแก่กษัตริย์เมืองมว ที่เมืองคำยังใกล้ทะเลสาบหนองยงโนเทือกเขาปาดไก่ คนอัสสัม และคนอาหมเรียกคนคำยังว่า โนรา ในประวัติศาสตร์อาหมก็เรียก คนคำยังว่า โนรา ที่มาของคำว่า คำยัง Puspadhar (1996) อธิบายว่า เป็นภาษาของคนเผ่าตังสาซึ่งแปลว่าที่ราบลุ่มมีแหล่งน้ำสมบูรณ์ ชาวอัสสัมจึงได้เรียกคนคำยังว่า ปานโนรา (โนราคือคน ปานีคือน้ำ) Buragohain (2014) ยกข้อสังเกตของ Padmeswar (1978) ว่า คำยังที่ได้รับแต่งตั้งให้ดูแลเส้นทางผ่านแถบเทือกเขาปาดไก่นี้ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มบ้านน้ำหรือม่านน้ำ และกลุ่มบ้านน้อย

หรือมาน้อย หน้าที่ในการป้องกันเส้นทางนี้เป็นไปได้ว่าแต่งตั้งโดยเสือก่าฟ้าให้แก่คนค่ายบางกลุ่มซึ่งอาจเป็นกลุ่มบ้านน้อย ส่วนกลุ่มที่ทำการเกษตรในที่ลุ่มหุบเขานั้นเรียกว่า บ้านน้ำ ชาวอัสสัมเรียกกลุ่มบ้านน้อยว่า ประบาเทียโนรา และบ้านน้ำว่า ปานีโนรา ถ้าข้อสันนิษฐานนี้เป็นจริงก็แสดงว่า ค่ายและโนราคือกลุ่มคนเดียวกัน

ปัจจุบันนี้หมู่บ้านค่ายกระจายอยู่ในแถบรัฐอัสสัมตอนเหนือ ที่เมืองโกลาเกท เมืองโจร์ฮัท เมืองโสนารี เมืองมาการิต้า และตอนเหนือของเมืองลัคคิมปูร์ และอีกไม่กี่ครอบครัวแถบน้ำใส ในอำเภอโลहित รัฐอรุณาจัลประเทศ คนค่ายเรียกตนว่าเสียม บางหมู่บ้านของคนค่ายในเมืองโจร์ฮัทลงท้ายด้วยคำว่าเสียม ดังเช่น บ้านนาเสียม (Na-Syam) แต่เรียกกันสั้นๆ ว่า เสียมกา (กา (gaon) ภาษาฮินดีหมายถึง หมู่บ้าน) นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทเช่นเดียวกับคำตีและผาเก ในหมู่บ้านของคนค่าย บ้านเรือนแต่ละหลังจัดเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ ในบริเวณบ้านแบ่งสัดส่วนพื้นที่ในการทำประโยชน์ได้ดี เช่น สวนผัก ลานนวดข้าว คอกวัว ปลุกต้นหมากเป็นทิวสวยงามในบริเวณบ้าน ข้างในตัวเรือนสะอาดและจัดแบ่งห้องได้อย่างไม่แออัด ไม่ว่าจะเป็นบ้านที่มีฐานะหรือไม่ก็ตาม อีกทั้งยังข้าวตั้งส่งอยู่หน้าบ้านไม่ไกลจากตัวเรือนนัก ในบริเวณบ้านมีลักษณะการจัดวางคือ ทิศเหนือ ห้องพระ ทิศใต้ คอกวัว ทิศตะวันตก คอกไก่ คอกหมู ทิศตะวันออก ยุ้งข้าว เนื่องจากนับถือศาสนาพุทธ ประเพณีต่างๆ จึงเกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นส่วนมาก เช่น การเชิญพระอุปคุตค์คุ้มครองดูแลความเรียบร้อยของหมู่บ้านและตลอดการจัดงานเมื่อมีงานเทศกาลหรืองานปอย

สร้างหออุปคุตในบ่อน้ำก่อนงานปอย แล้วจึงตั้งขอน ตั้งซ่อม (สำหรับอาหาร) ไหว้ท่านบอกล่าวท่านว่าจะจัดงานปอยกี่วัน “อันบ่ตีบให้มี้ ทั้งลม พายุ อันเจ็บ อันไข้ ดับลง” (Chow Deben Chawlik, การสัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2553) ไทไหนทำปอยก็เชิญซึ่งกันและกัน ดังเช่นปอยสาแแกน ลักษณะประเพณีคล้ายคลึงกับคำตี้และผาเก ลักษณะการแต่งกายนั้นยังคงลักษณะเฉพาะของตน ผู้ชายนุ่งผ้าหลวงหรือโสร่งมีผ้าผืนเล็กลายตารางหมากรุกพาดบ่า ผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่นสีดำมีลวดลายช่วงท้ายผ้าซิ่น ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะมีผ้ากลางวัดสีเขียวมีลวดลายที่ปลายผ้าทั้งสองข้าง บางครั้งก็ใส่สีขาว ไม่มีลวดลาย ขนาดประมาณครึ่งหนึ่งของผ้าซิ่น โดยพันรอบผ้าซิ่น ผ้าผืนใหญ่สีขาวคลุมเป็นสไบ อาหารในชีวิตประจำวันมีทั้งอาหารไทและอาหารอัสสัม แต่ส่วนมากแล้วจะเป็นอาหารไท เช่น ผักต้ม ตำผัก (น้ำพริกมะเขือ) ปลาต้ม ผักส้ม (ผักกาดทอง) ส้มปลา ปลาเนา คนคำยั้งที่พูดภาษาของตนได้นั้นเหลือผู้เฒ่า 6-7 คน²⁴ และมีเพียงสองท่านที่อ่านภาษาของตนได้ ที่บ้านป่าหวาย เมืองดินซูกะย และไม่มีเพียงไม่กี่ครอบครัวที่แต่งงานกับผู้หญิงไทผาเกซึ่งทำให้ลูกหลานพูดภาษาไทยได้ แต่ก็ไม่ใช่ภาษาไทยคำยังแท้ๆ อีกแล้ว (ชนบทพร วงศ์กาฬสินธุ์, 2556)

ความหมายของคำยั้งตามที่คนคำยั้งให้นิยามคือ มีทอง คำคือทอง ยังคือมี ผู้เฒ่าผู้แก่ร้องเพลงยินผานกล่าวรำพึงถึงญาติพี่น้องที่เดินทางไกลมาหากันหรือตามหากัน พี่น้องที่มาจากที่เดียวกัน

²⁴ จำนวนที่พบจากหมู่บ้านของคนคำยั้ง เมื่อ พ.ศ. 2553 โดยทั่วไปคนคำยั้งใช้ภาษาอัสสัมในชีวิตประจำวัน

บรรพบุรุษเดียวกัน ส่วนหนึ่งของบทเพลงรำพันว่า “ยีนผาน น้ำตา
มาเอ้ย ลูกห้อยมาเอย รุกเมืองไหนมา ตัว (กลับ) มาสู่เอ้ย...”
(Nang Ampha Em Chakhap, การสัมภาษณ์, 23 พฤศจิกายน
2553) ปัจจุบันคนคำยังมีชีวิตเรียบง่าย ฐานะทางเศรษฐกิจไม่ค่อย
ดีนัก อีกทั้งจำนวนประชากรมีไม่มากนักโดยประมาณ 8,000 คน
(Hazarika, 1997) การสำรวจประชากรและการศึกษาเมื่อปี 2006
โดยสภาภาษาบ้านไทแห่งชาติ (Man-Tai Speaking National
Council) มีจำนวนประชากรคำยั้งทั้งหมด 3,123 คน จำแนกชาย
1,583 คน และจำนวนผู้หญิง 1,540 คน (Buragohain, 2014)
ส่วนคนรุ่นใหม่เข้ารับการศึกษในเมือง วิถีชีวิต การแต่งกาย
และภาษาเป็นแบบสมัยนิยม ผู้เฒ่าในหมู่บ้านวิตกถึงอนาคตของ
คำยั้งว่าจะสูญเสียถิ่นภาษาเช่นเดียวกับอาหม

ผาเก (Phake)

ผาเกหรือผาแก เช่นเดียวกับคนคำยั้งและอาหม การเดินทาง
จากเมืองมามาไปยังบ้านเรือนปัจจุบัน มีเส้นทางอันยาวไกลและ
ระยะเวลาอันยาวนาน จากเอกสารเกี่ยวกับประวัติสังเขปของคน
ผาเกในอัสสัมชื่อ *From Hukwang Valley to Nam-Phake*
Village รวบรวมโดย Weingken (n.d.) กล่าวโดยสังเขปคือ
เจ้าชายทั้ง 4 พระองค์แห่งอาณาจักรเมืองมว คือ เสือกำฟ้า
เสือปัดฟ้า เสือข่านฟ้า และเจ้าชายองค์สุดท้าย เสือขัดฟ้า เจ้าชาย
ทั้งสี่นี้ได้แยกย้ายแสวงหาดินแดนอันอุดมสมบูรณ์เพื่อตั้งอาณาจักร
โดยได้นำนักปราชญ์ แม่ทัพนายกอง เหล่าทหาร และประชาชน
ร่วมเดินทางไปสู่ดินแดนใหม่ เมื่อเจ้าหลวงเสือกำฟ้านำผู้คนเดินทาง

จากเมืองมว่มงหน้ามายังทิศตะวันตกเพื่อสร้างอาณาจักรขึ้นใน
ดินแดนอัสสัม น้องชายองค์ที่สอง คือ เจ้าเสือข่านฟ้าพร้อมผู้ติดตาม
แยกเดินทางขึ้นสู่ทิศเหนือ และคนผาเก็กรวมอยู่ในขบวนเดินทางนี้
เช่นกัน เจ้าเสือข่านฟ้าสร้างอาณาจักรของคนไทขึ้นที่เมืองขวาง
(Moung-Kwang) กษัตริย์รับสั่งให้คนผาเกไปตั้งบ้านเมืองของตน
ณ สถานที่ที่มีชื่อว่า หัวขวงหรือหัวขวาง (Hukawng) และคนผาเก
ได้ตั้งบ้านเมืองในหุบเขาหัวขวงนี้เมื่อปี ค.ศ. 1215 และด้วยสถานที่
แห่งนี้ชื่อผาเกจึงปรากฏขึ้น ในหุบเขาหัวขวงนี้มีแม่น้ำ 3 สายไหลผ่าน
โดยไหลมารวมเป็นหนึ่งใกล้บริเวณผนังหินของหุบเขาเล็ก เป็นผนัง
หินใหญ่มหึมามีมาแต่โบราณ ยืนเด่นตระหง่านด้านกระแสน้ำ
ที่ไหลอย่างรุนแรงเชี่ยวกราก

คนไทที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้จึงเรียกชื่อกลุ่มของตนตาม
ชื่อผนังกำแพงหินของภูเขาโบราณนี้ว่า ผาเก ซึ่งหมายถึงผนังกำแพง
หินของภูเขาเก่าแก่ หรือคนไทที่อยู่อาศัยใกล้กับผนังผาหินของ
ภูเขาโบราณ ผาคือกำแพงผาอันยิ่งใหญ่ เกคือเก่าแก่ หัวขวงเมือง
ในหุบเขานี้ทิศตะวันออกเป็นบ้านเรือนคนผาเก ทิศตะวันออกมีภูเขา
กลางตาสีซึ่งอีกฟากของภูเขาเป็นเมืองของชาวคำตี้ ทิศตะวันตก
เป็นภูเขาปองยี-พุนกา ทิศเหนือคือเทือกเขาปาดไก่อและข้ามฟาก
เทือกเขานี้คือดินแดนอัสสัมอันสมบูรณ์ ทิศใต้คือภูเขาจัมภูปลาย
ภูเขาเป็นถิ่นที่อยู่ของคนผาเก คนผาเกอาศัยอยู่ ณ ดินแดนนี้
นานกว่า 400 ปี เมื่อพม่าเข้ารุกรานและปกครอง คนผาเกรวมกับ
จึงโพจึงออกเดินทางหาดินแดนใหม่เพื่อลงหลักปักฐานโดยเดินทาง
ไปยังดินแดนอัสสัมตามเส้นทางเดียวกับเจ้าหลวงเสือก้าฟ้า ในปี
ค.ศ. 1775 เดินทางข้ามเทือกเขาปาดไก่อและได้หยุดพัก ณ ชายแดน

อัสสัมและพม่า สถานที่นี้เรียกว่า แปะเสา แปะหมายความถึงสถานที่ เสาคือปัก แต่แล้วกษัตริย์พม่าก็ส่งทหารมาจับไล่ จึงได้มุ่งหน้าเดินทางต่อไป และพบสถานที่ที่เหมาะสมในการสร้างบ้านเมือง บริเวณหนองน้ำใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งให้ชื่อว่า หนองเทา (Nong-Taw) เนื่องจากในหนองน้ำมีดินเทาเต็มไปหมด (สำหรับชนิดหนึ่ง) ปัจจุบันนี้หนองเทาอยู่ในรัฐอรุณาจัลประเทศ ขณะที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้คนผาเกมีความสนิทสนมกับคนคำตี้ แต่เมื่อผู้ปกครองแห่งสาติยาหรือสาติยาโควาทราบว่าคนผาเกและจิงโฟมาตั้งบ้านเรือนในบริเวณหนองเทาจึงได้ส่งกองทหารไปทำลายเมื่อปี ค.ศ. 1797 แต่ได้มีการรวมกำลังเพื่อเตรียมพร้อมต่อต้านโควาแห่งสาติยา เมื่อกษัตริย์อาหมทราบถึงความร่วมมือร่วมกันเป็นอย่างดีของคนผาเก จิงโฟและคำตี้ และการข่มเหงของผู้ปกครองสาติยา พระองค์จึงยอมรับการมาของคณาและยอมรับว่าคนผาเกก็เป็นคนไทยเหมือนกัน เมื่อปี ค.ศ. 1798 กษัตริย์อาหมเชิญชวนและนำคนผาเกจากหนองเทาให้มาตั้งถิ่นฐาน ณ ริมแม่น้ำดีสอย (ดีคือที่ สอยคือโค้งหรือคดเคี้ยว) ณ เมืองโจร์ฮัท และในช่วงที่อาณาจักรอาหมขาดกษัตริย์ปกครอง พม่าจึงถือโอกาสเข้าโจมตี ทหารที่เดินทางมากับทัพพม่าส่วนใหญ่เป็นคนไท และเห็นว่าคนผาเกเป็นคนไทเช่นเดียวกัน เมื่อเดินทางกลับพม่าในปี ค.ศ. 1814 ทหารจึงชักชวนและนำคนผาเกที่อาศัยริมแม่น้ำดีสอยเดินทางไปยังพม่าด้วย ซึ่งคนผาเกเองก็ตัดสินใจร่วมเดินทางไปด้วย เพื่อกลับไปสู่บ้านเมืองเดิมที่ห้วยขวง การเดินทางเริ่มต้นขึ้น แต่เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณตอนบนของแม่น้ำโลहितฝนตกหนักเป็นระยะเวลายาวนานแม้กระทั่งในฤดูร้อน เกิดน้ำท่วม

ฉับพลันกระแสน้ำรุนแรงพัดพาไม้ที่ใช้ในการทำแพไปหมด ชาวผาเกหยุดพักบริเวณลำน้ำจิกในดินแดนเมืองโลหิต ฦ ที่นี้ทหารพม่าได้เดินทางกลับประเทศตามเส้นทางที่ตนกำหนด โดยทั้งคนผาเกไว้เมื่อปี ค.ศ. 1815 คนผาเกไม่เดินทางต่อและอยู่อาศัยบริเวณนี้เรื่อยมากระทั่งอังกฤษเข้ามาปกครองอัสสัม ด้วยความเป็นมิตรที่ดีต่อกันระหว่างคนผาเกและอังกฤษ อังกฤษจึงอนุญาตให้คนผาเกตั้งถิ่นฐานตามที่ตนคิดว่าเหมาะสม ทั้งนี้คนผาเกส่วนมากได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามเส้นทางของแม่น้ำดีhingหรือน้ำผาเก โดยเริ่มต้นจากต้นน้ำผาเก คนผาเกจึงมาสู้อัสสัมอีกครั้งและตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างมั่นคงมาถึงทุกวันนี้ เช่น บ้านผาเกหลวง ที่ราบหนองโล ม่าน (บ้าน) โม เมืองล่าง ที่เต้ม ที่เลี้ยง ที่ปัม น้ำผาเก ฯลฯ

คนผาเกเป็นกลุ่มคนไทที่มีบุคลิกเข้มแข็งและรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น และชัดเจนประการหนึ่งคือมักตั้งหมู่บ้านอยู่ริมแม่น้ำ แม้มีผลดีหลายประการ แต่ก็มีผลเสียสำคัญคือ หลายครัวเรือนต้องอพยพไปตั้งบ้านเรือนใหม่ หรือย้ายกลับไปยังหมู่บ้านไทผาเกอื่นเนื่องจากน้ำเซาะตลิ่งบ้านพังและน้ำท่วมนา คนผาเกมีความภูมิใจในภาษาพูดและเครื่องแต่งกาย ประเพณีและวัฒนธรรมของตน มีโรงเรียนสอนภาษาไทยโดยเฉพาะภาษาเขียนให้เด็กรุ่นใหม่ มีความตระหนักและมีความกังวลในเรื่องการสูญเสียภาษาของตน และถือว่าเป็นเรื่องน่าอาย ซึ่งจะกล่าวกันเสมอว่าเป็นคนไทได้อย่างไร ถ้าพูดภาษาของตนไม่ได้ อาหารในชีวิตประจำวันมีทั้งอาหารอัสสัมและอาหารไท ผู้หญิงผาเก นุ่งผ้าถุงทอลายขวางสีสวยงาม ประคบด้วยสีเขียว เหลือง ม่วงน้ำเงิน สีดำ และสีขาว ผ้าพันปิดหน้าอกยาวลงมาถึงส่วนบนของผ้าซิ่นและใส่เสื้อทับอีกครั้ง มีสไบขาว

ผืนใหญ่และมีผ้าโพกหัวสีขาว ผู้ขายนุ่งผ้าโสร่งสีสวยลายตารางเล็กๆ บ้านเรือนของคนผาเกเป็นบ้านทรงสูง บางหลังถึงแม้จะเป็นบ้านที่สร้างขึ้นเพียงชั่วคราว เนื่องจากบ้านเดิมน้ำกัดเซาะพัง แต่ลักษณะการสร้างที่สอดสานไม้ไผ่แต่ละเส้นทั้งหลังทำได้อย่างชาญฉลาด โดยไม่ต้องใช้ตะปูแม้แต่เพียงตัวเดียว แต่บ้านก็มีความยืดหยุ่นและแข็งแรงมาก เช่นเดียวกับคนคำยังและคำตี้มีวัดในแต่ละหมู่บ้าน แต่หอเสื้อเมืองของหมู่บ้านก็ยังคงอยู่ และอาณาบริเวณที่หอเสื้อเมืองตั้งอยู่นี้ไม่มีผู้ใดกรายไถลักรบกว่น แต่ตั้งเดิมนั้นผู้ทำพิธีไหว้ผีเจ้าเสื้อคือผู้ที่อยู่ในตระกูลกษัตริย์หรือชนชั้นผู้นำของคนผาเก คนผาเกมีพัลลิกสำคัญเรื่องปู่สอนหลาน ขุนลูลุงขุนไล่ เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติบรรพบุรุษของตน การกำเนิดมนุษย์และเผ่าไท อีกทั้งพัลลิกหรือหนังสือโบราณว่าด้วยเรื่องราวประวัติศาสตร์ของตนว่า บ้านเมืองเดิมนั้นอยู่ที่เมืองม่าว และมาตั้งเมืองหลวงของตนในหุบเขาหัวขวงบริเวณประเทศพม่าตอนเหนือและได้เดินทางเข้าสู่เมืองนุ่นสุนคำ²⁵ ผู้เฒ่าผู้แก่คนคำยัง คนคำตี้ และคนผาเกยังคงเรียกเมืองมอกขามวาลหลวงว่า เมืองหลวง ปัจจุบันนี้หมู่บ้านของคนผาเกส่วนมากอยู่ในรัฐอัสสัมตอนบนที่อำเภอลิได้ เมืองมาการิด้า เมืองโจร์ฮัท เมืองน้ำรูปหรือน้ำรุก เมืองนาฮ์ราคาเทีย และบางส่วนในเมืองโลहित และเมืองบอดูซิม รัฐอรุณาจัลประเทศ

²⁵ รองศาสตราจารย์ ดร. บุญยงค์ เกศเทศ (2557) กล่าวถึงเอกสารทางประวัติศาสตร์ของชาวผาเกว่ามีหลายฉบับ อาทิ ขุขุน ขูเมือง ไวซาลี สุกัน เมืองนุ่น เป็นต้น และเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณกรรม สังคม และวัฒนธรรมอีกหลายฉบับ เช่น ปู่สอนหลาน หลานทิน ไทคำ หงขวัญ หิโตปเทศ อัสสัมมุกติ ลิกผา ลิกเมืองนุ่น เป็นต้น

หมู่บ้านคนผาเกแต่ละแห่งล้วนมีความผูกพันพี่น้อง เช่น บ้านเหนือ เรียกว่า บ้านผาเกหลวง ตั้งอยู่ในอำเภอตินซูกีเย และบ้านใต้หรือ บ้านน้ำผาเก เมืองนาฮ์รุคาเทีย อำเภอติบุร์การ์ ทั้งสองหมู่บ้าน ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำติหิง คนผาเกทั้งบ้านผาเกหลวงและบ้านเมืองล่างคำตี้ อำเภอตินซูกีเย หลายครอบครัวโยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนใหม่ที่บ้านยอดคงทราย เขตรัฐอรุณาจัลประเทศ เนื่องจากน้ำท่วมนา “นาบยัง เอาชิงเฮ็ดเช่า” (Nang Ching Chakhap, การสัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2553) ประวัติและอายุของหมู่บ้านคนผาเก คนคำตี้ คนคำยัง ค่อนข้างมีความชัดเจน เช่น บ้านผาเกหลวง มีอายุยืนยาวมาประมาณ 200 ปี และจะอยู่ร่วมกันเฉพาะคนไท ดังเช่น หมู่บ้านเมืองล่างคำตี้และบ้านผาเกหลวงมีครัวเรือนทั้งคนผาเกและคนคำตี้ การเป็นขยยสะไ้ระหว่างกลุ่มคนไทด้วยกัน (คำตี้ คำยัง ผาเก อ้ายตอน) ไม่เป็นเรื่องแปลก โดยมีทั้งขย้อ้ายตอนของครอบครัวผาเก สะไ้คนผาเกของครอบครัวคำตี้ สะไ้คำยังของชายผาเก ด้านหน้าหมู่บ้านของกลุ่มคนไทเหล่านี้จะมีด่านเปิดปิดของหมู่บ้าน ด้านนี้จะดำเนินงานในช่วงเทศกาลของเมือง รัฐ หรือประเทศ เพื่อป้องกันไม่ให้คนแปลกหน้าหรือคนจากถิ่นอื่นเข้ามาเที่ยว ปิกนิก หรือเกี่ยวพาราฮีในเขตหมู่บ้าน เช่น อาจเข้ามาปิกนิกแล้วทำให้พันธุ์หรือธรรมชาติเสียหาย คนไทยรู้จักคนไทกลุ่มผาเกมากขึ้นผ่านหมู่บ้านน้ำผาเก อำเภอติบุร์การ์ คนไทยไปเยี่ยมเยือนสานสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันหมู่บ้านมีการจัดการด้านโฮมสเตย์และเกสต์เฮาส์ หมู่บ้านที่มีระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ จึงมีชีวิตชีวมากขึ้นโดยเฉพาะช่วงเทศกาลและโอกาสพิเศษ

ตระกูลของชาวผาเกทั้งหมด 18 นามสกุล เช่น เผ่าเมือง

เวียงแขวน ม่านไต เจ้าไฮ่หลวง เมืองน้อย จักแคป ผาเมือง ฯลฯ นามสกุลตั้งตามบางส่วนของลักษณะความเป็นมาของบรรพบุรุษ โดยดั้งเดิมแล้วตระกูลเผ่าเมืองสืบสายมาจากกษัตริย์ เวียงแขวน เป็นหัวหน้าของ 101 ตระกูล เจ้าไฮ่หลวงเป็นรัฐมนตรี ไม่มีการระบุ จำนวนชาวผาเกอย่างแน่ชัดในการสำรวจสำมะโนประชากรของ อินเดีย มีเพียงการสังเกตจากการสำรวจภาคสนามของ Buragohain (2014) จำนวน 2,000 คน และในการสำรวจของ Phukan Supriti (2005) ระบุจำนวนประชากรผาเกได้ 1,523 คน ชาย 797 คน และผู้หญิง 726 คน (Buragohain, 2014)

คนไททั้ง 4 กลุ่มข้างต้นนี้กระจายตัวอยู่บริเวณที่ไม่ไกลกันมากนักในแถบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรตอนบนในรัฐอัสสัมและอำเภอ โลहित เมืองจ้องคำ ในรัฐอรุณาจัลประเทศ ต่างก็รู้จักบ้านเรือน ถิ่นฐานของกลุ่มไทด้วยกันเป็นอย่างดี แม้กาลเวลาที่โยกย้ายไปสร้าง บ้านเรือนใหม่ยังราบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรหรือดาวผืนนี้จะผ่านมา เนิ่นนานแล้ว แต่การสำนึกต่อพื้นเพถิ่นฐานและชาติพันธุ์กำเนิด ของตนยังเข้มข้นอยู่เสมอในทุกวันนี้

และคนไททั้ง 4 กลุ่มมีลักษณะร่วมเฉพาะเหมือนกันคือ การแสดงความเคารพต่อนางขวัญข้าวโดยการประกอบพิธีกรรม คำกล่าวฮ้องขวัญมีลักษณะการเอื้อนเอ่ยหรือทำนองฮ้องขวัญ เหมือนกัน ขณะที่คนไทในอินเดียยังมีความเข้มแข็งในการทำ พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับนางขวัญข้าว ดังเช่นพิธีกรรมฮ้องขวัญข้าว ขึ้นยุง แต่คนไทที่ลุ่มแม่น้ำแดง พิธีกรรมนี้กำลังจะเลือนหายและ การปลูกข้าวซึ่งเคยเป็นหัวใจสำคัญก็ลดน้อยลง และไม่เพียงพิธีกรรม เกี่ยวกับข้าวเท่านั้นที่กำลังเลือนหาย พิธีกรรมอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน

โดยเฉพาะช่วงเวลาของการปฏิวัติวัฒนธรรม ทำให้การปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนานั้นขาดช่วง พิธีกรรมและวิถีปฏิบัติจึงหลงเหลือในความทรงจำ อีกทั้งคนไทยกลุ่มนี้แม้จะมีความรู้ภาษาจีนแต่ก็ไม่มีภาษาเขียนของตนเอง เรื่องราวต่างๆ ของกลุ่มตนจึงบันทึกไว้ด้วยการปฏิบัติสืบทอด สำหรับคนไทรุ่นใหม่ก็ไม่คุ้นเคยกับวัฒนธรรมประเพณีของไทนี้ เพราะได้กลมกลืนกับชนกลุ่มอื่นของประเทศ และกลายเป็นคนจีนรุ่นใหม่ คนไทแถบลุ่มแม่น้ำโขง ประเทศไทย จังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนมยังคงสืบทอดประเพณีพิธีกรรมและคงใจความสำคัญไว้ แต่อาจมีการลดทอนไม่เต็มรูปแบบดังเช่นคนไทในอินเดีย และด้วยข้าวยังเป็นพืชหลักที่คนไทแถบนี้ปลูก จึงยังคงความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อนางขวัญข้าว ข้าวจึงไม่ใช่เพียงอาหารหรือสิ่งที่เคารพรักษา แต่เป็นแม่ของคนไททุกแห่ง เป็นจิตใต้สำนึกของคนไทซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดพลังงานของจิตใจที่เข้มแข็งที่สุดเป็นมรดกของเผ่าพันธุ์ การแสดงออกต่อนางขวัญข้าวจึงมีลักษณะเช่นเดียวกัน

นอกเหนือจากกลุ่มคนไทข้างต้นแล้วยังมีกลุ่มคนไทอายตอน (Aiton) ตอนที่เดินทางเข้าสู่อัสสัมเนื่องจากการขยายอำนาจของพม่ายุคของพระเจ้าอลองพญา คนอายตอนกล่าวว่าตนไปอยู่ร่วมกับชาวอาหมที่เมืองขวางก่อนที่อาหมจะเดินทางมายังลุ่มน้ำพรมบุตร การเข้ามาของอายตอน ข้ามเทือกเขาปาดไถ่ผ่านเข้าสู่สาติยา แต่มีปัญหาขัดแย้งกับคำตั้งจึงเดินทางมาตั้งถิ่นฐานทางเหนือของอัสสัม และเปลี่ยนถิ่นฐานหลายครั้ง ปัจจุบันคนอายตอนอาศัยอยู่แถบโกลากัทและการบิฮังลงในอัสสัม และบางส่วนในอำเภอโลहित ศาสตราจารย์ ดร. คุณบรรจบ พันธุเมธา ได้เดินทางเข้ามาศึกษา

ค้นคว้าเกี่ยวกับภาษาไทยในแถบนี้ที่เวลาขณะนั้นเรียกว่า รัฐอาหม ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 ท่านทำผลงานสำคัญทางภาษาศาสตร์ของชนไทถิ่นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดทำพจนานุกรมอ้ายตอน-ไทย-อังกฤษ²⁶

กลุ่มสุดท้ายที่เข้าสู่สัสมก่อนการเข้ามาของอังกฤษไม่นานนักคือ คนไทตຸ່ງ (Turung) แต่เดิมบ้านเรือนของชาวตຸ່ງอยู่ส่วนบนทางตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ใกล้ฝั่งแม่น้ำตຸ່ງในที่ราบลุ่มห้วยขวาง พื้นที่ราบลุ่มหุบเขานี้กินอาณาบริเวณกว้างใหญ่ขนานกับเทือกเขาปาดไก่อทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ คนค้ายังที่ได้เดินทางไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร และตั้งบ้านเรือนที่โจร์ฮัทในยุคอาหมปกครอง ได้ส่งคำเชิญและชักชวนคนตຸ່ງไปตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วยชาวตຸ່ງจึงเริ่มต้นการเดินทางไปยังโจร์ฮัทโดยข้ามเทือกเขาปาดไก่อแต่โชคไม่ดีที่ถูกชาวจิงไฟจับไปเป็นทาส ตามเอกสารประวัติศาสตร์ของชาวตຸ່ງบอกว่าถูกจับกุมไว้ 5 ปี แต่มีความเป็นไปได้ว่าน่าจะยาวนานกว่านั้น ชาวตຸ່ງและทาสชาวอัสสัมอีกประมาณ 1,925 คนถูกปลดปล่อยเป็นอิสระโดย Captain Neufville คนตຸ່ງยังคงตั้งใจมีเป้าหมายการเดินทางไปยังเมืองโจร์ฮัท Captain Neufville พามาส่งยังโจร์ฮัทและสร้างบ้านเรือนอยู่ที่เมืองนี้ แต่ภายหลังได้กระจายกันตั้งถิ่นฐานไปยังที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าเพื่อ

²⁶ ช่วงผู้เขียนไปศึกษาข้อมูลที่อัสสัมนั้น ได้พบชายชาวอ้ายตอนกำลังปิดเปลือกข้าวกับบิดาที่ลานข้าวในบ้าน ชายชาวอ้ายตอนบอกว่าคุณบรรจบเคยมาศึกษาภาษาไทกับบิดา ตัวเองยังเด็กอยู่ คุณบรรจบบอกว่า ขอตัวเด็กชายไปเรียนที่เมืองไทยได้ไหม เป็นเรื่องราวที่พวกเขาประทับใจ แม้เวลาผ่านไปนานยังจำชื่อและเรื่องราวของคุณบรรจบที่มาเยี่ยมเยียนได้เป็นอย่างดี ได้ใส่รูปคนทั้ง 2 ไว้ในภาพผนวก

ทำนาปลูกข้าว (Gogoi, P.D. อ้างถึงใน Buragohain, 2014) คนไทในอัสสัมนับว่าคนตຽ່ງเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท ด้วยว่าเคยอยู่ร่วมกับชาวจิงโพออย่างใกล้ชิดทำให้ภาษาถูกกลืนไป รวมทั้งการแต่งกายที่ผสมผสานไปกับลายผ้าของชาวจิงโพอ รวมถึงลักษณะทางผิวพรรณ วัฒนธรรมในปัจจุบันจึงเป็นความผสมกลมกลืนระหว่างไทประจำกลุ่มและจิงโพอ แต่พวกเขาก็ยังคงเก็บรักษาเอกสารโบราณที่หลงเหลืออยู่ไม่กี่เล่มไว้ และรับนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับไทกลุ่มอื่นที่ยกเว้นอาหม จากการสำรวจของสภาภาษาบ้านไทแห่งชาติ อัสสัม เมื่อปี ค.ศ. 2006 พบว่ามีจำนวนประชากรตຽ່ງในอัสสัมทั้งหมด 1,710 คน และประชากรอายุตอนมีทั้งสิ้น 1,608 คน (Buragohain, 2014) ในปัจจุบันกลุ่มประชากรในอัสสัมเหนือเป็นชาวพุทธ พวกเขาคือ คำยัง อ้ายตอน ไทผาเก ตຽ່ງ เป็นต้น อาศัยอยู่กันเป็นกลุ่มเล็กๆ ล้อมรอบด้วยศาสนาอื่น แต่อย่างไรพวกเขาก็ยังมีความศรัทธาในศาสนาของตน (Borah, 2005)

ในรัฐอัสสัมและรัฐอรุณาจัลประเทศ มีกลุ่มชาติพันธุ์รวมกันแล้วประมาณ 26 กลุ่มหลัก และมากกว่า 100 กลุ่มย่อย กลุ่มคนไทนี้เป็นกลุ่มเล็กๆ ท่ามกลางจำนวนประชากรชาติพันธุ์เหล่านั้น และด้วยข้อดีของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยร่วมกันมายาวนาน แต่โบราณในดินแดนที่ยากแก่การเข้าถึงนี้ ทำให้ได้ธำรงเอกลักษณ์ของตนไว้ได้อย่างมั่นคงเช่นกัน แม้บางลักษณะบางประการจะผสมกลมกลืนและแลกเปลี่ยนกันบ้างก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อศาสนาดั้งเดิมของเผ่าพันธุ์ตน ที่เป็นแก่นหลักใจสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจากบ้านเมืองเดิมสู่ดินแดนใหม่ที่ลงหลักปักฐาน

คนไทยแถบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรทำความรู้จักกับชนชาติพันธุ์เดียวกันตามที่ได้รับรู้แรกเริ่ม โดยเฉพาะจากนักวิชาการที่ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับชนชาติไท และที่ได้มีประสบการณ์เดินทางมายังประเทศไทย แล้วนำไปบอกกล่าวต่อชน เมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้น โลกไร้สายขยายเชื่อมต่อกันมากขึ้น เป้าหมายในการเดินทางมายังเมืองไทยไม่เกินความคาดหวังก่อน ความรู้ในเรื่องชาติพันธุ์ไทของคนไทยกลุ่มนี้เริ่มเพิ่มพูนขึ้น การศึกษาย้อนกลับไปยังประวัติศาสตร์ของกลุ่มตน แล้วค้นหากลุ่มคนร่วมชาติพันธุ์เดียวกัน เป็นความสนใจ กระทั่งเป็นความรู้ประจำตัวที่ค่อยๆ ชัดเจนขึ้น

คนไทลุ่มแม่น้ำโขง...

จังหวัดสกลนครและนครพนม

สกลนคร

หนองหารหลวง นามเมืองเดิมที่คนจังหวัดสกลนครคุ้นเคย และยังคงเรียกขาน ผู้คนเดินทางตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มชาติพันธุ์ในส่วนต่างๆ ของจังหวัด ทั้งบนเทือกเขาภูพาน ราบลุ่มเชิงเขา ที่ราบริมแม่น้ำ และรอบหนองหาน แต่ละแห่งบ่งบอกถิ่นฐานบ้านเรือนของกลุ่มคน เช่น ชาวภูไทในที่ราบลุ่มอำเภอพรรณานิคม อำเภอวาริชภูมิ ภูไทคำตากล้า เทือกเขาในอำเภอกุสุมาลย์ อำเภอดงหลวง ชาวกระเลิงในอำเภอกุดบาก ภูไทอำเภอส่องดาว ชาวโย้ยริมฝั่งแม่น้ำยาม อำเภอบ้านดุง อำเภอนายูง ชาวโซ้ยโดยมากตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ราบอำเภอกุสุมาลย์ และโดยทั่วไปเรียกกันสั้นๆ เช่น ภูไทพรรณานิคม ภูไทวาริชภูมิหรือภูไทก่าปอง โย้ยวานร โย้ยอากาศ ญ้อสกลหรือญ้อเมืองสกล (อำเภอมะนัง) นอกจากนั้นยังมีอีกหลากหลายแห่ง

เช่น ภูไทโนนหอมหรือภูไทกะตาก อำเภอมือง ภูไทบ้านห้วยหีบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ โส้กู่สุมาลย์ กะเลิงกุดบาก ญ้อโพนนาแก้ว เป็นลักษณะชื่อชาติพันธุ์ตามด้วยสถานที่ กลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมนี้คือ ญ้อ ภูไท กะเลิง โย้ย ลาว โส้ แม้ปัจจุบันประชากรมากขึ้น ประชาชนขยายพื้นที่อยู่อาศัย การทำงาน การเดินทางเชื่อมโยงสะดวก ทั้งในการคมนาคม รวมถึงเครือข่ายไร้สายต่างๆ จึงทำให้แต่ละกลุ่มอยู่ใกล้กันมากขึ้น คำนวณค่านิยมระหว่างชาติพันธุ์มากกว่าอดีต ผู้คนเจรจากับกลุ่มอื่นด้วยสำเนียงภาษาของตน การพบเจอสัมพันธ์กันในชีวิตประจำวัน เช่น การขายพืชผลการเกษตรในตลาดยังจังหวัด การทำงาน การเล่าเรียน ทุกคนยังคงบอกกล่าวถึงสังกัดเผ่าพันธุ์ของตนได้และส่งต่ออย่างลูกหลาน

นอกจากแต่ละแห่งจะมีกลุ่มชาติพันธุ์หลักอาศัยอยู่แล้ว แต่ก็ยังมีกลุ่มอื่นๆ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยเช่น อำเภอโคกศรีสุพรรณ โดยหลักแล้วชาวญ้อตั้งถิ่นฐาน แต่ก็ยังมีชุมชนภูไทบ้านห้วยหีบ กะเลิงอำเภอกุดบาก ชาวลาวที่มาจากสุรินทร์เมื่อครั้งแล้งเจ็ดปี ปลายเจ็ดเดือน ในอำเภอพรรณานิคม รวมทั้งชาวลาวจากจังหวัดร้อยเอ็ดและอำนาจเจริญมาตั้งบ้านเรือนในเขตอำเภอพังโคน ชาวลาวจากจังหวัดอื่นในภาคอีสานในอำเภอนิคมน้ำอูน ซึ่งแรกเริ่มเดิมเป็นนิคมสร้างตนเอง เป็นส่วนที่ดินที่ทางการจัดสรรให้ประชาชนที่มาจากต่างถิ่นสร้างถิ่นอาศัยและทำมาหากิน รวมทั้งอำเภอกุพาน อำเภอเจริญศิลป์ อำเภอดำตาล้า คนแต่ละแห่งล้วนต่างที่มาต่างเวลา ถึงแม้จะเป็นเผ่าพงศ์วงศ์เดียวกัน บางกลุ่มสร้างบ้านเรือนของตนอยู่มาแต่ดั้งเดิม การรู้ถึงเผ่าพันธุ์บรรพบุรุษและบ้านเมืองที่อยู่อาศัย มิใช่เพราะการจำแนกให้แตกต่าง แต่รู้ให้เกียรติกัน

เป็นนิสัยปกติที่คนรุ่นหลังปฏิบัติตาม เคารพในความเป็นตัวตนของเราและเขา ไม่จำแนกระดับความสัมพันธ์ ทุกภาษา ทุกสถานที่ จึงยังคงอยู่ตามวิถีมิตรอันปกติ ที่ทุกคนเรียกตนเองเหมือนกันว่า “คนสกล”

จังหวัดสกลนครตั้งอยู่ในแอ่งสกลนคร มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัด คือ สกลนคร นครพนม มุกดาหาร หนองคาย อุดรธานี เลย หนองบัวลำภู และบึงกาฬ และบางส่วนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พื้นที่แอ่งสกลนครเฉพาะในประเทศไทยมีประมาณ 17,000 ตารางกิโลเมตร บริเวณแอ่งสกลนครนี้เป็นบริเวณที่ราบอยู่ระหว่างทางด้านเหนือของเทือกเขาภูพานกับแม่น้ำโขง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “อีสานเหนือ” ลำน้ำส่วนใหญ่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง เช่น ลำน้ำห้วยหลวง ลำน้ำก่ำ ฯลฯ ลำน้ำสำคัญของแอ่งสกลนคร คือ “ลำน้ำสงคราม” ลักษณะทั่วไปของภูมิประเทศแบ่งเป็น 4 เขต คือ 1. เทือกเขาภูพาน เทือกเขาภูพานเป็นเทือกเขาหินทรายเดี่ยว แยกออกจากกันเป็นตอนไม่ต่อเนื่องเป็นพืดเดียวกัน เกิดจากการบีบรัดและโก่งตัวของเปลือกโลกนูนขึ้นเป็นสันหลายแนว กันแอ่งสกลนครทางทิศเหนือออกจากแอ่งโคราชทางทิศใต้ เทือกเขาภูพานเริ่มจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ในเขตอำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร เป็นแนวโค้งไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือผ่านเขตจังหวัดนครพนม สกลนคร อุดรธานี และสิ้นสุดที่อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู มีระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 400 กิโลเมตร ความสูงโดยเฉลี่ยของเทือกเขาภูพาน คือ 300-500 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีบริเวณหลายตอนที่มีลักษณะเป็นเขาโดดๆ หรือเนินเขาย่อมๆ ตั้งอยู่บนที่ราบ

สันเขาภูพานแบ่งลำน้ำสาขาลงสู่แม่น้ำชีทางทิศใต้ และไหลลงสู่แม่น้ำโขงกับหนองหาน จังหวัดสกลนครในทางทิศเหนือ (สพสันต์ เพชรคำ, 2561)

เขตที่สองเป็นที่ราบลุ่มหนองหานมี 2 แห่งคือ หนองหาน ในจังหวัดสกลนคร และหนองหาน ในอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ในอดีตโบราณเรียกว่า เมืองหนองหานหลวง และหนองหานน้อย หนองหานในจังหวัดสกลนครเป็นทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่อันดับสองของประเทศ รองจากบึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์ บริเวณที่ตั้งหนองหานที่เป็นจุดต่ำสุด เรียกกันว่า บริเวณก้นแอ่งสกลนคร มีเนื้อที่โดยประมาณ 77,014 ไร่ ความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 157.50 เมตร ลำน้ำไหลลงสู่หนองหานนี้มี 14 สายโดยประมาณ เช่น ลำน้ำพุง เป็นลำน้ำสายหลัก ไหลลงสู่หนองหาน ลำน้ำพุงมีต้นกำเนิดในเขตเทือกเขาภูพาน ไหลผ่านอำเภอกุฎาพาน อำเภอดงออย อำเภอโคกศรีสุพรรณ และอำเภอเมือง มีความยาวประมาณ 90 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีลำน้ำที่มีต้นสายกำเนิดจากหนองหาน เช่น ลำน้ำก่ำ ไหลไปทางทิศตะวันออก ผ่านอำเภอโพนนาแก้ว อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอเมืองจังหวัดสกลนคร เข้าสู่เขตจังหวัดนครพนม อำเภอนาแก อำเภอเมืองนครพนม แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขง และลำน้ำอูน ไหลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านจังหวัดนครพนม ในพื้นที่อำเภอนาหว้า และไหลลงสู่แม่น้ำสงครามที่อำเภอศรีสงคราม

เขตที่สามลุ่มแม่น้ำสงครามและสาขา แม่น้ำสงครามเป็นลำน้ำสายสำคัญของแอ่งสกลนคร มีขนาดใหญ่รองลงมาจากลุ่มแม่น้ำมูล และแม่น้ำชีในแอ่งโคราช มีต้นกำเนิดจากภูผาหักและภูผาเหล็ก

เทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร กับเขต
อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี โดยไหลขึ้นไปทางเหนือ จากนั้น
ไหลลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านทางด้านเหนือของจังหวัด
นครพนม ผ่านอำเภอศรีสงคราม แม่น้ำสงครามไหลผ่านพื้นที่บางส่วน
ในเขตจังหวัดสกลนคร อุดรธานี หนองคาย บึงกาฬ แล้วไหลไป
บรรจบกับแม่น้ำโขงที่ปากแม่น้ำไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัด
นครพนม มีความยาวทั้งสิ้นประมาณ 420 กิโลเมตร แม่น้ำนี้
ไหลลงไปเวียนมา ทำให้น้ำในแม่น้ำไหลเข้าและเกิดน้ำท่วม
ตามฤดูกาล แม่น้ำสงครามยังมีสาขาที่เป็นลำน้ำสายเล็กๆ แต่มี
ความสำคัญหลายสาย ดังเช่น ลำน้ำอูน ลำน้ำยาม ลำห้วยหวด
ลำน้ำเมา เป็นต้น

เขตที่สี่เป็นเขตชายขอบลุ่มน้ำโขง ระยะพรมแดนชายขอบ
ลุ่มน้ำโขง ในพื้นที่แอ่งสกลนครประมาณ 500 กิโลเมตร ไหลผ่าน
พื้นที่จังหวัดเลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม และอำเภอดอนตาล
จังหวัดมุกดาหาร และลำน้ำหลายสายไหลไปบรรจบกันที่แม่น้ำโขง
เช่น ลำน้ำเลย ลำน้ำก่ำ ลำห้วยมุก ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีบริเวณที่มี
การทรุดตัวของแผ่นดิน จนทำให้เกิดพื้นที่ลุ่ม มีน้ำขังตลอดปี
และกลายเป็นหนองบึงกระจายอยู่ (กรมทรัพยากรธรณี, 2554
อ้างถึงใน กรมศิลปากร, 2555, ศรีสุข ผาอินทร์, 2554, สพลสันต์
เพชรคำ, 2561)

กลุ่มคนชาติพันธุ์ท้องถิ่นเดิมในจังหวัดสกลนครมี 6 กลุ่ม
แต่ละกลุ่มที่กระจายกันอยู่ในแต่ละแห่งในจังหวัด บางกลุ่มมีที่มา
เดียวกัน มีทำนองภาษา อุปนิสัย และประเพณีเดียวกัน บางกลุ่ม
ถึงแม้จะเผ่าพันธุ์เดียวกัน แต่มาจากถิ่นฐานบ้านเดิมต่างกัน อาจมี

รายละเอียดประเพณี จังหวะภาษา และอุปนิสัยบางลักษณะ แตกต่างกัน กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่ในจังหวัดสกลนครนี้ บางกลุ่มมาจากฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง บางกลุ่มก็อยู่มาแต่ดั้งเดิม ในอดีต การเดินทางข้ามฝั่งเคลื่อนย้ายไปมา การข้ามฝั่งตั้งรกรากทำมาหากิน ค้าขาย การเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง สักการะศาสนสถานประจำปี เป็นวิถีปกติของคนทั้ง 2 ฝั่ง กระทั่งกลายเป็นฝั่งไทยและฝั่งลาว จึงจำกัดอิสระลงโดยเฉพาะหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประเทศเป็นสาธารณรัฐ อันที่จริงแล้วคนทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำนี้เป็นกลุ่ม ก้อนหนึ่งเดียวกัน ซึ่งคนในภูมิภาคอีสานก็ยังคงเรียกตนเองว่า ลาว

การตั้งถิ่นฐานในจังหวัดสกลนคร โดยเฉพาะจากการโยกย้าย เดินทางข้ามฝั่งของคนจากฝั่งซ้าย (สปป.ลาวในปัจจุบัน) ด้วยเหตุผล ทางการเมืองที่สำคัญนั้นมีหลายคราด้วยกัน ดังเช่น ในรัชกาล ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พ.ศ. 2321 เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก พร้อมด้วยพระยาสุรสีห์ ได้ยกกองทัพเข้าเมืองเวียงจันทน์ พร้อมทั้งเมืองบริวารของกรุงเวียงจันทน์ และอัญเชิญพระแก้วมรกต และพระบาง นำพาผู้คนทั้งซีกขวบน้านครจำปาศักดิ์ไชยภูมิร และราษฎรมายังฝั่งตะวันตกด้วย สาเหตุของการทำสงครามครั้งนี้ เพราะความวุ่นวายทางการเมืองระหว่างเวียดนาม ลาว และไทย หลังจากสงครามศึกดินาสยามในครั้งนี้ ผู้คนเดินทางมายังฝั่งขวา (ประเทศไทยในปัจจุบัน) ด้วยว่าญวนรบกวนชีวิตความเป็นอยู่ ของคนลาว เช่น ทางการณ์วนเก็บส่วยจำนวนมาก เกณฑ์คนให้เป็น ทหาร โดยเฉพาะเพื่อต่อสู้กับไทย ฉะนั้นคนหลายกลุ่มจึงข้ามฝั่ง เข้ามาเพื่อลงหลักปักฐานหาที่ทำกินในบริเวณต่างๆ ทั้งที่ติดฝั่งโขง เช่น จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร และเข้ามาถึงจังหวัด

สกลนคร อีกทั้งส่วนอื่นๆ ของภาคอีสาน และเมื่อปี พ.ศ. 2369 ครั้งศึกเจ้าอนุวงศ์ทรงนำผู้คนจากฝั่งขวาที่ต้องการกลับฝั่งซ้ายเดินทางไปพร้อมด้วย แต่เกิดสงครามศึกดินาสยามที่ได้ร้างเมืองเวียงจันทน์แล้วนำประชาชนลาวมากมายเดินทางข้ามฝั่งมายังเขตรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2384 เจ้าเมืองนครพนมและยโสธร พระยาสุนทรราชวงศา และพระยาจันทประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนคร ซึ่งท่านผู้นี้มีถิ่นฐานจากเมืองมหาชัยกองแก้วจึงมีความคุ้นเคยกับเจ้าเมืองและผู้คนแถบสุวรรณเขตและท่าแขกอยู่แล้ว จึงมีบทบาทในการชักชวนผู้คนข้ามมายังฝั่งไทย ทั้งนี้บางกลุ่มก็ตั้งใจเดินทางมาด้วยตนเอง และบางกลุ่มก็ได้รับการชักชวนบอกกล่าวจากกลุ่มที่เดินทางมาตั้งบ้านเรือนล่วงหน้าก่อนแล้ว

สุวิทย์ ชีรสาคัด และณรงค์ อุปัญญา (2538) แสดงถึงการอพยพเดินทางของชาวภูไท ซึ่งย่อโดยสังเขปได้ว่า ชาวภูไทเข้าสู่ประเทศไทยมี 3 ระลอก ระลอกที่ 1 สมัยธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2321 ถึง พ.ศ. 2322 กองทัพไทยซึ่งมีเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับพระยาสุรสีห์ นำกองทัพเข้าตีหัวเมืองลาวตั้งแต่จำปาศักดิ์ถึงเวียงจันทน์ เมื่อชนะศึกแล้วได้นำพาครอบครัวลาวทรงดำจากเมืองทันต์และเมืองม่วยมาเป็นจำนวนมาก (เมืองทันต์ ปัจจุบันคือ บ้านทัน อยู่ในเวียดนามภาคเหนือ เมืองม่วยปัจจุบันอยู่ในประเทศลาว) โดยได้ตั้งบ้านเรือนอยู่จังหวัดเพชรบุรี (ไพรโจน เพชรสังหาร อ่างอิงโน สุวิทย์ ชีรสาคัด และณรงค์ อุปัญญา, 2538) ระลอกที่ 2 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชใน พ.ศ. 2335 เมืองแฉ่งและเมืองพวนแข็งข้อต่อเวียงจันทน์

กองทัพเวียงจันทน์ตีเมืองทั้งสองได้จึงนำพลเมืองลาวทรงดำ และลาวพวนกลับมายังไทยและไปอยู่ยังเพชรบุรีด้วย ระลอกที่ 3 เป็นระลอกใหญ่ที่สุดในการเคลื่อนย้ายจากฝั่งซ้ายมายังภาคอีสาน และบางส่วนในภาคกลางของประเทศไทยหลังจากสมัยของ เจ้าอนุวงศ์กระทำถึงก่อนช่วงปี พ.ศ. 2518 (ก่อนประเทศในกลุ่มอินโดจีนเป็นคอมมิวนิสต์) สาเหตุของการเดินทางระลอกนี้ เกิดจากความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างไทยในรัชกาลที่ 3 กับญวน ซึ่งญวนพยายามขยายอำนาจเข้ามาในเขมรและลาวซึ่งเป็นประเทศราชของไทย เกิดความได้เปรียบจากการแย่งชิงประชากร ประชาชนจาก 15 เมืองย้ายจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาอยู่ฝั่งขวา คือ เมืองมหาไชย เมืองพวน เมืองเชียงขวาง เมืองชุมพร เมืองพวง เมืองพะลาน เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแมน เมืองกาย เมืองเชียงดี เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน เมืองพร้าว เมืองหาว และเมืองวัง ประกอบด้วยผู้คนหลายชาติพันธุ์ทั้งผู้ไทย กะเลิง ไส้ ญ้อ ข่า ฯลฯ กลุ่มชาวภูไท โดยมากตั้งถิ่นฐานในจังหวัดกาฬสินธุ์ มุกดาหาร และสกลนคร ดังเช่น ชาวภูไทเมืองวังเข้ามาสร้างบ้านเรือนอยู่ที่อำเภอสหัสขันธ์ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม และอำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

คนภูไทส่วนมากเดินทางมาสู่จังหวัดสกลนครในสมัยรัชกาลที่ 3 แบ่งเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ คือ 1. ภูไทในอำเภอพรรณานิคม หรือเรียกกันว่า ภูไทเมืองวัง เดินทางมาจากเมืองวัง ประเทศลาว 2. ภูไทกะตาก เดินทางมาจากเมืองกะป่อง (ใกล้เมืองตะโปน ประเทศลาว) ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลโนนหอม อำเภอเมืองสกลนคร

3. ชาวภูไทกะปอง ก่าปองหรือกะปอง²⁷ เดินทางมาจากเมืองกะปอง ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากเมืองวังหรือเมืองวังอ่างคำ ประเทศลาว ชาวภูไทนี้มี 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มหนึ่งอยู่ที่อำเภอวาริชภูมิ และอีกกลุ่มอยู่ในอำเภอพังโคน บ้านนาเหมืองเขตต่ออำเภอวาริชภูมิ

ชาวภูไทกะปองได้บันทึกเรื่องราวของตนในช่วงที่เดินทางมายังจังหวัดสกลนคร และถูกกล่าวถึงในหนังสือ *ประวัติภูไทกะปอง* โดย ปาน แก้วคำแสน (2545) จะขอยกบางส่วนจากหนังสือว่าดังนี้ “เจ้าหาญ เจ้าเมืองกะปอง มีลูกชาย 2 คน ชื่อท้าวคำผงและท้าวคำเชื่อน ตามลำดับ ไพร่ฟ้าชาวเมืองอยู่เป็นสุขสืบมา ครั้งเมื่อสิ้นสมัยเจ้าหาญแล้ว ท้าวคำผงก็ได้เป็นเจ้าเมืองแทน ได้ปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินโดยธรรมสืบต่อมาจนชั่วอายุชย ท้าวคำเชื่อนผู้น้องได้เป็นเจ้าเมืองสืบท่อ ในช่วงเวลาตอนนั้น ไทยได้ทำศึกแพร่ขยายอาณาเขต รบได้ชัยชนะตลอดตั้งแต่แคว้นสิบสองปันนาเหนือเมืองแกงเรื่อยไปทางทิศตะวันตกจดพม่า ทางใต้ก็จดแหลมมลายู ได้หลวงพระบาง เวียงจันทน์ การศึกได้เกิดติดพันไปถึงญวนซึ่งปรากฏว่าญวนในการทำสงครามใหญ่ เป็นที่เก็บเสบียงอาหารและคลังกระสุนดินดำ ทางกรุงเทพฯ จึงมีนโยบายให้อพยพคนที่อยู่ชายอาณาเขตติดต่อแดนญวนให้เข้ามาใกล้พระนคร กองทัพไทยได้กวาดต้อนผู้คนตามเมืองต่างๆ นำอพยพมาใน

²⁷ กะปอง อ่านออกเสียง ปอง ออกเสียงยาวเหมือน ‘ปอง’ ในวรรณยุกต์จัตวา กะปองเป็นคำภูไทมาจากคำว่า ‘خمอง’ ความหมายตรงกับคำในภาษาไทยปัจจุบันว่า ‘สมอง’ หรือ ‘มันสมอง’ (ปาน แก้วคำแสน, 2545) ภูไทกะปอง เป็นชาวภูไทที่มาจากเมืองกะปอง ใกล้กับเมืองตะโปน สปป.ลาว ชื่อเมืองนี้ก็มีประวัติความเป็นมาจากการสู้รบและแข่งยิงธนูชนะชาวข่า อีกทั้งเคยมีอักษรเขียนเป็นของตน แต่ภายหลังไม่ได้สืบทอด

พระราชอาณาเขตเป็นจำนวนมาก ชาวเมืองวังก็ได้อพยพมาในครั้งนั้นด้วย ส่วนชาวเมืองกะปองได้พากันหนีเข้าป่า ครึ่งกลับเข้ามาสู่เมืองกะปองอีก กองทัพไทยจึงได้เกลี้ยกล่อมชวนให้อพยพข้ามมาตั้งบ้านเมืองอยู่ทางฝั่งนี้ ได้โฆษณาเชิญชวนว่าฝั่งนี้อุดมสมบูรณ์ ข้าวมากปลาหมื่น เข้าป่าหาพื้นเวลาซีกตึงดินพื้นก็ตึงทางเตาทางแล่น ล้วนอุดมสมบูรณ์ ท้าวคำเชื่อนเจ้าเมืองก็เห็นว่าภูไทกะปองควรจะได้อพยพด้วย ประกอบกับได้ทราบจากพี่น้องซึ่งอพยพมาอยู่แล้วกลับไปเยี่ยมบ้านเดิมทางฝั่งซ้ายว่า ภูไทที่ไปอยู่ก่อน ทางบ้านเมืองท่านให้เลือกที่อยู่ ที่ตั้งเมืองตามความพอใจ จึงได้เตรียมการอพยพไว้ ยังไม่ทันจะได้อพยพ ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมเสียก่อน ณ เมืองกะปองนั่นเอง ท้าวราชินิกุล ผู้เป็นลูกจึงได้พาครอบครัวบ่าวไพร่อพยพโดยเคลื่อนขบวน เกรียน ช้างม้า วัว ควาย มุ่งหน้าทางตะวันตกสู่กรุงสยาม ผ่านเมืองมหาชัยกองแก้ว ข้ามน้ำโขงขึ้นฝั่งไทยที่จังหวัดนครพนม ขบวนในครั้งนั้นประกอบด้วยภูไทถึง 400 ครอบครัว และตรงกับปี พ.ศ. 2387 ท้าวราชินิกุล และชาวภูไทเมืองกะปอง (เม็งกะปอง) ได้เชิญเจ้าปู่มเหล็ก²⁸ เทพคู่เมืองมาด้วย ขบวนมุ่งหน้าเรื่อยมาจนถึงจังหวัดสกลนคร ครั้งนั้นพระยาจันทประเทศธานี เป็นเจ้าเมืองสกลนคร ชาวภูไทได้หยุดขบวนพักอยู่ที่หนองสองห้องบ้าง ตรงจวนข้าหลวงเก่าบ้าง และตรงวัด

²⁸ เจ้าปู่มเหล็ก กล่าวว่าท่านเป็นเทพที่ชาววชิรภูมิเคารพ และขอให้ท่านเป็นกำแพงคุ้มภัยตลอดการเดินทางยาวไกลของชาวภูไท ให้อยู่เป็นขวัญของชาวภูไท ปานแก้วคำแสน (2545) อธิบายแก่นกนิยามของคำที่เขียนคล้ายคลึงคำนี้ว่า มเหล็กคือ เทวดาผู้เป็นใหญ่ มเทศ แปลว่า พระอิศวร มเทศ์ดี คือ เจ้าผี ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองในถิ่นนั้น

สะพานคำ บ้านหนองสองห้องที่กล่าวถึงนี้ ในปัจจุบันคือ สถานี
ประมงหนองหาร จวนเก่าอยู่ทางตะวันตกสนามมิ่งเมือง

ท้าวราชินิกุล และชาวภูไทกะปองตั้งบ้านหนองหอยได้ 9 ปี
พระยาจันตประเทศธานี (คำ) เจ้าเมืองสกลนคร ได้มาเกลี้ยกล่อมให้
ท้าวราชินิกุลไปขึ้นกับเมืองสกลนคร และสัญญาว่า หากท้าวราชินิกุล
ยินยอมไปขึ้นกับเมืองสกลนครแล้ว เจ้าเมืองสกลนครก็จะเป็นธุระ
ขอตั้งบ้านหนองหอยเป็นเมืองให้ในภายหลัง ท้าวราชินิกุลไม่รู้เท่าทัน
เล่ห์กลของพระยาจันตประเทศธานี จึงได้พาครอบครัวชาวไพร่
ส่วนหนึ่งไปอยู่ที่เมืองสกลนคร (พ.ศ. 2399 โดยประมาณ) ส่วนทาง
บ้านหนองหอยนั้น พระยาจันตประเทศธานีได้แต่งตั้งให้
“ท้าวประทุม” ซึ่งเป็นคนภูไทในตระกูลท้าวราชินิกุลเป็นผู้ดูแลแทน
ไปก่อน บ้านหนองหอยก็ได้ขึ้นกับเมืองสกลนคร ท้าวราชินิกุลได้อยู่
ที่เมืองสกลนคร เป็นเวลา 17 ปี (พ.ศ. 2418) จนท้าวประทุม
ผู้เป็นนายกองแห่งบ้านหนองหอยถึงแก่กรรม

ล่วงมาอีก 3 ปี (พ.ศ. 2419) ท้าวราชินิกุลเห็นว่าพระยา
จันตประเทศธานีชักจะไม่ชอบมาพากล ด้วยเวลาได้ล่วงเลยมา
ตั้ง 23 ปีแล้ว เรื่องขอตั้งเมืองยังไม่ทันเริ่มต้นเลย คูใจกันมานานแล้ว
จึงทวงสัญญากับพระยาจันตประเทศธานี ด้วยอดรนทนไม่ได้
อีกประการหนึ่งท่านก็อายุมากแล้ว เกรงจะเสียการได้ร้องขอให้
ดำเนินการขอตั้งบ้านหนองหอยขึ้นเป็นเมืองยังกรุงเทพฯ ตามที่
ได้สัญญาไว้แก่กันเมื่อก่อน พระยาจันตประเทศธานีขัดเคือง
และไม่ดำเนินการให้ตามประสงค์ เมื่อเหตุการณ์ไม่เป็นไปตาม
ประสงค์ ท้าวราชินิกุลจึงให้ท้าวสุพรหมบุตรชายของท่านลงไป
ร้องเรียนต่อพระยาภูธโรภยเสนาบตีกระทรวงมหาดไทยที่กรุงเทพฯ

พระยาประจันตประเทศธานีทราบเรื่องดังกล่าว จึงโกรธมาก หาวากระด้างกระเดื่อง ได้สั่งให้จองจำตัวราชินิกุลพร้อมครอบครัวไว้ทั้งหมด หลักฐานบันทึกต่างๆ ก็ได้ถูกยึดไปสิ้น...” และเอกสารบันทึกเป็นอักษรของชาวภูเก็ตก็ถูกเผาไปในครั้งนั้นแล้ว ในส่วนแรกของหนังสือเล่มนี้ได้เขียนถึงคำบอกสอนของคนรุ่นก่อนว่า “เม็ดความภูเก็ต กะเม็ดแข่งภูเก็ต” หมดล้นภาษาภูเก็ตก็หมดล้นคนภูเก็ต หรือล้นเอกลักษณ์ของคนภูเก็ต

จากตัวเมืองสกลนครชาวภูเก็ตได้เดินทาง จากนั้นชาวภูเก็ตกะป๋องได้เดินทางไปยังทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พบชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การสร้างบ้านแปงเมืองที่ บ้านหนองหอย เมื่อถึงปี พ.ศ. 2420 ตั้งเป็นเมืองวาริชภูมิขึ้นกับเมืองหนองหาน²⁹ ปี พ.ศ. 2547 อำเภอวาริชภูมิถูกยุบเป็นตำบลขึ้นกับอำเภอพรรณานิคม ท้ายที่สุดปี พ.ศ. 2469 ยกเป็นตำบลวาริชภูมิ และปี พ.ศ. 2496 ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอวาริชภูมิ

²⁹ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบัน คำว่า หนองหาน และ หนองหาร นี้ มีผู้ใช้ทั้งสองคำ สัพสันต์ เพชรคำ (2556) ได้ตั้งข้อสังเกตและเจนนียามของทั้งสองคำไว้ว่า ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายคำว่า “หาร” แบ่งส่วนเท่าๆ กัน และหมายถึงสิ่งที่เอาไปได้ การนำไป การถือเอา มักใช้เป็นส่วนท้ายสมาส เช่น บริหาร อาหาร เป็นต้น ส่วนคำว่า “หาน” พบในคำว่า “ละหาน” (เทียบเขมร) หมายถึง ห้วยน้ำ ส่วนคำว่า “ละหาร” (เทียบมลายูว่า Lahar) หมายถึง ห้วยน้ำเช่นกัน สัพสันต์ถือใช้คำว่า หนองหาน เนื่องจากตรงกับศิลาจารึกที่บ้านท่าวัดว่า เมืองเชียงใหม่หนองหาน ในหนังสือนี้ผู้เขียนเองจะใช้คำว่า หนองหาน เนื่องกันหมด (ยกเว้นข้อความจากนักวิชาการที่ได้อ้างอิง) เพราะตามอักษรลาว (คนลาวไม่ได้เรียกอักษรหรือภาษาของตนว่า อักษรไหน้อย) ใช้ น สะกด ไม่มีอักษร ร มีแต่ ฮ ซึ่งไม่เป็นตัวสะกด และตรงกับความหมายที่กล่าวถึงข้างต้น ด้วยว่าเป็นเมืองเขมรที่มีบาราย หรือสระพังทอง และแหล่งน้ำใหญ่ อีกทั้งคูเมืองล้อมรอบ

ที่มาของมเหสักข์

ชาวภูไทวริชภูมิมีความศรัทธาในมเหสักข์มาก และการถวายสักการะถือเป็นบุญใหญ่ประจำปีของชาวภูไทจากอำเภอวริชภูมิ โดยจัดในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี เรื่องราวประวัติความเชื่อในอิทธิฤทธิ์เจ้าปู่มเหสักข์นี้ สุรัตน์ วรารัตน์ (2540) ได้ค้นคว้าไว้ซึ่งขอยกมากล่าวดังนี้

“ขุนเพายาว เจ้าเมืองน้ำอ้อยหนู มีบุตรชาย 2 คน คือ เจ้าหนู และเจ้าหาญ ขุนเพายาวปกครองแผ่นดินตนเองด้วยความร่มเย็น ไพร่ฟ้าเป็นสุข พืชผลสมบูรณ์ แต่เกิดภาวะฝนแล้ง เกือบเกี่ยวข้าว ไม่ได้ติดต่อกันหลายปี ขุนเพายาวพร้อมบุตรชายและชาวเมืองอพยพเดินทางลงมาทางทิศใต้ ขบวนเดินทางหยุดพักเป็นระยะ ครั้งหนึ่งเมื่อหาทำเลเหมาะสมกับการตั้งค่ายแล้วจึงพากันออกล่าสัตว์หาเสบียง เจ้าหาญยิงกวางได้ตัวหนึ่ง แต่กวางบาดเจ็บวิ่งหนี เจ้าหาญแกะรอยกวางตัวนั้น และพบว่า ไปนอนตายอยู่หน้าเจ้าหนู ผู้เป็นพี่ชาย ทั้งสองถกเถียงกันว่า กวางควรเป็นกรรมสิทธิ์ของตน เมื่อโต้เถียงกันไม่ยอมลด บิดา ขุนเพายาวจึงช่วยตัดสินโดยให้กวางเป็นสิทธิ์ของเจ้าหนู ทำให้เจ้าหาญเสียใจว่าบิดาไม่รักและไม่ยุติธรรม เข้าข้างพี่ชาย

ด้วยความน้อยใจ เจ้าหาญชักชวนผู้สมัครใจเดินทางแยกไปหาถิ่นฐานที่เหมาะสมในการสร้างบ้านเมือง มีชาวเมืองรักใคร่ติดตามเจ้าหาญไปด้วยเป็นจำนวนมาก ขบวนประชาชนเดินทางรอนแรมได้รับความลำบากอย่างมาก จึงหันไปพึ่งผีฟ้าซึ่งชาวภูไทนับถือเช่นเดียวกับชาวฮ่อ เจ้าหาญใคร่ครวญว่า ต่อไปข้างหน้า การเดินทางของประชาชนอาจได้รับความลำบากและอันตราย

ทั้งอุปสรรคนานา กระทั่งถึงศึกสงครามเป็นแน่แท้ แต่ก็จิตใจที่ชาวภูไท
ไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเจ้ายืดเหนี่ยว เป็นที่พึ่งทางใจคุ้มภัยให้เลย
ครั้นเดินทางมาถึงธารน้ำแห่งหนึ่ง ด้านหลังมีภูเขาใหญ่ หน้าผาสูงชัน
แห่งมองคอต้งป่า เจ้าหาญได้สั่งให้คณะเดินทางตั้งค่ายพัก ณ ที่นี้
และพาไพร่พลจำนวนหนึ่งสร้างศาลขึ้นหนึ่งหลังยังด้านหลังค่าย
พักตรงหน้าผาสูงชันแห่งนั้น แล้วนำผู้คนพร้อมใจกันอธิษฐาน
อัญเชิญเทพยดาฟ้าดิน เจ้าภูผา เจ้าป่าเจ้าเขา ขอให้มาสถิตอยู่
ณ ศาลนั้น และขอให้เป็นการกำบังคุ้มกันขบวนเดินทางของชาวภูไท
ตลอดไป เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วจึงพร้อมใจกันหาดอกไม้ธูปเทียนบูชา
จัดสำรับควหาวนเลี้ยง และเรียกชื่อเทพสถิตที่อยู่ ณ ศาลแห่งนี้ว่า
“เจ้าปู่หมื่นหลัก” ผู้คนร่วมกันฉลองเป็นการใหญ่ ขบวนอพยพ
เดินทางมุ่งมาทางใต้ ค่ำลง ณ ที่ใดก็ตั้งค่ายพักที่นั่น ถ้าเจอที่
เหมาะสมก็พักหลายวัน ตั้งค่ายพักลงที่ใดก็ตั้งศาลเจ้าปู่ขึ้นไว้
ร่วมกันเคารพบูชามิได้ขาด ในการเดินทางบ่ายวันหนึ่ง ขบวน
อพยพผ่านเข้าไปในป่าใหญ่ อากาศร้อนอบอ้าวมาก เกิดไฟป่า
โดยไม่คาดฝัน ไฟลุกไหม้ล้อมขบวนอย่างรวดเร็ว ต่างคนต่าง
จวนตัว ไม่รู้ว่าจะไปทิศทางใด เหตุการณ์จวนตัว เจ้าหาญนึกอะไร
ไม่ออกจึงพนมมือตั้งจิตวิงวอนขอความช่วยเหลือต่อเจ้าปู่หมื่นหลัก
ว่า “บัดนี้ลูกหลานได้รับความลำบากยิ่ง ถึงคราวจวนตัวไฟป่า
มาถึงแล้ว ขอบารมีท่านช่วยขจัดปัดเป่า ช่วยคุ้มภัย ช่วยเป็นกำบัง
กันไฟป่าให้ลูกหลานด้วย” ท่ามกลางเหตุการณ์โกลาหล ปาฏิหาริย์
ของเจ้าปู่ก็ปรากฏไฟป่าอ่อนตัวลง บ้างก็ดับ บ้างก็เปลี่ยนทิศทาง
ไม่นานท้องฟ้าก็แจ่มใส อากาศโปร่งเป็นที่อัศจรรย์ คนทั้งปวงนั้น
เห็นเป็นนิมิตมงคล การเช่นสรวงสำหรับผู้ตกทุกข์ขอความช่วยเหลือ
สักการะบูชาเจ้าปู่หมื่นหลักจึงเกิดขึ้นแต่นั้นเป็นต้นมา”

ชาวภูไทมีบ้านเรือนที่เมืองแกลงหรือเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู เดินทางไปหาถิ่นฐานใหม่ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ เกิดจากความอึดคัอดอยาก และเกิดความขัดแย้งระหว่างท้าวเก่าหัวหน้าของชาวภูไทกับเจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู (สุวิทย์ ชีรสาควัต และณรงค์ อุปัญญา, 2538) ท้าวก่านำชาวภูไทกว่าสามหมื่นคนมาขออยู่ในความดูแลของเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ภูไทกลุ่มที่มาจากเมืองแกลงนี้เป็นภูไทดำซึ่งมีถิ่นฐานใน 8 เมืองคือ เมืองควาย เมืองม่วย เมืองคง เมืองลา เมืองโมะ เมืองหวัด เมืองซา และเมืองแกลง ส่วนภูไทขาวตั้งบ้านเรือนที่ เมืองไล เมืองมุน เมืองเจียน เมืองบางซึ่งอยู่บริเวณตอนบนของเวียดนามติดเขตแดนจีน และอีกเหตุผลความเป็นมาของชนภูไทที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในฝั่งไทยตามที่ ทองคุณ หงส์พันธุ์ (ม.ป.ป.) อธิบายถึงชาวภูไทจากลาวเข้าสู่ไทยเมื่อราว 130 ปีก่อน และก่อนที่จะอพยพเข้าสู่ประเทศไทยเคยอยู่ที่สิบสองจุไท พวกภูไทขาวมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองไล นอกจากนี้ยังมีเมืองเจียน เมืองมุน และเมืองบาง ภูไทดำมีเมืองหลวงคือ เมืองแดง นอกจากนี้ยังมีเมืองวัง เมืองม่วย เมืองลา เมืองโละ เมืองวัด และเมืองซาง ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่า เจ้าผู้ครองนครของภูไททั้ง 2 กลุ่มเป็นอริกัน ในที่สุดความกดดันจากความขัดแย้งระหว่างไทเผ่าต่างๆ และระหว่างไทยกับพวกฮ่อ ญวน และฝรั่งเศสบังคับให้ภูไทอพยพไกลออกไปทางตะวันตกมากขึ้น ในที่สุดก็เข้าถึงประเทศไทย เชื่อกันว่าภูไทในจังหวัดสกลนครและนครพนม ส่วนมากมาจากเมืองน้ำน้อยอ้อยหนูในบริเวณสิบสองจุไท

Howard & Howard (2002) กล่าวถึงชนภูไทไว้ในหนังสือ *Textiles of the Daic Peoples of Vietnam* ว่าที่จริงแล้ว

เรื่องราวการเคลื่อนย้ายของชาวภูไทในประเทศไทยระบุว่าเดินทางผ่านเข้ามาเวียตนามไปยังลาวและไทย ภูไทเมืองพินและเมืองเซโปนในแขวงสุวรรณเขตของลาว (ซึ่งอยู่ติดชายแดนจังหวัดกวางตริในอดีตต้องจ่ายส่วยให้แก่ราชสำนักเวียตนามในเมืองเว้ (Hue) อย่างไรก็ตาม ขณะที่แหล่งข้อมูลจากต่างชาติระบุถึงการตั้งถิ่นฐานในเวียตนาม แต่แหล่งข้อมูลของเวียตนามกลับไม่กล่าวถึงชาวภูไทหรือให้ข้อมูลที่เฉพาะเกี่ยวข้องกับพวกเขาเลย เป็นไปได้ว่าคนภูไทอาจผสมรวมไปกับกลุ่มคนไทยอื่นในทางใต้ของจังหวัดเหงะอาน

นอกจากภูไทก่าปองหรือภูไทวาริชภูมิแล้ว ชาวภูไทกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มคือ ภูไทพรรณาหรือภูไทเมืองวังในอำเภอพรรณานิคม ชาวภูไทในอำเภอพรรณานิคม บ้านเรือนเดิมอยู่ที่เมืองวังทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เดินทางเข้ามายังสกลนครเมื่อปี พ.ศ. 2384 เนื่องจากความรื้อรังของสงครามระหว่างไทยกับเวียตนาม จากประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 3 (พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) กองทัพไทยซึ่งมีพระมหาสงครามกับอุปราชเมืองเวียงจันทน์ได้ยกกำลังมากวาดต้อนผู้คนตามหัวเมืองขึ้นเวียงจันทน์ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2384 ทำให้ชาวภูไทในเมืองวังต้องรวบรวมกำลังกันสู่พลางหนีพลางเข้าไปอยู่ในดินแดนญวน ปล่อยให้กองทัพไทยเข้าไปทำลายเมืองเสียหาย เมื่อกลับมาที่เมืองวัง ราชวงศ์ (ชื่อว่าอิน) เมืองสกลนคร เชื้อสายเดิมของเมืองมหาชัยกองแก้ว (คณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2554) ราชวงศ์ (อิน) ได้ชักชวนชาวภูไทกลุ่มนี้เดินทางข้ามฝั่งมายังจังหวัดสกลนคร (ภายหลังได้รับโปรดเกล้าฯ ให้รับตำแหน่งเจ้าเมืองสกลนคร ด้วยชอบในการนำพาผู้คนจากฝั่งซ้ายมายังฝั่งไทย) ผู้นำที่พาพลเมืองภูไท

จากเมืองวังเดินทางมาชื่อว่า ท้าวโสมกลางหรือท้าวลี เจ้าเมือง
สกลนครมอบหมายให้ชาวภูไทเมืองวังไปอยู่ที่บ้านผ้าขาวพันนา
และยกบ้านเป็นเมือง แล้วให้ท้าวโสมกลางเป็นเจ้าเมือง เหตุผล
ที่ให้ไปตั้งบ้านเรือนที่นี่เพราะเป็นเมืองเก่าที่มีความอุดมสมบูรณ์
ทั้งป่าไม้และใกล้กับแม่น้ำสงคราม เป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่
บ้างแล้ว และยกให้เป็นเมืองเพราะเป็นเขตแดนสำคัญกับเมือง
หนองหาน เพราะช่วงนั้นมีความไม่ลงรอยกันระหว่างเจ้าเมือง
ทั้งสอง แต่ท้าวโสมกลางก็ไม่ได้ไปตั้งบ้านสร้างเมืองของตนที่นี่
ในอีกการค้นคว้าเรื่องการตั้งบ้านเรือนของชาวภูไทกลุ่มนี้โดย
ผศ. สุรัตน์ วรางค์รัตน์ (มปป.) ชี้แจงไว้ว่า มาถึงเขตสกลนคร
จึงสร้างที่พักชั่วคราวที่บ้านหนองหวายน้อย เนื่องจากว่า ช่วงที่พัก
อยู่บ้านหนองหวายน้อยนั้น ชาวบ้านบอกว่า บ้านปะขาวพันนา
(ปัจจุบันนี้เรียกบ้านปะขาว ว่า บ้านผ้าขาว) ขาดแคลนน้ำ มีคน
เป็นโรคคุดทะราดอยู่มาก แม้ชาวบ้านแถบนั้นยังอพยพหนี อีกทั้ง
บ้านปะขาวพันนาก็อยู่ไกลเมืองสกลนคร ยังมีผู้เสนอว่ามีหมู่บ้าน
ร้างแห่งหนึ่งชื่อว่า บ้านพังพร้าวหรือพานพร้าว ตั้งอยู่ริมห้วยอุ้น
มีความอุดมสมบูรณ์ และยังมีซากโบสถ์ซึ่งแสดงถึงว่าเคยเป็นวัด
เป็นบ้านเมืองมาก่อน ท้าวโสมกลางจึงตั้งบ้านเรือนขึ้นยังที่นี่
และต่อมาจึงได้ยกขึ้นเป็นเมือง

การที่ต้องนำพลเมืองทางฝั่งซ้ายกลับมาอยู่ ณ เขตแดนสยามนั้น
มีเหตุผลสำคัญที่ไม่ต้องการให้ไปเป็นกำลังหรือส่งส่วยทั้งเสบียง
ให้แก่ฝ่ายญวนหรืออานาม หนังสือประวัติศาสตร์ลาว แปลโดย
ทรงคุณ จันทจร (2551) ได้กล่าวว่า “เพราะสงครามการต่อสู้
เพื่อเอกราชของชาวลาวที่นำโดยเจ้าอนุวงศ์ได้พ่ายแพ้ พวกสยาม

จึงได้ติดตามปราบปรามจับกุมและกวาดต้อนประชาชนลาว เป็นการใหญ่ ประชาชนลาวจำนวนมากได้แตกออกไปอาศัยอยู่ตาม เขตชายแดนลาวอานาม อยู่ในการปกครองของอานามและไปอาศัย อยู่ตามภูเขาป่าไม้ในเขตฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งยังมีเจ้าราชวงศ์ ที่เป็นผู้นำประชาชนในการต่อสู้กับสยาม โดยตั้งมั่นอยู่ที่บ้านปามัน เมืองมหาชัยกองแก้ว ทำให้พวกสยามเกิดความกลัวเกรงอานาม และกลัวประชาชนลาวที่นำโดยเจ้าราชวงศ์จะหันมาลุกขึ้นต่อสู้ อีกครั้งหนึ่ง พวกสยามได้ฆ่าราชทูตของอานามและทหารตาย 50 คน ที่เมืองนครพนม จึงทำให้เชื่อได้ว่า อานามจะต้องกลับมาแก้แค้น...”

ทั้งนี้กลุ่มชาวภูไทยังกระจายตั้งบ้านเรือนอยู่อีกหลายแห่ง หรือในแทบทุกอำเภอของจังหวัด ดังเช่น อำเภอภูพาน อำเภอ บ้านม่วง อำเภอดำตกกล้า อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอกุดบาก อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอส่องดาว อำเภอเต่างอย เป็นต้น

ชาวย้ายนั้นบ้านเรือนเดิมอยู่ที่เมืองฮ่อมท้าวสุเซ เมืองหลวง ปูเลง เมืองตะโปน (เมืองเซโปน) ประเทศลาว แล้วย้ายมาตั้ง บ้านเรือนยังริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่เมืองไชยสุตอุตตบุรี หรือต่อมา คือเมืองชัยบุรี (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม) แล้วเจ้าอนุวงศ์ได้ชักชวนพากลับไปยังฝั่งซ้าย หลังจากนั้นพระบรม- สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระสุนทรราชวงศา เจ้าเมือง นครพนมและเมืองยโสธร พร้อมทั้งเจ้าเมืองอื่นๆ ดังเช่น พระยา จันตประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนครไปเกลี้ยกล่อมกลุ่มคนต่างๆ (แต่เดิมตำแหน่งราชวงศ์ (คำ) มีความดีความชอบในการเกลี้ยกล่อม ชักชวนผู้คนให้มายังฝั่งขวา รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น เจ้าเมืองสกลนครทวาปี พระยาจันตประเทศธานี) จากฝั่งซ้ายทั้งที่

เป็นกลุ่มที่เดินทางข้ามไปพร้อมกับเจ้าอนุวงศ์และกลุ่มคนที่มี
ในเขตลาวมาแต่เดิม กลุ่มชาวโย้ยจากเมืองหอมท้าวมีผู้นำชื่อ
ท้าวติวชอย และผู้นำกลุ่มอีกบางคน ดังเช่น ท้าวศรีสุราช
ท้าวจันทนาม ท้าวนามโคตร นำพาประชาชนของตนมาตั้งหลักแหล่ง
ยังอีกฝั่งแม่น้ำโขง กลุ่มชาวโย้ย ส่วนมากตั้งบ้านเรือนใน 2 อำเภอ
คือ อำเภอวานรนิวาส และอำเภออากาศอำนวย

การเดินทางเข้าสู่บริเวณจังหวัดสกลนครนั้นได้แบ่งเป็น
3 กลุ่ม โดย อนันตสิทธิ ซามาตย์ และคณะ (2538) สรุปได้ดังนี้
1. ชาวโย้ยจากเมืองหอมท้าว (ปัจจุบันอยู่ในแขวงคำม่วน ประเทศ
ลาว) จำนวน 2,339 คน มีท้าวติวชอย เป็นหัวหน้าพร้อมด้วย
ท้าวศรีสุราช ท้าวจันทนาม ท้าวนามโคตร ตั้งบ้านเรือนที่บ้านม่วง
ริมน้ำยาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ
ยกขึ้นเป็นเมืองอากาศอำนวย ขึ้นต่อเมืองนครพนมในปี พ.ศ. 2380
ต่อมาขึ้นกับจังหวัดสกลนครในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2.ชาวโย้ยที่อพยพติดตามพระสุนทร-
ราชวงศา (เจ้าเมืองนครพนมและเมืองยโสธร) ไปอยู่เมืองยโสธร
เมื่อปี พ.ศ. 2396 มีจารย์โสม เป็นหัวหน้า เจ้าเมืองยโสธร
ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านกุดลิง ในท้องที่อำเภอเสลภูมิ เมื่อปี
พ.ศ. 2404 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกบ้านกุดลิง
เป็นเมืองวานรนิวาส ขึ้นต่อเมืองยโสธร ต่อมาชาวโย้ยย้ายไปอยู่ที่
บ้านกุดแฮ่ชุมภู อยู่ในบริเวณตำบลแร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัด
สกลนคร และอพยพไปอยู่บ้านชุมแสงห้วยนา ปัจจุบันคืออำเภอ
วานรนิวาส เมื่อกล่าวถึงอำเภอนี้ก็ทราบได้ว่า เป็นบ้านเรือนของ
ชาวโย้ย 3. ชาวโย้ยจากเมืองภูวามีท้าวเทพกัลยาเป็นหัวหน้า

ตั้งบ้านเมืองที่บ้านโพธิ์สว่างหาดยาว ริมลำน้ำปลาหาง เมื่อปี พ.ศ. 2405 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกบ้านโพธิ์สว่างหาดยาว ริมลำน้ำปลาหางขึ้นเป็นเมืองสว่างแดนดิน (ปัจจุบันคือบ้านสว่างเก่า อำเภอพรรณานิคม) ต่อมาย้ายเมืองสว่างแดนดินมาตั้งที่บ้านเตือศรีคันไชย ริมห้วยปลาหาง (ปัจจุบันคือบ้านเตือศรีคันไชย อำเภอวานรนิวาส) ปี พ.ศ. 2424 ย้ายจากบ้านเตือศรีคันไชย ไปอยู่ที่บ้านโคกสี (ปัจจุบันคือ ตำบลโคกสี อำเภอสว่างแดนดิน) แล้วได้ย้ายจากบ้านโคกสีมาตั้งที่บ้านหน้ ปัจจุบันคืออำเภอสว่างแดนดิน ชาวไทยกลุ่มนี้ไม่ว่าจะย้ายไปอยู่ที่ใดได้นำชื่อสถานที่เดิมไปด้วยเสมอ นั่นคือ สว่างแดนดิน นอกจากนี้ชาวไทยยังตั้งถิ่นฐานที่บ้านอุมเหมา อำเภอฟังโคนด้วยเช่นกัน

กลุ่มชาวไทย เดินทางเข้ามาในช่วงแรกตั้งชุมชนอยู่ที่บ้านเตือ ใกล้กับลำน้ำสงคราม แต่ต่อมาช่วยกันตัดสินใจหาแหล่งที่อยู่ที่ดีกว่านี้ สถานที่เหมาะแก่การทำนาเพาะปลูก ใกล้ชิดแม่น้ำ จึงพากันออกเดินทางไปยังทิศตะวันตกได้พบลำน้ำยามซึ่งเป็นสาขาของลำน้ำสงคราม มีน้ำไหลไม่ขาดตลอดปี เหมาะแก่การเกษตร และจัดงานบุญประเพณีลอยเรือไฟที่ชาวไทโย้ยสืบทอดปฏิบัติ จึงได้สร้างบ้านแปงเมืองขึ้นแล้วใช้ชื่อว่า บ้านม่วงริมน้ำยาม ปัจจุบันคืออำเภอากาศอานวย เรียกว่าโย้ยอากาศ

ชาวไทยในอำเภอวานรนิวาสนั้น บ้านเรือนดั้งเดิมอยู่ที่เมืองสิมและเมืองตะโปน สุรรัตน์ วรจักรรัตน์ (มปป.) ได้ค้นคว้าว่า ชาวไทยกลุ่มนี้ได้รับการชักชวนให้มายังฝั่งขวาโดยพระยาประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนคร และพระสุนทรวงศา (เชื้อฝ่าย) เจ้าเมืองนครพนม และเมืองยโสธร กลุ่มไทโย้ยเข้ามาอาศัยในชัยภูมิที่เหมาะสมซึ่งอยู่

ในเขตเมืองสกลนคร แต่ชาวโ้ย้มีความเคารพผูกพันกับพระสุนทร-
ราชวงศา ซึ่งเป็นผู้นำในการนำท้าวเพี้ยไพร่พลเดินทางไปกรุงเทพฯ
เพื่อต้อนน้ำพิพัฒน์สัจจากระทำสัตยานุสัยตามธรรมเนียมต่อ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเวลานั้น และพระสุนทรวงศา
ยังมีบทบาทสำคัญในการขอพระราชทานตั้งเมือง การแต่งตั้ง
เจ้าเมือง และตำแหน่งสำคัญอื่นๆ ทว่าต่อมาเกิดมีปัญหากับ
พระสุนทรวงศา เมื่ออุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร ส่งใบบอกลงมา
ยังกรุงเทพฯ ที่กล่าวโทษแก่พระสุนทรวงศาเจ้าเมืองนครพนมว่า
มีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับองค์จุลือ ผู้นำคนสำคัญของญวน โดยรับ
ฝากหนังสือ 4 ฉบับไปให้ญาติพี่น้ององค์จุลือที่ด่านเหิม องค์จุลือ
เคยเข้ามาเกลี้ยกล่อมผู้คนตามเมืองมหาไชย เมืองนครพนม ซึ่งถือ
ว่าเป็นศัตรูต่อบ้านเมืองโดยแท้ การกระทำของพระสุนทรวงศา
นี้ไม่ได้กราบบังคมทูล มีความบกพร่อง กระทั่งอุปฮาดจับหลักฐานได้
เมื่อสอบสวนแล้วพบว่าได้ทำตามทีอุปฮาดฟ้องมายังกรุงเทพฯ
ทุกประการ แต่เนื่องจากท่านได้ทำความดีไว้มาก เช่น ช่วยราชการ
งานสงคราม เกลี้ยกล่อมและพาผู้คนจากฝั่งลาวมาตั้งบ้านเมือง
ทั้งในเมืองนครพนมและเมืองอื่นๆ และเป็นความผิดเพียงครั้งเดียว
ในการรับราชการ อีกทั้งอายุมากถึง 75 ปีแล้ว จึงให้พ้นจากตำแหน่ง
เจ้าเมืองนครพนมกลับมาเป็นเจ้าเมืองยโสธรเพียงตำแหน่งเดียว
เมื่อปี พ.ศ. 2397 และให้อุปฮาด (ชื่อว่าจันท) ว่าราชการ
เมืองนครพนมแทน

สุรัตน์ วรารัศรินทร์ (มปป.) ยังอธิบายด้วยว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นกับ
พระสุนทรราชวงศานี้มีผลต่อเจ้าเมือง ท้าวเพี้ย ประชาชน เพราะมี
ความสัมพันธ์คุ้นเคย ทั้งได้พึ่งอาศัยบริวารมีของท่านเป็นหลัก ทำให้

ราชสำนักมีสารตราไปยังเมืองต่างๆ ที่พระสุนทรราชวงศาเคย
เกลี้ยกล่อมพามาตั้งบ้านเมือง ถ้าเมืองใดสมัครใจมาขึ้นอยู่กับ
พระสุนทรราชวงศาก็สามารถทำได้ แต่โดยมากยังคงขึ้นอยู่กับ
เมืองนครพนมตามเดิม ทั้ง อุปฮาด ราชวงศ์ ท้าวเพี้ย เมืองเรณู
เมืองรามราช รวมทั้งเจ้าเมืองและอัครฮาด (อุปฮาดของหัวเมืองขึ้น
ขนาดเล็ก) เมืองอากาศอำนวย แต่ชาวโย้ยกลุ่มหนึ่งนำโดย
ท้าวจารย์โสมเดินทางออกจากเมืองสกลนครไปอยู่ยังเมืองโยสธร
ตามพระสุนทรราชวงศา เมื่อท่านถึงแก่กรรมแล้ว พระสุนทรวงศา
(ชื่อว่าเหม็น) เป็นเจ้าเมืองนครพนมคนต่อมา และได้ขอยกบ้านกุดลิง
(ต้นกุดลิงขึ้นตามริมห้วย) เป็นเมืองวานรนิวาส ท้าวจารย์โสมได้รับ
แต่งตั้งเป็นหลวงประหารราษฎรรักษาเมือง ถึงแม้จะได้รับการแต่งตั้ง
เป็นเมืองและเจ้าเมืองแล้ว แต่เมื่อสิ้นบุญพระสุนทรวงศา (ฝ่าย)
แล้ว จึงอพยพโยกย้ายไปอยู่อาศัยที่บ้านแอ่ (บ้านแร่ ตำบลแร่
อำเภอฟังโคน) เป็นบริเวณที่มีน้ำอุ่นไหลผ่าน แต่เนื่องจากบ้านนี้ไม่มี
ที่ทำไร่ทำนา (พื้นที่ราบลุ่ม) มากพอกับจำนวนคน จึงพร้อมกันเดินทาง
ไปสร้างถิ่นฐานใหม่ยังบ้านชุมแสง อันเป็นที่ตั้งอำเภอวานรนิวาส
ในจังหวัดสกลนครปัจจุบัน

ชาวญ้อ กระจายอยู่กันเป็นกลุ่มชุมชนในจังหวัด สฟสันดี
เพชรคำ (2561) ค้นคว้าที่มาของชาวญ้อจังหวัดสกลนครไว้ว่า
กลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่อเป็นกลุ่มใหญ่ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขต
ตัวเมืองสกลนครที่อพยพมาจากเมืองมะหาไซกองแก้ว เมืองโพวา
(ภูวดลสะอาง) เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของ
ลาวในอดีต เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานระบุว่า

เมื่อ พ.ศ. 2387 อุปฮาด (คำสาย) ราชวงศ์ (คำ) และท้าวอินเมืองมะหาไซกองแก้วถูกกวาดต้อนให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองสกลทวาปี ต่อมาราชวงศ์ (คำ) ได้รับการโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นเจ้าเมืองพร้อมกับการเปลี่ยนนามเมืองจาก สกลทวาปี เป็น สกลนคร โดยกลุ่มไทญ้อส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ของอำเภอเมืองสกลนคร อำเภอโพนนาแก้ว อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอเต่างอย และบริเวณชุมชนรอบหนองหาน เป็นต้น

กลุ่มชาวกะเลิงในจังหวัดสกลนครนี้ อารีลักษณ์ ทิสาวงศ์ (2538) ได้ค้นคว้าถึงที่มาไว้ว่า “ชาวกะเลิงที่บ้านดงมะไฟซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากตัวเมืองสกลนครออกไปทางภูพานราชนิเวศน์ประมาณ 13 กิโลเมตร ...ชาวกะเลิงกลุ่มนี้อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยแบ่งเส้นทางอพยพออกเป็น 2 สาย สายหนึ่งอพยพมาตามแนวภูเขาซึ่งต่อมาได้ตั้งนามสกุลขึ้นใช้ร่วมกันว่า ‘ดงภูยาว’ อีกสายหนึ่งแตกกระสานซ่านเซ็นมาเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย แล้วมาอยู่รวมกันภายหลัง ตั้งนามสกุลขึ้นใช้ร่วมกันอีกนามสกุลหนึ่งว่า ‘วงศ์เตชะ’ (คำว่า ‘เตชะ’ มาจากความหมายของคำว่า ‘เตชะยะ เตชะย’ ในภาษาอีสาน ซึ่งมีความหมายเท่ากับคำว่า ‘scattered’ ในภาษาอังกฤษ)”

สุรัตน์ วรศิริรัตน์ (2538) แสดงถึงเหตุผลที่ชาวกะเลิงโยกย้ายเข้ามายังแผ่นดินฝั่งขวาว่า ชาวกะเลิงได้อพยพเคลื่อนย้ายมาสู่ภาคอีสานหลายครั้ง นับแต่ศักราชในสมัยรัชกาลที่ 3 และการอพยพครั้งใหญ่ครั้งเกิดศึกฮ่อที่ยกกำลังเข้ามาตีเมืองสิบสองจุไทยในปี พ.ศ. 2416 และโจมตีเมืองหลวงพระบาง ในเวลาต่อมา การโจมตีเมืองในพระราชอาณาเขตสยามครั้งนั้นทำให้กองทัพไทยต้องยก

กำลังไปปราบฮ่อหลายครั้งในปี พ.ศ. 2418 พ.ศ. 2426 พ.ศ. 2428 และ พ.ศ. 2430 การเกิดศึกฮ่อหลายครั้งทำให้ผู้คนตามเมืองต่างๆ เตือนร่อนวิตกกังวลอันตรายที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว จึงได้มีการอพยพติดตามแม่ทัพนายกอง เมืองสกลนครซึ่งรับผิดชอบเมือง ภูวดลสวาง เมื่ออุปฮาด (ชื่อโง่นคำ) ราชวงศ์เมืองฟองเป็นนายกอง นำเสบียงไปช่วยกองทัพไทยที่เมืองบริรักษ์นครจึงได้มีชนกลุ่มชาติพันธุ์ติดตามเข้ามาเป็นจำนวนมาก ชาวกะเลิงรุ่นนี้มักอยู่ในหมู่บ้านรอบๆ เมืองสกลนคร ชาวกะเลิงตั้งบ้านเรือนอยู่ตามเทือกเขาภูพานโดยเฉพาะอำเภอกุศบาก

การเดินทางเข้ามาในจังหวัดสกลนครของชาวกะเลิงนี้โดยมากเนื่องจากเหตุการณ์ทำศึกฮ่อที่ยกกองกำลังเข้าโจมตีเมืองสิบสองจุไท ในช่วงปี พ.ศ. 2416 และรุกรานเมืองหลวงพระบางซึ่งต่างเป็นเมืองประเทศราชของสยาม จึงต้องยกกองทัพไปปราบฮ่อหลายครั้งด้วยกัน การทำสงครามครั้งนี้ทำให้ประชาชนเกิดความทุกข์ยากอดคัด และเกรงภัยอันตราย จึงได้เดินทางอพยพติดตามมาพร้อมกับแม่ทัพนายกอง เจ้าเมืองสกลนครคือ อุปฮาดโง่นคำ เป็นนายกอง นำเสบียงไปช่วยกองทัพไทยที่เมืองบริรักษ์นคร มีกลุ่มชาติพันธุ์ติดตามด้วยเป็นจำนวนมาก ซึ่งรวมถึงชาวกะเลิงด้วย ชาวกะเลิงที่เดินทางมาครั้งนี้ ตั้งบ้านเรือนชุมชนรอบๆ เมืองสกลนคร ส่วนกลุ่มชาวกะเลิงที่เดินทางมาในรุ่นหลังมักจะขึ้นไปปักเขตบ้านเมืองบนเทือกเขาภูพาน สุรัตน์ วราศรีรัตน์ (2538) ยังมีข้อสังเกตว่า ชาวกะเลิงจำนวนมากที่อพยพมาจากเมืองภูวนากระแดง และหมู่บ้านในกลุ่มแม่น้ำตะโปน แม่น้ำบังเหียน ไม่สนใจพื้นที่ราบตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน แต่กลับมุ่งสู่ที่ราบตามไหล่เทือกเขาภูพาน

ทำให้เกิดหมู่บ้านกะเลิงเป็นระยะ ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุผลหลายประการ เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ และผลผลิตจากป่าทุกชนิด เป็นปัจจัยดีในการดำรงชีวิตเป็นอย่างดี พื้นที่ราบได้รับบุงจากลำธาร บริเวณที่ราบลุ่มของหมู่บ้านมีลำห้วยสำคัญหลายสาย

ทั้งนี้ ยกตัวอย่างชาวกะเลิงที่บ้านบัว อำเภอกุดบาก เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2460 เกิดโรคห่าระบาดอย่างรุนแรง คนเสียชีวิตจำนวนมาก จึงได้พากันอพยพโยกย้าย บางกลุ่มไปอยู่บ้านเหล่าซึ่งอยู่ไม่ห่างจากบ้านบัวนัก บางกลุ่มไปยังจังหวัดเลย บ้านปากนา เมื่อโรคระบาดหมดไปแล้วจึงได้กลับมาอยู่อาศัยตามเดิม เมื่อปี พ.ศ. 2470 กลุ่มไทลาวจากบ้านทุ่งคลอง อำเภอคำม่วน จังหวัดกาฬสินธุ์ เข้ามาทำมาหากินสร้างบ้านเรือนจำนวนมากขึ้น เพื่อให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียวกัน ผู้ใหญ่บ้านได้ขอให้คนไทลาวที่อพยพมาอยู่ในภายหลัง และชาวกะเลิงที่นามสกุลเดียวกันคือ กุดวงศ์แก้ว เป็นนามสกุลของชาวบ้านบัว สุรัตน์ วรสารรัตน์ (2538) ให้ข้อคิดว่า นับเป็นแนวความคิดในด้านการเมืองที่สำคัญของหมู่บ้านที่ต้องการความเป็นเอกลักษณ์ในเชิงประวัติศาสตร์สังคม ปัจจุบันชาวไทกะเลิงอาศัยโดยหลักอยู่ที่ บ้านนายอ บ้านโพนงาม เขตอำเภอเมืองสกลนคร และในเขตอำเภอกุดบาก อำเภอภูพาน อำเภอเต่างอย เป็นต้น

ชาวลาวที่เข้ามาในจังหวัดสกลนครโดยมากแล้วเข้ามาในยุคนี้อย่างน้อย 80-100 ปี ปล่อยให้หลัง เหตุผลหลักคือ การแสวงหาที่ทำกินที่เหมาะสมในการเกษตร ชาวลาวเดินทางต่างกลุ่มกัน กลุ่มไหนมาด้วยกันก็สร้างถิ่นฐานบ้านเรือนด้วยกันยังสถานที่นั้นๆ ไม่ได้มาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มชาวลาวทั้งหมด ฉะนั้นจึงเป็นกลุ่มเล็กที่กระจายกันตั้งบ้านเรือน เช่น ชาวลาวร้อยเอ็ด บ้านสมสะอาด อำเภอพังโคน

ชาวสุรินทร์ในเขตอำเภอพนมดงรัก และจากอำเภอนาโพธิ์
ในบ้านแร่ อำเภอพื้งโคน อำเภอนิคมน้ำอุ่น

การตั้งถิ่นฐานของคนฝั่งขวามแม่น้ำโขงซึ่งแต่เดิมเป็นดินแดน
ล้านช้างจึงมีผู้คนเรียกตนเองโดยรวมว่า ลาว อาศัยมาแต่โบราณ
ดั้งเดิม ในบางกาลเวลา สถานที่บ้านเมืองแต่ละแห่งอาจร้างไป
ผู้คนย้ายถิ่นฐานด้วยปัจจัยทางธรรมชาติเป็นหลัก เช่น อุทกภัย
ทุพภิกขภัย การพลัดเปลี่ยนหมุนเวียนหาสถานที่ในการสร้างบ้าน
ทำนาจึงเป็นปกติชีวิต ซึ่งการศึกษาที่กล่าวถึงการอยู่อาศัยของคน
ในแถบภาคอีสานโดย คณะจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์
(2554) อธิบายว่า “ลาวในอีสาน การกระจายการตั้งถิ่นฐานของ
คนลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยอาจกล่าวได้ว่า ในระยะ
เริ่มแรกตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นลงมา คนลาวจะกระจายกัน
อยู่ในบริเวณที่เรียกว่า “เขตสะสม” ก่อน คือ แถวริมฝั่งแม่น้ำโขง
ตั้งแต่จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร จนถึงนครพนม ซึ่งใน
ระยะเวลานั้นจัดว่าอยู่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง ดังนั้น
อาจกล่าวได้ว่า ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำชี ซึ่งเป็นเขต
อีสานกลางและอีสานเหนือเป็นท้องที่ที่ชาวลาที่ตั้งบ้านเรือน
กระจัดกระจายกันอยู่มานานแล้ว”

ในแต่ละพื้นที่แม้จะเป็นบ้านเมืองที่กลุ่มคนหลักเข้ามาสร้าง
ถิ่นฐานของตนแล้ว ทั้งนี้พื้นที่แต่ละแห่งก็มีคนกลุ่มอื่นๆ สร้างชุมชน
ของตนร่วมกันอยู่อาศัยในบ้านเมืองนั้นด้วย ดังเช่น อำเภอ
โคกศรีสุพรรณ ถิ่นอาศัยของชาวญ้อ แต่มีภูไทสร้างบ้านเรือนที่
หมู่บ้านห้วยทาบ รวมถึงผู้คนที่เข้ามาทำมาหากินตั้งรกรากในจังหวัดนี้
ด้วยเหตุผลต่างหรือเหมือนกัน เช่น ชาวสุรินทร์ อุบลราชธานี

อำนาจเจริญ และร้อยเอ็ด แสงหาดินแดนทำกินในช่วงภาวะแล้ง ที่ถิ่นฐานเดิม เข้ามาอยู่ในอำเภอสว่างแดนดิน อำเภอพังโคน อำเภอพรรณานิคม รวมทั้งตัวอำเภอเมืองสกลนคร สร้างบ้าน สร้างชุมชนของตน อยู่อาศัยกับคนท้องถิ่นแต่เดิม การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนที่กระจายกันนี้ แม้จะอยู่ร่วมพื้นที่ แต่โดยมากแล้วยังคงสามารถจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ ด้วยเหตุผลเด่นที่ปรากฏชัดคือ ภาษา ชุดแต่งกายดั้งเดิม ภาษาที่ใช้ในชุมชนและในชีวิตประจำวัน การแต่งกายนี้แสดงให้เห็นโดยเฉพาะงานบุญประเพณีของท้องถิ่นหรือจังหวัดที่คนในชุมชนต่างๆ เข้ามาร่วมและนำเสนอสิ่งเหล่านี้สืบให้เห็นถึงประวัติที่มาได้เช่นกัน ทั้งนี้บางกลุ่มก็กลมกลืนไปกับชนท้องถิ่นเดิมไปด้วย เช่น กลุ่มคนลาวจากอุบลราชธานีเดินทางมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านท่าวัดบริเวณริมหนองหาน ในปัจจุบันพูดภาษาญ้อตามคนท้องถิ่นเดิมไปแล้ว

นอกจากนี้ยังมีชาวกลาหรือไทใหญ่มาจากพม่าที่มักเดินทางสัญจรค้าขายทั่วทั้งภาคอีสาน รวมถึงจังหวัดสกลนครและนครพนมด้วย บางคนแต่งงานกับคนท้องถิ่นและลงหลักปักฐาน รวมถึงทาสของชาวกลา ทาสเหล่านี้เป็นชาวข่าจากพื้นที่สูงของฝั่งลาว เช่นเดียวกับทาสของเจ้าเมือง ท้าว เพี้ยต่างๆ ทาสเหล่านี้บ้างถูกซื้อโดยบาทหลวงที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในแถบจังหวัดสกลนคร และทาสบางกลุ่มก็หลบหนีเข้าไปอยู่ในการคุ้มครองของบาทหลวง ดังเช่นที่สุรัตน์ (มปป.) สรุปร่วมพร้อม ข้อสังเกตจากบันทึกของพระสังฆราชเกลาดิอูส บาเย ว่า “...จะเห็นได้ว่านโยบายการไถ่ตัวทาสให้ได้รับอิสระของบาทหลวงได้กระทำควบคู่ไปกับการสอนศาสนา แม้จะไม่มีหลักฐานว่าบาทหลวงจะได้ช่วยเหลือพวกทาสให้เป็นอิสระ

ด้วยวิธีนำตัวทาสที่พวกพม่าขายโดยนำขึ้นศาลเป็นจำนวนทั้งหมดเท่าใด แต่บันทึกของบาทหลวงบาเยก็อ้างตัวเลขการช่วยเหลือทาสในเมืองต่างๆ ในปี พ.ศ. 2426 เช่น การไถ่ทาสที่นครพนม 18 คน ไถ่ทาสที่มุกดาหารหลายครอบครัว ไถ่ทาสที่อัตราปีอีก 4-5 ครอบครัว สำหรับในปี พ.ศ. 2427 เมื่อบาทหลวงโปรดมและคณะเดินทางมาถึงเมืองสกลนคร พวกชาวลาวที่เป็นทาสก็เตรียมเคลื่อนไหวปลดปล่อยตนเอง อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2428 หลังจากที่ศูนย์ศาสนคริสเตียนได้ตั้งมั่นที่บ้านท่าแร่แล้ว บรรดาข้าทาส และตัวเลขจากเมืองมุกดาหารประมาณ 160 คน ได้อพยพเข้ามาทำกินใหม่ที่บ้านท่าแร่...” แต่ถูกจับระหว่างทางและหนีรอดไปถึงบ้านท่าแร่ได้ราว 12-13 คน การเข้ามาเผยแพร่ศาสนา รวมถึงการจัดการเลิกและทาสนี้ทำให้เกิดปัญหาอย่างมากในการบริหารและปกครองเมืองแถบนี้ ซึ่งหลายกรณีต้องยินยอมต่อบาทหลวง เนื่องจากอาจกลายเป็นปัญหาระหว่างประเทศได้ และในช่วงคาบเกี่ยวและหลังจากนี้ไม่นาน ชาวนวนที่เดินทางเข้ามาสร้างบ้านเรือนในแถบจังหวัดสกลนครและนครพนมมีมากขึ้น เนื่องจากการปิดกั้นศาสนาที่ประเทศบ้านเกิด และภัยสงคราม ชาวนวนส่วนมากนั้นนับถือศาสนาคริสต์ แต่ที่นับถือศาสนาพุทธก็มีไม่น้อย นวนที่นับถือคริสต์นี้มีทั้งนวนเก่า (ก่อนปี 2488) และนวนใหม่ (หลังปี 2488 และสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่น สิมวัด โบสถ์ ทั้งนี้คนนวนที่เดินทางสัญจรเพื่อทำมาหากินในท้องที่ต่างๆ ก็มีปรากฏในอดีต โดยเฉพาะการเข้ามาเป็นช่างไม้ ช่างปูน ช่างฝีมือได้แต่งงานกับคนท้องถิ่น คนรุ่นลูกหลานนับเป็นคนท้องถิ่นนั้นๆ ไม่ได้สืบทอดประเพณีนวน มีเพียงการบอกกล่าวส่งต่อเชื้อสายว่า

บรรพบุรุษเป็นชาวนวนเดินทางมาทำงานอะไรในสถานที่นี้

กลุ่มคนอีก 2 กลุ่มที่เป็นกลุ่มชุมชนสำคัญของจังหวัดคือ ชาวจีนและชาวโล่ ทุกกลุ่มคนไม่ว่าจะเดินทางมาไกลเพียงใด มีประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของตนอย่างไร แต่ก็ต่างมารวมกันยังแอ่งเมืองสกลนครนี้ สถานที่นี้เป็นบ้านหลอมของคนทีครั้งหนึ่งต่างที่มา สร้างเมืองสกลนครให้เป็นบ้านเมืองของพวกเขาตน ปัจจุบันคนทุกกลุ่ม มีถิ่นกำเนิดที่มาจากเดียวกัน

และสิ่งที่เชื่อมร้อยคนต่างกลุ่มเผ่าพันธุ์ทั้ง ญ้อ ภูไท ไย้ย ลาว กะเลิง และชาวโล่ไว้ด้วยกันนั้นคือ ประเพณีฮีตสิบสองหรือประเพณี จารีตสิบสองเดือน งานบุญประเพณีของชาวลาวล้านช้างที่กษัตริย์ ล้านช้างแต่โบราณยึดถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างและหยั่งรากไว้ ให้ปฏิบัติสืบต่อไม่ขาดสาย ในหนังสือประวัติศาสตร์ลาว เรียบเรียง โดย สุนเนต โพธิสาน (2000) ได้กล่าวถึงฮีตสิบสองดังนี้ “ตั้งข้อความที่มีในหนังสือโบราณฉบับที่ได้มาจากนครหลวงพระบาง กล่าวว่า ‘ฮีตสิบสองแต่โบราณ เจ้าวัดสี่สองพี่น้องสั่งสอนไว้กับ พระยาสมมุติราชมาแต่ก่อนยังไม่ทันมีศาสนา พระพุทธเจ้า เป็นท้าวพระยาเสวยราชสมบัติบ้านเมืองให้ปฏิบัติตามฮีตสิบสอง ไม่ขาด บ้านเมืองจึงจะมีคุณธรรมเจริญรุ่งเรือง จากนั้นจึงเห็นว่าจารีต สิบสองได้ถูกกำหนดขึ้นในสังคมมาแล้ว ก่อนที่พระพุทธศาสนา ยังไม่ทันมีบทบาทในหมู่คนลาว” งานบุญประเพณีทั้ง 12 เดือน บางงานเป็นงานเด่นประจำท้องถิ่นที่ปฏิบัติมาเนิ่นนานและให้ ความประณีตพิเศษในการทำบุญนั้น เช่น งานบุญข้าวจี๋ ตำบอล พันนา อำเภอสว่างแดนดิน งานบุญล่องเรือไฟบกและน้ำ ในอำเภอ ต่าง้อย ไหว้ปทุมเพลิงกษัตริย์เดือนห้าของชาวภูไทปกป้อง อำเภอมาริชภูมิ

ผีตาโขนในงานบุญพระเวสสันดร บ้านไฮหย่อง อำเภอพังโคน
บุญออกพรรษาแห่งปราสาทผึ้ง แข่งเรือยาวในหนองหาน ฯลฯ

ผีตาโขนในงานบุญเดือนสี่หรือบุญผะเหวด (พระเวสสันดร)
ที่บ้านไฮหย่อง อำเภอพังโคน ประเพณีการแข่งขันเรือในหนองหาน
ซึ่งเป็นการแข่งเรื่อน้ำนิ่ง ออกพรรษาในช่วงวัน มีมาแต่โบราณ
รัชนิบูล ดังคณะสิงห์ (2556) สืบค้นได้ความสำคัญว่า ช่วงงาน
ฉลองเทศกาลออกพรรษาทุกปีของชาวสกลนคร นอกจากจะมี
การแห่ปราสาทผึ้งถวายเป็นพุทธบูชาแล้ว ยังมีประเพณีเก่าแก่
สืบทอดมาแต่โบราณคือ ประเพณีการแข่งขันเรือยาว เป็นการ
‘ละเล่น’ ที่ควบคู่ไปกับการทำบุญออกพรรษาในช่วงหน้าน้ำ สายน้ำ
เอ่อท่วมทันก่อนจะเข้าสู่การทำนาอันเหน็ดเหนื่อย

ความผูกพันกับสายน้ำอย่างหนองหารที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต
ชาวสกลนครมายาวนาน ประเพณีการแข่งขันเรือยาวจะจัดขึ้น
ในวันขึ้น 12-13 ค่ำ เดือน 11 บริเวณ ‘สระพังทอง’ สระน้ำโบราณ
ขนาดใหญ่ที่อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองสกลนครที่ติดต่อกับ
ผืนน้ำหนองหาร

...ส่วนอีกสนามหนึ่งในเมืองสกลนครที่นิยมแข่งกันคือ
ริมหนองหาร บริเวณท่านางอาบ บ้านท่าวัด

‘บ้านท่าวัด’ เป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ริมหนองหาร พื้นที่มีลักษณะเป็นเว้าอ่าว
คลื่นลมสงบ ชายฝั่งไม่ลึก มีน้ำขึ้นลงตามธรรมชาติที่ชาวบ้าน
เรียกว่า ‘น้ำหายใจ’ อุดมสมบูรณ์ทั้งกุ้งหอยปูปลา ป่าไม้พืชพรรณ
เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน ผู้คนใช้ชีวิตริมหนองน้ำสำคัญนี้มาตั้งแต่
สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมายังยุคทวารวดี ขอม และล้านช้าง

ไล่เรียงความเป็นมาของจังหวัดสกลนครจากยุคการปกครอง และการสร้างเมืองของขอม กระทั่งเป็นแผ่นดินในอาณาจักรล้านช้าง ถึงการเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินสยาม ขอกล่าวอ้างถึงงานค้นคว้าของท่านที่ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับจังหวัดสกลนครไว้ดังนี้

ขอมในยุคสร้างเมือง

เมืองหนองหานหลวงหรือสกลนคร เคยเป็นศูนย์กลาง การปกครองขอมโบราณในส่วนภูมิภาคอีสานตอนบน หรือแถบ แอ่งสกลนครซึ่งเป็นวัฒนธรรมขอมสมัยอาณาจักรกัมพูชา (พุทธศตวรรษที่ 14-19) ในหนังสือเรื่อง *ผังเมืองในประเทศไทย: ผังชุมชนและการใช้ที่ดินสายอารยธรรมขอมในภาคตะวันออก เฉียงเหนือ* โดย ธาดา สุทธิธรรม (2544) แสดงถึงการค้นคว้า ในจังหวัดสกลนครไว้ว่า จากตำนานและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี พบที่เมืองสกลนครเป็นเครื่องยืนยันว่า “เมืองสกลนคร เป็นชุมชนอารยธรรมเขมร โดยมีลักษณะแผนผังเมืองเป็นรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 1,780 x 1,780 เมตร ครอบคลุมพื้นที่ ประมาณ 3.17 ตารางกิโลเมตร (1,980 ไร่) มีกำแพงเมืองดิน 2 ชั้นล้อมรอบคูเมืองที่อยู่ระหว่างกำแพงดินกว้าง 40 เมตร ทั้งกำแพงดินและคูเมือง ปัจจุบันถูกไถทำลายและถมทิ้งไปเป็น อันมาก แต่ลักษณะแผนผังเมืองยังสามารถเห็นได้อย่างชัดเจน จากภาพถ่ายทางอากาศ” งานศึกษาของ สัพสันต์ เพชรคำ (2556) ได้กล่าวถึงขอมโบราณในดินแดนนี้ไว้เช่นกัน สกลนครได้ขึ้นชื่อว่า เป็น เมืองขอม มาแต่อดีต และที่สำคัญที่สุดอีกประการคือ เมืองโบราณสกลนคร มีคูน้ำล้อมรอบ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการ

ในเรื่องการจัดการระบบน้ำในอดีตเพื่อหล่อเลี้ยงชุมชนและการป้องกันเมือง เมืองโบราณแห่งนี้มีกำแพงคูเมืองที่มีรูปแบบเป็นเส้นตรงมุมเหลี่ยมจัตุรัสล้อมรอบบริเวณภายในเมืองขนาด $1,350 \times 1,500$ เมตร มีกำแพงคูเมืองกว้างไม่น้อยกว่า 100-300 เมตร แตกต่างกันตามสภาพภูมิประเทศ ใช้ประโยชน์ในการป้องกันเมืองและมีช่องทางน้ำเชื่อมต่อกับหนองหาน แสดงถึงการใช้ประโยชน์ในการคมนาคม รวมทั้งเรื่องระบบชลประทานเพื่อหล่อเลี้ยงชุมชน การแสดงขอบเขตเมืองและการป้องกันเมืองจากการรุกรานภายนอก ภายในกำแพงคูเมืองโบราณมี บาราย หรือสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่า สระพังทอง มีลักษณะเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ใช้เพื่อการสาธารณูปโภคแก่ชุมชนที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง

ธาดา สุทธิธรรม (2544) ได้อธิบายถึงรายละเอียดพื้นที่การใช้น้ำ รวมถึงบารายไว้ด้วยว่า พื้นที่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หนึ่งในสี่ของพื้นที่ตัวเมือง เป็นพื้นที่ราบต่ำชุ่มน้ำ จึงไม่เหมาะกับการเป็นพื้นที่พักอาศัย แต่เป็นพื้นที่แหล่งน้ำภายในตัวเมือง ชาวเขมรได้มีการก่อสร้างบารายสี่เหลี่ยมผืนผ้าใหญ่ขนาดประมาณ 400×210 เมตร ในบริเวณนี้ ซึ่งทำให้เห็นว่า การใช้น้ำในบารายน่าจะมีการควบคุมและรักษาคุณภาพน้ำให้เหมาะสมกับมาตรฐานสาธารณสุขในขณะนั้น ส่วนน้ำในพื้นที่ชุ่มน้ำรอบบาราย คงอนุญาตให้มีการใช้น้ำโดยทั่วไปทั้งคนและสัตว์ แหล่งน้ำภายในตัวเมืองนี้ น่าจะมีความสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวเมืองโดยเฉพาะในยามฤดูฝนซึ่งจะมีน้ำหลากมาจากเทือกเขาภูพานเพื่อลงสู่บึงหนองหานเข้าโอบล้อมรอบเมือง จนทำให้เมืองมีสภาพเหมือนเป็นเกาะ

และคูน้ำกว้างที่สุดไว้รอบเมืองนั้นก็เพื่อเป็นปราการป้องกันน้ำมิใช่เพื่อป้องกันข้าศึกจากการสงคราม

เดิม วิชาญพนกิจ (2557) “ตำนานเมืองสกลนครนี้มีมาว่า เคยเป็นเมืองโบราณมาก่อน สันนิษฐานว่าคงตั้งขึ้นสมัยขอม เป็นใหญ่ เวลานั้นชื่อ หนองหารหลวง มีกษัตริย์ปกครอง ยังปรากฏซากโบราณสถานฝีมือขอมเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก ตามตำนาน อรัญชาตุฎก 2 ว่า เดิมมีขุนขอมราชันดดาพระเจ้ากรุงอินทปัฐนคร³⁰ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าโกเมราช ได้พาบริวารมาสร้างเมืองขึ้นริมหนองหารหลวงตรงกับท่านางอาบ ให้นามเมืองว่า เมืองหนองหารหลวง ขุนขอมได้เป็นเจ้าเมืองขึ้นกับกรุงอินทปัฐนคร ขุนขอมมีโอรสชื่อ เจ้าสุระอุทกกุมาร คือเมื่อวันประสูติเจ้าสุระอุทกกุมารนั้นมีอศรรย์ 2 ประการ คือ ประการแรก เจ้าสุระอุทกทรงพระขรรค์มาพร้อมกับพระราชสมภพ ประการที่สองเกิดมีน้ำพุขึ้นกับที่ใกล้ริมเมืองนั้น พระราชบิดาจึงประทานนามราชบุตรว่าเจ้าสุระอุทกตามเหตุที่อศรรย์นั้น ต่อมาประชาชนจึงเรียกที่ตรงน้ำพุนี้ว่าทรงน้ำ เพราะพระเจ้าแผ่นดินไปทอดพระเนตรและทรงพระสำราญที่น้ำพุในวันสงกรานต์ทุกปี พอพระชนม์เจ้าสุระอุทกได้ 15 พรรษา ขุนขอมราชบิดาก็ถึงแก่พิราลัย เจ้าสุระอุทกได้ครองราชสมบัติสืบต่อมามีพระนามว่า ‘พระยาสุระอุทก’ ครั้นต่อมาพระยาสุระอุทกมีพระโอรส 2 พระองค์ องค์ใหญ่มีนามว่า ‘เจ้าสิงคาระ’ องค์น้อยมีนามว่า ‘เจ้าคำแดง’”

และเรื่องต่อจากช่วงนี้ได้กล่าวถึงเหตุที่เมืองล่มจมหายไป

³⁰ แคว้นเขมรโบราณ

ในบาดาลหนองหาน วันหนึ่งพระยาสุระอุทกเสด็จประพาสแคว้น
หนองหานหลวง เมื่อมาถึงปากมูลนทีซึ่งเป็นเขตติดต่อกับกรุง
อินทปัฐนคร เสนาบดีแจ้งพระองค์ว่า ตรงนี้เป็นเส้นเขตแบ่งเมือง
หนองหานหลวงกับกรุงอินทปัฐนคร ตามลำแม่น้ำมูลไปจดยังดง
พญาไฟ ขุนขอมราชบิดาและพระเจ้ากรุงอินทปัฐนครได้มอบหมาย
ให้ ธนมูล พญานาคเป็นผู้รักษาอาณาเขตนี้ พระยาสุระอุทกพิโรธ
มากที่เจ้าปู่กับพระราชบิดามอบอำนาจให้ขนาดซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉาน
รักษาอาณาเขตของบ้านเมือง จึงได้ทำการข่มขู่ลงฤทธิ์กับธนมูล
นาคด้วยพระขรรค์ประจำตัว ส่วนพญานาคเองก็เกิดโทสะด้วยว่า
มนุษย์นั้นมาห่มเกียรติจึงสำแดงฤทธิ์แก่กันไปมา แต่ก็เพียงข่มขู่กัน
เท่านั้น เมื่อพระยาสุระอุทกกลับเมืองหนองหานหลวงแล้ว
แต่ธนมูลนาคยังอาฆาตอยู่จึงพาไพร่พลเงือกงูติดตามพระยา
สุระอุทกมาโดยแปลงตนเป็นฟานด่อน (อีแก้งเผือก) เข้าเขตยังชายป่า
ชาวบ้านเห็นต่างพูดโจษขาน เมื่อพระยาสุระอุทกทรงทราบจึงสั่ง
ให้พรานไปล่าจับทันที เหล่านาคก็จำแลงหายไปยกเว้นธนมูลนาค
ที่แสรังเดินช้าเพื่อล่อพรานเข้าป่า เมื่อถึงหนองบัวสร้าง³¹ จึงทำเจ็บบา
พรานจึงยิงธนูพิษใส่ พญานาคถอดดวงจิตออกจากฟานด่อน
และบันดาลให้ซากฟานด่อนขยายเท่าช้าง พรานลากกลับไม่ไหว
พระยาสุระอุทกจึงทรงให้แล่นเนื้อไปถวาย ชาวเมืองต่างก็เดือนเนื้อ
ไปกิน แต่กินเท่าไรก็ไม่หมดเพราะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ธนมูลนาคนั้นยังไม่ลดความพยายาม สั่งให้บริวารทั้งหมด

³¹ บ้านหนองบัวสร้าง ริมสนามบินสกลนคร ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ห่างจากตัวเมือง
ประมาณ 16 กิโลเมตร (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2557)

พากันมุดตำลงหนองหานหลวง พอเวลาตีกสังข์ก็ขุดแผ่นดินแทรก
พื้นใต้เมืองให้ล่มลงบาดาล ชนมุลนาคนจับมัดพันธนาการพระยา
สุระอุทกด้วยบ่วงบาศแล้วให้บริวารของตนลากวไปโค้งมา
ยังแม่น้ำธนะที่หรือแม่น้ำโขง เมื่อพระยาสุระอุทกสิ้นพระชนม์
ชนมุลนาคนก็นำพระศพไปถวายเจ้ากรุงอินทปัฐนครเพราะเป็น
เชื้อสายวงศ์เดิมเดียวกัน และก่อนจะกล่าวถึง ตำนานอุรังคนิทาน³²
ผูก 3 เกี่ยวกับจุดกำเนิดการสร้างพระธาตุพนม เติม วิภาคย์พจนกิจ
(2557) แสดงถึงบุคคลสำคัญในการสร้างพระธาตุพนม คือ พระยา
สุวรรณภิงคาระ ต่อจากการสิ้นพระชนม์ของพระยาสุระอุทกผู้เป็น
พระราชาบิดาว่า

“ฝ่ายเจ้าภิงคาระ เจ้าคำแดง ราชบุตรกับพระญาติวงศ์และ
ประชาราษฎรที่รอดตายจากบ้านเมืองถล่ม ก็พากันไปตั้งพัก
กำลังพลอยู่ที่โพนเมืองริมหนองหารหลวง ทางทิศใต้ แล้วจึงพร้อม
ด้วยอำมาตย์ไปตรวจชัยภูมิที่จะจัดสร้างบ้านเมืองใหม่ เห็นว่าที่
ภูน้ำรอดเชิงชุมเป็นชัยภูมิดี เจ้าภิงคาระจึงทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า
‘ข้าพเจ้าจะพาประชาชนพลเมืองมาสร้างบ้านแปงเมืองที่ภูน้ำรอดนี้
ขอให้เทพดาอารักษ์เจ้าทั้งปวงโปรดอภิบาลบำรุงให้บ้านเมือง
ที่จะสร้างใหม่อยู่เย็นเป็นสุขวัฒนาถาวรสืบไปด้วยเทอญ

³² หนังสือโบราณที่เกี่ยวกับพระธาตุพนมมี 2 เรื่อง คือ 1. ตำนานอุรังคธาตุ แบ่งเป็น
3 หมวด คือ นครนิทาน อุรังคนิทาน และศาสนนิทาน 2. ตำนานพระธาตุพนม
ต่อมาพระพนมเจดียนุรักษ์หรือพระธรรมราชาวัตร (แก้ว กนโตภาโส อุทุมมาลา
พ.ศ. 2450-2532) ได้ประมวลคัดเลือกจากทั้ง 2 เรื่อง รวมทั้งค้นคว้าหลักฐาน
บ้านเมืองในภาคอีสานและพงศาวดารล้านช้าง โดยทำให้กระชับและอ่านได้ง่ายขึ้น
เรียกเอกสารนี้ว่า อุรังคนิทาน พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2491

ในขณะนั้น มีพยานาคตนหนึ่งชื่อ ‘สุวรรณนาค’ อยู่ในศีลธรรมดี ไม่มีใจให้ยืมโหดเช่นพยานาคตนอื่น ถือเอาภิงคารทองคำบรรจุ น้ำหอมทิพย์ผุดขึ้นมาจากพื้นพสุธาตล เกล็ดเป็นทองคำแล้วกล่าวว่า ‘เราชื่อพญาสุวรรณนาคเป็นผู้รักษารอยพระพุทธรูปอยู่ที่ภูน้ำรอดนี้’ แล้วก็รับเป็นผู้ประกอบพิธีภิเษกเจ้าภิงคาระเป็นเจ้าเมือง หนองหานหลวง ถวายพระนามว่า ‘พระยาสุวรรณภิงคาระ’ ตามที่ สุวรรณนาคื่อน้ำเต้าทองคำมาอภิเษกนั้น พระยาสุวรรณภิงคาระ ก็เสวยราชย์มาโดยราบรื่น บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขสืบมา”

พระยาสุวรรณภิงคาระได้ราชาภิเษกกับพระนางจรวะเจงเวง หรือพระนางนารายณ์เจงเวง ผู้เป็นราชธิดาเจ้ากรุงอินทปัฐนคร เจ้าคำแดงพระอนุชาของพระยาสุวรรณภิงคาระได้ไปเป็นเจ้าเมือง หนองหานน้อย (อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี) เนื่องจากเมือง หนองหานน้อยปราศจากเจ้าเมือง อมาตย์มนตรีได้ส่งทูต และแต่งเครื่องบรรณาการมาขออภัยเชิญท่านไปเป็นผู้ปกครอง เมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อยจึงเป็นบ้านพี่เมืองน้องกัน

ภายหลังมาพระยาสุวรรณภิงคาระและเจ้าคำแดงเป็นหนึ่งใน ผู้นำสำคัญในการสร้างพระธาตุพนมเพื่อบรรจุพระอัฐิธาตุ หรือบรมสารีริกธาตุส่วนหัวอก โดยร่วมกันเชิญพระสารีริกธาตุมายัง ภูเก้าพร้าว พระพนมเจดียนุรักษ์ถอดความไว้ในหนังสือ *อรรถนิทาน* ว่า “พระยาสุวรรณภิงคาระทรงทราบว่าการอ้างพระพุทธรูปจะไม่ชอบ ด้วยพระพุทโธบาท จึงรับสั่งให้อมาตย์แต่งเครื่องสักการะการะวะ และให้คนทั้งหลายเอาหินยอดอุโมงค์ที่สร้างไม่เสร็จนั้น มาใส่จสรลง อบรมเอาพระอัฐิธาตุ แล้วนำเอาพระอัฐิธาตุทั้งสี่ที่หุ้มห่อและ ปกปิดด้วยผ้ากัมพลนั้น มาตั้งไว้ท่ามกลางปราสาท แล้วเลือกสรร

เอาแต่บุคคลที่ดีให้หญิงสาวสวมเสื้อขาวสำหรับหามพระอัฐิธาตุ ไปสู่ภูมิกำพราพร้อมด้วยพระอรหันต์” รวมถึงการก่ออุโมงค์ที่ “พระยาทั้ง 5 สั่งให้คนปั้นดินดิบแม่พิมพ์โดยเอาฝ่ามือพระกัสสป เป็นแบบกว้างยาว “พระยาสุวรรณภิงคารเริ่มขุดหลุมด้วยพระองค์ เองก่อน ต่อจากนั้นพระยาจุฬณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร พระยาคำแดง พระยานันทเสน จึงขุดเป็นลำดับตัวไป (ตามอาวสุโส) เมื่อพระยาทั้ง 5 เริ่มขุดเสร็จแล้ว เสนาอำมาตย์และอาณาประชาราษฎรทั้งหลายจึงได้ขุดต่อไป ...เมื่อขุดเสร็จแล้วก็เริ่มลงมือก่ออุโมงค์องค์ละด้าน ก่อนจะทรงก่อนั้นพระมหากัสสปเถระเจ้าสั่งให้เอาไหน้ำใหม่มาตั้งไว้ด้านละลูก จารึกคาถามงคลโลกไสลลงไว้ในไหทุกลูก แล้วสวดราหุลปริตตสูตร ให้พระยาสุวรรณภิงคารเป็นประธาน ทรงตักน้ำในไหนั้นประพรมอุโมงค์ให้ตลอดทั้ง 4 ด้าน โดยประทักษิณเวียน 3 รอบ”

เดิม วิชาคย์พจนกิจ (2557) “พระมหากัสสปเถระจัดการสถาปนาธาตุกุเพ็กและพระธาตุเจดียงเสร็จแล้วก็พร้อมด้วยบริวาร 500 อัญเชิญพระอัฐิธาตุพระพุทธรูปเจ้าไปยังภูมิกำพรา พร้อมทั้งพระยาสุวรรณภิงคาระและท้าวพญาทั้งหลายก่ออุโมงค์บรรจุพระอัฐิธาตุของพระพุทธรูปเจ้าไว้ที่ภูมิกำพรา ในปัจจุบันคือ องค์พระธาตุพนม” พระธาตุพนมที่พระยาสุวรรณภิงคาระและเจ้าเมืองทั้ง 5 ได้ร่วมกันลงหลักรากฐานประติมากรรมอุทิศตามตำนานสร้างไว้เมื่อพุทธศักราชที่ 8 ถือเป็นศูนย์รวมจิตศรัทธาในพุทธศาสนาของชาวลาว 2 ฝั่งโขงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากตำนานอัฐิธาตุแล้ว นิทานที่เล่าขานนับต่อรุ่นกันมา และถือเป็นนิทานประจำพื้นที่นั้นนิยมมากคือ เรื่องผาแดงนางไอ่

ซึ่งเป็นเรื่องราว 3 สิ่งที่คล้ายคลึงกัน คือ นาค กระรอกต่อน (กระรอกเผือก) การล่มเมืองเป็นบึงกว้าง เรื่องผาแดงนางไอ่ ผูกเรื่องราวด้วยความรักหนุ่มสาว แต่เรื่องราวข้างต้นเป็นการกำเนิดเมืองและกษัตริย์ผู้สร้างเมืองไปสู่ประดิษฐานที่ภูเก้าผัว และพระธาตุเชิงชุมที่ภูน้ำรอต พุทธศาสนาคู่เมืองสกลนครมาถึงทุกวันนี้

และเหตุที่อำนาจขอมลดลงและหายไปจากดินแดนนี้ ข้อสังเกตหนึ่งที่ เดิม วิชาคัพพจนกิจ (2557) แสดงไว้คือ “คนเก่าแก่ของเมืองจดจำจากถ้อยคำพระบรมเทวกรรมการเมืองขุขันธ์คนเก่า กับเพี้ยศรีคอนชุมคนเก่า ซึ่งเป็นหัวหน้าข้าพระธาตุเชิงชุม ท่านผู้เฒ่า 2 คนนี้เล่าสืบต่อๆ กันมาว่า อยู่มาปีหนึ่ง เกิดทุพภิกขภัย ฝนแล้งถึง 7 ปี ราษฎรไม่ได้ทำนา ความอดอยากอดคัดขัดสน ข้าวปลาอาหารไม่มีจะบริโภค ราษฎรมารวมกันทำนาปันนาแข่ง ตามริมหนองหารก็ไม่สู้ได้ผลพอแก่การเลี้ยงชีพโดยทั่วกัน อาศัย ขุดเผือกมันขุดกลอยก็หมดไปเกิดไม่ทัน เหลือที่จะทนทานอยู่ได้ เจ้าเมืองกรมการชาติเขมรที่อยู่ในเมืองหนองหารหลวงจึงพากันอพยพครอบครัวไปอยู่แคว้นเขมรเสียหมด ชาวเขมรไม่เหลืออยู่ ซักหมู่บ้านเลย เมืองหนองหารหลวงก็เป็นเมืองร้าง จะร้างอยู่กี่ปี ไม่ปรากฏ” หลังจากรัชสมัยพระยาสุพรรณภิงคาระแล้วก็ไม่มีเชื้อสาย โดยตรงสืบทอดราชสมบัติ ซึ่งอาจทำให้อำนาจการปกครองของขอมลดลงไม่ต่อเนื่อง ทั้งนี้ ธาดา สุทธิธรรม (2544) ก็ได้อธิบายเหตุที่อิทธิพลขอมได้หายไปจากสกลนครว่า “อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก การแผ่ขยายอำนาจของชาวเขมรมาถึงพื้นที่แอ่งสกลนครนี้ เป็นไปอย่างล่าช้ากว่าในพื้นที่แอ่งโคราช อาจเนื่องมาจากการที่ต้องเดินทางอ้อมเพื่อหาเส้นทาง และเป็นการเดินทางที่ห่างไกลออกมา

จากเมืองศูนย์กลางการปกครองในภูมิภาคอีสานขณะนั้นคือเมือง
พิมายมาก การครอบครองพื้นที่แอ่งสกลนครของชาวเขมรและ
จัดตั้งชุมชน จึงมีอายุชุมชนที่รุ่งเรืองอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษ
ที่ 17-18 หรือ ประมาณ 200 ปี ก่อนที่จะเสื่อมอำนาจลงเท่านั้น
ซึ่งภายหลังพื้นที่แถบนี้ก็ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักร
ล้านช้าง” ดินแดนแถบแอ่งสกลนครและจังหวัดสกลนครเอง
ก็เป็นแผ่นดินในอาณาจักรล้านช้างหลังจากยุคของขอมสิ้นสุดลง
ผู้คนเริ่มทยอยมาลงหลักปักฐานสร้างบ้านเมืองต่างยุคต่างเวลา

ล้านช้างเข้ามาแทนที่

หลังจากอาณาจักรขอมเสื่อมลงในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18
อิทธิพลวัฒนธรรมล้านช้างเจริญขึ้นมาสมทบแทน ด้วยการขยาย
ดินแดนเข้ามาครอบคลุมภาคอีสานในแถบแม่น้ำโขง โดยเฉพาะ
ในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ได้ย้ายเมืองหลวงจาก
เมืองหลวงพระบางมาที่กรุงเวียงจันทน์

สกลนครเป็นจังหวัดหนึ่งที่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นดินแดนหนึ่ง
ของวัฒนธรรมล้านช้าง และเคยเจริญรุ่งเรืองในพุทธศาสนามาก่อน
ดังปรากฏหลักฐานสำคัญกระจายอยู่หลายพื้นที่ของสกลนคร เช่น
พระธาตุศรีมงคล พระธาตุคงเชียงเครือ อำเภอวาริชภูมิ พระธาตุโสภา
พระธาตุทอง พระธาตุมีชัย อำเภอสว่างแดนดิน พระธาตุไร่
และจารึกพระธาตุไร่ อำเภอพังโคน ฯลฯ และอีกหลักฐานสำคัญคือ
ศิลาจารึกบ้านท่าวัดหรือจารึกพระมหาพรหมโพธิสัตว์ กล่าวถึง
การสร้างวัดครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 1200 การอุทิศที่ดินไร่นา ผู้คน
และกำหนดเขตอภัยทานของสมเด็จพระมโหฬารราช

ชื่อพระมหาพรหมเทโวโพธิสัตว์ให้กับ “วัดกลางเชียงใหม่หนองหาน
คามเขต” ซึ่งตั้งชื่อวัดตามเมืองโบราณที่หายสาบสูญไปจากริมฝั่ง
หนองหาน คือ เมืองเชียงใหม่หนองหาน พ.ศ. 2179 สมเด็จพระ
พุทธทศธรรมมิกราช³³ พระราชทานเขตวิสุงคามสีมาหนองหาน
คามเขต ได้สร้างวัดขึ้น ณ ที่เดิมที่เสื่อมสลายไป เพื่ออุทิศผลบุญแด่
สมเด็จพระโพธิสารราชเจ้า (พ.ศ. 2063-2093) รวมทั้งสมเด็จพระ
ย่า ตา ยาย และวงศ์ญาติ จากจารึกบ้านท่าวัดนี้เองจึงปรากฏ
ชื่อเมืองว่า “เมืองเชียงใหม่หนองหาน” ขึ้นมาพร้อมกับการสร้างบ้าน
แปงเมืองและดัดแปลงศาสนสถานต่างๆ จากวัฒนธรรมของขอม
เป็นแบบ “ศิลปะล้านช้าง” หลายแห่ง เช่น การก่อสร้าง
สถาปัตยกรรมทรง “ธาตุเจดีย์” ครอบทับปราสาทหินที่องค์พระธาตุ
เชิงชุม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนชื่อเรียกปราสาทต่างๆ เป็นพระธาตุ
เช่น พระธาตุคุดม พระธาตุนารายณ์เจงเวง หรือบางครั้งเรียกผสม
ปนเปกัน เช่น พระธาตุปราสาทนารายณ์เจงเวง หรือปราสาท
พระธาตุภูเพ็ก เป็นต้น แสดงว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท
ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในอาณาบริเวณจังหวัดสกลนคร
เกิดการตั้งชุมชนน้อยใหญ่และชุมชนเมืองปกครองโดยขุนนาง
ในท้องถิ่นที่ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลางขึ้นตรงต่อเวียงจันทน์
ต่อมาภายหลังสิ้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ.
2181-2238) ล้านช้างแตกแยกออกเป็น 3 อาณาจักร คือ
หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ ทำให้อ่อนแอตามลำดับ

³³ พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (ค.ศ. 1637-1694) ปกครองอาณาจักรล้านช้าง
เป็นยุคทองของบ้านเมือง มีความเข้มแข็งมั่นคง พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง

นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนหลายแห่งในบริเวณสกลนครถูกปล่อยทิ้งร้างไป” (สัพสันต์ เพชรคำ, 2556, 2561)

สกลนครในสมัยธนบุรี

และในปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อดินแดนล้านช้างแบ่งแยกเป็น 3 อาณาจักร จึงทำให้บ้านเมืองอ่อนแอลง ทั้งยังมีเหตุการณ์ไม่ค่อยสงบ อิทธิพลและวัฒนธรรมล้านช้างเริ่มเสื่อมลงจากดินแดนภาคอีสานและสกลนคร ขณะที่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ชาวสยามได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแทนกรุงศรีอยุธยา แต่ในระยะต่อมาอาณาจักรสยามเกิดความขัดแย้งกับเวียงจันทน์ด้วยเหตุผลหลายประการ จึงมีการส่งกองทัพขึ้นมาปราบได้เมื่อพุทธศักราช 2322 ทำให้นครเวียงจันทน์ตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรสยาม ส่งผลให้อาณาจักรล้านช้างทั้งหมดที่เคยรุ่งเรืองตกอยู่ภายใต้อิทธิพลสยาม (สัพสันต์ เพชรคำ, 2561) ในหนังสือเรื่อง *ประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน)* กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรมลาว (2000) บันทึกถึงการแยกอาณาจักรล้านช้างไว้ด้วยว่า “อาณาจักรล้านช้างได้ดำรงตัวเป็นอาณาจักรเป็นเอกราช มีอำนาจศักดินารวมศูนย์จนถึงต้นศตวรรษที่ 18 (ค.ศ. 1707) แผ่นดินล้านช้างถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน³⁴ และ ค.ศ. 1713 ถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วนเล็ก เพราะความมั่งคั่งใหญ่ไผ่สูง

³⁴ ในครั้งแรกแยกเป็น 2 อาณาจักร เวียงจันทน์และหลวงพระบาง เจ้ากิ่งกิสราช ยึดหลวงพระบาง และสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์อาณาจักรล้านช้างอีกครั้ง เมื่อปี ค.ศ. 1705 และเจ้าหน่อกษัตริย์แยกจำปาศักดิ์เป็นเอกราชจากเวียงจันทน์ เมื่อปี ค.ศ. 1713

เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของบรรดาศักดินาล้านช้าง แม้ว่าดินแดนจะถูกแบ่งดังกล่าวแล้วก็มิได้หมายความว่าศึกกลางเมืองจะยุติลงได้ กลุ่มศักดินาทั้งสามยังคงแสวงหาหนทางสร้างอำนาจของตนด้วยการไปขอความช่วยเหลือจากศักดินาต่างด้าว”

อุปฮาดกาฬสินธุ์ สมัยกรุงธนบุรี

การบริหารการปกครองจังหวัดสกลนคร ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ถึงรัตนโกสินทร์ สัพสันต์ เพชรคำ (2561) กล่าวถึง สกลนครในการดูแลของกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ว่า บ้านเมืองริมฝั่งหนองหานและรอบนอกซึ่งเคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมล้านช้างต่างชนเขาลง และสมัยธนบุรีนี้อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์ได้รับคำสั่งให้พาครอบครัวไพร่พลตัวเลกมาตั้งบ้านเรือนขึ้นที่บริเวณบ้านธาตุเชิงชุม

สยามสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพมหานครขึ้นเป็นราชธานีแห่งใหม่ ซึ่งเป็นยุคสมัยแห่งการฟื้นฟูและพัฒนาด้านสังคม วัฒนธรรม ส่งผลให้มีการยกชุมชนต่างๆ ขึ้นเป็นเมือง ส่วนบ้านธาตุเชิงชุม ขณะนั้นมีผู้คนหนาแน่นพอรวมตั้งเป็นเมืองใหญ่ได้ และเพื่อความสะดวกแก่การปกครอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านธาตุเชิงชุมเป็นเมือง “สกลทวาปี” เมื่อพุทธศักราช 2329 แล้วตั้งให้อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์เป็น “พระธานี” เจ้าเมืองสกลทวาปีคนแรก ขึ้นต่อกรุงเทพมหานคร

เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงสำคัญในการปกครองและ

การจัดการบ้านเมืองและประชาชนภาคอีสาน รวมถึงจังหวัดสกลนคร ภายหลังการศึกษาเพื่อเอกราชของล้านช้าง โดย สพสันต์เพชรคำ (2561) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของจังหวัดสกลนครในการบริหารจัดการของสยามนี้ว่า “ครั้งในรัชกาลที่ 3 เกิดสงครามระหว่างสยามกับเวียงจันทน์ เมื่อปี พ.ศ. 2369 กองทัพหลวงขึ้นมาปราบพระยาราชสุภาวดีเป็นแม่ทัพตรวจราชการ เห็นว่าพระธำนิชดขึ้นการศึกษา ไม่จัดเตรียมกองทัพจึงสั่งประหารชีวิต แล้วให้ครอบครัวราษฎรเมืองสกลทวาปีไปยังเมืองกบินทร์บุรี เมืองประจันตคาม (จังหวัดปราจีนบุรี) ยังคงเหลือราษฎรที่บ้านธาตุเชิงชุม บ้านหนองเหียน บ้านจันทร์เพ็ญ บ้านอ้อมแก้ว บ้านธาตุเจรงเวง บ้านพาน บ้านนาดี บ้านวังยาง บ้านผ้าขาว บ้านพรรณา เพื่อเป็นข้าโอกาส³⁵ พระธาตุเชิงชุม แล้วยังมีรับสั่งให้ราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์มาเป็นผู้รักษาเมืองสกลทวาปี

ต่อมาพุทธศักราช 2378 อุปฮาด (ชื่อคำสาย) ราชวงศ์ (ชื่อคำ) ท้าวอิน เมืองมหาไช พาบ่าวไพร่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้ราชวงศ์ (คำ) และท้าวอินมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สกลทวาปี ภายหลังกลุ่มของราชวงศ์ (คำ) ได้ข้ามแม่น้ำโขงไปฝั่งตะวันออกยังเมืองมหาไชกองแก้ว มาอยู่เมืองสกลทวาปีเป็นอันมาก และเมื่อ พ.ศ. 2381 มีใบบอกจากราชสำนักให้ตั้งราชวงศ์ (คำ) เป็น “พระยาประเทศธานี” เป็นเจ้าเมืองพร้อมกับเปลี่ยนนามเมืองจาก “สกลทวาปี” เป็น “สกลนคร” ในรัชสมัย

³⁵ บุคคลหรือครอบครัวที่ได้รับมอบหมายให้อุปถัมภ์ดูแล้วย โดยเฉพาะอารามเจดีย์สำคัญประจำท้องถิ่น

รัชกาลที่ 5 เมื่อพระยาประเทศธานี (คำ) ถึงแก่กรรม ได้โปรดเกล้าให้ราชวงศ์ (ปิด เป็นบุตรของอุปฮาดชื่อคำสายที่เมืองมหาชัยกองแก้ว) เป็นพระยาประจันตประเทศธานีต่อ ช่วงระยะนี้คณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา พร้อมทั้งการเข้ามาของกลุ่มชาวนวน จนมาถึงสมัยพระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ) เมืองสกลนครจัดอยู่ใน “มณฑลลาวพวน” หรือ “หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ” เรียกว่า “แขวงเมืองสกลนคร” ต่อมาเปลี่ยนจากมณฑลลาวพวน เป็น “มณฑลอูตร” เรียกเมืองสกลนครว่า “บริเวณสกลนคร” นับมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2434 เมืองสกลนครและหัวเมืองต่างๆ มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม เมื่อปี พ.ศ. 2437 เมืองสกลนครเข้าสู่การปกครองแบบ “จตุสดมภ์” ยกเลิกตำแหน่งการปกครองแบบอาญาสี่ (เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร) ที่เคยปกครองตามธรรมเนียมล้านช้างมาแต่เดิม ตำแหน่งเจ้าเมืองเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการเมืองหรือนายอำเภอ อุปฮาดเปลี่ยนเป็นนายอำเภอ ปลัดอำเภอ ราชวงศ์เปลี่ยนเป็นสมุห์บัญชี และราชบุตรเปลี่ยนเป็นเสมียนอำเภอ

จังหวัดสกลนครนี้เมื่อกล่าวถึงด้านผู้คนแล้ว แสดงให้เห็นว่าเป็นที่รวมของคนหลายกลุ่มเผ่าพันธุ์ที่เดินทางเข้ามาสร้างถิ่นฐานด้วย 4 เหตุผลหลักคือ 1. การทำมาหากิน การเคลื่อนย้ายข้ามโขงไป-มาเป็นวิถีปกติเพื่อโยกย้ายหาชัยภูมิอุดมสมบูรณ์ในการสร้างบ้านเรือนและทำนา รวมถึงกลุ่มคนจีน เวียดนาม (ญวนเก่า) และลาวจากจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน ที่เข้าในยุคหลัง 2. การถูกชักชวนหลังการศึกษาสู่รบระหว่างสยามและลาว โดยเฉพาะยุคศึก

เจ้าอนุวงศ์กับสยาม ผู้คนจากฝั่งซ้ายที่อยู่เมืองไม่ไกลจากแม่น้ำโขง ถูกชักชวนให้มาสร้างบ้านเรือนในจังหวัดสกลนคร โดยการชักชวนของผู้ที่ย้ายมาอยู่ก่อน และทางการสยาม 3. ศาสนาคริสต์ ประชาชนที่ติดตามบาทหลวงมาจากต่างถิ่น เช่น ชาวข่าที่เป็นทาสจากฝั่งลาว และชาวเวียตนาม รวมถึงคนลาวจากจังหวัดอื่นในแถบอีสาน 4. สงคราม ชาวญวนที่เดินทางเข้ามาในอีสานเหนือ โดยเฉพาะ นครพนม สกลนคร อุดรธานี มุกดาหาร ซึ่งเกิดจากร้ายสงคราม ชาวญวนเหล่านี้ เรียกกันว่า ไทยใหม่ ปัจจุบันรุ่นลูกหลาน รัฐบาลให้สัญชาติไทย สกลนครจึงเป็นบ้านของคนหลายเผ่าพันธุ์ สร้างบ้านเรือนถิ่นฐานที่นี้เรียกตนเองว่า คนสกล มีประเพณีวัฒนธรรมที่มีจุดร่วมทางความเชื่อและการปฏิบัติท่ามกลางเอกลักษณ์ที่ต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม

นครพนม

เมืองเชอมนโยง 2 ฝั่งโขง แผ่นดินเมืองล้านช้างที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน เมืองนครพนมที่เคยเปลี่ยนที่ตั้งย้ายข้ามฝั่งไป-มาใกล้ริมฝั่งโขง มีหลักฐานเมืองที่ประจักษ์ชัด พระธาตุศรีโคตรบองเมืองที่ตั้งอยู่เยื้องกับพระธาตุพนมฝั่งตรงข้าม ความเป็นเมืองเมื่อนับถอยหลัง โดยนับพระธาตุพนมเป็นจุดเริ่มต้น มีข้อมูลว่า

เมืองหลวงที่เคยอยู่ที่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงย้ายมาอยู่ฝั่งตรงข้าม เมืองมรุกขนคร เมืองเอกแห่งแคว้นศรีโคตรบูร สืบทอดเจ้าครองเมืองมาตามยุคสมัยเก่าใหม่ รัฐที่ปรากฏในอรัญคันทาน (ตำนานเรื่องราวของพระธาตุพนม พระพุทธรูป และที่เกี่ยวข้องกับดินแดนแถบใกล้เคียงภูเก้าที่สถาปนาพระธาตุพนม) มี 7 แคว้น

1. แคว้นจุลนีพรหมทัต อยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ในพงศาวดารโยนกกล่าวถึงที่ตั้งแคว้นนี้ว่า คือแคว้นตั้งเกียในอันนัมเหนือ ปกคลุมตลอด 12 จุไทเหนือหลวงพระบางเดี๋ยวนี้ 2. แคว้นอินทปัฐนคร อยู่ทิศใต้แคว้นศรีโคตรบูร ห่างไกลกันกับศรีโคตรบูรเหมือนเมืองจุลณี ได้แก่ แคว้นกัมพูชาสมัยโบราณ 3. แคว้นกຸຣຸນທນຸກຣຸ หรือ อโยธยา หรือทราวดีก็เรียก สันนิษฐานตามเรื่องคงอยู่ต่อจากดงพระยาเย็นและเทือกเขาเพชรบูรณ์ลงไปถึงภาคกลาง 4. แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู อยู่ทีบริเวณจังหวัดร้อยเอ็ดเดี๋ยวนี้ 5. แคว้นหนองหานหลวง อยู่บริเวณหนองหาน สกลนคร 6. แคว้นหนองหานน้อยอยู่ต่อจากหนองหานไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ ได้แก่ บริเวณหนองหาร กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี 7. แคว้นศรีโคตรบูร เป็นแคว้นที่ประดิษฐานพระธาตุพนม เมืองเดิมบอกว่าอยู่ใต้ปากเซบังไฟซึ่งไหลตกน้ำโขงตรงข้ามธาตุพนม ครั้งพระเจ้าศรีโคตรบูรองค์ที่ตำนานกล่าวว่า ได้ต้อนรับพระศาสดาที่เสด็จมาโปรดถึงนครนี้ได้ทิวังคต พระอนุชาพระนามว่า พระยานันทเสน (บ้างเขียนนันทะเสน) ได้ครองเมืองต่อมา 13 ปี พระองค์ได้ร่วมคณะกับเจ้าแคว้นทั้งสี่ที่สร้างพระธาตุพนมครั้งแรกคือ แคว้นอินทปัฐนคร แคว้นหนองหานหลวง แคว้นหนองหานน้อย และแคว้นจุลนีพรหมทัต ครั้นพระยานันทเสนทิวังคต เสนาอำมาตย์ย้ายเมืองขึ้นมาตั้งเหนือพระธาตุพนมในดงไม้รวก จึงขนานนามตามลักษณะว่า มรุกขนคร (พระเทพโมลี, 2537)

การกล่าวถึงแคว้นทั้ง 7 นี้ได้สังเขปจากผลการค้นคว้าศึกษาของพระพนมเจติยานุรักษ์ (แก้ว อุทุมมาลา) ที่ได้เรียบเรียงและถอดความภาษาธรรม (ภาษาเขียนลาวเดิมก่อนประดิษฐ์อักษรใหม่

เช่นปัจจุบัน) ตำนานอูรักขิทานซึ่งได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2491 ท่านได้อธิบายลำดับการครองเมืองซึ่งเรียงได้คือ หลังจากการทิวศตของพระยานันทเสนและย้ายเมืองแล้วเปลี่ยนชื่อเมืองก็มีผู้สืบบงศ์ลงมาดังนี้ 1. พระยามรุกขนคร อนุชาพระยานันทเสน 2. พระยาสุมิตตธรรมวงศา โอรสครองเมืองต่อ แคว้นเล็กแคว้นน้อยส่งบรรณาการ เจ้าเมืองจันทบุรี (เวียงจันทร์) แต่งทูตมาจำเริญไมตรี พระองค์ทรงตอบแทนด้วยไมตรีและแบ่งเขตแดนให้เจ้าจันทบุรี ต่อมาทรงเสริมสร้างพระธาตุให้สูงขึ้น และบรรจุพระบรมธาตุอีก เป็นการเริ่มสละคนให้เป็นข้าโอกาสพระธาตุพนมถึง 3,000 ครั้ว พร้อมด้วยเครื่องใช้สอย อุทิศบ้าน 7 บ้าน (ชุมชนหรือหมู่บ้าน) ให้เป็นข้าพระมหาราชธิดา แล้วได้เสด็จไปครองแคว้นร้อยเอ็ดประตูสิ้นพระชนม์ที่นั่น 3. พระธาตุสุมินทราช 4. พระยาพุทธคามณี 5. สดุดท้าย พระยานิรฎราช (ศักราชล่วง 500 ปี ตามตำนานพระธาตุพนม) ไม่มีจิตเลื่อมใสในคุณแก้ว 3 ประการ รื้อถอนบ้านเรือนของผู้ดูแลรักษาหรือข้าโอกาสพระธาตุพนม ประพฤติไม่ชอบจึงวิบัติล่มร้างเป็นบึงและป่า ผู้คนพลเมืองแตกตื่นหนีไป

พระพนมเจดียนุรักษ์สันนิษฐานว่า บ้านเมืองที่ร้างไปนี้เป็นบริเวณบ้านธาตุน้อยศรีบุญเรือง บึงกอง บึงขี้เหล็ก บึงน้อย ตำบลพระกลางทุ่ง ห่างจากพระธาตุพนมราว 5-8 กิโลเมตร เนื่องจากมีซากเมืองและโบสถ์หลายแห่งตามบริเวณนั้น ชาวบ้านขุดพบเครื่องประดับทองคำเสมอ และได้ค้นคว้าเอกสารที่กล่าวถึงมรุกขนครในยุคต่อมา ซึ่งเรียกว่า มรุกขนครใหม่ พุทธศาสนาล่วงลับประมาณ 1,800 กว่าปี กษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนหุตองค์หนึ่ง พระรามบัณฑิต พระรามบัณฑิตมิโอรสพระนามว่า เจ้าศรีโคตรบูร

เป็นผู้สามารถการศึกสงครามตั้งแต่วัยเยาว์ ได้หลายเมืองมาเป็นเมืองขึ้นแก่กรุงศรีสัตนาคนหุตจึงเป็นที่โปรดปรานของพระราชบิดา เมื่อสมรสแล้วพระบิดาจึงโปรดให้มาสร้างบ้านเมืองของตนขึ้นที่แขวงมรุกขนครเดิม โดยสร้างขึ้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแต่เหนือที่เดิมมาก บริเวณนี้คือ เมืองเก่า แยกพระธาตุศรีโคตรบูรได้เมืองท่าแขกปัจจุบัน มีผู้ครองเมืองเรื่อยมากระทั่งเจ้าผู้ครองลำดับที่ 3 พระเจ้านครหลวงพิชิตหัตถีศรราชธานีศรีโคตรบูรหลวงเดิมชื่อ เจ้าหน่อเมือง ได้เปลี่ยนชื่อเมืองมรุกขนคร เป็น ศรีโคตรบูร เมื่อจุลศักราช 976 ปีชาล เสด็จมาปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ก่อกำแพงล้อมและขุดประตูลูกกลาง และหอบูชาข้าวพระทั้ง 4 ด้าน ตามศิลาจารึกว่า “ศักราชได้ 976 ตัวปีกาบยี่ มื้อฮ้างได้ฤกษ์ 3 ตัว...” ตรงกับ พ.ศ. 2175 พระเจ้าธรรมิกราชครองเวียงจันทน์สืบถึง พ.ศ. 2285 พระบรมราชา (กู่แก้ว) เจ้าเมืองลำดับที่ 11 พระโอรสของท่านคือ พระบรมราชา (พรหมมา) ได้ย้ายเมืองเข้ามาฝั่งตะวันตกเฉียงที่ตั้งของเมืองเก่านี้ไปทางเหนือ ในครั้งแรกเมืองของศรีโคตรบูรตั้งอยู่ฝั่งซ้ายหรือตะวันออก แล้วโยกย้ายไปมาระหว่างสองฝั่งในจุดเมืองที่ไม่ไกลกันมากนัก ฐานของเมืองนี้แต่แรกเริ่มชาวท่าแขกเรียกว่า เมืองเก่า พระธาตุศรีโคตรบูรเป็นหลักสักการสถาน ณ ฝั่งตะวันตก จุดเมืองดั้งเดิมไม่ห่างจากพระธาตุพนมนัก เป็นทั้งศาสนสถานและหมายบอกแห่งเมืองเดิม แม้บ้านเมืองเวียนผ่านยุคสว่างหรือมืด ชื่อแรกเริ่มเป็นอาณาจักรแล้วแปรไปเป็นเพียงเมือง ผู้คนยังรักษายึดเป็นที่ตั้ง ทั้งในด้านกายภาพที่ตั้งบ้านเรือนและที่ปักหลักทางใจ

อรัญคณิทาน ถือได้ว่าเป็นลักษณะตำนานพงศาวดารที่สิ่ง

เหนือธรรมชาติเสริมเป็นสีสันในเนื้อเรื่อง ซึ่งไม่ใช่จะไม่จริงเสียทั้งหมด ด้วยเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ของตนทั้งในรูปแบบอักษรและมุขปาฐะ จากคำนำของพระพนมเจดียนุรักษ์ที่กล่าวไว้เมื่อ พ.ศ. 2491 เกี่ยวกับหนังสืออรัญคันทานว่า “หนังสืออรัญคันทานนี้เป็นที่นิยมกันในแคว้นล้านช้างแต่โบราณมาจนบัดนี้ เป็นคัมภีร์ที่บันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองและศาสนาในสมัยอดีต เดิมเป็นอักษรธรรมพื้นเมืองมีอยู่ตามวัดที่สำคัญทั่วไป สำนวนโวหารเก่ามาก... หนังสือเก่าท่านแบ่งเป็น 7 ผูก ในใบลานเรียก ‘อรัญคธาตุ’ แต่สำนักงาน ส.ธรรมภักดี พิมพ์เป็นอักษรไทยปัจจุบันลงในใบลานขนาดใหญ่ แบ่งออกเป็น 10 ผูก”

นครพนมมีรากฐานจากเมืองหลวงของอาณาจักรโบราณชื่อว่า ศรีโคตรบอง ประวัติของเมืองถูกบันทึกและกล่าวถึงมาแต่อดีตกะทั่งในทุกวันนี้ ในหนังสือและเอกสารของประเทศลาวก็ยังคงเขียนกล่าวไว้ แม้ในปัจจุบัน ต้นสายของชื่อบ้านนามเมืองนครพนมนี้ได้มีการลำดับมาว่า

นครพนมสืบสานอดีตโบราณจาก อาณาจักรศรีโคตรบูร มรุกขนครเป็นเมืองหลวง ในหนังสือประวัติย่อพระธาตุพนมว่า “ครั้งจิรกาลนานมา ไทยล้านช้างได้อพยพเลื่อนไหลลงมาตามลำแม่น้ำโขงโดยลำดับกาล รุกไ่เจ้าของถิ่นเดิมคือชาขอม ให้ถอยร่นไปโดยลำดับ มีเจ้าในราชวงศ์ล้านช้างองค์หนึ่งได้มาตั้งเมืองขึ้น ณ บริเวณใต้เมืองท่าแขก เดียวนี้ให้ชื่อว่า ‘เมืองมรุกขนคร’ ตามนามเมืองเดิมที่เคยเรียกเมืองร้างในบริเวณนี้ ขึ้นตรงต่อกรุงล้านช้าง สืบสกุลกันมาโดยลำดับ ภายหลังเปลี่ยนเป็น ‘ศรีโคตรบูรหลวง’ จนได้โยกย้ายข้ามมาสู่ฝั่งขวาเมืองนครพนมบัดนี้ เรียกว่า ‘เมืองนคร’

ต่อมาเอานามพระธาตุพนมไปต่อเข้า จึงกลายเป็นเมืองนครพนม
เดี๋ยวนี” (พระเทพรัตนโมลี, 2537)

ในเอกสารของเวียงจันทน์ได้บันทึกเรื่องราวของบ้านเมือง
ตนเองเกี่ยวกับการตั้งชื่อเมืองนครพนมนี้น่า กระทบวงแสงขาว
และวัฒนธรรมลาว (2000) “ส่วนทางด้านเมืองศรีโคตรบองที่ถูก
กองทัพสยามตีแตก จนทำให้พระบรมราชาแก้วเจ้าเมืองศรีโคตรบอง
ได้หลบหนีไปอยู่ที่บ้านกวนหมูนั่น ภายหลังที่กองทัพสยามกลับคืน
ไปบางกอกแล้ว ขณะเดียวกันนั้น เจ้าศิริบุญสารก็ได้ยกกองทัพ
เข้ายึดเวียงจันทน์ ท้าวพรหมมาลูกของบรมราชาแก้ว พร้อมทั้ง
ไพร่พลและครอบครัวทั้งหมดก็ได้อพยพมาอยู่ที่เมืองศรีโคตรบอง
ในปี ค.ศ. 1780 มาถึงปี ค.ศ. 1782 เจ้านันทะเสนจึงแต่งตั้งให้
ท้าวพรหมมาเป็นพระบรมราชา ครองเมืองศรีโคตรบองแทนบิดา
อย่างสมบูรณ์ และแต่งตั้งท้าวอุทกซึ่งเป็นน้องชายของอุปราช
แต่งตั้งท้าวศรีวิไชยเป็นราชวงศ์

“พระบรมราชาพรหมมา เจ้าครองนครพนมและเสนาอำมาตย์
ทั้งปวงพิจารณาเห็นว่าเมืองศรีโคตรบองเป็นหัวเมืองใหญ่ มีอาณาเขต
กว้างขวางแต่ว่าประชาชนมีน้อย เพราะมีศึกถูกรุกรานของศักดิ์นาสยาม
จึงได้พากันอพยพไปอยู่นครจำปาสักและที่อื่นๆ อีกมากมาย ถ้าหาก
ถูกรุกรานอีกก็จะมีกำลังป้องกันเพียงพอ และฝั่งตลิ่งเมืองก็ถูก
น้ำไหลเซาะพังทลายลงทุกปี จึงไม่เหมาะสมที่จะตั้งเป็นเมือง
อีกต่อไป เห็นสมควรไปหาสถานที่ตั้งเมืองใหม่ เมื่อทุกคนเห็นพ้อง
ตรงกันแล้ว พระบรมราชาพรหมมาจึงให้เสนาอำมาตย์ถือหนังสือ
ขึ้นมาแจ้งแก่เจ้านันทะเสนที่เวียงจันทน์ เจ้านันทะเสนเห็นดีด้วย
และได้อนุญาตให้สร้างเมืองใหม่ได้ตามต้องการ เมื่อได้รับ

การอนุญาตแล้ว พระบรมราชาพรมมาได้ปรึกษาเสนาอำมาตย์
ของตนาที่ตั่งสร้างเมืองใหม่คือ ‘เวินปลา’ ซึ่งตั่งห่างมาทางเหนือ
จากเมืองเดิมเพียงเล็กน้อย และได้นำประชาชนทั้งหมดข้าม
แม่น้ำโขงไปสร้างเมืองใหม่นั้น เมื่อสร้างเสร็จไปส่วนหนึ่งแล้ว
พระบรมราชาพรมมาจึงได้ตั้งชื่อเมืองว่า ‘นครพนม’ โดยนำชื่อ
พระธาตุพนมซึ่งเป็นปูชนียสถานที่สำคัญในเขตศรีโคตรบอง
มาเป็นชื่อแก่เมืองใหม่ ส่วนเมืองศรีโคตรบองจึงได้ร้างไปตั้งแต่นั้น
เป็นต้นมา เหลือแต่เพียงพระธาตุศรีโคตรบองที่ยังเหลืออยู่ให้เห็น
จนถึงทุกวันนี้”

เปลี่ยนเป็นชื่อปัจจุบันในสมัยรัชกาลที่ 1 เท่าความที่มาจาก
ชื่อเมืองโดยย่อว่า เมื่อ พ.ศ. 2338 พม่ายกทัพกรุงธนบุรี
กรุงสยามส่งกำลังไปปราบโดยเจ้านันทะเสนแห่งเมืองเวียงจันทน์
และพระบรมราชาผู้ครองเมืองมรุกขนครอาสาร่วมทัพ แต่ระหว่าง
เดินทางได้ถึงก่อนนิกรรมที่เมืองเถิน ท้าวสุตดาโอรสของพระบรม
ราชา (พรมมา) จึงนำเครื่องราชบรรณาการไปยังกรุงเทพฯ
พระพุทธรูปทองคำโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวสุตดา
เป็นพระบรมราชาครองเมืองมรุกขนคร และเปลี่ยนนามเมือง
เสียใหม่ว่า นครพนม ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ การที่พระราชทานชื่อ
นครพนม อาจด้วยเมืองนี้เป็นเมืองลูกหลวงมาก่อน และมีความสำคัญ
ทางประวัติศาสตร์จึงให้ใช้คำว่า นคร และอาจรักษาคำว่า นคร
จากชื่อเมืองเดิม คือ มรุกขนคร ส่วนคำว่า พนม อาจเป็นด้วยจังหวัดนี้
มีพระธาตุพนมปูชนียสถานสำคัญประดิษฐานอยู่อีกประการหนึ่ง
หรือด้วยจังหวัดนี้มีอาณาเขตกินไปถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง คือบริเวณ
เมืองท่าแขก (ปัจจุบันอยู่ในประเทศลาว ขณะนั้น ดินแดนมรุกขนคร

หรือนครพนมครอบคลุมฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำโขง) มีภูเขาสลับซับซ้อนไปจนถึงแดนประเทศญวน จึงนำเอาคำว่า พนม มาใช้เพราะมีความหมายว่า ภูเขา (องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครพนม, 2529) นิยามหนึ่งที่ชาวนครพนมให้แก่บ้านเมืองตน คือ จังหวัดนี้ มากด้วยพระธาตุเป็นสถานที่แห่งการพนมมือไหว้

ตำนานอุรังคธาตุ เอกสารสำคัญที่กล่าวถึงบ้านเมือง โดยเฉพาะ ยุคแห่งการสร้างพระธาตุพนม อาจกล่าวได้ว่าเป็นเอกสารทาง ประวัติศาสตร์ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงอีสานเหนือ เฉพาะอย่างยิ่ง จังหวัดสกลนครและนครพนม “ตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งเป็นประวัติ พระธาตุพนม เป็นเอกสารเก่าแก่ที่มีคุณค่าในการศึกษาเรื่องราว ในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของบ้านเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างมาก

“แม้ว่าตำนานนี้เขียนขึ้นหลังจากเหตุการณ์เป็นจริงช้านาน ก็ตาม แต่ทว่านิยายปรัมปรา (Myth) ซึ่งผสมปนเปอยู่กับเนื้อเรื่องที่แฝงข้อมูลที่มีเค้าเงื่อนว่าเป็นข้อเท็จจริงไม่ใช่น้อย เมื่อนำมา วิเคราะห์และเปรียบเทียบกับหลักฐานทางโบราณคดีในด้าน โบราณวัตถุสถานแล้ว ก็พอประมวลเข้าเป็นสมมติฐานอย่างคร่าวๆ และกว้างๆ ถึงประวัติการโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชน การแพร่หลาย ของพระพุทธศาสนา การสร้างพระธาตุพนม และการเกี่ยวข้อ ของตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมวัฒนธรรมของบ้านเมือง โบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะแถบลุ่มแม่น้ำโขง เป็นอย่างดี

“เราอาจกล่าวได้ในขณะนี้ว่า กลุ่มชนโบราณที่เคยอาศัยอยู่บน

สองฝั่งของแม่น้ำโขง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย คือ ตั้งแต่จังหวัดอุดรธานีลงมาจนถึงเขตจังหวัดอุบลราชธานี เป็นเฝ้าพันธุ์ของกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายจากหนองแสในมณฑลยูนนาน ทางตอนใต้ของประเทศจีน มาตามลำน้ำโขงและเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ชุมชนกันอยู่ตามที่ราบลุ่มของสองฝั่งน้ำและบริเวณลุ่มน้ำอื่นๆ ที่ใกล้เคียง...” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556)

เมืองมรุกขนครตั้งอยู่บ้านธาตุน้อยศรีบุญเรือง ริมห้วยบังฮวก มาได้ครบ 20 ปีแล้วนับวันที่จะถูกลำน้ำเซาะตลิ่งโขงพัง และบ้านเรือน ก็พังลงแม่น้ำโขงเป็นจำนวนมาก

ครั้งนั้นจึงได้ย้ายเมืองขึ้นไปตั้งทางเหนือ โดยไปตั้งเมืองที่บ้านหนองจันทร์ (ห่างจากที่ตั้ง จ.นครพนม ในปัจจุบันลงไปทางใต้ ประมาณ 3 กิโลเมตร)

ความสัมพันธ์ล้านช้าง

คนลาวฝั่งนครพนมและเมืองฝั่งซ้าย แม้จะมีแม่น้ำผ่ากั้น แต่ก็ถือว่าเป็นเลือดเนื้อเดียวกันมาแต่อดีต ความผูกพันฉันญาติ ใกล้ชิดผูกพันกันไม่ขาดแม้ในทุกวันนี้

เมื่อครั้งสยามในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรีเริ่มการยกทัพ เข้าตีนครเวียงจันทน์ในปลายปี พ.ศ. 2321 อาณาเขตเมืองแถบ ภาคอีสานเป็นดินแดนของล้านช้างอยู่ กระทรวงแถลงข่าวและ วัฒนธรรมลาว (2000) แสดงบันทึกเหตุการณ์ช่วงนั้นว่า “ฝ่ายเจ้า ศิริบุญสารผู้ครองอาณาจักรเวียงจันทน์ เมื่อได้ทราบข่าวการยกทัพ มาของกองทัพสยามเพื่อตีนครเวียงจันทน์ จึงจัดการป้องกัน

อาณาจักรด้วยการสั่งให้กองทัพออกไปตั้งรบอยู่ที่นครพนม เมืองพันพร้าว เวียงพะโค เมืองเวียงคุก และเมืองหนองคาย พร้อมกันนั้นก็ให้มีคำสั่งไปยังเมืองทุกเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างทาง ตั้งแต่นครราชสีมาถึงเวียงจันทน์ให้จัดการป้องกันการรุกรานของสยาม ในขณะที่เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกแม่ทัพสยามที่ตั้งมั่นอยู่นครราชสีมา เริ่มเคลื่อนกำลังออกไปเมืองต่างๆ ที่อยู่ระหว่างทาง จากนครราชสีมาถึงเวียงจันทน์ ได้แก่ เมืองหนองบัว เมืองภูเขียว เมืองภูเวียง เมืองหนองหานน้อย และเมืองภูพานชน ซึ่งมีการป้องกันตัวเองอย่างเหนียวแน่น แต่ก็ไม่สามารถต้านทานกำลังของกองทัพสยามได้ ประชาชนและทหารจึงได้หลบหนีไปร่วมกับเวียงจันทน์ บางคนที่ไม่ทันก็ถูกสยามกวาดต้อนลงไปกรุงเทพฯ เมื่อกองทัพสยามสามารถเข้ายึดเมืองต่างๆ ตามเส้นทางเคลื่อนทัพได้หมดแล้ว จึงมาถึงนครพนมและเข้าโจมตีนครพนม พระบรมราชาแก้ว เจ้าเมืองนครพนมได้นำประชาชนและทหารต่อสู้กับกองทัพสยามอย่างเต็มความสามารถ แต่ไม่สามารถที่จะต้านทานกองทัพได้ จึงพาประชาชนและทหารอพยพออกมาตั้งค่ายที่บ้านดอนหนู จากนั้นกองทัพสยามจึงได้เคลื่อนทัพมาถึงเมืองหนองคายและทำการยึดเมืองหนองคายได้ ทางด้านกองทัพเรือซึ่งมีพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพ ที่ลงไปกวาดต้อนประชาชนชาวเขมรได้ยกกำลังขึ้นมาสมทบกับกองทัพของอาณาจักรจำปาสักและยกทัพเข้าโจมตีเมืองที่อยู่บริเวณเลียบน้ำโขง เช่น เมืองบังมุก เมืองศรีโคตรบอง และเมืองอื่นๆ ได้หมด ก็เคลื่อนกำลังลงมาถึงเมืองหนองคาย สมทบกับกองทัพของพระยามหากษัตริย์ศึกตียึดเมืองหนองคายได้ ทหารและประชาชนได้ต่อสู้อย่างเต็มความสามารถ แต่ไม่สามารถ

ด้านทานกองทัพของสยามได้ จึงพากองทัพข้ามน้ำโขงไปสมทบ
กับกองทัพเวียงจันทน์ที่ตั้งอยู่เมืองทรายฟอง”

เจ้าอนุวงศ์เสด็จกลับมายังนครเวียงจันทน์ได้ทะนุบำรุง
และสร้างศาสนสถานบ้านเมืองโดยทั่วเขตปกครอง ดังเช่น ปฏิสังขรณ์
วัดพระธาตุพนมและอาณาบริเวณ “ในปี ค.ศ. 1806 ภายหลัง
จากการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการสร้างสิ่งต่างๆ ที่เวียงจันทน์
เรียบร้อยแล้ว เจ้าอนุวงศ์ได้ไปนครพนมเพื่อเรียกประชุมบรรดา
เจ้าเมืองต่างๆ เช่น พระบรมราชาสุตดาเจ้าเมืองนครพนม
พระยาจันทสุริยวงศาเจ้าเมืองมุกดาหาร เพื่อปรึกษาหารือในการสร้าง
สะพานและซ่อมแซมโบสถ์ในวัดพระธาตุพนม เพราะว่าพระธาตุพนม
เป็นโบราณสถานที่สำคัญของประชาชนลาวทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง
ในแต่ละปีประชาชนจะพากันหลังไหลมาทำบุญไหว้พระธาตุพนม
จำนวนมาก โดยอาศัยแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางข้ามไปมา แต่เส้นทาง
จากวัดถึงท่าน้ำยังไม่สะดวก และโบสถ์ในวัดก็ทรุดโทรม
และตัวพระธาตุเองก็ทรุดโทรมอีกด้วย เสด็จฉัตรที่อยู่บนยอด
พระธาตุพนมก็หัก เจ้าอนุวงศ์จึงได้นำประชาชนบูรณะซ่อมแซม
ขึ้นมาใหม่เพื่อให้วัดพระธาตุพนมมีความสวยงามและประชาชน
ก็หลังไหลกันมาทำบุญอย่างหนาแน่น และยังสะดวกต่อการรวบรวม
ความสามัคคีและปลุกกระตือรือร้นรักชาติต่อต้านศัตรูผู้รุกราน
เจ้าอนุวงศ์จึงเห็นว่างานด้านบูรณะซ่อมแซมวัดพระธาตุพนม
เป็นสิ่งสำคัญเร่งด่วน ในการบูรณะซ่อมแซมพระธาตุพนมนั้น
พระยาจันทสุริยวงศาเจ้าเมืองมุกดาหารรับผิดชอบนำประชาชน
ซ่อมแซมโบสถ์ในวัด ส่วนพระบรมราชาสุตดารับผิดชอบนำ
ประชาชนสร้างสะพานตั้งแต่วัดถึงท่าน้ำ ‘...ได้แก่ ถนนดินจี่ (อิฐ)

เส้นเดิม เพราะชาวบ้านเรียกถนนนี้ว่า ‘ข้าวตะพานหรือข้าวสะพาน สืบมาจนกาลบัดนี้...’ ในปี ค.ศ. 1807 งานก่อสร้างสะพานตั้งแต่วัดถึงท่าน้ำได้สำเร็จลง เจ้าอนุวงศ์พร้อมกับเจ้าเมืองนครพนม เจ้าเมืองมุกดาหารและหัวเมืองอื่นๆ จึงได้พากันรวบรวมประชาชนลาวทั้งสองฝั่งมาร่วมกันทำบุญใหญ่ฉลองสะพานวัดพระธาตุพนม” (พระเทพโมลี, 2557, ธนาคารกรุงเทพ, 2554)

จดหมายเหตุบอกไว้ว่า ได้สร้างข้าวแต่วัดลงถึงฝั่งโขง (ข้าว = สะพาน) ได้แก่ ถนนหน้าวัด ซึ่งก่อด้วยอิฐ ทอดจากวัดข้ามบึงลงถึงท่าน้ำ ยาวเวลานั้นราว 600 เมตร เวลานี้เหลือเพียง 500 เมตร กว้างราว 3 เมตร ที่ทำขึ้นต้นหรือปลายถนนมีรูปเทพารักษ์ 2 ตน นั่งคุกเข่า อุ้มกระถางรูปเทียนทำด้วยอิฐปูน เวลานี้เลื่อนเข้ามาไว้ซุ้มประตูนอกริมตลาด พ.ศ. 2350 เจ้ามหาชีวิตเวียงจันทน์และเจ้าเมืองนครพนม เจ้าเมืองมุกดาหารได้เริ่มสร้างขัว (สะพาน) คือ ถนนอิฐหน้าวัด ณ วันพุธ แรม 7 ค่ำ เดือน 5 และได้พร้อมกันมาฉลองในปลายปีนั้น อนึ่ง จดหมายเหตุว่า ‘เศวตฉัตรธาตุหักก็แม่นปีนั้น’ พ.ศ. 2355 พระเจ้าอนุรุธราชเวียงจันทน์และพระบรมราชา (สุดตา) เจ้าเมืองนครพนม พระยาจันทสุริยวงศา (กิง) เจ้าเมืองมุกดาหาร ได้มาฉลองหอพระ (แก้ว) ในวัดพระธาตุพนม เห็นจะซ่อมหอพระแก้วและอาคารอื่นๆ ในบริเวณกำแพงธาตุเสร็จแล้วร่วมกันฉลอง

เมื่อเจ้าอนุวงศ์พ่ายแพ้ต่อกองทัพสยาม ได้หลบหนีไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่เมืองมหาชัยกองแก้วก่อนที่จะขอลำลงช่วยเหลือจากอาณานิคมหรือเวียดนาม กระทั่งหลงข้ามและวัฒนธรรมลาว (2000) กล่าวถึงการเกิดเหตุการณ์นี้ว่า “เจ้าอนุวงศ์ได้นำขบวนอพยพ

ไปอยู่เมืองมหาชัยกองแก้ว โดยเฉพาะประชาชนเวียงจันทน์ และนครพนม ได้เดินทางไปกับเจ้าอนุวงศ์อย่างมากมาย มีบางส่วนที่อพยพเข้าป่าจนทำให้เมืองเวียงจันทน์และนครพนมเป็นเมืองร้าง เมื่อไปถึงเมืองมหาชัยกองแก้ว เจ้าอนุวงศ์ให้ประชาชนนครพนม เป็นผู้สร้างค่ายกำแพงเมือง เตรียมต่อสู้กับกองทัพสยามโดยมี ประชาชนเมืองตามพองเมืองเชียงฮ่ม เมืองเซโปน และเมืองอื่นๆ มาช่วยกันเตรียมสู้กองทัพสยาม” และกล่าวถึงผลที่เกิดขึ้นกับ ประชาชนทั้งสองฝั่งว่า “พ.ศ. 2369-2371 รวม 3 ปี เกิดจลาจล ในแผ่นดินล้านช้างทั่วไปเพราะทางเวียงจันทน์วิวาทกับกรุงเทพฯ ต้องการปกครองแยกอิสระต่างหาก เมื่อกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นไปปราบชนะแล้วก็กวาดต้อนคนลงไปเป็นอันมากที่ยังอยู่ก็แตกตื่น หลบซ่อนเข้าป่าดง พระพุทธศาสนาก็พลอยจลาจลหวั่นไหว เพราะขาดผู้บำรุง ต่อแต่นั้นมาอีกระหว่าง 30 ปี ก็เป็นสมัย โยกย้ายพลเมืองทางฝั่งซ้ายข้ามมาฝั่งขวา เพราะเกิดสงคราม ระหว่างไทยกับญวน จึงเป็นสมัยที่ประชาชนสร้างบ้านแปงเมือง เริ่มก่อสร้างตัวใหม่”

กลุ่มคนในนครพนม

นครพนมข้ามแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออกและตะวันตกเคยเป็นเมือง เดียวกัน ประชาชนเดินทางไป-มาสะดวก การข้ามฝั่งตั้งบ้านเรือน อาศัย เยี่ยมเยียนญาติพี่น้องเป็นชีวิตปกติเดิม ถึงยุคสงคราม ระหว่างอาณาจักรกรุงธนบุรี กับอาณาจักรเวียงจันทน์ล้านช้าง ทำให้ประชาชนสับสน บ้างโยกย้ายออกจากเมืองไปตั้งถิ่นฐาน ยังแห่งอื่นทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้าย บ้างก็ติดตามแม่ทัพนายกอง

ชาวเวียงจันทน์กลับไปฝั่งซ้ายด้วยถือว่าตนเป็นพลเมืองลาว และแล้วประชาชนจากฝั่งเวียงจันทน์ต่างกลุ่มต่างเผ่าพันธุ์ก็เดินทางมาตั้งบ้านสร้างเมืองของตนในแผ่นดินนครพนม ไม่ว่าจะด้วยการชักชวนหรือตั้งใจที่จะเดินทางมาเองเมื่อสงคราม 2 ฝั่งสงบลง “หลังสมัยลพบุรีคือตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นไป บรรดาบ้านเมืองในลุ่มน้ำสงครามตอนบนและใกล้เคียง เช่น บริเวณลุ่มน้ำก่ำในเขตหนองหาน สกลนคร เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะศูนย์กลางความเจริญได้ย้ายไปอยู่ที่นครเวียงจันทน์ และบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงแทน ผู้คนจึงพากันย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในแหล่งที่เจริญกว่า

ในขณะเดียวกันก็มีผู้คนจากที่อื่นโดยเฉพาะตอนเหนือของแม่น้ำโขงเคลื่อนย้ายลงมาผสมผสาน นอกเหนือจากเวียงจันทน์แล้วก็มีเมืองเวียงคำ เมืองโคตรบองและอื่นๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่เขตอำเภอสรีเชียงใหม่ ผ่านอำเภอโพนพิสัยลงมาจนถึงเขตอำเภอเมืองนครพนมและอำเภอเมืองมุกดาหาร

กลุ่มเมืองที่เกิดขึ้นใหม่นี้เรียกชื่อตามตำนานว่า ‘แคว้นศรีโคตรบูร’

พอถึงพุทธศตวรรษที่ 19 กลุ่มเมืองศรีโคตรบูรอันมีเมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองสำคัญก็อยู่ภายใต้อำนาจของพระยาฟ้ารุ่งมกษัตริย์แห่งนครหลวงพระบางผู้สถาปนาอาณาจักรล้านช้างร่มขาวขึ้น มีอาณาเขตจากหลวงพระบางมาตามสองฝั่งโขงจนถึงนครพนมและมุกดาหาร...

ชุมชนที่เกิดขึ้นในระยะแรกๆ คือ เมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ต่อต้นพุทธศตวรรษที่ 24 นั้นส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมน้ำสงครามทั้งสิ้น เช่น บ้านยางออย บ้านหาดแพง บ้านปากยาม บ้านปาดูน

บ้านท่าบ่อ บ้านท่าแร่ บ้านสามผง บ้านศรีเวินไชย เป็นต้น จุดที่พบหลักฐานชัดเจนที่สุดก็คือที่บ้านยางงอย ตำบลยางงอย อำเภอสรีสงคราม มีร่องรอยเมืองเก่าที่ชาวบ้านเล่าว่า ผู้นำการอพยพเคลื่อนย้ายกลุ่มชุมชนลาวในสายของเจ้าโสมพิตร์สร้างขึ้น ยังมีซากโบสถ์ (สิม) เก่า และศาลเจ้าเมืองหรือศาลมเหสักข์หลงเหลือให้เห็นอยู่

ชุมชนเมืองที่สำคัญในกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สนับสนุนอย่างชัดเจนเห็นจะได้แก่ เมืองไชยบุรีที่อยู่บริเวณปากน้ำสงคราม เมืองนี้ตั้งโดยการนำของพวกไท้อูที่มาจากหลวงพระบาง หลังเริ่มตั้งเมืองได้ไม่นาน เกิดสงครามระหว่างกรุงเทพฯ กับเวียงจันทน์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้คนจึงอพยพหนีไปอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ทำให้เมืองร้างไป” จากการศึกษาของ ศรีสักร วัลลิโภดม (2556)

เช่นเดียวกับจังหวัดนครพนมหรือชื่อเดิมว่าศรีโคตรบอง เมื่อครั้งอยู่ฝั่งซ้าย นอกจากมีกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกับจังหวัดสกลนครแล้วยังมีกลุ่มชาวแสกที่มีจำนวนประชากรไม่มากเท่าใดนัก และตั้งบ้านเรือนที่ตำบลอาจสามารถในเขตอำเภอเมืองนครพนม ชาวแสกและชาวโล้พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร และยังมีชาวกูลาหรือไทใหญ่ที่เดินทางมาค้าขายในยุคทุ่งกุลาร้องไห้ ปัจจุบันตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตอำเภอนาแก แต่ได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตภาษาให้เข้ากับคนส่วนใหญ่และกำเนิดนามสกุลเป็นมรดกให้สืบเท่าที่มาของตน ไม่ลืมว่า เชื้อกูลา นอกจากนี้นี้ยังมีภูไทนาแก ภูไทเรณู ญ้อท่าอุเทน ญ้อศรีสงคราม พื้นที่จังหวัดนครพนมเป็นที่ราบโดยส่วนมาก มีแม่น้ำสายสำคัญ คือ แม่น้ำโขง ลำน้ำสงคราม ลำน้ำก่ำ ลำน้ำอูน

การปลูกข้าวเป็นการเกษตรหลัก แต่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ
เพิ่มมากขึ้น

อร่ามจิต ชินช่วง (2544) ค้นคว้ารวบรวมเกี่ยวกับกลุ่มคน
ในจังหวัดนครพนม ซึ่งประกอบไปด้วย เผ่าไทยแสก ไส้ ข้า ไทย-ลาว
ผู้ไทย ญ้อ โดยจะขอยกการรวบรวมข้อมูลกลุ่มคน กลุ่มชาวผู้ไทย
ญ้อ กะเลิง ลาว ดังนี้

ผู้ไทย อาศัยอยู่ในเขตอำเภอเรณูนคร อำเภอนาแก อำเภอ
ธาตุพนม อำเภอนาหว้า เดิมตั้งถิ่นฐานในแขวงสิบสองจุไทย
แขวงสิบสองปันนา เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2369
ตำนานของชาวผู้ไทยเรณูนครกล่าวไว้ในพงศาวดารล้านช้างว่า
ที่เมืองน่านน้อยอ้อยหนูหรือถ่าน มีปู่เจ้ากลางเซียง ขุนเค็ก ขุนคาม
ปกครองชาวผู้ไทย เมื่อเกิดทุกข์ภัย “พญาภา” หัวหน้าผู้ไทย
คนหนึ่งได้เกิดขัดแย้งกับเจ้าเมือง จึงชักชวนชาวผู้ไทยจำนวนหนึ่ง
มาอยู่ที่เมืองวังอ่างคำ แขวงสุวรรณเขต ในปัจจุบันที่เมืองแห่งนี้
มีชาวข่าอาศัยอยู่ก่อนแล้ว จึงเกิดพิพาทกันขึ้น ต่อมาชาวผู้ไทย
ถูกชาวข่าและจีนฮ่อบุกรุกทำลายเผาบ้านเรือนและจับเอา “พญา
เตโช” หัวหน้าชาวผู้ไทยไปเมืองจีน พญาเตโชสั่งลูกหลานว่า
“อย่าอยู่เมืองวังเลย ให้อพยพไปอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเสียเถิด”

ชาวผู้ไทยโดยการนำของท้าวเพชร ท้าวสาย จึงพาชาวผู้ไทย
จากเมืองวัง อพยพข้ามมาอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง โดยการต่อเรือ
และแพล่องมาตามแม่น้ำโขง ข้ามมาขึ้นฝั่งที่บ้านพระกลางท่า
เขตอำเภอธาตุพนม พระภิกษุทา เจ้าสำนักธาตุพนมเวลานั้น
ได้แนะนำให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ “ดงหวายสายบ่อแก” ชาวผู้ไทย
จึงอพยพกันไป และตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ให้ชื่อว่า “เมืองเว”

รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวสายเป็น “พระแก้วโกมล”
เจ้าเมืองคนแรกและยกขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร ขึ้นกับเมืองนครพนม
ปัจจุบันคือ “อำเภอเรณูนคร”

เจ้าปู่ปลา ศูนย์รวมจิตใจของชาวภูไทเมืองเรณูนครที่ได้เคารพ
สักการะท่านมาแต่เก่าก่อนถึงตอนนี้ ความศรัทธาในวีรบรรพบุรุษนี้
ยังคงไม่เบาบางลงเลย อาจารย์อร่ามจิตได้อธิบายถึงเรื่องราวของ
เจ้าปู่ปลาว่า

เจ้าปู่ปลา คือ วิญญาณบรรพบุรุษของชาวผู้ไทยอำเภอเรณูนคร
เป็นมเหสีกษัตริย์หลักเมืองที่ชาวผู้ไทยเรณูนครให้ความเคารพนับถือ
มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้เฒ่าผู้แก่บอกเล่าต่อกันมาว่า เชิญมา
จากเมืองวัง เจ้าปู่ปลาเป็นหัวหน้าชาวผู้ไทยคนหนึ่ง เป็นนักรบถือ
ดาบ 2 มือ มีความเก่งกล้าสามารถเป็นที่ยำเกรงของข้าศึกศัตรู
ที่ยกทัพมารุกรานชาวผู้ไทย ก่อนท่านจะตายได้สั่งเสียไว้ว่า ถ้าหาก
บุตรหลานของชาวผู้ไทยประสงค์ให้ท่านช่วยเหลือในกิจการใดๆ แล้ว
แม้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ใด จงตั้งศาลให้ท่านแล้วเช่นไหว้ปู่ละครึ่ง
ท่านจะช่วยคุ้มครองบ้าน ลูกหลาน ให้อยู่เย็นเป็นสุข ถ้าลูกหลานปู่
ต้องการให้ท่านช่วย จงจุดธูปบอกกล่าว แม้อยู่ในที่อันศักดิ์สิทธิ์
รูปเทียน ก็ให้ยกมือขึ้นเหนือศีรษะและอธิษฐานบนบานขอให้ท่าน
ช่วยเหลือกิจการใด เจ้าปู่ปลาจะไปช่วยทันที ลูกหลานชาวผู้ไทย
เรณูนครทุกคน ไม่ว่าจะเกิดแห่งหนตำบลใด จะถือว่าตนเองเป็น
“หลานปู่” เจ้าปู่จะช่วยคุ้มครองป้องกันภัยพิบัติทุกอย่างให้ตลอด
เวลา ไม่ว่าจะอยู่แห่งหนตำบลใดก็ตาม

ศาลเจ้าปู่ปลา ตั้งอยู่ที่ท้ายเมืองเรณูนครทางทิศตะวันตก
ห่างจากวัดปัจฉิมาวาสประมาณ 200 เมตร ชาวผู้ไทยเรณูนคร

จะพร้อมใจกันเช่นไหว้ปีละครั้ง ในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 เครื่องเช่นไหว้ที่มีใช้ ช้าง (เหล้าไท) ม้า (สุรา) อาหารจะต้องนำวัวเป็นไปเชือดที่บริเวณศาลเจ้าปู่แล้วทำ “ลาบเลือด” ซึ่งเป็นของโปรตสำหรับเจ้าปู่และแกงเนื้อวัว การเช่นไหว้เจ้าปู่ปลา ลูกหลานชาวเรณูนครเรียกว่า “แก้มะ” เมื่อลูกหลานชาวเรณูผู้ไทเรณูนครหรือฮ้างเจ้าปู่ช่วยทุกครั้งจะต้องแก้ม การแก้ม (แก้มะ) ใช้อาหาร 2 อย่างคือ พาก้าวแดงพาก้าวร้อน และวัวเป็นตัวตามที่ผู้บนได้บอกเจ้าปู่ไว้ หากลูกหลานผู้ใดละเลย ผู้บนจะได้รับภัยพิบัติ ทั้งแก่ตนเองและบุตรหลานทันที อาหารที่เหลือจากเจ้าปู่ เมื่อเจ้าปู่อิ่มแล้ว ลูกหลานสามารถกินได้

เมื่อชาวผู้ไทเดินทางออกจากหมู่บ้านหรือออกนอกเขตอำเภอเรณูนครไปต่างจังหวัดมีธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน เจ้าของบ้านต้องต้อนรับแขกที่มาเยือน เพราะถือว่าเจ้าปู่ปลาติดตามไปด้วย การต้อนรับเจ้าของบ้านต้องต้อนรับด้วยสุรา “ให้เจ้าปู่ขี่ม้า” เจ้าของบ้านมอบสุราให้ผู้เป็นแขก 1 แก้ว แขกรับแก้วสุรา รินสุราลงดิน พร้อมกับบอกกล่าวให้เจ้าปู่มาดื่มสุราที่ลูกหลานจัดมาต้อนรับ แล้วแขกจิบสุราที่เหลือพอเป็นพิธี เป็นเสร็จพิธีการต้อนรับเจ้าปู่ สำหรับสุราที่เหลือจากให้เจ้าปู่ดื่มแล้วเจ้าบ้านและแขกสามารถร่วมสังสรรค์กันได้

เจ้าปู่ปลาเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวศรัทธารวมจิตใจของชาวผู้ไทเรณูนคร ให้ลูกหลานประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งอันดีงาม เพื่อความรุ่งเรืองของชีวิตในปัจจุบันและอนาคต

ชาวผู้ไทเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ในจังหวัดนครพนม อรรถาชนันทันต์ และคณะ (2561) ค้นคว้าวิจัยเรื่องผู้สองฝั่งโขง ได้กล่าวถึง

ความเป็นมาของชาวญ้อว่า “ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ญ้อปรากฏหลักฐานในภูมิภาคเมื่อ พ.ศ. 2351 ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 เดิมมีถิ่นฐานอยู่เมืองหงสา ทางตอนเหนือของประเทศลาวปัจจุบัน ได้เดินทางตามแม่น้ำโขงลงมาทางตอนใต้ และตั้งถิ่นฐานที่บริเวณปากแม่น้ำสงคราม ริมฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งชื่อเมืองว่า ‘ไชยสุทธิตมบุรี’ ขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ ต่อมาได้ขยายตัวแยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานหลายกลุ่มและพัฒนา”

อร่ามจิต ชินช่าง (2544) แจงรายละเอียดว่า “ถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวญ้อนั้นมีผู้ค้นพบว่า เดิมอยู่แคว้นสิบสองปันนาหรือว่า ยูนนาน ต่อมาชาวญ้อบางส่วนได้อพยพลงมาตามลำน้ำโขงตั้งรากฐานอยู่ที่เมืองหงสา แขวงไชยบุรีของประเทศลาว เมืองหงสาเดิมอยู่ในเขตของพระราชอาณาจักรไทย แล้วตกไปเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส กลับคืนมาเป็นดินแดนของประเทศไทยอีกครั้งหนึ่งระหว่าง พ.ศ. 2483 ถึง พ.ศ. 2489 อยู่ในท้องที่จังหวัดลำปาง แต่ก็ต้องคืนดินแดนส่วนนี้ไปให้ฝรั่งเศสอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาไทยญ้ออีกส่วนหนึ่งได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่อยู่ที่เมืองไชยบุรี ปากแม่น้ำสงคราม ริมฝั่งแม่น้ำโขง (ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม) ในรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2351 เมื่อครั้งศึกเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2369 ชาวไทยญ้อเมืองไชยบุรีถูกเจ้าอนุวงศ์ชักชวนให้อพยพเดินทางไปยังเมืองหลวงปู่และเมืองคำเกิด คำม่วน ต่อมาทางการไทยก็ได้ชักชวนให้กลับมาสร้างบ้านเมืองใหม่ยังฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งได้ตั้งเป็นเมืองท่าอุเทนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2373 และได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้าเมืองปู่เลงเป็น ‘พระศรีวรราช’ เป็นเจ้าเมืองท่าอุเทนคนแรก เมืองนี้ปัจจุบันคือ อำเภอท่าอุเทน

ผู้สืบต่อนามสกุล กิติศรีวรพันธุ์ และยังแจ้งเพิ่มเติมว่า ชาวไทยย้ายจากเมืองคำม่วนนั้นได้เดินทางมาตั้งเมืองอยู่ที่บ้านขอนแก่น ในเขตเมืองกาฬสินธุ์ เมื่อปี พ.ศ. 2387 รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ตั้งท้าวคำก่อนจากเมืองคำเกิดเป็น ‘พระสุวรรณภักดี’ เจ้าเมืองท่าขอนแก่นขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ ปัจจุบันคือท้องที่ตำบลท่าขอนแก่น อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

“ชาวกะเลิงมีถิ่นฐานเดิมอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้เดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยในรัชสมัยรัชกาลที่ 3 และอพยพครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในช่วงศึกฮ่อ เมื่อปี พ.ศ. 2416 ชาวกะเลิงในจังหวัดนครพนมกระจายอาศัยใน 6 อำเภอ เช่น บ้านครุ บ้านนาโพธิ์ บ้านไทยสามัคคี อำเภอเมือง บ้านวินพระบาท บ้านนาโสกใต้ บ้านนาโสกเหนือ อำเภอท่าอุเทน บ้านโพนสว่าง บ้านพระซอง บ้านโพนแดง อำเภอธาตุพนม บ้านนาถ่อน บ้านดอนนาหงส์ อำเภอเรณูนคร ตำบลนายอ ตำบลนางาม อำเภอปลาปาก บ้านปลาปาก บ้านนาสะเดา บ้านวังม่วง เป็นต้น”

ลาว “เป็นชาวไทยกลุ่มใหญ่ในจังหวัดนครพนมเช่นเดียวกับไทยอีสานในจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสานในหลายจังหวัด ชาวไทยอีสานได้สืบเชื้อสายต่อเนื่องกันมานานนับหลายพันปี นับตั้งแต่สมัยขุนบรมปฐมวงศ์ของกษัตริย์เผ่าไทยสืบต่อกันมาตั้งแต่อาณาจักรน่านเจ้าและอาณาจักรล้านช้าง จนกระทั่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวไทยอีสานได้อพยพมาตามลำน้ำโขง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2231 (สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) เมื่อท่านพระครูโพนเสม็ดนำชาวไทยอีสานส่วนหนึ่งซึ่งเป็นสานุศิษย์จากอาณาจักรล้านช้างอพยพมาตามลำน้ำโขงแล้วแผ่ขยายต่อไปตามลำน้ำชี ลำน้ำมูล

และลำน้ำอื่นๆ ซึ่งแยกออกจากแม่น้ำโขง แยกย้ายไปตั้งบ้านเรือน
อื่นๆ ในภาคอีสาน” (อร่ามจิต ชินช่าง, 2544)

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มคนในจังหวัดนครพนมที่ประกอบด้วยกลุ่ม
ชาวไทยเชื้อสายจีน และกลุ่มชาวเวียดนามที่เข้ามาอยู่มากในช่วง
สงครามเวียดนาม ชาวเวียดนามหลบภัยสงครามเข้ามาอยู่ในจังหวัด
นครพนมเป็นระลอก ตั้งแต่เวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ขัดแย้งกัน
การพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสในเดียนเบียนฟู การต่อสู้เพื่อเอกราช
การสู้รบในภายในประเทศเอง เป็นต้น กลุ่มชนพื้นเมืองที่เข้ามาลง
หลักสร้างเมืองโดยเฉพาะหลังยุคสงครามไทย-ลาว ในรัชกาลที่ 3
ตามที่ อร่ามจิต ชินช่าง (2544) ได้ศึกษาไว้คือ

ไทยข่า เป็นชาวไทยอีกกลุ่มหนึ่งในจังหวัดนครพนม ชาวข่า
มีถิ่นกำเนิดดั้งเดิมอยู่ในแขวงสุวรรณเขต แขวงสาละวัน และแขวง
อัตตะปือของประเทศลาวในปัจจุบัน ซึ่งเมื่อก่อนดินแดนส่วนนี้
เป็นเขตพระราชอาณาจักรไทย ชาวข่ายังแบ่งแยกออกเป็นหลาย
พวกและหลายเผ่าพันธุ์ เช่น ข่าเหิน ข่าสู ข่าตะโอบ ข่าเจ็ง ข่าสอก
ข่าสบวน ฯลฯ ข่ามิได้เรียกตัวเองว่าเป็นข่า แต่เรียกตัวเองว่าเป็น
“บรู” คำว่า “ข่า” จึงเป็นชื่อที่คนไทยเรียก

ไทยโส้ พวกธรอหรือโส้ทางแอ่งสกลนคร ภาษาพูดมีส่วนคล้าย
กับพวกกูยหรือส่วยทางอีสานใต้อย่างมาก นักภาษาศาสตร์จัดภาษา
โส้กับส่วยอยู่ในตระกูลมอญ-เขมรสาขากะตู่ ซึ่งได้แก่ ภาษาธรอ
กูย เขมร มอญ ข่า และบลู เขตที่ชาวโส้ดั้งเดิมอาศัยอยู่ตามไหล่เขา
แถวเมืองบก เมืองวังของลาว ทำให้มีความเชื่อเรื่องภูตวิญญาณ
เทวดาเวทมนตร์ไสยศาสตร์อย่างมาก ดังนั้นจึงมีพิธีเหยาหรือเยา
อันเป็นพิธีกรรมของการทรงเจ้าเข้าผีเพื่อบำบัดความเจ็บไข้เสมอ

รวมถึงพิธีเลี้ยงผีเจหรือผีเรือน

ไทยโส้เชื่อว่ามียู 2 ผีที่ต้องบูชาคือ ผีน้ำอันหมายรวมถึง ผีป่า ผีเขา ผีฟ้า ผีแกน ผีมูล และผีนาค (ผีมูลคือ ผีบรรพบุรุษ) ซึ่งการเหยาผีมูลจะใช้คนเป่าแคนเป็นเครื่องดนตรีหลักประกอบ เครื่องทำจังหวะธรรมชาติ เช่น บั้งไม้ไผ่ท่อนยาว 1 เมตร กระทุ้งดิน ลายแคนของชาวไทยโส้ที่บรรเลงในพิธีกรรมจะมีลายผู้ไทยใหญ่ ลายผู้ไทยน้อย ลายภูตอมดอก เป็นต้น

ในด้านการทำเกษตรนั้นปัจจุบันเริ่มมีการปลูกพืชสร้างรายได้ มากขึ้น เช่น ปลูกผลไม้พุทรา แก้วมังกร ปาล์ม สับปะรด อินทผลัม ยางพารา อำเภอนิคมน้ำอูน จังหวัดสกลนคร ปลูกยางพารา เป็นพืชหลัก จังหวัดนครพนม อำเภอบ้านแพงปลูกพืชยาสูบ โดยทั่วไป การปลูกพืชอื่นนอกจากข้าวยังมีส่วนน้อยและปลูกบางจุด ของพื้นที่ หลายพื้นที่ปลูกข้าวได้ 2-3 ครั้งต่อปี แต่ชาวบ้านยังยึด การปลูกข้าวนาปีเป็นหลัก ส่วนข้าวนาปรังจะปลูกเพียงบางส่วนของ พื้นที่นา โดยส่วนมากการปลูกข้าวยังไม่ถือเป็นธุรกิจ แต่ปลูกไว้กิน เป็นสำคัญ ที่เหลือจึงขาย การปลูกข้าวนาปีสอดคล้องกับงานบุญ และพิธีกรรมปฏิบัติของคนลาวอีสาน อาทิ ยีตทั้งสิบสองเดือน สู่ขวัญข้าวขึ้นเล่า สู่ขวัญข้าว เป็นต้น ภายนอกเขตอำเภอเมืองนี้ ชาวเมืองของจังหวัดนครพนมคงสืบทอดการดำรงชีวิตตามดำเนิน ครรลองธรรมเนียมวัตร โดยมีพุทธศาสนาและศาสนาดั้งเดิมเป็น หลักใจที่ส่องแสดงให้เห็นถึงประเพณีของท้องถิ่น

คนไทลุ่มแม่น้ำแดง

ห่างจากคุนหมิงประมาณ 205 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางด้วยรถโดยสารประมาณ 4 ชั่วโมงถึงหยวนเจียง (เขตปกครองตนเองชนชาติ ฮานี หยี้ และไต) ที่นี่มีชนเผ่าที่อาศัยร่วมกันหลายชนเผ่า แต่ชนเผ่าหลักมี 3 เผ่า คือ ฮานี หยี้ และไท ทั้งสามกลุ่มนี้จะผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้นำในทุกๆ สามปี ในอดีตแต่เดิม คนฮานีและหยี้อาศัยอยู่บนภูเขา พื้นที่ลุ่มในเมืองนี้โดยมากคนไทอาศัยอยู่ เมืองหยวนเจียงเป็นแอ่งกระทะ มีภูเขาล้อมรอบด้วยเทือกเขา อ้ายหวางอี และเทือกเขาอ้ายลาวหรืออ้ายลาว (อ้ายลาว Ailao อ้าย หมายถึงถึงภูเขา) คลื่นน้ำกระทบกันกระเซ็นละอองน้ำสีดินแดงไหลผ่านอย่างมีชีวิตชีวาเข้าสู่เมืองหยวนเจียง ที่ซึ่งมีความหมายว่าแม่น้ำแดงนั่นเอง ดินแดนอุดมสมบูรณ์มาก และถึงแม้จะห่างจากคุนหมิงไม่มาก แต่ภูมิอากาศต่างกันอย่างสิ้นเชิง ร้อนอ้าว ปลูกพืชถิ่นศูนย์สูตรได้เป็นอย่างดี

แม่น้ำแดง ต้นกำเนิดจากตาหลี³⁶ ไหลทแยงเรื่อยมาทาง ตะวันออกเฉียงใต้ ไปยังหยวนเจียงผ่านหรงเหอ เขตปกครองตนเอง ฮานีและหฺยี้ ไปถึงปลายสุดเขตยูนนานที่เหอโจว เขตปกครองตนเอง เย้า แล้วเข้าสู่เวียดนาม ออกทะเลที่อ่าวตังเกี๋ย ตลอดแนวสายน้ำ มีคนไทอยู่เป็นระยะ และถึงแม้คนไทจะนับเอาบริเวณแม่น้ำเป็นที่ตั้ง ถิ่นฐานอันเป็นลักษณะเด่นจำเพาะเมื่อเทียบเคียงกับเผ่าอื่นๆ ในอาณาบริเวณเดียวกัน และสิ่งที่เคียงคู่กับแม่น้ำแดงตลอดเส้นทาง สายน้ำฝั่งซ้ายคือเทือกเขาอ้ายลาว คนไทเองขนานนามว่าตน เป็นคนของอ้ายลาว ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่อาศัยในขอบเขต เทือกเขานี้

ในแถบจีนผิงเชื่อมต่อมายังเมืองหยวนเจียง โดยมากชาวไทหยา ตั้งบ้านเรือนตลอดระยะแนว เมืองหยวนเจียง กลุ่มไทจั้ง (ไทซำง)

³⁶ เมืองนี้อยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของมณฑลยูนนาน แต่เดิมเป็นอาณาจักรตาหลีฟู ประกอบด้วยชนชาติไป๋/ปายเป็นหลัก ก่อนอาณาจักรตาหลีฟูคืออาณาจักรน่านเจ้า ที่มีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มไทหรือเยว่ ในแง่ที่ว่าเป็นถิ่นฐานและปรากฏวัฒนธรรม เกี่ยวข้องกับไท

เมืองเล็กๆ 6 แห่ง หรือ เจ้า (Zhao) ต่างสถาปนาตนเองขึ้นมา ในบรรดาเจ้าทั้ง 6 นี้ น่านเจ้าที่อยู่ทางใต้ (ปัจจุบันอยู่แถบเมืองเวินชาน) เข้มแข็งมากที่สุด ปี ค.ศ. 718 ยุคที่ราชวงศ์ถังเรืองอำนาจสูงสุด กษัตริย์น่านเจ้าชื่อ พัลละเกือ รวบรวมเจ้าทั้ง 6 และ 20 ปีต่อมา พัลละเกือรุกรบไปยังทิศเหนือชนชนเผ่าทิเบตและหฺยี้ ในยุคต่อมา น่านเจ้าขยายอาณาจักร ครอบครองดินแดนตอนเหนือของพม่าแผ่ออกไปยังกวางสี เหนือและตะวันออก กระทั่งถึงเวียดนาม และภายหลังได้ชัยชนะไปถึงกุยโจ (Guizhou) และหูหนาน (Hunan) สิ้นสุดยุคอาณาจักรน่านเจ้าเมื่อปลายปี ค.ศ. 937 ชนเผ่าไป สร้างอาณาจักรต่อ เรียกอาณาจักรใหม่นี้ว่า ด้าหลี ครอบคลุมนอาณาบริเวณเขตปกครอง ด้าหลีในปัจจุบัน โดยมีทะเลสาบเอ๋อไฮ้ (Erhai Lake) เป็นศูนย์กลางดินแดน อาณาจักรนี้ มีอายุยาวนานกว่า 300 ปี (Goodman, 2009)

ไทจั่ง ไทหย่า ซึ่งเรียกรวมฮั่วเหยาไท (ฮั่วเหยา (Huayao Dai) เหวดอโกไม้) Goodman (2009) กล่าวถึงคนไทยแถบนี้ว่า ไทในลุ่มแม่น้ำแดงและสาयน้ำในเทือกเขาฮั่วยาลาวนับถือผีธรรมชาติ ซึ่งมี 3 กลุ่ม คือ ไทเหวดอโกไม้ (ฮั่วเหยาไท) ไทดำ และไทขาว กลุ่มที่อยู่ในชินผิง หยวนเจียง และเจี้ยนสุย ถูกขนานนามรวมกันว่า ฮั่วเหยาไท ผู้หญิงของกลุ่มนี้สวมใส่ชุดประจำเผ่าที่มีสีสันมากที่สุดในบรรดา กลุ่มคนไทยในมณฑล

ไทหย่านี้ ศาสตราจารย์ยรรยง จิระนคร (2559) ให้เหตุผลว่า “หย่า หมายถึง หย่ากัน เล่าสืบต่อกันมาว่าชนเผ่าไทส่วนหนึ่งที่อพยพตามมาที่หลังมาถึงที่นี่แล้วไม่ได้ไปต่อ ได้ตั้งหลักปักฐานลงที่ตรงนี้ จึงคล้ายการหย่าร้างจากกันกับพรรคพวกที่ล่องหน้าไปก่อน เมืองหย่าจึงหมายถึงดินแดนที่หย่ากัน (สิบสองปันนาเรียกหยวนเจียงว่าเมืองหย่า)” ในเมืองหยวนเจียงปรากฏถนนสายเก่าขนาดเล็ก ใช้สัญจรไปถึงจิ่งหง (เชียงรุ่ง) สิบสองปันนา ชาติพันธุ์ในแถบนี้ตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มก้อนเฉพาะตนอย่างชัดเจน อีกทั้งบริเวณที่อาศัยสามารถจำแนกกลุ่มได้ ไทดำ (สำเนียงท้องถิ่นว่า ไทล้า) ไทล้า ไทขาว ไททราย กลุ่มไทจั่งนี้เป็นกลุ่มคนไทยที่มาอยู่ก่อนคนไทยกลุ่มอื่น จึงเรียกเมืองหยวนเจียงว่า เมืองจั่ง และไทจั่งเรียกกันว่า ไทเก่า ทั้งสี่เผ่านี้เรียกตนว่า “ไต” ภาษาพูดใกล้เคียงกันสามารถปฏิสังสรรค์กันได้ เว้นแต่ไทล้าซึ่งเป็นกลุ่มคนไทยที่มาอยู่อาศัยในบริเวณนี้ หลังจากไทยกลุ่มอื่น กลุ่มคนไทยที่อยู่มาก่อนคือ ไทจั่ง กล่าวกันว่า อพยพมาจากอาณาจักรน่านเจ้าล่องมาตามลำน้ำแดง หรือที่คนไทยเรียกว่า น้ำต้าว ต้าวแปลว่า กลับ คิ่น หรือกลับบ้าน แม่น้ำต้าว หมายถึง สาयน้ำที่มาจากบ้านหรือเส้นทางสาयน้ำนี้กลับบ้าน

หยวนเจียงมีสายน้ำล้อมรอบเมือง 4 ด้าน คือ น้ำดำหรือน้ำแดง แยกสายเป็น น้ำโก น้ำจิ้ง น้ำจ้ง ไทจ้ง ตั้งบ้านเรือนบริเวณน้ำจ้ง หมู่บ้านต้าสุยผิง ต้าเปยเทียน ลงต้ง นาถู๋ ลินจี ซาเกา ต้าลู๋ริมแม่น้ำจ้งเป็นหมู่บ้านไทจ้งบริเวณฝายกานจวงป่าจื่อ ไทหย้าอาศัยอยู่แถบแม่น้ำโกในบริเวณซีหมิ่น ลู่หลิน ชินเฉิน ซองกาว กางชาน และไทขาตั้งบ้านเรือนแถบนาเค่อหนานหม่า หนานทราย ย่อสุ่ยถ้ง ซิจวง สำหรับไทล่าอาศัยใกล้แม่น้ำแดงและน้ำโกไทล่าอยู่บริเวณฝายตงเอ้อป่าจื่อ ทั้งนี้หมู่บ้านแต่ละแห่งมีชื่อเป็นภาษาไทย แม้ปัจจุบันทางการเงินจะเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านและสถานที่หลายแห่งเป็นภาษาจีนฮั่น แต่กลุ่มคนไทยยังเรียกชื่อหมู่บ้านของตนเป็นคำไทยอยู่ และเป็นที่รู้จักกันภายในกลุ่ม แต่บางหมู่บ้านยังคงภาษาเดิมไว้ ไม่เปลี่ยน คนไทแต่ละกลุ่มเรียกบริเวณแห่งนั้นตามชื่อกลุ่มคนอาศัย เช่น เมืองจ้ง เมืองจิ้ง เมืองหย้า และเรียกเมืองหยวนเจียงว่าเมืองจ้ง ไทกลุ่มอื่นเรียกไทจ้งว่า ไทเก่า คือเป็นคนดั้งเดิมที่มาสร้างบ้านเมืองที่นี่ ทั้งนี้คนไททั้งสามกลุ่มนี้มีความสนิทสนมกัน มีความเหมือนและคล้ายคลึงกันในหลายๆ ด้าน อาจเนื่องด้วยการอยู่ด้วยกันในเมืองนี้มายาวนาน การแต่งงานระหว่างกันเป็นเรื่องปกติ แต่ถึงอย่างไร ก็ยังนิยมแต่งงานภายในกลุ่มของตน (ในคนรุ่นอายุ 40-50 ปีขึ้นไป) นอกจากนี้ยังมีคนไทกลุ่มเล็กอาศัยแถบลุ่มแม่น้ำแดงในบริเวณใกล้เคียงกัน ดังเช่น คนไทดำ ไททราย เลาะเลียบแม่น้ำแดง และเทือกเขาอ้ายลาวถึงเขตหงเหอและตั้งแต่เมืองหยวนหยาง ใกล้เวียดนาม กระทั่งเข้าสู่เวียดนามคนไทขาวและไทดำอาศัยประปรายอยู่ตลอดเส้นทาง

จากหนังสือเรื่อง *Yunnan China South of the Clouds*

โดย Goodman (2009) พรรณนาภูมิลักษณะของเมืองซินผิงว่า “แม่น้ำแดงไหลคดเคี้ยวและลึก ในทิศตะวันตกของเมือง คนไทในซินผิงจะตั้งบ้านเรือนถัดเข้ามาในที่สูงมากกว่าอยู่ที่ราบริมแม่น้ำ อันเป็นลักษณะเฉพาะของการตั้งบ้านเรือนของคนไททั่วไป คนไทที่นี่ทำนาขั้นบันไดบนที่ราบเชิงเขาและพื้นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ การทำนาบนไหล่เขา ใช้ก้อนหินก่อทำเป็นแนวคั่นนาบังคับสายน้ำขึ้นแล้วส่งไหลลงเข้าสู่หมู่บ้านและเข้าที่นา (การจัดน้ำ) คนไทไม่เคยเลือกสถานที่ตั้งบ้านเรือนที่ไม่ได้อยู่ข้างสายน้ำไหล ไม่เพียงแต่ต้องการให้แหล่งน้ำอยู่ใกล้เพียงมือเอื้อม แต่พวกเขายังผันน้ำให้ไหลผ่านเข้าไปในหมู่บ้านของตนด้วย ในเมืองฉีมาบา เมืองขนาดใหญ่ของคนไททางตะวันตกเฉียงใต้ของกลุ่มชน (ในเหงเหอเขตปกครองตนเองฮานีและหุย) ซึ่ง 100 ครัวเรือนย้ายมาจากซินผิงเมื่อ 100 ปีก่อน วิธีการจัดการน้ำเป็นลักษณะเด่นของคนไทแถบนี้ การผันน้ำจากแม่น้ำแดงที่ไหลเชี่ยวเข้ามายังหมู่บ้านและที่การเกษตร กำหนดทิศทางสายน้ำให้ไหลเป็นคลองเล็กๆ เชื่อมต่อเครือข่ายตลอดทั่วทั้งหมู่บ้าน จากหมู่บ้านทำเป็นชลประทานไปยังนาขั้นบันไดที่เชิงเขาซึ่งอยู่บริเวณขอบหมู่บ้าน ส่งน้ำจากลำน้ำสาขาเข้าชุมชน” สายน้ำแยกไปตามลำคลองเล็กๆ นี้สร้างด้วยแผ่นหินผ่านหน้าบ้านทุกหลัง แต่เดิมน้ำใสสะอาดมาก ในหน้าร้อนน้ำผลไม้มาแช่ให้เย็นได้ในระยะห่างโดยเฉพาะหว่างกลางชุมชนแต่ละจุดมีแทงก์น้ำขนาดเล็กไม่ใหญ่มากนัก เพื่อให้สมาชิกหมู่บ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน รวมถึงร่วมกันดูแลรักษา ทำความสะอาดลำคลอง การบริหารจัดการน้ำหรือชลประทานขนาดย่อมนี้เป็นทักษะสำคัญที่พบได้ในหมู่บ้านของคนไทในหยวนเจียง ปัจจุบันคลองสายเล็กยังคงเป็นที่พึ่งทอด

ผ่านของน้ำ ลำคลองเล็กๆ ที่น้ำไหลผ่านมาหลายชั่วอายุคน หลายหมู่บ้านแทบไม่ใช้ประโยชน์ ความหมองของลำคลองทำให้น้ำไม่ใส และบางหมู่บ้านน้ำที่เคยไหลเต็มตลอดทั่วถึงในอดีต เหลือร่องรอยว่างเปล่าในปัจจุบัน

คนไทที่หยวนเจียงนี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชาวเยว่ ในข้อที่ว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มไปเยว่ และไม่ใช่เตียนเยว่ นัยความสำคัญของไปเยว่นี้ ชลธิรา สัตยารัตนา (2544) ได้บทพหุงานของ พรพรรณเรือง ไปเยว่ บรรพบุรุษของชนชาติไท ที่ได้แปลมาจาก ภาษาจีนชื่อหนังสือ *ไต้จู้อือ* เรียบเรียงโดย ศาสตราจารย์เจียงอิงเหลียง และนำเสนอทรรศนะของเจียงอิงเหลียงว่า พวกกลัวเยว่ในกวางซี คือพวกจ้วงในปัจจุบัน พวกเตียนเยว่ในยูนนานคือ พวกไต และเพี้ยวเยว่ คือเยว่ในพม่าในปัจจุบัน ทั้งหมดนี้คือ บรรพบุรุษของพวกไทในปัจจุบัน ในเรื่องเดียวกันนี้ ชลธียังถ่ายทอดความเกี่ยวข้องระหว่างเยว่และไทของศาสตราจารย์รณรงค์ว่า คนไทในยูนนานมีกำเนิดจากกลุ่มชนไปเยว่โบราณในภาคใต้ของจีน และยอมรับว่า คนไทในยูนนานกับคนไทย-ลาว-ฉาน ในแหลมทอง มีความสัมพันธ์อันเครือญาติ ด้านเชื้อชาติและแหล่งกำเนิด และชี้ว่า เยว่เป็นชนเผ่าตระกูลภาษาไทสมัยโบราณ เอกลักษณ์ของเยว่ เช่น การสักหมึก กลองมโหระทึกในราชพิธี กลุ่มคนไทในกลุ่มแม่น้ำแดง เป็นสาขาหนึ่งของไปเยว่ คือ กลุ่มเตียนเยว่

การขยายความหมายของไปเยว่ด้านภาษาทำให้เห็นภาพกว้างของกลุ่มคนมากขึ้นโดยศาสตราจารย์เสมอชัย พูลสุวรรณ (2547) แจกแจงความรู้เรื่องนี้ไว้คือ “นักวิชาการจีนสันนิษฐานโดยสรุปศัพท์ว่า ‘เตียนเยว่’ อาจเป็นดินแดนของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไต

เพราะคำว่า ‘เยว’ เป็นศัพท์ที่จีนโบราณใช้เรียกกลุ่มคนพื้นเมือง ซึ่งรวมถึงบรรพชนของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไตทางตะวันออกเฉียงใต้ของจีน ส่วน ‘เตียน’ เป็นชื่ออาณาจักรของชนเผ่า ‘ตี้เซียง’ (ซึ่งมีใช้บรรพชนในทางชาติพันธุ์และภาษาของ ‘ไต’ แต่อาจเป็นบรรพชนของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูล ‘จีน-ทิเบต’ ในพื้นที่ดังกล่าว) มีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณเมืองคุนหมิงในปัจจุบัน ดังนั้น ‘เตียนเยว’ ในบริเวณใต้คงจึงอาจหมายถึงว่าเป็นดินแดนของพวกเขา ‘เยว’ (บรรพชนของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไต) ในเขตการปกครองของอาณาจักรเตียนซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่คุนหมิง”

เมื่อระบุถึงสถานที่ของชาวเตียนเยวนี้ ไป ฉุน (2547) แสดงข้อมูลว่า “นักวิชาการบางคนสันนิษฐานว่า ชาวเตียนซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของชาวเยวที่อาศัยอยู่ริมหนองแสนั้น เป็นบรรพบุรุษของชาวไทอาศัยอยู่ในยูนนานตอนใต้และตอนตะวันตกเฉียงใต้ในปัจจุบัน ชาวไทในพื้นที่ต่างๆ เช่น ชินผิง หยวนเจียง ส่วนใหญ่เป็นประชากรที่อพยพมาจากภาคกลางลงไปทางใต้ มีเพียงส่วนน้อยมากเป็นชนพื้นเมืองมาตั้งแต่ยุคบรรพกาล บรรพบุรุษของไทในลุ่มแม่น้ำแดงเป็นผู้สร้างอาณาจักรเตียน (ศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตกาลจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 1) ที่มีอารยธรรมอันรุ่งโรจน์ และเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเครื่องสำริดในยูนนานภาคกลาง (หว่ง อี้ จื่อ)”

ไป ฉุน กล่าวถึงงานของซุนจุนว่า “นักวิชาการบางท่านได้ตั้งข้อสันนิษฐานที่สนับสนุนว่า คนไทแม่น้ำแดงนั้นเป็นกลุ่มเดียวกับเตียนเยว ด้วยว่าชุดแต่งกาย เครื่องประดับที่เลิศจู (จนผิดกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตในลุ่มแม่น้ำแดง) การสักตัว ถูพื้น การบูชาโค เป็นต้น เป็นร่องรอยทางวัฒนธรรมที่หลงเหลือ

จากสมัยอาณาจักรเตียน ถึงจะมีข้อสนับสนุนความเป็นเตียนเยว่ของกลุ่มคนไท โดยเฉพาะแถบลุ่มแม่น้ำแดงตอนบน” แต่ข้อสังเกตปรากฏแย้งในบางเหตุผล เช่น ทศนะของไป๋ ฉุนเองที่ว่า ต้นกำเนิดของและประวัติยุคต้นของชาวไทลุ่มแม่น้ำแดง ยังคงเป็นประเด็นที่ต้องรอการพิสูจน์ เนื่องจากยังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสามารถพิสูจน์ยืนยันหรือหักล้างข้อสันนิษฐานที่ว่า “ชาวไทลุ่มแม่น้ำแดงเป็นทายาทของชาวเตียนได้อย่างแท้จริง เพราะเมื่อได้ขุดพบเครื่องสำริดและโบราณวัตถุอย่างอื่นของอาณาจักรเตียนแล้วยังมีข้อปริศนาอีกมากมายที่ต้องค้นหาคำตอบต่อไป เช่น ความต่างและความเหมือนระหว่างวัฒนธรรมเตียนและชาวไทลุ่มแม่น้ำแดง ลู่ทางการสืบทอดวัฒนธรรม สาเหตุที่ไทในลุ่มแม่น้ำแดงไม่มีอักษรของตน (เพราะผิดกับความรุ่งโรจน์ของอารยธรรมเตียน) เป็นต้น” ตามเหตุผลนี้ แสดงถึงคนไทสร้างถิ่นฐานในอาณาบริเวณแม่น้ำแดงเมืองหยวนเจียงมานานมากแล้ว

ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทลุ่มแม่น้ำแดงกับไป๋เยว่นี้ Wu (2011) ตั้งข้ออธิบายไว้ว่า คือกลุ่มคนไป๋เยว่ เป็นกลุ่มย่อยเตียนเยว่ สมัยราชวงศ์ถังและราชวงศ์ซ่ง ทางการเงินมีระบบ Guthrie³⁷ มาดูแลควบคุมคนฮัวเหยาไท แบ่งเป็นระบบชั้นในการปกครอง กระทั่งถึงราชวงศ์หมิงมีการแก้ไขระบบ Guthrie สมัยรัชสมัยชิงปีที่ 51 ของกษัตริย์คังซี มีบันทึกในเอกสารว่ากลุ่มฮัวเหยาไททำนาส่งข้าวให้ราชสำนัก เมื่อถึงปี ค.ศ. 1933 สมัยรัฐบาลเจียง ไคเช็กยกเลิกการใช้ระบบนี้แต่ใช้ระบบหลุยหลิงโดยแบ่งจำนวนครอบครัวเป็น

³⁷ ย่องเต๋จินแต่งตั้งคนท้องถิ่นให้เป็นขุนนางดูแลท้องถิ่นๆ

หมู่บ้าน ในยุคคอมมิวนิสต์ก็ใช้ระบบปัจจุบัน คือ อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน แสดงถึงความเป็นมาที่มีมายาวนานของคนไทลุ่มน้ำนี้ และมีการบันทึกเหตุการณ์ตามยุคสมัยแผ่นดินจีน

แต่เดิมแล้วคนไทที่นี่ไม่มีการเขียนบันทึกใช้การจดจำและการสืบปฏิบัติแทนการบันทึกด้วยอักษร การแต่งกายของสตรีไทแถบนี้แตกต่างจากคนไทลุ่มน้ำอื่นๆ คนฮัวเหยาไท่นั้นไม่เฉพาะการตกแต่งผ้าส่วนเอวเท่านั้นที่คนกลุ่มอื่นขนานนามว่าเอวดอกไม้ แต่เมื่อผู้หญิงสวมใส่ชุดแล้วจะสังเกตว่าเสื้อผ้าที่สวยงามเหมาะกับสรีระของหญิงไทนั้น (ไม่อ้วนไม่ผอม ไม่สูงไม่เตี้ย) มองทั้งหมดแล้วเหมือนดอกไม้ และยังได้ขึ้นชื่อว่าเป็นชุดชนเผ่าที่มีความสวยงามมาก แต่ปัจจุบันมีเฉพาะคนแก่อายุ 60 ปีขึ้นไปแต่งตัวประจำเผ่าในชีวิตประจำวัน นอกเหนือจากนี้ก็จะสวมใส่เมื่อมีงานประเพณีชุดของไทเงี้ยวและไทหยามีความยากและละเอียดในการตัดเย็บตกแต่ง คนแก่หลายคนได้จัดเตรียมชุดประจำกลุ่มตนไว้ให้ลูกเนื่องจากหาผู้ตัดเย็บได้ยากในอนาคตอันใกล้ ชุดแต่งกายของผู้หญิงฮัวเหยาไทมีความประณีตงดงามและวิจิตรบรรจงปักแซมสีเส้น โดยเฉพาะผ้าคาดเอวที่มีหลากสีในผืนเดียวกัน และประดับตกแต่งด้วยเงินเป็นรูปดอกไม้เล็กๆ ห้อยระย้าเต็มสายคาดเอว ชุดไทเงี้ยวสำหรับผู้หญิงประกอบด้วยผ้าพันขา เสื้อ เสื้อแจ็กเก็ตตัวสั้น กระโปรง ผ้าคลุมกระโปรง (คลุมด้านหน้ากระโปรงคล้ายผ้ากันเปื้อนแต่ปกลดตาย) ผ้าคาดเอว ผ้าโพกหัวหรือหมวก แต่ละชิ้นประดับลวดลายด้วยการปักผ้าและพวงดอกไม้เล็กๆ ที่ทำด้วยเงิน แต่สำหรับชุดเสื้อผ้าของผู้ชายนั้นคล้ายคลึงกับคนไทกลุ่มอื่นๆ ดังเช่น ไทลื้อ ไทไตคง ไทใหญ่ ไทล่านนา

ชาวบ้านเล่านิทานเกี่ยวกับเผ่าไทว่า “แรกเริ่มนี้คนไทยอยู่ด้วยกัน ทั้งคนไทสิบสองปันนา ไทเต๋องง คนไทที่เมืองไทย เมื่อเดินทางแยกย้ายคนไทเต๋องง ไทลื้อ ไทยก็ชนแต่มีใจไปกับพวกเขาด้วย แต่คนฮัวเยาไท้นำแต่เสื้อผ้ามา และเพียงเสื้อผ้าก็มีน้ำหนักมากแล้วจึงไม่ได้เอาแต่มีมาด้วย คนไทที่นี้จึงมีแต่วัฒนธรรมเสื้อผ้าการแต่งกายที่สวยงาม” (ชาวบ้านฝ่ายกานจวงบ่าจื่อ, การสัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2554) คนฮัวเยาไททราบดีว่ากลุ่มคนไทในยูนนานตั้งถิ่นฐานกันอยู่ ณ บริเวณใดบ้าง นับถือศาสนาอะไร และแต่ละกลุ่มมีตัวอักษรภาษาของตน ถึงแม้ฮัวเยาไทจะไม่มีตัวเขียน แต่มีเสื้อผ้าสตรีที่แตกต่างจากคนไทกลุ่มอื่นซึ่งเป็นชุดที่ประณีตงดงามอันถือได้ว่าเป็นเกียรติและความภูมิใจ

ไทลื้อ แต่งกายด้วยชุดกางเกง เสื้อแขนยาวตัวใหญ่หลวม ไม่ปักสีสันทดลายมากนัก กางเกงขาตรงขนาดใหญ่เหมาะสมกับตัวเสื้อ ใส่ผ้าเคียนหัวโดยพื้นฐานเสื้อเป็นสีฟ้าและสีน้ำเงิน ชุดของชาวไทลื้อนี้ยังใส่กันโดยทั่วไปในชีวิตประจำวัน ยกเว้นวัยรุ่นและคนที่ต้องทำงานในหน่วยงานราชการและเอกชน ทุกกลุ่มนั้นมีเพียงผู้หญิงที่ยังคงใส่ชุดของตนในวาระต่างๆ ผู้ชายจะใส่ชุดแบบตะวันตก ยกเว้นโอกาสพิเศษ ดังเช่น การแสดงในงานเทศกาล ทั้งของหมู่บ้านและอำเภอ

ภาษาจากฮัวเยาไทสื่อสารกันได้อย่างเข้าใจ ทั้งนี้สำเนียงของแต่ละกลุ่มมีเอกลักษณ์ ไม่เหมือนกันเสียทีเดียว ไทหย่าออกเสียงสูงกว่าไทจั่งและไทจั้ง คำพูดเป็นลักษณะการผสมผสานระหว่างคำในภาษาลาวและคำเมืองภาคเหนือ ฮัวเยาไทในหยวนเจียงและซินผิงสนทนาระหว่างกันได้ด้วยสำเนียงภาษาของตน ส่วนไทลื้อ

ใช้ภาษาจีนเป็นสื่อกลางในการสนทนากับคนไทกลุ่มอื่น เนื่องจากภาษาและสำเนียงแตกต่างจากกลุ่มฮัวเยาไทที่เข้าใจได้ไม่มากนัก แต่จะพูดภาษาของตนในระหว่างกลุ่มไทล่าด้วยกัน ความแตกต่างด้านภาษาบางประการที่พบดังเช่น คนไทล่าเรียก ผู้หญิงเล่นน้ำฮัวเยาไทเอ่ยว่า แม่หญิงเล่นน้ำ ศาสตราจารย์เสมอชัย พูลสุวรรณ (2547) แฉงรายละเอียดเรื่องสาขาภาษาของไทกลุ่มแม่น้ำแดงหนึ่งในข้อต่างๆ กล่าวว่า “ไทล่าพูดภาษาไทยที่มีความใกล้เคียงมากเป็นพิเศษกับภาษาของปู้หนงซึ่งเป็นกลุ่มหนึ่งของจ้วง กลุ่มจ้วงยังมีกลุ่มปู้ไท ปู้ยี้ ปู้โย้ย ปู้ไย ฯลฯ ปู้คือผู้ หมายถึง คน” ไทล่าเองก็คือจ้วงกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่า หนง

ศาสตราจารย์เสมอชัย พูลสุวรรณ ยังได้จำแนกภาษาถิ่นตระกูลไทเป็น 2 สาขาหลักโดยยึดแนวแม่น้ำแดงแบ่งเขตภูมิศาสตร์ทางภาษา คือ “สาขาตะวันตกเฉียงใต้ที่ส่วนใหญ่เรียกชื่อกลุ่มตนโดยใช้คำนำหน้าว่า ‘ไต’ ตั้งถิ่นฐานทางฟากตะวันตกของแม่น้ำแดงและอีกกลุ่มหนึ่งที่ตั้งถิ่นฐานยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแดง ซึ่งพูดภาษาถิ่นตระกูลเดียวกัน แต่อยู่ในสาขาเหนือและกลางที่จำนวนมากเรียกชื่อกลุ่มของตนเองโดยใช้คำนำหน้าว่า ‘ปู้’ หรือ ‘คน’” ในด้านความหลากหลายของภาษา ศาสตราจารย์เสมอชัยระบุข้อสังเกตของนักภาษาศาสตร์ว่า “ภาษาถิ่นตระกูลใต้ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำแดง (ปู้หรือผู้ เช่น ปู้ยี้ ปู้โย้ย ฯลฯ, ผู้เขียน) มีความหลากหลายมากกว่า ภาษาถิ่นตระกูลเดียวกันทางฟากตะวันตกของแม่น้ำ (ไตหรือไท เช่น ไทดำ ฮัวเยาไต/ไท ฯลฯ, ผู้เขียน) แสดงให้เห็นว่าภาษาตระกูลดังกล่าวน่าจะมีพัฒนาการอยู่ในพื้นที่ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำแดงมาเป็นระยะเวลายาวนานกว่าในพื้นที่

ปากตะวันตกของแม่น้ำสายเดียวกัน นักวิชาการหลายท่านแสดง
เหตุผลและหลักฐานต่างๆ กัน ประमाणการกันว่า ผู้คนที่พูดภาษาถิ่น
ตระกูลไท น่าจะเพิ่งเผยแพร่เข้ามาสู่ภาคตะวันตกของญูนนาน
และภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ตอนบน เมื่อราวในระหว่างคริสต์ศตวรรษ
ที่ 7-11” ภาษาตระกูลกะได กลุ่มไทซึ่งเป็นแขนงย่อยของสาขา
คำ-ไท ในกลุ่มไทนี้ประกอบด้วย กลุ่มย่อยเหนือ กลาง และ
ตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งกลุ่มภาษาไทย ลาว ฉาน ไทดำ ไทแดง
ไทขาว และอาหมจัดอยู่ในกลุ่มหลังนี้ด้วย

คนไทกลุ่มนี้ชื่นชอบการขับร้อง ผู้เชี่ยวชาญด้านการแต่งเพลง
และร้องเพลงเรียกว่า หมอคำ ร้องเพลงเรียกว่า ฮ้องคำ
เครื่องดนตรีเอกคือ ดั้งต่อง ลักษณะคล้ายพิณมีสามสายทำจาก
หนัง และสามารถดีดไปมาได้เป่าประกอบการร้องเพลงได้เสมอ
ทำนองร้องมีลักษณะคล้ายเพลงภูไทผสมหมอลำของภาคอีสาน
ถึงแม้ปัจจุบันจะเขียนคำไทในรูปอักษรจีน แต่คนยังชอบใช้วิธีจดจำ
และร้องกันสดๆ โดยแต่งเนื้อร้องขึ้นในหัวอารมณ์ปัจจุบัน
นอกจากเพลงจีบเกี่ยวระหว่างหนุ่มสาวแล้ว ยังมีเพลงที่บรรยายถึง
ถิ่นฐานบ้านของตนว่ามีสิ่งใดดีงามบ้าง หรือพรรณนาถึงการเดินทางจาก
เมืองหนึ่งไปยังเมืองหนึ่งผ่านสถานที่ใดบ้าง ร้องกันโดยไม่ต้องท่องจำ
แต่สามารถด้นสดได้ เพลงที่ร้องกันทั่วไป อาทิ เมืองไทเฮามีน้ำล้น
ตะวันเมืองไท เชียงอ่อน มีวันดีหัวใจบ่เซียงเฒ่า เป็นต้น ดังเช่น
คุณยายคนไทหย่าอายุ 94 ปี เกิดอยู่แถบโม้ซาใกล้จีนผิงมาแต่งงาน
กับชายไทหย่าเมืองหยวนเจียง อยากกลับบ้านเกิดของตนแต่อายุ
มากแล้ว ร้องเพลงรำพึงถึงญาติพี่น้องทางฝั่งบ้านเกิดว่าแข่งขานไม่
ตามัวแล้วกลับบ้านไม่ได้ พรรณนาการเดินทางตั้งแต่การเริ่มต้น

เดินทางจากเมืองหยวนเจียงกลับไปบ้านจะต้องพบอะไร ผ่านสถานที่ใดบ้าง

ถิ่นฐานของคนแถบนี้ตั้งห่างไกลแยกจากกลุ่มคนไทส่วนใหญ่ที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มใหญ่และตั้งถิ่นฐานไม่ห่างกันนัก เช่น ไทใหญ่ ไต๋คงและฉาน ลื้อสิบสองปันนา ลาว ไทดำ และไทขาวสิบสองจุไท ฯลฯ พุทธศาสนาแผ่ขยายเมื่อช่วงศตวรรษที่ 12-15 มายังดินแดนคนไทยกวันบริเวณนี้ คนไทชินผิงและกลุ่มไทในลุ่มแม่น้ำแดงจึงยังคงบูชาผีธรรมชาติอันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของตน ศาสนาเป็นเค้ามูลแห่งประเพณี วัฒนธรรมและพิธีกรรม วัฒนธรรมประเพณีของคนไทลุ่มแม่น้ำนี้จึงเกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติที่ยึดโยงกับชุมชนแม่น้ำ ต้นไม้ ภูเขา ป่า หมู่บ้าน และนาข้าว การนับถือบูชาบรรพบุรุษและธรรมชาติเป็นศาสนาแต่เดิมมา (Animism และลักษณะคล้ายคลึงกับลัทธิเต๋าที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ เป็นความเชื่อทางศาสนาดั้งเดิมของคนจีนซึ่งคนไทแถบนี้อาจรับความเชื่อที่คล้ายคลึงนี้เข้ากับแนวคิดของตน) ถือว่าธรรมชาติมีชีวิตไม่ทำร้ายเขา เขาก็ไม่ทำร้ายเรา ความคิดเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น พิธีไหว้ผีของหมู่บ้านประกอบพิธีกรรมในป่าของชุมชน บริเวณต้นไม้อใหญ่เพื่อบูชาผีเทวดาต่างๆ ปัดเป่าผีร้ายให้พ้นไปจากหมู่บ้านให้หมู่บ้านมีสุขสงบและอุดมสมบูรณ์ รวมถึงกิจกรรมที่เกี่ยวกับการบูชาผีไร่ผืนนา พิธีกรรมไหว้ขวัญข้าว เชิญขวัญข้าวเข้าหมู่บ้านและบ้านเรือน และการเคารพน้ำ

กลุ่มคนไทก็ยังนับถือธรรมชาติ นับถือต้นไม้ใหญ่ แม่น้ำ ป่า ถือว่าธรรมชาติมีชีวิต ไม่ทำร้ายเขา เขาก็ไม่ทำร้ายเรา และทุกพิธีกรรมมีความเกี่ยวข้องกันมา ความคิดเกี่ยวกับการรักษา

สิ่งแวดล้อมถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น คนไท่นับถือต้นไม้ใหญ่ พิธีกรรมไหว้ผีของหมู่บ้านก็ทำในป่าที่มีต้นไม้ใหญ่เพื่อบูชาเทวดาและผีต่างๆ ปัดเป่าผีที่ไม่ดีให้พ้นจากหมู่บ้านและให้หมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ โดยให้ความสำคัญกับที่นาและแม่น้ำด้วย แต่คนไทปัจจุบันห่างแม่น้ำไม่ได้หากินกับแม่น้ำก็ลืมธรรมชาติไป

อีกกลุ่มคนที่เรียกตนเองว่า ไต/ไท และมีบทบาทในเมืองหยวนเจียงมาแต่อดีต ไทเล่า ทว่ามีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มฮัวเหยาไททั้งด้านภาษา การแต่งกาย และที่มา ประวัติความเป็นมาซึ่งเข้ามาภายหลังกลุ่มไทอื่นในแถบนี้ พวกเขา นับถือวีรบุรุษชื่อหนงจื่อเกา (Nung Zhigao) เป็นบรรพบุรุษที่ได้รับการกล่าวถึงด้วยความภาคภูมิใจ หนงจื่อเกามีถิ่นฐานเดิมแถบเมืองกวางหนาน (เมืองเวินชาน เขตปกครองตนเองจ้วงและเหมา เขตมณฑลยูนนาน ติดต่อกับมณฑลกลางสีในปัจจุบัน) เป็นคนเผ่าจ้วงพูดภาษาตระกูลไท-กะได เมื่อปี ค.ศ. 1052 ได้นำผู้คนต่อต้านการปกครองของอาณาจักรซ้อง และสามารถรบชนะหลายครั้งหลายครา แต่ด้วยการปราบอย่างหนักจึงต้องพ่ายแพ้แก่กองทัพอันยิ่งใหญ่ของราชสำนักจีน นักรบแตกทัพกระจัดกระจายไปหลายทิศทาง บางส่วนยังคงอยู่ที่เดิมคือกวางหนาน และเรียกตนเองว่า ปู้หนง จนกระทั่งปัจจุบันนี้ บางส่วนของปู้หนงโดยการนำของหนงจื่อเกาได้พาผู้คนมายังทางตะวันตกของกวางหนานจนถึงเมืองหยวนเจียง และตั้งหลักปักฐาน ณ บริเวณนี้ กลุ่มคนที่มานี้เรียกตนเองว่า ไทเล่า หมายความว่า ผู้ที่มาทีหลัง แต่คนไทที่อยู่หยวนเจียงมาก่อนแล้วเรียกไทเล่าว่า ข่าเล่า ซึ่ง ข่า มีความหมายว่า จีน

เมื่อประมาณ 900-950 ปีก่อนยุคซ่งในเมืองหยวนเจียง

มีชนเผ่าหนึ่งลงหลักปักฐานมายาวนานผ่านหลายราชวงศ์ทั้ง รัชสมัยซ่ง หยวน หมิง ชิง และสมัยหมิงโกว (ซุนยัตเซ็น) ราชสำนัก ได้บันทึกลักษณะความเป็นอยู่ของคนกลุ่มนี้ หลังจากสมัยซุนยัตเซ็น ก็ไม่ปรากฏว่ามีคนหนึ่งแล้ว นักวิชาการค้นคว้าข้อมูลศึกษาด้าน วัฒนธรรมของหยวนเจียงพบว่า หลังจากราชวงศ์ถังผ่านไปหลาย ร้อยปี คนหนึ่งอาศัยอยู่กับกลุ่มคนไทในหยวนเจียง (หนึ่งเป็น สาขาหนึ่งของจ้วง) ในสมัยราชวงศ์ถังคนหนึ่งเรียกหัวหน้าของ ตนว่าหงจื่อเกา หงจื่อเกาพาผู้คนมายังเมืองหยวนเจียงและ เห็นว่าเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ดินดี น้ำดี มีแม่น้ำสามสาย ภูเขาล้อมรอบ ถือได้ว่าเป็นสถานที่ที่ดีที่สุด เมื่อมีศัตรูมารุกรานก็จะต่อสู้ได้ง่าย เพราะมีภูเขาล้อมรอบเมือง อีกทั้งมีอาหารบริบูรณ์ ทหารและผู้คน ได้เคยติดินดี ที่นี้มีคนไทตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วจึงจะสร้างเมือง ขึ้นที่นี่ คนหนึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ที่ทิศตะวันออกและตะวันตก และขอบแดนของเมืองหยวนเจียง คนหนึ่งทำมาหากินโดยการทำนา สร้างชลประทาน และทอผ้า เมื่อหงจื่อเกาเสียชีวิตได้สร้าง สุสานไว้ใต้ภูเขาเวินปี แต่สร้างหลุมศพหรือสุสานไว้หลายแห่ง เพราะกลัวว่าจะมีคนมาขุด ทุกปีคนหนึ่งที่อยู่ใกล้ภูเขาเวินปี ต้องไปเซ่นไหว้ผีภูเขา ผีน้ำ ผีข้าว ผีบรรพบุรุษ ราชวงศ์หยวนดูถูก คนเผ่านี้ คนหนึ่งเองก็ไม่ชอบราชวงศ์ (ไป หยุน, การสัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2554)

หนังสือบันทึกเกี่ยวกับไทเล่ากล่าวว่า ชายแซ่เนาแต่งงานกับ หญิงแซ่เตาและผู้ชายมาอยู่บ้านผู้หญิงกับพ่อแม่ฝ่ายหญิง ผู้ชายใช้ แซ่เดียวกับผู้หญิง คนหนึ่งและคนไทมีแซ่สำคัญที่ใช้กันทั่วไปคือ แซ่เตา (หรือท้าว) แซ่เฟ่ง แซ่เนา แซ่เป่ ส่วนมากคนแซ่เนาเป็น

หยวนเจียงสุหรือผู้ปกครองหยวนเจียงที่ได้รับแต่งตั้งจากราชสำนักเมื่อถึงราชวงศ์หมิงคนแซ่นาจำนวน 18 คน ได้เป็นหยวนเจียงสุพอถึงปลายราชวงศ์หมิงคนแซ่นาจอด้านราชวงศ์ชิงให้การสนับสนุนหมิง ขุนนางจีนชื่ออู่ชานกั๊ว ปราบปรามผู้สนับสนุนราชวงศ์หมิงและต่อสู้กับคนแซ่นาจหยวนเจียงสุ คนแซ่นาจแพ้งจึงเผาตนเองตายในจวนที่ทำงาน หลังจากนั้นก็ไม่มีหัวหน้าเป็นคนหนงอีก ในสมัยขุนยัดเซ็นไม่ค่อยมีคนหนงอาศัยในเขตเมือง หมู่บ้านที่อยู่ไกลมากจึงจะมีคนหนง ผู้หญิงใส่เสื้อและกระโปรงตัวใหญ่สีดำ อาศัยอยู่ริมแม่น้ำเรียกว่าไทล่า หลังจากสมัยปลดแอก (ยุคเหมาเจ๋อตุง) ให้ชนเผ่าต่างๆ เสนอว่ากลุ่มของตนเป็นชนเผ่าใด คนหนงเลือกเป็น คนไทหรือคนไต เรียกตนเองว่า ไทน้ำหรือส่วยไท และโดยทั่วไปเรียกตนและกลุ่มตนว่าไทล่า ส่วนคนไทกลุ่มอื่นๆ เรียกขานคนกลุ่มนี้ว่าคนหล้าหรือจ้วง หนงจึงถือว่าตนเป็นไทอย่างเป็นทางการแต่นั้นมา

คนเผ่าหนงเป็นชนเผ่าที่มีประชากรจำนวนมาก หนงจื้อเกาส่งประเทศหนานเทียน หลังจากราชวงศ์ซ่ง หมิง และชิง หนงจื้อเกาไปอยู่ที่กวานหนาน คนรุ่นหลังมาก็รับช่วงเป็นหัวหน้าเผ่าหนง คนหนงมีประเพณีจับปลา การทำอาหาร และการสร้างเรือสำหรับภาษาที่ใช้ในปัจจุบันนั้นยังคงเหมือนในสมัยของหนงจื้อเกา ในบรรดากลุ่มคนไทในหยวนเจียง ไทล่ามีการแต่งกายที่ต่างจากกลุ่มคนไทในบริเวณเดียวกัน สตรีมีโครงสร้างสรีระที่ใหญ่และแข็งแรงกว่าสตรีไทโดยทั่วไป สื่อสารกันเข้าใจได้น้อยคำ จึงใช้ภาษาจีนเป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างกลุ่มคน

ในหนังสือโบราณ หยวนเจียงฟูชื่อเขียนถึงคนไทล่าว่า “คนในหยวนเจียงเหมือนกับคนที่กวานหนาน ไม่ถอดรองเท้าบนที่สูง

(เข้าบ้าน) กินสุนัขและหนูตัวเล็ก ผู้หญิงใส่เสื้อยาว กระโปรงยาว ผู้ชายมีปืน (Rifle) อยู่ในมือติดตัวไว้เสมอ มักคิดการต่อสู้กับศัตรูพวกโลโล (หยี) ชอบการต่อสู้แต่ไม่สามารถเข้าโจมตีหรงสันได้” หรงสันคือไทลา หมายถึงคนของหรงจือเกา ในหรงนเจียงไม่ได้มีแต่เฉพาะคนเผ่าไทเท่านั้น แต่ยังมีอีก 2 เผ่าที่สำคัญดังที่กล่าวแล้วคือ เผ่าฮานี (Hani) หรือที่คนไทยรู้จักในนาม อาข่า และชนเผ่าหยี (Yi) ชาวหย้ออาศัยอยู่บนสุดของภูเขา แต่เดิมชอบการล่าสัตว์และการต่อสู้ บุชาพระอาทิตย์ ไฟ เสื้อ ชาวฮานีอาศัยอยู่ส่วนกลางของภูเขา ชาวฮานีเป็นคนกลุ่มคนแรกเริ่มในหรงนเจียง สำหรับพื้นที่ลุ่มคนไท มักอาศัยซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณตัวเมืองปัจจุบัน ในทุกวันนี้ทุกเผ่าหลายครอบครัวมาอยู่ร่วมกันบนที่ราบ อีกทั้งชาวจีนฮั่นทั้งจากมณฑลยูนนานและมณฑลอื่นๆ อพยพโยกย้ายมาทำการค้าขายในตัวเมืองมากขึ้นจึงไม่ค่อยเห็นคนพื้นเมืองเท่าใดนัก และยังมีชาวจีนโพ้นทะเลจากอินโดนีเซียที่รัฐบาลจีนต้อนรับกลับบ้านหลังจากเกิดความรุนแรงที่มีต่อคนจีนเหล่านี้ในประเทศอินโดนีเซีย ช่วงปี ค.ศ. 1998

รูปทรงบ้านของไทแถบลุ่มแม่น้ำแดงตอนบนเป็นลักษณะกล่องทรงสูง ตัวบ้านประกอบด้วยส่วนที่ทำด้วยดินและอิฐดิบไม่เผา ก่อสูงตรง ลักษณะบ้านคล้ายคลึงกับแบบบ้านของชาวจีนฮั่น และชาวหยี่ในพื้นที่ราบบริเวณเดียวกันนี้ แต่แตกต่างจากรูปทรงบ้านของชาวไทถิ่นแม่น้ำแดงตอนล่างที่สร้างเป็นเรือนไม้ยกสูง

ตัวบ้านก่อสูงตรงตั้งอาคาร มองจากภายนอกไม่เห็นการแบ่งชั้น แต่จะสังเกตชั้นบ้านได้จากหน้าต่างบานเล็กเป็นช่องอยู่ทุกด้านของตัวอาคาร โดยมากแบ่งเป็น 2 ชั้น ชั้นล่างบ้านพื้นฉาบด้วยดิน และเป็นที่ตั้งของส่วนพื้นที่ที่สมาชิกในครอบครัวใช้ร่วมกันซึ่งไม่ได้

จัดแบ่งกันเขตเป็นส่วนของห้องต่างๆ เป็นพื้นที่กว้างโล่งที่เป็น ส่วนของโถะทานข้าว ถัดจากส่วนนี้บางบ้านทำเป็นพื้นที่ต่าง ระดับต่ำลงมาเพื่อจำแนกเป็นบริเวณครัวซึ่งมีการจัดวางอุปกรณ์ การครัวไว้เป็นส่วน เช่น จัดวางพื้นไวมุมตรงข้ามห่างจากเตา บริเวณประกอบอาหาร ที่แขวนและวางภาชนะทำครัว ตั้งยาว บริเวณโถงครัวเพื่อจัดเตรียมอาหาร พื้นที่นี้จะอยู่ฝั่งมุมของบ้าน เข้าสู่ส่วนกลางของบ้านเป็นที่ของโซฟาตู้โทรทัศน์และผอนคลาย บางหลังแบ่งส่วนเป็นห้องนอนให้ผู้สูงวัยในบ้านหรือห้องเก็บของ ขนาดเล็ก บันไดขึ้นชั้นบนชิดขอบด้านในบ้าน ชั้นสองแบ่งเป็น ห้องนอนและบางโอกาสห้องหนึ่งเป็นที่เก็บข้าวของครอบครัว ภายในห้องมีกระพ้อมขนาดใหญ่มากทำด้วยไม้ไผ่สานไว้เก็บ ข้าวเปลือก แม้บ้านจะมีรูปแบบกล่องสูง มีหน้าต่างบานเล็ก ด้านละ 2-3 ช่องบาน แต่ภายในบ้านไม่มีกลิ่นอับหรือมีความอับชื้น เหนือชั้นสองเป็นหลังคาตัด บางหลังมีผนังเตี้ยทั้ง 4 ด้าน พื้นที่ ลานกว้างนี้เพื่อ ตากผ้า ตากพืชผลการเกษตร ปลูกพืชสวนครัว และเพื่อประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ

ห้องน้ำตั้งอยู่ภายนอกติดตัวเรือน ห่างจากพื้นที่บ้าน บ้านหรือ โรงเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย เป็ด ไก่ (หมูให้อยู่เป็นคอกภายในโรงเฉพาะ แยกต่างหาก) สร้างก่ออิฐทรงสี่เหลี่ยมเช่นเดียวกับบ้านคน พื้นที่ ไม่เบียดแคบ ช่องหน้าต่างเรียงโดยรอบ บางส่วนของบริเวณบ้านนี้ จัดเป็นที่เก็บฟืนและอุปกรณ์เกษตร

ในหมู่บ้านของคนไทจั้ง ไทจั้ง และไทหย่า มีต้นไม้ใหญ่อยู่ หลายต้นโดยเฉพาะต้นมะขาม และถึงแม้กิ่งของต้นไม้แห้งหล่น ก็ไม่มีผู้ใดนำไปทำเป็นฟืน และจะไม่ตัดต้นไม้ใหญ่เหล่านี้ เนื่องจาก

เป็นที่อยู่ของผีบรรพบุรุษ คนไทกลุ่มนี้มีปฏิทินของตนซึ่งแตกต่างจากอื่นหรือปฏิทินจีนอันที่ใช้ทั่วไป การทำพิธีกรรมจะกำหนดวันเวลาตามปฏิทินของตน เช่น เดือนอ้าย วันมังกร มีพิธีกรรมไหว้บรรพบุรุษ ที่ต้นไม้ใหญ่ในหมู่บ้าน หลายแห่งต้นไม้ใหญ่น้อยอยู่กลางหมู่บ้าน เป็นต้นไม้เก่าแก่อายุยืนนาน บางหมู่บ้านต้นไม้มีอายุนานกว่า 300 ปี ดังเช่น ต้นมะขามที่หมู่บ้านนาลู่ ต้นไม้นี้เป็นที่อยู่ของวิญญาณบรรพบุรุษซึ่งเป็นผู้สร้างหมู่บ้านนั้นๆ เรียกว่า เจ้าเสื้อ การประกอบพิธีกรรมมีข้อห้ามตามแนวปฏิบัติแต่โบราณ คือ ห้ามผู้หญิงเข้าร่วมหรือแม้แต่ผู้ชายที่ภรรยากำลังท้องก็ห้ามร่วมงานเช่นกัน ขณะประกอบพิธีกรรม ผู้ร่วมพิธีห้ามพูดเล่น หยอกล้อ และส่งเสียงดัง ห้ามทำงานในวันนี้ ห้ามกระทำการใดที่ก่อให้เกิดเสียงดัง และมีขั้นตอนในการทำพิธีดังนี้ เจ้าบ้านหรือหัวหน้าหมู่บ้านหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้จัดการงานพิธี พร้อมชายหนุ่มอีก 4 คน อาบน้ำให้สะอาดและใส่เสื้อผ้าสะอาด หัวหน้าหมู่บ้านใส่เสื้อสีแดงและสวมหมวกสีแดง เริ่มทำพิธีช่วงเช้าขณะที่ยังไม่มีแดด นำอาหารคาวหวานเช่นไข่ ไหว้ โดยเฉพาะหมูดำ พร้อมทั้งตาแหลวที่แต่ละครอบครัวนำมาร่วมพิธีและตาแหลวหมู่บ้าน 4 อันซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าตาแหลวทั่วไป ผู้ใหญ่บ้านกล่าวเช่นไฉว่า ขอให้หมู่บ้านมีอาหารและผลผลิตอุดมสมบูรณ์ คนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข สัตว์เลี้ยงไม่มีโรคภัย ทุกคนก้มกราบเจ้าเสื้อ ผู้ชายฆ่าหมูดำที่เตรียมไว้ในบริเวณนั้นแล้วทำกับข้าวกินด้วยกัน เมื่อกินเสร็จแล้วนำอาหารที่กินไม่หมดกลับไปให้คนที่บ้านตนเองกิน หลังจากเสร็จพิธี แต่ละคนนำตาแหลวกลับไปติดไว้บนประตูหน้าบ้านของตน ผู้ชาย 4 คนนำตาแหลวของหมู่บ้านไปติดตั้งไว้ที่ประตูหมู่บ้านทั้งสี่ทิศเพื่อป้องกันสิ่งเลวร้าย

ต่างๆ เข้ามาในหมู่บ้าน วันนี้ห้ามคนนอกเข้าหมู่บ้าน ห้ามคนในหมู่บ้านออกไปข้างนอก คนนอกหมู่บ้านเห็นตาเหลวที่ประตูหมู่บ้าน จะทราบว่ามีคนเช่นเจ้าเสือจะไม่เข้าหมู่บ้านนั้น แต่ถ้าจำเป็นต้องเข้ามาต้องนำเงิน ของกินของใช้มาให้หมู่บ้าน

ตรงใจกลางหมู่บ้านจะมีหอสีชาวลือว่าเป็นที่สถิตของเจ้าเมือง แต่ละปีมีการเซ่นไหว้เจ้าเมือง เรียกว่า เซ่นผีเจ้าเมืองจั้ง เป็นผีใหญ่สุดในบรรดาผีวิรบุรุษทั้งปวง ในการเซ่นไหว้นั้นนอกจากอาหารทั้งควาวหวาน น้ำชา ผ้า 8 ผืน แล้วยังฆ่าหมูอีกหนึ่งตัว ทั้งนี้หมูตัวนี้ถ้าเป็นของผู้ใด ชาวบ้านต้องช่วยกันจ่ายเงินหรือจ่ายเป็นข้าวให้แก่เจ้าของหมูด้วย เมื่อฆ่าหมูแล้วทำกับข้าวกินร่วมกัน เนื้อหมูที่กินไม่หมดนำกลับบ้านของแต่ละคน ในพิธีกรรมนี้เจ้าบ้านจะขอพรเจ้าเมืองจั้งให้คุ้มครองรักษาหมู่บ้าน ผู้คน สัตว์เลี้ยง ป้องกันสิ่งร้ายใดๆ ไม่ให้เข้ามาทำอันตรายแก่หมู่บ้าน และขอให้อาหารการกินพร้อมทั้งพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์

การเซ่นไหว้ผีโฮ่ผีนา ผีที่คุ้มครองไร่นา ทุกคนต้องเคารพ เช่นเดียวกับงานข้างต้นคือ เฉพาะผู้ชายที่เข้าร่วมพิธีกรรม เจ้าบ้านเป็นผู้จัดเตรียมงานและอาหาร เหล้า 16 แก้ว ข้าว 16 จาน ตะเกียบ 16 คู่ พร้อมทั้งตาเหลวขนาดใหญ่อีก 2 อัน โดยแต่ละอันแขวนทางหมูไว้ด้วย ทั้งหมดนี้จัดวางบนโต๊ะหรือตั้งขนาดใหญ่ตั้งไว้หน้าต้นไม้ใหญ่ 2 ต้นที่ยืนอยู่คู่กัน ในการถวายเหล้านั้นให้ปู่ตายเป็นผู้ถวาย เจ้าบ้านหรือผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้กล่าวคำเซ่นไหว้ทำพิธีไหว้ร่วมกันทั้งเข้าบายที่ทุ่งนาสองแห่งโดยเลือกทุ่งนาพื้นที่กว้างๆ และมีข้าวมากๆ แล้วปักตาเหลวที่เตรียมไว้ในทุ่งนาทั้งสองแห่ง

ประเพณีสำคัญของคนไทยแถบนี้คือ ประเพณีกักยาง เปรียบได้กับตรุษจีนของคนอื่น หรือเป็นวันปีใหม่ของคนไทย งานนี้ดำเนินต่อเนื่อง 5-6 วัน คนในหมู่บ้านจะไม่ทำงานและไม่ออกจากหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 เดือนอ้าย ผู้ชายออกไปตักน้ำในบ่อน้ำของหมู่บ้าน 2 ถัง แล้วหอบกลับบ้านตัวเอง วันนี้ผู้หญิงไม่ต้องทำงาน ผู้ชายเป็นผู้ทำงานบ้านทุกอย่าง แต่ไม่ต้องทำกับข้าว ให้กินข้าวที่เหลือหรือจัดไว้ตั้งแต่เมื่อวาน และคนจะอยู่บ้านของตัวเอง ไม่ไปบ้านคนอื่น วันที่ 2 ผู้ชายสี่คนช่วยกันทำชิงช้า 2 อัน ปีนักษัตรก็ผลัดเปลี่ยนกันทำ ในหมู่บ้านมีพื้นที่นารวมขนาด 1.5 ไร่ (1 ไร่ ประมาณ 0.4 ไร่) เป็นนาดี หลังจากงานกักยางจึงออกจากบ้านและเริ่มทำงานได้ ผู้ชายแต่ละบ้านหิ้วตะกร้าที่ใส่อาหารที่ทำด้วยผัก 4 จาน ไปฉลองร่วมกับผู้ชายคนอื่นในหมู่บ้านที่บริเวณเสื่อบ้าน และในวันที่ 7-8 ผู้ชายออกจากหมู่บ้านไปล่าสัตว์ ส่วนผู้หญิงจับปลา นำสัตว์ที่จับได้ทั้งหมดมารวมกันที่ลานหมู่บ้านทำอาหารกินร่วมกัน หลังจากนั้นทุกคนเริ่มทำงานของตน คนไทยแต่ละกลุ่มอาจมีขั้นตอนพิธีการต่างกัน เช่น ไทยจิ้ง บ้านเหล่า จัดงานนี้ 10 วัน ในวันสุดท้ายแต่ละครอบครัวจะนำกิ่งสนวางไว้ชั้นบนของบ้าน จัดขนมที่ทำจากแป้งข้าวเป็นรูปวงกลม 2 อันไปเซ่นไหว้ผีป่า วันที่ 1 เดือนอ้าย ต้มผักใส่เนื้อ 1 จาน ขนมบัวลอยทำด้วยแป้งข้าวเหนียวใส่ไส้ 1 ถ้วย ขนมทรงกลมหลายๆ อันวางไว้บนบ้านเพื่อเซ่นผีฟ้าและต้องจุดประทัดด้วย หลังจากนั้นจัดเตรียมอาหารเพื่อเซ่นไหว้ผีเรือนเตรียมบัวลอย 1 ถ้วย พร้อมจุดเทียนหน้าประตูเพื่อไหว้ผีบรรพบุรุษของภรรยาของบ้านนั้นๆ วันที่ 1 เดือนอ้ายนี้ ทุกคนไปกินข้าวฉลองร่วมกันที่ได้ต้นไม้ใหญ่หรือเจ้าเสือ แต่ละครอบครัวนำอาหารประกอบด้วย เนื้อหมู 2 จาน ผัก 2 จาน ผู้ใหญ่บ้านนำอาหารที่เป็น

น้ำมันหมู่มากให้โต๊ะละ 1 จานทุกโต๊ะ วันที่เหลืออีกหลายวัน เป็นวันพักผ่อนหยุดทำงาน วันที่ 7-8 เดือนอ้ายเป็นวันล่าสัตว์ เลือกทิศที่เป็นมงคล และในทิศนั้นเจ้าบ้านและลูกบ้านออกไปจับ นกกระจอกในป่าและนอนพักค้างในป่าเป็นเวลา 4-5 วัน นำนก กระจอกที่ล่าได้แล่นือตากให้แห้งจนกรอบเพื่อนำมากินร่วมกัน ส่วนผู้หญิงไปจับปลาไหล วันต่อมาจากวันล่าสัตว์คือวันว่าเดือนอ้าย และทำพิธีเซ่นไหว้เจ้าเสือโดยนำเนื้อมนกระจอกและต้มปลาไหล ใส่ไข่ไก่ เสร็จแล้วกินอาหารร่วมกันบริเวณต้นไม้ใหญ่หรือเจ้าเสือ ถ้าใครมาร่วมพิธีชำหรือพูดคำไม่ดีไม่สุภาพจะถูกปรับเหล่า 1 กิโลกรัม บนโต๊ะอาหารแต่ละโต๊ะมีหัวนกระจอกต้มสุกวางไว้ หมุนหัว นกกระจอกแล้วปากนกไปหยุดตรงกับใครก็ให้คนผู้นั้นกินเหล่า และคนนั้นจะทำเสียงดังๆ เพื่อให้บรรยากาศครื้นเครง ก่อนกินข้าว ด้วยกันชาวบ้านนำหุ่นไก่ขนาดใหญ่ทำด้วยไม้ไผ่ 2 ตัว หุ่นนี้ต้องมี ทั้งหัว ขา ปีก หาง นำไปยังประตูหมู่บ้านทิศตะวันออก แขนวนุ่นไก่ ลอยไว้นอกประตูและให้หัวไก่หันไปนอกประตูหมู่บ้าน ดิตตาแหลว ไว้ประตูทั้งสี่ทิศ เป็นการห้ามผีร้ายเข้าหมู่บ้าน

พิธีซ่อมบ้าน คือการไล่ผีชั่วร้ายออกจากหมู่บ้าน ถ้ามีผีร้าย จะทำให้คนและสัตว์ในหมู่บ้านเจ็บป่วย มีโรคภัยหรือเสียชีวิต แบบผิดปกติ ไม่ได้เสียชีวิตแบบปกติคือจากไปด้วยความชรา และ มีคนเสียชีวิตกันต่อเนื่องหลายคน ผู้หญิงไม่ได้แต่งงานแล้วตั้งท้อง หรือท้องโดยไม่ได้จัดพิธีแต่งงาน ชาวบ้านทุกคนมาร่วมพิธีไล่ผีร้าย ผู้ทำพิธีแกว่งมีดพราไปรอบหมู่บ้าน และส่งผีออกจากหมู่บ้าน โดยพาสุนัข ไก่ เป็ด ออกไปไกลจากหมู่บ้านแล้วช่วยกันทำอาหาร จากสัตว์เหล่านี้ เมื่อกินอาหารร่วมกันเรียบร้อยแล้ว อาหารที่เหลือ

จะไม่นำกลับหมู่บ้านด้วย และในเดือนยี่หลังตรุษจีน หมู่บ้านทำพิธีจิ้งก่าคือการเซ่นไหว้ผีควั่นวุ้นหรือเจ้ากวนบ้านผู้ดูแลหมู่บ้านในวันนี้มีข้อบังคับที่ฝ่าฝืนไม่ได้ คือคนนอกห้ามเข้า ห้ามพูดคำข่า (ภาษาจีนฮั่น) ไม่ตัดต้นไม้ ห้ามขโมย ไม่ให้ลักขโมยกันกิน นอกจากนี้ยังมีการล้างเฮือนโดยย่ำมดเป็นผู้ทำพิธีและผู้ล้างเฮือนนำตาแหลวมาตีไล่ที่ประตูบ้าน

หมู่บ้านในเขตกันจวงมีผู้สร้างหมู่บ้าน 3 แซ่ คือ แซ่ไป แซ่ฟาง แซ่ฟาง โดยสับเปลี่ยนกันเป็นเจ้าบ้าน เจ้าบ้านคนสุดท้ายชื่อไปเฉาเลียง มีวิธีการเลือกเจ้าบ้านโดยการนำเสื้อของคนทั้งสามแซ่ที่เข้ารับเลือกเป็นเจ้าบ้าน มาเซ่นไหว้หน้าต้นไม้ใหญ่หรือเจ้าเสือ ถ้าเสื้อของผู้ใดมีน้ำหนักมากที่สุดจะได้เป็นเจ้าบ้าน เชื่อว่าผีเจ้าเสื้อสถิตอยู่ในเสื้อจึงทำให้หนัก และในหมู่บ้านแถบนี้มีพิธีกรรมที่เข้าร่วมได้เฉพาะผู้ชาย ส่วนผู้หญิงห้ามเข้าร่วมพิธีกรรม โดยจัดขึ้น 2 ครั้งคือครั้งที่ 1 วันมังกร เดือน 12 ครั้งที่ 2 วันวัว เดือน 4 ให้ฆ่าไก่ 1 คู่ตัวผู้และตัวเมีย เลือกลูกไก่ที่มีขนสีแดงเมื่อฆ่าเสร็จแล้วยิงปืน 3 ครั้ง เจ้าบ้านนำข้าวและเนื้อปรุงสุกเดินเวียนรอบต้นไม้ใหญ่หรือเจ้าเสือ 3 รอบ คนที่มาร่วมพิธีเดินเวียนรอบพร้อมกัน หลังจากนั้นเจ้าบ้านแบ่งข้าวและเนื้อให้แก่เด็กอายุ 10 ขวบก่อนแล้วจึงให้แก่ลูกบ้าน เจ้าบ้านยืนอยู่หลังต้นไม้แล้วตะโกน 3 ครั้งว่า “มังกรเหินฟ้า” ทุกคนขานตามทั้ง 3 ครั้ง หลังจากนั้นเจ้าบ้านสาदन้าและข้าวไปสี่ทิศ โดยมีลูกบ้านผู้ชายจะนำหมวกไปรับข้าว ถ้าใครได้ข้าวมากแสดงว่า จะมีข้าวอุดมสมบูรณ์ในนาของผู้นั้น การกล่าวถึงมังกรนั้นมีความหมายว่า มังกรอยู่บนฟ้าทำให้ฝนตก เมื่อฝนตกก็มีข้าวมาก พิธีกรรมหลายอย่างไม่ค่อยให้ผู้หญิงร่วมด้วย โดยเฉพาะพิธีที่ต้อง

ทำในบริเวณต้นไม้ใหญ่หรือหน้าเจ้าเสือ มีเหตุผลสามัญว่า ผู้หญิง
สບหลาย (พูดมาก) และมีประจำเดือนซึ่งถือเป็นสิ่งสกปรก

การเซ่นผีน้ำของหมู่บ้านในเขตกันจวง แต่เดิมนั้นกันจวงมี
พื้นที่กว้างมาก คนเผ่าหยีอยู่ในบริเวณนี้ ด้วยในหมู่บ้านมีทั้งหนองน้ำ
และทุ่งนา เมื่อคนไทเข้ามาตั้งบ้านเรือนจึงเกิดการแบ่งบริเวณที่
ทำกินและอยู่อาศัยระหว่างสองเผ่า คนหยีใช้ก้อนหินมาเรียง
ซ้อนกันเพื่อแสดงอาณาเขต คนไทนำหญ้ามาผูกกันไว้เพื่อแสดง
อาณาเขตของตนเมื่อเกิดไฟไหม้หลักฐานไม่หลงเหลือเพื่อยืนยัน
เส้นแบ่งเขตแสดงอาณาเขต คนไทจึงเข้าพื้นที่คนเผ่าหยี และได้
มีการเซ่นไหว้ผีน้ำซึ่งถือว่าเป็นผู้ดับไฟและนำความชุ่มชื้นมาสู่
พืชพรรณ ในวันเซ่นไหว้ผีน้ำทุกคนในหมู่บ้านจะไปร่วมกันกินข้าว
ที่บริเวณหนองน้ำของหมู่บ้าน ต่อมาคนไทมาอยู่รวมกันมากขึ้น
ภายหลังคนหยีไม่ได้อาศัยอยู่ในบริเวณนี้อีก ในหนึ่งปีคนไท
เซ่นไหว้ผีดินปีละ 2 ครั้ง ที่ศาลหรือหอผีดินของหมู่บ้าน วันเซ่นไหว้
มีการฆ่าหมู 1 ตัวในบริเวณหอผีดินนี้ เจ้าบ้านเป็นผู้ดำเนินงาน
อาหารที่ใช้ในพิธีกรรมมีอาหารจากผัก 8 ชนิด ไก่ 1 คู่ เหล้า 6
กิโลกรัม โดยทั้งสามอย่างนี้มีหนึ่งครอบครัวเป็นผู้รับผิดชอบ
และผลัดกันจัดเตรียมอาหารในครั้งต่อไป ผู้ชายหนึ่งคนเป็นตัวแทน
ครอบครัวไปร่วมงาน สำหรับครอบครัวที่นำอาหารที่ทำจากผัก
8 ชนิด สามารถไปร่วมงานได้ 2 คน หลังจากการเซ่นไหว้ ผู้ชาย
ที่ไปร่วมงานกินข้าวด้วยกัน ผีหรือเทพเจ้าที่คนไทนับถือ อาทิ
เจ้ากวันดิน เจ้ากวันบ้าน เจ้าต้นไม้ เจ้าน้ำ เจ้าเหือน ผีเห่า (ป่าช้า)
ผีฟ้า ผีหัวเดียว (ผีหัวเดียว) หรือผีภูเขา เจ้าเตาหรือผีเตา เป็นต้น
ทุกบ้านมีเตาประจำครอบครัว บนเตาจะมีหม้อตั้งไว้ตลอดเวลา

เมื่อจะใช้เตานี้จะต้องเช่นด้วยเลือดไก่ คนในบ้านเท่านั้นที่จะทำอาหารจากเตานี้ได้ ถ้าคนภายนอกไปจับเตาจะต้องเช่นขอขมาด้วยเหล้า ไก่ และข้าว และถ้ามีการย้ายสถานที่ตั้งเตาต้องเช่นบอกกล่าวผีเตา เกี่ยวกับเตามีข้อบังคับมาก ปัจจุบันหลายครอบครัวจึงไม่ค่อยมีเตาแล้ว ผีทำให้เจ็บป่วยได้ เช่น ถ้าลูกอ่อนร้องไห้ไม่สบายให้เตรียมอาหารไปเช่นผี บอกกล่าวผีกลางคำให้ไปไกลเสีย อย่ามารบกวน เมื่อคนเจ็บป่วยในบ้าน ปุ่มดย่ามดมาดูที่บ้านว่ามีผีไหม และเป็นผีแบบไหน ถ้ามีผีก็ต้องไปเช่นผีเนื่องจากอาการป่วยเช่นนั้น อาจเกิดจากการผิดผี ไปที่ใดแล้วผีจำหรือผีชั่วเข้าตามมาด้วย ดังเช่นไปภูเขาล้วนตกเขาหรือเจ็บขามาก เป็นต้น

เดือนมิถุนายน เป็นช่วงเทศกาลมะม่วง หยวนเจียงปลูกมะม่วงได้มากที่สุดในประเทศจีน ชาวบ้านบอกว่ามีคนไทที่ไหนต้องมีมะม่วงที่นั่น คนไทยย้ายถิ่นไปอยู่ที่ไหนต้องนำมะม่วงไปด้วย เมื่อนี้อุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชเขตร้อนขึ้นได้ดีจึงเห็น อ้อย พุทรา กล้วย มะม่วง มะลิ มะขาม ข้าวโพด แก้วมังกรเจริญงอกงามอยู่ทั่วไป ปัจจุบันขยายพื้นที่ปลูกลิ้นจี่ ช่วงเทศกาลแต่ละชนเผ่าแต่งชุดสวยงามเต็มยศ จึงเห็นชาวพื้นเมืองมากมายมีสัญลักษณ์คือเครื่องแต่งกายที่แสดงออกถึงความภูมิใจในความเป็นเผ่าพันธุ์ของตนที่จำแนกออกจากกลุ่มอื่นได้อย่างชัดเจน อนึ่งเป็นวันที่ชนทุกกลุ่มสนุกสนานร่วมกันทั้งชาวหยา ฮานี แต่ละชนเผ่ามีกลุ่มย่อยของตน ในงานเทศกาลมีมะม่วงหลากหลายชนิด คนชายเกือบทั้งหมดเป็นคนไทเล่า บางหมู่บ้านมีการจัดงานเทศกาลมะม่วงของหมู่บ้านตนเช่นกัน

ทุกวันนี้ประเพณีจากศาสนาดั้งเดิมของสายตระกูลไทถิ่นนี้

ไม่เห็นได้นัก และไม่อาจรู้ได้ว่าจะกลายเป็นเรื่องเล่าที่คนรุ่นต่อไปจะสนใจหรือไม่ แทบทุกแห่งการไหว้เสื่อบ้านหรือเจ้าบ้านหมดสิ้นไป พร้อมกับการปฏิวัติวัฒนธรรม ประเพณีใดที่มีเจ้าวานหรือเจ้าบ้านเป็นผู้นำไม่มีการสืบต่ออีก เจ้าเสื่อถูกปล่อยให้ยื้นตันอยู่อย่างไม่มีใครใส่ใจนัก เคยเป็นสถานที่ที่คนรุ่นแล้วรุ่นเล่ามารวมตัวกันกินเลี้ยงฉลองทำพิธีกรรม ให้เกียรติบรรพบุรุษ ความเคารพศรัทธายังคงมีอยู่ในใจ ถึงแม้จะไม่มี การเซ่นไหว้อีกแล้ว เช่น การไม่เข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในบริเวณเจ้าเสื่อ ยังคงพื้นที่ของเจ้าเสื่อไว้ แต่เนื่องด้วยหมู่บ้านมีประชากรเพิ่ม จึงขยายพื้นที่อาศัยภายในหมู่บ้านขึ้น เขตเนื้อที่ของเจ้าเสื่อจึงลดเหลือน้อยลงมาก บ้านของคนขยายไกล่เปียดคงต้นไม้ใหญ่ เจ้าบ้านตามระบบคอมมิวนิสต์และสังคมนิยมนั้นไม่ใช่เจ้าบ้านเหมือนแต่เดิม ผู้ซึ่งเป็นผู้นำในทุกพิธีกรรมของคนในหมู่บ้าน เมื่อเกิดการปฏิวัติวัฒนธรรม (ปี ค.ศ. 1960-1970 มีความรุนแรงในปี ค.ศ. 1966) พิธีกรรมต่างๆ ต้องยุติลง ชาวบ้านที่อายุ 50-60 ปีขึ้นไปยังคงจำชื่อเจ้าบ้านคนสุดท้ายของตนได้ และไม่เพียงแต่พิธีกรรมเท่านั้นที่เลือนหายไป วิถีชีวิตความเป็นอยู่อันเป็นลักษณะประจำเผ่าก็เริ่มจะคลayıไปด้วย บ้านเรือนเปลี่ยนแปลงรูปรุทรงสมัยใหม่ เหลือบ้านดินให้เห็นเพียงไม่กี่หลัง ส่วนมากแล้วการสร้างบ้านใหม่โดยทำลายบ้านดินแบบเดิมก่อนนั้นก็ด้วยความต้องการของเจ้าของบ้านเอง ฉะนั้นในบางหมู่บ้านจึงมีบ้านดินเหลืออยู่บางหลังโดยมีเหตุผลสองประการหลักคือ ยังไม่มีเงินมากพอที่จะสร้างบ้านใหม่ และเก็บอนุรักษ์ไว้ แต่ถ้าหมู่บ้านใดที่ยังเป็นบ้านดินกันทั้งหมู่บ้าน รัฐบาลมีนโยบายให้รื้อบ้านทุกหลังเพื่อสร้างบ้านทรงสมัยใหม่และวางแผนผังหมู่บ้านใหม่

เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสะอาดสบายและสวยงาม โดยรัฐบาลช่วยออกค่าใช้จ่ายในการสร้างบ้านให้หลังละ 40,000-50,000 หยวน ขณะที่ทางการทำการรื้อบ้าน ทุกคนในหมู่บ้านจะย้ายข้าวของและสัตว์เลี้ยงไปพักอยู่ที่อื่นก่อน เมื่อไม่เหลือสิ่งของและสัตว์เลี้ยงใดแล้ว รัฐบาลจึงลงมือสลายอาคารบ้านเรือนเหล่านั้น ดังเช่น เมืองของไทหยาในเขตปกครองตนเองซินผิง นครยวีซี ใกล้กับเมืองหยวนเจียง

ฐานะทางเศรษฐกิจของคนไทค่อนข้างดีกว่าคนชาติพันธุ์อื่นๆ ไม่เฉพาะคนไทในหยวนเจียงเท่านั้น แต่รวมถึงคนไทในแถบโม้ซาและหงเหอด้วย คนไทมีพื้นที่เพื่อทำการเกษตรมากมาแต่เดิมอยู่แล้ว ฉะนั้นทุกเนื้อที่ก็จะเต็มไปด้วยพืชชนิดต่างๆ และที่ปลูกกันทั่วไปคือ ถั่วฝักยาว ถั่วม้งกร ลิ้นจี่ ดอกมะลิ พุทรา เกือบทุกครอบครัวปลูกพืชทุกชนิดที่กล่าวมา บางหมู่บ้านแถบที่สูงในโม้ซาเพียงให้คนจีนจากถิ่นอื่นเช่าที่ดินปลูกถั่วฝักยาวก็มีความเป็นอยู่ที่สบายไม่อึดคืดได้แล้ว คนไทเองก็ขยันโดยเริ่มไปสวนตั้งแต่เช้า กลางวันกลับมากินข้าว นอนพัก (ปกติตอนกลางวันแดดแรงจัดและร้อนมาก) ช่วงบ่ายเตรียมอาหารให้หมู ไก่ และนำดอกมะลิที่เด็ดได้เมื่อช่วงเช้าไปขายให้โรงงานซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน ตอนเย็นออกไปสวนอีกครั้ง พืชต่างๆ นี้รัฐบาลมีส่วนช่วยในการขาย และให้ปุ๋ยแก่เกษตรกร เช่น รัฐบาลให้พ่อค้ามาซื้อถั่วฝักยาวถึงที่สวน บางครั้งทางการมารับเอง รัฐบาลจะส่งถั่วฝักยาวยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศจีน ซึ่งโดยทั่วไปไม่สามารถปลูกพืชที่กล่าวมาได้ ด้วยว่าจำนวนประชากรที่มหาศาล พื้นที่ประเทศกว้างใหญ่ พืชผลเหล่านี้จึงไม่ค้างอยู่กับที่ อีกทั้งขายได้เงินงาม ชาวบ้านไม่ต้องหาตลาด

มีคนมารับซื้อเอง พุงนาที่เคยกินอาณาบริเวณกว้างใหญ่จึงเหลือให้เห็นเป็นส่วนน้อยและบางหมู่บ้านไม่ปลูกข้าวแล้ว เนื่องจากข้าวไม่ค่อยได้กำไร พื้นที่นาหลักกลายเป็นสวนพืชเศรษฐกิจไปแล้ว ดังเช่นเมื่อสิบกว่าปีที่แล้ว (ค.ศ. 2005) บ้านนาล้อมรอบด้วยพุงนา ปัจจุบันแทนที่ด้วยต้นกล้วย ต้นมะลิ และต้นพุทราเขียวเข้ม ไม่มีที่ว่างเปล่าเหลือ ไม่มีที่เหลือสำหรับพุงนา การปลูกข้าวส่วนมากปลูกเพื่อกินหรือทำขนม ส่วนมากเป็นข้าวเหนียว ไม่มีเหลือขาย คนไทลุ่มแม่น้ำแดงที่ยังปลูกข้าวกันอยู่มากคือไทดำ หรือที่คนไทกลุ่มอื่นเรียกว่า ไทหัวเดียว (หัวเดียวคือภูเขา) เนื่องจากอาศัยอยู่บริเวณที่สูง ไทดำตั้งบ้านเรือนทางใต้ของหยวนเจียงในเขตพื้นที่จังหวัดหยวนหยาง และหมู่บ้านชาวไทหยาโดยมากแล้วยังคงปลูกข้าวเต็มไปด้วยนาข้าวทั้งสองฝั่งถนน รวมถึงตลอดหมู่บ้านของชาวไทหยาระหว่างเส้นทางจากโมซาไปหยวนเจียง อีกทั้งที่ราบเมืองหยวนเจียงพื้นที่ที่เคยเป็นพุงนาอันกว้างใหญ่ไพศาลนั้น ปัจจุบันรัฐบาลซื้อที่ดินเพื่อสร้างโรงเรียน สถานีรถโดยสาร ตัดเป็นถนน คอนโดมิเนียม ชุมชนคนไทโดยเฉพาะไทจั้งและไทหยาที่อดีตเป็นหมู่บ้านกลายเป็นเขตเมืองในปัจจุบันไปแล้ว แต่ผู้คนก็ยังอยู่บ้านของตนในบริเวณนั้น แต่บ้านเรือนเปลี่ยนไปและไม่ได้ทำเกษตรกรรมแล้ว บางคนเคยเป็นเจ้าของพื้นที่แต่เดิมอันเคยเป็นพุงนาที่กว้างใหญ่ กลับกลายเป็นถนนและอาคารที่อยู่อาศัย ได้รับเงินชดเชยจากรัฐบาลก็เก็บไว้ใช้จ่าย แต่ไม่มีพื้นที่การเกษตรอีกแล้ว ซึ่งเหมือนเพื่อนบ้านหลายคน เพราะนาข้าวที่เคยล้อมรอบหมู่บ้านที่อยู่ด้านหน้าหมู่บ้านไม่หลงเหลือภาพอดีต คงเหลือเฉพาะส่วนหลังของหมู่บ้านที่เจ้าของยังได้ทำการเกษตรต่อไป พื้นที่ทุกตารางนิ้วไม่ปล่อยเปล่า ล้วนใช้ทำประโยชน์

ป่าสำหรับการล่าสัตว์ไม่ปรากฏอีกต่อไป ทำให้บางพิธีกรรมปรับวิธีการและบางงานประเพณีปรับเล็กลงไป

การปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็วนี้ อีกไม่นานนักความเป็นตัวตนของชาติพันธุ์ไทในแถบนี้คงจะพร่าไป และอาจหลงเหลือเพียงเสื้อผ้าที่จำแนกกลุ่ม ภาษาไทเองคนรุ่นใหม่ที่ไม่สามารถพูดได้ก็มีไม่น้อย หรือการพูดไทของคนรุ่นใหม่ในรูปแบบลักษณะภาษาจีน เช่น พูดคำไทสำเนียงจีน โดยมากพยางค์ท้ายไม่ปิดมีริมฝีปาก ความเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะคนไท แต่ชาติพันธุ์อื่นกำลังดำเนินชีวิตในลักษณะเดียวกันคือ มุ่งหน้าสู่ฐานะทางเศรษฐกิจโดยรู้สึกเป็นความมุ่งหมายสำคัญกว่าความเข้มข้นของการยึดดำรงเอกลักษณ์เผ่าพันธุ์ การแต่งงานกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ต่างจากตนนั้นเป็นเรื่องปกติธรรมดา ชนเผ่าฮานี หยี ที่เคยมีบ้านเรือนบนภูเขา รัฐบาลสนับสนุนให้ลงมาอยู่พื้นที่ราบโดยช่วยหาที่ดินและสร้างบ้านให้ บางกลุ่มก็อาศัยอยู่ในหมู่บ้านคนไท เกิดจิ้งหะชะงักงันเพราะคุ้นเคยกับกิจวัตรและทำเกษตรบนที่สูง ในเมืองชนเผ่าฮานีและหียีมีความสามารถทำงานในตำแหน่งสำคัญและอยู่ร่วมกันในตัวเมืองหยวนเจียง แม้หลายสิ่งหลายอย่างจะปรับเปลี่ยนไป สำหรับคนไทแล้วเจ้าบ้านหรือผู้ใหญ่บ้านที่มีขั้นตอนการคัดเลือกตามแนวทางโบราณ ไม่ว่าจะเป็นการยิงธนูเพื่อทดสอบความสามารถหรือการชั่งน้ำหนักของเสื้อที่ถือว่าเจ้าเสื้อเป็นผู้เลือกนั้นแทบจะหมดไปแล้ว ทั้งนี้ผู้ประกอบพิธีกรรมที่สำคัญอีกคนหนึ่งที่ยังมีความสำคัญคือ ย่ามด การเรียกขวัญคน แต่งงาน เช่นผี เรียกขวัญต่างๆ พิธีกรรมเพื่อความอยู่ดี พิธีกรรมต่างๆ ย่ามดเป็นผู้ดำเนินการประเพณีที่มีคุณค่าทางใจของคนไทถิ่นนี้จึงยังไม่หายไปจนไร้สิ้นราก

ไปเสียทีเดียว แต่เดิมเมืองหยวนเจียงมีหอเสื่อเมืองอยู่ใจกลางเมือง
หยวนเจียง เจ้าเสื่อเมืองคือเจ้าเมืองจ้ง แต่ละปีวันเช่นเสื่อเมือง
ชาวบ้านจะนำอาหาร เป็ด ไก่ เพื่อนำไปไหว้เสื่อเมือง ในสมัยก๊กมินตั๋ง
พิธีกรรมและสถานที่ถูกเล็กรื้อไป ปัจจุบันนี้รัฐบาลปรับสถานที่ตรง
บริเวณเสื่อเมืองและตัดต้นไม้ใหญ่ แม้วัยกลางคนและผู้สูงวัยหลาย
คนเองก็ไม่อาจรู้ได้ว่าอยู่ ณ ตรงจุดไหนคือเสื่อเมืองของเมืองจ้ง
คนที่เคยไปไหว้เสื่อเมืองมีอายุ 80 ปีแล้ว แต่เมื่อครั้งไปไหว้นั้น
ยังเด็กเล็กอยู่ แต่กระนั้นคำกล่าวไหว้เสื่อเมืองนี้ก็ยังคงอยู่เมื่อยามด
รุ่งพรณนาเวลาทำพิธีกรรมต่างๆ “เสื่อเมืองไม่อยู่ แต่ก็ต้อง
กล่าวถึงในเวลาที่ยามดทำพิธีกรรม สถานที่ไม่มีแต่เสื่อเมืองคงอยู่”
(เตา ซู เขียน, การสัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2557) ถึงแม้วัฒนธรรม
ประเพณีหลายอย่างจะกลืนหายไปด้วยเหตุทางการเมืองหรือน
โยบายการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว วิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่
เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิงด้วยทัศนคติของสังคมส่วนใหญ่ เมื่อเรียนจบ
ปริญญาแล้วหางานทำในเมืองไม่กลับชนบท มีเพียงส่วนน้อย
ที่กลับบ้านเพื่อทำการเกษตร แม้พืชผลทางการเกษตรสร้างรายได้ดี
และมีคุณภาพชีวิตที่ดี เช่น อากาศ การคมนาคม พื้นที่บ้านเรือน
อาหาร ค่าครองชีพ ฯลฯ แต่ยังไม่เป็นที่นิยมของคนรุ่นใหม่ นัก
ชาติพันธุ์ไม่ใช่อำนาจจัดการแต่งงานอีกต่อไป การขับร้องเพลง
พื้นเมืองของเผ่าพันธุ์อาจเป็นเรื่องไม่เป็นสาระสำหรับวัยรุ่นที่เคย
ผ่านชีวิตเมืองใหญ่ คนต้องถิ่นขยันทำงานมุ่งหน้าสู่เป้าหมาย
เศรษฐกิจที่ดียิ่งๆ ขึ้น การแต่งงานและตั้งรกรากในเมืองเป็นหลัก
ประเด็นของชีวิตคนรุ่นใหม่ ความเปลี่ยนแปลงกับคนไทแห่งนี้
ขับเคลื่อนไปอย่างรวดเร็วในช่วงเกือบ 10 ปีที่ผ่านมา กระแส
เศรษฐกิจและค่านิยมการใช้ชีวิตพัดโหมจนยากผินทวน

องค์ประกอบของจิตใจ

จิตใจเป็นส่วนภายในที่ลึกกลับที่สุดของชีวิต จิตใจมีโครงสร้างและรูปแบบเฉพาะเช่นเดียวกับอวัยวะอื่นๆ สิ่งใดๆ ล้วนเกิดจากใจ หรือมีจิตใจเป็นฐานในการคิดและการกระทำ ทุกศาสตร์ล้วนก่อรูปมาจากจิตใจ ความรู้ทุกอย่างมีรากฐานมาจากภายในจิตใจ รูปธรรมปรากฏมิใช่เกณฑ์ความจริงประการเดียว แต่ยังมีจิตใจซึ่งไม่สามารถอธิบาย พิสูจน์หรือเปรียบเทียบได้กับรูปธรรมกายภาพนั้น ภายในจิตใจมีการแยกชั้นส่วนเป็นโครงสร้าง ซึ่งไม่ได้ปรากฏเป็นรูปร่างประกอบชัดเจนดังเช่นโครงสร้างอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย โครงสร้างสรีระร่างกายเข้าไปศึกษาได้ตามลักษณะที่ปรากฏแจ่มชัดอยู่ แต่โครงสร้างของจิตใจนั้นจะแสดงออกมาภายนอกซึ่งไม่ได้จำแนกโครงสร้างทางรูปธรรมชัดเจน เช่นเดียวกับการรักษาโรคทางกายส่องเข้าไปรักษาอวัยวะข้างในตามรูปลักษณะโครงสร้างส่วนประกอบของร่างกาย แต่การรักษาอาการทางใจจะต้องถึง

ออกจากข้างในเพื่อทำการรักษา และสิ่งภายนอกที่แสดงออกมาอธิบายถึงลักษณะองค์ประกอบของจิตใจ ตามแนวคิดของ Jung โครงสร้างของจิตใจแบ่งออกเป็น 3 ส่วน จิตสำนึก (conscious mind) จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล (personal unconscious) และจิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious)

1. จิตสำนึก หรือเรียกอีกชื่อว่า อีโก้ (ego หรือ ego-consciousness) เกิดจากความรับรู้ตัวในการรับรู้ ความจำ ความคิด และความรู้สึก อีโก้ เปรียบเสมือนสติที่จะนำพาสิ่งที่กำลังทำ (รับรู้ คิด จำ รู้สึก) ให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง อีโก้จึงเป็นจุดศูนย์กลางของจิตสำนึก แต่จิตใจไม่ได้ประกอบเพียงจิตสำนึกอันเกิดจากประสาทสัมผัสที่รับรู้ภายนอกเท่านั้น จิตสำนึกเป็นผลผลิตของการรับรู้ซึ่งเป็นโลกภายนอก ยังมีอีกโลกที่อยู่เบื้องหลังโลกจิตสำนึกนี้

2. จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล (personal unconscious) จิตใต้สำนึกส่วนนี้ครั้งหนึ่งเคยอยู่ในส่วนที่เป็นจิตสำนึกมาก่อน แต่อาจถูกกดไว้ แทนที่ด้วยสิ่งอื่น หลงลืมไป ไม่ใส่ใจ หรือสิ่งนั้นไม่มีพลังพอที่จะเข้าถึงจิตสำนึกได้ จิตใต้สำนึกส่วนบุคคลมีปม (complex) เป็นแก่นสำคัญ คนหนึ่งอาจมีหลายปม ทั้งนี้ปมไม่จำเป็นต้องมีความหมายในด้านลบ ปมเป็นกลุ่มของความรู้สึกที่ประกอบไปด้วย ความนึกคิด (ideas) ความคิด (thoughts) และสัญลักษณ์ (image) ทั้งสามองค์ประกอบนี้เมื่อรวมกันเป็นกลุ่มแล้วจะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับต้นแบบ (archetype) ซึ่งเป็นส่วนประกอบหนึ่งของจิตใต้สำนึกร่วม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นจิตใต้สำนึกร่วม สิ่งที่ไม่ได้คิดหรือการกระทำในปัจจุบันขณะ ทุกสิ่งทีครั้งหนึ่งเคยเป็นจิตสำนึก

แต่ได้ลืมเลือนไปแล้ว ทุกสิ่งที่ประสาทสัมผัสรับรู้แต่จิตสำนึก ไม่ทันสังเกต ทุกสิ่งที่ไม่ได้ใส่ใจ ทั้งความรู้สึก คิด จำได้ ต้องการ และการกระทำ ทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับตัวเรานี้ บางครั้งก็กลับมาสู่ จิตสำนึก และส่วนประกอบของจิตใต้สำนึกนี้จะมีความสามารถ มากน้อยเพียงใดที่จะแสดงตนออกมาเป็นจิตสำนึกอีกครั้ง ซึ่งครั้งหนึ่ง นั้นก็เคยอยู่ในจิตสำนึก Jung พบว่า จิตใต้สำนึกนั้นเกิดก่อน จิตสำนึก จิตสำนึกเกิดขึ้นมาจากสภาวะของจิตใต้สำนึก ในวัยเด็ก ตอนต้นเราอยู่ในสภาวะจิตใต้สำนึก กล่าวอีกนัยว่า จิตสำนึกเป็น ผลผลิตของจิตใต้สำนึก จิตสำนึกฝึกฝนได้ แต่ดำดิ่งเข้าไปฝึกฝน จิตใต้สำนึกไม่ได้

จิตสำนึกเป็นสภาวะการรับรู้หรือรู้สึกในปัจจุบันขณะ เป็นลักษณะเฉพาะปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นพักๆ เราจึงสามารถ ฝึกฝนรับรู้ อันหมายถึงความคิดและการกระทำทั้งหมด ณ เวลา นั้นได้ซึ่งเป็นช่วงของจิตสำนึก แต่เมื่อการรับรู้นั้นไปอยู่ในส่วนชั้น ที่ลึกลงไปคือในระดับจิตใต้สำนึกแล้ว เราก็ไม่สามารถกำหนด การรับรู้ในส่วนชั้นภายในนั้นได้ แม้บางส่วนที่วนกลับมาสู่จิตสำนึก อีกครั้งก็ยากแก่การฝึกฝนได้ ฉะนั้นจิตสำนึกฝึกฝนได้ แต่เข้าไป ฝึกฝนจิตใต้สำนึกไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชั้นจิตใต้สำนึกร่วม ที่ทั้งจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกส่วนบุคคลนี้ไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปได้ ทั้งสองไม่เคยอยู่ในจิตใต้สำนึกร่วมเลย

3. จิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious) เป็นส่วน ที่อยู่ลึกที่สุด มีมาแต่กำเนิด และไม่เคยอยู่ในจิตสำนึกเลย เป็นส่วนที่ อยู่ในจิตใต้สำนึกที่ลึกกว่าจิตใต้สำนึกส่วนบุคคล จิตใต้สำนึกส่วนนี้ จะต่างจากจิตใต้สำนึกข้างต้นเพราะเกิดขึ้นเฉพาะบุคคล และสิ่ง

ที่อยู่ในจิตใต้สำนึกส่วนบุคคลโดยหลักใหญ่เคยอยู่ในจิตสำนึกแล้วเกิดจากการหลงลืมและกดทับไว้ ในทางตรงข้าม สิ่งที่อยู่ในจิตใต้สำนึกวิ่งกลับไม่เคยอยู่ในจิตสำนึกเลย และไม่ใช่ว่าสิ่งที่ได้รับมาเฉพาะปัจเจก แต่เป็นมรดกตกทอดของเผ่าพันธุ์ จิตใต้สำนึกส่วนนี้อยู่ในชั้นลึก ไม่ได้เกิดขึ้นจากประสบการณ์ส่วนบุคคลหรือทักษะส่วนบุคคล ส่วนที่ลึกนี้เรียกว่า จิตใต้สำนึกร่วม Jung ใช้คำว่าร่วม (collective) เนื่องจากส่วนนี้ของจิตใต้สำนึกไม่ใช่ปัจเจก แต่เป็นสากล โดยเป็นทั้งองค์ประกอบและแบบแผนของพฤติกรรมซึ่งเหมือนกันไม่มากนักในทุกๆ แห่งของโลก และอยู่ในทุกๆ คนหนึ่งในห้าหรือหนึ่งในสาม หรืออาจจะครึ่งหนึ่งของชีวิตคนเรา ใช้กับสภาวะจิตใต้สำนึก ในวัยเด็กตอนต้นเป็นสภาวะจิตใต้สำนึกทุกๆ คินเรดำดิ่งไปสู่จิตใต้สำนึก จิตสำนึกฝึกฝนได้ แต่ฝึกฝนจิตใต้สำนึกไม่ได้ องค์ประกอบของจิตใต้สำนึกร่วมนั้นคือ ต้นแบบ (archetype) และต้นแบบเป็นสัญลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ไม่ใช่ปัจเจก การแสดงออกของต้นแบบคือ ตำนานปรัมปรา (myth) และเทพนิยายปรัมปรา สิ่งเหล่านี้ประทับไว้ ผ่านระยะเวลายาวนาน ต้นแบบคือตัวแทนร่วม จิตใต้สำนึกร่วมคือ การบันทึกประวัติศาสตร์ยาวนานที่มีได้จารึกเป็นอักษร

จิตใต้สำนึกร่วมแบ่งเป็นสองประการคือ ต้นแบบ (archetype) เป็นพลังที่ยิ่งใหญ่และเกี่ยวข้องกับการเป็นผู้ให้ชีวิต ต้นแบบเป็นจิตใต้สำนึกร่วม สามารถแสดงให้เห็นและกลายเป็นจิตสำนึกผ่านรูปเคารพและรูปแบบสัญลักษณ์ต่างๆ (archetypal image) เรื่องเล่า (นิทาน นิยาย ตำนานปรัมปรา) บทกลอน บทเพลง ภาพวาด ศิลปะต่างๆ เช่น ดนตรี รูปภาพ สัญลักษณ์ มันทาลา

ความฝัน จินตนาการ หรือแม้กระทั่งการแสดงออกทางอารมณ์ เช่นเดียวกับต้นแบบคือ สัญชาตญาณ เป็นรูปแบบกำเนิดของ พฤติกรรมจิตใจมีพลังที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อกระบวนการทำงาน ของจิตใจ จิตใต้สำนึกกร่วมอีกประการคือ สัญชาตญาณ (instinct) เช่นเดียวกับต้นแบบที่เป็นมรดกของเผ่าพันธุ์และเป็นลักษณะร่วม แต่สัญชาตญาณเป็นความต้องการหรือพลังขับเคลื่อนทางร่างกาย ที่เป็นตัวคาดเดาพฤติกรรมของคนเรา เช่น ความต้องการทางเพศ ความหิว ความโกรธ ฯลฯ ซึ่งมีทั้งในคนและสัตว์ Jung กล่าวว่า ความเป็นอารยะทำให้เราต้องบังคับตัวเราให้แยกจากสัญชาตญาณ พื้นฐาน แต่สัญชาตญาณก็ไม่หายไปหมดเสียทีเดียว เรายังคงมี สัญชาตญาณดิบในการหาอาหาร เพศสัมพันธ์ และอื่นๆ แต่สิ่งเหล่านี้ ถูกกดทับไว้เนื่องจากต้องดำรงอยู่ในสังคม เราเรียนรู้ว่าไม่เป็นการสมควรที่จะต้องแสดงพฤติกรรมจากสัญชาตญาณดิบ ทำให้ สัญชาตญาณต่างๆ นั้นแสดงออกโดยทางอ้อม เช่น โรคประสาท อารมณ์ผิดปกติต่างๆ แม้กระทั่งในรูปแบบความฝันหรือสัญลักษณ์ ในความฝัน คำพูดติดปลายลิ้น ความจำฝังใจ สัญชาตญาณสะท้อน พฤติกรรม ขณะที่ต้นแบบจะสะท้อนถึงความรู้และความเข้าใจ โลก (Snowden, 2014)

ทุกพฤติกรรมจากสัญชาตญาณล้วนมาจากจิตใต้สำนึก ตามทฤษฎีของ Jung ต้นแบบและสัญชาตญาณมีความใกล้เคียงกัน ในแง่ของที่มา ต้นแบบแสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์ในบางกรณี เช่น ความฝันรูปแบบจินตนาการที่บางส่วนไม่สามารถเติมเต็ม จิตสำนึกได้เพื่อให้เกิดความเติมนั้น ต้นแบบจะเข้าไปแทรก จัดรูปร่างของจิตสำนึก โดยการจัดระเบียบ ปรับเปลี่ยน และผลักดัน

ซึ่งเป็นลักษณะการแสดงออกของสัญชาตญาณ ถึงแม้ต้นแบบและสัญชาตญาณจะมีลักษณะเป็นมรดก และเป็นลักษณะร่วมของมนุษย์ แต่ก็มี ความต่างซึ่งเปรียบได้กับคนที่ถูกควบคุมโดยแรงขับของสัญชาตญาณกับคนที่ถูกรอบงำด้วยต้นแบบ ทั้งสองนี้อยู่ตรงข้ามกันหรือเป็นขั้วตรงข้าม แสดงถึงการไหลเวียนของพลังงานจิตใจ (dynamics of psyche) นอกจากขั้วสัญชาตญาณและต้นแบบแล้ว ยังมีขั้วจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกด้วยเช่นกัน พลังงานของจิตใจ (psychic energy) เป็นคำที่ Jung เรียกในลักษณะความหมายเดียวกับลิบิโด (libido) หรือแรงขับทางจิตใจ ในแง่สัญชาตญาณแล้ว Jung จัดกลุ่มสัญชาตญาณบรรดา มีของมนุษย์ซึ่งควบคุมโดยจิตใต้สำนึกออกเป็น 2 อย่าง คือแรงขับทางเพศและแรงขับทางอำนาจ แรงขับทั้งสองนี้ขัดแย้งกัน อย่างหนึ่งนั้นเพื่อดำรงเผ่าพันธุ์ ส่วนอย่างหนึ่งนั้นดำรงไว้เพื่อตนเอง (Snowden, 2014) แรงขับทางเพศเพื่อตนเองและทำให้เผ่าพันธุ์คงอยู่ ขณะที่แรงขับทางอำนาจเพื่อมุ่งสนองเฉพาะตน แต่ความหมายของพลังงานจิตใจไม่ได้จำกัดเฉพาะสัญชาตญาณเท่านั้น ทว่ามีลิบิโดเป็นองค์ประกอบด้วย ลิบิโดตามความหมายที่ Freud ใช้นั้น แสดงความสำคัญเฉพาะแรงขับทางเพศ โดยถือว่าเป็นแรงจูงใจหรือแรงขับหลักของระบบจิตใจ Jung เห็นว่า ต้นทางของแรงขับนั้นมีความหลากหลายกว่าแรงขับด้านนี้ ทั้งสัญชาตญาณและต้นแบบมาจากจิตใต้สำนึกโดยแสดงให้เห็นผ่านจิตสำนึก สัญชาตญาณตอบสนองเป้าหมายทางร่างกายชัดเจน และถือได้ว่าเป็นเป้าหมายหลักของสัญชาตญาณ อีกทั้งปลายทางหรือผลของสัญชาตญาณมักแสดงถึงปฏิกิริยาทางสรีระร่างกาย ขณะที่ต้นแบบมีจุดเริ่ม

และปลายผลในด้านจิตใจ และไม่มีเป้าหมายหลักในการตอบสนองร่างกาย ถึงแม้ทั้งสองจะอยู่ชั่วคราวข้าม แต่ไม่เป็นปฏิกิริยาต่อกัน ไม่มีความหมายในทางลบ ทว่าสนับสนุนกันซึ่งเป็นพลังงานของจิตใจ

เนื้อหาเรื่องราวตำนานปรัมปราทั้งหมด ทุกศาสนา และทุกความเชื่อที่ลงท้ายด้วย “ism” ล้วนเป็นสัญลักษณ์ต้นแบบ ต้นแบบมีความสำคัญมากในจิตวิทยาศาสนา ศาสนาทุกศาสนา และแนวคิดอภิปรายอยู่บนพื้นฐานของต้นแบบ ต้นแบบเป็นที่มาหรือต้นกำเนิดของพลังงาน ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งนั้นคือต้นแบบก็จะกล่าวว่าสิ่งนั้นคือศาสนา (religious idea) ต้นแบบที่อยู่เบื้องหลังศาสนาไม่ได้หายไปไหน ถึงแม้จิตสำนึกจะไม่ได้สนใจก็ตาม ต้นแบบเกิดขึ้นโดยธรรมชาติในเวลาใด สถานที่ใดก็ได้ และปราศจากอิทธิพลภายนอก ต้นแบบและสัญลักษณ์อยู่ชั่วปลายสุดของคู่ตรงข้าม เปรียบได้กับคนถูกควบคุมโดยแรงขับทางสัญชาตญาณกับคนที่อยู่ภายใต้การกำกับของต้นแบบ ต้นแบบปรากฏในรูปวิญญาณเหนือธรรมชาติ (spirit) ต้นแบบเหมือนรูปแบบของสัญชาตญาณ เป็นเป้าหมายของจิตวิญญาณซึ่งคนจะต้องฝ่าฟันไปให้ถึง เฉกเช่นแม่น้ำทุกสายไหลไปสู่ทะเล ทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันแต่ไม่ได้เกิดจากกันและกัน ทว่าอยู่เคียงคู่แบบตรงข้าม ซึ่งสะท้อนอยู่ในจิตใจของเรา เป็นสิ่งแสดงถึงพลังงานของจิตใจทั้งหมด Jung ให้ความหมายกับคู่ตรงข้าม มีดี-ร้าย จิตสำนึก-จิตใต้สำนึก หญิงในชาย (anima) - ชายในหญิง (animus) ถือว่าชั่วบวกและชั่วลบย่อมมีคุณประโยชน์ คู่ตรงข้ามทำให้เกิดความสมบูรณ์ ในตัวบุคคลเองก็มีชั่วตรงข้าม กระบวนการทำงานของจิตใจคือความสมดุลของพลังงานจากทุกๆ คู่ตรงข้าม เช่นเดียวกัน

กระบวนการของจิตใจเกิดจากการไหลเวียนพลังงานระหว่าง
ต้นแบบและสัญลักษณ์ แต่ในแง่ของคูนี่มีความใกล้ชิด
ในลักษณะและที่มาซึ่งต่างจากคู่ตรงข้ามอื่นๆ แต่มีจุดผูกพัน
ความต่างของ 2 ขั้วที่ทำให้มีความเหมือน Jung จำแนกต้นแบบ
และสัญลักษณ์ไว้โดยเปรียบกับรังสีของแม่เหล็กไฟฟ้า
สัญลักษณ์หรือรูปแบบของต้นแบบ อยู่สุดปลายแถบสีม่วง พลังงาน
สัญลักษณ์อยู่ในส่วนอินฟราเรด (infrared) บนแถบสีสเปกตรัม
ขณะที่ต้นแบบอยู่ในส่วนอัลตราไวโอเลต (ultraviolet) สีแดง
คู่กับสัญลักษณ์ จิตวิญญาณต้นแบบ (spirit) คู่กับสีน้ำเงิน
จิตใจช่วงอินฟราเรดคือสัญลักษณ์ทางชีวิตที่ส่งต่อไปสู่ร่างกาย
แล้วรวมชีวเคมีกับสรีระร่างกายของคน จิตใจช่วงอัลตราไวโอเลต
หรือต้นแบบ อธิบายได้ว่าไม่เกี่ยวข้องเจาะจงกับสรีระร่างกาย
อีกทั้งไม่ได้หมายถึงจิตใจเองด้วย แต่ปรากฏตัวเองออกมาในรูปแบบ
ของจิตใจ แม้ทางสรีระเองก็เป็นการแสดงผลทางจิตใจ การแจกแจง
ความหมายของสีนั้น Jung แสดงรายละเอียดไว้ในหนังสือ
Alchemical Studies เช่น สีน้ำเงิน สีของอากาศและท้องฟ้า
ใช้อธิบายในแง่ ต้นแบบหรือจิตวิญญาณ ขณะที่ความอบอุ่นอธิบาย
ด้วยสีแดง ใช้สำหรับความรู้สึกและอารมณ์ สีม่วงเป็นสีแห่งปริศนา
ลึกลับ และมาจากส่วนผสมของสีน้ำเงินและสีแดง Jung ย้ำว่า
ธรรมชาติที่แท้จริงของต้นแบบไม่สามารถทำให้เป็นจิตสำนึกได้
เป็นสิ่งที่ไม่สามารถปรากฏออกเป็นรูปแบบที่รับรู้ได้อย่างชัดเจน
เรียกสิ่งนี้ว่า จิตวิญญาณ (psychoid) อย่างไรก็ตาม ทุกๆ ต้นแบบ
ที่ปรากฏมาสู่จิตใจนั้นเป็นส่วนของจิตสำนึกหรือได้เข้าสู่จิตสำนึก
แล้ว เมื่อไหร่ก็ตามที่เรากล่าวถึงต้นแบบที่สามารถมองเห็น
และรูปร่างชัดเจน นั่นคือได้เกี่ยวข้องกับส่วนของจิตสำนึกแล้ว

และเมื่อกล่าวถึงต้นแบบที่เป็นรูปแบบและรับรู้ได้อย่างชัดเจน เรียกว่า สัญลักษณ์ต้นแบบ (archetype image หรือ archetypal idea) (Jung, 1973)

ต้นแบบปรากฏออกมาในรูปสัญลักษณ์ ความเข้มข้นของสัญลักษณ์มากเท่าไร ยิ่งสืบค้นจิตใต้สำนึกได้ชัดเจนขึ้น (สัญลักษณ์เข้มข้นชัดเจนเท่าไร เราสามารถมองเห็นจิตใต้สำนึกได้เท่านั้น) ทั้งหมดที่ปรากฏเห็นภายนอกก็อยู่ภายในด้วยเช่นกัน ไม่มีความแตกต่างในหลักการระหว่างรูปแบบของ รูปร่างและจิตใจ ดังที่พืชพันธุ์ผลิดอกผลของมันเป็นเอง เช่นนั้นแล้วสัญลักษณ์สร้างขึ้นมาจากจิตใจ สัญลักษณ์ก่อรูปขึ้นภายในใจของเรา ลิบิโดมีสัญลักษณ์ต้นแบบ ลิบิโดไม่เคยปรากฏออกมาจากจิตใต้สำนึกโดยปราศจากรูปร่าง แต่จะมาในรูปสัญลักษณ์เสมอ จิตใต้สำนึกร่วมผุดขึ้นผ่านสัญลักษณ์ จิตสำนึกเป็นรูปร่างของจิตใต้สำนึก นั่นคือการแสดงออกสัญลักษณ์ของจิตใต้สำนึกภายในเข้ามาสู่จิตสำนึกภายนอก ความแตกต่างระหว่างสัญลักษณ์และต้นแบบ สัญลักษณ์รูปร่างภายนอกที่ปรากฏแก่สายตา นั่นคือ จิตสำนึก และต้นแบบเป็นจิตใต้สำนึก เราสามารถวิเคราะห์สัญลักษณ์ที่ปรากฏแก่สายตานี้ เพื่อดูถึงภายในว่าภายในจิตใจส่วนลึกนั้นเป็นอย่างไร กล่าวได้ว่า สัญลักษณ์นี้เป็นสัญลักษณ์ของจิตใต้สำนึกร่วม จิตใต้สำนึกนำตนเองขึ้นมาสู่ความสนใจของจิตสำนึก สัญลักษณ์นี้มีไข่ สัญลักษณ์ความจำหรือเป็นสัญลักษณ์จากความจำ

โบสถ์ มหาวิทยาลัย เมือง ประเทศ สวรรค์ แผ่นดิน ป่า ทะเล และน้ำ แม้กระทั่งโลกเบื้องล่าง พระจันทร์ เป็นสัญลักษณ์ของแม่ (mother-symbols) ต้นแบบมักเชื่อมโยงกับสิ่งหรือสถานที่ที่แทน

พืชพันธุ์ธัญญาหาร สมบูรณ์พูนผล ความอุดมสมบูรณ์ การไถพรวนดิน ไร่ สวน และยังเกี่ยวข้องกับหิน ถ้า ต้นไม้ ฤดูใบไม้ผลิ บ่อลึก หรือรูปทรงกลมและกลมรี เช่น รูปทรงรีของดอกไม้ กุหลาบหรือ ดอกบัว รูปสิ่งของทรงกลมกลาง เช่น เต่า และภาชนะในครัว ก็เกี่ยวข้องกับต้นแบบ รวมถึงสัตว์บางประเภท เช่น วัว กระต่าย และสัตว์ที่ให้ความช่วยเหลือต่างๆ

ใจบรรจุกุญชรที่มีที่มาจากตำนานปรัมปรา ถ้าปราศจาก กุญชรแห่งปรัมปรา เราก็จะไม่มีวัฒนธรรมและศาสนา อีกทั้งงาน ศิลปะ สถาปัตยกรรม การละคร พิธีกรรม ตำนาน จาริตสังคัม และโรคทางจิต ในหนังสือเรื่อง *Analytical Psychology: A Modern Science* โดย Fordham และคณะ (1973) อธิบาย ถึงสัญลักษณ์ต้นแบบว่า สัญลักษณ์ต้นแบบโดยมาก Jung มักจะ หมายถึง สัญลักษณ์แบบแฟนตาซี (fantasy image) ซึ่งแยก ต่างจากสัญลักษณ์จากความจำ (memory image) สัญลักษณ์ ที่สร้างสรรค์โดยองค์ประกอบต่างๆ ที่เกิดจากความจำหรือการรับรู้ ที่ทำให้เกิดการรวบรวมกันขึ้นใหม่อีกครั้งในรูปแบบใหม่โดยเฉพาะ อย่างยิ่ง เมื่อการสร้างสรรค์ใหม่นี้เกิดขึ้นโดยปราศจากจิตสำนึก สัญลักษณ์พระเจ้านี้มักจะแสดงให้เห็นเป็นรูปลักษณะของ ความลึกลับ สัญลักษณ์ต้นแบบเกิดขึ้นได้โดยไม่ขึ้นอยู่ กับ ประสบการณ์เหนือธรรมชาติ

มนุษย์สร้างสรรค์สัญลักษณ์ต้นแบบมาแต่โบราณ แม้ปัจจุบัน ก็ยังคงสืบแสดงให้เห็นปรากฏดังเช่น เทพเจ้าและเทวดาของศาสนาฮินดู ไฟในพิธีกรรมของชาวโซโรอัสเตเรียน สุริยเทพของชนหลายเผ่า ทั่วทุกถิ่นแดนในโลก สิ่งเหนือธรรมชาตินี้ไม่มีรูปแบบแน่นอน

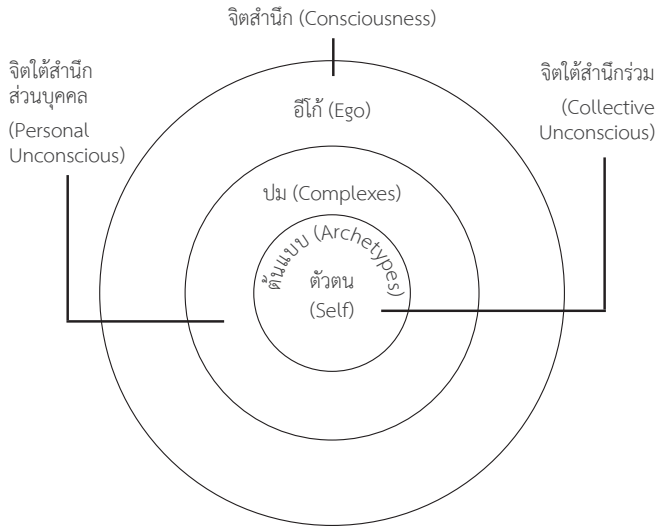
ฉะนั้นประติมากรรม รูปจำหลัก ภาพวาดเทพเจ้าและเทวดา จึงไม่เป็นแบบลักษณะจำเพาะที่ต้องเหมือนกัน ดังเช่น ภาพวาดพระคิวัะ ไม่มีรูปร่างหน้าตาที่เหมือนกัน ไม่ว่าจะต่างเวลาหรือไม่ ต่างสถานที่ หรือแห่งเดียวกัน แต่การสร้างสรรคมีความหมาย เช่น คีวนาฏราช มี 4 กร ยกตัวอย่าง พระกรที่ 2 ข้างขวาในลักษณะจับไล่ความกลัว กรที่ 2 ข้างซ้ายยกขึ้นเหนืออกชี้ไปที่เท้าข้างที่ยกขึ้น ซึ่งลักษณะนี้ เรียกว่ามือข้าง อันหมายถึง การสอน คือเมื่อข้างเข้าสู่ป่า สัตว์ทุกชนิด เดินตาม เช่นเดียวกับครูเป็นผู้นำพาลูกศิษย์ ต่างหูข้างขวา เป็นรูปผู้ชาย และผู้หญิงอยู่ที่ต่างหูข้างซ้าย แสดงถึงความตรงข้าม มวยผมดังเช่นโยคี ประดับด้วยพระจันทร์เสี้ยว ดอกหว่าลิโพกาสลัก พืชที่ขจัดความลุ่มหลง และรูปปั้นเล็กๆ ของเทพีคงคา เสมือน กระแสน้ำไหลจากสวรรค์ลงสู่พื้นโลก (Campbell, 1990) ในปรัมปรา และเทพนิยายที่กล่าวถึงเรื่องราวของเทพต่างๆ ในแต่ละส่วนของ โลกล้วนเป็นการกล่าวถึงต้นแบบของคนในพื้นที่นั้นๆ ดังเช่น ตำนาน เทพของกรีก อภินิหารทวยเทพในตำนานโบราณของอินเดีย หรือการกล่าวสรรเสริญเทพเจ้าของชนเผ่าท้องถิ่น ทั้งในรูปแบบ การบันทึกด้วยอักษร มุขปาฐะ ภาพยกลอน บทร้องเพลง ดังตัวอย่าง คิวัะ เป็นหนึ่งในการแสดงออกของชาวอินเดียในวิบุรุษต้นแบบ

โครงสร้างของจิตใจที่แบ่งเป็น 3 องค์ประกอบตามลำดับชั้น ความลึก นับจากระดับบนถึงลึกสุดคือ จิตสำนึก จิตใต้สำนึกส่วนบุคคล และจิตใต้สำนึกร่วม จิตสำนึกเป็นความรู้จากประสาทสัมผัส ในช่วงขณะนั้นๆ จิตใต้สำนึกส่วนบุคคลมีปมเป็นศูนย์กลาง เป็นลักษณะจิตใต้สำนึกที่เป็นปัจเจก และมีความเกี่ยวข้องกับ จิตสำนึก โดยกล่าวว่า จิตสำนึกแท้จริงนั้นมาจากจิตใต้สำนึกส่วนนี้

ซึ่งแปลความได้ว่า จิตใต้สำนึกมีผลต่อแบบแผนพฤติกรรมที่แสดงออกทางจิตสำนึก ดังเช่น ปมทั้งสองด้านซึ่งมีผลโดยมากต่อพฤติกรรม ทั้งนี้จิตสำนึกในลักษณะการรู้สึกตัวในพฤติกรรมเฉพาะขณะก็เป็นอีกความหมายด้วย ในระดับโครงสร้างลึกสุดของจิตใต้นั้นคือ จิตใต้สำนึกร่วม เป็นลักษณะร่วมของเผ่าพันธุ์และมนุษยชาติ และเป็นจิตใต้สำนึกที่ตกทอดเป็นมรดกของเผ่าพันธุ์นั้นๆ ต้นแบบเป็นองค์ประกอบสำคัญหลักของจิตสำนึกมนุษยชาติล้วนมีต้นแบบ แต่ในรายละเอียดนั้นแตกต่างกันไปตามเผ่าพันธุ์ อาทิ ต้นแบบเป็นหญิงหรือชาย พิธีกรรม รูปร่างลักษณะ เป็นต้น แต่หัวใจสำคัญมีลักษณะเดียวกัน คือ ต้นแบบจิตใต้สำนึกร่วมมีความสัมพันธ์กับจิตสำนึก คือ จิตสำนึกไม่เคยอยู่ในจิตใต้สำนึกส่วนนี้เลย แต่จิตใต้สำนึกร่วมสามารถสังเกตผ่านได้จากจิตสำนึก ดังเช่น เมื่อปรากฏเป็นสัญลักษณ์จากการบรรจุประติมากรรมและจินตนาการจากจิตสำนึก จากรูปสัญลักษณ์ของแม่ต้นแบบของชาวนาไท คือนางขวัญข้าว ทำให้อธิบายไปถึงจิตใต้สำนึกส่วนลึกสุดนี้ การค้นคว้าศึกษานี้จะกล่าวถึงจิตใต้สำนึกร่วมที่ว่าด้วย แม่ต้นแบบ ขวัญข้าวของกลุ่มคนไทจิตสำนึกเป็นหนึ่งองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างจิตใญ่มนุษย์แต่ยังมีจิตใต้สำนึกที่เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบที่มีความหมายสำคัญที่ขาดไปไม่ได้

แผนผังโครงสร้างจิตใจ

(ปรับปรุงมาจาก Anthony Stevens (1994))

กล่าวโดยสรุปว่า องค์ประกอบหรือโครงสร้างของจิตใจล้วนมีความเกี่ยวข้องกับจิตใต้สำนึกดังนี้ วงกลมนอกสุดคือจิตสำนึก (consciousness) มีอีโก้เป็นจุดสำคัญ หรือ Jung มักเรียกรวมกันว่า จิตสำนึกอีโก้ (ego-consciousness) อีโก้จะหมุนรอบจิตใต้สำนึกส่วนบุคคลและจิตใต้สำนึกร่วม จิตใต้สำนึกส่วนบุคคลนี้ประกอบด้วย ปม (complexes) ซึ่งปมแต่ละปมจะเกี่ยวข้องกับต้นแบบ และต้นแบบ (archetypes) เป็นส่วนประกอบของจิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious)

จิตสำนึกส่วนบุคคล มีปมเป็นศูนย์กลาง คนหนึ่งคนอาจมีหลายปม และปมไม่จำเป็นต้องเป็นด้านลบหรือสิ่งไม่ดีเสมอไป ปมที่มีลักษณะเหมือนกันก็จะรวมกลุ่มกันซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับต้นแบบ เช่น ปมแม่ (mother complex) เมื่อเกิดมา สิ่งแรกที่เรา นำเข้าสู่ร่างกายก็คือดูนมจากเต้านมของแม่ เต้านมของแม่เป็น

สิ่งที่ทารกกู้เคย เป็นประสบการณ์แรกเกี่ยวกับแม่ แล้วเราก็พัฒนาความรู้ ประสบการณ์เกี่ยวกับแม่ของเราทั้งหมดที่แม่เป็น และเก็บไว้ในธนาคารข้อมูลของเรา ปมแม่นี้จะค่อยๆ พัฒนา ขยายและเปลี่ยนแปลงวุฒิภาวะของคน เราอาจนำเอาปมนี้มารวมกับความคิดอื่นๆ เช่น แม่น้ำ มาตุภูมิ แม่ธรณี แม่โพสพ ซึ่งทั้งหมดนี้มีความเกี่ยวข้องกับแม่ต้นแบบ (mother archetype) ช่วยให้จิตใจมีการรวมกันอย่างเป็นระบบระเบียบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ปมอาจแสดงออกทางความฝันหรือจินตนาการได้ บางครั้งเมื่อป่วยทางจิตมีความขัดแย้งในปมหรือไม่สามารถแสดงปมออกมาได้ หรือปมด้านลบทำให้เกิดความขัดแย้งในจิตใจอาจต้องวิเคราะห์จิตใต้สำนึก เพื่อดึงปมซึ่งอยู่ในส่วนของจิตสำนึกนี้ออกมา เพื่อไม่ให้คนโดนควบคุมโดยปมด้านลบนี้

อีโก้เป็นตัวจัดระเบียบและจัดสมดุลระหว่างจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกของจิตใจ อีโก้และตัวตนนี้แตกต่างกัน ตัวตนคือบุคลิกภาพทั้งหมดของคน ซึ่งประกอบไปด้วยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก จุดหมายสูงสุดของตัวตนคือทำให้เกิดสมบุรณ์และเป็นหนึ่งเดียวในตัวคน

Jung ได้จัดประเภทไฟของแนวคิดจิตใต้สำนึกร่วมแก่ศาสตร์ด้านจิตวิทยาอย่างสำคัญ ตลอดชีวิตการทำงาน Jung ได้เผยแพร่ผลงานสำคัญยิ่ง งานที่เกิดจากการมุ่งหมายตั้งใจค้นคว้า เฉพาะอย่างยิ่งว่าด้วย จิตใต้สำนึกร่วม (collective unconscious) ในจิตวิเคราะห์ (analytical psychology) สำหรับการศึกษาในหนังสือเล่มนี้จะได้นำแนวคิดดังกล่าวของ Jung มาเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจจิตใต้สำนึกร่วมของกลุ่มคนไทย รวมถึงตัวอย่างกลุ่มอื่นๆ ซึ่งจะได้นำกล่าวต่อไป

คำเชื่อมโยง

ใน “คำ” มีเรื่องราว เราไม่สามารถแปลงเป็นแมลงตัวเล็กๆ เข้าไปในหัวใจของคน แล้วดูว่าใจดวงนั้นกำลังคิดอะไร มีกำแพง ความลึก หรือมีระดับขึ้นมากน้อยเพียงไหน เครื่องมือการแพทย์ ที่ทันสมัยที่สุด หรือความฉลาดใดที่พยายามจะเลียนแบบสมอง มนุษย์ เทคโนโลยีใดก็ยากที่จะสามารถรู้ถึงจิตใจแท้จริงของคนได้ สมองเป็นรูปธรรมสรีระ อาศัยจิตใจทำงานอย่างมีชีวิต จิตวิเคราะห์ พยายามดึงเอานามธรรมที่ฝังแน่นหรือนอนลอยเป็นตะกอน ในจุดลึกแห่งใจนั้นขึ้นมาผ่านรูปธรรม ทั้งจากการวาดภาพ เล่าเรื่อง โดยเฉพาะการกล่าวคำ (ตอบ) จากการกระตุ้นด้วย คำ วิธีการสำคัญนี้ เรียกว่า เทคนิคคำเชื่อมโยง ซึ่งจะขอก้าวโดยสังเขปดังต่อไปนี้

คำเชื่อมโยง³⁸ (Word-association) คือ การเชื่อมโยงระหว่างคำ เป็นการทดลองที่ใช้เทคนิค คำกระตุ้น (stimulus word) และ คำตอบสนอง (respond word) ทั้งคำกระตุ้นและคำตอบสนอง เป็นลักษณะของคำเฉพาะเจาะจงที่ใช้ในการทดลอง ไม่ใช่เทคนิค วิธีการสุ่มหาคำตอบ และคำตอบเป็นคำต่อเนื่องจากคำกระตุ้น

³⁸ Sir Francis Galton (1822-1911) ผู้คิดค้นเทคนิคคำเชื่อมโยง และถูกพัฒนาโดย Wilhelm Wunt (1832-1920) มีวิธีการคือ ผู้ทดลองอ่านรายการคำที่ถูกเตรียมขึ้นด้วยความระมัดระวังใส่ใจ ให้กดหยุดนาฬิกาเพื่อจับเวลาในแต่ละคำตอบซึ่งเป็นคำแรกที่ปรากฏขึ้นในใจ คำตอบสนองจะถูกบันทึกพร้อมกับเวลาในการตอบสนองในระยะวินาที เมื่อทุกคำกระตุ้นในรายการคำได้ขานหมดแล้ว ให้เริ่มกระบวนการซ้ำอีกครั้ง ผู้ถูกถามให้ตอบด้วยคำเดียวกับที่ตอบก่อนหน้านี้ Jung และเพื่อนร่วมงาน Rikkin ให้ความสำคัญกับการทดลองนี้อย่างมาก และเป็นเทคนิควิธีการสำคัญของจิตวิเคราะห์ (analytical psychology) แต่ผู้ที่ได้ค้นคว้าพิสูจน์ในเรื่องของช่วงเวลาการตอบสนองที่ยืดเยื้อหรือใช้เวลาในการตอบสนองนานขึ้น (หรือผู้ตอบใช้เวลาในการตอบคำ) เมื่อคำกระตุ้นนั้นมีความเชื่อมโยงกับจิตใจของเขากับบางอย่างที่ไม่เห็นด้วยหรือความคิดถูกรบกวน เมื่อทุกคำกระตุ้นที่เตรียมขึ้นอย่างระมัดระวังรอบคอบ เกิดความล่าช้าในการตอบ บางครั้งก็เป็นไปได้ที่จะสืบจากกลุ่มคำกระตุ้นซึ่งเชื่อมโยงกับความคิด สิ่งนี้ Theodor Ziehen เรียกว่า อารมณ์ตัวแทนของปม Jung มีข้อสงสัยว่า สิ่งใดกันแน่ที่อยู่ภายในความเจ็บป่วยทางจิตใจ ต่างจากจิตแพทย์โดยมากก่อนหน้านี้ หรือในยุคนั้น Jung กลับให้ความสำคัญใส่ใจว่าผู้ป่วยจิตเภทของเขา แท้จริงแล้วพูดอะไรและทำอะไร และสามารถเข้าใจชัดเจนถึงภาพลวงตา เสียงหลอน และท่าทางต่างๆ ว่านั่นไม่ใช่เพียง “บ้า” แต่เต็มไปด้วยความหมายทางจิตวิทยา ถึงอย่างไร Jung ก็เชื่อในหลักการทางจิตเภทว่า มีความเกี่ยวข้องกับพิษทางชีวเคมีที่ไหลเวียนในกระแสเลือดของผู้ป่วย แต่อย่างไรก็ตาม Jung แย้งว่า จิตเภทควรทำความเข้าใจในความหมาย ซึ่งเรียกทางจิตวิเคราะห์ว่า แรงขับเข้าข้างใน พลังหรือแรงขับของจิตใจ (libido) ที่ถอนตัวออกจากโลกความเป็นจริงภายนอกและลงหลักในโลกลงในแห่งการรังสรรค์ความลึกลับ จินตนาการและความฝัน (dreams) ของผู้ป่วยจิตเภท เขาให้นัยของผู้ป่วยจิตเภทว่าเป็น ผู้ฝันขณะตื่น (Stevens, 2001)

แม้เวลาในการตอบสนอง³⁹ (reaction time เวลาการตอบสนอง เริ่มนับหลังการให้คำกระตุ้นกระทั่งกล่าวคำตอบ) จะสั้นหรือรวดเร็วเพียงใดเพราะคำตอบนั้นถูกเก็บไว้ภายในหรืออยู่ภายในผู้ถูกถามอยู่แล้ว เหตุผลหลักสองประการที่นักจิตวิทยาการทดลองใช้เทคนิคนี้ 1. มีกระบวนการและโครงสร้างที่เชื่อมโยงเป็นลำดับซึ่งแสดงถึงนัยสำคัญของพฤติกรรมวาจาหรือพฤติกรรมคำพูด (verbal behaviour) และคำพูดเหล่านี้จำเป็นต้องค้นหา 2. ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มผู้รับการทดลองที่ใช้ในการศึกษานั้นเป็นไปตามบรรทัดฐานเช่นเดียวกับหลักการประมวลผลค่าของคะแนนของรายการคำสามารถนำไปใช้ได้ ข้อมูลเหล่านี้มีประโยชน์ในอนาคตขณะที่คำตอบเชื่อมโยงมีบทบาทในการใช้ที่หลากหลาย เช่น การเรียนรู้คำ (verbal learning) และความจำ (memory)

³⁹ เวลาตอบสนองเชื่อมโยง (associative reaction time) คือ ช่วงเวลาระหว่างการให้คำกระตุ้นและการให้คำตอบสนอง หรือช่วงเวลาหลังจากที่กล่าวคำกระตุ้น กระทั่งเริ่มกล่าวคำตอบสนอง (หรือเมื่อผู้ถูกถามเปล่งกล่าวคำตอบ) เป็นครั้งแรกที่ Jung (1919) นำวิธีนี้เพื่อใช้ศึกษาบุคลิกภาพของคน แต่ก่อนนั้น Aristotle กล่าวถึงหลักการเชื่อมโยงไว้ 3 ประการคือ กฎแห่งความเหมือน กฎแห่งความตรงข้าม และกฎแห่งความต่อเนื่อง การบันทึกเวลาถูกนำมาใช้โดย Wunt และคณะในห้องทดลองของเขา การจำแนกประเภทของการตอบสนองทำโดย Karwoski และ Schachter (1948) โดยดูว่าการตอบสนองนั้นเป็น คำตรงข้าม คำที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันกับคำกระตุ้นหรือเป็นคำหมวดหมู่อื่น และพบว่าเวลาการตอบสนองที่ใช้เวลาสั้นที่สุดคือ คำตอบสนองที่ตรงข้ามกับคำกระตุ้น (Stevens, 2001)

จากผลการทดสอบเรื่องปมด้วยเทคนิคคำเชื่อมโยงและเวลาการตอบสนองนี้มีอิทธิพลต่อความคิดของ Jung มาก และเขาทำการพิสูจน์ทดลองว่า ปมเป็นจิตใต้สำนึกที่ถูกกดทับไว้และดึงออกมาได้ด้วยการทดลองนี้ การได้รับรู้เรื่องปมมีประโยชน์หลายประการ นอกเหนือจากการได้รับรู้บุคลิกภาพองค์กรรวมของคน

(Kothurkar & Vanaras, 1986) นอกจากการใช้เทคนิคคำเชื่อมโยงในการรักษาผู้ป่วยแล้ว ขอบเขตการทดลองเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทั้งในแง่ของจิตวิเคราะห์และพฤติกรรมวิเคราะห์กว้างขวางมากขึ้น ก่อนที่ Jung จะนำเทคนิคนี้มาใช้ในการรักษาผู้ป่วยโดยอยู่บนหลักจิตใต้สำนึก คือการใช้คำเชื่อมโยงเพื่อทำความเข้าใจจิตใต้สำนึกแล้วนำมาวิเคราะห์รักษา ทั้งนี้มีได้หมายความว่าคนไข้ให้คำตอบสนองเพียงเท่านี้แล้วจะสรุปและทำการรักษาได้ แต่ภายใต้เทคนิคนี้ยังต้องมีวิธีการย่อยอื่นประกอบ รวมถึงการเข้าใจบริบททั้งภายในและภายนอกแวดล้อมตัวผู้ป่วยเองด้วย

การเชื่อมโยงแบ่งเป็น 2 แบบ 1. เชื่อมโยงอิสระ (free association) 2. เชื่อมโยงควบคุม (controlled association) และทั้งสองแบบจะประกอบด้วยสุ่ม (discrete association) และต่อเนื่อง (continuous association) ซึ่งจำแนกเป็น 4 วิธี 1. เชื่อมโยงอิสระแบบไม่ต่อเนื่อง (free discrete association) เมื่อผู้ถูกถามได้ยินคำกระตุ้นแล้วจะต้องตอบทันที นั่นคือคำแรกที่เกิดขึ้นภายในความคิดให้กล่าวคำตอบสนอนั้น ผู้ทดลองอาจให้คำกระตุ้นด้วยคำพูดหรือสิ่งที่มองเห็นด้วยตา เวลาตอบสนองสามารถใช้เครื่องจับเวลาได้ ทั้งนี้ควรจับเวลาจากคำตอบสนองจริงๆ หรือเป็นคำที่มีความหมาย เนื่องจากบางครั้ง ผู้ถูกถามหยุดชั่วขณะด้วยคำว่า เออ อืม เช่น อืม...พลั เออ...ข้าว 2. การเชื่อมโยงอิสระแบบต่อเนื่อง (free continuous association) เมื่อผู้ทดลองให้คำกระตุ้น ผู้ถูกถามจะให้คำตอบสนองเป็นชุดทีละคำอย่างต่อเนื่อง โดยกำหนด 2 อย่างคือ กำหนดจำนวนคำหรือกำหนด

ระยะเวลา ผู้ถูกถามจะกล่าวชุดคำตอบ และจะหยุดเมื่อคาดว่าจะหมดเวลาที่กำหนดให้แล้ว วิธีนี้ผู้ทดลองได้ทราบถึงลำดับขั้นของคำตอบสนองของแต่ละคำกระตุ้น 3. การเชื่อมโยงควบคุมแบบไม่ต่อเนื่อง (controlled discrete association) คำตอบสนองอยู่ในชุดหรือหมวดหมู่ที่กำหนดให้โดยขึ้นอยู่กับคำกระตุ้น เช่น คำกระตุ้น: ตา ซึ่งถือเป็นหมวดหมู่ร่างกาย คำตอบสนอง: หู ผู้ทดลองอาจจัดกลุ่มหรือหมวดหมู่และบอกผู้ถูกถามก่อนการทดลอง การให้หมวดหมู่คู่ตรงข้าม เช่น คำกระตุ้น: เขียว คำตอบสนอง: แดง 4. การเชื่อมโยงควบคุมแบบต่อเนื่อง (controlled continuous association) ลักษณะเดียวกับการเชื่อมโยงอิสระอย่างต่อเนื่อง แต่ต่างที่ลักษณะนี้จะเป็นการให้คำตอบสนองแบบเฉพาะตามที่กำหนดโดยคำกระตุ้นหรือผู้ทดลอง เช่น ให้บอกถึงสิ่งที่ใช้ในการทำนา โดยกำหนดระยะเวลาในการตอบหรือจำนวนของคำตอบสนอง

นาฬิกาจับเวลาใช้ได้อย่างสะดวกในห้องทดลองและการทดสอบบางลักษณะ ทว่าการศึกษาภาคสนามนั้นการกระทำลักษณะนี้ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเก็บข้อมูล โดยเฉพาะขณะทำการทดสอบคำเชื่อมโยง จึงควรใช้วิธีการสังเกตเวลา เช่น การนับในใจ การเคาะนิ้ว การเฉลี่ย เป็นต้น

Kothurkar & Vanarase (1988) ขยายความในเรื่องความต่างของแบบอิสระและแบบควบคุมว่า การเชื่อมโยงแบบควบคุมผู้ทดลองจะต้องให้คำแนะนำที่เฉพาะเจาะจงแก่ผู้ถูกถาม นั่นคือการเชื่อมโยงถูกควบคุมจากภายนอกในกรณีของการเชื่อมโยงอิสระการควบคุมไม่ใช่จากภายนอก แต่เกิดจากภายใน เนื่องจากแนวโน้มของการตอบนั้นเป็นเพียงแค่หนึ่งคำมากกว่าแบบควบคุม ซึ่งมาจาก

ประสบการณ์ในอดีตของผู้ถูกถาม รวมถึงแรงจูงใจและอารมณ์ และกระบวนการคิดของผู้ถูกถามที่กล่าวว่า คำตอบจากการเชื่อมโยงแบบอิสระมาจากภายในมากกว่าภายนอกนั้นคือ การให้อิสระในการตอบโดยไม่ตีกรอบหรือกำหนดขอบเขตของคำตอบซึ่งจะต้องกล่าวคำตอบออกมาอย่างทันที (ที่มีคำใดผุดขึ้นภายในใจ) เมื่อได้ยินคำถามกระตุ้น คำตอบนั้นยังไม่ผ่านการกรอง วิเคราะห์หรือผ่านกระบวนการความคิด แต่เป็นคำที่โผล่ขึ้นมาจากทันทีทันใด ซึ่งก็คือภายในของผู้ถูกถาม สำหรับการเชื่อมโยงแบบควบคุมนั้น ผู้ทดลองจำกัดขอบเขตของคำตอบซึ่งถือเป็นตัวกำหนดภายนอก ทำให้คำตอบมีแนวโน้มที่จะเกิดจากประสบการณ์ ความจำหรืออารมณ์ เช่น การทดสอบคู่ตรงข้าม ทั้งนี้ทั้งสองเทคนิคมีคุณประโยชน์เทียบเท่า ไม่ว่าจะใช้ทดสอบเพื่อจุดประสงค์เดียวกันหรือต่างกัน ถึงแม้จะเป็นสถานการณ์แบบอิสระ แต่มีบางสิ่งที่ควบคุมเช่นกัน และถึงแม้จะเป็นแบบควบคุมแต่ก็มีความเป็นอิสระ เช่น จากคำตอบสนองต่อคำถามอาจมีมากกว่าหนึ่งคำที่เป็นคำตอบสนองที่ถูกต้อง เพราะการตอบแบบควบคุมนั้นตอบได้มากกว่าหนึ่งคำตอบอย่างเช่น การทดสอบ “ทั้งหมด-บางส่วน (whole-part)” โดยให้อิสระแก่ผู้ถูกถามที่จะตอบเพียงหนึ่งคำจากหลายๆ คำ ซึ่งต่างล้วนเป็นคำตอบที่ถูกต้องสำหรับคำถามกระตุ้น แต่สิ่งที่ผู้ถูกถามเลือกเป็นคำตอบที่ถูกต้องที่สุดต่อคำถามสำหรับผู้ที่ถูกถาม ขณะที่การทดสอบ “ตรงข้าม (opposite)” ซึ่งต้องมีความเข้มงวดสูงที่คำตอบจะมีเพียงหนึ่งที่ถูกต้อง ฉะนั้นแม้จะเป็นแบบควบคุม แต่ผู้ทดลองสามารถปรับเปลี่ยนระดับของการควบคุม ซึ่งถือเป็นตัวแปรการทดลองเพื่อที่จะหาคำตอบของการควบคุมโดยวัดจากความเร็วในการตอบ

การให้คำกระตุ้นนั้นแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงในความคิดของผู้ตอบ การเชื่อมโยงของความคิดของคนเรามี 4 แบบ Rooney (2015) จำแนกเป็นกฎของความคิดเชื่อมโยงว่า กฎการเชื่อมโยง (laws of association) โดยทั่วไปประกอบด้วย 3 ลักษณะที่ใจเกิดการเชื่อมโยงเพื่อสร้างความคิดจากองค์ประกอบต่างๆ (การเชื่อมโยงเมื่อกล่าวใน 3 ลักษณะ กฎความเหมือนมักจะไม่นับถูกกล่าวถึง ส่วนความต่อเนื่องและความถี่บ่อยมักมีความสำคัญที่สุด) 1. กฎความต่อเนื่อง (law of contiguity) สิ่งที่เกิดขึ้นมีความใกล้ชิดกันทั้งเวลาและสถานที่ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ในใจ เช่น ถ้านึกถึงส้อมก็อาจคิดถึงช้อนไปด้วย 2. กฎความถี่บ่อย (law of frequency) เมื่อสองสิ่งหรือสองเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหล่านี้มีความเข้มข้นของความถี่บ่อยมากขึ้นระหว่างสองสิ่ง เช่น ย่าของคุณมักจะอบขนมเค้กให้ คุณมักจะคิดถึงท่านเมื่อมีความเชื่อมโยงกับขนมเค้กอบ 3. กฎความคล้ายคลึง (law of similarity) ความเชื่อมโยงของความคิดในสิ่งที่คล้ายคลึงหรือเหมือนกัน เช่น ถ้าคุณเห็นถุงเท้าข้างหนึ่งบนพื้น คุณมักจะคิดถึงคู่อีกข้าง และสงสัยว่าอยู่ไหน 4. กฎตรงข้าม (law of contrast) บางครั้งการเห็นและการคิดบางสิ่งจะกระตุ้นให้คิดถึงสิ่งตรงข้าม เช่น เมื่อคุณคิดถึงเพื่อนที่สนิทที่สุดในโรงเรียน คุณก็มักนึกถึงเพื่อนที่ถนัดแกล้งคุณในชั้นเรียน)

การทำงานของ Jung และ Riklin (1969) ใช้เทคนิคเชื่อมโยงแสดงให้เห็นถึงกลไกของจิตใต้สำนึกได้ถูกเปิดเข้าไปผ่านวิธีการนี้ ซึ่งมีผลมากกว่าที่เราจะคาดคิด เทคนิคคำเชื่อมโยงไม่เพียงให้ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการของจิตใจที่อยู่ในระดับพื้นผิวคือจิตสำนึก

ของเราเท่านั้น แต่ยังให้ข้อมูลที่เลือกสรรแล้วจากการทำงานในส่วน
ของจิตใจส่วนลึก ซึ่งให้ผลลัพธ์ที่น่าอัศจรรย์ในการนำเทคนิค
ไปใช้ ทั้งสำหรับกรณีผู้ป่วยและไม่ใช่นักป่วย เทคนิคการเชื่อมโยง
เป็นลักษณะพื้นฐานของกิจกรรมทางจิตใจ

วิธีการพื้นฐานที่ต้องคำนึงถึงเมื่อทำการทดสอบด้วยเทคนิค
คำเชื่อมโยง โดยสรุปคือ ก่อนเริ่มให้คำทดสอบหรือก่อนเริ่ม
การทดลอง ผู้ทำการทดลองต้องกล่าวคำแนะนำวิธีการทดสอบ
ให้ชัดเจนมากที่สุด ผู้ถูกถามต้องปฏิบัติอย่างไร และผู้ถูกถามต้อง
เข้าใจชัดเจนในสิ่งที่ตนต้องทำ หรือเข้าใจในลักษณะการทดลอง
เช่นกัน ในด้านการจัดกลุ่มของคำหรือการเลือกกลุ่มของคำ
การทดลองโดยทั่วไปจะใช้กลุ่มคำจำนวนมากเพื่อแสดงถึงการ
ย้าคำ/คำตอบสนอง โดยให้คำถามหรือคำกระตุ้นที่ไม่ใช่คำเดิม
แต่มีส่วนของรายการคำที่เป็นคำกระตุ้นคล้ายคลึงกัน ลักษณะ
เดียวกัน ทิศทางเดียวกันหรือการย้อนทวนคำ การทวนย้อนกลับคำ
ในการทดสอบแต่ละครั้งให้ทำรวดเดียวจบ ไม่พักเวลา ถึงแม้บาง
การทดลองจะมีรายการคำมากกว่า 50 คำก็ตาม เช่น แบบทดสอบ
100 คำของ Jung คำเชื่อมโยง 180 คำ ของ J.M. Vanderplas
และ E.A. Gravin แบบทดสอบโดย R.S. Woodworth และการ
ออกแบบคำเพื่อใช้ในสถานการณ์ต่างๆ นักโทษคดีต่างๆ อาชญากร
โรคจิต โรคประสาทแต่ละประเภท

ทั้งนี้ในระหว่างการทดลอง การสะดุดหรือการหยุดชั่วขณะ
อันเกิดจากตัวผู้ถูกถามย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ การหยุด สะดุดหรือ
ชะงักนี้อาจถือเป็นความบกพร่องในการทดลอง ทว่ามีความสำคัญ
ในการวิเคราะห์ทางจิตวิทยา และในทางกลับกันถือว่าเป็นความ

สำเร็จในการทดสอบด้วย วิธีการพื้นฐานอีกประการคือ การคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกห้องทดลองหรือสถานที่ทดลอง รวมทั้งบริบทภายนอกและภายในของผู้ถูกถาม เช่น สถานที่เหมาะสมกับการทดลองหรือไม่ รวมถึงบริบทภายในดังเช่นความพร้อมของผู้ถูกถาม การทดลองนี้ผู้ทดลองมีหน้าที่ให้คำกระตุ้นด้วยน้ำเสียงปกติ ไม่ผสมน้ำเสียงและความรู้สึกของผู้ทดลองเพื่อกระตุ้นเร้าคำตอบหรือกระตุ้นเร้าจิตใจของผู้ถูกถาม สังเกตการแสดงออกด้านต่างๆ ของผู้ถูกถามตลอดเวลาการทดลอง โดยเฉพาะหลังจากได้ยินคำกระตุ้น คำตอบและเวลาของการตอบสนอง รวมถึงการแสดงทางร่างกาย มือ ศีรษะ ขา และการแสดงออกทางสีหน้า เช่น ประกายตา ริมฝีปาก คิ้ว อารมณ์ ฯลฯ การค้นหาคำสำคัญ (keyword) ก่อนการทดสอบควรรู้บุคลิกโดยรวมของผู้ถูกถามเพื่อได้ทราบคำสำคัญ โดยเฉพาะในกรณีที่ไม่ปกติ เช่น เพื่อการรักษาผู้ป่วย Jung (1989) กล่าวถึงกรณีนี้ว่า “สำหรับผมแล้ว การรักษาจะเริ่มต้นจริงๆ หลังจากการสังเกตบุคคลในภาพองค์รวมเท่านั้น เพราะนั่นคือความลับของผู้ป่วย ถ้าผมได้รู้ถึงเรื่องราวอันเป็นความลับของเขา ผมก็จะมีกุญแจในการบำบัดหน้าที่ของหมอคือ การค้นหาว่าจะมีความรู้นี้อย่างไร การใช้วิธีการทางจิตสำนึกนั้นไม่เพียงพอ บางครั้งการทดสอบแบบเชื่อมโยงสามารถเปิดหนทางได้ โดยการแปลความฝันหรืออื่นๆ และการติดต่อสื่อสารของคนไข้กับผู้อื่น ในการรักษา ปัญหามักเกิดจากบุคลิกภาพองค์รวมของผู้รับการรักษา ไม่ใช่เพราะอาการของโรคเพียงเหตุผลเดียว เราต้องตั้งคำถามที่ทำทลายไปถึงบุคลิกภาพองค์รวมของบุคคลนั้นด้วย” ไม่เพียงเฉพาะกรณีของผู้ป่วยเท่านั้น

กรณีทั่วไปที่ต้องการศึกษาก็สามารถใช้วิธีนี้ได้ การรู้ถึงบุคลิกภาพ และเรื่องราวทั้งภายในตัวบุคคลเองและบริบทแวดล้อมของบุคคล หรือกลุ่มคน นั้นย่อมเป็นกุญแจเพื่อไขเข้าสู่ตัวบุคคล กลุ่มคนหรือ สิ่งที่จะศึกษา การรับรู้ถึงบุคลิกภาพพื้นฐานได้จากการสนทนา (การพูดคุยทั่วไปหรือใช้วิธีการทางจิตวิเคราะห์หรือจิตวิทยาคลินิก ร่วมด้วยก็ได้) การสังเกต การสร้างความวางใจคุ้นเคย ให้เกียรติ ดังเช่น การเก็บข้อมูลภาคสนามที่ต้องอยู่อาศัยในหมู่บ้านหรือใน บ้านเดียวกับผู้ให้ข้อมูลจะทำให้รู้จักตัวบุคคล (ทั้งภายในตัวบุคคล และบริบทแวดล้อมหรือทั้งองค์รวม ฉะนั้นการแสดงออกทางสีหน้า และการเคลื่อนไหวส่วนของร่างกายที่กล่าวมานี้ สืบเนื่องมาจาก อารมณ์ความรู้สึก) นอกจากนี้การสังเกตที่สำคัญอีกประการคือ ความเข้มข้นของอารมณ์ที่ร่วมด้วย ความเข้มของความรู้สึกรับรู้ ได้จากการสะท้อนออกมาเป็นลักษณะสีหน้า น้ำเสียง การเคลื่อนไหว และการไม่เคลื่อนไหว ซึ่งเรียกว่า ความรู้สึกของจิตใจ (psychical feeling)

อาชญากร เป็นกรณีที่สามารถใช้เป็นแบบทดสอบความ เชื่อมโยงได้ นอกจากกรณีของผู้ป่วยหรือความผิดปกติของบุคลิกภาพ ทั้งนี้ขอยกคำกล่าวของ Jung (1989) ที่เขียนเกี่ยวกับ เทคนิคการใช้ คำเชื่อมโยงในกรณีอื่นนอกเหนือจากการใช้ในการรักษาอาการป่วยทางจิตไว้ในหนังสือ *Symbolic Life* “ต่อจากนี้ไปปัญหาเฉพาะ ของเราคือ เราจะเข้าไปยังส่วนชั้นลึกของคนได้อย่างไร ดังที่ผม ได้บอกคุณไปว่า เราจะทำได้ด้วย 3 หลักการวิเคราะห์คือ การทดสอบ คำเชื่อมโยง (word-association) การวิเคราะห์ความฝัน (dream-analysis) และหลักการจินตนาการปฏิบัติ (active

imagination) ก่อนอื่นผมจะขอกล่าวางสิ่งเกี่ยวกับการทดสอบ คำเชื่อมโยง หลายคนอาจคิดว่านี่ดูเหมือนล้าสมัย แต่ด้วยว่ามันยังคงถูกใช้อยู่ ผมก็ต้องอ้างอิง ปัจจุบันนี้ผมใช้การทดสอบนี้ไม่ใช้กับผู้ป่วย แต่กับกรณีของอาชญากร การทดลองถูกทำขึ้น ผมกำลังทำซ้ำในสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้วด้วยรายการคำ 100 คำ ควรกล่าวข้อแนะนำแก่ผู้รับการทดลองให้ตอบสนองด้วยคำคำแรกที่ปรากฏขึ้นในใจ หลังจากได้ยินคำ และเข้าใจคำกระตุ้นให้เร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ เมื่อคุณแน่ใจว่าผู้เข้ารับการทดลองเข้าใจในสิ่งที่คุณแนะนำแล้ว คุณก็เริ่มทำการทดลอง คุณบันทึกเวลาของการตอบสนองในแต่ละคำ ด้วยนาฬิกาจับเวลา เมื่อคุณทำการทดสอบทั้ง 100 คำเสร็จแล้ว ให้ทำการทดลองขั้นต่อไปคือ ทำการทวนซ้ำคำกระตุ้นและผู้รับการทดสอบต้องทวนซ้ำคำตอบจากการทดสอบครั้งแรก ในบางครั้ง ความจำของผู้รับการทดลองล้นเหลือและการตอบทวนซ้ำไม่แน่นอน และผิดพลาด ข้อผิดพลาดเหล่านี้มีความสำคัญ ความไม่แน่นอนเกิดขึ้นได้ บางจังหวะความจำล้นเหลือ และการทวนซ้ำไม่สามารถทำได้หรือไม่ถูกต้อง ความผิดพลาดเช่นนี้มีความสำคัญ

โดยแรกเริ่มแล้วไม่ได้ตั้งใจนำมาประยุกต์ใช้ในกรณีเช่นนี้ อย่างสิ้นเชิง แต่ตั้งใจที่จะนำมาใช้ในการศึกษาการเชื่อมโยงของจิตใจแน่นอนว่าเป็นการคิดแบบยูโทเปียอย่างมาก คนเราไม่สามารถศึกษาอะไรในลักษณะนี้ได้ด้วยเพียงความหมายพื้นฐานเบื้องต้นเท่านั้น แต่คุณสามารถศึกษาจากสิ่งอื่นได้เมื่อการทดลองล้นเหลือ ผู้ถูกถามทำผิดพลาด คุณถามคำถามๆ ที่แม้แต่เด็กยังตอบได้ แต่คนฉลาดกลับตอบไม่ได้ เพราะเหตุใด คำนั้นเข้าไปปะทะใจบุคคล ผมเรียกสิ่งนั้นว่า ปม องค์ประกอบรวมของจิตใจ แสดงออกด้วย

พฤติกรรมเฉพาะหรืออาจด้วยความรู้สึกเจ็บปวด น้ำเสียง บางสิ่งที่มักซ่อนอยู่ในแวตตา สิ่งที่ขับออกมาติดค้างอยู่ตลอดชั้นอันหนาของหน้ากาก (persona) เข้าไปยังชั้นส่วนมืด ตัวอย่างเช่น บางคนกับปม เงิน จะถูกปะทะเมื่อคุณพูด ‘ซื้อ’ ‘จ่าย’ หรือ ‘เงิน’ นั่นคือกระบวนการตอบสนอง

เรามีหมู่การรบกวน 12 หมู่หรือมากกว่า และผมจะกล่าวถึงบางหมู่ เพื่อจะได้เป็นแนวทางให้คุณไปฝึกปฏิบัติ คุณตัดสินใจว่าเวลาในการตอบสนองนานเกินไปหรือไม่ โดยการใช้ค่าเฉลี่ยของเวลาตอบสนองของผู้รับการทดสอบ (ผู้รับการทดลอง ผู้ถูกถาม ผู้ถูกทดลอง ผู้ป่วย คนไข้ ผู้รับคำปรึกษา ใช้แทนกันตามบริบท, ผู้เขียน) ลักษณะอื่นๆ ของการรบกวนคือ การตอบสนองที่มากกว่าหนึ่งคำซึ่งไม่เป็นที่มาจากการแนะนำก่อนการทดสอบ ความผิดพลาดในการกล่าวคำตอบซ้ำ การตอบสนองที่แสดงออกทางสีหน้า การหัวเราะ การเคลื่อนไหวของมือหรือเท้าหรือลำตัว การไอ กระแอม พูดติดขัด และลักษณะเช่นนี้ในรูปแบบอื่นๆ – การตอบสนองที่ไม่เพียงพอ เช่น ‘ใช่’ หรือ ‘ไม่’ ซึ่งไม่ใช่การตอบสนองที่มีความหมายที่แท้จริงต่อคำถาม ความเคยชินกับการใช้คำเดิมซ้ำๆ การใช้ภาษาต่างประเทศ (Jung ใช้ภาษาเยอรมัน ภาษาต่างประเทศดังเช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส, ผู้เขียน) ซึ่งไม่ใช่ข้อผิดพลาดสำคัญอย่างใดในประเทศอังกฤษ แต่สำหรับเราแล้วเป็นความน่ารำคาญอย่างมาก การทวนซ้ำไม่สมบูรณ์เมื่อความจำ (ของผู้ถูกทดสอบ, ผู้เขียน) เริ่มลืมหเลวในการทดสอบทวนซ้ำ เหล่านั้นคือขาดการตอบสนองโดยสิ้นเชิง การตอบสนองเหล่านี้อยู่นอกเหนือความต้องการที่ไม่สามารถควบคุมได้” Jung ชี้แจง

เกี่ยวกับการทดสอบคำกระตุ้นและคำตอบสนองโดยจำแนกรายละเอียดผลการศึกษาเป็นกราฟในงานเขียนดังกล่าว ทั้งนี้จะแสดงถึงข้อสรุปจากการทดสอบกรณีอาชญากร “เริ่มต้นด้วยคำว่า ‘มีด’ (knife) การตอบสนองถูกรบกวน 4 ครั้ง การรบกวนถัดมาเกิดจากคำว่า ‘ฉมวก’ (lance) (หรือ ‘หอก’ (spear)) แล้วก็คำว่า ‘ทุบตี’ (to beat) ต่อด้วยคำว่า ‘แหลม’ (pointed) และ ‘ขวด’ (bottle) นั่นคือเป็นชุดรายการแบบสั้น ประกอบด้วยคำกระตุ้น 50 คำ ซึ่งเพียงพอที่จะเปิดจุดบอดของคน เรื่องราวนั้นคืออะไร ผมเปรยขึ้นว่า ‘ผมไม่ทราบว่าคุณไม่เห็นด้วยกับการทดสอบนี้’ เขาจึงมองผมแล้วกล่าวขึ้นว่า ‘ผมไม่รู้ว่าคุณกำลังพูดถึงอะไร’ ผมตอบเขาไปว่า ‘คุณรู้ว่าตัวเองเมาและมีเหตุการณ์อื้อฉาวที่คุณใช้มีดแทงคนอื่น’ เขาฉงนถาม ‘คุณรู้ได้อย่างไร?’ แล้วเขาก็รับสารภาพทั้งหมด ชายผู้นี้มาจากครอบครัวที่เป็นที่เคารพนับถือ เป็นคนเรียบง่ายนิสัยดี ช่วงเขาไปต่างประเทศ วันหนึ่งเกิดการเมาวิวาท ใช้มีดแทงผู้อื่นจึงทำให้ต้องโทษจำคุก 1 ปี ความลับสำคัญที่เขาไม่เคยเอ่ยถึง เนื่องจากด้านมืดของชีวิตจะเผยออก ไม่มีใครในเมืองหรือชุมชนรอบๆ รู้เรื่องนี้เลย และผมเป็นเพียงผู้เดียวที่รับรู้โดยไม่ได้ตั้งใจ ในงานสัมภาษณ์ของผมที่ซุริค ผมได้ทำการทดลองนี้เช่นกัน ใครก็ตามที่ต้องการรับสารภาพ ผมยินดีต้อนรับเข้าร่วมงานสัมภาษณ์ อย่างไรก็ตาม ผมมักจะขอให้ผู้ร่วมงานนำสิ่งของบางอย่างของคนที่เขารู้จักและไม่รู้จักมาด้วย และผมก็สาธิตให้พวกเขาถึงวิธีการอ่านเรื่องราวของบุคคลนั้น เป็นการทำงานที่น่าสนใจมากทีเดียว บางครั้งเราสามารถทำการค้นพบที่สำคัญได้

ผมจะยกตัวอย่างหนึ่งคือ เมื่อหลายปีมาแล้วขณะที่ยังเป็น

หมอวัยหนุ่ม ศาสตราจารย์ด้านอาชญาวิทยาถามผมเกี่ยวกับการทดลองนี้ และบอกผมว่า เขาไม่เชื่อถือเรื่องการทดลองที่ผ่านมา ผมถามเขา ‘คุณไม่เชื่อหรือครับ? คุณอาจลองทดสอบได้ถ้าต้องการ’ เขาเชิญผมไปที่บ้าน แล้วผมก็เริ่มการทดลอง ผ่านไป 10 คำ เขามีอาการเหนื่อยและพูดขึ้นว่า ‘คุณทำอะไรกับคำเหล่านี้ ไม่เห็นว่าจะเกิดผลอะไร’ ผมบอกว่า เขาไม่สามารถคาดหวังผลได้ด้วยการตอบเพียง 10-12 คำ เขาควรจะตอบได้ 100 คำ และนั่นถึงจะทำให้เราสามารถเห็นอะไรบางอย่างได้ ผมพูดขึ้นว่า ‘คุณสามารถทำอะไรกับคำเหล่านี้ได้ไหม?’ ผมตอบว่า ‘มันน้อยมาก แต่ผมก็สามารถบอกคุณบางสิ่งได้’ เมื่อไม่นานนี้ คุณมีความกังวลเรื่องเงินที่มีอยู่น้อยนิด ความกลัวที่จะเสียชีวิตอันเนื่องจากโรคหัวใจ คุณต้องเคยไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศสที่ที่คุณมีความรักครั้งแรก และความทรงจำนี้วนกลับมาสู่ใจคุณอีกครั้ง บ่อยครั้งเหลือเกินที่คุณนึกถึงความตาย ความจำแนกหวาดตื่นขึ้นมาจากห้วงเวลา เขาถามว่า ‘คุณรู้ได้อย่างไร’ แม้เด็กก็มองออกว่า ชายผู้นี้อายุ 72 ปีแล้ว และเขาเชื่อมโยง ‘หัวใจ’ กับ ‘เจ็บปวด’ (heart-pain) นั่นคือ เขาอาจตายจากโรคหัวใจล้มเหลว เขาเชื่อมโยง ความตายกับตาย (death-to die) และคำว่า ‘เงิน’ เขาเชื่อมโยงกับ ‘เล็กน้อยมาก’ (money-too little) เป็นการตอบสนองที่แสนปกติทั่วไป แล้วสิ่งที่จะต้องทำให้ผมสะดุดคือคำว่า ‘จ่าย’ (to pay) หลังจากเวลาการตอบสนองที่ค่อนข้างนาน แล้วเขาก็ตอบว่า ลา เซเมิซ (La Semeuse) เราใช้ภาษาเยอรมันตลอดการสนทนา แต่นั่นคือศัพท์ภาษาฝรั่งเศส แล้วอะไรที่ทำให้ชายชาวผู้นี้กล่าวคำ ลา เซเมิซ? เมื่อมาถึงคำว่า ‘จูบ’ (kiss) เวลาตอบสนองยาวนาน มีประกาย

ในดวงตา แล้วให้คำตอบว่า ‘สวยงาม’ (beautiful) และนั่นแน่นอนว่าผมมีเรื่องราว ชายผู้นี้คงไม่พูดภาษาฝรั่งเศส ถ้าคำนี้ไม่เชื่อมโยงกับความรู้สึกพิเศษเฉพาะ ฉะนั้นเราจึงต้องพินิจว่า ทำไมเขาถึงใช้ภาษานี้ เขาสูญเสียเงินฟรังก์ฝรั่งเศสหรือไม่? ไม่มีการพูดคุยเรื่องเงินผิดหรือเงินเฟ้อในยุคสมัยนั้น ซึ่งไม่อาจนำไปสู่การไขปริศนาผมมีข้อกังขาว่า มันคือ เงิน หรือ ความรัก แต่เมื่อมาถึงคำว่า ‘จูบ’ ตอบด้วยคำว่า ‘สวยงาม’ ผมก็ได้รู้ว่า มันคือ ความรัก เขาไม่ใช่คนลักษณะที่จะไปฝรั่งเศสในบ้านปลายชีวิต แต่เขาเคยเป็นนักศึกษาที่กรุงปารีสและเป็นทนายความ อาจจะอยู่ที่ซอร์บอนน์ นั่นคือความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างเรียบง่ายที่นำมาเย็บต่อเข้าด้วยกันรวมเป็นเรื่องราวทั้งหมด” (Jung, 1989)

การทดสอบที่ต่างกัน การคัดเลือกคำย่อมไม่เหมือนกัน เช่น คำกระตุ้น 50 คำ แต่มีคำสำคัญ 10-20 คำ ซึ่งคำสำคัญบางคำอาจอยู่ใกล้เคียงภายในชุดคำ การจัดหมวดหมู่คำ สามารถจัดในลักษณะ คำกริยา คำนาม คำตรงข้าม ในแต่ละการทดลองอาจมีเฉพาะกลุ่มเดียวหรือมากกว่าหนึ่งกลุ่มก็ได้ หรือบางคำอาจกระจายแทรกอยู่ระหว่างคำกระตุ้นอื่นๆ โดยทั่วไปแล้ว คนเราจะมีลักษณะการคิดแบบเชื่อมโยงต่อเนื่อง ความคิดเชื่อมโยงมาจากสิ่งที่คิดก่อนหน้าแล้วต่อเนื่องไปเรื่อยๆ แม้สิ่งที่คิดอยู่จะไม่ใช้เรื่องราวเดียวกัน แต่มีจุดเชื่อมโยงร้อยต่อเนื่องกันไป และความคิดของคนต่อเนื่องไม่จบสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการคิดฟุ้งซ่านไร้ทิศทางหรือความคิดที่จำกัดกรอบก็ตาม ฉะนั้นการออกแบบคำเพื่อศึกษาในแต่ละกรณีจึงมีความสำคัญต้องพิจารณา และการทดสอบแบบเชื่อมโยงไม่เฉพาะคำพูดหนึ่งคำ (verbal stimulus) แต่ประโยคสั้นๆ

รูปภาพหรือการกระตุ้นด้วยวิธีการอื่นๆ ก็สามารถนำมาเป็น
เครื่องมือในการศึกษาได้

แม่ต้นแบบ... ขวัญข้าวของคนไท

มนุษยชาติมีจิตใต้สำนึกร่วมเกี่ยวกับต้นแบบเหมือนกัน ภายใต้ความต่างของวัฒนธรรม รูปแบบสัญลักษณ์ (image) ของต้นแบบจึงแตกต่างกัน แต่ละวัฒนธรรมย่อมมีรายละเอียดของต้นแบบที่แตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น ต้นแบบในจิตใต้สำนึกร่วมนี้มีหลายอย่าง เช่น วีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) เป็นผู้มีพลังและอำนาจทั้งที่เป็นธรรมชาติ เคยมีตัวตนจริงหรืออยู่ในตำนานที่เล่าสืบต่อกันมา เช่น พระอาทิตย์ พระเจ้า บรรพบุรุษ นักรบ นักบุญ ดังเช่นพระอาทิตย์ที่เปรียบได้กับวีรบุรุษต้นแบบ เป็นต้นกำเนิดของชีวิตและให้พลังกับผู้คนและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทำให้พ้นจากความมืดมิด มีฤทธิ์กล้าทั้งสร้างและทำลาย ปรากฏผู้เฒ่าต้นแบบ (wise old man archetype) ที่อยู่ในรูปของอดีตกษัตริย์ ปู่ตา เจ้าปู่เมสสิคซ์ พ่อล่ำ

แม่ต้นแบบ (mother archetype) เป็นแม่ของแม่ทั้งปวง สิ่งที่เราเปรียบเป็นแม่คือผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์ ให้ดอกออกผล เลี้ยงดูลูก (ผู้คน) พุ่มพีทกะนุณอม กรุณาและอบอุ่น ดังเช่น แม่โพสพ ขาวนาเปรียบข้าวเหมือนชีวิตจึงเคารพบูชาผู้ให้ชีวิต ให้ความสมบูรณ์แข็งแรง นั่นคือแม่ต้นแบบของคนไท คือแม่ขวัญข้าวหรือแม่โพสพ อีกนัยหนึ่งขาวนาเปรียบเหมือนลูกของแม่โพสพ การทำนา ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การประกอบอาชีพ แต่ยังเป็นวัฒนธรรมประเพณี และเป็นชีวิตของขาวนาด้วย ข้าวไม่ได้ให้เพียงแค่ความอบอุ่น หรือพลังงานทางกาย เมื่อมองไปที่ทุ่งนาแล้วยังความรู้สึกอบอุ่น และผูกพันของขาวนา หรือแม้กระทั่งคนที่ไม่ได้ทำนาเองก็ตาม ความผูกพันทางจิตใจของคนไทกับทุ่งนานั้นอาจไม่ใช่เพียงเพราะ การลงมือปลูกและเก็บเกี่ยวเองเสมอไป เช่น ไร่อ้อย สวนยางพารา หรือไร่มะเขือเทศ ถึงแม้จะลงมือปลูกเอง แต่ความรู้สึกทางจิตใจนั้นก็ต่างจากทุ่งนา ข้าวหรือขวัญข้าวเป็นแม่ที่ให้ความอบอุ่นแก่ลูก ทั้งทางใจและร่างกายที่บำรุงเลี้ยงดู ความรักของแม่ขวัญข้าว ปราศจากเงื่อนไข เมื่อเรียกขวัญข้าว คนไททุกกลุ่มจะเชิญให้มาอยู่กับลูกหลาน ไม่ใช่เพียงแค่ประจำอยู่ในยุ้งข้าวเท่านั้น แต่ให้มาอยู่กับครอบครัว เชิญกลับมาบ้านของเรา หรือเชิญให้มาเป็นเจ้าของเรือน ตามคำเรียกขวัญข้าวของคนไทคำยัง “มานางขวัญข้าวมาอยู่เฮือน หันได้มีเจ้าเฮือน” (Chow Minhingda Chowlik, การสัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2553)

นางขวัญข้าว เป็นชื่อสากลที่คนไททุกกลุ่มเรียก และแทนด้วยคำว่า แม่ หรือ นาง ชื่ออื่นที่เรียกขวัญข้าว ดังเช่น คนจิ้งเรียกนางขวัญข้าวในหลายๆ ชื่อว่า เจ้านางหลวง เจ้านางย่า

เจ้านางงาม ย่าเจ้าข้าว ผู้เจ้าข้าว เจ้าข้าว คนอาหมเอ๋ยชื่อว่า
จิ้งจอกคำ นางเฒ่า นางลือคคิหมี่ คนคำยังเรียกว่า นางอาม (ลูกสาว
คนที่สาม) นางสาว นางห่มเมือง คนคำนี้เรียกว่า นางอาม
นางขวัญข้าวขวัญน้ำ นางขวัญเงินขวัญคำ นางขวัญข้าวคำ
นางสร้อยดี คนผาเกเรียกว่า นางงาม นางหงส์ เจ้าอุ่นฟ้างาม
นางห่มเมือง นางงามนางอาม นางลือคคิหมี่ เย้คำ ปู๋นิงย่า เจ็ดจาง
สางแม การให้คำกระตุ้นว่า ขวัญข้าว นอกจากชื่อที่ได้ข้างต้นแล้ว
สิ่งที่นึกถึงเมื่อกล่าวถึงนางขวัญข้าวทั้ง 3 แห่งคือ แม่ นางงาม
นางข้าว แรง (พลัง)

ขวัญข้าวที่ชาวนาเชียวหรือรับขวัญมาจากทุ่งนา ถึงแม้จะเป็น
รวงข้าวและนำมาไว้ ณ จุดสูงสุดหรือชื่อด้านหน้าในยุ้งข้าว แต่เดิม
คนไทในจังหวัดสกลนครและนครพนมหรือจังหวัดในภาคอีสาน
นำรวงข้าวที่ได้มาจัดมัดมัดเข้าด้วยกันคล้ายพวงมาลัย แล้วนำไผ่ต้ม
เผือกต้ม ขนมน ใส่ไว้ในมัดพวงรวงข้าวนั้น หลังทำพิธีเรียกขวัญข้าวแล้ว
ลูกหลานจะกินไข่ ขนมน เผือก ที่รวบเก็บไว้ในรวงข้าวมัดเป็นพวงนั้น
รวงข้าวหรือเมล็ดข้าวเป็นตัวแทนของนางขวัญข้าว นางห่มเมือง
มีภาพที่เป็นรูปร่างชัดเจนสำหรับคนไท

ต้นแบบเป็นส่วนที่อยู่ในจิตใต้สำนึกร่วม แต่รูปแบบหรือ
สัญลักษณ์ของต้นแบบปรากฏในรูปจิตสำนึก แม้รวงข้าวจะเป็น
ตัวแทนของนางขวัญข้าว นางห่มเมืองหรือนางขวัญข้าวมีภาพ
ที่เป็นรูปร่างชัดเจนสำหรับคนไท สัญลักษณ์ของแม่ต้นแบบหรือ
นางขวัญข้าวสำหรับคนไทคือ หญิงสาว ซึ่งหมายถึง ผู้หญิงที่มีรูปร่าง
สมส่วน อรชรอ่อนช้อย และสรีระไม่แก่ชรา ถึงแม้ในบางครั้ง
คนไทอาหมจะเรียกว่า นางเฒ่า คนจังหวัดสกลนครและนครพนม

จะเอ่ยว่าแม่ย่าก็ตาม ดังเช่นคนคำยังกล่าวว่า เพราะเป็นนางอาม จึงไม่แก่ (ลูกสาวคนที่สาม เป็นลูกสาวคนเล็ก) คนคำที่สร้างรูปสัญลักษณ์ของนางขวัญข้าวทั้งเป็นรูปภาพและรูปปั้นซึ่งมีลักษณะคล้ายแม่โพสพของคนไทย ทั้งลักษณะทางสรีระและการแต่งกายเครื่องประดับอย่างเพียบพร้อม นางขวัญข้าวสำหรับคนผาเกเป็นหญิงสาว โดยส่วนมากคนอาหมแทนนางขวัญข้าวด้วยรูปภาพของนางลือคคิหมีหรือพระนางลักษมี โดยแขวนรูปภาพของพระนางไว้บนช่อในยุงข้าว และข้างหลังรูปภาพเป็นรวงข้าวมัดไว้อยู่บนช่อเดียวกันนั้น ทั้งนี้หลายบ้านก็มีเฉพาะรวงข้าวไม่มีรูปภาพของนางลือคคิหมี รูปภาพของนางลือคคิหมีที่คนอาหมนิยมนำมาไว้ในยุงข้าวคือ เป็นภาพเดี่ยวของพระนางลักษมี และโดยส่วนมากยุงข้าวของคนตระกูลหมอลวงที่มีพับลิขเป็นมรดก ไม่ปรากฏภาพนางลือคคิหมี และคนเชื้อสายหมอลวงหลายคนไม่เห็นด้วยว่านางลือคคิหมีเป็นภาพตัวแทนนางขวัญข้าว เนื่องด้วยเป็นเทวสตรี อินดูและมีพระสวามี ทว่านางขวัญข้าวเป็นหญิงบริสุทธิ์ โดยมากรูปภาพของนางลือคคิหมีก็เป็นภาพหญิงสาวสวยงาม สัญลักษณ์ต้นแบบนี้เกิดจากผู้ชายเป็นผู้สร้างสรรค์ ในเพศชายจะมีลักษณะของเพศหญิงแฝงไว้ หรือจิตใต้สำนึกเพศหญิงในผู้ชาย หรืออนิมา (anima)

ความเป็นหญิงในชาย

รูปแบบของผู้หญิงเป็นมรดกร่วมที่มีอยู่ในจิตใต้สำนึกของผู้ชาย ลักษณะที่แสดงถึงความเป็นหญิงมีความโดดเด่นแตกต่างกันไป บางแห่งอวบท้วมหรือมีลักษณะแสดงสัดส่วนรูปทรงของ

เพศหญิงเด่นชัด เช่น ทรวงอกอวบใหญ่แสดงถึงการหล่อเลี้ยง
ที่มีน้ำนมสมบูรณ์ และตะโพกผายใหญ่ แสดงถึงการเลี้ยงดู
มีน้ำนมสมบูรณ์ เห็นถึงความพร้อมในการให้กำเนิดผู้คน บางกลุ่ม
ก็มิได้เน้นถึงสัดส่วน เช่น เทพอะมะเตระซี หรือ อาทิตยเทพี (เทพเจ้า
แห่งพระอาทิตย์ของชาวญี่ปุ่น) ต้นแบบนางขวัญข้าว กลุ่มที่มีรูป
ปรากฏแทนก็ได้แสดงลักษณะของเพศหญิงที่เกินธรรมชาตินัก
แต่คงให้ความสำคัญในรูปส่วนดังกล่าว เช่น รูปร่างอรชร
แต่หน้าอกอัม เอวคอด ตะโพกผายรับกับเอวเล็กสมตามสัดส่วน
กลุ่มคนไทในลุ่มแม่น้ำแดงไม่มีภาพแทน เช่นเดียวกับคนไทในสอง
จังหวัดสกลนครและนครพนม รวงข้าวแทนแม่ต้นแบบนี้ในพิธีกรรม
เรียกขวัญข้าว ไม่มีรูปเคารพในลักษณะใด ในบทเรียกขวัญไม่กล่าว
พรรณนาถึงรูปร่างสรีระของแม่ขวัญข้าว แต่การกล่าวพรรณนาถึง
แม่ขวัญข้าวจะเป็นในทางเดียวกัน ไม่หยาบโหล่น เป็นสิ่งสูงบริสุทธิ์
มีความอ่อนไหวในความรู้สึกและต่อการกระทำของลูก ความรัก
ใคร่ช่ายหญิงไม่มีในแม่ต้นแบบนี้ ชาวนาเป็นลูกของหญิงบริสุทธิ์
มีความรักเป็นหลักสำคัญ เกื้อกูลผู้เป็นดังลูกจากสายอุทร การเป็น
ครรรค์หล่อเลี้ยงคนให้มีความเป็นแหล่งพลังงานแห่งใจ กาย และสติ
ปัญญา ไม่ได้ให้เวทมนตร์จากการร้องขอ

ต้นแบบอนิมานี้เป็นลักษณะสากล และในลักษณะสากล
อาจมีจุดโดดเด่นแตกต่างกันไป ดังเช่น จิตวิญญาณอุทิศทำให้
ต้นแบบเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์และบริสุทธิ์ หรือความงามที่ไม่นำไปสู่
ความหมายว่ายั่ววน แต่เป็นความงดงามของแม่ อนึ่งในข้อที่ว่า
ด้วยความงามนั้น นิยามเห็นต่างกันไปตามกลุ่มเผ่าพันธุ์และช่วงเวลา

รูปแบบหรือสัญลักษณ์ของต้นแบบนี้ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม

ของคนเหล่านั้น ผู้ชายรังสรรค์ศิลปะแม่ต้นแบบ แม่ต้นแบบจึงมีลักษณะตามที่เพศชายในวัฒนธรรมนั้นถือว่าสวยงาม ผู้ชายทุกคนมีรูปแบบของเพศหญิงภายในใจตนเสมอ

ต้นแบบของหญิงในชาย (archetype of the anima) ลักษณะของหญิงในชาย เป็นจิตใต้สำนึกร่วมลักษณะหนึ่งที่มีอยู่ในผู้ชายทุกคน ผู้ชายทุกคนมีลักษณะของเพศหญิงในตัวเอง ผู้ชายจะมีด้านที่เป็นลักษณะของผู้หญิง พัฒนาการของอนิมาที่มีลำดับ

1. รูปร่างที่แสดงถึงความเป็นหญิง (สัญลักษณ์คือรูปร่างของอีฟ (Eve) ซึ่งเป็นตัวแทนที่แสดงถึงความบริสุทธิ์ทั้งสัญชาตญาณ (instinct) และสรีระ (biology)
2. ความโรแมนติกและเพศสัมพันธ์ (aesthetic)
3. ความรัก (love) ความรักนำไปสู่จิตวิญญาณแห่งการเสียสละที่สูงส่ง
4. สติปัญญา (wisdom) ความฉลาดที่บริสุทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ที่สุด (Franz, 1968)

ต้นแบบอนิมาสำหรับคนไทยมีลักษณะเป็นดั่ง แม่ ที่เป็นบุคคลจริง แตกต่างจากเทพหรือเทพเจ้า ผู้ยอมจำนนร้องขอเพื่อให้ดลบันดาล เทพี (แห่งข้าว) ซึ่งมีอาจสื่อความหมายเช่นเดียวกับพระเจ้า การให้ค่าตั้งว่าเทพีอาจแสดงถึงความงาม สาวสวย เทวดา (ผี) ทว่าการปฏิบัติต่อต้นแบบนี้ต่างจากเทพ ผี พระเจ้า ศาสดาผู้นำศาสนา ไม่กล่าวขอร้องให้เทพหรือผี ผีฟ้า ผีแถน ผีน้ำ กลับมาอยู่บ้านกับลูก ไม่เรียกเทพเจ้าใดเป็นดังพ่อ ขอให้ขวัญกลับมาอยู่ในบ้านในเรือนกับลูกๆ ในชุมชนการพรรณนา รูปร่างของผู้หญิงหรือเรื่องเพศสัมพันธ์ในเพลงท้องถิ่นด้วยคำหยาบโลน ทั้งตรงไปตรงมาหรือเปรียบเปรยนั้นถือเป็นเรื่องปกติ และเห็นว่าการมีเพศสัมพันธ์กับภรรยาสามีเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทั้งสี่ลำดับนี้เป็นจิตใต้สำนึกที่ผู้ชายแสดงออกมา

ขึ้นขอบสรีระที่แสดงถึงความเป็นหญิงที่ดึงดูดใจ เป็นแม่ที่แข็งแรง
ดูแลและให้กำเนิดลูกได้ เป็นแม่บ้านที่ดูแลบ้านโดยเฉพาะเรื่อง
อาหารการกินและข้าวของภายในบ้าน ดังเช่นที่นอนหมอนมุ้ง
ส่วนมากแล้วผู้ชายจะชอบลักษณะรูปร่างไม่ผอมแห้งแรงน้อย
หรือหุ่นนาฬิกาทรายแบบบาง รูปร่างของผู้หญิงที่ผู้ชายเลือกมี
ความเกี่ยวพันกับความต้องการทางเพศและการให้กำเนิดบุตร
เช่นกัน เป็นสัญชาตญาณของความเป็นผู้หญิงที่มีสรีระความเป็น
เพศหญิงหรือภรรยาที่ตอบสนองแก่สามี ได้ทั้งความเป็นภรรยา
และแม่ของลูก การเห็นผู้หญิงที่น่าประทับใจและเป็นเธอคนหนึ่งที่รัก
และความมีสติปัญญาของผู้หญิงที่ผู้ชายเห็นว่าสามารถช่วยเหลือ
พึ่งพากันได้ในครอบครัว ผู้ชายแสดงความเข้มแข็งเสมอเมื่ออยู่ใน
ที่ชุมชน แต่จะแสดงความอ่อนแอและอ่อนไหวเมื่ออยู่กับภรรยา
หรือแม่ของตน ในหลายๆ ครั้งขณะที่ผู้ชายอ่อนแอ ผู้หญิงก็จะ
แสดงความเข้มแข็งโดยอัตโนมัติ เป็นความเข้มแข็งและอบอุ่น
(ความเข้มแข็งไม่ได้หมายถึงก้าวร้าว) ความอ่อนแอและอ่อนไหวนั้น
เป็นลักษณะอนิมา อีกด้านหนึ่งนั้นนอกจากลักษณะเพศหญิง
ภายในจิตใต้สำนึกของเพศชายที่ไม่ใช่เป็นเพียงผู้หญิงที่ตกหลุมรัก
แต่เป็นลักษณะผู้หญิงที่เป็นแม่ เป็นลักษณะหญิงอันเป็นอมตะ
(eternal feminine) ถึงอย่างไรในรูปสัญลักษณ์ของนางขวัญข้าว
ก็ไม่ปรากฏว่าจะมีลักษณะของหญิงตั้งครรรค์ การตั้งครรรค์ของแม่
เกิดจากมนตร์แห่งความสมบูรณ์งอกงาม (Jung, 1990) นางขวัญข้าว
ที่ปรากฏเป็นรูปร่างโดยการสร้างสรรค์ของผู้ชายในสังคมคนไท
จะไม่มีลักษณะเป็นหญิงสูงวัย ถึงแม้จะเรียกนางขวัญข้าวว่าย่า
หรือนางย่า แม่ของพ่อและแม่ของแม่ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นรูปปั้น

หรือรูปวาดที่เกิดจากอนิมา ต้นแบบคือสัญลักษณ์แม่ (symbolic mother) เป็นแม่แห่งจิตวิญญาณของลูก และด้วยการเป็นแม่แห่งจิตวิญญาณ จึงนำไปสู่การปกป้องลูกทั้งร่างกายจากความอดอยากหิวโหย และจิตวิญญาณให้ความอบอุ่น มั่นคงและปลอดภัย

ผู้ชายที่ปราศจากลักษณะความเป็นหญิงนั้นไม่มี แท้จริงคนที่มึ่ลักษณะความเป็นชายมากๆ จะป้องกันซ่อนเร้นอารมณ์อ่อนไหวละเอียดอ่อนไว้อย่างระมัดระวังซึ่งลักษณะอารมณ์ดังกล่าวมักถูกจำแนกว่าเป็นลักษณะของหญิง โดยผู้ชายจะเก็บกตลักษณะความเป็นหญิงไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผู้ชายจะเลือกรักผู้หญิงที่ชนะจิตใต้สำนึกของตนได้ นั่นคือผู้หญิงที่มีลักษณะตามจิตใต้สำนึกความเป็นเพศหญิงของตน รูปแบบของผู้หญิงเป็นมรดกร่วมของจิตใต้สำนึกของเพศชาย (Jung, 1982) ไม่เพียงสรีระภายนอกของเพศหญิงที่มีอยู่ในจิตใต้สำนึกของผู้ชาย แต่จิตวิญญาณด้วย นอกจากสรีระของนางขวัญข้าวที่ปรากฏเป็นสัญลักษณ์ต้นแบบอันมาจากจิตใต้สำนึกแล้ว จิตวิญญาณที่มีต่อแม่ต้นแบบก็ปรากฏให้เห็นจากการเคารพบูชาด้วย เช่น เมื่อยังเล็กลูกมักเฝ่หาการปกป้องดูแลจากแม่ แม่อภัยเมื่อลูกทำผิดพลาด ปล่อยโยนเมื่อทุกข์โศก ลูกยังคงอ่อนเยาว์สำหรับแม่เสมอ การอธิบายลักษณะของผู้หญิงผ่านสัญลักษณ์ภายนอกทั้งรูปวาดหรือรูปปั้น การพรรณนาถึงลักษณะภายในจิตใจของนางขวัญข้าว นั้นแสดงถึงด้านของเพศหญิงของผู้ชาย นางลือคคิหมี่หรือนางลักษมีที่คนอาหมให้เป็นรูปสัญลักษณ์แทนนางขวัญข้าว แม้จะไม่อรชรอ่อนช้อยดังนางขวัญข้าวของชาวคำตี้และแม่โพสพของคนไทย เนื่องด้วยเป็นการสรรสร้างจากอีกกลุ่มสังคมที่ได้ยืมมาใช้ แต่จิตวิญญาณ

ภายในที่แม่ต้นแบบมีแก่ลูกก็ยังคงความหมายของนางขวัญข้าว ผู้ชายเป็นทั้งกวีและประติมากร ความเป็นหญิงในตนได้ถูกนำพาไป ทุกแห่ง รูปแบบของแม่ในงานศิลป์ในจิตวิทยาของผู้ชายแตกต่าง โดยสิ้นเชิงจากรูปแบบของแม่ที่มาจากผู้หญิง (Jung, 1982) แม้ผู้ชายจะปกป้องลักษณะความเป็นหญิงนี้ไว้เพื่อต้านกับ จิตใต้สำนึกและไม่แทนที่ด้วยสิ่งใด แม้ในการศึกษาสมัยใหม่ การมองหจิตใต้สำนึกของตนในผู้หญิงที่ตนพึงใจ มิใช่เฉพาะ ความรักฉันทยหญิงเท่านั้นที่อนิมาปรากฏ ในปมแม่ (mother complex)⁴⁰ ด้วย และลักษณะแม่ขวัญข้าวแสดงจิตใต้สำนึกส่วนนี้ ออกมาชัดเจนในรูปแบบสัญลักษณ์

ในแง่ที่ว่าชาวนาในแถบลุ่มน้ำโขง และบางกลุ่มในลุ่มแม่น้ำ พรหมบุตร แม้จะนับถือศาสนาพุทธแต่ยังคงแทนแม่ขวัญข้าวด้วย รวงข้าวเช่นเดียวกับชาวนาลุ่มแม่น้ำแดงซึ่งไม่ได้รับนับถือศาสนา ที่เป็นทางการใด และยังคงเคารพผีและธรรมชาติอยู่ ซึ่งผู้หญิง เป็นหลักในการเก็บเกี่ยวรวงข้าวนี้ สัญลักษณ์ต้นแบบ รูปวาด รูปแกะสลัก รูปปั้น ผู้ชายจะเป็นผู้สร้างสรรค์ แม้ไม่มีข้อห้ามสำหรับ ผู้หญิงในการประดิษฐ์ สัญลักษณ์ต้นแบบที่เป็นผู้หญิงจากการ บรรจงสร้างของผู้ชาย เป็นตัวแทนของจิตใต้สำนึกอนิมาซึ่งแต่ละ กลุ่มสังคมมีความต่าง เช่น ขนาดของรูปร่างแต่ลักษณะเหมือนกัน

⁴⁰ ปมแม่ จะดึงดูดกลุ่มความรู้สึก ความคิด การรับรู้ ความจำที่เกี่ยวกับแม่ ความคิด ความรู้สึก และการกระทำของคนที่มีปมนี้อย่างรุนแรง เกิดขึ้นหรือนำพาโดยกระบวนการ ความคิดที่เกี่ยวกับแม่ ไม่ว่าแม่จะพูด รู้สึกอะไร ล้วนเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และดีเลิศที่สุด รูปร่างหน้าตาของแม่ก็สวยที่สุด ปมเป็นองค์ประกอบของจิตใต้สำนึก แต่หลายครั้ง ก็กลายเป็นจิตสำนึกได้ (ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์, 2558)

ในคนทุกกลุ่ม เช่น ทรวงอกอวบอัม ตะโพกและบั้นท้ายมีส่วน
สมบูรณ์ แสดงถึงจิตใต้สำนึกร่วมของกลุ่มสังคมและจิตใต้สำนึกร่วม
ของมวลมนุษย Franz (1968) ให้รายละเอียดว่า อนิมานำพาโลก
ภายในสู่ภายนอกที่รับรู้สัมผัสได้ รูปแบบสัญลักษณ์จะเกิดขึ้นเมื่อมี
อารมณ์ความรู้สึกจริงจัง รวมถึงความคาดหวังและแฟนตาซีซึ่งถูกส่ง
ออกมาโดยอนิมา และเมื่อสร้างรูปแบบที่แน่นอนแล้ว เช่น ผ่านตัวอักษร
การวาด การปั้น การเรียบเรียงทางดนตรี หรือการพ่อนรำ เมื่อผู้ชาย
ทำงานเหล่านี้อย่างใจเย็นและอดทน ยิ่งลึกเข้าไปในส่วนของ
จิตใต้สำนึก สิ่งที่อยู่ส่วนลึกนั้นไหลเชื่อมต่อกับรูปแบบสัญลักษณ์

ยิ่งมีรูปแบบสัญลักษณ์ชัดเจนก็แสดงให้เห็นจิตใต้สำนึกที่เข้มข้น
เท่านั้น ทั้งนี้ลักษณะของผู้หญิงในจิตใจของผู้ชายนั้นไม่ได้หมายถึง
ผู้หญิงนิสัยอย่างไร แต่เป็นรูปแบบของความเป็นหญิง ซึ่งมาจาก
จิตใต้สำนึกและเป็นมรดกของเผ่าพันธุ์ ลักษณะของผู้หญิงใน
วัฒนธรรมไททั้งลักษณะภายนอกและภายใน เห็นได้ชัดเจนคือ
รูปร่างสันทนต์ มีสัดส่วนอ่อนช้อย และถึงแม้จะมีลูกแล้ว โดยสรีระ
ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก และลักษณะภายในคือจิตใจนั้นค่อนข้าง
เข้มแข็ง แข็งแรง อดทน มีความแข็งแกร่งแต่อ่อนโยน ซึ่งค่อนข้าง
ตรงข้ามกับรูปร่างภายนอก สัญลักษณ์แม่ต้นแบบหรือนางขวัญข้าว
จึงมีลักษณะเป็นรูปแบบของความเป็นหญิงไท สัญลักษณ์ของ
ต้นแบบแสดงให้เห็นถึงคุณค่าสูงสุดของจิตใจคน

สัญลักษณ์

นางขวัญข้าวของคนไทยทั้งที่เป็นรูปเคารพ และรวงข้าวนั้น อาจไม่เกี่ยวข้องกับการนับถือศาสนาเท่าใดนัก ในแง่ที่ว่าชาวนาใน แถบลุ่มน้ำโขง และบางกลุ่มในกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร แม้จะนับถือ ศาสนาพุทธแต่ยังคงแทนแม่ขวัญข้าวด้วยรวงข้าวเช่นเดียวกับ ชาวนาลุ่มแม่น้ำแดงซึ่งไม่ได้รับนับถือศาสนาที่เป็นทางการใด และยังคงเคารพผีและธรรมชาติอยู่ อีกทั้งผู้หญิงมีหน้าที่หลักในการ เก็บเกี่ยวรวงข้าวนี้ สัญลักษณ์ต้นแบบ รูปวาด รูปแกะสลัก รูปปั้น ผู้ชายจะเป็นผู้สร้างสรรค์แต่ไม่มีข้อห้ามสำหรับผู้หญิงในการ ประดิษฐ์ สัญลักษณ์ต้นแบบที่เป็นผู้หญิงเกิดจากการบรรจงสร้าง ของผู้ชาย

รวงข้าวและภาพนางลือคคิหมี่ปรากฏคู่กันบนช่อในยั้งข้าว หลายยั้งมีเพียงรวงข้าว และอีกหลายยั้งที่นางขวัญข้าวแทนด้วย ภาพนางลือคคิหมี่หรือพระนางลักษมี ไม่ว่าจะมียูภาพนางลือคคิหมี่ หรือไม่ แต่พุ่มรวงข้าวที่สมบูรณ์ต้องอยู่บนหัวช่อ อาหม ผาเก คำยัง เรียกขวัญข้าวบนชื่อนี้ว่า นางลือคคิหมี่ สำหรับคำนี้ นางขวัญข้าว ทั้งภาพและรูปปั้นมีความอรชรกว่านางลือคคิหมี่ รูปลักษณะเป็น ต้นแบบของตนมากกว่านำรูปเทวีลักษมีมาแทนโดยตรง รูปสัญลักษณ์ ภาพนางขวัญข้าวสำหรับคนไทยกลุ่มนี้มีความแจ่มชัด ถึงแม้ภาพ พระนางลักษมีจะสามารถลือกับภาพจิตใต้สำนึก ขวัญข้าว ภาพนางลักษมีลือประกอบเข้ากับมโนนางขวัญข้าวในจิตใต้สำนึก เมื่อเปิดประตูยั้งข้าวจะเห็นภาพนางลือคคิหมี่หรือจิตใต้สำนึกร่วม นี้กระจำชัด หน้าตารูปร่างอิมเอบส่วนสัดส่วนส่วน รูปทรงคุ่มนงค์ ดวงหน้า แวตามันคง แต่ใบหน้าสื่อใจดี แต่งกายด้วยสำหรืสิด

เครื่องประดับทองครบพร้อม มือหนึ่งนั้นถือรวงข้าว⁴¹ আহমনা
ภาพลักษณ์แทนรูปแบบนางขวัญข้าว ถึงแม้จะได้รับความเชื่อฮินดู
และเลือกภาพลักษณ์ด้วยเป็นสัญลักษณ์แห่งความโชคดีและ
โชคลาภ แต่ก็ไม่ใช่ด้วยเหตุนี้เป็นหลัก ไม่ได้เลือกเพราะเป็นเทพีแห่ง
โชคลาภ ทว่าเทพีลักษณะมีเรื่องราวเกี่ยวข้องด้วยการทำนาและข้าว
ผู้เป็นทั้งความอุดมสมบูรณ์และนำมาซึ่งความสมบูรณ์พูนผลด้วย
ทว่าคำที่ไม่ได้นำรูปลักษณ์แทนนางขวัญข้าว แต่ได้มีศิลปะการปั้น
นางขวัญข้าวของตนเอง สำหรับคำดีในอรุณจัลประเทศ คำขาน
ลือคคหิมจะเป็นหนึ่งในหลายชื่อของนางขวัญข้าว แต่ยังไม่กลืน
กลายเป็นชื่อนางขวัญข้าวได้ และประติมากรรมก็ล้วนผู้ขายบรรจง
สร้างขึ้น ทั้งภาคภูมิในรูปธรรมศิลปะที่ปรากฏเบื้องหน้า บรรจง
สรรสร้างกระทั้งมีความพึงพอใจให้เป็นไปตามจิตใต้สำนึก ลักษณะ
อนิมาปรากฏผ่านรูปแบบสัญลักษณ์จากข้างในที่ทำงานภายในจิตใจ
ของมนุษย์ และรูปแบบนั้นมีลักษณะสากลในกลุ่มคนไท

ประติมากรรมนางขวัญข้าวไม่แทนให้เห็นอย่างเด่นชัดทั่วไป
สำหรับกลุ่มคนไทกลุ่มแม่น้ำโขง ภาพนางขวัญข้าวปรากฏบ้าง
เมื่อกล่าวถึงหรือเป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องด้วยพุทธศาสนา การประดิษฐ์

⁴¹ รูปภาพนางลักษณะมีหลายลักษณะ เช่น ทำยืนบนดอกบัว มี 4 กร 2 กร ถือดอกบัว
ส่วนอีก 2 นั้น ข้างหนึ่งผายขึ้น อีกข้างผายลง ทำนั่งบนบัวบาน 2 กรชุดอกบัว ส่วนอีก
2 กรนั้น กรหนึ่งผายลง อีกกรถือหม้อบรรจุเหรียญทองที่กำลังไหลลงจากปากหม้อ
บางลักษณะเหรียญทองไหลจากฝ่ามือ หรือกรหนึ่งผายตั้งขึ้นเป็นท่าประทานพร
และอีกข้างถือรวงข้าวหรือข้าวสาลี หม้อเหรียญทองแนบอยู่ในแขนข้างเดียวกัน ทั้งนี้
ทำนั่งหรือยืนจะอยู่บนดอกบัวและมักมี 4 กร แต่สำหรับภาพแทนนางขวัญข้าว
เป็นภาพที่มีมือข้างหนึ่งถือรวงข้าว เป็นภาพผู้หญิงสวยงามรูปร่างเฉกมนุษย์

รูปธรรมขึ้นมาเพื่อเป็นตัวแทนนั้นไม่นิยมนัก แม้ในงานบุญที่ว่าด้วยเรื่องข้าว และเรียกขวัญข้าวโดยตรง แต่ใช้เพียงรวงข้าวหรือเมล็ดข้าว การที่ยังคงใช้รูปแบบดั้งเดิม และสื่อความหมายโดยตรงคือ ข้าวหรือรวงข้าว เป็นสัญลักษณ์แรกเริ่มพื้นฐานที่เริ่มต้นปราศจากรูปร่างภายในใจไปสู่สัญลักษณ์รูปแบบของสิ่งที่จะสื่อแทน ดังเช่น ข้าว ต้นไม้ ดวงอาทิตย์ ไฟ และจิตสำนึกพัฒนาไปสู่การสร้างสัญลักษณ์แทน อาทิ รูปจำหลักเทพอัคนี ภาพวาดสุริยเทพ รุกขเทวดาต่างๆ และแม่โพสพ เป็นต้น สัญลักษณ์ที่ประจักษ์ชัดต่อจิตสำนึก และจากจิตสำนึก (สัญลักษณ์) สืบทวนลงไปยังจิตใต้สำนึก

การสรรสร้างรูปสัญลักษณ์อันเป็นรูปธรรมที่ได้รับการส่งผ่านจากจิตใต้สำนึกมาสู่จิตสำนึก เช่น ขวัญข้าวเป็นจิตใต้สำนึกร่วมกัน มีความเข้มข้นและชัดเจนเพียงใด (ในสิ่งที่คนกลุ่มนั้นยึดร่วมกัน) รูปลักษณะที่แสดงออกมาทั้งรูปปั้น ภาพวาดหรือการแกะสลักอ่อนช้อยแต่เข้มแข็ง ใจดีแต่มั่นคงและอดทน สมรูปลักษณะสตรีหญิงบริสุทธิ์ (แม้เป็นรูปภาพลักษณะแต่เป็นรูปเดียว ไม่มีสามีเคียงข้าง ซึ่งทั่วไปแล้ว เทพจะมีเทพภัสตาเคียงคู่เสมอ) ความคมชัดของสัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงลักษณะแม่ของคนไทว่าเป็นเช่นไร สำหรับการใช้สื่อ (ดังเช่นรวงข้าว) โดยตรงยังไม่เผยไปสู่จิตสำนึกถึงรูปสัญลักษณ์อื่นๆ แสดงให้เห็น เช่น แม่ธรณี พญานาค แต่นางขวัญข้าวยังให้รวงข้าวแสดงถึงความหมายโดยตรง ไม่นิยมทำงานศิลปะรูปธรรมใดเป็นตัวแทน ยังคงเป็นสัญลักษณ์ดั้งเดิมที่ไม่มีรูปแบบอื่นใดมาแทนได้ สำหรับคนไทสองจังหวัดแม่น้ำโขงและไทลุ่มแม่น้ำแดง การค้นหาจิตใต้สำนึกร่วมในส่วนนี้ได้จากคำเชื่อมโยงและคำที่กล่าวถึงนางขวัญข้าว ซึ่งโดยทั่วไปแล้วไม่มีการพรรณนา

ลักษณะใดๆ ของนาง จึงต้องให้คำสำคัญตามวิธีการคำเชื่อมโยง ทั้งแบบเชื่อมโยงอิสระ (free association) และแบบเชื่อมโยงควบคุม (controlled association) เพื่อเข้าถึงห้วงจิตใต้สำนึก นั่นคือ คำตอบออกมาจากจิตใต้สำนึกโดยตรง คำตอบหลุดไหลออกมาจาก จิตใต้สำนึก ข้างเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์และสูงส่ง คือแม่ผู้ยิ่งใหญ่ทรงคุณค่า ด้วยศีลธรรมจรรยาให้ทั้งร่างกายและจิตใจ แม่เป็นสิริมงคล (คือ แม่ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยความดี) แก่ลูกทั้งมวล ไม่มีภาพสัญลักษณ์ มาเปรียบแทนแม่ได้ จึงต่างจากรูปลักษณ์จากจิตใต้สำนึกอื่น เช่น พญานาค วีรบุรุษในเทพนิยาย (hero myth archetype) ผู้มี อิทธิฤทธิ์ดลบันดาล แต่แม่ให้พรลูกด้วยความเมตตา แม่เป็นสิ่งสูงสุด ที่ยังคงอยู่ในจิตใจชั้นลึกสุด ลักษณะของสังคมที่ยังคงใช้ต้นแบบ ดังเดิมนี้นิยมแน่นในจิตใต้สำนึก และเป็นสังคมที่มีพลังเข้มแข็ง ในห้วงจิตใต้สำนึก หรือกล่าวอีกนัยว่า จิตใต้สำนึกเป็นพลังวิถีสังคม

ในขณะที่สัญลักษณ์ทำให้เข้าถึงจิตใต้สำนึก ต้นแบบปรากฏ ให้เห็นชัดโดยจิตสำนึก และจากต้นแบบทำให้คาดเดาพฤติกรรม จิตใต้สำนึกได้ ดังเช่น จิตใต้สำนึกร่วมของชาวญี่ปุ่นในแม่ต้นแบบ เทพีอะมะเตระชิหรือสุริยเทพี ความอ่อนโยนของแม่กับรัศมีที่แรงกล้า ความสุภาพและเข้มแข็งปรากฏเป็นบุคลิกลักษณะประจำชาติ ลักษณะประจำชาติเป็นพฤติกรรมจิตใต้สำนึก แม่ต้นแบบของไทย แสดงผ่านบุคลิกลักษณะของชวมนาไท รูปภาพวาดเทพีเป็น สัญลักษณ์แสดงแม่ต้นแบบของคนไทย ขวัญข้าวสื่อได้ถึงจิตใต้สำนึก ที่มีความต่างจากชาวญี่ปุ่น แม้จะมีแม่ต้นแบบสูงสุดเช่นเดียวกัน หลายสังคมต้นแบบเป็นชาย สังคมไทยเองก็เช่นกัน จิตใต้สำนึกร่วม ต้นแบบโดยมากเป็นชาย เช่น วีรบุรุษต้นแบบ (กษัตริย์ พระพุทธเจ้า

บรรพบุรุษ เจ้าปู่ของชุมชน (บางแห่งเรียก เจ้าพ่อหลักบ้าน
อารักษ์หลักเมือง เทพประจำธรรมชาติต่างๆ เป็นต้น) วีรบุรุษ
เทพนิยาย (พญานาค ชาลวัน)) บางชุมชนมีต้นแบบแตกต่างกัน

ในสังคมไทยเองก็ถือว่าแม่วางอาทิตย์ก็ต้องให้ความเคารพ
แม่โพสพ โดยอ้อมผ่านต้นข้าว ดังคำว่า ตะวันอ้อมข้าว ภาคกลาง
ประเทศไทย มีพื้นที่ดินดีอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรทำนา
โดยเฉพาะ กรุงเทพฯ ปทุมธานี ออยุธยา สุพรรณบุรี อ่างทอง
สิงห์บุรี ชัยนาท ในอดีตกิจกรรมการงานใดที่เกี่ยวกับข้าว มักจะ
ต้องกล่าวคำเรียกขวัญข้าวหรือจัดทำพิธีเรียกขวัญข้าวอยู่เสมอ
เช่น คำขายข้าวราคาได้มากหรือได้ราคาดี ก็ต้องไหว้แม่โพสพ
เจ้าของโรงสีข้าวไหว้แม่โพสพสัปดาห์ละหนึ่งวัน ไหว้ขอบคุณ
แม่โพสพที่คลอดเมล็ดข้าวออกมาเต็มจากยุ้งฉาง โดยจัดเตรียม
เครื่องไหว้บูชาและต้องกล่าวคำเรียกขวัญได้ การกล่าวถึงเมล็ดข้าว
ว่า เป็นเมล็ดดี เมล็ดไม่ดี ถือเป็นการว่ากล่าวแม่โพสพ

กลุ่มสังคมคนไทย ภาคกลางและใต้ให้ภาพแทนแม่โพสพไว้
ชัดเจน ทั้งในรูปแบบประติมากรรม ภาพวาด รูปวาดในผ้ายันต์
หรือเหรียญเคารพบูชา ภาพแกะสลัก รูปลักษณะของแม่โพสพ
ไม่แตกต่างกันนัก ชนิดา สีหามาศย์ (2559) พรรณนาลักษณะไว้ว่า
“แม่โพสพที่ชาวนานับถือนี้ทำเป็นรูปผู้หญิงโง่ผมยาวประบ่า
มีกรอบหน้าและจอนหู ห่มสไบเฉียงทับไหล่ซ้าย หัตถ์ขวากือรวงข้าว
ข้างทำรูปนั่งพับเพียบอยู่บนแท่นสี่เหลี่ยม หัตถ์ซ้ายอยู่ในท่า
เท้าแขน อ่อนหยืด บ้างก็ทำเป็นรูปอื่น” เครื่องประดับภายนอก
อาจเป็นแบบแผนตามวัฒนธรรมเครื่องแต่งกาย แต่รูปแบบสรีระ
ท่าทางมาจากจิตใต้สำนึก รูปแบบของผู้หญิงอันเป็นมรดกร่วม

ที่อยู่ภายในจิตใต้สำนึกของผู้ชาย สัญลักษณ์ของนางขวัญข้าวนี้ ไม่ใช่สิ่งประดิษฐ์ที่ค้นพบโดยจิตสำนึก แต่เป็นผลผลิตของจิตใต้สำนึก ที่มาจากอนิมาซึ่งก็คือรูปแบบจิตวิญญาณ (soul-image) ความชัดเจนของจิตใต้สำนึกนี้ปรากฏผนวกเข้ากับเรื่องราวของฮินดู ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เดินทางข้ามทะเลจากอินเดียยังปักข์ใต้ เรื่องราวความเชื่อที่เข้ามาสอดประสานเข้ากับแนวคิดประจำถิ่น ดังที่กล่าวถึง แม่โพสพที่พำนักยังเมรุบรรพต ชนินดา สีหามาตย์ (2559) ให้รายละเอียดการเรียกขวัญข้าวของท้องถิ่นปักข์ใต้ว่า “เมื่อขวานาอัญเชิญแม่โพสพนั้นร้อนถึงพระมาตุลากับพระเพตสูกัน (พระวิษณุกรรม) ต้องให้ปลากทรายกับปลาสดไปเชิญแม่โพสพ มาร่วมในพิธีเรียกขวัญข้าวตามคำเชิญของผู้ทำพิธี ปลากทรายกับ ปลาสดจึงชวนบริวารและปลาอื่นๆ ไปรับแม่โพสพ หนทางที่ปลาทั้งหลายไปรับแม่โพสพนั้นลำบากแสนเข็ญ ต้องข้ามภูเขาและแม่น้ำ ไปถึง 7 เขา 7 น้ำ จึงถึงเขา ‘เพชรภูฏ’ แปลว่า เขามียอดเขาเป็น เพชรอันเป็นที่สถิตของแม่โพสพ

บัดเดียวมาใกล้ เขาแก้วมณี

ที่พระชนนี เข้าอยู่อาศัย

ข้าขอน้อมอัญเชิญ แม่โพสพทั้งใกล้ไกล

สถิตอยู่ภูเขาใหญ่ เขาเพชรภูฏงามโสภา”

ให้แม่อยู่บนฟ้าและเหนือขึ้นไปยังจักรวาล (ตามคติที่ตั้งเขา สีนรุมาศ) เป็นที่สูงสุดเหนือโลก และเป็นแกนจักรวาลและทวีป ทั้ง 7 (ชมพูทวีป ปลักสาทวีป ซาล์มาลิตวีป กุสาทวีป กวราคาทวีป สากะทวีป และพสุการาทวีป) ที่สถิตของแม่โพสพ ณ พระสุเมรุ

อันเป็นหลักค้ำยันจักรวาล ตั้งเสาเอกค้ำยันโครงสร้างบ้าน เสาเอกอันเป็นสัญลักษณ์ของแม่ผู้ยิ่งใหญ่ (Neumann, 1991) ทั้งนี้คงมีได้หมายความว่าไปถึงหรือเกี่ยวข้องถึงเขาสิเนรุที่ประทับพระนารายณ์ตามลัทธิไวษณพหรือเมืองไวคุนทา ในแนวคิดตามการกล่าวในศาสนาฮินดู และแม้จะมีอรรถกถาว่าด้วยเขาพระสุเมรุในสูตรตันตปิฎกบท เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทว่าไม่ได้เป็นบริบทเกี่ยวข้องกับแม่โพสพ เขาพระสุเมรุเป็นหลักโลก และเป็นแกนกลางของจักรวาล การให้แม่อยู่ ณ ที่แห่งนี้ไม่เพียงจะได้เห็นว่า แม่โพสพมีความหมายและเป็นผู้ยิ่งใหญ่ปานใด แต่เขาพระสุเมรุที่ปรากฏทั้งภูเขา แม่น้ำ ดาวเคราะห์ หมุนเวียนรอบนั้นเป็นลักษณะมันดาลา และจุดศูนย์กลางของมันดาลา แสดงให้เห็นถึง ต้นแบบ ส่วนลึกสุดของจิตใจ⁴² เรียกโดยสั้นว่า จิตวิญญาน และตรงจุดศูนย์กลางแทนด้วยสิ่งใดก็จะได้แสดงให้เห็นถึงต้นแบบ ต้นแบบนี้คือจิตวิญญานของคนกลุ่มนั้น เมื่อได้

⁴² มันดาลามีรูปร่างการจัดวางแบบลักษณะผู้หญิง ดังเช่นมันดาลาที่เบตจะมีพระพุทธเจ้าบนดอกบัวหรือเมืองทองคำ (Golden City) รูปลักษณะของมันดาลาแสดงถึงความเป็นผู้หญิงหรือแม่ คือต้นกำเนิดแห่งความอุดมสมบูรณ์ ครรภ์ที่ให้น้ำนม มีความอ่อนโยน รูปแบบมันดาลามาจากจิตใต้สำนึก จุดศูนย์กลางของมันดาลานั้นคือ ตัวตน (self) ซึ่งตัวตนนี้เป็นจิตใต้สำนึกร่วมอีกประการหนึ่งที่หมายถึง มันดาลาคือการเดินทางเป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลางและจุดศูนย์กลางนั้นคือตัวตน (self) หรือจิตวิญญานหรือขวัญ มันดาลาที่ปรากฏในพิธีกรรมทางศาสนานั้นมีนัยที่ยิ่งใหญ่ว่า เพราะ ณ จุดศูนย์กลางนั้น มักจะแสดงถึงสิ่งสูงสุดทางศาสนา คือเป็นทั้งจุดศูนย์กลางของจักรวาลและจุดศูนย์กลางของตัวตน แสดงถึงตัวตนหรือจิตใจทั้งหมดของมนุษย์ เขาพระสุเมรุคือเสาที่ตั้งอยู่กลางจักรวาล เป็นจุดศูนย์กลางของจักรวาล วงกลมคือการเก็บสะสมรวบรวมพลังงานและจุดศูนย์กลางของวงกลมนั้นคือจุดที่มีพลังงานสูงสุด (ชนบท วงศ์ภาพสินธุ์, 2560)

เข้าใกล้จุดศูนย์กลางหรือต้นแบบทำให้ได้เข้าใกล้ตัวตน สุขสงบ และเกิดความสมดุลของพลังงานของจิตใจระหว่างจิตสำนึก (consciousness) และจิตใต้สำนึก (unconscious) แม่โพสพซึ่งเป็นแม่ต้นแบบที่อยู่ ณ แกนกลางหลักโลก เขาพระสุเมรุซึ่งแสดงถึงตัวตน (self) แม้คติเรื่องเขาพระสุเมรุจะมีทั้งในพุทธศาสนาและฮินดูก็ตาม แต่การให้แม่โพสพอยู่ ณ เขาเพชรภูฏ และการพรรณนาการเดินทางจากเขาบริวารเพื่อไปเชิญขวัญนางการพรรณนาเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางและที่อยู่คือภูเขานี้เป็นลักษณะมันดาลา เป็นลักษณะสากลที่แตกต่างกันไปใบละใบของแต่ละเผ่าพันธุ์ ต้นแบบที่เป็นแก่นโลกสำหรับคนไทย คือ พุทธเจดีย์ต่างๆ (มีรูปลักษณะและรูปแบบคติเขาพระสุเมรุ) และกษัตริย์ซึ่งเป็นวีรบุรุษต้นแบบ

การสร้างสัญลักษณ์ให้เป็นรูปแบบชัดเจนและถาวรว่าการเก็บรวงข้าวหรือเมล็ดข้าวเพื่อนำไปบูชา และในงานพิธีกรรมในงานค้นคว้าวิจัยของ น้ามนต์ อยู่อินทร์ (2553) ว่าด้วยการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมไทยปัจจุบัน ทำให้เห็นว่า รูปเคารพแม่โพสพคงความสำคัญต่อชีวิตจิตใจชาวนาภาพแทนนางขวัญข้าวมีในรูปแบบต่างๆ และการนำสัญลักษณ์เพื่อบูชาในบริบทหลากหลายไม่จำเพาะในยุ้ง โดยได้กล่าวถึงที่มาของการเคารพบูชาสัญลักษณ์แม่โพสพนี้ว่า “ในสมัยก่อนที่ยังไม่เป็นรูปปั้นแม่โพสพ ชาวนาก็ใช้วิธีบูชารวงข้าว เพื่อระลึกถึงคุณแม่โพสพ ชาวนาจึงได้เซ้ารูปเคารพดังกล่าวมาบูชาไว้แทนการบูชารวงข้าว หรือบางครั้งอบควันธูปธูปเทียนรวงข้าวและรูปปั้นหรือรูปแม่โพสพบูชาไว้รวมกันบนหิ้งพระ” ขณะที่ชาวนาอีสาน

นำเมล็ดข้าวหรือรวงข้าวไว้เคารพบนหิ้งพระและในยุ้ง ชาวไทใน
หยวนเจียงนำไปไว้บนที่สูงหรือชั้นบนของบ้าน คนไทลุ่มน้ำพรหมบุตร
จัดให้แม่ขวัญข้าวอยู่บนหัวยุ้งข้าวที่เป็นดั่งเรือนของข้าว ชาวนา
ภาคกลางของประเทศไทยแสดงการเคารพสัญลักษณ์ในลักษณะ
อื่นๆ ตามที่น้ำมนต์ได้ศึกษา เช่น ผ้ายันต์แม่โพสพนิยมบูชาไว้ที่
บ้านเรือน บนประตูบ้านหรือข้างฝาบ้าน เชื่อว่าจะช่วยให้การทำงาน
ประสบความสำเร็จ หรือการสร้างรูปแม่โพสพเพื่อให้ชาวบ้านได้
เช่าไว้เคารพบูชา และเพื่อระลึกถึงแม่โพสพของหลายๆ วัดในภาค
กลาง อีกทั้งรูปภาพแม่โพสพเป็นเครื่องรางของขลัง การนำแม่โพสพ
ไว้กับตัว บนประตู่ ในบ้านหรือหิ้งพระ เราแสวงหาและต้องการ
การปกป้องดูแลจากแม่เสมอ แม่อยู่ในบ้านเรือนกับลูกหลาน
การปกป้องดูแลจากแม่นี้แตกต่างจากการคุ้มครองอื่นๆ จิตใต้สำนึกนี้
ไม่แทนที่ด้วยสิ่งอื่น ความรักที่ต้องการให้เพียงให้ลูกอยู่เย็นเป็นสุข
คอยป้องกันทุกภัย ความผูกพันของแม่กับลูกซึ่งแตกต่างจาก
สิ่งเคารพบูชาหรือเครื่องรางอื่นใด แม่อยู่บนหิ้งพระได้ เพราะแม่คือ
พระสูงสุดของลูก ไม่ใช่วิญญาณที่ประจำอยู่ศาลแยกออกไป
(แต่นำมาภาพถ่ายหรือภาพวาดใดของมารดาที่ทำให้กำเนิดไว้เสมอ
หรือเหนือพระพุทธรูป) แม่จากจิตใต้สำนึกร่วมนี้เป็นแม่ผู้ยิ่งใหญ่
(Great Mother)

ทั้งนี้คนไทลุ่มแม่น้ำแดงไม่ได้แสดงนางขวัญข้าวเป็นสัญลักษณ์
รูปภาพหรือรูปปั้นใด แต่เป็นรวงข้าวที่เต็มไปด้วยเมล็ดข้าว
ที่เต็มเมล็ดสมบูรณ์ ถึงแม้จะเรียกว่าเจ้านางย่า ย่าเจ้าข้าว
เจ้านางหลวง แต่นางขวัญข้าวก็มีลักษณะเป็นหญิงสาวสวยงาม
ดังอีกชื่อที่เรียกคือ เจ้านางงาม รูปร่างไม่อ้วนไม่เล็ก เพรียวผอม

ด้วยรวงข้าวที่สมบูรณ์ก็มีความงดงามแล้ว เป็นแม่ขวัญข้าวจริงๆ เป็นสิ่งสูงส่งที่ไม่แทนด้วยสิ่งอื่นใด คนไทลุ่มแม่น้ำแดงนี้ไม่แทนรูปสัญลักษณ์กับสิ่งที่เคารพบูชา เช่น เลื้อบ้านมีที่อยู่เป็นต้นไม้ใหญ่อายุยืนยาวคู่กับหมู่บ้านหรือนานกว่าอายุหมู่บ้านแต่ไม่มีรูปปั้นอันใด ผีต่างๆ ก็ไม่มีรูปสัญลักษณ์ ผีมีสองประเภทคือผีที่เป็นวิญญาณและผีที่เป็นเจ้าหรือผู้เป็นใหญ่ที่ปกป้องดูแลธรรมชาตินั้นๆ ดังเช่น ผีกวนน้ำหรือเจ้ากวนน้ำ เจ้ากวนนาหรือผีกวนนา เจ้าผี ผีเหือนหรือเจ้ากวนเหือน และที่ไหนๆ ก็มีผีมีเจ้า ผีทั้งหลายนี้ไม่มีการแทนรูปลักษณะ แต่เป็นผีที่อยู่ในธรรมชาติ เป็นระบบจิตใจของคนไทลุ่มนี้ “เจ้า” เป็นสิ่งสูงสุดผู้ดูแลปกป้องธรรมชาติที่คนต้องอิงอาศัยจะไม่เปรียบเป็นรูปแบบคนที่มีรูปร่างหน้าตาต่างๆ นานา แต่เป็นสิ่งที่อยู่เหนือคน เหนือสรรพสิ่งในโลกมนุษย์โดยทั่วไป ถือเป็นกฎแห่งตรรกะภายในจิตใจ ดังที่ Jung (1982) ขยายความว่า ต้นแบบด้วยตัวมันเอง คือความว่างเปล่าและเป็นทางการอย่างแท้จริงเมื่อต้นแบบยังไม่กลายเป็นสัญลักษณ์ต้นแบบถือเป็นขั้นแรกก่อนจะพัฒนาเป็นสัญลักษณ์ต้นแบบ เช่น แม่น้ำ พระอาทิตย์ เบื้องบนท้องฟ้าหรือสวรรค์ ขุนเขา ฯลฯ ที่เป็นทั้งวิบุรุษต้นแบบและแม่ต้นแบบ แต่เดิมยังไม่มีสัญลักษณ์ต้นแบบเป็นสิ่งที่แทนซึ่งอาจแทนด้วยรูปธรรมของสิ่งนั้น เช่น นางขวัญข้าวแทนด้วยรวงข้าว พระอัคนีแทนด้วยเปลวไฟ เทพสุริยะแทนด้วยดวงอาทิตย์ สวรรค์สูงเหนือท้องฟ้า กราบไหว้สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติโดยปราศจากรูปธรรมและสัญลักษณ์ใด การแทนที่ต้นแบบด้วยตัวของสิ่งนั้นจริงๆ

ความเชื่อพื้นฐานของกลุ่มคนถึงจะต่างชาติพันธุ์แต่ก็มีลักษณะความเชื่อพื้นฐานอันเดียวกันคือ การเคารพบูชาธรรมชาติ สังคมใดมีความผูกโยงชีวิตกับธรรมชาติใดมาก ก็จะอ่อนน้อมเคารพบูชาต่อสิ่งนั้นเป็นอันดับต้น คนเผ่าหยาในมณฑลยูนนานบูชาไฟไฟคือต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง คนไทเคารพน้ำ ดังที่คนไตจึงกล่าวว่า “มีไต มีน้ำ” และถึงแม้คนไทในหยวนเจียงจะอยู่ท่ามกลางชนเผ่าต่างๆ และภายใต้วัฒนธรรมใหญ่ของชนเผ่าอื่น แต่ความเชื่อดั้งเดิมอันเป็นไทที่สืบมาแต่อดีตยังคงมีความแตกต่างจากเผ่าอื่น คนจีนอันมีรูปสัญลักษณ์ที่ชัดเจนในสิ่งที่ตนเคารพบูชา ดังเช่นเทพเจ้าต่างๆ ป้ายชื่อบรรพบุรุษ เทพมังกร เป็นต้น แม้คนไทแถบลุ่มแม่น้ำแดงยึดถือความเชื่อเดิมของตนไว้ แต่ในท้ายที่สุด ณ ปัจจุบันการผสมผสานระหว่างคนกลุ่มใหญ่และคนกลุ่มน้อยเผ่าอื่นๆ เข้าครอบคลุมซึมแทรกแทนที่ตัวตนดั้งเดิม⁴³ หลายประเพณีปฏิบัติหยุดลง เนื่องจากการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของคนไทแถบนี้โดยมากเป็นกิจกรรมร่วมกันทั้งหมู่บ้านและเจ้าบ้านหรือหัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธาแก่เจ้าบ้าน นอกเหนือจากเป็นคนดีมีความสามารถแล้วเหตุผลประการสำคัญคือ ถูกเลือกโดยเลื้อบ้านซึ่งมีวิธีการใน

⁴³ แต่โบราณคน 3 เผ่าหลักอยู่อาศัยในเมืองเดียวกัน แต่จำแนกถิ่นฐานการตั้งบ้านเรือนคนหยาโดยมากอยู่บนเขาสูง ชุมชนฮานีอยู่ส่วนกลางของภูเขา และไทอยู่ที่ราบลุ่มในอดีตนั้นเมื่อกลุ่มคนมีความต่างในวัฒนธรรม ต่างภาษา ต่างตัวตนเอกลักษณ์จึงรวมกลุ่มเฉพาะในสังคมของตน แม้จะเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งไม่ห่างจากกันนักบางหมู่บ้านของคนไทเป็นเส้นทางใช้สัญจรเดินขึ้นเขาของชาวฮานี แต่ปัจจุบันไม่เข้มข้นดังก่อน ทุกคนถือเป็นคนจีนเหมือนกัน

การได้มาซึ่งเจ้าบ้าน ดังที่กล่าวไว้ในบทคนไท 3 กลุ่มน้ำ ชาวบ้านเสนอ
คนเพื่อเป็นเจ้าบ้าน แต่การคัดสรรเป็นที่สิ้นสุดด้วยการตัดสิน
ของเสื่อบ้าน ต้นไม้ใหญ่อายุยืนยาวในหมู่บ้านเป็นสถานที่ของ
วีรบุรุษต้นแบบหรือเสื่อบ้าน ซึ่งเป็นบรรพบุรุษวีรชนของกลุ่มตน
เจ้าบ้านเป็นบุคคลที่ได้รับการตัดสินจากผู้เฒ่าสูงสุดในหมู่บ้าน
จึงมีความหมายสำคัญต่อจิตวิญญาณของคนในหมู่บ้าน หลังการ
ปฏิวัติวัฒนธรรม เจ้าบ้านแบบดั้งเดิมแทบหมดไป เจ้าบ้านตามระบบ
สังคมนิยมเข้าแทนที่ แต่ยากที่จะทดแทนความหมายทางจิตใจได้
ประเพณีพิธีกรรมการสักการะผีบรรพบุรุษ ผีน้ำ หรือแม้แต่ขวัญข้าว
ที่ลดเลือนไปพร้อมกับจำนวนผืนนา

เจ้าแห่งธรรมชาติและผีบรรพบุรุษจะไม่มีรูปสัญลักษณ์
แต่คนไทแถบนี้คงมีสัญลักษณ์ที่ชัดเจนอย่างหนึ่งที่ทุกบ้านมี ตาแหลว
แทบทุกพิธีกรรมมีตาแหลวเป็นสิ่งสำคัญ ตาแหลวคัดกรองขับไล่
สิ่งไม่ดีออกไปและนำสิ่งดีๆ เข้ามา ตาแหลวอยู่ทุกที่ในหมู่บ้าน
ประตูหมู่บ้าน บ้านทุกหลัง ท่งนา ในป่า ในน้ำ ธรรมชาติทั้งหลาย
ที่มีผีหรือเจ้าที่คนเกี่ยวข้องด้วย ผีหรือเจ้าไม่มีรูปสัญลักษณ์
แต่ตาแหลวเป็นสิ่งที่สื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ
ธรรมชาติ ทั้งนี้ตาแหลวไม่ได้เป็นรูปสัญลักษณ์ของผีหรือเจ้า และแยก
ต่างหากจากเจ้า ตาแหลวไม่ใช่สิ่งที่น่าสนใจเท่าการเคารพหรือบูชาเจ้า
แต่เป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวเองเป็นกับดักความเลวร้าย ถึงกระนั้น
ก็เป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่เป็นรูปร่างอันชัดเจนของคนไทที่นี้ ทั้งนี้คนไท
กลุ่มอื่นมีตาแหลวเช่นกัน ดังที่จังหวัดสกลนครและนครพนม
ตาแหลวปักในนาตาแฮก หน้าย้งข้าว เมื่อเรียกขวัญข้าวต้องมี
ตาแหลวด้วย การทำพิธีกรรมต่างๆ ที่มีตาแหลวต้องมีหมอสูดขวัญ

เป็นผู้ทำพิธีนั้น เช่นเดียวกับคนไทลุ่มแม่น้ำแดงที่ต้องมียามดหรือหมอขวัญเป็นผู้ทำพิธีกรรม ในอดีตตาแหลวมีบทบาทสำคัญที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ และมีนัยเดียวกับตาแหลวของคนไทในหยวนเจียง แต่ปัจจุบันการทำตาแหลวเริ่มลดน้อยลง คนไทฉานและไทเต๋อหงมีตาแหลวบนประตูบ้าน แต่ไม่พบในสังคมคนอาหมและกลุ่มไทในแถบพรหมบุตร นอกจากคนไทในหยวนเจียง การให้ความสำคัญกับตาแหลวลดน้อยลง มีเพียงการปักตาแหลวในนาตาแฮกหรือท้องนาโดยทำพร้อมกับพิธีไหว้नाตาแฮก การแขวนไว้ประตูหน้าบ้านหรือหน้าหมู่บ้านนั้นหาได้ยากแล้ว การป้องกันบ้านเรือนและชุมชนเป็นหน้าที่ของเจ้าปู่และพุทธศาสนา (พระพุทธรูป ฝ้ายันต์ สายสิญจน์ น้ำมนต์ รูปภาพหรือภาพถ่าย ฯลฯ) เจ้าแห่งธรรมชาติและผีบรรพบุรุษ ทั้งสองเป็นวิรบุรุษต้นแบบที่แทนที่ด้วยรูปสัญลักษณ์ชัดเจน และต้นแบบมีพลังในการปกป้องลูกหลานและสิ่งร้ายใดไม่กล้ากล้ากราย

หมู่บ้านในหยวนเจียงปักหรือแขวนตาแหลวขนาดใหญ่ไว้ทั้งสี่ทิศ เป็นหนึ่งในการทำพิธีไหว้บรรพบุรุษ เมื่อขาดเจ้าบ้าน ประเพณีจึงไม่ได้ปฏิบัติอีก แต่หน้าประตูบ้านแต่ละหลัง ตาแหลวยังทำหน้าที่อยู่ โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับตาแหลวซึ่งปฏิบัติโดยปัจเจกหรือครอบครัว ตาแหลวที่คนไททุกกลุ่มเรียกชื่อนี้เหมือนกันบนประตูบ้านและในทุ่งนาของคนไทในหยวนเจียงปักติดตาแหลวตาแหลวในพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในจังหวัดสกลนคร ตั้งแต่การบูชาเจ้าที่ในนาตาแฮกหรือวันเสี่ยงทายเลือกวันดีวันที่ต้นข้าวจะออกงาม โดยทำเป็นนาตาแฮก นาจำลองแปลงเล็กๆ บูชาเจ้าที่ เจ้าไฮ้เจ้านา (ผีไฮ้ผีนา) เช่นเดียวกับวิธีบูชานาตาแฮก ปักกล้า 7 ต้น ซึ่งเป็น

ตัวแทนวันทั้ง 7 ลงในนาฬิกา หลังจาก 7 วันต้นกล้าโตงามสมบูรณ์ จึงนับเอาวันนั้นเป็นวันเริ่มปักดำ เกี่ยวข้าวแล้ว แต่ก่อนการนวดข้าว ต้องเตรียมตาแหลวลักษณะกัณฑ์ เมื่อนวดข้าวให้เป็นเมล็ดเปลือก แล้วนำตาแหลวนั้นมาปักไว้บนกองข้าวซึ่งเป็นช่วงการสั่วขวัญขึ้นลาน เมื่อขนข้าวขึ้นยังก็นำตาแหลวไปปักไว้ในยั้งข้าวด้านในสุด ในจุดที่เรียกว่าหัวยั้งข้าวหรือหัวเล้าข้าว พร้อมทั้งใบคุณ ใบยอ ตาแหลว ไม่ได้เป็นเพียงไม้ไผ่สานหรือเพียงการนำมาปักไว้ แต่การประดิษฐ์ และการเคลื่อนย้ายตาแหลว โดยเฉพาะเกี่ยวเนื่องกับข้าวจะมีความหมายตั้งแต่การเลือกใบไม้ตกแต่งและไม่ในการสาน แม้พิธีกรรมที่ต้องมีตาแหลวเป็นองค์ประกอบสำคัญจะลดน้อยลง แต่ร่องรอยความสำคัญยังปรากฏให้เห็น โดยเฉพาะจากการเชื่อมโยงสิ่งเดียวกันนี้ กับกลุ่มคนเดียวกันที่มีรากฐานเดียวกัน

คนอาหมออธิบายความหมาย (ตอบคำเชื่อมโยง) ของนางขวัญข้าวว่า อุดมสมบูรณ์ โชคดี นิสิยดี บุคลิกดี อ่อนหวาน “ปราศจากนางแล้วไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้” (Chao Cheniram Boruah, การสัมภาษณ์ 14 ธันวาคม 2553) หมอหลวง Chao Nipen Mohan (การสัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2553) กล่าวว่า ขวัญหรือขวัญมิ่ง คือพลังงาน ต้นกำเนิดแห่งชีวิต เป็นแหล่งพลังงานของชีวิต เป็นต้นกำเนิดแหล่งพลังงานของชีวิต ไม่มีขวัญก็จะอยู่ไม่ได้ ไม่มีชีวิต ไม่มีพลังงาน ขวัญข้าวคือต้นกำเนิดของพลังงาน แหล่งพลังงานของชีวิต ขวัญข้าวไม่ใช่เทพหรือลี้ลอคคหิมี คนตระกูลหมอหลวงบอกว่ารุ่นปู่ย่าตายายพูดถึงขวัญข้าวว่าเป็นพลังบางอย่างจากข้าว เราได้ความแข็งแกร่งในทุกด้าน เช่น เมื่อมีข้าวเต็มยั้งเราก็มีพลัง ฉะนั้นเมื่อเราได้ความเข้มแข็ง เราต้องเคารพบูชา

ขวัญโดยทั่วไปรวมถึงขวัญข้าวเป็นแหล่งรวมพลังงานให้กำลัง
เข้มแข็ง มีชีวิตอยู่อย่างแข็งแกร่ง ในเมล็ดข้าวจะมีจุดหรือส่วน
ที่เป็นพลังงาน นั่นคือ ขวัญข้าว โดยทั่วไปคนไทยบอกว่าขวัญข้าว
คือ อายุ ขวัญข้าวเป็นพลังงานของทุกสิ่ง เป็นชีวิต คนภาคอีสาน
เชื่อว่าคนจะไม่ใช่คนที่สมบูรณ์หรือมีเพียงแต่ร่างกายซึ่งหมายถึง
สรีระและความคิด แต่ไม่มีจิตวิญญาณ ขวัญเป็นศูนย์รวมแห่ง
พลังกำลัง และกำลังของจิต คำนิยามของขวัญข้าวที่คนไทยกลุ่มน้ำ
พรมบุตรให้แก่ขวัญข้าว จากการตอบคำถามแบบคำเชื่อมโยง
แบบอิสระ (free association) นั้นให้ความหมายเดียวกับความหมาย
ของต้นแบบ “ต้นแบบเป็นต้นกำเนิดของพลังงาน” (Jung, 1991)
ต้นแบบที่จริงแล้วคือรูปแบบของศาสนาหรือศาสนานั้นเอง ดังที่
กล่าวถึงดวงอาทิตย์ว่า พลังที่สร้างชีวิตและโลก เมื่อเห็นดวงอาทิตย์
ไม่เคยดับสูญ การกลับมาของดวงอาทิตย์ในแต่ละวันคือการเริ่มต้น
แห่งชีวิต พลังมหาศาลของพระอาทิตย์หรือสุริยเทพ จิตได้สำนึก
ร่วมวีรบุรุษต้นแบบ (hero archetype) ก่อกำเนิดขึ้นในหลายกลุ่ม
เผ่าพันธุ์ ศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ และถึงแม้จะมีศาสนาแบบเป็น
ทางการ ศาสนาแรกเริ่มทั้งหลายก็ยังไม่หายไป และยังคงอยู่ใน
จิตใต้สำนึกของเผ่าพันธุ์นั้นๆ ดังเช่น การบูชาผีบรรพบุรุษที่ยังปฏิบัติ
ไม่ขาดและเคร่งครัดในชุมชนหมู่บ้านของคนอีสาน เจ้าปู่ หลักเมือง
ซึ่งเป็นวีรบุรุษต้นแบบ หรือแม้กระทั่งวีรบุรุษในเทพนิยาย พญานาค
การเคารพบูชานางขวัญข้าวเป็นหนึ่งในศาสนาดั้งเดิมและเป็น
ศาสนาของชนเผ่าไท

แม้ต้นแบบ มีรูปแบบทั้งด้านบวกและลบ เป็นแม่ของธรรมชาติ
เป็นเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นครรรค์แห่งชีวิต เป็นผู้บำรุง

เลี่ยนดู มีลักษณะด้านอารมณ์ (eros) โดยมีหลักการของความรัก ความใกล้ชิดและความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่อง แม่นับแบบสำหรับชาวนา คือ แม่โพสพ แม่ขวัญข้าวหรือนางขวัญข้าว แม่ผู้ซึ่งให้ความอุดมสมบูรณ์ เลี่ยนดูลูกทั้งหลาย เป็นผู้ให้กำเนิดนอกจากความอบอุ่น อ่อนโยนที่ได้จากแม่แล้ว นางขวัญข้าวยังมีความอดทนอย่างที่สุด กระทั่งชาวนาเองพูดว่า ไม่มีสิ่งใดจะอดทนและเข้มแข็งได้ เช่นต้นข้าวอีกแล้ว แสงแดดกล้า ฝนกระหน่ำ ลมพายุ อีกทั้งหนู หอย บางครั้งก็เจอการเหยียบย่ำจากสัตว์ต่างๆ ข้าวก็ยังยืนหรือ พยายามยืนหยัดที่จะตั้งรวงขึ้นอีกครั้ง มีผลผลิตที่จะเลี่ยนดู ลูกหลานให้ทั่วถึงและเจริญเติบโตใหญ่ ชาวนาผู้เป็นลูกต้องแข็งแรง อดทนได้เช่นแม่ ไม่ว่าจะกายหรือใจ แม่นับแบบฝังอยู่ในจิตส่วนลึก ของลูก ในการเชิญขวัญข้าวทุกครั้งจะมีคำที่กล่าวถึงความเข้มแข็ง และยากลำบากที่นางขวัญข้าวต้องเผชิญทั้งจากภัยธรรมชาติ และสัตว์ต่างๆ ขอขมาที่ไม่อาจดูแลและอย่าโกรธลูกเลย ดังคำกล่าว ของคนอาหม คำยัง และผาเก “นางอยู่ที่นี่ในทุ่งข้าวนี้ เผชิญฝนแดด แดดลง วันนี้นำเชิญนางกลับเฝ้าข้าว ขอโทษและขอให้ภัยที่ไม่ได้ดูแล และอย่าโกรธเราเลย” “นางขวัญข้าวอยู่ที่นา จัว ควาย ช้างเหยียบ คนเหยียบ นางขวัญข้าวไปที่ไหน ในฮอยดินจัว ให้กลับมาเฝ้าหลวง มาสู่เอือนสู่เฝ้า” และ “จู้จุก นางขวัญข้าวขวัญน้ำ มาเอื้อ มาสู่เฝ้า มาสู่เอือน หนทางนกกิน หมูกิน ยีพานกิน ไก่กิน มาสู่เอือน มาสู่ เฝ้าหลวง ขวัญข้าวขวัญน้ำ จู้จุก จู้จุก”

แม่นับแบบของชาวนาไ้มีลักษณะอารมณ์อ่อนไหว แต่ไม่ ซบซ่านจริงจัง เช่น น้อยใจ เสียใจ แต่ไม่โกรธแค้นเคือง หรือมี ความหลากหลายทางอารมณ์ตามลักษณะของเพศหญิงทั่วไป

ทว่าเป็นความรู้สึกของผู้เป็นแม่ที่มีต่อลูก ในวงจรการทำนา ชาวนาให้การดูแลนาข้าวของตนเป็นอย่างดีในทุกขั้นตอน ไม่ทิ้งร้างให้ต้นข้าวเผชิญความทุกข์ยากโดยลำพัง เมื่อข้าวถูกทำร้ายด้วยแดดกล้า พายุฝน สัตว์ก็ตกใจทำลายหัวใจชาวนาให้ระทม ชาวนาเยี่ยมเยียนนาข้าวสม่ำเสมอโดยเฉพาะช่วงข้าวตั้งท้อง และเมื่อต้องนำรวงข้าวตั้งท้องแม่จะเพียงไม่กี่รวง เพื่อถวายเป็นบูชาพุทธเจ้าในวันออกพรรษาทำให้หญิงชาวาน้ำตาารันที่ต้องทำร้ายแม่ขณะที่ยังตั้งท้อง กระทั่งถึงขั้นตอนการนวดข้าว ถึงแม้การฟาดข้าวเหยียบข้าวตำข้าว จะแทนด้วยการใช้เครื่องสีข้าว แต่ความรุนแรงที่กระทำต่อแม่ขวัญข้าวไม่ลดน้อย บางครั้งอาจเผลอเผลอละเลยทำให้แม่น้อยใจ การกระทำบางประการอาจทำให้แม่ตกใจ เมื่อลูกสำนึกผิดจึงเรียกขวัญให้กลับบ้าน แม่ขวัญข้าวไม่โกรธเคืองเพียงแต่น้อยใจ เมื่อลูกขอร้องและรับผิดชอบแล้ว แม่ก็กลับมาอยู่กับลูกหลานเช่นเดิม

เกือบประมาณ 40 ปีที่แล้ว แถบลุ่มแม่น้ำโขงประเทศไทย การนวดข้าวที่ทุ่งนายังมีอยู่ทั่วไป การขอขมานางขวัญข้าวทำที่ลานนวดข้าวด้วย นอกจากความยากลำบากที่แม่ต้องเผชิญในทุ่งนาแล้ว ต้องอยู่กลางแจ้ง กลางฝน และการรบกวนของหนู แมลง นกแล้ว ในลานนวดข้าว ชาวนาต้องฟาดข้าวหรือใช้วัวควายเหยียบเพื่อให้เมล็ดข้าวแยกออกจากต้นเป็นข้าวเปลือก ทำให้ท่านได้รับความเจ็บปวด และเผชิญกับพฤติกรรมที่ไม่สุภาพของลูก ลูกๆ ต้องทำการขอขมาลาโทษก่อนที่จะพาท่านกลับไปเรียกขวัญข้าวอีกครั้งที่ทุ่งข้าว และก่อนที่จะนำขวัญข้าวกลับบ้านหลังจากการนวดข้าว จะเชิญพระมาสวดมนต์ให้พรแก่นางขวัญข้าว ปัจจุบันนี้การนวดข้าวที่ทุ่งนาด้วยการฟาดหรือวัวควายเหยียบไม่พบเห็นแล้ว รถสีข้าวอยู่

กลางทุ่งนา ใช้เวลาไม่นานนักต้นข้าวก็ออกมาเป็นข้าวเปลือก เทใส่กระสอบข้าว ใช้ตอกไม้ไผ่มัดปากกระสอบ นำใส่รถอีแต๊กหรืออีแต่น กลับยุ้งข้าว เสร็จแล้วเมื่อถึงวันดีช่วงเดือนมกราคมจึงสู่ขวัญข้าว ขึ้นยุ้ง ในอดีตเมื่อเชิญขวัญข้าวกลับมาทำบุญที่บ้านจะมีหมอสวดขวัญ อ่านบทสู่ขวัญข้าวขึ้นยุ้ง โดยหมอสวดขวัญจะเริ่มสู่ขวัญตั้งแต่เช้ามีด เมื่อสู่ขวัญข้าวบ้านนี้เสร็จ แล้วจะไปอีกบ้านก็จะมีขบวนแห่ เป่าแคน หมอลำ ฟ้อนรำพาหมอสวดขวัญไปยังยุ้งข้าวอีกบ้าน บ้านที่อยู่ใกล้กัน หรือติดกันเป็นญาติกัน เมื่อสู่ขวัญข้าวขึ้นยุ้งเรียบร้อยแล้ว จะปูเสื่อ นำอาหารมากินรวมกัน แต่ละบ้านจะเรียกขวัญข้าว

เมื่อถึงเดือนสามออกใหม่สามคำ คือ วันข้างขึ้น 3 คำ เดือน 3 เป็นวันดีมงคล คนบางกลุ่มถือวันนี้เป็นวันปีใหม่ เป็นวันเริ่มต้นชีวิต ให้เป็นมงคล คนในหมู่บ้านจะมาร่วมกันในงานประเพณี บุญกองข้าว ที่วัดของหมู่บ้าน และเป็นวันที่ขวัญมีความแข็งแกร่งที่สุด จะทำพิธีสู่ขวัญถ้วนทั่วกันในวันนี้ อีกทั้งเป็นวันฟ้าไข (ฟ้าเปิด) ประตูปณวันที่ฟ้าร้องเป็นครั้งแรกของปี ทำนาข้าวจะสมบูรณ์พูนผล มีคำกล่าวขานกันว่า เป็นวันหมากขามป้อมสุกหวาน แม่มานทองแวบ ครกบ่งใบ หัวชิงโคออกดอก (มะขามป้อมที่มีรสฝาดก็จะมีรสหวาน หลิงมีครรภ์ทองแบน ครกมีใบ หัวตะไคร้จะออกดอก) หรือ กบบ่มีปาก นาคบ่มีหู หมาขามป้อม แสนสั้มกะเหล้าหวาน (กบจำศีล ไม่จับเหยื่อกิน นาคไม่มีรูทวาร ไม่ขับถ่ายในวันนี้) ถือเป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในวันนี้ คนเฒ่าคนแก่จะไปเปิดประตูเล่าข้าวเตรียมขัน 5 (เทียนและดอกไม้ 5 คู่) และเครื่องบายศรี (พร้อมทั้งน้ำหอม หวี ผ้าสไบ ผ้ายผูกแขน ไช้ตัม ข้าว เผือกมัน ปูนา หอยนา) สำหรับไหว้แม่ขวัญข้าวหรือแม่โพสพที่ยุ้งข้าว โดยเริ่มกล่าวคำ

เรียกขวัญข้าวที่ตกหล่นอยู่ตามไร่นาและหนทางที่ชนกลับมาขึงข้าว เรียกเอาขวัญแม่โพสพให้กลับมาบ้านมายังเล่าข้าว เป็นวันเปิด ฝาเล่า ให้ข้าวเข้าเล่า ถือเป็นมงคลให้มีความอุดมสมบูรณ์ได้ข้าว เพิ่มพูน เสร็จจากนี้แล้วเอาน้ำหอมโปรตพรหมให้วัวควาย สัตว์ที่มี อุปการคุณ เรียกขวัญให้วัวให้ควาย เอาฝ้ายผูกเขาวัวเขาควาย (ผูกเอาขวัญวัวขวัญควาย) บ้างก็ผูกข้าวต้มมัดที่เขาด้วย แล้วปล่อย ลงนาลงหนองน้ำในนาข้าวให้เป็นมงคลแก่ना วันนี้เป็นวันผูกแขน ผู้เฒ่าผู้แก่ ผูกแขนเอาขวัญให้มีอายุยืน แล้วผูกแขนคนในครอบครัว เครือญาติ กินข้าวด้วยกัน แต่ละบ้านจะนำข้าวเปลือกใส่ถุง เพื่อไปทำบุญเรียกขวัญข้าวรวมกันในหมู่บ้านโดยมีหมอสวดขวัญ เป็นผู้ทำพิธี ก่อนที่หมอสวดจะสู่ขวัญข้าว นั้น ชาวบ้านร่วมกันถวาย ภัตตาหารเช้าแด่ภิกษุ พระจะสวดให้พรขวัญข้าวโดยมีสายสิญจน์ พันรอบกองข้าว (ที่ชาวบ้านบริจาคให้เป็นสมบัติของวัดในงานบุญ กองข้าวหรือบุญประทายเป็นข้าวเปลือก) รวมถึงข้าวเปลือกหรือรวงข้าว ที่ชาวบ้านนำมาด้วย และนำกลับไปเป็นข้าวขวัญใส่ไว้ในยุ้งข้าว และบนหิ้งพระ

นางขวัญข้าวหรือนางลือคคิหมี่

คนทั้งสามแห่ง (ยกเว้นคนอาหม) ไม่ได้เห็นว่า นางขวัญข้าว เป็นเทพเจ้าผู้ดลบันดาล เป็นตัวแทนความร่ำรวย แต่งดงามดั่ง นางงามหรือเทพี พระนางลักษมีที่ได้รับการสักการะเป็นเทพี แห่งข้าว นั้น มิได้หมายความว่า พระนางคือข้าว แต่เป็นเทพีที่ให้ข้าว แก่มนุษย์นอกเหนือจากเป็นเทพีแห่งความซื่อสัตย์ โชคลาภ มิตรภาพ ความเจริญรุ่งเรือง ความรัก การเก็บเกี่ยว และประทับ

เคียงข้างพระวิษณุ ตั้งแต่อินเดียโบราณ ข้าวมีความสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจ ยารักษา ภาษี และเป็นปัจจัยอันสำคัญที่สุดในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อบูชาเทพดาทั้งหลาย โดยจำแนกข้าวเป็นชนิดและขนาดต่างๆ เทพเจ้าหรือเทพดาแต่ละองค์ ถวายข้าวแต่ละชนิดแตกต่างกัน เช่น คัมภีร์พราหมณ์บันทึกว่า ถวายเค้กข้าวที่ทำจากข้าวสุกข้าวโตเร็ว โดยแบ่งเป็นแปดแฉกแด่พระอินทร์ผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในบ้านเรือนและนำมาซึ่งข้าวที่อุดมและเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว พระอินทร์ผู้ปราดเปรื่องสูงสุดถวายด้วยข้าวแดงบดเหลวจะได้รับพรให้เป็นผู้ฉลาดสามารถและเป็นหัวหน้าผู้คน สำหรับองค์อินทรีนั้นต้องเตรียมข้าวสีแดงเนื่องจากร่างกายสีแดงอำไพของพระองค์ จัดเตรียมเค้กข้าวเพสสุกจากพันธุ์ข้าวโตเร็ว ตัดแบ่งเป็นสิบสองถึงสิบแปดชิ้นถวายแด่เทวีสาวีตรีเป็นแรงผลักดันแก่เทพเจ้าทั้งหลายให้เกิดความสำเร็จ “ขอให้เราทำงานได้สำเร็จพลันโดยการหนุนนำของสาวีตรีเทวี ดังนี้แล้วขอให้ข้าวนี้อุดมโตโดยพลัน และเป็นแรงงานหนุนนำแก่เรา” คำอธิษฐานขอพร บราห์มสปาคีผู้เป็นเทพแห่งการพูดให้ถวายด้วยข้าวปาสุกบดเหลว ดังนั้นแล้วจะได้รับพรให้การเจรจาสำเร็จและต้องเตรียมด้วยข้าวป่านั่น เนื่องจากข้าวนี้อุดมและนวดโดยคนวรรณะพราหมณ์ซึ่งบราห์มสปาคีเทพอยู่ในวรรณะพราหมณ์ การถวายข้าวสำหรับเทพสององค์ให้แบ่งข้าวเป็นสองส่วน ข้าวเม็ดเล็กแตกหักถวายแด่เทพบราห์มสปาคี ข้าวเม็ดใหญ่สมบูรณ์ถวายแด่เทพมิทรา และการแลกเปลี่ยนปลูกข้าวเพื่อบูชาเทพ แปลงข้าวขาวสำหรับเทพอดิത്യาส (เทพทั้ง 12 ราศี) แปลงข้าวดำเพื่อบูชาพระวรุณ (Kumar, 1988)

คัมภีร์อุปนิษตแสดงถึงพิธีกรรมตามความเชื่อในวิถีชีวิต
ชาวเป็นองค์ประกอบสำคัญ เมื่อต้องออกจากบ้านเดินทางไกล
ลูกชายจะก่อกองไฟศักดิ์สิทธิ์ ปูที่นั่งด้วยหญ้าและหมอน้ำใส่ข้าว
จนเต็มตั้งอยู่ใกล้ๆ พ่อสวมเสื้อผ้าชุดใหม่สีขาวแล้วจึงบูชากรรม
คู่แต่งงานใหม่ช่วงเย็นของวันที่สามหลังงานแต่ง ถ้าต้องการลูกชาย
สามีจะต้องรู้และจดจำหนึ่งในพระเวทได้ (คัมภีร์พระเวทมี 4 หมวด
คือ มন্ত্রะ พราหมณะ อรัณยกะ และอุปนิษัท แต่ละหมวดแยกย่อย
คัมภีร์) และปรารถนาอายุยืนยาวให้ภรรยาดื่มข้าววีรฮีสันและเนย
เสร็จแล้วทั้งคู่เตรียมพร้อมทำพิธีขอพร ข้าวมีความสัมพันธ์กับ
ศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ แต่ตัวข้าวเองไม่ใช่ผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับ
การบูชา เทพเจ้าเป็นผู้ประทานข้าวแก่โลกหรือข้าวเกิดจากเทพที่มี
หลากหลายเรื่องราว เช่น คัมภีร์พราหมณะ พระอินทร์เป็นผู้ให้กำเนิด
น้ำหวานไหลจากกระดูกของพระอินทร์ กลายเป็นน้ำมะเดื่อผ่าน
กระดูกสันหลังกลายเป็นน้ำโสม แล้วเปลี่ยนเป็นข้าว ด้วยสิ่งนี้
พละกำลังและกำลังแห่งชีวิตจากพระองค์ไปยังสรรพสิ่ง (Kumar,
1988) ในคัมภีร์ปุราณะกล่าวถึงพระนางลักษมีว่าได้ปลอมตัว
ออกจากวัดของพระนางเพื่อไปสำรวจดูว่าในวันลักษมีบูชา ผู้คน
ได้สักการะพระองค์บ้างหรือไม่ ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดเลย ยกเว้นหญิง
วรรณะล่างคนหนึ่ง เทพได้ไปยังบ้านของหญิงนี้และให้พรหลาย
ประการแก่นาง เมื่อกลับมายังเทวสถานจากนั้นนาท สามีของพระนาง
ถูกน้องชายยุยงจึงตำหนินางอย่างรุนแรงและขอให้นางออกไป
เพราะนางเป็นคนนอกวรรณะไปแล้ว ด้วยว่าช่วยเหลือคนวรรณะ
ล่างนั้น พระนางจึงเอ่ยวาจาสาปให้สามีและน้องเขยอดอยาก
ขาดแคลนอาหาร จนกว่าพระนางจะประทานอาหารให้เนื่องจาก

พระลักษมีเป็นประธานแห่งัญญาหารทั้งปวง ทั้งยมโลกและมนุษย์โลก เมื่อสองพี่น้องอดอยากจึงเที่ยวเดินหาอาหาร กระทั่งไปถึงบ้านของหญิงวรรณะล่างที่พระนางพำนักอยู่ ได้ทรงแสดงตนในรูปหญิงวรรณะล่างและจัดเลี้ยงอาหารแก่ชายทั้งสอง จากนั้นทราฐู้ซึ่งในความผิดและสัญญาว่าจะอนุญาตให้พระนางมีอิสระเต็มที่ในการไปเยี่ยมเยียนผู้ศรัทธาไม่ว่าวรรณะใด และปราศจากเครื่องกั้นทางวรรณะ ทุกคนสามารถถวายอาหารแก่พระองค์ (จากันนาท) ได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดเตรียมอาหารในการบูชาจากันนาทจนถึงทุกวันนี้ เรื่องราวต่างๆ ของเทพีลักษมีนี้ชาวอาหมได้รับรู้บ้างไม่มากนักน้อย โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับข้าวและความโชคดีพูนผล รวมถึงความงามความดีทั้งหลาย และด้วยการรับนับถือศาสนาฮินดู ทั้งในยุคแรกที่บูชาพระศิวะ มาถึงยุคหลังที่รับนิกายไวษณพซึ่งพระนางลักษมีเป็นเทวีของพระวิษณุ ด้วยเหตุนี้การคัดเลือกลักษณะเด่นของพระนางลักษมีจึงสามารถเข้าได้กับกรอบนางขวัญข้าวได้เป็นอย่างดี อีกทั้งรูปภาพและประติมากรรมที่แทบจะตรงกับนางขวัญข้าว อีกทั้งนำรูปสัญลักษณ์นี้มาบูชาที่ยุ้งข้าวได้ด้วย

เมื่อถึงช่วงเก็บเกี่ยว ชาวนาจะเลือกต้นข้าวทิ้งอกงามเมล็ดสมบูรณ์เพื่อเกี่ยวเป็นรวงแรกต้นแรก เมื่อเกี่ยวข้าวจนหมดทุ่งนาแล้วจึงนำรวงข้าวนี้กลับก่อนยังุ้งข้าว เป็นแม่ขวัญข้าวของบ้านเรือนและไร่นาของครอบครัว (นำกลับก่อนหรือหลังสุด) ในยุโรปเมื่ออดีตทุ่งกว้างข้าวโพดแผ่กระจายทั่วไป เกษตรกรนับถือแม่ข้าวโพดหรือย่าข้าวโพด (กล่าวในบทถัดไป) ซึ่งถือเป็นจิตวิญญาณข้าวโพด ย่าข้าวโพดหรือแม่ข้าวโพดของชาวยุโรป ย่าข้าวโพดและแม่ขวัญข้าวมีรูปสัญลักษณ์ที่เป็นรวงของข้าวโพดและรวงข้าว อันเป็นพื้นฐาน

ของขวัญหรือจิตวิญญาณที่มาจากสิ่งนั้นโดยตรง แม้บางสังคมของยุโรปจะตกแต่งรวงหรือต้นข้าวโพดด้วยเสื้อผ้าสวยงาม แต่มิได้ไปสู่ขั้นของการประดิษฐ์รูปสัญลักษณ์แทนสัญลักษณ์แท้ดั้งเดิม ชาวนาในจังหวัดสกลนครและนครพนมมีเพียงรวงข้าวเป็นรูปสัญลักษณ์ของแม่ขวัญข้าว รวมถึงหยวนเจียง และผาเก คำยัง สำหรับคนคำตี้ ประติมากรรมนางขวัญข้าวมีปรากฏแต่ยังไม่แพร่หลายทั่วไป และรวงข้าวยังคงอยู่บนช่อสูงของยั้งข้าว แต่หลายยั้งข้าวของคนอาหมมีทั้งรูปภาวนาลือคคิหมี่และรวงข้าว ในประเทศไทยชาวนาหลายจังหวัดโดยเฉพาะภาคกลาง แทนแม่โพสพด้วยการสรรสร้างศิลปะทั้งภาพวาดและประติมากรรมแม่โพสพมากกว่าการแทนด้วยรูปสัญลักษณ์เป็นเพียงรวงข้าว ขณะที่ชาวนาในภาคอีสานแม่ขวัญข้าวแทนด้วยรวงข้าวงามสมบูรณ์จากนาข้าวของตน อย่างไรก็ตามขวัญข้าวของคนไทและจิตวิญญาณข้าวโพดของชาวยุโรปไม่ได้มีสถานะเป็นเทพเจ้าหรือพระเจ้า และแน่นอนว่าไม่ใช่ผีดวงวิญญาณและไม่ใช้ขวัญของคนทั่วไป แต่จิตวิญญาณสูงส่งเกื้อกูลเลี้ยงดูอันเปรียบเป็นแม่ผู้ให้กำเนิดให้ชีวิตลูกที่แสดงถึงความสมบูรณ์และอีกนัยหนึ่งถึงจะเป็นจิตวิญญาณสูงส่ง (เป็นขวัญของข้าว) แต่ยังเป็นแม่ ย่า ยายผู้อ่อนเมตตา แม่ต้นแบบเป็นแหล่งบรรพทุกสรรพชีวิต (Henderson, 1968) ไม่มีบทสวดมนต์สรรเสริญหรือร้องขอ แต่เป็นบทเรียกขวัญข้าว เป็นบทเพลงร้องที่รับมรดกมาจากคนรุ่นเก่าก่อนจนสืบไม่พบกำเนิดเวลา คำร้องเป็นทำนองบริสุทธิ์จากใจไม่มีเครื่องดนตรีใดผสมในบทร้อง หลังการเก็บเกี่ยวในฤดูกาลเสร็จสิ้น ชาวนาเฉลิมฉลองความสุขจากผลผลิตใหม่และมีแม่กลับมามีอยู่บ้านกับลูกอีกครั้ง

คนไทเมืองหยวนเจียง ย่าขวัญข้าวแสดงเป็นรวงข้าวโดยตรง แม้จะเรียกย่าแต่ไม่ได้หมายถึงหญิงห่อหมก คนไทแถบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรและแม่น้ำโขง นางขวัญข้าวแสดงด้วยรูปวาดและรูปปั้นสตรีสาวสวยสรีระงดงามดั่งเทพี สังคมเกษตรกรรมหลายแห่งสร้างเทพหรือเทพีแห่งพืชผลของสังคมตน ในลักษณะที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์อาจมีรูปร่างอ้วนท้วน บางสังคมเป็นเพียงสัญลักษณ์ไม่ไผ่สานหรือจินตนาการที่ไม่มีการแทนด้วยสัญลักษณ์ เช่น ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงเปรียบข้าวนั้นเป็นเทพเจ้าเรียกว่า เทพเจ้าขวัญข้าว

นางขวัญข้าวไม่ได้รับการเคารพบไหว้เพียงช่วงเวลาที่ยี่สิบขวัญขึ้นยั้งเท่านั้น แต่ความเคารพนอบน้อมนี้ยังคงดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น ที่ยังพบเจอในคนสมัยนี้คือวัยกลางคนถึงผู้เฒ่าเมื่อกินข้าวเสร็จก็ยกมือไหว้ขอบคุณขวัญข้าวขวัญน้ำ เมื่อตักข้าวสารให้ใช้ภาชนะตักไม่ใช่มือกอบเพราะเมื่อดข้าวจะตกหล่น ขวัญข้าวจะหายและแสดงถึงความไม่เคารพ เวลาห่มข้าว (แช่ข้าวสารข้าวเหนียวเพื่อเตรียมหุงข้าวเหนียว) ควรนั่งพับเพียบให้เรียบร้อยพร้อมกับกล่าวว่า “ผู้ข้าห่มข้าวงายขอให้ได้เหลือถวายห่มข้าวแลงขอให้ได้เหลือแลง กินบิให้บกจบบิให้ลง (กินเท่าไรก็ไม่ให้หมด ตักเท่าไรก็ไม่ให้พร่อง)” ไม่เหยียบข้าว ไม่ขโมยข้าวของผู้อื่น ไม่ขว้างข้าวโดยไม่มีเหตุผล และในงานบุญผะเหวดซึ่งเป็นหนึ่งในฮีตสิบสองของคนที่สานถือเป็นบุญใหญ่ประจำปี งานนี้จัดสามวัน มีมหรสพคบงัน (ผู้คนมาพบมารวมกัน มีงานรื่นเริงทั้งกลางวันและกลางคืน) มีพิธีกรรมและขั้นตอนตามจารีต ในช่วงเช้ามีดของวันที่สองซึ่งเป็นช่วงแห่ข้าวพันก้อน จะมีการแห่นางขวัญข้าวหรือแม่โพสพจากทุ่งนาเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านจะไปเตรียมปั้นประดิษฐ์

แม่โพสพอย่างสวยงาม วางตั้งอยู่ในทุ่งนา สำหรับคนไทในอินเดียนั้น มีความภูมิใจในข้าวของกลุ่มตนสูง แต่ละกลุ่มจะมีข้าวหลายพันธุ์ และเป็นที่ยินยอมของคนกลุ่มอื่นที่ไม่ใช่คนไท เป็นข้าวที่ได้เชิญแม่ขวัญข้าวมาจากบ้านเมืองเดิม เดินทางไกลมาพร้อมกับพวกตน ยังดินแดนนี้ และขวัญข้าวก็ยังเลี้ยงดูตั้งแต่บรรพบุรุษถึงลูกอ่อน ลูกชวานารำลึกคุณของข้าว ดังคำกล่าวของชวานานครพนม “เลี้ยงลูกหลานมาไม่ลืมชาติประมาทคุณ เลี้ยงให้เหลือเกือ (เลี้ยง) ให้อ้มลูกเต้าเหง้าสาน บุญคุณขวัญข้าวเลี้ยงลูกหลานมาให้เลี้ยง จนสิ้นลูกสิ้นหลาน”

แม่ต้นแบบนี้ไม่ได้มีเฉพาะความแข็งแกร่ง แต่มีความอ่อนไหว ด้วย (eros) เมื่อนำขวัญข้าวกลับมาอยู่ ไม่ว่าจะก่อนหรือหลังเกี่ยวข้าว ขณะนำขวัญข้าวกลับบ้าน คนไททุกกลุ่มจะไม่เอ่ยปากพูดคำใดเลย และนำมาแต่ข้าวมัดซึ่งเจียบสงบเนื่องจากกลัวนางขวัญข้าวตกใจ ขณะเดินมากล่าวในใจอย่างให้เกียรติ เชิญกลับสู่เหย้าข้าว บางครั้งแม้กั้นรอยใจเมื่อลูกไม่สนใจ เช่น หลังเก็บเกี่ยวแล้วปล่อยให้ข้าวตกหล่นไม่เก็บกลับบ้าน ถ้าลูกไม่ยอติละทิ้ง นางก็จะร้องให้ดังเช่น เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับนางขวัญข้าวของคนไทจังหวัดสกลนคร และนครพนมคือ พ่อค้าขายควายได้ยินเสียงร้องให้อยู่ในทุ่งนา จึงถามว่าใครมาร้องให้อยู่แถวทุ่งนานี้ และได้ยินเสียงตอบกลับมาว่า ฉันเป็นข้าวร้องให้อยู่ เขาไม่นำฉันกลับไปด้วยเพราะฉันเป็นข้าวมัดกล้า (ข้าวที่เหลืออยู่ตามต้นข้าวที่ตกหล่นอยู่หลังจากเกี่ยวแล้ว) ทั้งฉันอยู่ทุ่งนา อยากกลับบ้านแต่กลับไม่ได้เพราะเขาไม่เรียกกลับไปด้วย และขอร้องพ่อค้าว่า นำฉันกลับบ้านหน่อย ฉันจะไม่ทำให้ท่านยุ่งยาก แต่จะเลี้ยงท่าน พ่อค้าเลยนำข้าวที่ตกเหลืออยู่นั้นใส่ย่าม

สะพายย่ามกลับบ้าน แล้วนำเอาเมล็ดข้าวเปลือกไปหว่านในทุ่งนาของตน ข้าวแตกแขนงออกมาเป็นพันธุ์ข้าวถึงทุกวันนี้ “เมื่อก่อนนี้หลังจากการเก็บเกี่ยว ชาวนาจะกลับไปทุ่งนา สะพายตะกร้าไปเก็บเอาเมล็ดข้าวที่ตกหล่น แล้วร้องเรียกว่า มาเอ้อขวัญข้าว วันนี้เอามาโหมลุ่มโหมลาน เดียวนี้นำธไปขนข้าวจากทุ่งนาและรถเทียวนสุดท้ายของการขนข้าวกลับบ้าน ชาวนาก็จะเรียกเอาขวัญข้าวกลับมาด้วย เก็บเมล็ดข้าวที่ตกหล่นตามทุ่งนา เรียกกลับเล้ากลับบ้านด้วย มาสู่เล้าสู่แคร่กับหมู่(พวก)อย่าได้ร้องไห้อยู่นี่ เอ้อเอาขวัญเพิ่น” (นางกงปาลี ประกิจ, การสัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2554) นิทานที่เล่าสืบต่อกันมานั้นเป็นการแสดงออกรูปแบบหนึ่งของจิตใต้สำนึกร่วมหรือต้นแบบ

เมื่อข้าวเริ่มโตหรือเริ่มเขียว ชาวนาจะร้องหมอลำให้ข้าวฟัง เรียกว่า ลำออยข้าว (ออยคือ กล่อมหรือจ้องนอน) เวลาไปทุ่งนาก็เดินร้องลำออยข้าว ในปัจจุบันนี้ใช้วิธีพูดไม่มีลำแล้ว ในบทเรียกขวัญกล่าวถึงความน้อยใจและตกใจทำให้นางขวัญข้าวหนีไปยังที่ต่างๆ และเชิญให้กลับมา ถึงแม้จะไม่เห็นว่ายู่ที่ใด เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อย นำข้าวกองสุดท้ายขึ้นจากนาเพื่อกลับบ้าน ชาวนาจะหันกลับไปทุ่งนาแล้วเรียกหานางขวัญข้าวให้กลับบ้านไปพร้อมกัน ข้าวที่ตกหล่นอยู่ไม่อาจเก็บได้หมดหรือมองไม่เห็นก็ขอให้กลับบ้านพร้อมกันอย่าได้น้อยใจที่ไม่อาจเก็บข้าวที่หล่นอยู่ได้ทุกเมล็ด การเรียกหรือการเชิญนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นพิธีการหรือมีพิธีกรรมเสมอไป คนไทยทุกแห่งพูดตรงกันว่า คำดีๆ ที่ปากก็ให้दान (พูด) ไป และไม่ว่าคนไทยที่ไหนก็ใช้วิธีเช่นนี้ซึ่งไม่ใช่วิธีการมากที่ต้องอ่านบทเรียกขวัญและจัดงานใหญ่เพื่อเรียกขวัญข้าวทุกปี

แต่จดจำคำเรียกขวัญหรือคำพูดหลักจากคนรุ่นก่อนหรือใช้คำพูด
ง่ายๆ แต่นอบน้อมจากใจตน สำหรับคนไทยในอดีต การสู่ขวัญข้าว
ขึ้นยังถือเป็นงานใหญ่และสำคัญ

พิธีกรรมและคำเรียกขวัญ

การเรียกขวัญข้าวอย่างเป็นทางการในลักษณะพิธีกรรมมีสอง
หรือสามแบบ คือ คนเดียวเป็นผู้เรียกขวัญข้าว ดังเช่น การเรียกขวัญ
กลับบ้านหลังเกี่ยวข้าวแบบครอบครัวในการเชิญขึ้นยุ้ง และแบบ
เรียกรวมกันทั้งหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีลักษณะตามช่วงระยะเวลา
การทำนา ทั้งในรูปแบบของเพลง กลอน ฎญา เป็นอาทิ สำหรับคนไทย
ทั้งสามถิ่นจะกล่าวถึงเมื่ออยู่ในสภาพการณ์ที่เกี่ยวข้อง ไม่กล่าวถึง
หรือเรียกถึงบ่อยเกินจำเป็น ให้ความเคารพอ่อนน้อมเมื่อกล่าว
วาจาถึง การที่ชาวนาแต่ละแห่งบอกว่า ครั้งทีไปเชิญนางขวัญข้าว
จากทุ่งนาและเชิญนางขึ้นยุ้งนั้น คำใดดีก็พูดออกมา ไม่มีบทเฉพาะ
ท่องจำ ขณะที่นำขวัญข้าว (รวงข้าวห่อด้วยผ้าขาว) เทินบนหัว
เดินกลับบ้านหรือการพาแม่กลับบ้าน คำที่กล่าวเรียกแม่กลับบ้าน
เปล่งเสียงขึ้นภายในใจ ไม่ได้ดังภายนอกเพราะเกรงนางขวัญข้าว
จะตกใจ เสียงภายในเป็นแรงผลักดันของจิตได้สำนึกที่กล่าวขึ้นกับแม่
ที่อยู่กับแม่เพียงลำพังนั้น ความใกล้ชิด ณ ขณะนั้น และไม่มีการ
รบกวนจากผู้คน กระแสแห่งจิตได้สำนึกชัดเจน และกิริยาอาการ
ที่บุคคลอื่นเห็นก็ไม่รบกวน ด้วยรู้ว่าการนำข้าวทูนบนศีรษะนี้
แสดงถึงการกระทำสิ่งใดอยู่ ผู้นั้นประกอบพิธีกรรมอยู่ ผู้ที่เดินผ่าน
และมองเห็นอาการนั้นก็ให้ความเคารพด้วยเช่นกัน ไม่เสียงดัง
และสำรวมเคารพในแม่ขวัญข้าวขณะผู้นั้นเดินผ่าน

แต่เดิมมาการสืบทอดวิชาขึ้นเล่าเป็นพิธีกรรมของครอบครัว แต่ละครอบครัว หรือครัวเรือนเรียกวิชาที่ผู้ชราของตน ในไทยนี้น้อยลงไปแต่ยังคงปฏิบัติอยู่ เพียงแต่ไม่เคร่งครัดและมีความโดดเด่นสำคัญดังเก่าก่อน บางครั้งจัดพิธีใหญ่ในโอกาสยาวนานครั้ง แม้คนไทยในอินเดียที่ปลูกข้าวเป็นหลักสำคัญ การทำพิธีกรรมเรียกวิชาของครอบครัวก็ไม่ทำทุกปี เนื่องด้วยค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น สมาชิกในครอบครัวต่างแยกย้าย ทำงานหรือศึกษาต่างถิ่น การเตรียมงานใช้เวลาและกำลังคน แต่เดิมเพื่อนบ้านช่วยเหลือกัน ญาติพี่น้องร่วมกันจัดเตรียมงาน การทำพิธีทุกปีจึงเป็นตามช่วงเวลาของแต่ละครอบครัวตั้งใจไว้ เช่น 3 ปีครั้ง หรือเมื่อผลผลิตข้าวไม่อุดม หรือตามโอกาสเหตุปัจจัยที่เหมาะสม จัดงานใหญ่เป็นงานครอบครัวแต่เครือญาติ เพื่อนบ้าน และคนในชุมชนร่วมช่วย และเข้าร่วมพิธีกรรม ลักษณะการจัดกิจกรรมตามที่ได้กล่าวไว้ใน ส่วนของการเรียกวิชาของชาวคำยัง

บทเรียกวิชาผู้ชราขึ้นยังที่บ้านทักไว้ในสมุดเป็นของสูงสำคัญ ประจำครอบครัวและตระกูลหรือญาติซึ่งจะถูกเก็บรักษาไว้อย่างดี ดังเช่น สมุดพับเรียกวิชาของชาวไทคำยัง ผาเก คำตี ทว่าแม้จะมีสมุดพับนี้แต่บางกลุ่มไม่สามารถอ่านได้เพราะไม่รู้ภาษาตนแล้ว ดังเช่นชาวคำยัง หรืออาจไม่ชำนาญและคุ้นเคยกับภาษาของตนเท่าใด บทเรียกวิชาแม้จะเป็นตัวอักษรบนสมุดพับที่เจ้าของอ่านไม่ออก แต่มีคุณค่าสูงทางใจ บางครอบครัวบรรดาญาติมิตรกัน เก็บรักษาไว้ที่บ้านตน เพื่อความอยู่ดีและสิริมงคล อย่างไรก็ตาม แม้จะมีสมุดพับและอ่านภาษาได้ ก็ไม่นิยมอ่านเองในบริบททั่วไป แต่ใช้ในการอ่านทำพิธีเรียกวิชาผู้ชรา โดยชายผู้มีความรู้และ

ทรงความดีเป็นที่เคารพหรือหมอขวัญ สำหรับคนอีสานแม้ปัจจุบัน
จะถ่ายทอดเป็นอักษรไทยจากอักษรธรรมที่ใช้กันในสังคมลาว
แต่เดิมมา ทำให้คนยุคนี้อ่านได้แต่ก็ไม่อ่านกันเองทั่วไป แต่เฉพาะ
หมอสูตขวัญหรือพ่อจ๋า เป็นผู้อ่านในพิธีกรรม สำหรับชาวไทในแถบ
แม่น้ำแดง แม่มดเป็นผู้จดจำต่อจากแม่ของตน ผู้นำในการกล่าวบท
เรียกขวัญข้าวของชาวไทแถบนี้ เป็นหญิงแต่ลุ่มน้ำสองแห่ง แม่โขง
และพรหมบุตรนั้นเป็นชาย

ในบทสູ່ขวัญเรียบเรียงเป็นโคลง กลอน มีสัมผัสสละสลวย
ไม่ปรากฏใครเป็นผู้แต่งบทเรียกขวัญ อาจเป็นแนวคิดของผู้เกิด
ในยุคอดีตว่า ให้เป็นสมบัติของลูกหลานโดยทั่วกัน บทกลอนเป็น
ผลงานทางศิลปะอาจเรียกได้ว่า เป็นสาส์นที่ส่งต่อรุ่นสู่รุ่นของเรา
ศิลปินแปรสภาพภายในให้ออกมาเป็นภาษา และจากภาษาเป็นเสมือน
หนทางที่จะกลับไปสู่ส่วนลึกของใจหรือจิตใต้สำนึก จากจิตส่วนลึก
ผุดออกมาเป็นคำกระทบประสาทสัมผัสภายนอก ได้ยิน การพูด
และจากประสาทสัมผัสภายนอกย้อนมองไปถึงภายใน บทสູ່เรียก
ขวัญข้าวขานเป็นทำนองจังหวะ เอื้อนเอ่ยถึงแม่ “มาเอ้อ มาเอ้อ
ขวัญข้าว ขวัญน้ำ ขวัญคำ มาอยู่ในเฮือนในเ้า มากินไขโก๊ะไขกุ่ม
มากินน้ำกัณฑ์เย็น มากินกล้วยอ้อย กินถั่วกินมัน อันต่างๆที่เตรียมไว้
นางขวัญข้าวขวัญน้ำ นางขวัญเงินขวัญคำ นางห่มเมือง ไปตกอยู่ใน
ป่า ตกอยู่ในไหนก็ให้มา” (Nang Ching Chakhap, การสัมภาษณ์,
16 พฤศจิกายน 2553)

เรียกขวัญข้าวขึ้นเล่าจากอดีตที่ร่วมทำกันเป็นครอบครัว
หรือบางครั้งผู้หญิงที่อาวุโสที่สุดหรือสมาชิกผู้หญิงในบ้านเป็น
ผู้ประกอบพิธีกรรมนี้ “เลือกวันดีเป็นวันสູ່ขวัญข้าวขึ้นเล่าในเดือนสาม

ซึ่งส่วนมากเลือกวันพฤหัสบดี ไม่เลือกวันศุกร์ (วันพระข้างแรม) และวันอังคาร เป็นวันมิดชิดดีขวัญข้าวจะไม่ออกไปไหน ขวัญมาโฮมที่เล่า วันดีนี่ถือเป็นวันนากบมีฮู้ชี่และแต่ละบ้านก็สู้ขวัญข้าวขึ้นเล่าเริ่มตั้งแต่ 6-7 โมงเช้าโดยเปิดประตูเล่าไว้เพื่อให้ขวัญมาเวลา 10-11 นาฬิกาจึงปิดประตูเล่า ฮ้องเพิ่นมาอยู่เล่าอยู่แคร์ ‘เดือนใหม่ออกใหม่สามคำมื่อจบมื่อดี นางเอ้ย นางสพ นางขาบ นางสะหลาบ นางคายให้มาอยู่เล่าอยู่แคร์ เหล้าบ่องไข่หน่วยแบไว้ให้กิน มีปลา ปู หอย กุ้ง แนวนอยู่แนวกินอยู่ในพา ไ้กระต๊อบขนมข้าวต้ม เปิดเล่าไว้ให้มาอยู่มากิน ...กินแล้วเนอะแม่ย่าเนอะคราวนี้ให้ลูกให้หลานกิน อย่าให้อดอยู่อดกิน อย่าให้อดปูดปลา มีแนวกิน อย่าให้อดเงินอดคำ ข้าวก็ขอให้เต็มเล่าทุกปี กินบให้บกจกบให้ลง กินเท่าใดก็ให้เต็มคือเก่า’ ” (นางวิไล มหาโคตร, การสัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2554)

ปัจจุบันนี้ก็เหลือเพียงผู้หญิงในครอบครัวเป็นผู้ทำพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว โดยเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ (ทั้งการไปเชิญขวัญข้าวที่ทุ่งนา และเรียกขวัญข้าวขึ้นเล่า) เป็นการเริ่มวัน เริ่มชีวิตการเกิดที่ดั่งามและจะเป็นเช่นนี้อีกครั้งในฤดูกาลหน้า ทว่าแม่ขวัญข้าวของไทยไม่ลบล้างเกิดดับวิญญะวน ดังเช่น สุริยเทพี ที่เกิดช่วงวันสว่างแล้วลบล้างหายในตอนกลางคืน และกลับฟื้นคืนเมื่อวันใหม่ แต่อยู่กับลูกหลาน ดูแลลูกหลานเช่นนี้ แม่ไม่เปลี่ยนรูปร่าง (transform) แม่ต้นแบบอื่นๆ ดังเช่น นางปารวตีเป็นกาลิ เทพีแห่งเลือดในศาสนาโบราณของเม็กซิโกเปลี่ยนรูปเป็นน้ำนมและเมื่อดฝนเพศหญิงจะมีลักษณะของการเปลี่ยนรูปโดยเฉพาะเทพเจ้าในหลายๆ ศาสนา สำหรับแม่ขวัญข้าวแม้จะมีช่วงเวลาตั้งท้อง

และงอนหนีลูกไป แต่ไม่เปลี่ยนรูปร่างไปเป็นสัญลักษณ์อื่นใด (มีรูปแบบจิตใต้สำนึกดังที่ปรากฏออกมาเป็นคำกลอนและรูปศิลปะ การเรียกขวัญข้าวแม้จะมีบทที่ซับซ้อนอารมณ์และลักษณะอาการ เช่น ชาวอาหม “นางอยู่ที่นี่ในทุ่งข้าวนี้ เผชีญ ฝนแดด แผลง วันนี้ มาเชิญนางกลับเฝ้าข้าว ขอโทษและให้อภัยที่ไม่ได้ดูแลและอย่าโกรธ เราเลย” (Chao Cheniram Boruah, การสัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2553) เมื่อข้าวเริ่มโตหรือเริ่มเขียว ชาวนาจะร้องหมอลำให้ข้าวฟัง เรียกว่า ลำออยข้าว (ออยคือ ง้องอนหรือกล่อม) เวลาไปทุ่งนาก็เดิน ร้องลำออยข้าว ในปัจจุบันนี้ใช้วิธีพูดไม่มีลำแล้ว ถึงจะมีลักษณะ อาการตามที่กล่าวในบทสุดท้ายว่าน้อยใจ แต่ก็ไม่แปรเปลี่ยนรูปร่าง เป็นอื่นใด คนไทไม่มีรูปแม่ขวัญข้าวในอิริยาบถต่างๆ ตั้งครรภ์ งอน เสร้า โกรธเคือง บางกลุ่มมีภาพแทนนางขวัญข้าว ในลักษณะหนึ่งผู้ค้นเคยกับรูปแทนอาจเป็นภาพที่พิมพ์อยู่ในใจ แต่การไม่เป็นลักษณะอื่นด้วยตรงกับจิตใต้สำนึกอันเป็นรูปแบบ ที่มาจากจิตใต้สำนึกร่วม แม้จะผลิตภาพและปั้นเป็นแบบพิมพ์ซ้ำกัน แต่ทั้งจากแบบพิมพ์แรกและการพิมพ์ซ้ำก็แสดงศิลปะภายใน จิตใต้สำนึกที่มีร่วมกัน)

เรียกขวัญข้าวรวมทั้งกลุ่มหมู่บ้านในแถบจังหวัดสกลนคร และนครพนมรวมถึงจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสานยังคงเป็นงานบุญ ที่ดำเนินทุกปี เป็นหนึ่งในฮีต 12 หรือ จารีต 12 เดือนของภาค อีสานและคนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นงานบุญเดือนยี่ซึ่งเรียกต่าง กันไป เช่น บุญกองข้าว บุญคูณลาน บุญคูณข้าว บุญประทายข้าว เปลือก ในสองจังหวัดนี้โดยมากเรียก บุญกองข้าวและบุญประทาย ข้าวเปลือกหรือบุญเดือนยี่ (บางครั้งก็จัดช่วงเดือนกุมภาพันธ์)

การเรียกขวัญข้าวในงานบุญเดือนยี่นี้ไม่งดการปฏิบัติ ชาวบ้าน
ร่วมกันบริจาคข้าวเปลือกให้แก่วัดและได้ชื่อว่าเป็นสมบัติแก้ววัด
แต่โดยนัยก็คือสมบัติส่วนกลางของชุมชน แต่ละครอบครัวบริจาค
ข้าวแล้วแต่ความสมัครใจ คณะกรรมการที่จัดตั้งขึ้นมาดูแลจะจด
และเก็บรายละเอียดไว้ เช่น ใครบริจาคเท่าไร ก่อนงานบุญ 1-2 วัน
ชาวบ้านจะแบ่งหน้าที่ แบ่งสายการประกาศรับข้าวหรือเงินไปตาม
เส้นทางๆ ของหมู่บ้าน และไปถึงหมู่บ้านใกล้เคียง และอาจเข้าไปถึง
ในตัวเมือง เช่น อำเภอ ในวันงานชาวบ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง
โดยเฉพาะที่เคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน มาสมทบข้าวและเงิน⁴⁴ และร่วม
งาน ข้าวเปลือกมากองรวมกันที่วัด (พิธีกรรมจัดที่วัดของหมู่บ้าน
โดยทั่วไปเป็นวัดบ้าน บางแห่งวัดป่า หนึ่งหมู่บ้านประกอบด้วยวัดบ้าน
และวัดป่า) สมาชิกหมู่บ้านนำรวงข้าว ข้าวเปลือกใส่ถุง มารวม
ไว้บนกองข้าว โดยมากทำเป็นกองข้าวขึ้นสูงและจัดบางส่วนใส่
กระสอบจัดเรียงไว้ใกล้กัน บางแห่งนำรวงข้าว ข้าวเปลือก และฟาง
ข้าวมาจัดตกแต่งสวยงาม เช่น รูปทรงปราสาท วิมาน ก่อนเริ่มสู่ขวัญ
จะมีพิธีสังสรรค์สวดมนต์ รวมถึงการให้พรแก่ขวัญข้าว ภายในอุโบสถ
(หรือศาลากลางบ้าน) แล้วจึงทำพิธีกรรมของฆราวาสชาวบ้าน

⁴⁴ ข้าวเก็บรวบรวมไว้ที่ทุ่งข้าวของหมู่บ้าน บางแห่งอยู่ภายในวัด บางอยู่ภายนอกบริเวณ
ใกล้วัด หน้าที่ของชาวนี้นี้มี 2 ลักษณะใหญ่คือ ลักษณะแรกให้ชาวบ้านยืมไปบริโภค
โดยคืนพร้อมดอกเบี้ยซึ่งเป็นข้าว เช่น ยืม 2 ถัง คืน 3 ถัง ขึ้นอยู่กับข้อตกลงของ
แต่ละหมู่บ้าน และอีกลักษณะหนึ่งเพื่อขายนำเงินมาบูรณะซ่อมแซมหรือสร้างอุโบสถ
เจดีย์ ถ้าขายข้าวแล้วได้เงินไม่พอก็จะสมทบจากกิจกรรมงานบุญอื่น อาทิ ทอดผ้าป่า
กฐิน เป็นต้น วัดเป็นของชุมชนเป็นสถานที่ปฏิบัติความดี ปฏิบัติพระเพณี
กระทำการประชุมของชุมชนมาแต่ครั้งคนเก่ากาล ข้าวเป็นสมบัติล้ำค่าที่ชาวบ้านมี
เป็นหยาดเหงื่อที่มีเสมอกัน พร้อมกันมอบแก่ชุมชน อุทิศถวายแก่วัดของหมู่บ้าน

หมอสุดขวัญ (ชายอาวุโส ผู้มีศีลธรรม ความรู้ ผู้กล่าวบทสูตร การเชิญข้าว) ชาวบ้านนั่งล้อมวงรอบกองข้าว หมอสุดกล่าวบทเรียกขวัญ ถึงช่วงจังหวะชาวบ้าน รับเรียกขวัญข้าวพร้อมกัน “มาเย้อแม่เอ๋ย” “มาเย้อขวัญเอ๋ย” หมอสุดขวัญกล่าวบทสูตรว่า “...จึงอาราธนาอาจารย์ผู้ฉลาด มานั่งสูตรคุณขวัญ ว่า ศรี ศรี มือนี่แม่นหมั้น ให้เจ้าหมั้นปานหินผาแผ่น ให้เจ้าแก่นปานแท่งพระจวงพระจันทร์ ให้เจ้าหมั้นปานอากาศสุนตะวันว่า มาเย้อขวัญเอ๋ย...” (สิน้ำจันทร์เพ็ญ, ม.ป.พ.) การกล่าวตามบทที่แต่งเรียบเรียงไว้และยึดถือตัวบทนี้ เป็นต้นฉบับส่งตามกันมา ต่างกับปัจเจกกล่าววาทจามาภายนอกหรือภายในใจตั้งข้างต้น แม้จะกล่าวทำนองตามต้นฉบับแต่รับแล้วในคำนั้นอันตรงกับจิตใจตน บทกวี ผลงานทางศิลปะอาจเรียกได้ว่า เป็นสารที่ส่งต่อรุ่นสู่รุ่นของเรา แม่ขวัญข้าวสัมผัสสู่จิตวิญญาณของชาวนาไท และงานศิลปะทางภาษาที่มีมาแต่โบราณนี้ แสดงแรงผลึกของความคิดสร้างสรรค์เกิดจากจิตใต้สำนึก นัยสำคัญที่สุดของศาสนาหยั่งรากในงานศิลปะทางเกษตรกรรม (art of agriculture) อันเป็นผลงานที่เป็นแบบฉบับดั้งเดิมเก่าแก่ของเทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ผู้ซึ่งมาเฉพาะช่วงฤดูเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยว่า การกลับเกิดขึ้น การกลับคืนหมุนวนภายใน (eternal recurrent) ด้วยการเกิดเติบโตเต็มสมบูรณ์และเสื่อมถอย (Henderson, 1968) เสื่อมถอยเมื่อหมดสิ้นฤดูกาลเป็นวัฏฏะการเกษตร แต่แม่นี้ไม่ไปไหนให้อยู่กับลูกไม่เสื่อมถอยไป

พิธีแห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นพิธีกรรมของเทพีแห่งแม่ (mother goddess) หรือเทพีผู้เป็นความสมบูรณ์พูนผลของธัญพืชเมล็ดข้าว ไม่เพียงแค่นี้เป็นพิธีกรรมเพื่อความสมบูรณ์ให้แก่

คนหรือสัตว์ ความเป็นหญิง (feminine) ที่ให้ผลผลิตตามความต้องการไม่จำกัดในขอบเขตของพิธีกรรมเพื่อความสมบูรณ์ แต่ยังล้นไปถึงความสมบูรณ์พูนผลของคนและสัตว์ต่างๆ ขยายไปถึงสวรรค์และพื้นโลก เทพีเป็น Great Mother พลังแห่งการระเหิดวนและหวนคืน (Neumann, 1991) ผู้หญิงในพิธีกรรมแห่งความสมบูรณ์ การฟื้นคืนความงอกงามในช่องฤดูฝนและหมดไปในฤดูแล้ง เทพีช่วยข้าวไม่สูญเสียไปตามฤดูกาลหรือกลับหวนคืนเฉพาะฤดูกาลพืชผล นางช่วยข้าวไม่ใช่เพียงเทพีประจำต้นข้าวที่มีนัยตามช่วงเวลาแต่มีความหมายแห่งความเป็นแม่และมรดกของครอบครัวที่ขอให้แม่มาอยู่ด้วย และมีพิธีกรรมสำคัญเพื่อแม่ในทุกๆ ปี การประกอบพิธีกรรมหลักแรงขับกลับให้ไปสู่ระดับขั้นลึกสุดของลักษณะดั้งเดิมพื้นฐาน แม่-ลูก หรือลักษณะอีโก้-ตัวตน (ego-self identity) (Henderson, 1968)

พิธีกรรมของแม่นี้ไม่มีรูปสัญลักษณ์แทน แต่เป็นเมล็ดข้าวและรวงข้าวเป็นสิ่งแทนโดยตรง แสดงสัญลักษณ์ดั้งเดิม แม้จะเป็นพิธีกรรมของศาสนาแรกเริ่ม ศาสนาธรรมชาติ และไม่ว่าจะรับนับถือศาสนาทางการใด ก็ไม่ละวางพิธีกรรมของศาสนาบาทรูานนี้ได้ อาหมันนับถือฮินดู เอ่ยชื่อลักษมีหรือลือคคิหิมิสลับผสมกับนางขวัญข้าว คนไทในจังหวัดสกลนครบางส่วนนับถือคริสต์ศาสนา นิมนต์บาทหลวง คณะคุณพ่อทำพิธีสวดภาวนาสู่ขวัญข้าว ร่วมदानาในที่นาของอัครสังฆมณฑลท่าแร่-หนองแสง และอวยพรขวัญข้าวในงานบุญกองข้าวซึ่งจัดงานวันเดียวกับช่วงบูชาฉลองสมโภชคริสต์มาส แท้ดาวคริสต์มาส งานบุญกองข้าวในชุมชนที่มีชาวคริสเตียนอาศัยอยู่ จะมีการรดน้ำมนต์ไปยังกองข้าว กล่าวคำแก้

แม่ขวัญข้าวโดยพระคุณเจ้า คณะคุณพ่อ ในวัดคริสต์ทุกแห่ง ชาวพุทธเริ่มพิธีแต่เช้าตรู่ ตักบาตรร่วมกัน พระสงฆ์สวดมนต์บทต่างๆ และมีบทให้พรนางขวัญข้าว สวดมงคลให้พรนางขวัญข้าว แล้วจึงเข้าพิธีกรรมโดยฆราวาสชาวบ้าน หมอสูตผู้กล่าวเรียกขวัญ แต่งตัวสะอาด บุคลิกเสื้อผ้า กิริยาเรียบร้อยอ่อนน้อม ชาวบ้านสำรวมอ่อนน้อม แต่งกายเรียบร้อย วาจาที่กล่าวต่อกันไม่ดังหรือเดินขวักไขว่ ทุกคนนั่งสำรวมสุภาพ ฟังหมอสูตเรียกขวัญอย่างสงบ ไม่ส่งเสียงพูดคุยระหว่างการเรียกขวัญ น้ำเสียงของหมอสูตขวัญเป็นท่วงทำนองดังชัดเจน เมื่อถึงจังหวะหนึ่งทุกคนร้องรับพร้อมกัน น้ำเสียงและท่วงทำนองเป็นลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ยิ่งทำให้เกิดการเข้าไปในส่วนลึกของคำกล่าวโดยการดิ่งของจังหวะเข้าสู่ภายในจิตได้สำนึก ความรู้สึกและคำกล่าวบทที่ไหลล้นออกมา พิธีกรรมที่ประกอบด้วยเสียงกลอง คนจะนำตัวเองให้ไปสู่ สุขเคลิ้ม เคลิบเคลิ้มในภวังค์ หรือเสียงสวดที่อยู่ในระดับเสียงเดียวทำให้ตกอยู่ในภาวะกึ่งได้สำนึก (Henderson, 1968) เมื่อคนมาร่วมกัน พลังของจิตได้สำนึกร่วมก็ยิ่งมากขึ้น การรวมกลุ่มของคนทำให้เกิดพลังจิตได้สำนึกร่วม ทั้งในกิจกรรมความเชื่อศาสนาและการกระตุ้นจิตได้สำนึกร่วมของมวลชนที่มาร่วมกันในสถานที่นั้นๆ ดังเช่นการดึงความเป็นอารยันของนาซี เป็นพลังของต้นแบบ (power of archetype) ต้นแบบเมื่อถูกดึงขึ้นมาเพื่อใช้ จะมีทั้งคุณและโทษมหาศาล ไม่ว่าจะเป็นการเมือง การตลาด แต่โดยตัวต้นแบบเองนั้นเป็นศาสนา เป็นหลักของจิตใจลึกไปถึงจิตวิญญาณของเผ่าพันธุ์ ต้นแบบเป็นที่พึ่งอันขำระล้าใจจิตใจและอ่อนน้อมในหนทางดีของต้นแบบ

แม่ต้นแบบ ขวัญข้าว ทั้งชายและหญิงนอนนุ่มแคร่พในพิธี ตัวอย่างประการหนึ่งจากการแสดงออกทั้งชายและหญิงต่อนาง ขวัญข้าวในงานพิธีเรียกขวัญ บางกิจกรรมของงาน ผู้หญิงมีส่วน ใกล้ชิด เช่น การไปเรียกขวัญแม่กลับมาจากนา พิธีกรรมเรียกขวัญข้าว ขึ้นยั้งที่ผู้หญิงจัดเตรียมและเป็นผู้กล่าวคำ (แต่ในอีสานส้มเป็น งานพิธีของครอบครัว หมอฮ้องขวัญจะเป็นผู้กล่าว เช่นเดียวกับ คนลุ่มแม่น้ำโขงในอดีต) งานพิธีกรรมของหมู่บ้าน แม้ผู้ชายเป็นผู้สวดขวัญ การตระเตรียมของสำหรับเรียกขวัญ ผู้หญิงดำเนินการ ความใกล้ชิดในการทำพิธีกรรมของผู้หญิงต่อแม่ขวัญข้าว คงไม่ต่างจากผู้ชายที่ปฏิบัติต่อสงฆ์ แม่หมอสวดขวัญจะนั่งเป็นประธานกล่าวว่า แต่ผู้หญิงในทุกแห่งก็นั่งใกล้หมอสุด เพื่อคอยร้องรับเรียกขวัญข้าว เช่น จีจุก จีจุก ของคนไทในอีสาน (ในสมัยก่อนเดิม ผู้หญิงไม่ได้อ่าน เรียน ใช้วิธีจำ จึงคงกล่าวอ่านคำจากสมุดพับไม่ได้ ปัจจุบันอ่านเองได้บ้างก็นำมาอ่านเรียกขวัญด้วยตนเอง ตอนที่เรียกขวัญข้าว ขึ้นยั้ง สำหรับคนไทลุ่มน้ำโขงก็อาจไม่ต่างกันนัก แต่อย่างไรก็คงให้หมอสวดขวัญเป็นผู้กล่าว) แต่คนไทลุ่มแม่น้ำแดง แม่หมด หญิงมี วิญญาณเป็นคนนำคำเรียกขวัญ ผู้หญิงที่อยู่ด้านในส่วนหรือใกล้กับข้าว การประกอบพิธีโดยมากเป็นหญิงสูงวัย แต่งกายสะอาดเรียบร้อย เป็นวันที่กล่าวคำต้อนเป็นมงคลต่อตนและผู้อื่น

พิธีกรรมไม่มีการบูชาัญ เช่นสรวง การแลกด้วยชีวิตเพื่อให้ แม่พอใจหรือใช้ชีวิตแลกกับความสมบูรณ์ ไม่เป็นลักษณะการบูชา ของเทพีแห่งข้าว การตระเตรียมอาหารให้สมบูรณ์พร้อมทั้งคาว และหวาน สุรายาไห ก่อนงานพิธีกรรม และในอาณาบริเวณบ้านเรือน สะอาด รวมถึงผู้เข้าร่วมพิธี ไม่สกปรกหม่นหมอง เทพีหรือแม่ขวัญข้าว

เป็นผู้ที่บริสุทธิ์ กิจกรรมที่กระทำในการเคารพบูชาจึงแสดงถึง ความบริสุทธิ์สะอาด และยังคงใช้สัญลักษณ์ดั้งเดิมในแถบแม่น้ำแดง และแม่น้ำโขง การบูชาต้นแบบที่ไม่ใช้การเช่นสังเขยนี้เป็นเอกลักษณ์ ประการหนึ่ง เนื่องจากการบูชาต้นแบบโดยมากมีการเช่นสรวง ในสังคมไทเอง เช่น การเชือดวัว หมู หรือไก่ ในพิธีไหว้เสื่อเมือง ของกลุ่มคนไทในหยวนเจียง ไหว้เจ้าปู่ในอีสานเมื่ออดีต และพิธีเมด้า เมผีของอาหม ทั้งเสื่อเมือง เจ้าปู่ เมด้าเมผีเป็นวิธบริษฐานแบบ การกระทำเสียงดังใดๆ ขณะประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว ทั้งตีกลอง ร้องเพลง หรือกระทั่งรำถวายไม่พึงทำ ถึงจะเป็นลักษณะ แสดงความสุขหรือรำเริงก็ตาม แต่หลังประกอบพิธีแล้วสามารถ ทำได้ ดังเช่น ฟ้อนรำตามจังหวะ เสียงแคนและคำร้องหมอลำ ในช่วง พิธีกรรม แม้บางงานจะมีความรื่นเริง แต่เป็นความสนุกสนานไม่สมัย ใหม่นัก เช่น ร้องหมอลำกลอน แม้คนรุ่นใหม่ก็มีไม่น้อยที่สามารถ ขับร้องได้ ไม่นิยมหมอลำซึ่งที่แต่งกายและเต้นแบบโลดโผน หลายหมู่บ้านบายศรีสู่ขวัญคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้านต่อจากงาน พิธีกรรม พร้อมทั้งเปิดเพลงหมอลำเพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนาน บางหมู่บ้าน เช่น บ้านนาเหมืองน้อย อำเภอฟังโคน จังหวัดสกลนคร เมื่อบายศรีสู่ขวัญคนเฒ่าคนแก่และให้พรแก่กันแล้ว หมอแคน และชาวบ้านที่ร้องหมอลำได้ก็ให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้ร่วมงาน (หมอลำดั้งเดิมไม่ใช่หมอลำซึ่งหรือลูกทุ่งหมอลำ องค์กรประกอบพิธีกรรม อาจแตกต่างกันไปในแต่ละหมู่บ้าน บางแห่งจัดประดับข้าวและ รวงข้าวเป็นปราสาท สถานที่ในการจัดศาลากลางบ้านหรือในวัด แต่ใจกลางของพิธีกรรมนั้นมีแกนหลักเดียวกัน คือ การเรียกขวัญข้าว ของคนในชุมชน) ต้นแบบเป็นจุดเต็มสมบูรณ์ของคน (wholeness

หรือ individual life) ที่แสดงถึงตัวตน (self) Jung (1989) กล่าวว่า การประกอบพิธีกรรมนำไปสู่สัญลักษณ์ชีวิต (หรือความหมายของชีวิต) ในมุมหนึ่งของบ้านที่นำไปสู่สัญลักษณ์ของชีวิตเป็นที่ประกอบพิธีกรรม และเพียงสัญลักษณ์ของชีวิตเท่านั้นที่สามารถแสดงความต้องการของจิตวิญญาณได้ ความต้องการของจิตวิญญาณแต่ละวัน/ทุกๆ วันมุมหนึ่งของบ้านคือ ห้องพระหรือในส่วนพื้นที่ตั้งหิ้งพระ และสวดมนต์ในแต่ละวันแม้เพียงระยะเวลาสั้นๆ เป็นพิธีกรรมของชีวิตและเป็นสัญลักษณ์ของชีวิต สัญลักษณ์ที่เป็นความหมายแห่งตัวตน และความสมบูรณ์ของจิตใจซึ่งทำให้คนพยายามไปถึงจุดหมายสูงสุดของตน นั่นคือ ความเข้าใจกระจ่างแจ้งในความสามารถของความสมบูรณ์พร้อมหรือตัวตนของตน ช่วงเวลาในการจัดพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวมีความชัดเจน ซึ่งแสดงสัญลักษณ์ของชีวิต และแม่ขวัญข้าว แม่โพสพ นางลือคคิหมี่จะอยู่ ณ พื้นที่บริเวณใดของบ้านเรือน หิ้งพระ ยุงข้าว นั่นก็เป็นสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรมของชีวิต เป็นสัญลักษณ์ของชีวิตเช่นกัน (และจิตใต้สำนึกของคนเราจริงๆ นั้นแล้วต้องการ เทพ เทพี หรือต้นแบบนั่นเอง) การเรียกขวัญข้าวไม่ได้เป็นกิจกรรมทางการเกษตร แต่เป็นพิธีกรรมของชีวิต (ritual of life) พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้เข้าใจ แม่ขวัญข้าว และไม่ได้ทำพิธีกรรมเพื่อตนเองแต่ผู้คน

คนไทยกลุ่มแม่น้ำแดงถึงแม้จะไม่มียุงข้าวแยกจากตัวบ้านเรือน แต่มีที่เก็บข้าวอย่างพิเศษเช่นกัน ข้างบนบ้านชั้นสองหรือชั้นสูงสุดจะเป็นที่เก็บข้าว และเหนือกองข้าวย่าเจ้าข้าวหรือขวัญข้าวแขวนไว้บนซื่อห้อยลงมา แต่ยังคงอยู่ที่สูงเหนือศีรษะ รวงข้าวที่มีเมล็ดข้าวสมบูรณ์เต็มรวงนี้ ห้ามผู้ใดจับต้องสัมผัส ก่อนที่จะนำขวัญข้าวขึ้นสูง

ชั้นบนของบ้านหรือเย้าเข้าจะต้องมีพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว โดยเชิญขวัญข้าวจากทุ่งนา โดยมากผู้หญิงเป็นผู้ไปเชิญขวัญข้าวจากนาข้าว ในช่วงเวลา 7-8 โมงเช้า เกี่ยวรวงข้าวที่สมบูรณ์เป็นรวงคู่ สองหรือสี่รวง กลับมาที่บ้านขณะนำกลับมาให้เสียบเสียนพุด เมื่อถึงบ้านแล้วต้องนำรวงข้าวไปไว้ที่หน้าหิ้งบูชาของบ้านก่อนแล้วจึงทำพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว ลักษณะสังคมของคนไทลุ่มแม่น้ำแดงก่อนการปฏิวัติวัฒนธรรมเป็นสังคมรวมหมู่ มีผู้นำคือเจ้าบ้านนำลูกบ้านในการจัดพิธีกรรมต่างๆ รวมถึงการเรียกขวัญข้าวที่ถือเป็นงานส่วนรวมหรืองานของหมู่บ้านที่มีพิธีกรรมแนวปฏิบัติชัดเจน เจ้าบ้านเป็นผู้นำการจัดงานและยามดเป็นผู้กล่าวคำเรียกขวัญข้าว เชิญแม่กลับเข้ามาหมู่บ้านอันเป็นบ้านของทุกคนและบ้านของแม่ด้วย แล้วจึงคอยนำกลับบ้านเรือนแต่ละคน เมื่อถึงบ้านแล้วผู้หญิงที่อายุมากที่สุด ในครอบครัวจะเชิญขวัญข้าวขึ้นสู่บ้านอีกครั้ง การเรียกขวัญข้าวรวมกันของคนในหมู่บ้านไม่มีแล้วในปัจจุบัน ถึงแม้จะมียามดหรือหมอขวัญ แต่ไม่มีเจ้าบ้านแล้ว

นอกจากในชีวิตประจำวันที่กล่าวถ้อยคำอันดีแล้ว ในบทเรียกขวัญข้าวของคนไทมีคำกล่าวที่เหมือนกันโดยส่วนใหญ่หรือต่างกันเพียงเล็กน้อย แม้อาณาบริเวณใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ล้วนเป็นคำพูดนอบน้อม ยกย่อง นุ่มนวล ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวด้วยน้ำเสียงของผู้ชายหรือผู้หญิง บทไพเราะที่กล่าวถึงผู้ที่เคารพรัก คำเรียกหาจากลูกขอให้แม่กลับบ้านมาอยู่ในครอบครัวเรียกด้วยความรัก

แม่ต้นแบบแสดงถึงความเอื้ออาทร และจิตวิญญาณที่น่ายกย่อง มีพลังพิเศษของหญิง เกือกุล อ่อนโยน และมั่นคงยั่งยืน เลี้ยงดูทะนุถนอม สิ่งเหล่านี้บำรุงเลี้ยงดูให้เติบโตและสมบูรณ์

แม่ต้นแบบประกอบด้วยลักษณะ 3 ประการตามที่ Jung (2001) จำแนกไว้คือ 1. กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูหรือบำรุงเลี้ยงอย่างดีงาม 2. มีอารมณ์ความรู้สึก 3. ส่วนที่สลับ แม่ต้นแบบบำรุงเลี้ยงลูกด้วยความดีงาม ถึงแม้จะนำความจริงของงามอุดมสมบูรณ์มาสู่โลกและให้ลูกทั้งหลายเติบโตใหญ่ ถึงอย่างไรแม่ก็มีความรู้สึกละเอียดอ่อนต่อการกระทำของลูกเช่นกัน ขวัญข้าวของชาวนาไทนั้นเปรียบเสมือนแม่ที่มีตัวตนจริงๆ และเป็นแม่ของพ่อและแม่ทั้งหลายคนไทในหวนเจียง แม้จะเรียกยาขวัญข้าวและมีลักษณะของความเป็นแม่ทั้งด้านบวกคือการให้ชีวิต ความแข็งแกร่งอดทนในการเลี้ยงลูก ด้านลบคือความอ่อนไหว แต่ทั้งนี้ไม่ได้กล่าวถึงความโมโหเกรี้ยวโกรธของนางขวัญข้าวเลย เพียงแต่กล่าวถึงความน้อยใจและเสียใจที่ลูกไม่สนใจเรียกกลับบ้าน ชาวนาอีสานกล่าวว่า ขวัญข้าวหรือแม่นี้เป็นสิริมงคล เป็นบุญกุศลของลูก เป็นความดีงาม นำสิ่งดีๆ เข้าสู่ชีวิต เหมือนคำว่า เข้า (คำว่า ข้าว สำเนียงต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม ภูไท ญ้อ ไย้ย กะเลิง แต่ออกเสียงเช่นเดียวกันกับคำว่า เข้า เช่น เข้า แปลว่า เข้าและข้าวด้วยเช่นกัน) เมล็ดข้าวหรือรวงข้าวเล็กๆ นำไปไว้บนหิ้งพระ ข้าวใหม่ที่เก็บเกี่ยวได้ต้องถวายพระสงฆ์ก่อน ชาวนาอีสานทำบุญข้าวจี๋ในเดือนยี่หรือเดือนมกราคม ซึ่งเป็นหนึ่งในงานฮีตสิบสองเช่นกัน ชาวบ้านมาร่วมกันทำข้าวจี๋ในตอนเช้า ปั่นข้าวเหนียวซุบไข่จี๋ย่างเพื่อถวายให้พระฉันร่วมกับอาหารอื่นที่นำมาถวาย หรือของหวานบางส่วนที่ช่วยกันทำ เช่น ข้าวเม่าหรือข้าวกำลังกลิ้งน้ำตาล ข้าวที่นำมาถวายพระนี้เป็นข้าวใหม่ที่เพิ่งเก็บเกี่ยวได้ในฤดูกาล และเมื่อทำบุญถวายพระแล้ว ชาวนาจึงจะเริ่มนำข้าวใหม่ของตนมากินประจำวัน คนไทในกลุ่มน้ำพรหมบุตร

ที่นับถือพุทธศาสนาปฏิบัติเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการถวายข้าว
พระพุทธรูป หรือตั้งช่อมก่อนจะกินข้าวทุกวัน คนไทไม่ได้แสดง
ความประมาทคุณข้าวด้วยความไม่เคารพในบุญคุณที่ท่านได้ถนอม
เลี้ยงดู ดังที่คนไทลุ่มน้ำโขงกล่าวว่า “ถ้าไม่ทำมันจะอดอยาก
เพราะไม่ถือคุณเพื่อน คนที่ไม่ทำคือคนประมาทคุณเพื่อน ไปวันข้างหน้า
จะอดจะอยาก ลูกหลานเกิดตามมาจะอดอยากไม่มีข้าวพอยู
พอกิน ทำเยอะก็ได้่น้อย เรียกว่าคนลืมคุณ คุณข้าวคุณน้ำพาเติบโต
ทำคุณข้าวคือรักษาคุณเพื่อนไว้” (นางกงปาสี ประกิจ, การสัมภาษณ์,
20 ตุลาคม 2554)

ลือคคิหมินางขวัญข้าวของอาหม

แม้ว่าคนอาหมจะแทนขวัญข้าวด้วยคำว่า ลือคคิหมี่ เนื่องด้วย
การแทนคำเรียกในความเชื่อเดิมที่ลือไปกับความเชื่อของศาสนา
ใหม่ที่เข้าปะทะ ผสมและกลืนไป แต่ยังแสดงถึงวัฒนธรรม
ความเชื่อพื้นฐานของตนอยู่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเรียกแม่ขวัญข้าว
ซึ่งเรียกว่า แม่ลือคคิหมี่ ก็ยังมีวิธีการแบบปฏิบัติของตน เอกสาร
บางฉบับกล่าวว่าที่มาของลือคคิหมี่ว่า อาหมเชื่อว่าลือคคิหมี่
มี 2 ประเภทคือ อาฮูลือคคิหมี่ (Ahu Lakhimi อ้ายจองเล่า
มีขวัญข้าวที่เรียกว่า อาฮูลือคคิหมี่) อาฮูคือข้าวที่ปลูกในที่สูง
หรือบนเขา และ สาลิลือคคิหมี่ (จึงองค์คำที่เรียกขวัญข้าวว่า สาลิ
ลือคคิหมี่) หรือนาข้าวฤดูร้อน สาลิลือคคิหมี่อยู่ในแม่น้ำหรือทะเล
ต้องมีพิธีกรรมที่จะนํานางมาจากทะเลหรือแม่น้ำ เนื่องจากในน้ำ
มีเทพเจ้าน้ำคือข้าวคำที่มีความเมตตาอารี และเป็นที่เคารพอย่างสูง
ของคนอาหม ช่างๆ ยุงข้าวอาฮูโดยทั่วไปจะสร้างศาลให้อ้ายจองเล่า

และสร้างบ้านหลังเล็กๆ ที่ทำด้วยกาบกล้วยสำหรับปัจจัยจองค์
(Gohain, 2011)

ลือคคิหมี่จำแนกตามลักษณะการปลูก สาธิลือคคิหมี่เป็นนาง
ขวัญข้าวของนาราบลุ่ม และไปเชิญขวัญจากน้ำ สำหรับข้าวที่ปลูก
ในที่สูงบนเขาหรือไหล่เขา การจัดเตรียมงานและประกอบพิธีเชิญ
อาฮูลือคคิหมี่ที่บ้านเรือนโดยทำพิธีที่ยุงข้าว⁴⁵ ประราสร้างด้วยไม้ไผ่
และสิ่งที่นำมาบูชาประกอบด้วย ลูกหมากห่อด้วยดอกหญ้า คำหมาก
และใบพลูห่อด้วยใบหมาก เค็กหรือแป้งนึ่งทำจากแป้งข้าวอาฮูลือ
กล้วยดิบ ไข่ตะเกียง น้ำมันพืชผัดสตาร์ด เกลือ โยเกิร์ต ผักท้องถิ่น
ต่างๆ ไก่ เหล้าข้าว หมอหลวงทำพิธีเรียกขวัญข้าวให้กลับมาอยู่
สำหรับการบูชาสาธิลือคคิหมี่ใช้เปิดสองตัวแยกไว้สองที่ ไก่สองตัวแยกไว้
สองที่เช่นกัน ไก่ทั้งสองตัวจะถูกปาดคอขณะเรียกขวัญข้าว ลักษณะ
การเช่นสรวงบูชาญี่นี้มีแต่เดิมในสังคมอาหม เช่น เมื่อรบชนะ
กษัตริย์นำศีรษะศัตรูเช่นสรวงต่อบุรพกษัตริย์ หรือพลีสังเวท
ให้แก่ผีหรือเทพ และดวงวิญญาณบรรพบุรุษในพิธีกรรมเมื่อดำเมผี
ฉะนั้นการบูชาปฏิบัติต่อสิ่งที่เคารพสูงสุดนั้น แสดงออกมาใน
รูปลักษณะการสังเวทเช่นสรวง เช่นเดียวกับแนวคิดฮินดูที่มีพิธีกรรม
แต่เพื่อเช่นสรวงเทพเจ้า ช่วงหลังอาณาจักรรับฮินดูเข้มข้นขึ้น

⁴⁵ แหล่งน้ำอาจมีจำนวนน้อย การเชิญขวัญอาฮูลือคคิหมี่จึงกระทำเพียงพร้อมที่หน้ายัง
ในเขตบ้าน อนึ่ง อัสสัมตอนบนในบริเวณที่ราบ จะพบเห็นแหล่งน้ำกระจายอยู่เสมอ
ทั้งแอ่ง หนอง บ่อ คลองจากธรรมชาติและสร้างขึ้น และแทบทุกบ้านมีบ่อน้ำที่ขุดขึ้นเอง
ประจำครัวเรือน ถึงพื้นที่ทำนามีความแตกต่างของข้าวทั้งสอง แต่ก็ไม่อาจปราศจาก
ลือคคิหมี่ประจำข้าวได้เลย

มีวัดฮินดูสำคัญหลายแห่ง การบูชาฮินูไม่ใช่เรื่องแปลก แต่จะสังเวยด้วยแพะ⁴⁶ เป็นหลัก

คนอาหมทั้งชายหญิงมีพิธีกรรมในการเรียกล่อคหิมี่ขึ้นมาจากน้ำ ทั้งนี้ต้องบูชาเทพเจ้าแห่งน้ำก่อน Gohain (2011) ตั้งข้อสังเกตว่าพิธีกรรมนี้คล้ายคลึงกับการเรียกขวัญ และอันที่จริงแล้วอาหมก็ถือว่าพิธีกรรมบูชาล่อคหิมี่คือการเรียกขวัญ โดยมีขั้นตอนในการจัดเตรียมพิธีคือ นำอุปกรณ์ไม้ไผ่สาน 2 อัน (ถือเป็นสัญลักษณ์ในการนำล่อคหิมี่กลับขึ้นมา) ไปยังแหล่งน้ำเพื่อช้อนปลาหรือสัตว์น้ำอื่นๆ แล้วนำกลับไปยังสถานที่ที่จะทำการบูชา แต่ละครอบครัวนำอาหารและขนมกลมๆ ทำจากกล้วยดิบ แป้งข้าว และปลาหรือสัตว์ที่ช้อนได้ ห่อด้วยใบวางเรียบบร้อยบนพานเพื่อถวายแก่ล่อคหิมี่ พิธีกรรมนี้ทำรวมกันในหมู่บ้าน เมื่อเสร็จพิธีแล้วนำพานอาหารไปยังบ้านที่มีงานมงคลหรืองานรื่นเริง ดังเช่น งานแต่งงาน เจ้าสาวจะได้รับพานอาหารซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของล่อคหิมี่และนำไปวางไว้ในยุ้งข้าว

เมื่อชายหญิงไปถึงริมแม่น้ำเพื่อเชิญล่อคหิมี่หรือขวัญข้าวจะร้องเพลงเป็นท่วงทำนองว่า “นกได้เอาปลาไปแล้ว อีกาก็โฉบเอาปลาไป แต่ทันทีที่เจ้าข้าวคำปรากฏ โปรตรับเอาสิ่งที่เราถวายนี้ ขอท่านพาแม่ล่อคหิมี่กลับมายังเรา” หมอหลวงปาดคอเปิดเพื่อ

⁴⁶ ทว่าปัจจุบันการบูชาฮินูไม่นิยมแพะหลาย แต่ยังคงปรากฏวัดที่ผู้คนนำสัตว์มา เช่นสังเวย ซึ่งโดยมากเป็นไก่และแพะ แต่คนที่นำมาส่วนมากไม่ได้ร่วมประกอบพิธี เพียงแต่นำสัตว์มาไว้ที่วัดเพื่อรอคิวพิธีกรรม ดังเช่น ไก่ แพะ สัตว์เหล่านี้มีอิสระเดินไปมาในอาณาบริเวณวัด และบางวัดมีไก่เป็นส่วนมาก อีกทั้งมีเพียงน้อยครั้งที่นำสัตว์เหล่านี้ทำยัญพิธี ซึ่งส่วนใหญ่แล้วยังคงมีชีวิตอยู่ต่อไป ดังเช่นที่วัดกามัคห์ญา

ถวายเทพเจ้าน้ำ แล้วลงไปยังริมฝั่งน้ำทำการช้อนปลา ขณะที่ช้อนปลาหรือนำลือคคิหมิกลับขึ้นมาจากน้ำ คณะผู้หญิงจะร้องเพลงในความหมาย “เดินผ่านทุ่งหญ้า พวกเราตั้งใจมาเพื่อนำแม่ลือคคิหมิกลับ กรุณาให้เราผ่านไปด้วยเถิดต้นเฟิร์นและต้นไม้ทั้งหลายในเส้นทางเดินนี้ เราจะเดินทางไปเพื่อนำเทพีลือคคิหมิกลับคืนมา” หลังจากการช้อนปลาซึ่งถือเป็นการเชิญลือคคิหมิมาด้วย เมื่อเดินทางกลับมาถึงบ้านแล้ว ผู้หญิงจะร้องเพลงว่า “ลือคคิหมินั่งบนพรมข้ามผ่านทะเล มาถึงยังดินแดนของเราที่ได้จัดเตรียมอาหารไว้ให้ท่าน เราเคาะไม้เป็นทำนองเพื่อประกาศว่าแม่ลือคคิหมิมาถึงแล้ว และได้รับอาหารที่เราจัดให้ ดังเช่น แป้งข้าว ท่านกลับมายังโลกแล้ว พวกเราจึงเคาะไม้เป็นทำนอง”

Gohain (2011) เขียนเรื่องเกี่ยวกับการเรียกขวัญนางลือคคิหมิหลายบท ขอยกตัวอย่างเพิ่มเติมดังนี้ ทั้งนี้เมื่อความเชื่อฮินดูมีอิทธิพลต่อพิธีกรรมเกี่ยวกับลือคคิหมิจึงมีเนื้อเพลงที่เกี่ยวข้องกับมหาเทพหรือพระศิวะทำนองว่า “ท่านมหาเทพไถนาด้วยวัวหนุมคูหนึ่ง แม่น้ำหุมป้าและลิงก็ช่วยพระองค์ท่าน มหาเทพปลุกข้าวพันธุ์ที่ดีที่สุด พระแม่เทพีปารวตีเกี่ยวข้าวด้วยเคียว พระแม่เทพีลือคคิหมิที่อยู่ในทะเล เราได้เชิญพระองค์ขึ้นมาและอยู่ในช่องนี้ เช่นนั้นแล้วในยุงเราจะมีข้าวมากมาย และมีวัวหลายตัวในคอก” โดยทั่วไปแล้วขณะที่นำลือคคิหมิกลับมา ต้องนำภาชนะ (ที่มีปลาอยู่ข้างใน ซึ่งปลานี้เป็นสัญลักษณ์แทนนางลือคคิหมิ) เทินหรือแบกบนบ่าด้วยความระมัดระวังโดยไม่ร้องเพลงใดๆ คำร้องเพลงหรือบทเรียกนางลือคคิหมิส่วนมากร้องโดยผู้หญิง เช่น คำร้องว่า “เทพีลักษ์มีผู้ดังงาม มาปลดปล่อยเราจากความทุกข์ ในเดือนกาติ

เราจะซ่อนนางขึ้นมา และนำนางทูลไว้บนหัวเพื่อกลับบ้าน แม่แม่น้ำเปลี่ยนสาย ของป่าอุดมสมบูรณ์เราก็ก็นอนใจ เพราะการตามหาแม่นั้นเป็นหน้าที่สำคัญที่สุด โอ้ผู้คนที่อยู่ตามท้องถนน กรุณาให้ทางแก่เรา พวกเรานำพระแม่เทพีของเรากลับมา พร้อมทั้งได้เตรียมอาหารไว้ให้นาง มีขนมข้าวพอง แป้งนึ่ง และอาหารต่างๆ พระแม่เทพีอยู่ที่นั่นแล้ว ยิ่งข้าวของเราจะเต็มไปด้วยข้าว วัวจะเต็มคอก โอ้แม่ลักษมี เมื่อครั้งนางอยู่ในป่ารก กินของป่า ตอนนี้นางมาสู่บ้านคนแล้ว และเราได้เลือกสรรสิ่งที่ดีที่สุดให้แก่นาง มหาเทพขอร้ององค์อินทราให้ประทานน้ำ (ฝน) และโบลบาทรามอบไถของท่าน คูบาริให้เม็ดข้าว ชานการ์เพาะเมล็ดกล้าในเดือนเจท (เดือนพฤษภาคม) มหาเทพ (พระศิวะ) ทำนาต่ออีกสองเดือน ในเดือนสอน การทำนาจึงเสร็จสมบูรณ์ มหาเทพสวมหมวกทรงกลมสานด้วยไม้ไผ่ ในมือถือเคียว เกี้ยวข้าวแล้วพาลักษมีกลับ นางเดินรำกลัวยังยิ่งข้าว โอ้ผู้รักษาประตูเปิดประตูยังเถิดให้แม่ลักษมีได้เข้าไปข้างใน”

ถึงแม้นางขวัญข้าวจะถูกเปลี่ยนชื่อเรียกเป็นลือคคิหิแต่ยังเรียกขวัญข้าว พาแม่กลับบ้านยังยิ่งข้าว นางลือคคิหิหรือลักษมีเทพีเป็นหนึ่งในเทวีของเทพเจ้าสูงสุดทั้งสามของฮินดู คนไทยกลุ่มอื่นไม่ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในวิถีชีวิตและไม่ได้นำแนวคิดฮินดูหรือเทพเจ้าของจีนมาประมวลเข้ากับศาสนาดั้งเดิมของตน จึงไม่ได้เปรียบนางขวัญข้าวเป็นเทพเจ้าองค์ใด แต่บางครั้งการใช้คำว่าเทพีเพื่อเรียกนางขวัญข้าวนั้นก็ด้วยการยกย่องว่าเป็นนางงาม เป็นจิตวิญญาณหรือดวงจิตของคนที่สวยงาม ดังเทพี เทวดา ซึ่งคนไทยทั้งสามลุ่มน้ำเรียกนางขวัญข้าวว่านางงาม แต่มิได้โยงว่าเป็นเทวดา

ยกเว้นอาหฺมที่เรียกขานลือคคหฺม และปัจจุบันที่คนรุ่นใหม่โยงไปถึง
ลัษมียุ่เป็นเทพีของพระวิษณุ

การกล่าว่านางลือคคหฺมไปอยู่ในแม่น้ำหรือทะเล และต้องไป
ทำพิธีเชิญขวัญข้าวยังแหล่งน้ำ ซึ่งมีคำร้องที่เรียกให้กลับยัง อีกทั้ง
คำร้องที่กล่าวว่านางได้ไปอาศัยอยู่ในท้องทะเลนั้น การจะไปเชิญนาง
กลับมาต้องขออนุญาตเทพเจ้าแห่งน้ำหรือข้าวคําก่อน ฉายชัดถึง
น้ำเป็นที่มาแห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นอุทรแห่งการกำเนิดชีวิต
การที่ขวัญข้าวไปอยู่ในน้ำส่งถึงว่า ข้าวมีความสมบูรณ์ และน้ำเป็น
แหล่งกำเนิดสรรพสิ่ง น้ำเป็นที่มาแห่งความอุดมสมบูรณ์ การที่
ขวัญข้าวไปอยู่ในน้ำมีนัยถึงข้าวที่อุดมสมบูรณ์ และน้ำเอง
เป็นแหล่งกำเนิดสรรพชีวิตที่อาศัยอยู่ในท้องน้ำ เมื่อเชิญนาง
ลือคคหฺมจึงซ่อนสิ่งมีชีวิตในน้ำที่ไม่เฉพาะปลา แต่มีกุ้งและหอย
นานาชนิด ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของนางลือคคหฺม ดินแดนอัสสัม
ไม่อยู่ในอาณาบริเวณทะเล ในหมู่บ้านจะมีหนองน้ำทั้งที่สร้างขึ้นเอง
และจากธรรมชาติ และแต่ละบ้านโดยส่วนมากมีบ่อน้ำ (เลี้ยงปลา)
ในอาณาเขตบ้านด้วย แหล่งน้ำเปรียบเสมือนท้องทะเลที่มา
แห่งชีวิตเช่นกัน น้ำเป็นฝ่ายทางมารดาคือแม่ แม่ที่ชีวิตกำเนิดขึ้น
ดังเช่นพระอาทิตย์กลับจมลงไปในที่นี้เมื่อถึงเวลาเย็น และกลับพื้น
ขึ้นมาจากทะเลซึ่งเป็นความเชื่อของศาสนาฮินดู แต่คนอาหฺม
เรียกเทพเจ้าข้าวคํ่า ซึ่งเป็นเจ้าแห่งน้ำว่าเทพ (God) ไม่ใช่เทพี
(Goddess) เช่นเดียวกับคนไทลุ่มแม่น้ำแดงที่ผิมน้ำหรือเจ้าน้ำ
ก็เป็นชาย จิตได้สำนึกกรวดด้านวิรบุรุษในเทพนิยาย ผู้ที่ควบคุม

จัดการน้ำยังคงเป็น พญาเถน⁴⁷ เทพเจ้าดั้งเดิมของไทยเป็นเทพยดาที่ใหญ่ที่สุดในบรรดาผี และเทวดาทั้งหลายเป็นผู้ดูแลสรรพสิ่งรวมถึงน้ำ คนไทในหวนเจียงเรียกเถนว่า เจ้าฟ้า คนอาหมเรียกเถนตอน หลังจากรับศาสนาฮินดูเรียก เถนตอน ว่า อินทรา ทั้งเจ้าฟ้าและอินทรามีความหมายเดียวกับเถน เทพแห่งสวรรค์ เป็นเทพสูงสุด มีอำนาจเหนือสรรพชีวิตและควบคุมสรรพสิ่ง มีพลังแห่งการสร้างและการลงโทษ คนอาหมเรียกอินทราแทนเถนตอนเนื่องจากมีลักษณะสำคัญเช่นเดียวกัน เป็นประธานแห่งเทพเทวดาและผู้ให้ฝน เจ้าฟ้าของคนไทลุ่มน้ำแดง เถนของคนลุ่มน้ำโขงซึ่งไม่มีเทพยดาใดเทียบเท่า

ครรรภ์แห่งมารดา

ทั้งนี้คนไทลุ่มแม่น้ำแดง แม่น้ำพรหมบุตร และแม่น้ำโขงไม่ได้เรียกलान้ำใหญ่ว่า แม่ แต่เรียกว่า น้ำ เช่น น้ำแดง น้ำดำ น้ำจิ้ง น้ำดาวผี น้ำแก้ว ฯลฯ หรือคนแถบแม่น้ำโขงเองก็ไม่เรียกलาน้ำกันอย่างทั่วไปว่า แม่ แต่เรียก น้ำ เช่น น้ำสงคราม น้ำพุง น้ำกำ แต่ถ้าเป็นลำนน้ำสายใหญ่จะเรียกว่า แม่ ดังเช่น แม่ชี แม่มูล แม่โขง

⁴⁷ รวมทั้งพญานาค ศรัทธาท้องถิ่นต่อพญานาคซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา พญานาคมีศัคคาเดช คนให้ความเคารพยำเกรง ด้วยเป็นผู้ปกป้องรักษาพุทธศาสนา เนื่องจากชาวบ้านพื้นถิ่นดำเนินตามมรรคาพระพุทธเจ้า มีไข้เพราะพญานาคเป็นเทพ/ผีผู้ดลบันดาลให้ลากเพื่อรับสักการะและโทะสให้โทะสหัวนั้กแล้ว (พญานาค เป็นพุทธทาส นที่บาดาลคือบ้านอาศัย สายน้ำเชื่อมโยงไปยังพุทธสถาน เส้นทางจรของพญานาคเพื่อสักการะอุเทสิกะและปกป้องรักษาอารามอันเป็นที่บูชาสูงสุดของชาวท้องถิ่น เจตีย์พระธาตุต่างๆ จึงเคารพพญานาคด้วยว่าผูกพันกับศาสนาอันเป็นค้ำมูลศรัทธาประจำถิ่นแต่เดิมสมัย

เป็นแม่ของสายน้ำเล็กที่มาบรรจบ ประเพณีการไหว้บูชาแม่คงคา หรือลอยกระทงเคารพแม่คงคาไม่อยู่ในฮีตสิบสองของคนลาว ทั้งในภาคอีสานและประเทศลาว การไหว้ผู้ปกปักษ์รักษาผืนหรือเทวดา แห่งน้ำ ผู้เป็นเพศหญิงนี้อาจมีใจความเชื่อดั้งเดิม แต่รับเข้ามา สมัยหลังกับคติพราหมณ์ฮินดู แต่มีประเพณียิงขี้ไฟบูชาพญาแถน น้ำจากฟ้าที่แถนควบคุมโดยตรง ถ้าน้ำมีผู้ดูแลรักษา เช่น ผีน้ำ และพญานาคซึ่งล้วนเป็นชาย แต่ไม่ถือว่าน้ำนั้นเป็นพ่อหรือเรียกว่า พ่อ แต่เป็นผู้ดูแลรักษาและมีพลังอำนาจอันเกี่ยวข้องกับน้ำ น้ำที่มีความหมายอย่างยิ่งยวดต่อคนไทยที่ต้องมีผู้ทรงพลังกำลังหรือ เข้มแข็งในการดูแลรักษาน้ำอันเป็นดั่งน้ำมนต์ประพรมชีวิตของคน แต่ผู้ที่ให้กำเนิดแก่คนคือข้าว กระแสน้ำนิ่งและกระแสน้ำเชี่ยว ย่อมมีเจ้าแห่งน้ำนี้ดูแลกำกับ คนอาหมเขื่อนางขวัญข้าวหรือนาง ล้อคคิหมีมาจากน้ำหรือขึ้นมาจากแหล่งที่มาของชีวิต นำแม่มาจาก แหล่งสุขชีวิต และที่มาแห่งชีวิตนั้นยังคงเป็นเทพเจ้าข้าวคำ ไม่ใช่ แม่คงคาตามความเชื่อของฮินดู การเรียกขวัญคนของอาหม มีลักษณะเช่นเดียวกับเรียกขวัญข้าว คือนำภาชนะไม้ไผ่ไปยั้งริมแม่น้ำ หนองน้ำ หรือทะเลสาบเพื่อไปช้อนปลา กุ้ง และหอย ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของขวัญแล้วนำกลับบ้าน หมอหลวงเป็นผู้ทำ พิธีกรรมเรียกขวัญก่อนลงไปช้อนปลา และมีการเรียกขวัญคนดัง ที่กล่าวมาแล้ว ลักษณะการไปเรียกขวัญข้าวและขวัญคนที่แม่น้ำนี้ เป็นลักษณะที่ต่างจากกลุ่มคนไทยอื่นๆ เช่น การไปช้อนขวัญที่น้ำ ของคนลาวอีสานนั้นจะทำพิธีกรรมนี้เมื่อเจ้าของขวัญตกน้ำ หรือประสบอุบัติเหตุในแหล่งน้ำนั้นๆ คนอาหมทำพิธีเรียกขวัญ ที่น้ำนั้น ไม่ว่าจะเป็นบ่อ หนองน้ำ หรือสระน้ำเปรียบเป็นแหล่งน้ำ

ใหญ่ดังทะเล ทะเลเป็นสัญลักษณ์ของการเกิด จากน้ำ ชีวิตจึงกำเนิด (Jung, 1990) น้ำในครรภ์มารดา น้ำเป็นแหล่งกำเนิดของพลังงาน เช่นเดียวกับที่ต้นแบบเป็นต้นกำเนิดแห่งพลังงาน แม้ต้นแบบหรือนางลือคคิหมีย้ายอยู่ในทะเลหรือแหล่งน้ำอันเป็นต้นกำเนิดแห่งพลังงาน ผู้หญิงเป็นผู้ให้และเปลี่ยนรูปเป็นความอุดมสมบูรณ์ ท้องน้ำเป็นแม่ ท้องน้ำลึกมืด แสดงจิตใต้สำนึก จิตใต้สำนึกเป็นแม่ของสรรพชีวิต ครรภ์นี้เป็นที่อยู่แห่งจิตใต้สำนึก (Neumann, 1994) แหล่งที่พักและกลับฟื้นคืน นอกจากแสดงถึงครรภ์ที่สมบูรณ์แล้ว ปลา กุ้ง หอย ชีวิตหลักสำคัญของท้องน้ำที่สร้างพลังให้แก่คน ปลา กุ้ง หอยขนาดเล็กเองเป็นสัญลักษณ์ถึงความเป็นหญิง เป็นตัวแทนเปรียบดังขวัญข้าว (ที่ชาวอาหมทำพิธีโดยการช้อนขึ้นจากน้ำ เปรียบดังการช้อนขวัญนางลือคคิหมิ)

ถึงแม้ฮินดูจะเข้ามามีอิทธิพลในวิถีชีวิตของคนอาหม แต่ความเชื่อที่เป็นแก่นดั้งเดิมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป แม้กระทั่งลักษณะการประกอบพิธีกรรม แต่ปัจจุบันนี้ถ้าไม่ใช้หมอลวงที่สามารถท่องจำหนังสือโบราณได้ก็จะใช้ภาษาอัสสัมมิสในการร้องทำนองเพลงเรียกนางลือคคิหมิหรือนางขวัญข้าว แต่เมื่อกล่าวถึงรายละเอียดการเรียกบูชาลือคคิหมิหรือนำลือคคิหมิกลับยังข้าว ในวิธีการและความหมายของการกระทำเป็นการเรียกขวัญข้าวของกลุ่ม อันแตกต่างจากลักษณะการประกอบพิธีกรรมฮินดู แต่ถึงแม้คนอาหมทั่วไปเรียกลือคคิหมิ แต่หมอลวงยังคงเรียกนางขวัญข้าว โดยออกเสียงว่า นางขอนแก่น เมื่อกล่าวถึงนางขอนแก่น หมอลวงจะเข้าใจว่าหมายถึงผู้ใด ในขณะที่คนอาหมทั่วไปนั้นจะไม่เข้าใจ เว้นแต่พูดคำว่า ลือคคิหมิ ด้วยคำของแนวคิดฮินดูที่แทรกแทน

และคำอัสสัมมิตมาแทรกแทนคำไทอาหมแทบทั้งสิ้นแล้ว คนอาหม
ปรับเรียกเลงตอนว่าเป็นองค์อินทรา และให้ยาชิงฟ้า เทพแห่ง
การเรียนรู้เป็นพระนางลักษมี ซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อที่ว่า
นางขวัญข้าวและลือคคิหมืออยู่ในทะเล แต่ความเชื่อเดิมของคนไท
นางขวัญข้าวไม่ได้อยู่ในน้ำ แต่ขวัญอาจหายไปอยู่กับน้ำ ทั้งนี้คน
อาหมเปรียบยาชิงฟ้าเป็นเทพีลักษมี (ของพระวิษณุ) แต่ยาชิงฟ้า
เองนั้นเป็นเทวดาองค์หนึ่ง (ของอาหม) ที่ไม่ได้เป็นคู่สมรสของ
เลงตอน (เทพสูงสุดของอาหม) แต่ประการใด อีกทั้งลือคคิหมือที่คน
อาหมเรียกให้เป็นนางขวัญข้าวก็มีใช้ทั้งพระนางลักษมีและยาชิงฟ้า
เช่นกัน และองค์อินทรา (เลงตอน) กับลักษมี (ยาชิงฟ้า) ก็ไม่มี
ความสัมพันธ์ด้านครอบครัวประการใด เทวดาหรือผี เทพองค์สำคัญ
ของอาหมได้ถูกปรับเทียบเป็นเทพฮินดู สำหรับอินทราหรือ
พระอินทร์ ตามความเชื่อฮินดูเป็นเทพที่ไม่ยิ่งใหญ่เทียบเท่า ศิวะ
วิษณุ พระพรหม และมเหสีของเทพทั้งสาม

อินทราจะได้รับการกล่าวถึงเสมอในพิธีกรรมต่างๆ ของชาว
อาหม ซึ่งรวมถึงการเรียกขานขวัญข้าว เช่นเดียวกับนางขวัญข้าวเรียกว่า
ลือคคิหมือ เลงตอนถูกเรียกขานว่าอินทรา เลงตอนเทพที่ยิ่งใหญ่
ที่สุดของอาหมดั่งเช่นแกนของสังคมไท เมื่อเลงตอนปรับชื่อเป็น
อินทรา ความสำคัญไม่ลดหาย แต่ยังคงดำรงตำแหน่งเทพแห่ง
ฟ้าหรือสวรรค์ และในสังคมชาวบ้านชาวนา เลงตอนเป็นใหญ่
กว่าเทพฮินดูทั้งสาม แม้จะอยู่ในนามอินทราก็ตาม แกนตามนัย
ของคนภาคอีสานยังคงเป็นพญาแห่งฟ้าที่มีความหมายแตกต่าง
จากพระอินทร์ตามแนวคิดของพุทธและฮินดู แกนยังคงเป็นแกน
เทพเจ้าดั้งเดิมเริ่มต้นของคนไทแถบนี้ พระอินทร์รับรู้ตามนิยาม
ของศาสนาเป็นเทวดาบนสวรรค์ แต่ความศรัทธาและเชื่อมั่นจิตใจ

ผู้คนที่ต่อเทพเทวดาก็ยังมีเพียงหนึ่งเดียวคือพญาแถน ไม่พรรณนาหรือกล่าวอ้างถึงแถนอย่างทั่วไป จะกล่าวถึงในบริบทจำเพาะ เช่น เจ็บป่วย ทำพิธีไหว้ผีเจ้าผีแถน ในเพลงงานบุญบั้งไฟ ผู้เป็นใหญ่ยังที่สูงสุดเบื้องบนของสรรพสิ่ง และเทพผู้ประจำธรรมชาติสถานทั้งหลาย คนไทในแถบลุ่มน้ำเดียวกันเรียกนางขวัญข้าวว่า ลือคคิหมิในความหมายถึง ความงาม ความดี และสิริมงคล แต่ก็มีได้มีนัยเกี่ยวข้องกับไตบ่ยาชิงฟ้าของอาหม อีกทั้งไม่ได้ทำพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวที่ริมแม่น้ำ

นอกจากเรียกนางขวัญข้าวว่าลือคคิหมิในฐานะที่รับรู้ทั่วไปว่าเป็นเทพแห่งโชคลาภแล้ว พระนางสีดาเป็นองค์อวตารของลักษมีเทวี ชายาพระวิษณุ สีดานอกเหนือจากเป็นแบบอย่างภรรยาที่ดีของสตรียิ่งแล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินและพืชผล สีดาเกิดจากภูมิเทพหรือแม่ธรณี เมื่อครั้งพระเจ้าชนกเมืองมิลินทราทงทำพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ขณะทำพิธีไถคราด ปรากฏทารกเพศหญิงบนรวงคันไถ พระเจ้าชนกทรงเล็งดังธิดา และตั้งแต่ทารกน้อยสีดาเกิดขึ้นขณะประกอบพิธีจรดพระนังคัล เมืองมิลินทาก็มีความอุดมสมบูรณ์อย่างที่ไม่ปรากฏมาก่อน และกลับกลายเป็นเมืองธัญญาผลอาหารอุดมดี นางสีดาจึงถือเป็นเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ ชื่อสีดาปรากฏมาตั้งแต่สมัยพระเวท (2500-1500 B.C.) ก่อนรามายณะหรือรามเกียรติ์ เป็นเทพีที่ประทานพรให้พืชผลสมบูรณ์งอกงาม ในบทสวดฤคเวทกล่าวว่า “สีดา ผู้เป็นฤกษ์มงคลดี พวกเรากราบไหว้บูชาท่าน ขอพระนางประทานพรและนำความรู้เรื่องมาสู่เรา และนำพาความสมบูรณ์พูนผลแห่งพืชพันธุ์” และในคัมภีร์วงศ์พระหริ (ในลัทธิไวษณพ กล่าวหลักถึงพระกฤษณะในมหาภารตะ) กล่าวถึงนางสีดาว่า

“สี่ดาผู้ประทานพรแต่ชวานา ผู้ถือคันไถและเป็นพื้นดินอันอุดม สมบูรณ์ของสรรพสิ่ง” (Chandra, 2001) เมื่อชวานางสี่ดาก็เปรียบได้เคารพแม่ธรณีด้วย ในรามายณะฉบับรจนา โดยฤๅษีวอลมิกิ ส่วนที่ว่าด้วยการคืนกลับของสี่ดาว่า เมื่อลูกชายทั้งสองของพระนางเติบโตใหญ่และได้กลับไปอยู่ร่วมกับพระรามผู้เป็นบิดาแล้ว พระนางจึงกลับคืนสู่ครรภ์แห่งมารดาแม่ธรณีเพื่อปลดปล่อยจากโลกอันโหดร้ายและพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของพระนางจากการครหาครั้งยักษ์ราวีลัทธิพาไปอยู่ลงกา พระแม่ธรณีครรภ์แห่งมารดาที่นางสี่ดากลับคืนเช่นเดียวกับการหวนคืนยังอุทรแห่งคงคามารดาของนางขวัญข้าว

ทั้งแม่คงคาและแม่ธรณีเป็นแม่ต้นแบบและถือเป็นแม่ต้นแบบของเผ่าพันธุ์มนุษย์ทั้งหมด คนแต่ละกลุ่มมีรูปแบบการบูชา และสัญลักษณ์แม่คงคาและแม่ธรณีตามลักษณะของกลุ่มตน แม่ต้นแบบแอ่งกำเนิดของชีวิตทั้งหลายเป็นแอ่งที่ชีวิตหลากหลายถือกำเนิดและเติบโตงอกงาม สรรพชีวิตทั้งที่ดับสูญและคงชีวิตย่อมหวนคืนสู่อุทร หรือดำเนินชีวิตอยู่ด้วยแม่ต้นแบบ อะไรที่เป็นแอ่งกำเนิดความหลากหลายแห่งชีวิตเรียกว่าแม่ อันเสมือนครรภ์แห่งมารดา ท้องน้ำย่อมเป็นที่มาและบ้านของพืชสัตว์หลากหลายชนิดเฉกเช่นพื้นดิน การหวนกลับคืนสู่แม่ต้นแบบด้วยต้องการการปกป้องและได้รับการดูแลปกป้องจากแม่ Jung (1990) อธิบายไว้ในหนังสือ *Symbols of Transformation* การดับสูญในครรภ์แห่งมารดานั้นย่อมมีการกำเนิดชีวิตขึ้นอีกอย่างเจียบๆ นางขวัญข้าวหรือนางลือคคิหมี่ หวนสู่มหาสมุทรอันเป็นต้นกำเนิดของชีวิตทั้งหมด น้ำเป็นตัวแทนแม่แม่ที่มีจุดกำเนิดอันลึกสุด และเป็นสถานที่แห่งการกลับมามีชีวิตอีก ชวานาอาหมต้องทำพิธีเรียกขวัญนางลือคคิหมี่ให้ขึ้นมาจากท้องทะเล พระนางลัทธิมีหรือลือคคิหมี่กลับมาสู่บ้านของพระนางอันเป็น

ที่ประทับของพระสวามีคือ พระหริหรือวิष्ณูภายใต้ท้องทะเลลึก พระวิष्ณูผู้สร้างจักรวาลอันหาที่สุดไม่ได้ และเป็นเทพแห่งจักรวาลนี้ ทรงสร้างพระพรหมจากดอกบัวที่ผุดมาจากสะดือ พระศิวะจาก หน้าผาก ลักษณะมีจากแขนขวา ท้องสมุทรจึงไม่เพียงแต่เป็นแอ่งกำเนิด สัตว์โลก แต่ทั้งเทพ โลก และจักรวาล ล้วนสรรสร้างจากอุทรธารา โดยวิष्ณูเทพผู้สร้าง นางลือคคิหมี่ที่สอดแนบบิทธิพลของลัทธิ ไวษณพนั่น มีผลให้นางขวัญข้าวของอาหมไปอยู่ในท้องทะเลลึก และต้องทำพิธีเชิญนางขึ้นมาเพื่อกลับไปอยู่บ้านอันเป็นยั้งข้าว บ้านเรือนของครอบครัวตน ทะเลคือบ้านที่กำเนิดแม่ ยั้งข้าว เป็นบ้านของแม่ มารดาที่ให้ชีวิตและคงชีวิตอยู่ได้

การผสมผสานระหว่างศาสนาเดิมและศาสนาใหม่อันมี แม่ต้นแบบเป็นจุดร่วมหรือรูปแบบของนางขวัญข้าวคงเดิมไว้แล้ว ผสานกลมกลืนเข้ากับแนวคิดไวษณพ นางขวัญข้าวจึงเกี่ยวเนื่อง ผูกโยงไปกับนางลักษมีผู้มีลักษณะตัวแทนแห่งความสมบูรณ์พูนผล และโชคกลางรุ่งเรือง แต่นางลักษมีหวนกลับสู่ท้องแห่งคงคามารดา และประทับข้างกายสวามี ตามแนวคิดของฮินดูที่เทวีของเทพเจ้า จะอยู่เคียงข้างกันเสมอ ข้างวรกายพระศิวะคือพระนางปารวตี พระรามและนางสีดา ศิลปะแทนนางสีดาจะเคียงคู่กับพระรามเสมอ โดยไม่ปรากฏภาพหรือประติมากรรมเดี่ยวเฉพาะนางสีดา (เว้นแต่ผู้นับถือบูชานางสีดาหรือในนิกายสักกิต) ซึ่งต่างจาก เทวีลักษมี นางลักษมีกลับไปยังผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่ง และกลับคืน มาสู่แผ่นดินอีกครั้ง ถึงแม้แนวคิดฮินดูจะแนบเนียนผสมผสาน แต่นางลักษมีสำหรับอาหมเป็นหญิงบริสุทธิ์ไม่มีคู่ครอง แม่เพียง ไปเที่ยวเล่นในน้ำและกลับมาอยู่กับครอบครัว ลูกหลานดีใจมารับแม่ จากริมทะเล (ในทางปฏิบัติหมายถึงริมแอ่งน้ำ ริมทะเลสาบ

ริมหนอง ริมบึง) กลับบ้าน

ข้าว แม่ต้นแบบที่ให้ชีวิตเป็นครรภแห่งชีวิตที่เราถือกำเนิด เราถือกำเนิดและได้พลังเข้มแข็งจากแม่ขวัญข้าว ดังเช่น คนภูไท อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร ในการเตรียมพาข้าวหรือสำหรับข้าว เพื่อเรียกขวัญข้าวนั้น ส่วนมากอาหารจะนำมาจากท้องนา ประกอบ ด้วย ปู หอย (ไม่ใช่หอยเชอร์รี่) กุ้ง ปลา แมงเนี้ยว ซึ่งแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของท้องไร่ท้องนา เป็นครรภที่อุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงาม ข้าวหนึ่งเมล็ดเมื่อปลูกจะแตกออกเป็น 10 กิ่ง ในหนึ่งกิ่งมีประมาณ 300 เมล็ด ข้าวจะแตกแขนงและเมล็ดข้าว เพิ่มปริมาณขึ้นเรื่อยๆ สามารถเลี้ยงดูคนได้ไม่จบสิ้น ครรภคือ ทุกนากว้างใหญ่ของคนไทยเป็นแหล่งกำเนิดชีวิต

ย่าขวัญข้าวจากนาข้าวของกลุ่มแม่น้ำแดงไม่เปรียบเป็นนางฟ้า องค์ใดของจีน บทความจากหนังสือเรื่อง *The Lakshmi of the House: Rituals, Realities, and Representations of Womanhood in Modern Bengal* โดย Sohini Ray (2003) อธิบายว่า “ในประเทศจีนนั้นเห็นได้ชัดเจนว่าไม่ปรากฏเทพีแห่งข้าว สำหรับชาวจีนอื่น เทพสำคัญที่สุดนั้นเป็นเทพที่เกี่ยวกับที่ดิน สถานที่ และบรรพบุรุษ ผู้นับถือลัทธิเต๋า บูชาเทพเจ้าประจำห้องครัว แต่ไม่มีเทพหรือเทพีแห่งข้าว อย่างไรก็ตาม มีข้อยกเว้นที่พบเห็นได้ ในชนกลุ่มน้อยทางภาคใต้ของจีน อย่างเช่น ชาวเย้าและไท มีเทพเจ้า แห่งการเกษตรของลัทธิเต๋า ซึ่งสังเกตได้จากช่วงการปลูกพืชผลต่างๆ รวมถึงข้าวด้วย กลุ่มคนในภาคใต้ของจีนที่พูดภาษาตระกูลไท-กะได แน่นนอนว่าจะต้องมีเทพีแห่งข้าวซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้รอบรู้รอบ เขตแดนในชุมชนคนไท ทั้งในเวียดนาม ลาว และไทย แต่เนื่องจาก สังคมอันครอบงำวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยในจีน ประเพณีท้องถิ่น

เหล่านี้จึงไม่เป็นที่รู้จักเท่าใดนักสำหรับโลกภายนอก และมีการเผยแพร่เกี่ยวกับกลุ่มชนเหล่านี้เพียงน้อยนิด” ที่จริงแล้วชนเผ่าต่างๆ ที่อยู่อาศัยในแถบเดียวกัน ต่างก็นับถือเทพหรือผีของกลุ่มตน และก็ยังสืบทอดปฏิบัติมา กลุ่มใดที่ยังสืบทอดอาศัยในถิ่นฐานเดิม ไกลจากสังคมเมือง ดำรงชีวิตการเกษตรในถิ่นฐานตน หรือเป็นเมืองที่ห่างไกลจากการสัญจรไปมาหรือเป็นศูนย์กลางการค้าขายสัญจร ดังเช่น เมืองบงกุเขาและชุมชนรอบกุเขา เช่น เมืองหยวนหยาง หรือหมู่บ้านลาวมิงของชาวไทขาวในหยวนหยาง ความเคารพในเทพธรรมชาติก็ไม่เบาบางไป และโดยพื้นฐานแล้วคนจีนเอง ก็บูชาเคารพเทพเจ้าแห่งธรรมชาติ (บางธรรมชาติ อาทิ เจ้าแห่งดิน เทพธิดาจันทร์หา เทพแห่งทะเล เป็นต้น) จึงมีความคล้ายคลึงต่อการแสดงความเคารพในธรรมชาติ บทเพลงเรียกขวัญข้าวของคนไทในหยวนเจียงริมฝั่งแม่น้ำแดงคงได้ยินแผ่วเบาหลงไปไม่ช้านี้พร้อมๆ พื้นที่ลาดน้อยลง ในทางตรงข้าม นางขวัญข้าวยังคงรวมสมบูรณ์ดังามในดินแดนคนไทลุ่มน้ำพรหมบุตร สำหรับสังคมคนไทอินเดียและไทนับถือศาสนาพุทธ ทั้งอินเดียและไทยถือว่านางขวัญข้าวเป็นขรรวาสเป็นผู้อุปฐากพระศาสนา ไม่ใช่ผี ไม่ใช่เทวดานางฟ้า แต่เป็นนางงามผู้มีจิตวิญญานสูงส่ง ไม่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หรืออำนาจเวทมนตร์ทั้งเสกสรรและลงโทษ นางมีเรื่องราวของตนในตำนานทางศาสนาที่แตกต่างกันไปแต่ละกลุ่มพื้นที่คนไทโดยไม่ถึงกับรวมเข้าไปเป็นเนื้อในของศาสนาพุทธเสียทีเดียว แต่ก็ไม่ได้ขาดไปจากความเกี่ยวข้องกับศาสนาไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง และอยู่ร่วมกันไปพร้อมๆ กับขาวนานับถือพุทธศาสนา ทั้งในเรื่องราวนิทานท้องถิ่นและนิทานเกี่ยวกับศาสนา แต่บางกลุ่มถือว่า ขวัญข้าวเป็นชาย ดังเช่น การดำเนินเรื่องราวลักษณะเดียวกัน ต่างกันเพียงเพศ

ในนิทานย่ำขวัญข้าวของไทลื้อที่เป็นผู้หญิง และปู่ขวัญข้าวของชาวไทใหญ่ในได้คง

จิตวิญญาณข้าวหรือขวัญข้าวมักเป็นหญิง แต่บางกลุ่มถือว่าเป็นชาย แม้ในสังคมไทด้วยกัน ดังเช่น ปู่ขวัญข้าวของชาวไทใหญ่ในได้คง มณฑลยูนนาน ประเทศจีน คนไทใหญ่ได้คงอยู่ในจังหวัดเตอหง (Dehong) เขตปกครองตนเองชนชาติไต-จิงโพ เขตแดนตะวันตกของมณฑลติดกับแผ่นดินรัฐฉาน ประเทศเมียนมาร์ ไทได้คง คนจีนเรียกกันอย่างเป็นทางการว่า ไตเหินอ แต่เรียกตนเองว่า ไตหลวง มีถิ่นฐานอยู่ทางใต้ของแม่น้ำคงหรือสาละวิน ภายในกลุ่มได้คงยังแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ ไตเหินอ มีเมืองม่างซือหรือเมืองซอนเป็นเมืองสำคัญ และไทได้มีเมืองลู่ลี่หรือเมืองมาวเป็นเมืองเอก คนได้คงทั้ง 2 กลุ่มนี้มีความแตกต่างกันในการแต่งกายของสตรี และมักกล่าวกันว่าไตเหินอมีลักษณะความเป็นจีนด้านต่างๆ มากกว่าไทได้ บางครั้งไทได้เรียกไทเหินอว่า ไตแซ (คำว่าแซใช้เรียกชนคนจีนฮั่น) การเริ่มต้นอาณาจักรเมืองมาวระบุไว้แตกต่างกัน หนึ่งในนั้นคือตำนานเมืองมาวได้บันทึกว่า ขุนตั้งคำมีพระชนนีเป็นนางพญานาคีแห่งแม่น้ำมาว เป็นพระราชมารดาของกษัตริย์อาณาจักรน่านเจ้า ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์น่านเจ้าให้เป็นเจ้าฟ้าแห่งอาณาจักรเมืองมาว เมื่อ พ.ศ. 1305 (ค.ศ. 762) (ยรรยง จิระนคร, 2538) และปรับเปลี่ยนเป็น เมืองหมอกขาวมาวหลวงโกสัมพี (หรือเรียกย่อว่า มาวหลวง) เมื่ออาณาจักรแผ่ขยายมากขึ้น กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เสื่อข่านฟ้า กระทั่งจบอาณาจักรปี ค.ศ. 1448 ตรงกับสมัยราชวงศ์หมิงของจีน การศึกษาเกี่ยวกับคนไทแถบนี้ มักจะขาดการบันทึกเกี่ยวกับความสำคัญของข้าวตั้งแต่โบราณ กระทั่งสถานการณ์

ปัจจุบัน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าแม้จะปรับผสานวัฒนธรรมจีนในหลายด้าน แต่ ข้าว ถือเป็นเอกลักษณ์ที่คงความเป็นไทไว้มากที่สุด ทั้งในด้านที่กินข้าวเป็นหลักและปลูกข้าวในที่ราบลุ่มมีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยข้าว ก็ยังคงถือเป็นเอกลักษณ์ที่คงความเป็นไททั้งในด้านที่กินข้าวเป็นหลัก เจ้าแห่งอาณาบริเวณปลูกข้าวในพื้นที่ราบลุ่ม และวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยข้าว

ข้าวกับกลุ่มคนไทยในจีน

นอกจากเป็นนักเกษตรกรรมทำนาที่เลื่องชื่อนามยาวนาน พร้อมกับการบันทึกเรื่องราวของคนจีนนี้ในจดหมายเหตุของจีนแล้ว หลักฐานแห่งอารยธรรมของคนกลุ่มนี้แสดงให้เห็นในพิพิธภัณฑสถานสำคัญของคุณหมิงที่แสดงถึงความเป็นเอกในหลายๆ ด้านในฐานะที่เคยเป็นอาณาจักรสำคัญในแถบนี้ ตั้งแต่เครื่องประดับถึงเครื่องมือการเกษตร การเริ่มต้นเรียกปู่ชวีญข้าวของคนไทในเมืองมานี้ ไม่อาจสรุปได้ว่ามีมาแต่เดิมหรือเกิดปรับเปลี่ยนขึ้นภายหลัง แต่เมื่อมองในเหตุผลข้อแรกอาจเป็นได้ว่า ในขณะที่คนไทใหญ่ในรัฐฉาน ซึ่งขยายถิ่นฐานมาจากดินแดนไทใหญ่ในจีน และคนไทยเรียกย่าชวีญข้าวหรือแม่ชวีญข้าว เหตุผลของการเรียกปู่ชวีญข้าวสันนิษฐานได้ 2 ประการ 1. อิทธิพลชายเป็นใหญ่จากวัฒนธรรมจีนฮั่น 2. การรับความเชื่อทางพุทธศาสนา ทั้งสองเหตุเป็นที่มาของการให้ความสำคัญในเพศชายในแง่ที่ว่า จีนเป็นสังคมวัฒนธรรมที่ชายเป็นผู้นำ สำหรับศาสนาพุทธนั้นมิได้จำแนกความสำคัญองเพศในการปฏิบัติธรรมและเข้าถึงธรรม แต่เป็นความสำคัญในการอุปสมบทที่ได้ใกล้ชิดพระธรรมอันเป็นหนทางไปสู่ธรรมขั้นสูงสุด

พระนิพนธ์ 1. อิทธิพลชายเป็นใหญ่จากวัฒนธรรมจีนอื่น ในยุค
สามก๊ก อาณาจักรถูกเข้าทำสงครามหลายครั้ง และครั้งรุนแรงจาก
การนำของจูกัดเหลียง ความใกล้ชิดติดดินแดนและความไม่อ่อนข้อนี้
ดึงดูดอาณาจักรใหญ่ให้หวั่นเกรงครอบงำเสมอมา นอกเหนือจาก
การปราบอาณาจักรลวณหรืออาณาจักรเมืองมาวถึง 3 ครั้ง
กระทั่งยุคหมิงจึงสามารถถอนกษัตริย์พระวงศ์เสีย⁴⁸ และแยกย่อย

⁴⁸ เริ่มต้นอาณาจักรหมอกขาวมาวหลวงเมื่อปี ค.ศ. 1254 ช่วงปลายราชวงศ์หยวน
ค.ศ.1336 ปรากฏกษัตริย์เมืองผู้ยิ่งใหญ่ชื่อ ขุนยี่คำ เมื่อเยาว์ขณะบรรทมอยู่ในไร่
เสื่อกระโดดตัวหนึ่งกระโดดมาตะปบพระขนงแต่ไม่ทำอันตรายอื่นใด จึงได้สมญาว่า
เสื่อข่านฟ้า (ขานคือข่วน เสื่อข่านฟ้าคือ เสื่อข่วนฟ้า ถือเป็นปฐมพระนามเสื่อ และ
สืบต่อราชวงศ์เสื่อจากต้นวงศ์เดียวกันของกษัตริย์อาหม, ผู้เขียน) ทรงแผ่อาณาเขตกว้าง
ทางตะวันตกไปถึงอัสมั ทางใต้ไปยังเชียงราย ล้านช้าง ทางตะวันออกครอบคลุมตาลี
หยวนเจียง บริเวณลุ่มแม่น้ำแดง ราชสำนักส่งกำลังไปปราบหลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ
จึงใช้วิธีกลี้ยกล่อมหัวเมืองต่างๆ ให้สวามิภักดิ์เพื่อโดดเดี่ยวเสื่อข่านฟ้าซึ่งทำให้ต้อง
ส่งบรรณาการถวายแก่ฮ่องเต้ และได้รับแต่งตั้งเป็น เจ้าแสนหวีอาณาจักรลวณ
สมัยเสื่อลุ่มฟ้าผู้เป็นหลานยกทัพตีหัวเมืองต่างๆ แผ่ขยายดินแดนยังเชียงรุ่ง ซีป้อ จรด
ประเทศแปดร้อยสะไ้ (ล้านนา) และต่อดินแดนกุลา (อินเดีย) เมื่อเสื่อลุ่มฟ้าสวรรคต
ปี ค.ศ. 1399 ราชสำนักใช้โอกาสแยกดินแดน หลายเมืองพ้นจากอำนาจอาณาจักร
ลวณ ขึ้นต่อทางการภายใต้การกำกับมณฑลยูนนาน ราชบุตรเสื่อหม่าเริ่มแผ่อิทธิพล
เหนือดินแดนอีกครั้ง ทำให้ราชวงศ์หมิงต้องปราบปรามอย่างหนักไม่สำเร็จจึงใช้ยุทธการ
ปราบลวณ 3 ครา ครั้งที่ 2 ด้วยความช่วยเหลือของพม่าเพื่อแลกกับเมืองยาง
ขณะนำเสื่อหม่าไปยังเมืองหลวงระหว่างทรงอดอาหารถึงแก่พิราลัยในปี ค.ศ. 1446
เสื่อซี้ฟ้าราชบุตรได้ยึดครองเมืองยางไว้ ทางการเงินไม่สามารถรบชนะได้ แต่พม่าได้
ช่วยส่งตัวให้ทางการเงินและถูกประหารที่ปักกิ่งเมื่อ ค.ศ. 1465 เสื่อมิ่งเชื้อสายกษัตริย์
ไปถวายบรรณาการที่เมืองหลวง แต่ถูกเนรเทศให้ไปอยู่ที่เมืองเต็งโจว เมืองชายทะเล
ของมณฑลซานตง ราชตระกูลเสื่อถูกล้างแต่บัดนั้น ราชการจีนไม่ว่าราชวงศ์หมิง
หรือราชวงศ์ชิง หรือรัฐบาลก่อกบฏตั้ง ล้วนไม่ยอมให้หัวเมืองไทเหนือ (ดินแดนลวณ)
รวมกันเป็นปึกแผ่นดังอดีต (เจีย แยน ยอง, 2538, สุมิตร ปิติพัฒน์ และเสมอชัย
พูลสุวรรณ (2546)

ปีกแผ่นของอาณาจักร อีกทั้งยุคหลังคลื่นกระทบจากความเข้มแข็ง
ของกลุ่มชน ทั้งด้านอิทธิพลความคิดและกำลังอาวุธ คลื่นอิทธิพล
ในยุคหลังนี้ อ้างจากข้ออธิบายถึงคลื่นความเป็นมาของวัฒนธรรมจีน
ในดินแดนใต้คงของศาสตราจารย์เจีย แยน จอง (ยรรยง จิระนคร,
2538) “การแข็งเมืองกระด้างกระเดื่องและปั่นป่วนไม่สงบ ตลอดจน
ศึกสงครามในหัวเมืองชายแดนญวนนานตะวันตก ทำให้ชายแดนจีน
จำต้องตั้ง ‘ค่ายเกษตร’ เป็นมาตรการป้องกันอย่างหนึ่ง ค่ายเกษตร
คือ การให้กองทัพจากดินแดนชั้นในไปตั้งค่ายประจำตามจุด
ยุทธศาสตร์ แต่ในเวลาปกติว่างศึกสงครามก็ให้ทำนาเลี้ยงตนเอง
สมัยราชวงศ์หมิงเขตใต้คงมีค่ายเกษตร 22 ค่าย สมัยราชวงศ์ชิง
มี 27 ค่าย จำนวนพลเคยมากถึงสองหมื่นกว่าคน ทหารในค่าย
เกษตรเหล่านี้ประจำการและทำนาที่ชายแดนนานเข้าก็พากัน
มีครอบครัวและกลายเป็นชาวบ้านไป นอกจากนี้เวลาเกิดสงคราม
ทหารจีนที่ยกทัพเข้าไปในหัวเมืองไทเหนือจะมีจำนวนมากกว่า
ทหารค่ายเกษตรหลายๆ เท่า เช่น พ.ศ. 1930-1931 (ค.ศ. 1387-
1388) มีจำนวนสองแสนกว่าคน พ.ศ. 1984 (ค.ศ. 1441)
มีจำนวนหนึ่งแสนห้าหมื่นคน พ.ศ. 1991 (ค.ศ. 1448)
มีจำนวนหนึ่งแสนสามหมื่นคน ในจำนวนทหารที่มาจากดินแดน
ชั้นในเหล่านี้มีส่วนหนึ่งตกค้างและตั้งหลักแหล่งตามหัวเมือง
ไทเหนือ นอกจากนี้บรรดาคาราวานที่เดินทางจากมณฑลเสฉวน
ถึงอินเดียที่เรียกกันว่า ‘เส้นทางฮินดู’ ตั้งแต่สมัยสองพันกว่าปี
ก่อนหน้านั้นก็ต้องผ่านเมืองตี เมืองล่า อันเป็นหัวเมืองไทเหนือ
ทางหลวงขนส่งยุทธโศภรณ์จากพม่าถึงคุนหมิง และอินเดียถึง
คุนหมิงในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองที่เรียกกันว่า Burma Road

และ Stillwell Road ก็ตัดผ่านเมืองซอนและเมืองวันเที่ยง ต่อมาทางหลวงสายนี้ก็กลายเป็นทางหลวงสายเมนของยูเนี่ยนภาคตะวันตก เส้นทางคมนาคมดังกล่าวได้อำนวยความสะดวกให้คนฮั่นซึ่งเป็นเงินจากดินแดนชั้นในเข้าไปทำมาหากินและตั้งหลักแหล่งในเขตใต้คงมากขึ้น จนกระทั่งเงินฮั่นเป็นประชากรที่มีจำนวนมากกว่าคนไทเสียอีก เหตุนี้เองวัฒนธรรมไทเหนือจึงถูกวัฒนธรรมเงินฮั่นแทรกซึมเข้าไปไม่น้อย” ความเกี่ยวข้องระหว่างกันไม่ว่าทางใดทางหนึ่งมีตลอดมา กระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังกล่าว กระนั้นความเข้มแข็งของกลุ่มนี้ก็ไม่น้อย โดยเฉพาะด้านการศึกษา ดังเช่น ภาษา ตัวอักษรที่พัฒนาตามยุคสมัย การนับถือพุทธศาสนาที่เข้มแข็ง (เมื่อครั้งปฏิวัติวัฒนธรรม วัดหลายแห่งถูกทำลาย เมื่อถึงคราวฟื้นฟูได้นิมนต์พระสงฆ์มาจากฉานในเขตประเทศพม่ามาประจำวัดและปรับปรุงอาราม รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ทางศาสนาปฏิบัติ)

ภาพทั่วไปที่สังเกตได้ เช่น การกินข้าวด้วยตะเกียบเป็นหลัก ชุดประจำกลุ่ม ทั้งเนื้อผ้าและรูปแบบคล้ายเสื้อกั๊พ แต่ทั้งนี้ การเริ่มก่อรูปของปู้ชวัญข้าวไม่อาจนับแน่ชัดได้ว่าเริ่ม ณ เวลาใด ทั้งที่คนจีนเองก็มีได้บูชาเทพเจ้าชวัญข้าว ไม่ว่าจะในรูปแบบหญิงหรือชาย แต่สถานะของเพศชายในสังคมจีนมีสถานะเด่นชัด

ลูกชายมีสถานะและความสำคัญต่อครอบครัวมากกว่าลูกสาว บางด้านผู้หญิงมีลักษณะคล้ายว่าเป็นใหญ่แต่แท้จริงเป็นใหญ่ในการทำงาน ทั้งงานเกษตรและกิจการภายในบ้าน รูปแบบนี้มีความคล้ายคลึงกับจีนอย่างมาก แต่ไม่สามารถสรุปได้ว่าเป็นการรับรูปแบบจากจีนหรือเป็นมาตรฐานดั้งเดิมของคนใต้คง ตามที่ศาสตราจารย์รยรง จิระนคร (2545) กล่าวถึงการแยกครอบครัว

ว่า พวกลูกๆ เมื่อแต่งงานแล้วแยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ต่างหาก เหลือลูกชายคนสุดท้ายต้องอยู่กับพ่อแม่ยามชรา ถ้าไม่มีลูกชายก็เอาลูกเขมาอยู่ด้วยกัน ลักษณะดังกล่าวค่อนข้างแตกต่างจากคนไทแถบลุ่มน้ำโขง และคนไทลุ่มน้ำแดงที่ว่าโดยทั่วไป ลูกสาวคนสุดท้ายจะเป็นผู้ดูแลพ่อแม่หรือพ่อแม่จะอยู่กับลูกสาว นอกจากจะไม่มีลูกสาวถึงจะไปอยู่กับลูกชายและสะใภ้ การแบ่งมรดกที่นาจะพิจารณาให้ลูกสาวเป็นอันดับแรก โดยเฉพาะลูกสาวคนเล็ก อิทธิพลวัฒนธรรมจีนที่มีต่อสังคมไทใต้คง ลุ่มแม่น้ำคงหรือสาละวิน และไทในหวนเจียง ชินผิงมีแรงกระทบต่างกัน การยอมรับกระแสวัฒนธรรมของสองกลุ่มไม่เหมือนกัน แม้คนไทลุ่มน้ำแดงโดยเฉพาะหวนเจียงและชินผิงมีถิ่นฐานที่ไม่ไกลจากบ้านเมือง และศูนย์กลางการปกครองของชาวฮั่นมาแต่โบราณคือเมืองคุนหมิง แต่กระแสวัฒนธรรมไม่ปะทะรุนแรงและปรับประยุกต์ตามความเหมาะสม เช่น ที่อยู่อาศัยลักษณะบ้านดินสร้างด้วยอิฐดิบ (เช่นเดียวกับบางชนเผ่าต่างๆ ที่อาศัยอาณาบริเวณเดียวกัน) เนื่องจากไม่มีป่าทึบที่มีไม้เหมาะแก่การสร้างบ้านเรือน ใช้ตะเกียบในการรับประทานอาหารเหมือนเผ่าอื่นๆ อาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมจีนมีอิทธิพลต่อปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการดำรงชีวิตทั่วไป แต่ปัจจัยภายใน ความเชื่อวิถีความคิดยังคงรูปแบบเฉพาะของตน เป็นได้ด้วยเหตุว่า ไทเป็นหนึ่งในชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ที่อาศัยในอาณาพื้นที่เดียวกัน เมืองเดียวกัน แต่ละชาติพันธุ์มีเอกลักษณ์และความเข้มแข็งโดดเด่น และมีจำนวนคนไม่แตกต่างกันเกินไปนัก โดยรากฐานแต่อดีตนั้น แต่ละกลุ่มทำมาหากินในพื้นที่ของตน เช่น ชาวหยา มีบ้านเรือนบนพื้นที่เขาสูง ชาวฮานีสวนกลางของภูเขา ชาวไทใน

ที่ราบลุ่มและไม่ได้เป็นอาณาจักรดังเช่นไทหลายกลุ่ม ไม่เป็นเป้าหมายในการโจมตียึดครอง ถึงแม้จะอยู่ภายใต้การปกครองของจีนแต่ไม่ได้รับการรบกวนแทรกแซง เพียงส่งข่าวให้ราชสำนักจึงคงชัดในเอกลักษณ์ตน แตกต่างจากเรื่องราวของชาวไทใหญ่ได้คงซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ (มีพื้นที่ทั้งในจีนและพม่าซึ่งถูกแบ่งเป็นเขตแดนของสองประเทศในปัจจุบัน) การล้มล้างอาณาจักรต้องใช้ทั้งการศึกปลาน แทรกซึม และรุกรานอย่างรวดเร็ว วัฒนธรรมจีนส่งอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและความเชื่อแก่อาณาจักร อนึ่ง แม้จีนจะส่งอิทธิพลในเรื่องนี้ แต่ได้คงก็ได้รับทุกกระแสที่เข้ามาในสังคมตน ผู้หญิงยังมีสถานะสำคัญแม้ไม่มากเท่าผู้ชาย ไม่ถูกปิดกั้นสถานะหรือกตขี่ ลักษณะเดียวกับคนไทในอินเดีย สถานะของเพศหญิงตามรูปแบบสังคมอินเดียที่กล่าวได้ว่าไม่ส่งอิทธิพลต่อสังคมไท เว้นแต่อาหมที่ได้รับแนวคิดการปฏิบัติต่อผู้หญิงในครอบครัว แต่ก็มีใช้ส่วนใหญ่ ถึงแม้จะได้รับแนวคิดโฆษณาพซึ่งอาจเป็นการรับเพียงหลักการการปฏิบัติเคร่งครัดตั้งสังคมอินเดียนั้นก็พบได้น้อย

กลุ่มคนไทที่เมืองมวให้ความสำคัญกับการเรียกขวัญข้าวอย่างมากโดยถือเป็นงานใหญ่ บุคคลสำคัญในการประกอบพิธีกรรมหรือเป็นประธานในงานคือ ประมุขประเทศ หัวหน้าเมือง หัวหน้าหมู่บ้าน บริเวณเมืองมวในอดีตหรือปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของประเทศจีนเป็นแดนดินที่อุดมไปด้วยนาข้าว ปัจจุบันคนไทใหญ่ในจีนปลูกข้าวลดน้อยลง แต่ก็ยังไม่ขาดความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งนา การประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญอันเป็นงานใหญ่ของเมืองและหมู่บ้านคงยากต่อการพบเห็นหรือฟื้นฟู บริเวณแถบนี้ก็ไม่รุดพันการปฏิวัติวัฒนธรรมที่ต่อเนื่องยาวนานนับสิบปีเช่นเดียวกับชน

กลุ่มอื่นๆ แต่คนไทใหญ่นี้ก็ยังคงแสดงให้เห็นว่าตนมีวัฒนธรรม ประเพณีอันสำคัญนี้เช่นกัน โดยแสดงเป็นอุปรากรคล้ายจีนแต่พูด ภาษาท้องถิ่นแต่งกายไทใหญ่ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการปกครอง ของผู้ปกครองในเมืองนั้น และมีการจัดพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว โดยเจ้าเมืองเป็นประธานสำคัญในพิธีกรรม อีกทั้งเจ้าเมืองก็ยัง กล่าวถึงการเรียกขวัญข้าวในอุปรากรเรื่องนี้ด้วย แต่เดิมสามารถเปิด เข้ารับชมได้ที่ http://v.youku.com/v_show/id_XNjQ3MD-M5OTM2.html

ปู่ขวัญข้าว

การรับศาสนาพุทธเป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้นอีกประการของการเรียกปู่ขวัญข้าว แม้จะผ่านช่วงเวลาการปฏิวัติวัฒนธรรม เช่นเดียวกับสิบสองปันนา แต่ความเข้มแข็งของศาสนาพุทธในดินแดนใต้คงไม่ลดน้อยลงเลย ในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรมมีการทำลาย ศาสนสถาน พระสงฆ์หลบหนีเข้ารัฐฉาน เมื่อผ่านพ้นช่วงเวลา การฟื้นฟูไม่ใช่เรื่องยากลำบากนัก เนื่องจากทั้งรัฐฉานและส่วนอื่น โดยรวมของพม่ามีความมั่นคงศรัทธาในพุทธศาสนาอยู่แล้ว การไปมาแลกเปลี่ยนจึงเกิดขึ้นได้ง่าย แผ่นดินระหว่างไทใหญ่รัฐฉาน และใต้คง ดังเช่น เมืองลู่ลี่หรือเมืองมาวเป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน ไม่มีแม่น้ำสันเขาแนวรั้วหลักปันเขตแดนให้แยกแบ่งชัดเจน มีเพียงหลักกิโลเมตรขนาดเล็กที่สังเกตได้ยากเป็นตัวแสดง ชาวบ้านขับมอเตอร์ไซด์ไปมา ญาติพี่น้องไม่ห่างหาย หึงไทในรัฐฉานแต่งงาน กับชายไทใหญ่ใต้คงโดยยังคงถือบัตรประชาชนพม่า ถึงแม้บ้าน จะเป็นลักษณะบ้านดินตามรูปแบบของคนจีนและบางชนเผ่า

แต่โดยทั่วไปการสร้างวัดเป็นตามแบบแผนของไทยใหญ่เป็นหลัก
ทั้งนี้มีบางลักษณะที่คล้ายจีนผสมไทยใหญ่ดังเช่น วัดพุทธนิภายชุตติ
ยศ สันตสมบัติ (2543) อธิบายความสำคัญของศาสนาพุทธ
และเทศว่า “ในสังคมได้คง เหตุผลที่ใช้อธิบายอุดมการณ์ชาย
เป็นใหญ่มีรากเหง้ามาจากความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ความเชื่อในเรื่องบุญและกฎแห่งกรรม คนไทเชื่อว่าผู้ชายมี
คุณลักษณะทางจิตวิญญาณบางอย่าง หรือมีแก่นแห่งความเป็น
มนุษย์ที่ทำให้เขามีศักยภาพด้านศีลธรรม สติปัญญา และจิตวิญญาณ
สูงกว่าผู้หญิง คนไทอธิบายความเหนือกว่าของผู้ชายมิใช่ด้วย
กำลังกายหรือความแข็งแกร่งของร่างกายหรือความสามารถ
ในการทำงาน แต่อธิบายด้วยเหตุผลความเหนือกว่าทางด้านปัญญา
และจิตวิญญาณเป็นสำคัญ” ทั้งยังได้ระบุให้เห็นว่าแท้จริงแล้ว
หญิงได้คงมีความสามารถสูง ไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการบ้าน
เรือน ทั้งด้านอาหารการกินและการใช้จ่าย การทำไร่นา รวมถึง
การค้าขาย อีกทั้งปัจจุบันผู้หญิงได้ร่ำเรียนเช่นเดียวกับชายแต่
“เธอก็ยังคงมีศักยภาพทางด้านจิตวิญญาณต่ำกว่าผู้ชายเสมอไป
เธออยู่ไกลสวรรค์และนิพพานกว่าเพศชาย” (ยศ สันตสมบัติ, 2543)
ตามทฤษฎีของยศ ศาสนาเป็นผู้วางรากเหง้าความเชื่อการจำแนก
สถานะชายหญิง นั่นคือ อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ “ความเหนือกว่า
ของผู้ชาย สะท้อนให้เห็นถึงรากเหง้าของความคิดพื้นฐานดั้งเดิม
ที่มองว่า เพศชายมีความศักดิ์สิทธิ์มากกว่าเพศหญิง ด้วยเหตุนี้เอง
ภรรยาจึงต้องเคารพเชื่อฟังสามีรองลงมาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ
คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ผู้อาวุโส และพ่อแม่
ความศักดิ์สิทธิ์โยงผู้ชายกับพุทธศาสนาและพระสงฆ์ ในขณะที่

ผู้หญิงเป็นตัวแทนของการทรงเจ้าเข้าผี และเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ชายไทยอธิบายว่าทำให้คนทรงแทบทั้งหมดในหมู่บ้านชาวนาไททุกแห่งมักเป็นผู้หญิง” อันที่จริงแล้วศาสนาพุทธเปรียบตั้งผู้มีความรู้กับความเชื่อเรื่องผีที่ เป็นผู้อ่อนความรู้ แต่การที่ผู้หญิงเป็นคนทรงสื่อสารและกล่าวมนตร์ขอพรต่อผี เทวดาในแถบกลุ่มสังคมไท ตั้งแต่หมอเหยา แถบสกลนคร นครพนม ถึงแม่ผดของคนไทแถบหยวนเจียงและยวีชี การนับถือศาสนาแรกเดิมาอาจแสดงถึงความสำคัญของเพศหญิงในสังคมไทแต่แรกเริ่ม ถึงแม้การให้เกียรติหญิงโดยให้อำนาจในการดูแลจัดการครัวเรือนและมอบหมายเงินทองให้รับผิดชอบ อีกทั้งสามารถกล่าวสามิได้ แต่เมื่ออยู่นอกบ้าน ภรรยาต้องน้อมนอบแสดงความเคารพให้เกียรติลักษณะเช่นนี้เป็นวิถีปกติของสังคมเอเชีย รวมถึงอินเดียและจีน แต่ได้คงนำศาสนาเป็นบรรทัดฐานจากการที่ผู้ชายได้บวชอันเป็นหนทางสู่นิพพาน

การจำแนกสถานะชายหญิงของจีนและอินเดียมีความเข้มข้นกว่าโดยมิได้ยึดศาสนาเป็นหลักสำคัญ แต่เป็นรากฐานแนวปฏิบัติทางสังคมแต่เดิม แม้เนื้อแท้ของพุทธศาสนาก็มิได้จำกัดแยกชายหญิงออกจากแก่นของธรรม เมื่อศาสนาจากอินเดียเดินทางผ่านพม่า⁴⁹ เข้าปะทะกับวัฒนธรรมจีนที่ได้คง ปทัสถานความสำคัญของชาย

⁴⁹ พม่านับถือพุทธศาสนา ก่อนไทใหญ่ สุมิตรและเสมอชัย (2546) อ้างงาน ประวัติศาสตร์พม่าของ หม่อง ทิน อ่อง (พัชร สุมิตร แปล) ว่ามีหลักฐานที่แสดงถึง พุทธศาสนาเถรวาทแบบพม่าได้แผ่มายังดินแดนของชาวไทใหญ่ในรัชสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งมีราชประสงค์จะเผยแพร่ลัทธิธรรมนิยมแบบพม่าให้แพร่หลายในหมู่ไทใหญ่ หลังจากที่ได้ชัยต่อหัวเมืองไทใหญ่เมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16

จึงเด่นชัดกว่าคนไทยกลุ่มอื่น แต่อย่างไรหญิงใต้คงก็มีสิทธิเสรีภาพในเกือบทุกด้าน เช่น การเลือกคู่ครองหรือแต่งงานกับชายที่เป็นคู่รัก ทำการค้าขายในตลาด เดินทางไปสถานที่ต่างๆ กับเพื่อนหรือลำพังโดยไม่ต้องมีผู้ชาย (พ่อ สามี หรือลูกชาย) คุ่มครองดูแลเมื่อลูกสาวแต่งงานก็ยังถือว่าเป็นสมาชิกของครอบครัวเดิมของตนอยู่ ความสัมพันธ์กับพ่อแม่ญาติพี่น้องไม่ขาดหาย การเป็นสะใภ้เข้าบ้านฝ่ายชายไม่แสดงถึงการเป็นคนของตระกูลหรือครอบครัวของฝ่ายชายอย่างสิ้นเชิง ดังเช่นที่อินเดียและจีน แต่บางครั้งการอ้างอิงแนวปฏิบัติของผู้นับถือศาสนามาเป็นหนึ่งเหตุให้อ้างผู้หญิงจึงอยู่ในสถานะไม่เสมอชาย และย่ำด้วยบทสวดมนต์หลายบทที่มาจากพม่า “ก่อนเข้าสู่นิพพาน ตัวข้าขอภาวนาให้เกิดเป็นผู้ชายในชาติต่อไป” (ยศ สันตสมบัติ, 2543)

เนื่องจากผู้ชายมีจิตวิญญาณสูงส่งกว่าหญิง ขวัญข้าวซึ่งคนไทยถือว่ามิจิตวิญญาณสูงส่งเช่นกันจึงเป็น ปู่ขวัญข้าว Jim Goodman (n.d.) นักสำรวจชนเผ่าในมณฑลยูนนานกล่าวถึงคนใต้คงว่า “คนไทเป็นชาวนาที่มีทักษะความชำนาญ ได้รับพรจากพระเจ้าให้แผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ ทุกๆ ปีปริมาณน้ำฝนมีมากพอที่จะทำนาสองครั้งได้อย่างสบาย บางแห่งถึงสามครั้ง” แน่นนอนว่าพืชผลชนิดอื่นๆ ก็ปลูกในแถบนี้ด้วย แต่ข้าวเป็นประวัติศาสตร์ควบคู่เผ่าพันธุ์เป็นจิตวิญญาณที่เคียงคู่อยู่กับคนใต้คง การถวายข้าวต่อศาสนาและพระพุทธเป็นการมอบจิตวิญญาณสูงส่ง (อันมีสถานะเดียวกับเพศชาย) ต่อศาสนา การตั้งข้อมถวายข้าวแด่พระพุทธทุกวัน ถวายข้าวพระสงฆ์ และงานปอยที่มีข้าวเป็นปัจจัยนำ ดังเช่น ประเพณีกินข้าวใหม่ในเดือนสี่ เมืองไทเป็นสังคมข้าว ความเกี่ยวข้อ

ระหว่างข้าวกับศาสนาจึงตัดไม่ขาด การผูกโยงรวมเป็นเรื่องราวเดียวกันจึงเป็นนิทานหรือตำนานประจำถิ่น ศิริพร ณ ถลาง (2538) กล่าวถึงตำนาน ปุชิวัญข้าว ของทางเมืองซอน (หม่างซื่อ) มีเนื้อหาคล้ายกับตำนานย่าขิวัญข้าวของคนไทลื้อที่เชียงรุ่งในแง่ที่ว่า ย่าขิวัญข้าว (เชียงรุ่ง) หรือปุชิวัญข้าว (เมืองซอน) เกิดความน้อยใจที่พระพุทธเจ้าไม่ให้ความสนใจ ต่อเมื่อได้รับการยอมรับว่ามีบุญคุณเป็นธัญญาหารของมนุษย์ จึงพอใจและยอมกราบไว้พระพุทธเจ้า และประมวลสรุปเรื่องปุชิวัญข้าวจากเนื้อเรื่องย่อดังนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชวนสาวมาประชุมปรึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนใจปุชิวัญข้าว เนื่องจากไม่ทรงทราบว่าเป็นผู้ใด ปุชิวัญข้าวไม่พอใจหนีออกจากที่ประชุม พระพุทธเจ้าทรงเห็นจึงตรัสถามสาวว่า ชายผู้นั้นเป็นใคร สาวตอบว่าเป็น ปุชิวัญข้าว ด้วยความเสียพระทัยได้ทรงตามหาปุชิวัญข้าวไปถึงเมืองดับแสง แล้วนำปุชิวัญข้าวกลับวัด และทรงถามถึงความไม่พอใจที่ปุชิวัญข้าวมีต่อพระองค์ ปุชิวัญข้าวตอบว่าในที่ประชุม พระองค์ไม่ทรงให้เกียรติสนใจ ตอนที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา 6 ปี 6 เดือน เราแอบอยู่ในน้ำ เป็นน้ำข้าวให้ท่านดื่ม พระพุทธเจ้าและปุชิวัญข้าวแข่งบารมีกัน ปุชิวัญข้าวไม่สามารถสู้บุญบารมีของพระพุทธเจ้าได้ และบอกว่า บุญคุณของเราอยู่ที่ข้าวของเรา ถ้าไม่มีข้าว พระพุทธเจ้าก็อยู่ไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าจะไม่ทรงลืมนบุญคุณปุชิวัญข้าว ดังนั้นแล้วปุชิวัญข้าวไหว้พระพุทธเจ้าและยอมรับว่าพระองค์มีบารมีเหนือกว่าตน ขอยกตัวอย่างอิทธิพลของศาสนา เช่น ภาคใต้ของไทยที่นับถือพ่อโพสพเคียงคู่แม่โพสพ ชนิดา สีสหามาศย์ (2559) ค้นคว้าไว้ว่า “ปักซีไต้นอกจากจะนับถือแม่โพสพซึ่งเป็น

เทวดาผู้หญิงแล้ว ยังนับถือเทวดาผู้ชายคือพ่อโพสพด้วย บ้างก็เรียกพ่อโพสกับแม่โพสพ” ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ยังแสดงภาพ “เจี๊วต์ไม้จำหลักกลายเป็นรูปเทวดา พระหัตถ์ขวาถือคันไถแสดงอาการไถนา พระหัตถ์ซ้ายถือรวงข้าว มีต้นข้าวที่ออกรวงสมบูรณ์อยู่ด้านหลัง เชื่อกันว่าใช้สำหรับบวงสรวงเทพยดารักษาข้าว ในการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ กรุงศรีอยุธยาซึ่งสะท้อนภาพเทพยดารักษาข้าวเป็นผู้ชาย คล้ายความเชื่อเรื่อง ‘ปู่ขวัญข้าว’ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา”

การกระทำเทียบเคียงตนเสมอพระพุทธรูปเจ้านั้น แม้สังคมไทยเองเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากยิ่ง นิทานขวัญข้าวจึงต่างจากรูปแบบข้างต้น ผู้ที่ใกล้ชิดเสมอด้วยพระพุทธรูปเจ้าและมีบุญคุณต่อพระองค์ ย่อมไม่ควรเป็นหญิง ซึ่งไม่มีสถานะทางจิตวิญญาณ อีกทั้งไม่สามารถเข้าถึงนิพพานได้ เนื่องจากไม่สามารถบวชเป็นภิกษุได้ ขวัญข้าวของชาวใต้คงจึงเป็นเพศชายด้วยสถานะทางจิตวิญญาณเป็นสำคัญ แต่ปู่ขวัญข้าวก็ไม่แน่ว่าเป็นพ่อดังเช่นย่าขวัญข้าวหรือนางขวัญข้าวที่ถือเป็นแม่โดยคนไทกลุ่มอื่นๆ และไม่ได้เป็นวิรบุรุษของเผ่าพันธุ์หรือวิรบุรุษต้นแบบ แต่เป็นตัวแทนของเพศชายที่มีความหมายในระดับสูง เพียงว่าพุทธศาสนาเองนั้นได้จำแนกเพศเป็น 2 ลักษณะ คือ สมณเพศ (ภิกษุ ภิกษุณี แม่ชี) และเพศคฤหัสถ์ คนทุกเพศเข้าถึงแก่นธรรมและเข้าถึงปลายเบื้องสุดของศาสนาได้ตามมรรคาพุทธศาสนา และในที่สุดแล้วแม่ต้นแบบจากศาสนาแรกเริ่มนี้ก็มีเรื่องราวเพิ่มเติม เพื่อปรับให้คล้องจองไปกับศาสนาทางการและเป็นผู้อุปถัมภ์พระศาสดาและสาวกของศาสนาที่เกิดขึ้นตามมา มีในตอนท้ายคำสวดขวัญขึ้นยั้งว่า “เมื่อดหนึ่งดักไปเอาผู้เฒ่าให้กลับมา

เล่าขายของ มาเย็บขวัญเอ๋ย เพ้นดักใส่ตั้งอย่าได้บินหนี ให้เจ้ามา
เลี้ยงชีวิตอินทรีย์ทั้งโลก บริโภคเลี้ยงพระพุทธานุภาพทุกคำเข้า
ตราบนตหน้า ห้าพันพระวัสสาข้าเทอญ” ขณะที่ปรัมปราดั้งเดิม
ก็ยังคงอยู่และหน้าที่เป็นแม่บำรุงหล่อเลี้ยงลูกหลาน

สรุป

จิตได้สำนึกนำไปสู่เรื่องราวของหลักคิดที่เกี่ยวกับต้นแบบ
ซึ่งควบคู่ไปกับการแสดงออกทางสัญลักษณ์ตามหลักความเชื่อ
ทางศาสนาและพิธีกรรมทางศาสนา แนวคิดที่มีพลังมากที่สุดคือ
ต้นแบบ แท้จริงต้นแบบคือศาสนา การเคารพบูชาขวัญข้าวถือเป็น
ศาสนาของคนไทย แต่ดั้งเดิมส่วนมากแล้วคนไทยก็ทำนา อาชีพต่างๆ
นั้นมีขึ้นในภายหลัง หลายครอบครัวที่เคยทำนาจึงหันไปทำงานอื่น
การทำนาจึงลดลง เมื่อคนไทยทำนามาแต่อดีต ศาสนาแรกเริ่มของไทย
ก็คือการบูชาขวัญข้าว ขวัญข้าวซึ่งเป็นหนึ่งในธรรมชาติและต้นแบบ
อื่นๆ ที่คนไทยเคารพ เช่น เลื้อบ้านและเลื้อเมืองคือวิบุรุษต้นแบบ
สำหรับคนไทยแม้จะเคารพบูชาธรรมชาติเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ก็ไม่มี
ธรรมชาติหรือเทพเจ้าใดที่คนไทยจะเรียกว่า แม่ และเป็นแม่ผู้บริสุทธิ์
สำหรับลูกที่ไม่เปรียบใครหรือสิ่งใดว่าเป็นพ่อเพื่อที่จะเทียบข้าง
กับแม่เลย แม้วิบุรุษต้นแบบที่เป็นที่เกรงกลัวกราบไหว้ ก็ไม่เปรียบ
เป็นพ่อ ไม่ว่าจะเป็นเจ้าเลื้อที่จะกล่าวว่าเป็นพ่อของลูกๆ ในหมู่บ้าน
ผู้คนไม่เปรียบวิบุรุษต้นแบบเป็นชายหนุ่มด้วยเช่นกัน แต่เป็น
ชายผู้มีวัยวุฒิหรือสูงวัย แม่แม่ขวัญข้าวซึ่งเป็นแม่ผู้ยิ่งใหญ่
และเป็นแม่ของลูกหลานชาวนาทั้งปวง ในจิตได้สำนึกแม่ก็ไม่สูงวัย
ไม่ว่าจะผ่านสัญลักษณ์รูปภาพ รูปปั้น หรือในห้วงของจิตใจ

แม่ต้นแบบทำให้ใจของลูกมีพลัง ความชุ่มชื้น ความสุขสงบ
ลักษณะของลูกที่ยังคงมีแม่และยังคงเคารพบูชาแม่อยู่นั้น แสดงถึง
บุคลิกภาพและวิถีชีวิตของชาวนาผู้ซึ่งยังคงเรียกขวัญข้าวมาอยู่บ้าน
กับลูกกับหลาน เนื่องจากไม่ใช่คนทำนาทุกคนจะเคารพบูชา
หรือเรียกแม่กลับบ้าน ทั้งนี้แม่ต้นแบบหรือแม่ขวัญข้าวมิใช่ศาสนา
ของศาสดาที่อยู่เหนือสรรพสิ่งทั้งปวงและล้นหลามหายไปตาม
กาลเวลา แต่เป็นแม่ที่อยู่ในบ้านและให้ชีวิตกับลูก และเป็นเช่นนี้
สืบทอดชั่วอายุคน

ต้นแบบต่างประเทศ

แม่ต้นแบบปรากฏทุกแห่งในสังคมมนุษย์อันเป็นลักษณะสากล แต่ก็คงเอกลักษณ์ของแต่ละแห่ง บางกลุ่มถือแม่ต้นแบบสำคัญสูงสุด บางแห่งควบคุมวีรบุรุษต้นแบบ ข้อสังเกตต้นแบบในสังคมนั้นๆ สามารถพบได้จากสัญลักษณ์สำคัญของกลุ่มคนหรือสัญลักษณ์ของประเทศ และการประกอบพิธีกรรมเพื่อสักการะ

รูปสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอนิมาแต่ละสังคมมีความแตกต่าง บางสังคมเทพีแห่งธัญพืชมีลักษณะอ้วนท้วนสมบูรณ์ ดังเช่น รูปปั้นเมื่อครั้งโบราณ วีนิสแห่งวิลเลนดอร์ฟ (Venus of Willendorf) ประเทศออสเตรีย อมูเลท อิซตาร์ อินันนา (Amulet Ishtar Inanna) บริเวณบาบิโลนและเมโสโปเตเมีย เทพีแห่งมอลตา (Fat Ladies of Malta) แลปเมดิเตอร์เรเนียน ฯลฯ บางแห่งอิมเอิบแข็งแรง ดังเช่น ลักซมีเทพี เนื่องจากเป็นเทพเจ้าผู้ประทานข้าว

และเป็นเพียงเทพีที่เกี่ยวข้องด้วยข้าวโดยตรง หญิงชานาประกอบพิธีกรรมเพื่อให้พระนางพอรพระทัย อันจะนำมาซึ่งความสมบูรณ์ไม่อดอยาก ในแต่ละขั้นตอนของการปลูกข้าวต้องให้การดูแลเป็นอย่างดี นอกจากเป็นผู้ประทานข้าวแก่ชานาแล้วยังเป็นเทพีแห่งความมั่งคั่งด้วย โดยทั่วไปแล้วรูปเคารพของเทพเจ้าในวัดฮินดูเทพทั้งสามจะเคียงคู่ชายาของตนเสมอ แต่ในยุคการเคลื่อนไหวแห่งภักดี (Bhakti Movement) ศตวรรษที่ 16 หนึ่งในความสำเร็จของการเคลื่อนไหวนี้คือ ให้มีวัดเฉพาะของพระนางลักษมี (Mohanty, 2014) และบ้างก็รูปร่างเป็นหญิงสาวสวยงาม ดังเช่นติมีเทอร์ของชาวกรีก

เทวีศรี

นางโปฮาซี เทวีศรี หรือศรีเทวี เทพีแห่งข้าวและความอุดมสมบูรณ์ เป็นเทพท้องถิ่นของชาวบาห์ลี ชาว และซุนดา ประเทศอินโดนีเซีย ก่อนการเข้ามาของศาสนาฮินดูและอิสลาม ว่าสาวสวยแบบบาง สมส่วน มีส่วนโค้งเว้าตามลักษณะของเพศหญิง โครงสร้างหน้าตามลักษณะเผ่าพันธุ์ มีลักษณะทรวดทรงเพศหญิง หน้าอกอุ้มเตโปกผายสมสัดส่วนของร่างกาย หน้าवल สายตาทอดลงเล็กน้อย ลักษณะท่าทางสงบเย็น การแต่งกายมักนุ่งห่มด้วยผ้าสีเขียวขาว และเหลืองทอง สวมใส่อาภรณ์เครื่องประดับอย่างชาววัง มีลักษณะคล้ายคลึงกับเทพีในศาสนาฮินดู เนื่องจากความเชื่อเรื่องนางศรีเทวีของอินเดียใต้หรือเทวีลักษมีได้เดินทางเข้ามาสอดรับเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น และไม่ว่านางจะอยู่ลักษณะท่านั่ง ยืน หรือยกเข้าก้าวเดิน มือข้างหนึ่งจะถือรวงข้าวที่สมบูรณ์เต็มไปด้วย

เมล็ดข้าวเสมอ แม้รูปสัญลักษณ์แบบดั้งเดิมที่ถักประดิษฐ์ด้วย
ใบมะพร้าวยังแสดงรูปสรีระสมส่วนตามลักษณะสัณฐานเดียวกับ
คนท้องถิ่น มือปล่อยวางข้างตัวไม่ถือรวงข้าว แต่รวงข้าวสวมบน
ศีรษะตั้งมุงกุฎราแพน ภาพนางเทวีศรีปรากฏบนธนบัตร 10 รูเปีย
ธนบัตรนี้ก่อนการเปลี่ยนเป็นเหรียญที่ประทับรูปรวงข้าว
ความเคารพบูชาต่อนางขวัญข้าวทั้งเอเชียและยุโรป ยึดถือมาก่อน
ศาสนาที่เป็นทางการจะเข้าสู่ดินแดนนั้นๆ สำหรับเอเชีย นางขวัญข้าว
ได้ปรับประยุกต์และคงอยู่ร่วมกันได้กับทุกศาสนา ดังที่เทวีศรียังคง
ความเข้มแข็งในการบูชากรรมทั้งจากชาวพุทธ ฮินดู คริสเตียน
และมุสลิมบนเกาะชวา บางส่วนปรับประยุกต์ให้เข้ากับศาสนาใหม่
ของตน เช่น เทศกาลเฉลิมฉลองการเก็บเกี่ยวเรียกว่า เกรอบิกมุลุด
ซึ่งตรงกับวันคล้ายวันเกิดของนบีโมฮัมหมัด ในแง่ที่ว่าชาวนา
ในแถบลุ่มน้ำโขงและบางกลุ่มในลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร แม้จะนับถือ
ศาสนาพุทธแต่ยังคงแทนแม่ขวัญข้าวด้วยรวงข้าว เช่นเดียวกับ
ชาวนาลุ่มแม่น้ำแดงซึ่งไม่ได้รับนับถือศาสนาที่เป็นทางการใด
และยังคงเคารพผีและธรรมชาติอยู่ ซึ่งผู้หญิงเป็นหลักในการ
เก็บเกี่ยวรวงข้าวนี้ สัญลักษณ์ต้นแบบ รูปวาด รูปแกะสลัก รูปปั้น
ผู้ชายจะเป็นผู้สร้างสรรค์ แม้ไม่มีข้อห้ามสำหรับผู้หญิงในการ
ประดิษฐ์ สัญลักษณ์ต้นแบบที่เป็นผู้หญิงจากการบรรจงสร้างของ
ผู้ชาย เป็นตัวแทนของจิตใต้สำนึกอันมาซึ่งแต่ละกลุ่มสังคม
มีความต่าง เช่น ขนาดของรูปร่าง แต่ลักษณะเหมือนกันในคน
ทุกกลุ่ม เช่น ทรวงอกอวบอิม เตโพกและบันท่ายสมส่วนสมบูรณ์
แสดงถึงจิตใต้สำนึกร่วมของกลุ่มสังคมและจิตใต้สำนึกร่วมของ
มวลมนุษย์ Franz (1968) ให้รายละเอียดว่า อนิมานำพาโลก

ภายในสู่ภายนอกที่รับรู้สัมผัสได้ รูปแบบสัญลักษณ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีอารมณ์ความรู้สึกจริงจัง รวมถึงความคาดหวังและแฟนตาซีซึ่งถูกส่งออกมาโดยอนิมา และเมื่อสร้างรูปแบบที่แน่นอนแล้ว เช่นผ่านตัวอักษร การวาด การปั้น การเรียบเรียงทางดนตรีหรือการฟ้อนรำ เมื่อผู้ชายทำงานเหล่านี้อย่างใจเย็นและอดทน ยิ่งลึกเข้าไปในส่วนของจิตได้สำนึก สิ่งที่อยู่ส่วนลึกนั้นไหลเชื่อมต่อกับรูปแบบสัญลักษณ์

เทพแห่งข้าวของชาวชวา เทวีศรี เป็นผู้ให้กำเนิดข้าว ตามร่างกายของนางมีพืชที่จำเป็นต่อมนุษย์อันเป็นความสมบูรณ์งอกเงยขึ้นมา ดังนี้ มะพร้าวบนศีรษะ จมูก ริมฝีปาก และหู มีผักชนิดต่างๆ และเครื่องเทศ หญ้าและนานาดอกไม้เกิดจากเส้นผม ผลไม้หลากหลายชนิดเจริญเติบโตจากส่วนหน้าอก ไม้สักและต้นไม้พันธุ์ต่างๆ เกิดจากแขน และมือ อวัยวะเพศกำเนิดต้นอ้อย ไม้ชนิดต่างๆ เกิดจากน่อง เพื่อกม้นงอกจากขา ข้าวกำเนิดจากส่วนพุง เรื่องข้าวนี้บางตำรากล่าวต่าง คือ ข้าวขาวเกิดจากตาขาว ข้าวแดงงอกขึ้นจากตาข้างซ้าย ผู้คนบนเกาะชวาเคารพบูชานางเป็นเทพีแห่งข้าวผู้มีเมตตาและเป็นความอุดมสมบูรณ์ (<http://villadewiri.com/sub/dew-sri-english/>)

ฟูโรมาของชาวเมยเต้ย

ชาวเมยเต้ย ในรัฐมณีปุระ ประเทศอินเดีย มีรายละเอียดในการแสดงความเคารพต่อเทพีข้าวฮัว หินสีดำสุกใสดุเรียกว่าพูอุอิปี (Phouoibi) ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของเทพีข้าว ฟูโรมา วางหินไ่วบนเตียงของข้าวข้างในหม้อดินเผา ชาวนาเชื่อว่าหม้อดินเผาเพื่อบูชาנייםอยู่ในฮัว ข้าวจะยังคงอยู่ไม่ขาดแคลน จะไม่วาง

เทพีหินหรือเทพีข้าวไว้บนพื้นเป็นอันขาด และห้ามนำข้าวออกจากยุ้ง
ในระหว่างช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ และในวันแรก
ของเดือนไฟโรล (เดือนกุมภาพันธ์-เดือนมีนาคม) โดยจะนำข้าว
ออกจากยุ้งได้เมื่อทำพิธีบูชาเล็กๆ แล้ว และจะไม่นำข้าวออกจากยุ้ง
ในวันไม่มงคล เพื่อให้มั่นใจว่าข้าวจะสมบูรณ์เพิ่มพูน จึงต้องเตรียม
เครื่องถวายเทพีขั้วข้าว ทั้งน้ำผึ้ง หมากพลู ใบตอง ข้าว เมล็ดข้าว ผลไม้
ดอกไม้ เหริยญ 1 คู่ (หนึ่งเหริยญเงิน หนึ่งเหริยญทอง) เป็นต้น
นอกจากนี้ยังทำพิธีไหว้ผีนาก่อนเริ่มฤดูกาลทำนา ผู้ชายจะทำพิธี
บูชากลางแปลงนาโดยผินหน้าไปทางทิศเหนือ แบ่งสิ่งที่ต้องบูชา
เป็น 4 ส่วน แล้วนำไปถวายผีประจำทั้ง 4 มุม เสร็จแล้วขุดดิน
ด้วยจอบ แล้วพิจารณาสิ่งที่พบ ไม่ว่าจะพบสัตว์ใด อย่างเช่น แมลง
หรือหอย ให้ถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความโชคดี (Bahadur, 2003)
ชาวเมยเต๋ยมีจำนวนประชากรมากที่สุดในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์
อีกมากมายในรัฐนี้ ข้าวเป็นทั้งอาหารและพืชหลักของรัฐ การทำนา
ปลูกข้าวนี้มีมาแต่โบราณกาล เรื่องราวของเทพีข้าวบันทึกในเอกสาร
โบราณเรื่อง *Phouoibi Waron* เทพีข้าวปรากฏสำคัญทั้งในงาน
ศิลปะภาพวาด นาฏศิลป์ การขับร้อง การร่ายรำ การแสดง
การขับขานขอพร พร้อมขอพินาของชาวเมยปุรีโดยพระหรือ
ชาวบ้าน การขับขานเพลงพื้นเมืองทั้งเก่าและใหม่สรรเสริญคุณ
เทพีข้าวพูอูอิปี เป็นอาทิ ชาวเมยเต๋ยสร้างศาลบูชาให้แก่นาง
บางแห่งรูปปั้นเทพีก็นั่งอยู่บนเสื่อ และแต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง
มือหนึ่งถือดอกบัวบาน อีกข้างยกขึ้นให้พร ตำนานเรื่องราวของนาง
นำมาขับขานเป็นบทเพลงมาแต่โบราณ และยังคงร้องกันอยู่
นางพบรักขณะที่เดินทางมามนุษย์โลกโดยคำสั่งเทพสูงสุดแห่ง
สวรรค์ เป็นต้น

ลักษมีเทวี

คัมภีร์อุปนิษดแสดงถึงพิธีกรรมตามความเชื่อในวิถีชีวิตชาวเป็นองค์ประกอบสำคัญ เมื่อต้องออกจากบ้านเดินทางไกล ลูกชายจะก่อกองไฟศักดิ์สิทธิ์ ปูที่นั่งด้วยหญ้าและหมอนน้ำ ใส่ข้าวจนเต็มตั้งอยู่ใกล้ๆ พ่อสวมผ้าสีขาวชุดใหม่แล้วจึงบูชากรรมคู่แต่งงานใหม่ช่วงเย็นของวันที่สามหลังจากแต่งงานแล้ว ถ้าต้องการลูกชายสามีจะต้องรู้และจดจำหนึ่งในพระเวทได้ (คัมภีร์พระเวทมี 4 หมวดคือ มंत्रะ พราหมณะ อรัณยกะ และอุปนิษัต แต่ละหมวดแยกย่อยคัมภีร์) และอายุยืนยาวให้ภรรยาต้มข้าววีรวิธีใส่เนมและเนยเสร็จแล้วทั้งคู่เตรียมพร้อมทำพิธีขอพร ข้าวมีความสัมพันธ์กับศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ แต่ตัวข้าวเองไม่ใช่ผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการบูชาเทพเจ้าเป็นผู้ประทานข้าวแก่โลกหรือข้าวเกิดจากเทพที่มีหลากหลายเรื่องราว เช่น คัมภีร์พราหมณะ พระอินทร์เป็นผู้ให้กำเนิดน้ำหวานไหลจากกระดุกของพระอินทร์กลายเป็นน้ำนมเมื่อผ่านกระดุกสันหลังกลายเป็นน้ำโสมแล้วเปลี่ยนเป็นข้าว ด้วยสิ่งนี้พละกำลังและกำลังชีวิตจากพระองค์ไปยังสรรพสิ่ง (Kumar, 1988) ในคัมภีร์ปุราณกล่าวถึงพระนางลักษมีว่าได้ปลอมตัวออกจากวัดของพระนางเพื่อไปสำรวจดูว่าในวันลักษมีบูชา ผู้คนได้สักการะพระองค์บ้างหรือไม่ ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดเลยยกเว้นหญิงวรรณะล่างคนหนึ่ง เทพได้ไปยังบ้านของหญิงนี้และให้พรหลายประการแก่นาง เมื่อกลับมายังวัดจากกัณนาท สามีของพระนางถูกน้องชายยุยงจึงตำหนินางอย่างรุนแรง และขอให้นางออกไปเพราะนางเป็นคนนอกวรรณะไปแล้ว เพราะช่วยเหลือคนวรรณะล่างนั้น พระนางจึงสาปให้สามีและน้องเขยอดอยากขาดแคลนอาหาร

กระทั่งพระนางจะประทานอาหารให้ เนื่องจากทรงเป็นประธานแห่งธัญญาหารทั้งปวง ทั้งยมโลกและมนุษยโลก เมื่อสองพี่น้องอดอยากจึงเที่ยวเดินหาอาหาร กระทั่งไปถึงบ้านของหญิงวรรณะล่างที่พระนางพำนักอยู่ ได้ทรงแสดงตนในรูปหญิงวรรณะล่างและจัดเลี้ยงอาหารแก่ชายทั้งสอง จากนั้นนาทรู้ซึ่งในความผิดและสัญญาว่าจะอนุญาตให้พระนางมีอิสระเต็มที่ในการไปเยี่ยมเยียนผู้ศรัทธาไม่ว่าวรรณะใด และปราศจากเครื่องกั้นทางวรรณะ ทุกคนสามารถถวายอาหารแก่พระองค์ (จากันนาท) ได้ด้วยเหตุนี้จึงจัดเตรียมอาหารในการบูชาจากันนาทจนถึงทุกวันนี้

เทพเทวดาเป็นผู้ประทานธัญญาหาร และข้าวเป็นหนึ่งในพืชพันธุ์เหล่านั้น โดยตัวข้าวไม่ได้เป็นเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันใด แม้สังคมที่มีการปลูกข้าวเป็นหลักดังเช่น อินเดียและเกาะชวา ในบางโอกาสและบางสังคม การบูชาัญญและเช่นสังเวตต่อเทพเทพีที่มีความเกี่ยวข้องกับข้าว และการทำนาเป็นปกติวิถีปฏิบัติ โดยเฉพาะการเช่นสังเวตด้วยคน อาจมีใช่เพียงเรื่องราวของอดีตเสียทีเดียว ถึงแม้การฆ่าคนจะผิดในหลักศาสนาทางการและกฎหมาย ในปัจจุบัน ตัวอย่างการบูชาัญญให้ราชินีในแถบแอฟริกาตะวันตกเดือนมีนาคม โดยบูชาสังเวตชายหญิงหนึ่งคู่ และต้องสังหารด้วยการใช้เสียมและจอบ ฝังร่างไว้กลางทุ่งนาที่ไถพรวนดินแล้ว ชาวพื้นเมืองในมินดาเนา ประเทศฟิลิปปินส์ ก่อนหวานกล้าจะสังเวตด้วยทาสคนหนึ่ง ชาวบอนทอชบนเกาะลูซอนล่าห้วมนุษย์ในช่วงฤดูหวานและเกี่ยวข้าว แต่ละครอบครัวจะต้องล่าห้วมนุษย์อย่างน้อยหนึ่งหัวตอนเพาะกล้า และอีกหนึ่งหัวช่วงหวานกล้า ผู้ชาย 2-3 คนชุ่มคอยเหี่ยว ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายแล้วตัดหัว มือ เท้า

นำกลับไปยังหมู่บ้าน เสียบหัวไว้บนกิ่งไม้ของต้นไม้ที่ยืนต้นตาย
ในหมู่บ้าน หินก้อนใหญ่สำหรับเป็นที่นั่งตั้งไว้รอบต้นไม้ ชาวบ้าน
ร่วมกันแสดงความยินดีต้อนรับกินเหล้าจนเมามาย คนที่ตัดหัว
นำหัวกะโหลกกลับบ้านของตนเพื่อบูชา เพื่อนที่ไปล่าเหยื่อร่วมกัน
จะนำกระดูกมือและเท้ากลับบ้านของตนเช่นกัน ชนเผ่าออรัน
หรือ ออรันแห่งโซดาในเมืองนาคปุรี ประเทศอินเดีย บูชาเทพี
อันนากรูรีผู้ดลบันดาลให้มีข้าวอุดมสมบูรณ์ และประทานพร
ให้ร่ำรวยและเพื่อชักนำให้เทพีประทานความสุขดังกล่าว จึงต้อง
บูชาด้วยคน ช่วงเดือนเมษายนและพฤษภาคม ชาวบ้านจะออกไป
หาเหยื่อ ในระยะนี้ชาวบ้านเผ่าอื่นจะไม่ออกจากหมู่บ้านตน
โดยลำพัง และพ่อแม่ไม่อนุญาตให้ลูกของตนเข้าป่าและด่อนฝูงสัตว์
ไปนอกหมู่บ้าน เมื่อจับเหยื่อได้จะต้องตัดคอ ตัดนิ้วนาง และจมนก
กลับบ้าน บ้านใดมีแท่นบูชาเทพีและถวายบูชาสิ่งสังเวย จะได้
ผลผลิตเป็นสองเท่า รูปแบบสัญลักษณ์ของเทพีจะสมมติให้เป็น
เด็กเล็กในครอบครัว เมื่อนำข้าวเปลือกกลับบ้าน ผู้ที่ล่าเหยื่อได้
จะนำเทพีในรูปเด็กเล็กกลับไปบนกองข้าว การบูชาเช่นสรวง
เทพเจ้ามีวิธีการที่แสดงถึงที่สุดแห่งความภักดีคือ เลือดสดๆ
จากการสังเวยคนเพื่อถวายแด่แม่ธรณีหรือปฐวีเทพีของชนเผ่ากันท์
ชาวตราวิเดียนกลุ่มหนึ่งในเบงกอลเพื่อข้าวสมบูรณ์แข็งแรง
ต้านทานต่อโรคและอุบัติเหตุต่างๆ ในพิธีเช่นสังเวย ชาวบ้านเดินร่ำ
รอบวงดนตรีและร้องเพลงว่า “โอ เทพเจ้า พวกเราถวายเครื่องเช่น
สังเวยนี้แก่ท่าน โปรดประทานพืชผลที่แข็งแรงสมบูรณ์และ
ฤดูกาลดี” ผู้พลีสังเวยพูดขึ้นว่า “พวกเราถวายสิ่งมีค่าแก่ท่าน
และไม่ได้ละเลยท่าน เราพลีกรรมถวายแด่ท่านตามธรรมเนียม

ปฏิบัติ ความผิดบาปจึงไม่มีแก่เรา” (Frazer, 1950) นอกจากจะเป็นองค์ประกอบหลักในการบวงสรวงเทพเจ้าและแสดงให้เห็นว่าเทพเจ้าเป็นผู้สร้างและประทานข้าวแก่มนุษย์ จึงต้องขอพรจากเทพผู้ประทานและเกี่ยวสัมพันธ์กับข้าว หรือในบางพื้นที่ถวายข้าวแด่เทพเจ้าที่ตนบูชา และบางสังคมบูชาด้วยชีวิตคนเพื่อร้องขอให้ประทานพรธัญญาหารสมบูรณ์พูนผล ข้าวมีคุณค่าเป็นอาหารหลักอันสำคัญต่อชีวิตและเป็นเครื่องบูชาแด่เทพที่เคารพสักการะ แต่ข้าวไม่มีคุณค่าสำคัญในตัวเองเพียงเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารและผลผลิตการเกษตร แม้บางสังคมจะปรากฏเทพีแห่งข้าว (rice goddess) ดังเช่นอินเดียและชวา แต่เทพีเป็นผู้ให้การเกิดแก่ข้าวพร้อมบรรดาพืชพันธุ์และสรรพสิ่งต่างๆ

เทพีข้าวโปนนิน္ญม้น

Krishna (2003) อธิบายว่า ในทางเหนือของรัฐทมิฬนาฑู มีประเพณีที่เกี่ยวกับเทพีข้าวที่ชื่อว่า โปนนิน္ญม้น โปนเป็นชื่อของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ครั้งหนึ่งแม่น้ำสาขาของคาเวรีนที่ไหลหลากเข้าไปยังเมืองโชนไดมันดาลัยในภาคเหนือของรัฐทมิฬนาฑู น้ำท่วมไหลพัดกวาดล้างนาข้าวทั้งหมด ชาวบ้านประดิษฐานเทวรูปของเทพีโปนนิน္ญม้น ที่เมืองมูทาวัคคัม เป็นหมู่บ้านในอำเภอกันชิปูร์น เทพีรับคำสวดมนต์ขอพรและให้พรหยุดกระแสน้ำ หมู่บ้านดาบัคในอำเภอกันชิปูร์น มี 2 วัดของโปนนิน္ญม้น ศีรษะของรูปเคารพนางถูกนำไปวางเพื่อบูชายังกลางทุ่งนา ชาวบ้านบอกว่างนางเป็นอวตารของกুমิเทวีหรือแม่กুমิ ผืนดินเป็นตัวแทนร่างกายของนางเพื่อพยุงศิระจะจึงไม่จำเป็นต้องใช้ร่างกายอื่นใด หลายหมู่บ้านมีวัด

บูชาเฉพาะโปนิญ์ม้น ชาวนาจะบูชานางปีละครั้ง เป็นเทศกาลบูชาโปนิญ์ม้น ระหว่างกลางเดือนกรกฎาคมถึงกลางเดือนสิงหาคมหรือเดือนอติ แต่บางหมู่บ้านก็เฉลิมฉลองเทศกาลนี้ตั้งแต่กลางเดือนเมษายนถึงกลางเดือนพฤษภาคม ชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณเดียวกันจะมารวมกันทำพิธีหุงข้าว โดยจะนำข้าว แคะข้าวหวาน น้ำตาลโตนดจำนวนมาก แป้ง น้ำตาล และมะพร้าว นำทั้งหมดมาวางบนใบของต้นกล้วยที่วางไว้บนพื้นต่อหน้าเทวรูปโปนิญ์ม้น พระเริ่มพิธีกรรมด้วยการจุดธูปและการบुर เสร็จแล้วนำข้าวบางส่วนไปต้มกับนมในแต่ละหม้อ ผสมมะพร้าว แป้ง น้ำตาลโตนด และกล้วยบด เป็นต้น แล้วนำไปถวายแก่โปนิญ์ม้น แล้วแจกจ่ายอาหารที่เหมือนกับที่บูชานี้ให้แก่ผู้ที่มีส่วนร่วมในเทศกาลนี้ ชาวบ้านให้ความสำคัญว่าเทศกาลนี้เป็นเช่นการร่วมกันหุงข้าวสำหรับหมู่บ้าน ทำเพื่อประโยชน์และความรุ่งเรืองตลอดพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมดนี้

เทพีดีมีเทอร์

เทพีดีมีเทอร์ (Demeter) แห่งกรีก นางเป็นเทพีแห่งธัญพืช ทั้งปวง รวมถึงเป็นแม่ข้าวโพดด้วยเช่นกัน เป็นผู้ประทานเมล็ดพันธุ์และให้พรเพื่อให้พืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ บางครั้งนางก็รู้จักในนามแม่แห่งผืนดินผู้ให้ของขวัญเป็นธัญพืชแก่นมนุษย์ สัญลักษณ์ของนางคือ ดอกป๊อปปี้สีแดงสด ที่เจริญเติบโตท่ามกลางต้นข้าวบาร์เลย์ชนิดดา (2559) กล่าวถึงนางว่า เป็นหนึ่งใน 12 มหาเทพแห่งโอลิมปัส ลักษณะของพระนางนั้นเป็นสตรีผมทองรูปร่างงดงาม ครองมงกุฎที่ทำจากรวงข้าวสาลี ถือรวงข้าวโพดหรือข้าวสาลีในพระหัตถ์ รูปเคารพของพระนางนั้นมักปรากฏพร้อมพืชพันธุ์

ธัญญาหารซึ่งในความเชื่อของกรีกนั้น พระนางเป็นผู้สอนสรรพวิชา ความรู้ทางการเกษตรและวิธีการเพาะปลูกต่างๆ ให้กับชาวเมือง อีสวีสซึ่งได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นออกไปดังเช่นทุกวันนี้ เทพี ดีมีเทอร์มีธิดา คือ เทพีเพอร์ซิโฟเน่ ผู้เป็นเทพีแห่งฤดูใบไม้ผลิ และได้อภิเษกเป็นชายาของเทพฮาเดสแห่งยมโลก ดังนั้นในแต่ละปี เมื่อเทพีเพอร์ซิโฟเน่เดินทางไปอยู่ยมโลก โลกมนุษย์จะเข้าสู่ฤดูหนาว กระทั่งนางกลับมาอยู่กับมารดาฤดูใบไม้ผลิจึงเริ่มขึ้น

แม่ข้าวโพด

ชาวยุโรปในยุคที่เป็นสังคมเกษตรกรรมปลูกข้าวโพดและ เรียกว่า แม่ข้าวโพด (corn other) เช่น สายลมในฤดูใบไม้ผลิ พัดยอดข้าวโพดปลิวไสว ชาวนาทักว่า “นั่นไง แม่ข้าวโพด” หรือ “แม่ข้าวโพดวิ่งลอยล่องบนท้องทุ่งนา” หรือ “แม่ข้าวโพดกำลัง ผ่านไปตลอดทั่วท้องทุ่ง” เมื่อเด็กๆ ไปยังทุ่งข้าวโพดและพยายาม จะเด็ดดอกข้าวโพด ผู้ใหญ่จะห้ามพร้อมบอกว่าแม่ข้าวโพดนั่งอยู่ใน ข้าวโพด และจะจับเด็กที่เด็ดดอกข้าวโพดคนนั้นไว้ แม่ข้าวโพด จะทำให้ผลผลิตงอกงาม หมู่บ้านในเมืองสทิลีย์ ประเทศออสเตรเลีย ประดิษฐ์หุ่นข้าวโพดเป็นตุ๊กตา ทำจากเปลือกและฝักข้าวโพดแล้ว สวมใส่ด้วยชุดสีขาว แม่ข้าวโพดจะนำความสมบูรณ์พูนผลทั่วท้องทุ่ง เฉกเช่นเดียวกับการนำหุ่นผู้หญิงนี้ผ่านตลอดทั่วผืนนาข้าวโพด แต่ถ้าแม่ข้าวโพดโกรธจะบันดาลให้ทุ่งข้าวโพดของชาวนาผู้นั้น เฉาโรย ในประเทศรัสเซีย ข้าวโพดต้นสุดท้ายหลังจากตัดข้าวโพด ในแปลงของตนแล้ว จะตกแต่งข้าวโพดเป็นหุ่นหญิงสาวสวมชุด สวยงาม แล้วนำกลับบ้านพร้อมร้องรำไปด้วย ชาวบัลแกเรียประดิษฐ์

ตุ๊กตาสวมชุดผู้หญิงและเรียกตุ๊กตานี้ว่า ราซินีข้าวโพด หรือแม่ข้าวโพด แม่ข้าวโพดไปรอบหมู่บ้านแล้วโยนลงไปแม่น้ำ เพื่อให้รักษาความอุดมสมบูรณ์และความชุ่มชื้นสำหรับการปลูกข้าวโพดฤดูกาลหน้า บางครั้งจะเผาตุ๊กตาแล้วนำขี้เถ้าไปรยบนท้องทุ่ง เพื่อให้ความอุดมสมบูรณ์แก่พื้นดิน (Frazer, 1950)

ชาวนาข้าวโพดหลายพื้นที่ในยุโรปเห็นว่า ข้าวโพดมีวิญญาณ (spirit) หรือจิตวิญญาณในข้าวโพด และสิ่งนั้นเรียกว่าแม่ข้าวโพด เช่น ชาวสวีเดน ให้ภรรยาของผู้ปลูกข้าวโพดเป็นตัวแทนแห่งจิตวิญญาณข้าวโพด จิตวิญญาณประจำอยู่ในข้าวโพดเหลืองแก่สุก อันเปรียบได้กับ คนแก่หรือผู้ใหญ่ ดังนั้นจึงเรียกว่า แม่ ย่า หญิงเฒ่า เป็นต้น ในบางกรณี จิตวิญญาณข้าวโพดเปรียบเป็นหญิงสาว ชาวนาข้าวโพดในอังกฤษเชื่อว่าจิตวิญญาณข้าวโพดหนีไปเพราะชาวนาเกี่ยวตัดทั้งดิงถอนเสร็จปล้นก็ชนกลับไปยังโรงนาของตน ในลานข้าวโพดยังคงเหลือข้าวโพดรวงสุดท้ายที่ต้องนวด ไม่เช่นนั้นจิตวิญญาณข้าวโพดจะหนีไปรวมกับข้าวโพดที่ยังไม่ได้นวด ในแปลงนาของเพื่อนบ้าน และเรียกว่าแม่ข้าวโพดหรือหญิงเฒ่า และมีลักษณะพื้นฐานในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่ข้าวโพด ดังที่ Frazer สรุปไว้ 1. ไม่มีผู้มีสถานะพิเศษใดในการจัดพิธีกรรม หรืออีกนัยหนึ่งคือไม่มีพระหรือบาทหลวง ใครก็ได้เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมในโอกาสที่ตนต้องทำพิธีนั้น 2. ไม่มีสถานที่พิเศษเฉพาะใดสำหรับการประกอบพิธีกรรม นั่นคือไม่จำเป็นต้องปฏิบัติพิธีที่โบสถ์หรือวัด แต่จัดพิธีที่ไหนก็ได้ตามแต่โอกาส 3. วิญญาณแห่งข้าวโพดไม่ใช่พระเจ้า a-แยกความแตกต่างจากพระเจ้าซึ่งวิญญาณประจำอยู่ในส่วนของธรรมชาติ ชื่อของวิญญาณเป็นลักษณะทั่วไปไม่เฉพาะเช่นเดียวกับคุณลักษณะ นั่นคือแต่ละส่วนมีวิญญาณหลากหลาย

และวิญญาณในแต่ละส่วนมีลักษณะสถานะเหมือนกัน ไม่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละวิญญาณ ตามประเพณีแล้ววิญญาณไม่มีที่มา ไม่มีชีวิต ไม่มีรูปแบบเฉพาะ b-พระเจ้าแตกต่างจากวิญญาณ พระเจ้าไม่ได้สถิตอยู่ในส่วนของธรรมชาติต่างๆ ดังเช่นวิญญาณ แต่มีสถานะที่เฉพาะของพระเจ้าที่อยู่เบื้องบนเป็นเช่นเมืองวิเศษ พระเจ้าไม่จำกัดด้วยความเคร่งครัดในศาสนา แต่มีพลังทั้งดี และร้ายต่อชีวิตและธรรมชาติ มีชื่อและคุณลักษณะเป็นปัจเจก เช่น เทพิตีมีเทอร์ (เทพเจ้าแห่งการเกษตร ความอุดมสมบูรณ์ และการเก็บเกี่ยว) เพอร์เซโฟนีเทพิ (เทพเจ้าแห่งผลอาหาร ดรุณี ฤดูใบไม้ผลิ และปรโลก) เทพไดอะไนซัส (เทพเจ้าแห่งการเก็บเกี่ยว องุ่น การทำไวน์ เทศกาลรื่นเริง การละคร และคลังพิธีกรรม ประวัติและบุคลิกของเทพเจ้าปรากฏในเทพนิยายและงานศิลปะต่างๆ 4. พิธีกรรมเป็นมายาลึกลับมากกว่าเป็นสิ่งบรรเทา กล่าวอีกนัยยื่อนำพาสิ่งที่ปรารถนาให้บรรลุเป้าหมายโดยไม่ใช้การขอร้องให้เทพพอใจผ่านการเซ่นสังเวย สวดอ้อนวอน สรรเสริญ แต่ด้วยการจัดงานพิธีซึ่งเชื่อว่าจะส่งผลต่อธรรมชาติ ภาวะผ่านร่างกายที่ทุกข์ยากน่าเห็นใจ หรือเป็นความสอดคล้อง ระหว่างการประกอบพิธีกรรมและผลลัพธ์หรือเป้าหมายอันเป็นผลผลิตที่เกิดจากพิธีกรรม)

จากข้อสรุปดังกล่าว ชาวยุโรปให้ความเคารพและนับถือ วิญญาณหรือผีธรรมชาติมาก่อน แต่ส่วนของธรรมชาติมีวิญญาณ ต่างกัน และยังบูชาเทพเจ้าซึ่งไม่ใช่ผีและวิญญาณ มีสถานะที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง เทพเจ้ามีพลังอำนาจสถิตอยู่เบื้องบน ความเชื่อ ลักษณะนี้คล้ายคลึงกับคนไทย เช่น ผีที่ประจำตามธรรมชาติต่างๆ

เช่น น้ำ ภูเขา ต้นไม้ ป่า ฯลฯ และเทพเทวดาที่อยู่เหนือผีต่างๆ
ดังเช่นเลงดอนของชาวอาหม แถนของคนลาวอีสาน เจ้าฟ้าของ
คนลุ่มแม่น้ำแดง เทพอยู่เมืองฟ้ามีพลังวิเศษดลบันดาลทั้งดี
และลงโทษ สำหรับคนไทปัจจุบันศาสนาดั้งเดิมนี้ยังคงมีชีวิตอยู่
แม้หลายกลุ่มจะรับนับถือศาสนาพุทธแล้วก็ตาม แม่ข้าวโพดของ
ชาวยุโรปทำกิจพิธีอย่างเรียบง่าย และที่ใดก็ได้แต่ไม่ใช่ในวัด
หรือโบสถ์อันเป็นสถานที่ของพระผู้เป็นเจ้า ชาวนาไททำพิธีบูชา
แม่ขวัญข้าว โดยมากจัดทำกันอย่างเรียบง่ายในทุกนา ยั้งข้าว บ้าน
และวัด ศาสนาทางการจึงไม่แยกออกจากศาสนาดั้งเดิมอย่าง
เด็ดขาด หลายๆ เรื่องราวถูกประดิษฐ์ร้อยโยงเข้าด้วยกันดังเช่น
นิทานขวัญข้าวของชาวไทใหญ่ที่ผูกเรื่องราวระหว่างขวัญข้าว
และพระพุทธเจ้า ศาสนาผู้ให้จิตวิญญาณและแม่ต้นแบบผู้ให้ชีวิต
แม้ทั้งสองจะเป็นพลังงานของจิตใจที่ทำให้ภายในสมดุล แต่สถานะ
ไม่เท่ากัน พระสวมนต์เจริญพรแต่แม่ขวัญข้าว ข้าวใหม่ที่ต้อง
ถวายภิกษุก่อนการนำมาบริโภคในครัวเรือนหรือขาย เป็นการแสดง
ความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย งานบุญฮีตสิบสองในภาคอีสาน
มีพุทธศาสนาเป็นหลักนำและงานบุญบางเดือนเกี่ยวกับข้าวโดยตรง
เช่น บุญข้าวจี บุญประทายข้าวเปลือก บุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน
บุญที่ปฏิบัติบูชาพระศาสนาโดยตรงคือ บุญเข้ากรรม บุญชะเวด
บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา บุญกฐิน บุญฮตน้ำ ในหมู่บ้าน
หรือบางตำบลที่มีการจัดงานบุญบั้งไฟแบบเรียบง่าย เป็นบั้งไฟ
ขนาดเล็กที่สมาชิกในหมู่บ้านทำเอง การยิงบั้งไฟสร้างความสนุกสนาน
แก่ผู้ร่วมจุดบั้งไฟและผู้ร่วมชม บนฟ้าพญาแถนคอยดูชม ถึงแม้
จะไม่มีพิธีกรรมหลายขั้นตอนและเป็นการบวงสรวงเรียบง่าย

แม้ว่าจำไม่พำร่ขอพร แต่พญาแถนก็ไม่ลอบออกไปจากใจคนท้องถิ่น
งานบุญไหว้เจ้าปู่เดือนเจ็ดเป็นพิธีกรรมที่ไม่มีศาสนาพุทธมา
เกี่ยวข้อง เป็นพิธีสักการะเจ้าปู่ประจำหมู่บ้านหรือท้องถิ่นนั้นๆ
ศาลเจ้าปู่ของจังหวัด อำเภอ และตำบล แวดล้อมด้วยชุมชน
บ้านเรือน สำหรับหมู่บ้านศาลเจ้าปู่ (วิธีการเกษตรเปลี่ยน) ยังคง
ตั้งสถิตอยู่ในป่าอันเป็นอาณาบริเวณของท่าน ชาวบ้านไม่กราบไถ่ลั
รบกวน ชาวบ้านทำพิธีไหว้เจ้าปู่ในบริเวณป่าหน้าศาลเจ้าปู่ หลังจาก
พิธีกรรมแล้วจึงรับประทานอาหารร่วมกัน โดยมากประกอบอาหาร
ภายในอาณาบริเวณศาลเจ้าปู่ งานบุญนี้ไม่มีสงฆ์พิธีร่วมด้วย
ฮิตทั้งสิบสองเดือนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก แต่ศาสนา
ดั้งเดิมยังคงสืบทอดปฏิบัติเช่นกัน เป็นการบันทึกด้วยการปฏิบัติ
สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น และไม่ทิ้งเกำรรับใหม่เสียทั้งหมด ส่วนมาก
ไม่แบ่งแยกเด็ดขาดระหว่างศาสนสถานกับความเชื่อท้องถิ่น
ชาวบ้านสืบทอดและทำบุญให้แม่โพสพได้ที่วัด แต่เดิมชาวนานิมนต์
พระสวดมนต์ให้พรนางขวัญข้าวที่ลานนวดข้าวในทุ่งนาของตน

แต่สำหรับแม่ข้าวโพดนั้นมีสถานะเป็นวิญญาณ อาจมีความหมาย
ในทิศทางเดียวกับแม่ขวัญข้าว คือมิใช่ทั้งเทพเจ้า ผีหรือวิญญาณ
ล่องลอย แต่เป็นจิตวิญญาณของข้าว การนำแม่ข้าวโพดกลับจากทุ่งนา
แม่ข้าวโพดมีวิธีการลักษณะคล้ายคลึงหรือเหมือนแม่ขวัญข้าว เช่น
แอนทริมทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไอร์แลนด์ ช่วงเก็บเกี่ยว
ข้าวโพดจะเหลือไว้ 2-3 ต้น และถักรวมกันเป็นเปีย คนตัดข้าวโพด
จะถูกปิดตาแล้วจึงใช้เคียวเกี่ยว ถ้าคนใดตัดได้จะนำกลับบ้านของตน
และแขวนไว้บนประตู พุ่มข้าวโพดนี้เรียกว่า แม่ข้าวโพด เรื่องราว
ประวัติศาสตร์สเปนบันทึกว่า ชาวนาข้าวโพดจะนำต้นข้าวโพดที่มี

เมล็ดสมบูรณ์ที่สุดในไร่ของตนกลับไปไว้ที่ยังข้าวโพด จัดงานเฉลิมฉลอง 3 คื่น สวมใส่เสื้อผ้าที่ดีที่สุดให้ต้นข้าวโพดนี้แสดงความเคารพบูชา และเรียกสิ่งนี้ว่า แม่ของข้าวโพด มรดกจากบรรพบุรุษของพวกเรา ด้วยการกระทำดังนี้จะทำให้ข้าวโพดเพิ่มพูนและได้รับการดูแลรักษาให้คงปริมาณไว้ ที่เกาะไอลีย์ประเทศสกอตแลนด์ ต้นข้าวโพดที่ตัดต้นสุดท้ายเรียกว่า เมียเฒ่า หลังการเก็บเกี่ยวเรียบร้อยแล้วจะแขวนไว้บนประตูและคงอยู่เช่นนี้ไปถึงการไถพรวนพื้นที่เพาะปลูกครั้งต่อไป เมียเฒ่าจะถูกปลดลงมา และภรรยาจะแกะเมล็ดข้าวโพดเมียเฒ่าแบ่งแจกจ่ายให้ผู้ขายใส่กระเป๋ไปด้วยในวันแรกของการไถพรวน เมื่อไปถึงทุ่งนาจึงนำมาให้ม้ากินเสมือนรับรองความโชคดียสำหรับการเก็บเกี่ยวครั้งต่อไป ถือเป็นการจบสิ้นของเมียเฒ่าอย่างสมบูรณ์ ข้าวโพดต้นสุดท้ายที่มีรวงสมบูรณ์จะถูกเก็บเกี่ยวท้ายสุด เรียกขานว่า จิตวิญญาณข้าวโพด และการนำจิตวิญญาณข้าวโพดกลับมาสู่โรงนามีขั้นตอนประเพณีปฏิบัติ

คนแถบยุโรปนอกจากเชื่อในจิตวิญญาณข้าวโพดหรือแม่ข้าวโพดแล้ว ยังถือว่ารวงหรือต้นสุดท้ายของธัญพืชคือจิตวิญญาณของสัตว์ชนิดนั้น เช่น มันฝรั่ง (mother-potato) แม่ข้าวไรย์ (rye-mother) แม่ข้าวสาลี (wheat-mother) แม่ถั่ว (pea-mother) แม่ข้าวโอ๊ต (oats-mother) แม่ข้าวบาร์เลย์ (barley-mother) เป็นต้น บางแห่งทำพวงมาลัยจากพืชรวงสุดท้ายของแม่ข้าวสาลี แม่ข้าวไรย์ และแม่ถั่ว ให้เด็กผู้หญิงสวมไว้บนหัว กระทั่งถึงฤดูใบไม้ผลิเมื่อนำเมล็ดข้าวผสมรวมกับเมล็ดข้าวโพด แสดงถึงพลังของความอุดมสมบูรณ์ของแม่ข้าวโพด

นอกจากการเรียกวิญญาณข้าวโพดว่าแม่แล้ว บางพื้นที่ในยุโรปเรียกต่าง เช่น ตอนเหนือของบริตทานี ประเทศฝรั่งเศส ข้าวโพดต้นสุดท้ายที่เก็บเกี่ยวเรียกว่า แม่รวงข้าวโพด (Mother-sheaf) แม่แห่งการเก็บเกี่ยว (Harvest-mother) หรือแม่ผู้ยิ่งใหญ่ (Great mother) ชาวสก๊อตที่อาศัยแถบภูเขาภาคตะวันตกเรียกต้นข้าวโพดสุดท้ายของการเก็บเกี่ยวว่า เมียเฒ่า (Old wife) ส่วนพื้นที่ภาคกลางและตะวันออกกล่าวขานว่า หญิงสาว (maiden) สกอตแลนด์เรียกชื่อแตกต่างกันตามช่วงเวลาเก็บเกี่ยว ข้าวโพดต้นสุดท้ายตกแต่งให้เป็นผู้หญิง ถ้าตัดหลังวันฮาโลวีน เรียกว่า คนบ้านนอก (Carline) อันหมายถึง หญิงเฒ่า (Old-woman) ถ้าตัดก่อนวันฮาโลวีน เรียกว่า หญิงสาว (Maiden) เก็บเกี่ยวหลังอาทิตย์ตกดิน เรียกว่า แม่มด (Witch) เชื่อว่าจะนำมาซึ่งความโชคร้าย อเมริกาเหนือ โปแลนด์ สโลวาเกีย ลิทัวเนีย เรียกว่า หญิงเฒ่าหรือข้าวโพดหญิงเฒ่า (Old corn-woman) วิญญาณข้าวโพดเป็นหญิงสาวในสวีเดน สกอตแลนด์เมืองอาเบอร์ดีนไฮเรอ เมืองไฟฟ์ไฮเรอ เป็นชายเฒ่า (Old-man) ในสังคมเกษตรของชาวนอร์เวย์ ฝรั่งเศส สกอตแลนด์ บางแห่งในปรัสเซีย ภาคเหนือของเยอรมนี และราชินีข้าวโพด (Corn-queen) ที่บัลแกเรีย อังกฤษ ยุโรปเหนือ และกลางออสเตรีย เบอร์มิวดเซียในสกอตแลนด์ หญิงสาวเรียกโดยอาเบอร์ดีนไฮเรอเช่นกัน ดัมบาร์ตันเฮีย บัลเคาเคอร์ในสกอตแลนด์ เยอรมนีเหนือเรียกข้าวโพดรวงสุดท้ายว่า ชายเฒ่า กรากุฟในโปแลนด์เรียกปู บางกลุ่มวิญญาณข้าวโพดเป็นทั้งชายและหญิงดังเช่นใน ไนสเซอร์ โปแลนด์ บางครั้งวิญญาณข้าวโพดปรากฏในรูปแบบสัตว์ เช่น แมว หมาป่า กระต่าย ห่าน แพะ สุนัข

หมู ม้า ฯลฯ Frazer ได้อธิบายถึงรายละเอียดลักษณะดังกล่าวไว้
ขอยกตัวอย่าง หมาป่าและสุนัขในรูปวิญญาณข้าวโพดพบได้ทั่วไป
ในฝรั่งเศส เยอรมนี สโลวีค ชาวสลาฟในรัสเซีย เมื่อลมโซยพัด
ข้าวโพดพลั่วไสว ชาวนามักพูดว่า “หมาป่ากำลังวิ่งบนทุ่งข้าวโพด
และกำลังวิ่งทะลุผ่านเข้าไปในนาข้าวโพด” “หมาป่าข้าวไรย์วิ่งอยู่
เหนือทุ่ง” “หมาป่าอยู่ในข้าวโพด” “หมาใหญ่อยู่ที่นั่น” เมื่อเด็กๆ
จะไปในทุ่งข้าวโพดเพื่อห้กรวงข้าวโพดหรือเด็ดรวงดอกข้าวโพด
สีน้ำเงิน จะได้รับคำเตือนไม่ให้ทำเช่นนั้นเพราะ “หมาป่านั่งอยู่ใน
ข้าวโพด” หรือ “หมาป่านั่งอยู่ในข้าวโพดและจะฉีกเนื้อเด็กๆ
ออกเป็นชิ้นๆ” “หมาป่าจะกินเด็กเสีย” และบอกเด็กๆ ว่า หมาป่านี้นั้น
ไม่ใช่หมาป่าธรรมดา แม้รูปร่างภายนอกเป็นหมาป่า แต่เรียกว่า
หมาป่าข้าวโพด หมาป่าข้าวไรย์ “หมาป่าจะมากินเด็กๆ”
“หมาป่าจะคาบเด็กหนีไป” ในรัสเซียตะวันออก เมื่อหมาป่า
วิ่งผ่านทุ่งข้าวโพด ชาวนามักสังเกตว่าหางของหมาป่าตั้งอยู่หรือลาก
ตกดิน ถ้าหมาปาลากหาง ชาวนามักตามหลังหมาป่าไปด้วย
เพื่อขอบอกคุณมันที่น่าพามาให้ บางครั้งนำอาหารมาวางไว้ให้มัน
กินด้วย แต่ถ้าหางยกสูง ชาวนามักสาปแช่งและพยายามฆ่ามัน
หมาป่าคือวิญญาณข้าวโพดผู้ที่นำมาซึ่งความสมบูรณ์พูนผลที่อยู
ในหางของมัน บางครั้งช่วงฤดูหนาวหมาป่าที่อยู่ในรูปข้าวโพด
รวงสุกที่เก็บไว้ในโรงนา จะกลับมาปรากฏสถานะวิญญาณ
ข้าวโพดอีกครั้งในฤดูใบไม้ผลิ

บางแห่งวิญญาณข้าวโพดอยู่ในรูปของไก่ผู้ คนออสเตรเลียตอน
เด็กๆ ว่า อย่าวิ่งเล่นในทุ่งข้าวโพดเพราะไก่ข้าวโพด (corn-cock)
นั่งอยู่ที่นั่น และจะฉีกตาเธอ เยอรมนีเหนือพูดว่า “ไก่นั่งอยู่ในรวง

สุดท้าย” ก่อนตัดข้าวโพดรวงสุดท้าย คนตัดจะเอ่ยว่า “บัดนี้เราจะไล่ไก่ออกไป” และเมื่อตัดรวงข้าวโพดแล้วพูดว่า “เราจับไก่ได้แล้ว” ที่ภาคตะวันออกของเยอรมนี ก่อนข้าวโพดรวงสุดท้ายจะถูกมัด หัวหน้าหมู่บ้านจะปล่อยไก่ป่าที่นำมาในตะกร้า เมื่อมันวิ่งไปรอบทุ่งนา ชาวนาข้าวโพดช่วยกันไล่จับ ในหมู่ชาวสลาฟถือเป็นประเพณีว่า ชาวนาจะต้องซ่อนไก่จริงๆ ไว้ใต้ต้นข้าวโพดรวงสุดท้ายที่ตัดแล้ววางไว้บนทุ่งข้าวโพด และเมื่อรวบรวมข้าวโพดแล้ว คนตัดข้าวโพดรวงสุดท้ายนี้จะเป็นผู้จับไก่ไว้ ลักษณะนี้คล้ายคลึงกับเทศกาลเก็บเกี่ยวที่เรียกว่า การจับไก่ เบียร์ที่ดื่มในเทศกาลนี้เรียกว่า เบียร์ไก่ ข้าวโพดรวงสุดท้ายเรียกว่า ไก่ผู้ รวงไก่ เก็บเกี่ยวไก่ผู้ ไก่เมียเก็บเกี่ยว และไก่เมียฤดูใบไม้ร่วง บางพื้นที่ในเยอรมนี ฮังการี โปแลนด์ และฟิการ์ดี (ในฝรั่งเศส) วิญญาณข้าวโพดอยู่ในรูปไก่เช่นกัน ไก่จริงๆ ถูกนำไปไว้ในรวงข้าวโพดที่จะถูกตัดรวงสุดท้าย และไล่มันไปโดยรอบทุ่งข้าวโพดหรือฝังมันจนถึงส่วนคอ แล้วจึงฟันหัวไก่ด้วยเคียวหรือมีดโค้งยาว หลายพื้นที่ในเวสต์ฟาเลีย ประเทศเยอรมนี คนที่เป็นผู้เก็บเกี่ยวจะนำไก่ไม่ไปแลกไก่จริงกับชาวนาคนอื่น แล้วก็ฆ่าไก่นั้นด้วยเคียวหรือหวัดด้วยแส้หรือตัดหัวไก่ด้วยดาบโบราณ หรือโยนไก่เข้าไปในโรงนาให้เด็กๆ ผู้หญิง หรือให้แม่บ้านนำไปประกอบอาหาร โดยทั่วไปแล้วจะทำเป็นซุปไก่ให้คนเก็บเกี่ยวข้าวโพดกิน พร้อมทั้งแสดงให้เห็นพวกเขาเห็นว่าหัวไก่ที่ตัดนั้นอยู่ในซุปนี้แล้ว บางครั้งในทุ่งนาจะฝังไก่ถึงช่วงคอชายหนุ่มเป็นผู้ตัดคอไก่และตัดให้ขาดเพียงดาบเดียว ถ้าทำไม่ได้ตลอดทั้งปีชายหนุ่มนี้จะถูกเรียกว่า ไก่แดง และเกษตรกรรู้สึกเกรงกลัวว่าผลผลิตในปีหน้าจะไม่ดี บางแห่งหลังจากฆ่าไก่แล้ว

จะเก็บขนไก่ไว้กระทั่งถึงฤดูใบไม้ผลิ นำขนไก่ผสมกับเมล็ดข้าวโพด แล้วนำไปหว่านบนไร่เพื่อให้มีพืชพรรณงอกงามอย่างรวดเร็ว และเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ ไก่เป็นสัญลักษณ์ของวิญญาณ ไก่ที่ถูกฆ่าในฤดูเก็บเกี่ยว และกลับฟื้นขึ้นมาใหม่พร้อมพลังใน ฤดูใบไม้ผลิ

จิตวิญญาณข้าวโพดของชาวยุโรปมิใช่เป็นเพียงแม่ แต่เป็น ทั้งหญิงสาวโสด เจ้าสาว และภรรยา อีกทั้งสามีและในรูปสัตว์ต่างๆ ทั้งหมดเป็นความหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์ ด้วยเป็นสังคม ธัญพืชจึงมีจิตวิญญาณในเมล็ดต่างๆ อีกทั้งสัตว์ต่างๆ ที่อยู่ใน สิ่งแวดล้อมที่อาศัยใกล้เคียง ถือเป็นจิตวิญญาณของธัญพืชที่ชาวนา ปลุก จิตวิญญาณข้าวโพดเกิดขึ้นใหม่ในทุกๆ ปี ข้าวโพดรวงเดิม เป็นสัญลักษณ์แห่งความสมบูรณ์ครั้งต่อไป พร้อมกับการสูญเสียของ จิตวิญญาณเดิมเสมือนการบูชาัยแม่ (mother-sacrifice)

การเช่นสังเวยเป็นการให้ชีวิตเพื่อต่อชีวิต ก่อนหรือหลังฤดูกาล การเก็บเกี่ยวการบูชาัยเพื่อความอุดมสมบูรณ์ต่อเทพผู้ดลบันดาล หรือเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์ ด้วยสิ่งมีชีวิตที่ต้องประกอบพิธี เช่นสังเวยอันจะทำให้พลังหรืออำนาจที่ปรารถนา เทพแห่งความ อุดมสมบูรณ์ที่พื้นกลับคืนมาตามวงจรธรรมชาติอันเป็นอมตะ ของการเกิด เติบโต เต็มที่ เสื่อมสลาย พลังอำนาจนั้นจึงกลับมา ตามฤดูกาล การบูชาัยโดยทั่วไปใช้สัตว์ แต่เทพแห่งความสมบูรณ์ หรือเทพเจ้าแห่งข้าวจะเช่นสรวงด้วยคน ไม่มีสิ่งที่แสดงถึง ความเคารพสูงสุดใดที่เปรียบได้กับการพลีชีวิตคน ไม่ว่าจะมา จากการลอบฆ่าตัดหัว แล้วนำหัวและอวัยวะอื่นๆ มาทำพิธี คนที่ถูกจัดเตรียมไว้อย่างดีเป็นแรมปี หรือการลักพาจับตัวนอก

ชุมชน และการบูชาัญญ์ตัวเอง (self-sacrifice) ที่ตนเป็นผู้เลือกเอง โดยสมัครใจ การสูญเสียไปของชีวิตหนึ่งเพื่อการต่อชีวิตให้กับคนทั้งปวง ด้วยการกลับฟื้นคืนพลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของเทพในช่วงฤดูเพาะปลูก เป็นการให้อย่างสมบูรณ์สิ้นเชิง Jung (1981) ให้ทรรศนะว่า การพลีสังเวยตนเองแสดงถึงความเป็นเจ้าของตัวคุณเอง ดังนั้นจึงไม่ได้หมายความว่าเราปล่อยให้ตนเองเป็นผู้ถูกกระทำ แต่มีจิตสำนึกและสงบสุขุมในการยอมจำนนต่อตนเอง การบูชาัญญ์ที่แท้จริงคือการทำลายผู้ที่ถูกเข่นสรวง หรือกล่าวอีกนัยว่าของขวัญนั้นต้องถูกทำลาย และเมื่อตนเองคือของขวัญ จึงต้องทำลายตนเอง โดยปราศจากความคาดหวังที่จะได้รับรางวัล กลับคืนสู่ตน ความปรารถนาตั้งใจที่จะสูญเสียก็ถือว่าเป็นการได้รับเช่นกัน นั่นคือถ้าเราสามารถให้ชีวิตของเราได้พิสูจน์ว่าเราเป็นเจ้าของตัวเราอย่างแท้จริง แสดงให้เห็นว่าคุณสามารถควบคุมตัวเองได้เต็มที่ และนั่นคือจิตสำนึกของคุณเอง ถึงจุดที่เราสร้างตัวตน (self) ด้วยการทำให้ตัวเรามีจิตสำนึกจากจิตใต้สำนึก การมีจิตสำนึก รู้ตัวอย่างชัดเจน เป็นสิ่งรับประกันว่าการให้นี้เป็นการบูชาเข่นสรวงอย่างแท้จริง เป็นเรื่องธรรมดาที่เมื่อให้แล้วไม่ได้รับการตอบแทน จะรู้สึกสูญเสีย การบูชาัญญ์เป็นการให้ที่ดูเหมือนเป็นการสูญเสีย ดังนั้นคนที่พลีสังเวยตนเองนั้นไม่มีตนเองเป็นศูนย์กลาง (egoistic) หรือยึดในตัวเองอีกต่อไป จากจิตใต้สำนึกมายังจิตสำนึกจากสิ่งที่แฝงเร้นมาสู่ปรากฏการณ์แท้จริง การบูชาัญญ์ตนเองโดยไม่มีจิตสำนึก มักจะเกิดจากความไม่ตั้งใจหรือบังเอิญ ไม่ใช่การกระทำที่มาจากใจที่แท้จริง การบูชาัญญ์ด้วยชีวิตของตนเองเพื่อวัตถุประสงค์ใดย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ซึ่งพบได้ไม่ยากนักทั้งในประวัติศาสตร์

และเรื่องราวเทพนิยาย การเช่นสรวงตนเองต่อเทพแห่งความสมบูรณ์
ย่อมเป็นของขวัญและสิ่งที่มีความหมายสำคัญสูงสุด และไม่ว่าจะ
บวงสรวงด้วยคนหรือสัตว์ มีเหตุก็เพื่อความงามสมบูรณ์ของ
ธัญญาผลอาหาร การบูชาัญนำมาซึ่งพลังแห่งความสมบูรณ์
อันเทียบเท่ากับพลังของเทพเจ้า

เมื่อเทพเจ้าต้องแลกเปลี่ยน ร้องขอ และพลีให้ แต่ในสังคม
ชาวนาเรียบแม่ขวัญข้าวหรือแม่ข้าวโพดเป็นจิตวิญญาณ ไม่ใช่เทพ
จึงไม่เช่นสังเวद्यด้วยชีวิตหรือของสด ดังที่สังคมชาวนาไทเตรียม
อาหารคาวหวานที่ผ่านการปรุงสุกเพื่อนำมาให้นางขวัญข้าวกิน
พร้อมกับคนในครอบครัว แม่ข้าวโพดของชาวยุโรปอาจได้รับความ
สำคัญในช่วงก่อนและหลังฤดูกาลเพาะปลูก และถูกบูชาัญ
เพื่อการกลับมาของความสมบูรณ์ในฤดูกาลต่อไป แม่ขวัญข้าวไม่เคย
ดับสูญ ไม่หมุนไปตามวงจรการเกิด เติบโต เต็มที่ สุกสุลาย
แต่อยู่กับครอบครัวมาแสนนาน อยู่ด้วยกันมาแต่บรรพบุรุษ
และลูกหลานขอให้อยู่ด้วยกันตลอดไม่สิ้นสุด ไม่มีความหมาย
เฉพาะช่วงก่อนและหลังการเก็บเกี่ยวเท่านั้น แต่เป็นช่วงที่แม่ต้อง
ลำบากเพราะลูก ชาวนาไม่เคยเชิญแม่ออกจากบ้านไปที่แห่งใด
มีแต่คำเชิญหรือขอร้องให้แม่กลับบ้าน ผ่านกาลเวลาและการ
เคลื่อนย้ายถิ่นฐาน นางขวัญข้าวก็ยังคงปรากฏอยู่กับคนไทและ
ครอบครัว เป็นแม่ของครอบครัว แม่มีคุณที่ลูกควรกตัญญู เป็นแม่
ผู้ให้ชีวิต เป็นสิริมงคลของครอบครัว และเป็นมงคลของชีวิต
เลี้ยงดูลูกในบ้านเรือนตั้งแต่รุ่นพ่อแม่กระทั่งลูกหลานภายนอก

ในปัจจุบันนี้ไม่อาจทราบได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่ข้าวโพด
ยังปรากฏอยู่หรือไม่ในสังคมยุโรป ถ้าปรากฏอยู่จะยังคงมีมากน้อย

เพียงใด หรือแทนอยู่ด้วยรูปแบบใด ลักษณะโครงสร้างทางกายภาพของชุมชนการเกษตรยุโรปมีความแตกต่างจากชุมชนไทโดยมากแล้วไปบ้านเกษตรกรในแถบยุโรปจะแวดล้อมด้วยทุ่งเกษตร บ้านแต่ละหลังเป็นปัจเจกไกลจากกัน ต่างจากหมู่บ้านของชาวเอเชียที่พื้นที่การเกษตรล้อมรอบหมู่บ้าน การบูชาแม่ข้าวโพดร่วมกันในชุมชนจึงมีข้อจำกัดที่เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้พิธีกรรมเลือนหายไป ด้วยว่าเหตุผลทางการเมืองการปกครองของประเทศและการพัฒนาเศรษฐกิจ

จิตวิญญาณข้าวญี่ปุ่น

ญี่ปุ่น สังคมที่ไม่ได้ปลูกเพียงข้าวเป็นธัญพืชหลัก และข้าวไม่ได้เป็นอาหารที่บริโภคเป็นปริมาณหลักเช่นกัน ถึงอย่างไรในบรรดาพืชพันธุ์ต่างๆ มีเพียงข้าวเท่านั้นที่มีจิตวิญญาณ เฉพาะข้าวเท่านั้นที่ใช้ประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ (Yanagita Kunio อ้างถึงใน Ohnuki Tierney, 1993) พงศาวดารญี่ปุ่นสองเล่มคือ โคจิกิ (Kojiki เรียบเรียงเสร็จ ค.ศ. 712 โคจิกิ บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นพงศาวดารที่เก่าแก่ที่สุดของญี่ปุ่น จัดทำในยุคจักรพรรดินิกัมมิ (Gammi) เป็นบันทึกรวบรวมตำนานการกำเนิดญี่ปุ่น คติความเชื่อ การประกอบพิธีกรรมตามลัทธิชินโต โดยบันทึกเป็นบทเพลงหรือบทกลอน) และ นิฮอนโชกิ (Nihonshoki เรียบเรียงเสร็จ ค.ศ. 720 พงศาวดารญี่ปุ่นหลังจากโคจิกิ องค์ชายโทเนริรับสั่งให้จัดทำ ซึ่งเรียบเรียงโดยอาลักษณ์โอโนะ ยาสิมะโร โคจิกิเป็นลักษณะตำนานพงศาวดารที่เป็นเรื่องราวผูกโยงกับเทพเจ้าในลัทธิชินโต นิฮอนโชกิเน้นหนักไปที่ความเป็นจริงของเรื่องราว

ในประวัติศาสตร์) บันทึกเรื่องราวที่ว่าด้วยเทพเจ้า การกำเนิดข้าว ความสำคัญของข้าว และพิธีกรรมทางศาสนาจีนโตที่เกี่ยวข้องกับข้าว ซึ่งบางพิธีกรรมถือปฏิบัติมาถึงปัจจุบันในบางชุมชน การปกครอง ในอดีต จักรพรรดิคือเป็นทั้งผู้นำทางศาสนาและการเมือง การปกครอง และเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมข้าว อำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ ขึ้นอยู่กับความสามารถในการวิงวอนพลังอำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้พืชผลการเกษตรอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมเรียกจิตวิญญาณข้าวเป็นพิธีทางการอันสำคัญแรกสุด เพื่อขอพรจากเทวดาในนามของราษฎรให้มีพืชพันธุ์ธัญญาหารดี โดยถือข้าวเป็นเอกทั้งในพิธีกรรมและในบรรดาพืชผลทั้งปวง ในงานเขียน *Rice as self* โดย Emiko Ohnuki-Tierney (1993) อธิบายให้เห็นสิ่งดังกล่าวข้างต้นว่า เมื่อถึงสมัยราชวงศ์ เฮอัง (Heian ค.ศ. 794-1185) พิธีกรรมการเกษตรในอดีตถูกปรับเปลี่ยนให้มีขั้นตอนและซับซ้อนมากขึ้น การขึ้นครองราชย์มีความเกี่ยวข้องเมื่อกษัตริย์สวรรคต วิญญาณจะกลับฟื้นคืนในรูปกษัตริย์องค์ใหม่ โดยมีขั้นตอนพื้นฐานคือ การกลับฟื้นคืนของจิตวิญญาณ (กษัตริย์ที่สวรรคตสู่กษัตริย์พระองค์ใหม่) จักรพรรดิองค์ใหม่ถวายข้าวใหม่แด่เทพยดา มิตรภาพระหว่างกษัตริย์กับราษฎรในการรับประทานอาหารร่วมกัน และพิธีสักการะทวยเทพทำในห้วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายนฤดูใบไม้ผลิ และพิธีกรรมหลักในฤดูใบไม้ร่วง ข้าวที่นำมาใช้ในงาน ต้องมาจากสองแปลงที่ได้รับการดูแลอย่างดี ซึ่งป้องกันการแปดเปื้อนจากสิ่งสกปรกไม่ดีทั้งหลาย นาข้าวนี้อยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันตกเฉียงเหนือของโตเกียว นาข้าวทั้งสองแปลงนี้เป็นสัญลักษณ์แทนชนชาติญี่ปุ่นในเวลาต่อมา

อาทิตยเทพี

ทั้งนี้ข้าวไม่ใช่เพียงวัตถุที่ใช้ในบูชากรรมต่างๆ แต่ข้าวเองมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเทพเจ้า จิตวิญญาณของเมล็ดข้าวรับรู้กันในนาม เทวดา (Kami) ซึ่งมีหลายปรัมปราที่กล่าวถึงเรื่องพืชพันธุ์ต่างๆ เมื่อเทพผู้เป็นประธานแห่งผลาหารหันเศียรตรงสู่พื้นดินขณะนั้นข้าวออกมาจากปาก และเมื่อหันเศียรลงสู่ทะเลปลาหลากหลายขนาดออกมาจากปาก เมื่อเทพนี้ถูกสังหาร อาหารชนิดต่างๆ งอกออกมาจากร่าง คือข้าวงอกจากท้อง ข้าวฟ่างผุดมาจากตาทั้งสองข้าง ข้าวสาลีและถั่วออกมาจากทวาร ตามคติของสังคมญี่ปุ่นถือว่าท้องมีความสำคัญที่สุดในร่างกาย ท้องเป็นที่สถิตของจิตวิญญาณ อตฺวินิบาตกรรมหรือฮาราศิริเป็นการเปิดท้องเพื่อปลดปล่อยจิตวิญญาณ ท้องเป็นที่อยู่ของตัวอ่อนซึ่งเท่ากับเป็นที่อยู่อาศัยของชีวิตคน ข้าวกำเนิดมาจากท้องอันเป็นที่อยู่ของจิตวิญญาณ ต่างจากธัญพืชอื่นที่มาจากส่วนอื่นๆ ของร่างกาย ถึงแม้ว่าตาและทวารจะเป็นองค์ประกอบสำคัญของร่างกายก็ตาม ในโคจิจิกิพรรณาวา เทวดาข้าวเป็นลูกของน้องชายแห่งอาทิตยเทวี ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชนชาติญี่ปุ่น อาทิตยเทวีผู้ยิ่งใหญ่หรือ อะมะเตระซี โอมิกะมิ (Amaterasu Omikami) คือ แม่ของจิตวิญญาณข้าว (mother of grain soul) หลานชายของนางถูกส่งมาจากสวรรค์เพื่อปกครองโลก รู้จักในนาม รวงข้าวที่เต็มไปด้วยเมล็ดอวบอ้วน ซึ่งเป็นข้าว 5 ชนิดที่ได้รับจากเทพแห่งอาหาร พระนางได้นำมาปลูกในนาบนสวรรค์ทั้ง 2 แปลง เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจึงมอบแก่หลานชายที่แต่งงานกับดรุณิงาม มีบุตร 2 คน ลูกชายคนโตมุ่งหน้าไปยังทะเลและหาปลา ลูกชายคนเล็กมุ่งหน้าสู่แผ่นดิน

และล่าสัตว์ สองพี่น้องทดลองแลกเปลี่ยนหน้าที่และเครื่องมือล่าสัตว์ ขณะพยายามจับปลาได้ทำเบ็ดตกน้ำ พี่ชายจึงบอกให้ไปนำเบ็ด กลับขึ้นมา น้องชายดำดิ่งลงไปสู่ก้นบึงทะเลอันเป็นที่อยู่ของเทพแห่ง ทะเล และได้สมรสกับธิดาของเจ้าสมุทร ลูกชายถือกำเนิดจากทั้งสอง คือ บิดาแห่งตำนานทรงเป็นปฐมจักรพรรดิพระนาม จิมมู (Jimmu) ครองราชย์ประมาณปี ค.ศ. 660 ถึงแม้จะสร้างสายสัมพันธ์ ครอบครัวยกกับเทพแห่งทะเล แต่น้องชายก็ยังได้รับการขนานนามว่า ธรณีเทพ เป็นนักล่าสัตว์ที่เก่งกาจ และมีอีกนามว่า ลูกชายแห่ง อาทิตยเทพ และเทพแห่งรวงข้าวสมบูรณ์ การฝ่าฝืนความยาก ลำบาก และการต่อสู้ระหว่างทะเลและแผ่นดิน ท้ายที่สุด แผ่นดิน เป็นผู้ชนะ และต้องทำพิธีกรรมการเกษตรจากเหลนของเทพี แห่งอาทิตย Ohnuki-Tierney อธิบายเพิ่มเติมว่า จักรพรรดิ ทั้งหลายผู้เป็นทายาทของอะมะเตะระสี ทรงปกครองอาณาจักร ต้องประกอบราชพิธีเก็บเกี่ยวข้าว ตำนานที่เล่าขานตั้งแต่โบราณ ดังเช่นในเมืองโคฟู จังหวัดโทโตริ กล่าวว่า น้องชายของสุริยเทพี เข้าเยี่ยมเยียนครอบครัวร่ำรวยแห่งหนึ่ง แต่ไม่ได้รับการต้อนรับ ที่ดินจึงทำให้โกรธมาก จึงสั่งให้ปีศาจใช้ทรพิษแอบเข้าไปในบ้าน หลังนี้ แต่พยายามเท่าไรก็ไม่สามารถเข้าไปได้ ปีศาจรับรู้เหตุผลว่า ที่ตนเข้าบ้านไม่ได้ นั่น เพราะบ้านถูกล้อมรอบด้วยต้นข้าวซึ่งถือเป็น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงกลับไปบอกแก่ผู้สั่งการและถูกส่งกลับมาปฏิบัติ ภารกิจต่อ โดยให้เข้าไปสังเกตใกล้ๆ เชือกที่ซึ่งทำจากต้นข้าวฟางมัด ที่ผูกต้นข้าวล้อมรอบบ้านนี้ เพื่อตรวจหาช่องโหว่ เมื่อพบจุดดังกล่าว แล้วเจ้าแห่งใช้ทรพิษก็สามารถเข้าไปในบ้านและสังหารครอบครัว เศรษฐีได้ ในสังคมนี การแสดงถึงความยิ่งใหญ่และสูงค่าของข้าว

พบเห็นทั่วไปกระทั่งปัจจุบัน

ข้าวของชาวญี่ปุ่นนอกจากเป็นราชินีแห่งธัญพืชทั้งห้าแล้ว ข้าวยังมีจิตวิญญาณ เรียกว่า อินะดะมะ (inadama) (อินะ (ina) คือ ข้าว ดะมะ (dama) หรือ ตะมะ (tama) คือ จิตวิญญาณ) Ohnuki-Tierney เขียนไว้อย่างชัดเจนว่า ข้าวแต่ละเม็ดล้วนมีจิตวิญญาณและมีชีวิตอยู่ภายใต้เปลือกข้าว นี่คือพื้นฐานความหมายของข้าวในวัฒนธรรมของชาวญี่ปุ่น ข้าวจะถูกสีหรือนวดก่อนการบริโภคไม่นานนัก เพื่อป้องกันข้าวสูญเสียจิตวิญญาณ เมื่อสีข้าวแล้ว ข้าวจะไม่มีชีวิตอีกต่อไป และกลับกลายเป็นข้าวเก่า (old rice) ความหมายของจิตวิญญาณข้าวไม่เหมือนกับเทพเจ้า แต่มีความสำคัญที่พิเศษเทียบเท่ากับพลังบวกของเทพผู้บริสุทธิ์ ด้วยชาวญี่ปุ่นเชื่อว่าเทพต่างๆ มีพลังธรรมชาติอยู่ 2 ประการคือ พลังแห่งความสงบร่มเย็นเป็นพลังที่ดีและสร้างสรรค์ซึ่งแตกต่างจากพลังรุนแรงโหดร้ายอันเป็นลักษณะเลวร้ายและทำลาย แต่เทพแห่งนาข้าวมีเฉพาะพลังแห่งความร่มเย็นหรือจิตวิญญาณแห่งความสงบร่มเย็น ความแห้งแล้งและน้ำท่วมที่ทำลายนาข้าวนั้นเป็นการกระทำของเทพแห่งน้ำ มากกว่าเป็นพลังโหดร้ายจากเทพแห่งนาข้าว ในตำนานกล่าวถึงหลานชายของอาทิตย์เทพีว่าเป็นผู้ทำให้พื้นที่ป่าดงปรับเปลี่ยนเป็นทุ่งนา ทั้งตัวบุคคลและชุมชนของตนจะกลับมาสู่ความมีชีวิตชีวาอีกครั้ง ก็ด้วยพลังอำนาจในทางบวกของเทพซึ่งมี 2 วิถีทางที่มาคือ การทำพิธีบูชาเทพ ข้าวไม่ใช่ชิ้นวัตถุแต่เป็นจิตวิญญาณของเทพ สัญลักษณ์ของข้าวคือ การเจริญเติบโตเป็นพลังพลวัติการเปลี่ยนรูปของจักรวาลญี่ปุ่นหรือชนชาติอันเกิดพลังขับเคลื่อนสองส่วน การเติบโตของข้าวคือการเจริญเติบโต

ของร่างกายของคนที่ยืนยาว

เช่นกัน การทำพิธีกรรมของทั้งราษฎรและราชสำนัก สัมพันธ์กับความสำคัญของวงจรการเติบโตของข้าว ตั้งแต่การเพาะเมล็ดกล้า การดำนา และเก็บเกี่ยว วิธีทางนี้แสดงถึงความสัมพันธ์คู่ขนานระหว่างการเจริญงอกงามของข้าวและคน การฟื้นคืนแห่งพลังงานชีวิต และการจะได้มาซึ่งพลังงานนี้ต้องทำพิธีทางการเกษตรและพิธีกรรมถวายข้าวแด่เทพไท้ซึ่งผู้ขายปฏิบัตินี้ทั้งชาวบ้าน ชุมชน และราชพิธีโดยกษัตริย์ และวิธีทางที่สองคือโดยการบริโภคข้าวเมื่อข้าวคือจิตวิญญาณที่อุทิศแด่เทพ และเมื่อบริโภคเข้าไปแล้วข้าวจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายและความเจริญพัฒนาการของร่างกาย การบริโภคข้าวถือเป็นกิจกรรมทางศาสนา ต้องมีการปฏิบัติที่สมควรถูกต้องเพื่อให้เหมาะสมกับการบริโภค จักรพรรดิประกอบราชพิธีเก็บเกี่ยวเป็นการแสดงทวนชี้ถึงเทพเจ้า ซึ่งแทนด้วยจักรพรรดิหรือคนทรงผู้ประทานเมล็ดข้าวแรกเริ่มให้แก่มวลมนุษย์ และมนุษย์เองก็ถวายข้าวใหม่ของฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้วแบ่งปันผ่านมิตรภาพร่วมกันไม่เพียงจักรพรรดิและเทพแต่ทุกคนที่เข้าร่วมเทศกาลเฉลิมฉลองนี้ การกินข้าวร่วมกันระหว่างเทพเจ้าและมนุษย์ซึ่งหมายรวมจักรพรรดิด้วย เป็นการแลกเปลี่ยนของขวัญแห่งจักรวาล ข้าวใหม่มอบถวายแด่เทพเพื่อตอบแทนที่เทพได้มอบเมล็ดข้าวเริ่มต้นแต่จักรพรรดิพระองค์แรก หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแห่งจักรวาลของจิตวิญญาณและร่างกาย ข้าวเป็นพลังงานแห่งความสงบร่มเย็นของเทพ การมอบเมล็ดข้าวให้แก่มนุษย์ นั่นคือการให้ส่วนหนึ่งจากเทพ และไม่ใช่ว่าส่วนใดก็ได้ แต่เป็นจิตวิญญาณ ร่างกายและจิตวิญญาณที่รวมอยู่

ในข้าว ถูกแลกเปลี่ยนในระบบการแลกเปลี่ยนของจักรวาล Ohnuki-Tierney พิจารณาเหตุผลในการแลกเปลี่ยนนี้ว่าไม่ใช่การแลกเปลี่ยนแบบธรรมดาทั่วไป ไม่มีพิธีกรรมไม่มีเหยื่อสังเวทชีวิตแทนที่ชีวิตสัตว์อันเป็นของขวัญ เทพของญี่ปุ่นผู้ริเริ่มวงจรการแลกเปลี่ยนของขวัญโดยการมอบตัวเองแด่มนุษย์และมนุษย์ก็ต้องเสนอความไว้วางใจของเทพด้วยการเพาะปลูกเมล็ดกล้ากระทั่งเป็นต้นข้าวสุกเหลือง เป็นเทพที่บำรุงเลี้ยงผู้คน การแลกเปลี่ยนที่อยู่บนพื้นฐานแห่งความไว้วางใจ การแลกเปลี่ยนของจิตวิญญาณและร่างกายระหว่างเทพเจ้าและมนุษย์ ด้วยการมอบตนเองเพื่อแสดงถึงความไว้วางใจของตนทั้งเทพและมนุษย์ Ohnuki-Tierney เปรียบเทียบการผลิตทางการเกษตรเป็นสัญลักษณ์เดียวกับการเจริญพันธุ์ของเรา พิธีกรรมการเก็บเกี่ยวแสดงถึงวงจรการผลิตและการผลิตซ้ำอันเป็นการไหลเวียนของเมล็ดกล้า จิตวิญญาณและน้ำเชื้อ (ของเพศชาย) เนื่องจากน้ำเชื้อเป็นสัญลักษณ์แห่งความสมดุลของการผลิตซ้ำ ไม่ขึ้นว่าเป็นกษัตริย์หรือไม่ แต่แท้จริงแล้วเป็นพฤติกรรมการเจริญพันธุ์ในช่วงพิธีกรรมการเก็บเกี่ยว ญี่ปุ่นโบราณโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยเมจิ พิธีกรรมหลักของราชสำนักเกือบทั้งหมดเกี่ยวเนื่องกับการเก็บเกี่ยวข้าว และเป็นตามขั้นตอนการทำงานในช่วงปีเช่น กันนาเมะไซ (Kannamesai) พิธีถวายข้าวใหม่ที่ศาลเจ้าอิเซะ เป็นที่สถิตสักการะอาทิตย์เทพโดยไม่ได้ทำพิธีที่ราชสำนัก

ดวงตะวันนับถือบูชาโดยทั่วไปว่าเป็นเทพและเป็นวีรบุรุษต้นแบบของสังคมสักการะพระอาทิตย์ผู้เป็นใหญ่หรือแม่สุริยเทพจะเป็นหนึ่งในบรรดาเทพเจ้าดังเช่น อินเดียบัจจุนันและกรีกโบราณ

ซึ่งโดยมากแล้วถือเป็น บຸຣຸຊ ແຕ່ຢູ່ປຸ່ນເທພເຈົ້າອາທິຕຍນີ້ເປັນສຕຣີ
หรือเทพีที่เกิดมาจากความบริสุทธิ์ คนญี่ปุ่นถือว่าตนเป็นลูกแห่ง
อาทิตยเทพี บรรพบุรุษกำเนิดจากเทพี คนญี่ปุ่นจึงเป็นผู้สืบเชื้อสาย
จากสุริยะเจ้า ผู้ซึ่งเป็นแม่ต้นแบบที่มีใช้เพียงจิตใต้สำนึกร่วมของ
ชาวญี่ปุ่น แต่ยังคงเป็นบ่อเกิดที่ยิ่งใหญ่ของมนุษย์ และนัยที่บ่งบอกถึง
ที่บรรจรวบรวมนทั้งโลกภายนอกและจิตใจของมนุษย์ (Tarnas,
2007) บ่อเกิดหรือแหล่งกำเนิดแห่งชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ
เทพเจ้ามีคุณบุคลิกลักษณะแห่งพลังอำนาจคือ พลังสงบรวมเย็น
และพลังรุนแรง อันเป็นองค์ประกอบแห่งจิตวิญญาณ และยังเป็น
แบบแผนที่คนญี่ปุ่นมองตนเอง การดำเนินรอยตามพลังทางบวก
ที่เทพเจ้ากระทำนั้น แสดงถึงพลังบวกของตนเองด้วย เพื่อให้คงไว้
ซึ่งความบริสุทธิ์ จำเป็นต้องมีทั้งความบริสุทธิ์และพลังงานคือ
พลังสงบเย็นจากเทพเจ้า หรือถอดถอนความไม่บริสุทธิ์ออกจาก
ชีวิตโดยการพลีกรรมแพะรับบาป (Ohnuki-Tierney, 1987)
เป้าหมายของการประกอบพิธีกรรมของคนญี่ปุ่นเพื่อควบคุม
พลังงานของเทพเจ้าที่จะกลับฟื้นคืนชีวิตของตน ไม่เช่นนั้นชีวิต
จะร่วงโรยไปตามภาวะแห่งมลทินหรือความไม่บริสุทธิ์ (Ohnuki-
Tierney, 1993) และนั่นคือจิตใจของชาวญี่ปุ่นที่กำลังกำเนิดมาจาก
เทพเจ้าซึ่งหมายถึงอาทิตยเทพีด้วย ข้าวสำหรับคนญี่ปุ่นมีค่า
และสถานะสูงกว่าพืชพันธุ์ธัญญาหารอื่น แต่ข้าวก็ไม่ใช่ต้นแบบ
แต่เป็นจิตวิญญาณของเทพ (อีกทั้งไม่ใช่เทพด้วย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า
เป็นจิตวิญญาณและพลังงานที่บริสุทธิ์) แม่ขวัญข้าวของไท่นั้น
ไม่สูญเสียจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะเผชิญภาวะกาลใด และจิตวิญญาณ
หรือขวัญก็เป็นของนางขวัญข้าวเอง มิได้เป็นเทพเทวาหรือตัวแทน

ของเทพ หรือกล่าวในทางตรงว่า ข้าวคือแม่ต้นแบบ คนไทอาจมีหลายวีรบุรุษต้นแบบ แต่สำหรับแม่ต้นแบบนี้มีเพียงหนึ่งเดียวที่เรียกว่า นางโศลก นางห่มเมือง แม่โพสพ ฯลฯ เทวดา นางฟ้า หรือผีที่เป็นแม่ต้นแบบของคนไท อาจหาได้ยากหรือไม่มี ซึ่งต่างจากวีรบุรุษต้นแบบที่คนไทไหว้บูชา อาทิ พระพุทธเจ้า นักรบ และกษัตริย์ในอดีต กษัตริย์ปัจจุบัน เจ้าปู่หรือเสื่อบ้าน เสือเมือง พญานาค (hero myth) เป็นต้น ถึงแม้แม่คงคาและแม่ธรณีจะมาพร้อมกับศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ แต่ความแนบแน่นภายในจิตใจของชาวนาไทยยังไม่ลึกซึ้งเทียบเท่าแม่ขวัญข้าว ดินแดนญี่ปุ่นแม่ต้นแบบ อาทิตยเทพี ความหมายเดียวกับแม่ขวัญข้าว แม้จะไม่ใช่ผู้เลี้ยงลูกหลานด้วยอาหารโดยตรง แต่ก็เป็นผู้ปลูกและมอบแก่นุชย์ อย่างไรก็ตามอาทิตยเป็นครุฑแห่งมารดาที่ให้นกำเนิดร่างกายและจิตใจหลอมรวมเป็นตัวตนคนญี่ปุ่น รัศมีของดวงอาทิตย์ก่อกำเนิดชีวิตและหล่อเลี้ยงชีวิต และปลูกต้นชีวิตไม่ว่าจะอยู่ซอกมุมใด ถ้าแสงทอดถึง ความสุขเขาจะเริ่มมีชีวิตชีวา หิมะหนาครอบคลุมอาณาบริเวณใด ชีวิต ณ ที่นั้นย่อมโหยหาความอบอุ่นและความสว่างสดใสจากแสงแดด ความเปียกชุ่มไปด้วยฝนแม้เพียงวันหนึ่งก็ทำให้ชีวิตซึมซาบ แสงส่องผ่านท้องฟ้ามีดครีมีเปรียบมือของแม่ที่คอยจับลูกไว้ไม่ให้กลัว และเติมความกล้าให้กับชีวิต ทว่าอาทิตยเทพีมิใช่แม่ผู้ให้ความอบอุ่นแก่ลูกประการเดียว แต่รัศมีแจ่มจ้าเป็นรูปธรรมที่บ่งบอกและย้ำเตือนถึงพลังมหาศาล

สังคมบูชาเทพอาทิตยถือว่า อาทิตยพระเจ้าผู้เป็นดังพ่อ (father-god) ผู้กำเนิดชีวิตสรรพสิ่ง เป็นผู้สร้างและให้ความสมบูรณ์พูนผล เป็นแหล่งพลังงานของโลก ลักษณะของดวงอาทิตย์

คือการแผ่ไหม้ และพลังอำนาจนี้เป็นเรื่องปกติสำหรับมนุษย์
รัศมีของพระอาทิตย์สาดแสงออกไปอย่างสม่ำเสมอเท่าเทียม
โดยปราศจากความลำเอียง และอนุญาตให้สิ่งมีชีวิตเติบโตงอกงาม
เช่นเดียวกับที่แรงแดดเผาไหม้แห้งตาย ฉะนั้นดวงอาทิตย์เหมาะสม
ที่สุดที่จะเป็นตัวแทนพระเจ้าที่สามารถมองเห็นได้ในโลกนี้ เช่น
พลังสร้างสรรค์แห่งจิตวิญญาณของเราเองที่เรียกว่า พลังขับ (libido)
ซึ่งมีลักษณะทั้งประโยชน์และโทษ หรือดีและไม่ดี (Jung, 1990)
พลังขับนี้บางครั้งยังเรียกว่า พลังงานของจิตใจ (psychic energy)
จิตใจมี 2 ขั้วตรงข้าม ซึ่งอาจไม่ใช่ขั้วขัดแย้ง พลังงานทั้งสองขั้ว
ที่เท่าเทียมทำให้จิตใจสมดุล Jung เชื่อว่าทุกอย่างมีขั้วตรงข้าม
เช่น ขั้วบวกขั้วลบ เย็นร้อน ดีแย่ และทั้งสองขั้วตรงข้ามเมื่อเกิด
ความไม่เท่าเทียม นั่นคือ ขั้วใดขั้วหนึ่งมีพลังงานมากกว่าไหลเวียน
เปลี่ยนถ่ายไปยังอีกขั้วที่มีพลังที่อ่อนแรง เช่นเดียวกับจิตใจ
ขั้วจิตใต้สำนึกและขั้วจิตสำนึก ขั้วพลังงานของจิตใจที่เป็น
จิตใต้สำนึก ซึ่งประกอบด้วยจิตใต้สำนึกร่วม ด้วยพลังงานในส่วนนี้
จะไม่เหือดหายไปจากจิตใจและสามารถไหลเวียนไปอีกขั้วเมื่อ
จิตสำนึกนั้นอ่อนกำลังลง ภายในที่ประกอบด้วยพลังสงบเย็นและ
พลังรุนแรงนั้น ทำให้จิตใจทั้งสองขั้วสมดุล ซึ่งนำไปสู่จิตใจที่มั่นคง
สงบสุข เป็นหนึ่งเดียว พลังรุนแรงหรือพลังงานด้านลบไม่ใช่พลัง
ทำลายล้างเสมอไป พลังงานรุนแรงอาจผันเป็นด้านบวกได้ พลังงาน
ทั้งสองลักษณะที่ชาวญี่ปุ่นรับมาจากเทพเจ้า ซึ่งเป็นจิตใต้สำนึกร่วม
อันเป็นขั้วหนึ่งของจิตใจ พลังงานนี้ไหลเวียนสู่อีกขั้วได้ในลักษณะ
จิตสำนึก เช่น สวนเซนญี่ปุ่น การสร้างศาลเจ้าและการจัดตกแต่ง
อาณาบริเวณวัดและศาลเจ้า หรือกระทั่งภาพของอาทิตย์เพื่อก็ดำ

บุคลิกภาพร่วมของคนญี่ปุ่นทั้งสองลักษณะที่กล่าวว่าตนได้รับมาจาก เทพเจ้าซึ่งมีพลังอำนาจทั้งสองแบบนี้ และเทพเจ้าที่อ้างถึงนั้น เป็นจิตใต้สำนึกร่วมของชนชาติ บางเทพเจ้าที่ยังคงความศรัทธา จากที่เคยเคารพบูชาหลากหลายตามความเชื่อของลัทธิชินโต ซึ่งที่ หนึ่งที่ยังคงอยู่คู่เผ่าพันธุ์คือแม่ของพวกเขา อะมะเตะระสี แม่ต้นแบบ

สามีภรรยาคูใดหรือพ่อแม่ผู้ให้กำเนิดนางขวัญข้าวในสังคม ชวนนโชนั้นไม่ค่อยมีการกล่าวถึงหรือพรรณนาบอกกล่าว แต่นางคือ ผู้ที่ไม่ได้ถือกำเนิดจากความสัมพันธ์รักของชายหญิงและไม่ได้ผูก สัมพันธ์รักใคร่กับชายใดหรือให้กำเนิดบุตรธิดาแต่อย่างใด นั้นแสดง ถึงแม่ผู้บริสุทธิ์ (virgin mother) แม่ต้นแบบโดยมากแล้วจะมีความ บริสุทธิ์ในด้านใดด้านหนึ่ง ดังเช่น พระแม่มารีย์ตั้งครรภ์ เยชูบุตรโดยปราศจากความสัมพันธ์ทางร่างกายกับชายอื่นก่อให้เกิด บุตร อาทิตยเทพีแม้จะมีคู่ครอง ลูก หลาน และชาวญี่ปุ่นผู้เป็น ทายาทและถึงแม้นางจะมีบิดาซึ่งมีภรรยา แต่เทพีไม่ได้เกิดจาก คู่รักนี้ เมื่อบิดาของนางผู้เป็นเทพผู้สร้างและหัวหน้าของเทพ ทั้งปวงได้ตามหาอิซานามิ (Izanami) ภรรยารักของตนยังดินแดน ใต้พื้นโลกหรือนรก ซึ่งนางได้ตายเพราะให้กำเนิดบุตรคือเทพ แห่งไฟที่เมื่อคลอดออกมาได้เผาไหม้แม่ผู้ให้กำเนิด ด้วยโทษต่อ ทารกจึงถูกสามีหรือพ่อฆ่าและถูกไฟของตนเผาไหม้ตนเอง หลังจาก นั้นสามีติดตามค้นหานางยังดินแดนแห่งความตายใต้พื้นโลก เพื่อนำภรรยาตนกลับขึ้นมา แต่นางได้กินอาหารของดินแดนแห่งนี้ ไปแล้ว ไม่สามารถกลับขึ้นมาได้ อีกทั้งกลับกลายเป็นหญิงอัปลักษณ์ เมื่อสามีพบเห็นดังนั้นก็ตกใจหวาดกลัว และพยายามหนีการล่า ของภรรยาขึ้นมาสู่โลก เมื่อกลับมาจากดินแดนมืดมิดใต้โลกแล้ว

สามีของนางจึงทำพิธีชำระความสกปรกมีดมนเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ผุดผ่อง และจากพิธีกรรมนี้มีเทพเจ้าปรากฏ 3 พระองค์ คือ อาทิตยเทพเกิดจากตาข้างซ้าย จันทรเทพเกิดจากตาข้างขวา และเทพแห่งพายุเกิดจากจมูก เทพเจ้าทั้งสามได้ปกครองแต่ละส่วนของจักรวาลตามที่บิดา เทพอิชานากิ (Izanagi) แบ่งสรรให้ สามพี่น้องยังเป็นคนกำเนิดแห่งหมู่เกาะและสถานที่ต่างๆ ในญี่ปุ่น แต่เดิมเทพพายุหรืออีกนามหนึ่งคือ เทพแห่งความหุนหันรวดเร็ว อยู่บนสวรรค์เช่นเดียวกับอาทิตยและจันทร์ เมื่อบิดาสั่งให้ออกจากสวรรค์ไปดินแดนใต้พิภพ ก่อนลงจากสวรรค์ได้เข้าไปหาพี่สาว เพื่อกล่าวลา ทั้งสองไม่ลงรอยกันเท่าใดนัก อาทิตยเทพไม่ไว้วางใจ ในพฤติกรรมของพายุเทพ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความซื่อตรงของ น้องชาย จึงเสนอว่า ผู้ใดเผลอให้กำเนิดเทพเจ้าหญิงจากสิ่งของ สำคัญของอีกฝ่ายจะได้เป็นผู้ชนะ พี่สาวยินดีปฏิบัติตามคำแนะนำ โดยแลกเปลี่ยนของสำคัญของตนกับน้องชาย แล้วเสกหรือสร้างเทพ และเทพีจากสิ่งของนั้น อาทิตยเทพีกำเนิดเทพเจ้าหญิง 3 องค์ จากดาบทวนของเทพพายุ จากสร้อยคอของเทพีปรากฏเทพเจ้าชาย 5 องค์ เนื่องจากดาบทวนเป็นที่เกิดเทพเจ้าหญิง เทพพายุจึงนับตนเป็นผู้ชนะ แต่เทพีมีข้อโต้แย้ง ทั้งสองไม่ยอมลดละแก่กัน เทพพายุ โทสะเดือด ทำลายนาข้าว โยนม้าศักดิ์สิทธิ์ลงบนที่ทอดผ้า สंहารหญิงรับใช้ ทำลายวังของเทพี ด้วยความโกรธและน้อยใจ นางหนีไป อยู่ในถ้ำของสวรรค์เป็นระยะเวลายาวนานผ่านฤดูกาล นางก็ไม่ยอมออกมาจากถ้ำ โลกมืดมิดทำให้เทพเจ้าทั้งหลายไม่พอใจเทพพายุอย่างมาก จึงขับไล่ออกจากสวรรค์

ถ้าสัญลักษณ์อันเป็นลักษณะของเพศหญิงที่เปรียบเสมือน

จุดกำเนิด รูปลักษณะของเพศหญิงดังเช่น กลมกลวง วงกลม ผลชมพู่หรือน้ำเต้า (คล้ายมดลูก) วงรีไม่ว่าจะเป็นดอกไม้ พืช หรือดวงตา เช่น โยนิในศาสนาฮินดู การกำเนิดของเทพเจ้าจาก ดอกบัว หญิงงามปรากฏขึ้นจากครกตำข้าวโพดของชนเผ่า อินเดียบาไกริ บราซิล บรรพบุรุษต่างเผ่าพันธุ์ที่เดินออกมาจาก น้ำเต้าปุงดำนานอุซาคเนย์ ทารกกำเนิดจากหยดเลือดของแม่ ที่เก็บไว้ในหม้อปิดฝาไว้นาน 8-9 เดือน จากปริมปราจากชนเผ่าซูลู ที่ยิ่งใหญ่ในแอฟริกา ทูโรชและน้องชายในมหาภารตะเกิดจาก ขึ้นเนื้อของมารดาหมักไว้ในหม้อเนยชั้น เป็นต้น การให้ข้อสังเกต เกี่ยวกับการกำเนิดของมนุษย์จากตำนานปริมปราของคนแต่ละ เผ่าพันธุ์ว่ามีจุดเริ่มต้นที่ไม่ต่างกันนัก ดังเช่นในดินแดนแถบภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียที่ประกอบด้วยคนมากมาย ชาติพันธุ์ ดังที่ Datta (2012) เสนอว่าจากตำนานปริมปรา อาจชี้ให้เห็นถึงนัยสำคัญที่คล้ายคลึงกันในรูปแบบของเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างโลกของคนหลายกลุ่มในภูมิภาค ไม่ว่าจะเป็นชนเผ่า และฮินดูอย่างไม่ว่าทางทั้งหลาย โลกถือกำเนิดจากมหาสมุทร แห่งบรรพกาลแรกเริ่ม โลกมาจากผู้ยิ่งใหญ่หรือต้นไม้ โลกถูกสร้าง โดยตรงจากพระเจ้า ซึ่งกำเนิดออกมาจากไข่จักรวาล พื้นโลก และท้องฟ้ากำเนิดจากแม่แห่งจักรวาล และอื่นๆ ตามที่ Verrier Elwin ได้กล่าวไว้อย่างชาญฉลาดว่า แนวทางดังกล่าวนี้มีเหมือนกัน ทั้งในเรื่องราวโบราณดั้งเดิมและวรรณคดีของชนเผ่าในอินเดีย

ภายในถ้าทำให้สงบ อบอุ่น ปลอดภัยเหมือนท้องแม่ อาทิตย ไม่มีหมายเลขที่จะออกจากถ้าเลย ปวงเทพทำความครั้นเคร่งหน้าถ้า เพื่อถึงความสนใจให้อาทิตยเทพออกมา ทำยที่สุดต้องแขวนกระจก

แปดเหลี่ยมไว้หน้าถ้ำ พร้อมทั้งบอกเทพีอะมะเตระชีว่า เทพที่สูงส่งกว่านางได้อยู่หน้าถ้ำสวรรค์แห่งนี้แล้ว ด้วยความฉงนและอยากรู้ว่าคือผู้ใด นางจึงแอบชำเลืองดูได้เห็นภาพสะท้อนของตนบนกระจก แต่เข้าใจผิดว่าเป็นผู้อื่น นางจึงออกจากการปลีกวิเวกทำให้โลกสว่างสดใสดังเดิม สุริยเทพีไม่เพียงเป็นพลังงานของจิตใจ (psychic energy หรือ libido) แต่เป็นพลังงานทางกายด้วย และไม่เฉพาะมนุษย์ แต่สำหรับเทพเจ้าด้วยเช่นกัน ในหลายสังคม วัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นสุริยเทพหรืออาทิตย์เทพีถือบูชาเป็นเทพสูงสุด พร้อมทั้งเป็นประธานแห่งสวรรค์ด้วย จากการวิเคราะห์เรื่องอาทิตย์เทพีและกระจกของ Taro, Sakamoto et al. (อ้างอิงใน Ohnuki-Tierney, 1993) แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในจิตใต้สำนึกร่วมของชาวญี่ปุ่นเป็นอย่างดี โดยอธิบายว่าในโคจิกิและนิฮอนโชกิ กระจกมีบทบาทสำคัญ ในบทที่กล่าวถึงอาทิตย์เทพีผู้ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชาวญี่ปุ่นและเป็นตำนานแห่งการกำเนิดชนชาติ นางออกมาจากการหลบอยู่ในถ้ำเพียงลำพัง เพราะกระจกนั้นคือการกลับมาของการเกิด จักรวาลญี่ปุ่นกำเนิดขึ้นอีกด้วยแสงของเทพี นางเข้าใจผิดว่าภาพสะท้อนบนกระจกนั้นคือเทพเจ้าที่สูงส่งและยิ่งใหญ่กว่าตน กระจกคือตัวแทนของตัวตนของนาง หรือกล่าวอีกนัยว่า การกลับมาเกิดอีกครั้งของอาทิตย์เทพีและจักรวาลของญี่ปุ่นนั้นเื้ออโดยกระจกหรือเป็นสัญลักษณ์แห่งการรับรู้ตัวตนในสถานะที่สูงกว่า อีกทั้งเป็นสัญลักษณ์แห่งการฟื้นคืนจากความตายและกลับมาเกิดใหม่อีกครั้ง ในสุสานโบราณพบว่า ในมือของศพถือกระจกวางอยู่บนอก ทุกวันนี้ภายในศาลเจ้าหลายแห่งมีกระจกอันเป็นที่สถิตหรือตัวแทนรูปสัญลักษณ์ของ

เทพเจ้าที่เคารพบูชาประจำศาลเจ้านั้นๆ สถานที่ธรรมดาทั่วทั้งประเทศ ไม่ว่าจะเป็นหุบเขา ดอย บ่อน้ำ หินผา มักจะใส่คำว่า กระจก (kagami) เข้ากับชื่อจริงด้วย ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พลังเหนือธรรมชาติสถิตอยู่ (Yanagita Kunio อ้างถึงใน Ohnuki-Tierney, 1993)

หลังจากเทพีกลับมาสู่วิถีปกติเดิมแล้ว เทพพายุสำนึกผิดและละอายในสิ่งที่ได้กระทำต่อพี่สาว เพื่อแสดงความขอโทษด้วยความจริงใจจึงมอบดาบทวนซึ่งทำจากมังกรอาวุธประจำกายให้แก่อาทิตยเทพี กระจก ดาบทวน และเครื่องประดับหยกรูปครึ่งวงกลมเป็นของศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรและเป็นราชกกุธภัณฑ์ กระจกแปดเหลี่ยมที่แขวนไว้หน้าถ้ำนั้น นางได้มอบให้แก่หลานชายนามว่า นินิกิ ซึ่งนางได้ส่งลงไปปลุกข้าวบนโลกมนุษย์ และท่านนี้เองเป็นปู่ทวดของปฐมจักรพรรดิจิมมุ นอกจากกระจกแล้วยังมอบดาบทวนและเครื่องประดับเพื่อแสดงว่าจักรพรรดิเป็นทายาทของพระนางผ่านคลื่นเวลาของประเทศ เครื่องสูงทั้งสามยอมต้านอุปสรรคการแสวงหาจากคนต่างชาติได้ยาก ทว่าของศักดิ์สิทธิ์ทั้งสามนี้กล่าวว่าแต่ละชิ้นประจำ ณ ศาลเจ้าสามแห่ง แต่ละแห่งเทพีสุริยะเป็นเทพประธานของศาลเจ้า ภายในศาลเจ้ามีกระจกแปดเหลี่ยมสถิตอยู่บนกบวลัทธิชินโต ซึ่งต้องสืบเชื้อสายจากราชวงศ์ยังคงทำพิธีกรรมทางศาสนา นอกจากไหว้บูชาแล้วชาวญี่ปุ่นยังสืบปฏิบัติพิธีสักการะบูชาเทพีอะมะเตระซึอย่างเคร่งครัดทุกๆ 20 ปี ขึ้นตอนและพิธีกรรมที่สำคัญยิ่งใหญ่นี้ เป็นภาพบรรยายความศรัทธาต่อเทพีสุริยะ

ทั้งถ้าและกระจกนำมาสู่การกลับมาอีกครั้งของอาทิตยเทพี

ความตายนำมาสู่การเกิดใหม่เป็นลักษณะพื้นฐานของต้นแบบ และชีวิตทั้งหลาย การกลับมาของต้นแบบนำพลังมาสู่โลกหรือจักรวาล ในทางตรงข้ามโลกสามารถดับสูญไปพร้อมกับต้นแบบ ในหลายสังคมที่บูชาอาทิตยดั่งพ่อหรือวีรบุรุษต้นแบบ เปรียบได้ว่า ต้นคือลูกชายของพ่อพระอาทิตย์ (son of father sun) ดังเช่น อินเดียนแดงเผ่าเพบโบล (Pueblo) และชาวเม็กซิโก สำหรับคนญี่ปุ่น ความเป็นลูกแห่งอาทิตย์หรือลูกของพระแม่อาทิตย์คงไม่สลายลง ด้วยเหตุผลใด ไม่ว่าชนเผ่าใดล้วนมีเรื่องราวในตำนานทั้งนั้น บางเผ่าพันธุ์ได้มรดกไปด้วยตำนานปรัมปราหรือเทพนิยาย อาทิ อินเดียนอาหรับ กรีก ลาตินอเมริกา จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น บางแห่งคงความเข้มข้น บางแห่งคงเฉพาะศูนย์กลางของรายละเอียด เช่น เทพีคือต้นไม้ที่ให้การบำรุงเลี้ยงคูจิตวิญญูณ ซึ่งเป็นต้นมะเดื่อหรือต้นอินทผลัม ซึ่งมักจะอยู่เป็นหนึ่งยังตรงกลางภาพศิลปะอียิปต์ เทพีไม่เพียงแต่เป็นแม่ที่เลี้ยงดูเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยการสืบทอดลำดับรุ่น และเทพีต้นไม้ยังให้กำเนิด พระอาทิตย์ เทพีต้นมะเดื่อให้กำเนิดโฮรุสหรือสุริยเทพบนเศียรของนาง ยอดของต้นไม้เป็นที่เกิดของพระอาทิตย์ รังที่วีรบุรุษพินิกซ์กำเนิดขึ้น ต้นไม้ให้กำเนิดเด็กจากยอดต้นไม้และรังบนนั้นพร้อมแปล ด้วยเหตุนี้ เทศกาลปีใหม่ในอียิปต์ จึงเรียกว่า วันของเด็กในรัง ขณะที่การกำเนิดวันนั้นถือเป็นวันเกิดเล็กๆ ของดวงอาทิตย์ และรับรู้ว่าการเกิดของปีเป็นวันเกิดที่ยิ่งใหญ่ของดวงอาทิตย์

เทพเจ้าประจำชาติเม็กซิโก (national god of Mexican) คือ ฮูทซิโลพochtli (Huitzilopochtli) ผู้เป็นทั้งเทพแห่งสงครามและสุริยเทพ เรื่องราวการกำเนิดของเทพองค์นี้มีว่า ขณะที่มารดา

ทำความเข้าใจศาสนาสนสถานอยู่นั้น เทพเจ้าได้ร่ายมนตร์ให้นางตั้งครรภ์ แต่ภายในครรภ์เต็มไปด้วยขนนก นางเองเป็นเทพีและมีสามีและบุตรธิดาแล้ว ลูกสาวของนางไม่พอใจที่แม่ตั้งครรภ์เช่นนี้ จึงจะทำร้ายมารดาตนขณะนั้น เทพองค์นี้ได้ทะยานออกมาจากท้องของแม่ด้วยร่างกายที่เจริญสุวิญฉกรรจ์แต่งกายนักรบ สंहารพีสาวพร้อมทั้งปราบพีสาวพี่ชายองค์อื่นๆ โดยให้พีสาวเป็นพระจันทร์ พีสาวและพี่ชายอีกหลายองค์ให้เป็นดวงดาวต่างๆ แยกขาดจากสุริยเทพ สุทธิโลพอชท์ลี เทพเจ้าแห่งชนชาติเม็กซิโก ชื่อของประเทศหมายถึง สถานที่อันเป็นที่อยู่ของ สุทธิโลพอชท์ลี รากคำของชื่อประเทศเป็นอีกหนึ่งชื่อของเทพองค์นี้ซึ่งเป็นเทพแห่งสงคราม สัญลักษณ์ในลักษณะที่แทนต้นแบบนี้ทำให้เกิดพลังแก่นคนกลุ่มนั้นๆ เช่น ชื่อประเทศที่มาจากต้นแบบ ตัวอักษร ภาพวาด สัญลักษณ์ต่างๆ ดังเช่น แม้เพียงมองเห็นภาพวาดรูปปั้นมังกรก็ทำให้พลังกำลังวิ่งเข้าสู่จิตใจ หน้ากากเทพหรือสัตว์ในเทพนิยายที่ผู้ประกอบพิธีกรรมใส่ ย่อมทำให้มีพลังและบุคลิกลักษณะตามสิ่งที่สวมใส่ ตำนานเทพพลังมหาศาลที่มีใช้เป็นเพียงนิทานจินตนาการแต่คือการเคลื่อนไหวและฉายภาพจิตใต้สำนึกร่วมและตัวตนของคนเผ่าพันธุ์นั้นๆ จิตใต้สำนึกร่วมที่เป็นดังเป้าหมายของกลุ่มคนเผ่าพันธุ์เดียวกัน คนญี่ปุ่นพัฒนาวัตถุนิยมใหม่มากมาย แต่ความเป็นตัวตนและเนื้อแท้แห่งชาติพันธุ์ก็ยังคงแจ่มชัดจากการรับรู้ของทั้งคนในและคนนอกกลุ่มก็ตาม เนื้อแท้แห่งตนไม่ได้กำหนดหรือสำคัญด้วยวัตถุนิยมที่พัฒนาขึ้นมา แต่การเห็นความหมายของจิตใต้สำนึกที่อยู่ลึกสุดภายในจิตใจและเป็นดังรากแก้วของเผ่าพันธุ์

ดวงอาทิตย์เป็นทั้งเมื่อดวง วันขึ้น และวันพฤษภาคมนี้ แสงของอาทิตย์

บ่งบอกกาลฤดูที่แตกต่าง สำหรับญี่ปุ่นถึงแม้อาทิตย์เทพีจะถือกำเนิดจากความบริสุทธิ์ แต่ครั้งหนึ่งนั้นนางมีสามีคือ พระจันทร์ ซึ่งเป็นน้องชายที่เกิดจากการชำระล้างตาข้างขวาของบิดา บุตรของทั้งสองเป็นต้นวงศ์ของชาวญี่ปุ่นดังที่กล่าวไว้แล้ว แต่ด้วยปัญหาความขัดแย้งอาทิตย์จึงให้จันทร์ขาดจากกันโดยเด็ดขาด วัฏจักรและรัตติกาลลักษณะความเป็นพี่น้องของพระอาทิตย์และพระจันทร์มีอยู่ในหลายกลุ่มชน แต่เกือบทั้งหมดพระอาทิตย์เป็นพี่ชายและน้องสาวคือพระจันทร์ และเช่นเดียวกัน โดยมากจันทร์หาไม่ใช้แม่ต้นแบบเทพพระจันทร์ของชาวญี่ปุ่นก็มีใช้วีรบุรุษต้นแบบเช่นกัน แม่ต้นแบบที่เป็นจิตใต้สำนึกร่วมกันไม่เหมือนและไม่ใช้คนเดียวกัน หรือแบบเดียวกันกับแม่จริงๆ ของคนเรา กลุ่มชนใดสักการะบูชาสิ่งใดเป็นแม่ต้นแบบหรือวีรบุรุษต้นแบบ ความหมายของสิ่งนั้นย่อมมีความพิเศษกว่ามารดาธรรมชาติปกติ ทั้งนี้ลักษณะสำคัญของแม่ต้นแบบคือการเป็นผู้ให้กำเนิดและให้ความคงอยู่ของชีวิตและจิตวิญญาณ เทพหรือเทพีโซมจึงมิใช่จิตใต้สำนึกร่วมทั้งวีรบุรุษต้นแบบและแม่ต้นแบบ คนเรานับบูชาเทพ เทวดา นางฟ้า ผีหลากหลายองค์ในหนึ่งสังคม แต่ไม่ถือทั้งหมดเป็นแม่ต้นแบบหรือวีรบุรุษต้นแบบ คนญี่ปุ่นมองตนเองว่ามีสองลักษณะของพลังดังที่ได้กล่าวถึงคำของ Ohnuki-Tierney ข้างต้นแล้ว พลังทั้งสองได้จากเทพเจ้าซึ่งหมายถึง แม่ต้นแบบเป็นสำคัญ

เทพอาทิตย์

พลังต้นแบบจากอาทิตย์ที่สังคมอื่นให้เป็นเพศชาย แสดงถึงอำนาจภาพแกร่งกล้ามหาศาลสมกับลักษณะความเป็นชาย ญี่ปุ่น

อาทิตยคือหญิง ไม่ใช่เพียงเทพสตรีในบรรดานางฟ้าทั้งหลาย
ดังสังคมอื่นทั่วไป แต่เป็นแม่ที่มีทั้งความเข้มแข็งและอ่อนโยน
แสงตะวันไม่เฉพาะแผดเผาและน่ากลัว แต่แสงละมุนให้ความอบอุ่น
สุริยะเทพเจ้ามีสองลักษณะซึ่งไม่จำเป็นต้องมีลักษณะของความพอดิ
หรือเป็นกลาง อาทิตยของชาวญี่ปุ่นจึงไม่กว้างหาญประการเดียว
ในความแข็งมีอ่อน ในหยินมีหยาง อาทิตยแข็งแกร่งแต่แทนด้วย
ภาพหญิงงดงาม แสงสุกปราวของดวงจันทร์ทำให้โลกกลางคืน
ไม่มีตสนิท แสงเดือนยามค่ำคืนลดทอนความหวาดกลัวและเยือกเย็น
คุณลักษณะของเทพดังกล่าวนี้มีอยู่ในตัวคนญี่ปุ่นเปรียบได้ว่า
เทพเจ้าอยู่ภายในด้วย พลังสงบสุข (nigimitama) เป็นพลังบวก
และสร้างสรรค์ร่วมกับพลังรุนแรง (aramitama) เป็นพลังร้าย
และทำลาย คุณลักษณะทั้งสองไม่ได้ตัดแยกโดยสิ้นเชิง ลักษณะ
ต่างชั่วแต่อยู่ร่วมกันด้วยความสมดุลระหว่างสองชั่ว และเมื่อสองชั่ว
มาบรรจบกัน ความมั่นคงและเป็นหนึ่งเดียวบังเกิดภายในและ
ปรากฏเป็นบุคลิกลักษณะภายนอก พลวัตของจิตใจประกอบด้วย
พลังงานของจิตใจ ซึ่งประกอบด้วยพลังงานสองชั่ว เป็นการทำงาน
ของจิตใต้สำนึก ทั้งนี้ใช้กระบวนการที่เกิดขึ้นเพียงภายในจิตใจ
เท่านั้น แต่หลายครั้งยังแสดงออกมาสู่ภายนอกหรือเกี่ยวข้อง
สัมพันธ์เป็นจิตสำนึก เช่น พลังจิตใต้สำนึกและจิตใต้สำนึกร่วม
ส่งผลสู่จิตสำนึก ความเข้มแข็งที่แสดงออกมาภายนอกหรือความ
อดทนฝ่าฟันที่ตนรับรู้ภายในจิตใจและแสดงออกเป็นพฤติกรรม
มาจากจิตใต้สำนึกของความเข้มแข็งอดทนของแม่ (ปมแม่ในทาง
ที่ดี) หรือจากจิตใต้สำนึกร่วมของลูกแห่งอาทิตย เมื่อใดที่จิตสำนึก
อ่อนแอลง บุคลิกลักษณะความเข้มแข็งกล้าหาญลดน้อย แม่ต้นแบบ

อันเป็นจิตใต้สำนึกร่วมไม่เคยหายไปจากจิตใจ พลังแห่งแม่ต้นแบบ
จะไหลเวียนถ่ายเทมาสู่ชั่วจิตสำนึกเสมอ ยกเว้นในกรณีที่จิตใจของ
คนพยายามหลีกเลี่ยงและขัดขวางการไหลเวียนของพลังงานจิตใต้นี้

เทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพสูงสุดมักเกิดจากแม่พรหมจารีย์
อันเป็นลักษณะการเกิดบริสุทธิ์ (virgin birth) การตั้งครรภ์ที่มิได้
เกิดจากสามีหรือบุรุษ แต่เกิดจากปาฏิหาริย์หรือมหัศจรรย์เวทมนตร์
บางครั้งมารดาของเทพเจ้านั้นมีลูกที่เกิดจากสามีของตนมาก่อน
แล้วก็ตาม แต่เทพเจ้าโดยเฉพาะเทพประจำเผ่าพันธุ์ จะถือกำเนิด
มาจากการมาดาที่บริสุทธิ์ ซึ่งอาจเป็นความประสงค์ของเทพยดา
หรือจากการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ก็ตาม ถ้ากำเนิดจาก
หญิงบริสุทธิ์ เมื่อคลอดแล้วจะกลับเป็นสาวพรหมจารีย์เช่นเดิม
หรือถ้าแต่งงานแล้วเมื่อคลอดเทพองค์สำคัญนี้ก็จะกลับเป็นหญิง
บริสุทธิ์ดังเช่น มารดาของเทพสงครามของเม็กซิโก กรรณะและ
พี่น้องปาลนตพทั้งห้าในมหาภารตะที่เกิดจากพรของเทพต่างๆ โดยที่
มารดาไม่มีความสัมพันธ์ทางร่างกายกับบิดาของบุตร เทพีอะมะเตระซี
ผู้เกิดจากพิธีชำระล้างความสกปรกเพื่อความบริสุทธิ์เป็นการเกิด
เหนือธรรมชาติ (supernatural birth) สำหรับนางขวัญข้าวของคนไท
มีลักษณะเฉพาะ นางขวัญข้าวเป็นเทพีประจำเผ่าพันธุ์ แต่ไม่ถือเป็น
เทพเจ้าหรือพลังเหนือธรรมชาติ และตามนิทานข้าวเม็ดใหญ่
นางไม่ได้กำเนิดมาจากครรภ์ของหญิงใดและเป็นหญิงบริสุทธิ์
คนไทเองก็ไม่โยงความสัมพันธ์เรื่องราวชายหญิงกับนางขวัญข้าว
นางจึงเป็นแม่ผู้สะอาดบริสุทธิ์อย่างแท้จริง ข้าวจึงเป็นสิ่งบริสุทธิ์
บางช่วงขณะที่เป็นแม่มานหรือตั้งท้อง แต่มิใช่บุตรอยู่ในครรภ์
แต่เป็นนาถีแหล่งให้พลังชีวิตแก่มนุษย์

ชาย... ข้าวไรย์และข้าวโพด

จิตวิญญาณที่เป็นชาตินี้ สังคมธัญพืชของชาวยุโรปก็เรียกขานบางเมืองในปรัสเซียหลังจากเกี่ยวต้นข้าวไรย์แล้ว จะเหลือไว้กอสุดท้ายโดยผู้หญิงยืนเรียงกันเป็นสองแถวหันหน้าเข้าหากัน แต่ละคนมัดรวงข้าวไรย์ของตน ผู้ใดมัดเสร็จเป็นคนสุดท้าย จะต้องตกแต่งรวงข้าวเป็นลักษณะคน และเรียกว่า ชายเฒ่า นำกลับไปยังลานบ้านของตน คนที่ร่วมกันเก็บเกี่ยวจะร้องรำเป็นวงรอบผู้หญิงคนนี้และชายเฒ่า หลังจากนั้นจึงนำชายเฒ่ามอบให้แก่หัวหน้าครอบครัว พร้อมทั้งบอกว่า เรานำชายเฒ่ามอบแก่ท่านหัวหน้า ขอให้ท่านเก็บชายเฒ่านี้ไว้จนกว่าจะได้รับข้าวรวงใหม่ ที่อิสโรติงแห่งยอร์กเชียร์ สหราชอาณาจักร วิญญาณข้าวโพดแทนด้วยผู้ชายที่อยู่ภายในข้าวโพด เมื่อหนาวหรือกะเทาะเมล็ด ชาวไร่จะกล่าวว่า “ชายเฒ่าถูกตีจนตาย” บางแห่งแถบทะเลบอลติก เยอรมนี ชาวไร่ข้าวโพดจะหยุดชายที่สัจจรผ่านทุ่งข้าวโพดของตนโดยนำต้นข้าวโพดขวางทางไว้ คนเก็บเกี่ยวข้าวโพดจะล้อมเป็นวงรอบชายคนนั้นแล้วทำท่าลับคมเคียว ผู้นำกลุ่มเอ่ยขึ้นว่า “ผู้ชายทั้งหลายนี้พร้อมแล้ว ข้าวโพดทั้งฝักใหญ่และเล็กพร้อมเคียวโค้งงอ สุภาพบุรุษจำต้องถูกตัด” หลายพื้นที่ในเยอรมนีเหนือข้าวโพดรวงสุดท้ายของการเก็บเกี่ยวจะถูกตกแต่งเป็นหุ่นผู้ชาย เรียกว่า ชายเฒ่า ผู้หญิงที่มัดตกแต่งหุ่นนี้จะถูกเรียกว่า ผู้มีชายเฒ่า บางครั้งจิตวิญญาณข้าวเป็นหญิงหรือชายขึ้นอยู่กับผู้ชายหรือผู้หญิงเป็นผู้เก็บเกี่ยว เช่น ที่เมืองคราคา (Cracow) โปแลนด์ ถ้าผู้ชายเป็นผู้เก็บเกี่ยวและมัดรวงข้าวโพดกอสุดท้าย จะกล่าวว่า ปูนั่งอยู่ในข้าวโพด แต่ถ้าผู้หญิงเป็นผู้มัดจะกล่าวว่า หญิงเฒ่านั่งอยู่ในนั้น

ข้าว... บ่าวสาว

หมู่เกาะบาห์ลีและเกาะลอมบอก อินโดนีเซีย รวงข้าวเป็นตัวแทนของสามิ-ภรรยา เจ้าของนาข้าวจะเริ่มต้นเก็บเกี่ยวด้วยการเกี่ยวต้นข้าวที่ถือเป็นประธาน แล้วมัดรวงข้าวโดยแบ่งเป็นสองฟ่อน แต่ละฟ่อนประกอบด้วย 108 ต้น ต้นข้าวต้องมีใบด้วย ฟ่อนหนึ่งเป็นตัวแทนผู้ชาย อีกฟ่อนหนึ่งเป็นตัวแทนผู้หญิง และเรียกว่า สามิ-ภรรยา ฟ่อนสามิจะถูมัดด้วยเชือกโดยไม่ให้เห็นใบ ส่วนฟ่อนภรรยามัดใบให้เห็นโค้งงอซึ่งดูเหมือนลอนผมของหญิง แล้วสวมสายสร้อยที่ทำจากต้นข้าว หญิงชวามาเทินฟ่อนข้าวทั้งสองไว้บนศีรษะเพื่อนำกลับบ้านพร้อมกับข้าวที่เกี่ยวข้องแล้วเมื่อถึงบ้านนำฟ่อนข้าวสามิภรรยาไว้ในยุ้งข้าวและพูดว่า ขอให้ท่านเพิ่มพูนและทวีคูณไม่หมดไป เก็บฟ่อนข้าวสามิภรรยาอยู่ในยุ้งโดยไม่ทิ้งจนกว่าจะแห้งหรือหนูกิน ถ้าใครนำข้าวจากทั้งสองฟ่อนมากิน จะได้รับการเหยียดหยามและถูกเปรียบเทียบเป็นหมูและสุนัข ไม่มีใครที่จะขายฟ่อนข้าวศักดิ์สิทธิ์ มิเช่นนั้นจะถูกว่าดูหมิ่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เผ่าซีส (Szis) ในภาคเหนือของพม่า เมื่อเกี่ยวข้าวแล้วจะตากให้แห้ง กองรวมกันบนลานนวดข้าว เสร็จแล้วแบ่งครึ่งหนึ่งเกลี่ยกระจายบนพื้นลาน อีกครึ่งกองไว้เช่นเดิม บนกองข้าวจัดวางอาหารและเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ผู้อาวุโสสวดขอพรเพื่อให้เก็บเกี่ยวผลผลิตได้มากในครั้งหน้า และเมล็ดข้าวแตกเป็นหลายหน่อแขนงเชิญเพื่อนบ้านมารวมกันที่ลานนวดข้าว เพื่อร่วมฉลองกินและดื่มอย่างสนุกสนาน

เป็นทั้งเจ้าบ่าวเจ้าสาวในเกาะชวา ก่อนเกี่ยวข้าว นักบวชเริ่มทำพิธีโดยมัดรวงข้าวแล้วนำมาประดับตกแต่งเป็นข้าวเจ้าบ่าว

และข้าวเจ้าสาว เมื่อจัดงานเลี้ยงฉลองแต่งงานเสร็จแล้ว จึงเริ่มการเกี่ยวข้าว หลังจากนั้นนำข้าวทั้งหมดไปไว้ในยุ้ง จัดแบ่งพื้นที่ในยุ้งเป็นห้องแต่งงาน ตกแต่งด้วยโคมไฟ ปูพรมผืนใหม่ อุปกรณ์ใช้ในห้อง นำแขกร่วมงานแทนด้วยรวงข้าววางไว้ข้างๆ เจ้าบ่าวและเจ้าสาว เมื่อทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว ชาวนาปิดยุ้งไว้ 40 วัน ไม่มีผู้ใดเข้ามาในยุ้งเนื่องจากการรบกวนคู่บ่าวสาว (Frazer, 1951)

รูปสลักบูลูล (Bulul) เทพและเทพีผู้ปกป้องรักษาข้าวของชาวอิฟูเกา (Ifugao) ทำนาขั้นบันไดในเกาะลูซอน ประเทศฟิลิปปินส์ แกะสลักจากไม้เป็นรูปคนนั่งชันเข่าและแขนทั้งสองข้างบนเข่าหันมองตรง นัยของลักษณะการนั่งนี้เหมือนคนแก่ที่นั่งมองทุ่งนาและมองสังเกตดูความเรียบร้อย บางครั้งชายหญิงทั้งสองแทนด้วยสัญลักษณ์คล้ายอ่างแทนฝ่ายหญิง ลักษณะสากแทนให้ฝ่ายชาย อีกรูปที่นิยมคือ ชายนั่งชันเข่ามือ 2 ข้างจับยกครกใหญ่ไว้บนเข่า โลกไม่ประกอบเพียงความเป็นจริงที่สามารถมองเห็น แต่สิ่งที่มองไม่เห็นและมีอยู่จริง โดยเฉพาะพลังที่ยิ่งใหญ่กว่าพลังทั้งหลายที่สร้างสรรค์สิ่งทั้งปวงและพลังลงโทษทำลาย พลังเทพเจ้าหรือต้นแบบวีรบุรุษ (hero archetype) ที่นำไปสู่สัญลักษณ์ต้นแบบรูปเคารพศิลปะ เทพ สัญลักษณ์ต้นแบบอันมีจิตใต้สำนึกเป็นผู้ควบคุม พ่อและแม่หรือพื้นโลกและสวรรค์ในอียิปต์โบราณถูกแยกออกจากกันโดยลูกชายคือ ลม และเทพเจ้าทั้งสามถูกถอดมาเป็นสัญลักษณ์ต้นแบบ

นอกเหนือจาก เทพีข้าวโพดและเทพีข้าว ที่แสดงข้างต้นแล้ว ยังมีเทพีแห่งธัญพืชอื่นๆ อีกหลายห้องที่ในโลก การเกษตรในยุคแรกเริ่มมักนับถือบูชาเทพีแห่งพืชพันธุ์ที่ตนบำรุงรักษาให้เติบโต

งอกเงย การบูชาเทพีแห่งธัญพืชนี้ นับว่าเป็นศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์
ที่เริ่มมีอารยธรรมการเกษตร และเทพีจะถูกแทนด้วยคำว่า แม่
ไม่ว่าจะเป็นแม่ของลูก แม่ของพ่อ แม่ของแม่ และแม่ของแม่นี้
ยิ่งใหญ่กว่า แม่ การกลายเปลี่ยนจากแม่เป็น ย่า-ยาย แสดงถึง
ต้นแบบ ถูกยกให้อยู่ในระดับที่สูงขึ้น ยิ่งความแตกต่างระหว่าง
จิตสำนึกและจิตใต้สำนึกมากขึ้น ตำแหน่งย่า-ยายที่สูงขึ้นไปก็จะ
เปลี่ยนรูปไปสู่ แม่ผู้ยิ่งใหญ่ (Great Mother) ความหมายของ
การกระทำและคำพูดที่แสดงต่อแม่ มีนัยที่เหมือนกันในแต่ละ
สถานที่ของคนที่แต่ละเผ่าพันธุ์บนโลกนี้ อาทิ การแสดงความเคารพ
แม่เป็นสิริมงคลให้พรและความโชคดีในการเริ่มต้นการเพาะปลูก
การขอพรจากแม่ให้พืชพันธุ์งอกงามสมบูรณ์ การพาแม่กลับบ้าน
(ยุงข้าว โรงนา) หลังเก็บเกี่ยว การแทนแม่ด้วยธัญพืชนั้นๆ (รวงข้าว
รวงข้าวสาลี รวงข้าวโพด เมล็ดข้าวโพด) รูปปั้นหรือภาพวาด
ที่เห็นว่างดงามที่สุด จิตใต้สำนึกร่วมทั้งหมดทั้งหมดนั้นคือ
ร่องเส้นทางนำไปสู่หลักการของต้นแบบ กระแสน้ำไหลดังเข้าไปใน
สัญลักษณ์ของความเชื่อศาสนา (Creed) และพิธีกรรม (Jacobi,
1973) ทั้งมีขั้นตอนพิธีกรรมในการแสดงความเคารพในแม่หรือเทพี
และแต่ละกลุ่มเชื้อชาติก็มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน
ที่ไม่เหมือนกับกลุ่มอื่น เช่น การกล่าวคำเรียกหาเทพี บางแห่งละเล่น
ดนตรีประจำเผ่าประกอบด้วย ดังเช่น ชาวเมยเตย์ บางแห่งกล่าวคำ
เรียกด้วยถ้อยคำสนทนาบอกกล่าว ดังเช่น แม่ข้าวโพด บางกลุ่ม
เทพีมีคู่ครอง หรือบางครั้งเรียกเป็นชาย-หญิงสลับกัน แต่มัก
ปรากฏเป็นเทพี (Goddess) ส่วนเทพ (God) นั้นอาจมีปรากฏ
ให้เห็นบ้างในบางกลุ่มคน แต่อาจมิได้เด่นชัดนัก เช่น หลานชาย

ของอะมะเตระซีคือเทพแห่งรวงข้าวสมบูรณ ซึ่งเป็นธรณีเทพ
ในขณะเดียวกัน อะมะเตระซี แม่ต้นแบบผู้เป็นบรรพบุรุษของชาว
อาทิตย์อุทัยและแม่ของจิตวิญญาณข้าว ข้าวหล่อเลี้ยงชีวิตมวล
มนุษย์ ท้องทุ่งแห่งพืชพันธุ์ก่อชีวิตของคน จิตได้สำนึกร่วมเป็น
พื้นฐานจิตใจร่วมกันของมนุษยชาติ และด้วยความรู้ความเข้าใจจริง
ในความสัมพันธ์ของจิตสำนึกที่ไปยังจิตได้สำนึก ทำให้บอกระบุ
ได้ถึงบุคลิกลักษณะทางวัฒนธรรมหรือของวัฒนธรรมนั้น
(Neumann, 1974)

สรุป

การปฏิบัติอย่างสืบเนื่องเหมือนการบันทึกจากรุ่นสู่รุ่น เป็นการบันทึกที่ถ่ายทอดจากรุ่นไปสู่รุ่นถัดไป เป็นการบันทึกจากการปฏิบัติแทนขีดเขียน ดังที่ Jung บันทึกไว้ว่า จิตใต้สำนึกคือ ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติที่ปราศจากการเขียนบันทึก แต่ผ่านบันทึกแห่งกาลเวลา แม่ต้นแบบของคนไททั้งสามลุ่มน้ำ นางขวัญข้าวหรือแม่ย่าหรือนางงาม เป็นคำร่วมที่คนไทเรียกขวัญข้าวเหมือนกัน คนไทแต่ละลุ่มน้ำนั้นมีหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มต่างสำเนียงพูด บางคำอาจต่างกัน แต่มีความเหมือนและคล้ายคลึงจึงสามารถทำความเข้าใจได้

ในการศึกษานี้คนไทแต่ละลุ่มแม่น้ำประกอบด้วย คนไทลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร คนคำตี้ คนอาหม คนผาเก คนคำยัง คนไทลุ่มแม่น้ำโขง คนญ้อ คนญไท คนโย้ย คนกะเลิง คนลาว และคนไทลุ่มแม่น้ำแดงคือ ไทจั้ง ไทจั้ง ไทหย่า ไทล่า นอกเหนือจากกลุ่มคนไทที่กล่าวก็ยังคง

มีกลุ่มคนไทอื่นอีก เช่น ไทดำ ไททราญ ไทข่า ไทขาว ในลุ่มแม่น้ำแดง และไทจิงโฟ ไทอ้ายตอน ในลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร แต่ละกลุ่มในลุ่มน้ำเดียวกันก็มีเอกลักษณ์ของตน และคนไทแต่ละลุ่มน้ำก็มีเอกลักษณ์ที่ต่างจากคนไทลุ่มน้ำอื่น คนไทในอัสสัมมีรากที่มาจากบ้านเดียวกัน ต่างเพียงช่วงเวลาในการเดินทางมายังดินแดนกาหมรูป อีกทั้งแต่ละกลุ่มก็มีประวัติของตนอย่างเด่นชัด ทั้งสามกลุ่มมีความกลมกลืนกัน มากกว่าความโดดเด่นในความแตกต่าง คนไทในจังหวัดสกลนคร และจังหวัดนครพนม ถึงแม้จะเป็นคนเผ่าพันธุ์เดียวกัน แต่ก็ต่างที่มา และต่างวันเวลาในการลงหลักปักฐาน ซึ่งต่างก็มีบ้านเกิดร่วมเดียวกัน แล้วจึงแยกย้ายตั้งบ้านเรือน และคนไทแต่ละกลุ่มเมื่อมาตั้งบ้านเรือน อยู่แถบถิ่นฐานเดียวกัน จังหวัดเดียวกัน ก็กลายเป็นคนของบ้าน เมืองนั้น เอกลักษณ์ด้านภาษา การแต่งกาย สรีระหน้าตา วัฒนธรรม เดิมของเผ่าพันธุ์ก็ยังเป็นจารีตอยู่ในทุกวันนี้ ความเหมือนที่คนต่างถิ่นมอง แต่มีจำแนกตัวตนภายในกลุ่มใหญ่ แต่ก็ไม่ได้แยกกัน คนไทที่หยวนเจียงและโม้ซา มีความเหมือนและความต่างในกลุ่ม ฮัวเหยาไต ลักษณะเสื้อผ้าที่คล้ายกัน แต่ต่างกันด้วยความภูมิใจ ในสัญลักษณ์ คือเสื้อผ้าของกลุ่มตน ถึงแม้จะคิดเสมอว่ากลุ่มตนนั้น ไม่มีอักษรจารึกไว้ในที่ใด ไม่มีความรู้ในตัวอักษรดังไทอื่นๆ แต่มีสัญลักษณ์อันงดงามวิจิตรในอาภรณ์ที่กลุ่มคนไทใดไม่เท่าเทียม

แต่ละกลุ่มคนไทยังคงอัตลักษณ์ที่ชัดเจนของตนไว้ แต่ผ่านกาลเวลา ผ่านเหตุการณ์ เอกลักษณ์บางอย่างก็เลือนหายไป สิ่งที่ยังคงอยู่จะมีลักษณะที่เหมือนและคล้ายคลึงกันระหว่างกลุ่มคนไท เช่น การร้องเพลง การแต่งกาย ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกัน นั่นคือ ผีบรรพบุรุษ คือเสื้อเมืองและเสื้อบ้าน หรือเจ้าปู่ ผีแห่งธรรมชาติ

อาทิ เจ้าป่าเจ้าเขาหรือเทพาอารักษ์ ผีโฮ่นาหรือเจ้าโฮ่นานา ผีบ้านผีเรือน เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปลูกข้าว พิธีพันธุ์ อันถาวรของคนไท หุ่นท้องนาผลงานคุณค่าของชาวนา ทำนายนาก ลำบาก แต่ได้ผลที่หาค่าประเมินไม่ได้แม้จะตราความเป็นเงินทองก็ตาม ไม่มีข้าวในยุ้งไม่มีข้าวกินเนื่องจากขายหมดยุ้ง ชีวิตของชาวนา จะดำเนินไปเช่นไร ชาวนาทั้งสามแห่งมีข้าวไว้ในยุ้งเสมอ บ้านทุกหลัง มีบ้านของนางขวัญข้าวอยู่เคียงคู่บ้านของตน และคำที่เรียกบ้าน ของนางขวัญข้าวคือ เยียเช่า เหมือนกัน แต่คนไทที่กล่าวมานั้น มีศาสนาเดียวกันดังที่กล่าวแล้วคือ บูชาผีบรรพบุรุษและบูชาผี ธรรมชาติ เลื้อบ้านที่ต้นไม้ใหญ่ในหมู่บ้านที่หวนเจียง ลุ่มแม่น้ำแดง และเลื้อบ้านที่ต้นไม้ใหญ่ในป่าของหมู่บ้านแถบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร และแม่ขวัญข้าวของคนไททุกลุ่มน้ำ นางขวัญข้าวในศาสนาดั้งเดิม ของคนไท บูชาธรรมชาติ แม่ต้นแบบของคนไท แม่ต้นแบบจิตใต้สำนึก ร่วมของคนไททั้งสามลุ่มแม่น้ำ แหล่งกำเนิดของศาสนาคือ จิตใต้สำนึกร่วม ทั้งศาสนาที่เป็นทางการและศาสนาดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาแรกเริ่มของมวลมนุษย

การทำนาไม่ใช่เพียงการปลูกข้าว แต่เป็นประเพณีของชีวิต ชาวนาปลูกข้าวด้วยชีวิตของชาวนาเอง ชาวนาในทุกวันนี้ยังคง มีความผูกพันกับท้องนาจึงทำนาด้วยความรักและห่วงแหนในผืนนา นั้น เมื่อการแบ่งสันปันที่ดินให้ลูกหลาน แปลงนาผืนใหญ่ถูกตัดแบ่ง อีกทั้งคนรุ่นหลังไม่นิยมทำนา หรืออนาคตจะเป็นเพียงการปลูก เพื่อธุรกิจเป็นหลัก หรือเพียงเพื่อบริโภคภายในครอบครัว การปลูก ข้าวมีเศรษฐกิจเป็นจุดหมาย ไม่ใช่เศรษฐกิจเป็นปัจจัยอีกต่อไป การทำนาก็จะเป็นเพียงประวัติศาสตร์ดังเช่นคนไทลุ่มแม่น้ำแดง

ที่การปลูกข้าวลดน้อยลง และพืชเศรษฐกิจแทนที่ ไม่มีประเพณี วัฒนธรรมการปลูกกล้วย ดอกมะลิ พุทรา หรือแก้วมังกร พืชเศรษฐกิจปรับเปลี่ยนเป็นเงินและความมั่งมีทรัพย์ด้วยปรับ เป็นว่า เงินคือชีวิต ถึงแม้เงินคือชีวิตแต่ก็ยังคงไม่มีประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับเงิน ข้าวของชาวนามีราคาน้อย ไม่ว่าจะเป็น คนไทที่ลุ่มน้ำใด อย่างไรก็ตาม คนไทในอีสานและในจังหวัดสกลนคร และจังหวัดนครพนมก็ยังคงเดิมเต็มท้องทุ่งด้วยต้นข้าวบนผืนดิน อันแผ่ไปในทุกทิศ การปลูกข้าวของคนไททั้งสองแห่งมีจุดหมาย อันเดียวกันคือ มีข้าวในยุ้งเพื่อกินในครอบครัวเป็นประการแรก ที่เหลือจากการบริโภคในครัวเรือนจึงขาย ก่อนเก็บเกี่ยวทุ่งนใน อีสาน ข้าวสีทองเต็มท้องทุ่งไกลกว่าขอบเขตสายตา สมคำว่ เมืองนุ่นสวนคำ หลังเก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวสีทองเต็มยุ้ง ข้าวถือเป็น ความมั่นคงทางจิตใจและร่างกาย แม้จะไม่ร่ำรวยเงินทอง

เช่นเดียวกับคนไทในจังหวัดสกลนครและนครพนม แต่พื้นที่ ในการปลูกข้าว นั้น อาจน้อยกว่าคนไทในอีสาน แต่ข้าวยังคงคือชีวิต ของชาวนาอยู่ ข้าวยังเป็นพืชแห่งจิตใจและยังไม่มุ่งเน้นการปลูกข้าว เพื่อขาย และด้วยพื้นที่ของจังหวัดสกลนครไม่ราบเรียบเป็นที่ราบลุ่ม สม่าเสมอ เนื่องจากอยู่ในเขตเทือกเขาภูพานซึ่งพื้นที่เทือกเขา ส่วนมากทอดอยู่ในจังหวัดสกลนคร พื้นที่ราบเกือบทั้งหมดปลูกข้าว มีส่วนน้อยที่ปลูกยางพารา ข้าวที่ปลูกได้จึงอยู่ในยุ้งข้าวเพื่อเก็บไว้ กินเองในครัวเรือนเป็นอันดับแรก และหลายครั้งก็เป็นอันดับเดียว หรือไม่ขายข้าวเลยถ้ามีพื้นที่ปลูกข้าวไม่มากนักหรือปลูกข้าวไม่ได้ ผลดินักในปีนั้น ส่วนเงินที่นำมาใช้จ่ายได้จากการทำงานด้านอื่นๆ เช่น ทำงานรับจ้าง ไปค้าขายต่างถิ่น หรือเข้ามาทำงานในอำเภอ

หรือในตัวเมือง ข้าวจึงยังคงเป็นชีวิต ชีวิตคือ ข้าวที่มีอยู่เต็มยัง
แม่ขวัญข้าวที่อยู่บ้านกับลูกเสมอ เกิดความสุขและมั่นใจในชีวิต
เมื่อมีแม่อยู่ด้วย

เอาข้าวตำเหือน หรือ เอาข้าวเข้าเรือน คำที่คนไทลุ่มแม่น้ำแดง
กล่าวถึงเวลาเรียกขวัญข้าวหรือเกี่ยวข้าวแล้ว นำขวัญข้าว
และนำข้าวกลับมาสู่บ้าน สำหรับคนไทถิ่นนี้คือการนำข้าวเข้าบ้าน
ที่ตนอยู่อาศัยจริงๆ ไม่มีขั้วแยกต่างหากเหมือนไทอีกสองกลุ่ม
แต่สถานที่สำหรับข้าวนั้นจะอยู่สูงกว่าที่อยู่ตามกิจวัตรของคน นั่นคือ
ห้องครัว ห้องนอน หรือกิจกรรมต่างๆ เช่น กินอาหาร นั่งเล่น
ซึ่งจะอยู่ชั้นล่าง ส่วนชั้นสองนั้นเป็นที่เก็บข้าวและมีภาชนะทำด้วย
ไม้ทรงกลมขนาดใหญ่ รูปทรงคล้ายกระป๋อมขนาดใหญ่โตมาก
และไม่เฉพาะข้าวที่บรรจุไว้ในนี้ แต่ยังมีกองข้าวเปลือกอยู่ในห้อง
ด้วย ชั้นนี้บางครั้งก็มีที่ทอดผ้าเพื่อทอดผ้ายามว่างเว้นจากภารกิจต่างๆ
ของผู้หญิง ชั้นถัดไปคือดาดฟ้าเป็นที่สำหรับตากข้าวหรือพืชผล
การเกษตร การนั่งเล่นและกิจกรรมเสียงดัง สันทนาการต่างๆ
บนดาดฟ้าสถานที่สูงกว่าข้าวจะไม่กระทบกัน รวงข้าวที่แขวนอยู่
เหนือกองข้าวห้ามจับสัมผัส เพราะเป็นสิ่งสูงค่าที่เรียกว่า ยาเจ้าข้าว
ดังคำไทหยาวว่า “เอาข้าวเข้าเรือน ให้กลับมาอยู่กับลูกกับหลาน
มานข้าวให้เหมือนหลาน เอาจึงให้เหมือนดินเหมือนไล ซ่อมข้าวเพื่อ
ลูกเพื่อหลาน ซ่อมข้าวให้ได้หลาย ชายข้าวจึงมีไย” ข้าวแท้จริงแล้ว
ไม่ใช่เพียงอาหารให้อิ่มท้อง แต่เป็นค่าสำคัญของใจ คนไทแถบแม่น้ำ
พรหมบุตรและแม่น้ำโขง การเชิญแม่กลับบ้านนี้มีความใกล้เคียงกัน
ในแง่ที่ว่าด้วย ทำพิธีกรรมหน้าย้งข้าวจัดเตรียมอาหารคาวหวาน
มีผู้มีความรู้ที่เป็นชายผู้อาวุโสเป็นผู้อ่านบทเรียกขวัญข้าวขึ้นย้ง

นั่นคือพิธีกรรมใหญ่ แต่พิธีกรรมที่ไม่ใหญ่นัก ผู้หญิงจะเป็นผู้เชิญขวัญข้าวขึ้นยั้งข้าวเอง โดยกล่าวคำที่อยู่ในใจคือ กล่าวออกจากใจ พร้อมกับคำที่จดจำสืบทอดมาจากหญิงอาวุโสในบ้าน เช่น แม่ ย่า ยาย และคนไททั้งสองแห่งนี้มีผู้ข้าวที่สร้างอย่างแข็งแรงถาวร มีขั้นตอนและพิธีกรรมในการสร้างยั้งข้าวอันเป็นสถานที่ที่มีความหมายสำคัญ

ชาวนาเรียกตนเองว่า ลูก เมื่อกล่าวถึงแม่ขวัญข้าว ด้วยความหมายและคุณค่าอย่างสูงที่มอบให้แก่นางขวัญข้าว คำที่เลือกสรรมาเรียกขวัญข้าว จึงเป็นคำที่แสดงถึงความเป็นหญิง เป็นแม่ที่มีทั้งความงดงามและความยิ่งใหญ่ ดังเช่นคำที่คนไททั้งสามกลุ่มเรียกเป็นคำเดียวกันนอกเหนือจาก นางขวัญข้าว แม่ขวัญข้าว คือนางงาม รวมถึงคำว่า ย่าขวัญข้าว ถึงแม้จะเป็นรูปร่างของหญิงสาวที่สวยงาม แต่คนไทก็เรียกย่า ซึ่งไม่ได้หมายความว่าหญิงชรา แต่เป็นความยิ่งใหญ่ เป็นแม่ของแม่ แม่ของพ่อ แม่คือผู้ยิ่งใหญ่ด้วยความหมายของคำว่าแม่เอง แต่เมื่อเป็นแม่ของแม่ นั้นหมายถึงแม่ยิ่งใหญ่ (Great Mother) ด้วยความงดงามและสูงค่านี้ คนไทยภาคกลางจึงเรียกนางขวัญข้าวว่า เทพี คนอาหมเรียกว่า นางลือคคิหมี่ หรือนางลักษมีพระเทวีของวิชญเทพ ซึ่งเปรียบเสมือนเทพีผู้สูงส่ง และถึงจะเรียกนางขวัญข้าวด้วยคำว่าลือคคิหมี่ แต่ในบทเรียกขวัญข้าว ก็ไม่ได้มีการกล่าวถึงพระนางลักษมี แต่ทั้งนี้การเรียกนางขวัญข้าวว่าลือคคิหมี่นั้น แต่เดิมแรกเริ่มก็ยังไม่ได้หมายถึงพระนางลักษมี แต่เป็นลูกสาวของปู่ขาวโมรณตามเรื่องเล่าที่ว่า เสือเก่าฟ้าครอบครองดินแดนอัสสัม และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของดินแดน ได้ทรงพบเห็นปู่ขาวโมรณที่คอยปกป้องคุ้มครองข้าวอาฮู ซึ่งปลูกอยู่บนที่สูงที่เรียกว่า ทอนกิ กหาร์ และทรงกล่าวว่า

“โอ ผู้เฒ่าแห่งโมราน อีกนานเท่าไรที่ท่านจะปกป้องดูแลการเติบโตของข้าวอาฮู...บนทอนก็ กหาร์ ของท่าน?” อาหมมีความเชื่อว่ามีเทพเจ้าข้าวอยู่สององค์ซึ่งเกี่ยวกับข้าวอาฮูและข้าวสาลี หรือที่เรียกว่า อาฮูคูโบ และ สาลิคูโบ เรียกชื่อเทพว่า อ้ายจงเหล้า ผู้ปกป้องดูแลข้าวอาฮู และจึงองค์เทพแห่งข้าวสาลี อาหมยอมรับอาฮูลือคคิหมี่ว่าเป็นลูกสาวของผู้เฒ่าชาวโมรานและคิดว่าข้าวอาฮูนี้อาศัยอยู่บนภูเขา ขณะที่เทพแห่งข้าวสาลี (นาฤดูร้อน) ซึ่งเรียกว่า สาลิลือคคิหมี่นั้นอาศัยอยู่ในทะเล บรรพบุรุษของอาหมคือเลงดอน และแกนคำ ผู้ปกป้องรักษาตระกูลแกนคำคือโมราน ลือคคิหมี่คือเทพแห่งข้าวและมาจากตระกูลที่ร่ำรวยของโมราน (Gohain, 2011) แต่โดยใจความแล้ว นางลือคคิหมี่ที่กล่าวนี้ก็คือ นางผู้ติงม นางขวัญข้าว

การศึกษานี้ได้แสดงให้เห็นถึงภาพโดยรวมของคนไททั้ง 3 แห่งทั้งในแง่ประวัติความเป็นมา หลักปฏิบัติตามความเชื่อเฉพาะกลุ่ม เช่น การขับไล่ผีร้ายหรือสิ่งไม่ดีไม่มงคลออกจากหมู่บ้านของชาวไทในหยวนเจียง การสักการะบรรพบุรุษหรือเมต้ามะผี ของชาวอาหม การถวายข้าวพระพุทธรูปของคนไทที่นับถือพุทธศาสนาในแถบกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร และประเพณีฮีตสิบสอง งานบุญของกลุ่มคนที่พูดภาษาไทในภาคอีสาน ที่เรียกรวมทุกกลุ่ม ทั้ง โย้ย ญ้อ ลาว กะเลิง ภูไท ว่า ลาว หรือ ลาวอีสาน และจากการทำความเข้าใจในเรื่องแม่ขวัญข้าว ที่เห็นว่าการเรียกขานในคำเดียวกันนี้คนไททุกกลุ่มซึ่งมีความหมายที่สำคัญ และคำนี้จะป็นสายหยั่งนำไปสู่จิตใจส่วนลึกของกลุ่มคนนี้ได้ และเมื่อได้ศึกษาแล้ว นอกจากคำเรียกขวัญ การกล่าวถ้อยคำต่อนางขวัญข้าวที่มีใจความเหมือนกัน การประกอบ

พิธีกรรมที่ไม่ต่างกัน กระทั่งถึงการแสดงความเคารพ เก็บรักษา รวงข้าวอันเป็นสัญลักษณ์ของแม่ขวัญข้าวก็มีลักษณะเดียวกัน ซึ่งทำให้ได้ทราบถึงจุดร่วมที่มีใช้เพียงภาษา แต่มีรากทางจิตวิญญาณ เดียวกัน มีข้าวเป็นดั่งแม่ของคนไท ซึ่งก็มีความแตกต่างจากสังคม อื่นที่ให้ความสำคัญแก่ข้าว ดังเช่น อะมะเตระซีหรืออาทิตยเทพีผู้เป็น แม่แห่งจิตวิญญาณและเป็นเทพีแห่งพระอาทิตย์ เป็นมารดาของ ปฐมกษัตริย์ของชาวญี่ปุ่น หรือเทวีศรีที่ให้กำเนิดพืชนานาพรรณ และปูรมาที่เดินทางมายังโลกตามคำสั่งเทพสวรรค์และพบรัก กับชายรูปราม แต่นางขวัญข้าวสำหรับคนไทเป็นหญิงทิ้งดงาม อ่อนโยน และไม่มีมลทินใด

อีกด้านหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงความผูกพันด้านเชื้อชาติ ถึงแม้จะ อยู่ห่างกันไป ถ้าได้รับรู้ว่า ญาติพี่น้องของตนอยู่ ณ ถิ่นที่ใด ก็ตัดกัน ไม่ขาด การค้นหารากฐานจิตใจของกลุ่มคน รากฐานทางจิตใจ ที่เป็นหลักยึดตามศาสนาดั้งเดิมของกลุ่มเผ่าพันธุ์ และยังคงถือ ปฏิบัติเรื่อยมา ถ้ากลุ่มคนนั้นรู้และรักษาแก่นรวมของใจ หรือเปรียบ เป็นจิตวิญญาณของสังคม กลุ่มคนนั้นก็มีความหัวใจและจิตวิญญาณ ที่มั่นคง ไม่สั่นไหวไร้หลักใจ

แม่หรือนางขวัญข้าว จิตได้สำนึกร่วมของคนไท ในจิตได้สำนึก ร่วมที่มีแม่ขวัญข้าวอยู่เสมอ แม่ต้นแบบที่ไม่ต้องอบรมสั่งสอนว่า ขวัญข้าวมีความหมายกับชาวนาอย่างไร หรือย้ำความสำคัญว่าขวัญ ข้าวคือความหมายของชาวนา แต่ความรู้สึกเหล่านี้ฝังอยู่ในจิตใจของ ชาวนา และจิตได้สำนึกยังแสดงออกมากขึ้นเมื่อชาวนาเป็นผู้ปลูก ข้าว เริ่มตั้งแต่การเพาะกล้า ข้าวตั้งท้อง กระทั่งเหลืองสุก ความหมาย ของวงจรการเติบโตของข้าวนี้นี้ใช้เป็นเพียงการผลิตอาหาร แต่คือ

พลังของแรงใจ และเป็นคุณค่าทางใจ ความผูกพันลึกซึ้งที่ชาวนามีต่อข้าวนั้น สามารถมองเห็นได้ในงานประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน ดังเช่น งานบุญเข้าพรรษา การได้ตรงข้าวตั้งท้องเพียงบางรวง เสมือนการทำร้ายแม่ ถึงแม้นำรวงข้าวมาร่วมในงานบุญนี้ ทั้งนี้การนำต้นข้าวมาเพื่อสักการะพระพุทธรูปเหมือนแม่ขวัญข้าวได้ทำบุญอันเป็นการบูชาพระพุทธรูป การกระทำของลูกนอกจากด้วยความเคารพแล้ว ยังเป็นการตอบแทนบุญคุณของแม่ การตอบแทนคุณแม่ด้วยการเชิญพระสวดมนต์ให้ศีลให้พรแก่แม่ หลายขั้นตอนพิธีกรรมที่แสดงถึงแม่เป็นผู้สำคัญสูงสุด การแสดงความเคารพกิริยามารยาทที่พึงกระทำต่อแม่ อาจได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้ใหญ่ในครอบครัว แต่ความรู้สึกถึงความเป็นแม่ขวัญข้าวนี้ไม่ต้องการตอกย้ำ แต่มีอยู่ในจิตในใจส่วนลึกของชาวนาไทยอยู่แล้ว

ลูกที่ไม่ขาดแม่ เมื่อแม่อยู่กับลูก ความมั่นใจของลูกย่อมมั่นคง ขวัญข้าวยังคงอยู่กับลูกเสมอแม้จะไม่ปลูกข้าวแล้ว ดังเช่น คนไทในหยวนเจียง รวมถึงคนไทบางแห่งในภาคอีสานของไทย เช่น จังหวัดอุดรธานี ถึงแม้จะไม่ปลูกข้าวทำนาแล้ว แต่ในยังข้าวก็ยังมีรวงข้าว (หยวนเจียง) หรือรวงข้าวที่มีดรวมกันเป็นวงรีคล้ายมงคลสวมหัว (อุดรธานี) แขนงไว้อยู่บนที่สูง ขวัญข้าวยังคงอยู่กับลูก อยู่บ้านกับลูกหลาน สำหรับชาวนาที่ยังคงปลูกข้าวอยู่นั้น การปักกล้าครั้งแรกที่นาตาแฮกก็คือขวัญข้าว คนไทที่หยวนเจียง และจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนมนำขวัญข้าวหรือต้นข้าวที่ปลูกครั้งแรกประมาณ 7 ต้นนี้เป็นขวัญข้าว ชาวนาส่วนมากยังคงจัดเตรียมที่ตรงส่วนมุมคันทนาเป็นที่นาตาแรกหรือนาตาแฮกอยู่ ขวัญข้าวจึงยังคงอยู่ ซึ่งเมื่อชาวนาทำนาก็ต้องมีนาตาแฮกเพื่อทำ

การบนบานและแสดงความเคารพต่อเจ้าไฮ้เจ้านาที่นาตาแฮกนี้ แต่ถึงแม้จะไม่มีนาตาแฮก รวงข้าวที่สมบูรณ์ก็เป็นสัญลักษณ์ของ แม่ขวัญข้าวได้เช่นกัน ปัจจุบันชาวนาบางครอบครัวที่มีรถปิกอัพ บนกระจกหน้ารถติดสติ๊กเกอร์คำว่า แม่โพสพ หรือรวงข้าวผูกไว้ หน้ารถ คนไทลุ่มแม่น้ำโขงประเพณีบุญกองข้าว นอกจากการสวด มงคลให้พรขวัญข้าวแล้ว ชาวบ้านทั้งชายหญิงยังร่วมกันสวด ขวัญข้าวด้วย ฉะนั้นถึงแม้บางหมู่บ้านหรือบางครอบครัวจะไม่มีพิธี เรียกขวัญข้าวขึ้นยั้ง แต่ยังคงมีพิธีกรรมส่วนรวมนี้อยู่ การขาด ซึ่งแม่ขวัญข้าวจึงเป็นไปได้ยากยิ่งสำหรับชาวนาลุ่มน้ำโขง ดังเดียวกับชาวนาไทในอินเดีย เมื่อมีพิธีกรรมเรียกแม่กลับบ้านนั้น เป็นงานที่สำคัญของครอบครัว ลักษณะเดียวกับอดีตของคนไท ลุ่มแม่น้ำโขง แม่ต้นแบบนี้ไม่สามารถขาดจากชีวิตของลูกไทได้ อย่างน้อยก็แสดงออกผ่านทางพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวที่มีไม่ขาด ในสังคมไทโดยเฉพาะปัจจุบันของชาวนาในลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร และลุ่มแม่น้ำโขง

ต้นแบบเป็นแหล่งที่มาของพลังงานทางจิตใจ นางขวัญข้าว จึงเป็นผู้ให้พลังงาน ความหมายของข้าวสำหรับชาวนาอาจแตกต่าง จากความหมายของยางพาราต่อชาวสวนยางพารา คนไทลุ่มแม่น้ำ พรหมบุตรและแม่น้ำโขง มีจุดมุ่งหมายเพื่อกินเองเป็นอันดับแรก การทำนาอย่างไม่เป็นธุรกิจ แม้จะมีการขายข้าว แต่ไม่ใช่เหตุผลหลัก ในการทำนา แต่ถ้าเมื่อใดการทำนาเป็นเพียงการปลูกข้าวเพื่อแลกเงิน และต้องปลูกข้าวให้ได้หลายครั้งในหนึ่งปี เพื่อเร่งเพิ่มปริมาณ จำนวนข้าว ซึ่งหมายถึงปริมาณของรายได้ ธุรกิจของผู้ปลูกข้าว จึงไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับนางขวัญข้าวอีกต่อไป ไม่จำเป็นต้องมี

ยั้งข้าว เนื่องจากสามารถขายข้าวที่ทุ่งนาได้เลย เมื่อได้รับเงินแล้ว
จึงไปซื้อข้าวเพื่อบริโภคในครอบครัว เมื่อกลายเป็นธุรกิจข้าวแลกเงิน
นางขวัญข้าวจึงไม่มีแล้วในทุ่งนาในบ้านของชาวนาประเทศไทย
หลายแห่ง แต่ความหมายลึกซึ้งของข้าวก็ยังคงมีอยู่ในใจของชาวนา
ทุกแห่งหน ข้าวเลี้ยงคนในชาติให้เจริญสุขอยู่ดี แต่ผ่านกาลเวลา
ลูกหลานชาวนาไม่ได้สืบต่อการทำนาก็มีมากมาย

ลุ่มน้ำพรหมบุตรและลุ่มน้ำโขงอยู่ห่างไกลกันนัก สายตระกูล
เดียวกันแยกย้ายกันตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน แต่ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด
ภูมิประเทศนั้นต้องเหมาะแก่การทำนาเสมอ ถึงแม้ไถอาหมจะเหลือ
เพียงประวัติศาสตร์ผ่านตัวอักษรของตนในเอกสารโบราณ แต่คำว่า
ขวัญข้าว ก็ยังคงอยู่ทั้งในจิตใจและวาจา สำหรับคนคำดี คำยัง
และผาเก แน่นนอนว่าขวัญข้าวหรือนางห่มเมื่อนี้จะยังเป็นแม่ของ
ลูกไทอีกนานนับเนื่อง เช่นเดียวกับคนไทในแถบสองจังหวัดลุ่มน้ำโขง
เมื่อมีบ้านก็ย่อมมีขี้ข้าวอยู่เคียงข้างเสมอ ขวัญข้าวก็ยังคงเป็นแม่
ของบ้านและของเียนข้าวหรือเล่าข้าว เรียกแม่กลับบ้านมาอยู่กับ
ลูกหลาน ทุกวันนี้การเรียกขวัญข้าวอาจมีการย่อลง แต่จุดใจกลาง
ความสำคัญนั้นไม่เลือนหายจากคนไททั้งสองกลุ่ม แต่ยังคงเป็น
จิตใต้สำนึกร่วมของเผ่าพันธุ์ การเรียกขวัญข้าวนั้นก็เชิดด้วยใจ
ไม่มีบทสวดสรรเสริญที่ต้องท่องจำซึ่งแต่งขึ้นเพื่อเทพเจ้า แต่เป็น
การเอื้อนเอ่ยจากใจลูกที่เคารพต่อแม่และหัวใจของความเคารพ
และคำเชิญขวัญนี้คนไททั้งสองสายได้กล่าวและในรูปแบบเดียวกัน
ทำความเคารพอันเดียวกัน ซึ่งนอกจากภาษาที่เหมือนและเข้าใจกันได้
การปฏิบัติตัวต่อแม่ขวัญข้าวก็คงความเหมือน ความอ่อนโยน
และถ่อมตน แต่เข้มแข็ง ดังเช่น แม่ต้นแบบของลูกไททั้งหลาย

แม่ต้นแบบจากจิตใต้สำนึกของคนไทยจากการบูชา นางขวัญข้าว
นางห่มเมือง แม่โพสพ ผู้เป็นบุญกุศลของลูก เป็นสิริมงคลของชีวิต
ดังเช่นชาวนาผู้เป็นสิริมงคลของเผ่าพันธุ์ไทย

ภาคผนวก รูปภาพ

ลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร

ยั้งข้าวในบริเวณบ้าน

บ้านชาวค่ายงที่หมู่บ้านป่าหวาย

รวงข้าวแทนนางขวัญข้าวในยุ้งข้าว

รวงข้าวบนช่อสูงในยุ้ง

เก็บรักษาแม่ขวัญข้าวในยุ้งข้าวชั่วคราว

คู่ขวัญลูก-หลานที่มาเยี่ยมเยียน

พ่อ-ลูกชาวอายตอน

ลุ่มแม่น้ำโขง

ยั้งข้าวหรือเล่าข้าวตังไว้ในบริเวณบ้าน

เรียกขวัญข้าวขึ้นแล้ว

คู่ขวัญควายหลังจากการเรียกขวัญข้าวขึ้นแล้ว

รวงข้าวแทนแม่ขวัญข้าวในยุ้ง

ขวัญข้าวในยุ้ง

นำข้าวจากนากลับยัง

ลุ่มแม่น้ำแดง

หมู่บ้านของชาวไทหย่า มีหมวกเป็นสัญลักษณ์บนประตูเข้าหมู่บ้าน

ลักษณะบ้านของชาวไทแถบลุ่มแม่น้ำแดง

รวงข้าวแทนขวัญข้าวในห้องเก็บข้าวเปลือก

การจัดการน้ำจากภูเขาเพื่อใช้ในหมู่บ้าน

บ้านเรือนของชาวไทยในลาวเมิง

การแสดงรำร่ำของชาวไทจั้ง

ตา-ยาย ชาวไทจั่ง หญิงสูงวัยใส่ชุดประจำเผ่าในชีวิตประจำวัน

แม่ผัวชาวไทยล่าทำพิธีกรรมขอความโชคดี
จากผีฟ้าในช่วงปีใหม่

ภาพจิ๊กซอว์แม่โพสพหรือแม่ขวัญข้าว
ที่วางขายในร้านค้าตลาดนัด ประเทศไทย

บรรณานุกรม

- Asom Divas in Assam in 2021. (2021). Retrieved from <http://officeholidays.com/holidays/india/assam/asom-divas>
- Bahadur, Mutua. (2003). Rice culture in Manipur, India. In Hamilton, Roy W. (Ed.), The Art of Rice Spirit and Sustenance in Asia. (pp. 89-99). Hong Kong: South Sea International Press.
- Baruah, S.L. (1985). A Comprehensive History of Assam. New Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Bhuyan, S. K. (1933). Tungkhungia Buranji or A History of Assam 1681-1826 A.D. Calcutta: Oxford University Press.
- Bhuyan, S. K. (1985). Studies in The History of Assam. Guwahati: Omsons.
- Borah, Utpola. (2005). Bihu Festival of Assam Music, Dance & Performance. Delhi: B.R. Rhythms.
- Bose, M.L. (1997). History Arunachal Pradesh. New Delhi: Concept Publishing.
- Buragohain, Pratashlata. (2014). Tai Buddhist Women Population of North-East India A Study in Gender Geography. Dibrugarh: Donyiseng.

- Campbell, J. (2008). The Hero with a Thousand Faces. California: New World Library.
- Chandra, Suresh. (2001). Encyclopedia of Hindu Gods and Goddess. New Delhi: Sarup & Sons.
- Choudhury, Pratap Chandra. (1991). The Brahmaputra Valley: Its civilization. In Saikia, Nagen (Ed.), Assam and the Assamese mind. (pp. 110-134). Jorhat: Assam Sahitya Sabha.
- Citizenship Amendment Act 2019. (2021). Retrieved from [https://en.wikipedia.org/wiki/Citizenship_\(Amendment\)_Act,_2019](https://en.wikipedia.org/wiki/Citizenship_(Amendment)_Act,_2019)
- Das, Srimati Pushpalata. (1991). Assam Deserves Greater Attention. In Saikia, Nagen (Ed.), Assam and the Assamese mind. (pp. 82-97). Jorhat: Assam Sahitya Sabha.
- Datta, Birendranath. (2012). Cultural Contours of north-east India. New Delhi: Oxford University Press.
- Devi, Aribam Indubala. (2010). Amazing North East Arunachal Pradesh. New Delhi: Vij Books India.
- Dewi Sri. (2014). Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Dewi_Sri

- Gait, Edward. (2005). A history of Assam. Guwahati: LBS.
- Ghosh, Lipi. (2007). Tai Cultural Matrix in Indian History:
A Study of Tai-Ahom Heritage in Northeast India. Prachya a Journal on Asia : Past and Present. No 2, 57-81.
- Gohain, Birendra Kumar. (2011). The Ahoms and Their Traditions Volume I – The Ahoms. New Delhi: Omsons Publications Prakash House.
- Gohain, Birendra Kumar. (2011). The Ahoms and Their Traditions Volume II – Ahom Religion. New Delhi: Omsons Publications Prakash House.
- Gogoi, Puspadhar. (1996). Tai of North East India. Guwahati: Chumphra Printers and Publication.
- Gogoi, Sadananda. (2018). Glimpses of the mighty Ahoms. Guwahati: Assam Book Hive.
- Goodman, Jim. (2009). Yunnan China South of the Clouds. Hong Kong: Odyssey.
- Goodman, Jim. (n.d.). The Exploration of Yunnan. Kunming: Yunnan people's Publishing House.
- Guha, Amelendu. (2005). The Tai Migration and its Impact on the Rice Economy of Medieval Assam. In Barua, Alokesh (Ed.), India's North-East

Developmental Issues in Historical Perspective.
(pp. 71-91). New Delhi: Manohar.

Handerson, Joseph L. (1968). Ancient Myths and Modern
Man. In Jung, Carl G., von Franz, M.-L., Henderson,
Joseph L., Jacobi, Jolande, and Jaffe, Aniela (Eds.),
Man and His Symbols. (pp.97-156). New York:
Dell Publishing.

Hazarika, Nagen. (1997). Ti Chow Fa-769 L.S. Guwahati:
Art Printers & Stationary.

Howard, Michael C. & Howard, Kim Be. (2002). Textiles
of the Daic Peoples of Vietnam. Bangkok: White
Lotus Press.

Jacobi, Jolande. (1968). Symbols in an Individual
Analysis. In Jung, Carl G., von Franz, M.-L.,
Henderson, Joseph L., Jacobi, Jolande, and Jaffe,
Aniela (Eds.), Man and His Symbols. (pp.97-156).
New York: Dell Publishing.

Jung, C.G. (1969). Studies in Word – Association. London:
Routledge & Kegan Paul.

Jung, C. G. (1973). On the Nature of the Psyche.
Princeton: Princeton University.

- Jung, C. G. (1982). *Aspects of Feminine*. Princeton: Princeton University.
- Jung, C. G. (1989). *Memories, Dreams, Reflections*. New York: Vintage.
- Jung, C. G. (1989). *Symbolic Life*. Princeton: Princeton University.
- Jung, C. G. (1990). *The Archetypes and Collective Unconscious*. Princeton: Prince University.
- Jung, C. G. (1990). *Symbols of Transformation*. Princeton: Princeton University.
- Jung, C. G. (1991). *Analytical Psychology*. Princeton: Princeton University.
- Jung, C. G. (2001). *Four Archetypes*. New York: Routledge.
- Jung, C. G. & Riklin, F. (1969). *The Associations of Normal Subjects*. In Jung, C.G., *Studies in Word – Association*. (pp. 8-172). London: Routledge & Kegan Pual.
- Karwoski, T. F. & Schachter, J. (1948). *Psychological Studies in Semantics: III. Reaction Time for Similarity and Different*. *J. Soc. Psychol.* 28, 103-120.
- Kothurkar, V.K. & Vanarase, S.J. (1986). *Experimental*

- Psychology A Systematic Introduction. Dehli: Wiley Eastern.
- Kumar, Tuk – Tuk. (1988). History of Rice in India Mythology, Culture and Agriculture. Delhi: Chawla Offset.
- Kumol saul. (2017). Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Kumol_saul
- Mein, Chou Na. (2005). To the land of Tai Khamtis of Myanmar. Dhemaji: Chumphra Publication.
- Mohanty, Bidyut. (2011). Goddess Lakshmi and Cultural Traditions of Rice: Implications for Status of Women. Mainstream, L(1), unpagd. Retrieved from <https://www.mainstreamweekly.net/article3202.html>
- Morey, Stephen. (1999). Book of Calling the Khon. Dibrugarh: Triograph.
- Neumann, Eric. (1991). The great mother. Princeton: Princeton University
- Ohnuki-Tierney, Emiko. (1993). Rice as Self. New Jersey: Princeton University Press.
- Pukan, J.N. (2007). Products: Agricultural and Non-Agricultural. In Barpujari, H.K. (Ed.), The comprehensive history of Assam. (pp. 105-120). Guwahati: Board Assam.

- Ray, Sohini. (2003). *Lakshmi of the House: Rituals, Realities, and Representations of Womanhood in Modern Bengal*. In Hamilton, Roy W. (Ed.), *The Art of Rice Spirit and Sustenance in Asia*. (pp. 309-319). Hong Kong: South Sea International Press.
- Rosemary., Hubback, Judith., Lambert., & Williams, Mary (Eds.), *Analytical Psychology: A Modern Science*. (pp. 66-75). London: Willian Heinemann Medical Books.
- Rooney, Anne. (2015). *The Story of Psychology*. London: Arcturus.
- Sarkar, J.N. (2007). *The Ahom administration*. In Barpujari, H.K. (Ed.), *The comprehensive history of Assam*. (pp. 1-86). Guwahati: Board Assam.
- Sharma, Tarun Chandra. (1991). *The Culture and Civilization of Assam*. In Saikia, Nagen (Ed.), *Assam and the Assamese mind*. (pp. 11-25). Jorhat: Assam Sahitya Sabha.
- Saikia, Sayeeda. (1997). *In the meadows of gold Telling tales the Swargadeos at the crossroads of Assam*. Guwahati: Spectrum.
- Saikia, Nagen. (1991). *The social history of Assam through the ages*. In Saikia, Nagen (Ed.), *Assam*

- and the Assamese mind. (pp. 133-159). Jorhat: Assam Sahitya Sabha.
- Saikia, S. Yasmin. (1999). A Name without people: Searching to be Tai-Ahom in Modern India (Doctoral Dissertation). University of Wisconsin Madison. USA.
- Snowden, R. (2010). Jung the Key Ideas. Ohio: Teach Yourself.
- Stevens, Anthony. (2001). Jung a very short introduction. Oxford: Oxford University.
- Tarnas, Richard. (2007). Cosmos and Psyche Intimations of a New World View. New York: Penguin Group.
- Von Franz, Marie-Louise. (1998). C.G. Jung His Myth in Our Time. Toronto: University of Toronto Press.
- Weingken, Ngi Yot. (n.d.). From Hukawng Valley to Nam-Phake Village (A brief history of the Tai-Phake people living in Assam). (n.p.).
- Young-Eisendrath, Polly & Dawson, Terence. (2008). The Cambridge Companion to Jung. New York: Cambridge University.
- กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรมลาว. (2000). ประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน [ประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-

ปัจจุบัน)] (ทรงคุณ จันทจร, ผู้แปล). กาฬสินธุ์: ประสาน
การพิมพ์.

ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์. (2560). ตำแหน่งการปกครองและ
ระบบไฟฟ้าในอาณาจักรอาหม ค.ศ. 1228-1826.
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 17(2).
127-159.

ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์. (2560). พระธาตุพนม. มณฑลมันดาลา.
ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา(บ.ก.), วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชน
อีสานเหนือ (หน้า 92-135). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์.

ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์. (2556). นางห่มเมือง แม่ต้นแบบของ
คนไทลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรและแม่น้ำโขง. ใน ฉัตรทิพย์
นาถสุภา (บ.ก.), ด้วยรัก: ชนชาติไท (หน้า 304-353).
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ชนบพร วงศ์กาฬสินธุ์. (2558). พลวัตของจิตใจในงานบุญ
ปะทายข้าวเปลือก. ใน สุริยา รักการดี (บ.ก.), เศรษฐกิจ
และวัฒนธรรมชุมชนอีสานใต้ (หน้า 256-282). กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

คณาจารย์ วิชาวัฒนธรรมแ่งสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สกลนคร. (2554). วัฒนธรรมแ่งสกลนคร. สกลนคร:
สมศักดิ์การพิมพ์.

เจีย แยน จอง. (2538). แคว้นใต้คง : ถิ่นไทเหนือในยูนนาน.
ใน การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท. (หน้า 81-85). กรุงเทพฯ:
คุรุสภา.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. (2534). เมืองนุ่นสุนคำ.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู วิชาศิลป์. (2552). การศึกษา
ประวัติศาสตร์ไทอาหม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ชนิดา สีหามาศย์. (2559). แม่โพสพ ขวัญข้าวของชาวนา.
เซนส์แอนด์ซีน, 1(2), 45-55.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2544). สืบสานประวัติศาสตร์สังคม
และวัฒนธรรมไปเยว่ การศึกษาเชิงมานุษยวิทยา.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ดำรงพล อินทร์จันทร์. (2545). การฟื้นฟูวัฒนธรรมไทอาหม
ในรัฐอัสสัม ประเทศอินเดีย (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (2557). ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ:
สามลดา.

ทองคุณ หงส์พันธุ์. (ม.ป.ป.). กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาแถบกลุ่ม
แม่น้ำโขงประเทศไทย. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ธนาคารกรุงเทพ. (2558). พระกฐินพระราชทาน ณ วัดพระธาตุ
เชิงชุมวรวิหาร อ.เมือง จ.สกลนคร. กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว
การพิมพ์.

ธนาคารกรุงเทพ. (2554). พระกฐินพระราชทาน ณ วัดพระธาตุพนม
วรมหาวิหาร พระอารามหลวง อำเภอธาตุพนม
จังหวัดนครพนม. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

น้ามนต์ อยู่อินทร์. (2553). การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมไทยปัจจุบัน: กรณีศึกษาหมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชายนาว อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2546). เลาะลุ่มน้ำโลหิต เลียบชีวิตไทคำดี. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2551). วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บุญยงค์ เกศเทศ. (2557). ถิ่นคนไท ดั้นด้นค้นหาสายเลือดไท ความเป็นมา และวิถีวัฒนธรรม. มหาสารคาม: กากะเยีย.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2557). ผี วิถีคน ความเชื่อ และการพึ่งพา ระหว่างคนกับผี. มหาสารคาม: กากะเยีย.

บรรจบ พันธุมธา. (2526). กาเลหม่านไต. กรุงเทพฯ: ครุสภา.

ปาน แก้วคำแสน. (2545). ประวัติ ภูไทกำปอง อำเภวาริชภูมิ. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ไป ฉุน. (2547). เอกสารประกอบการปาฐกถาเรื่อง “การศึกษาคนไทในมณฑลยูนนาน: ทศนะจากนักวิชาการจีน”. ใน งานโครงการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ 81 ปี เรื่อง “ความก้าวหน้าของการศึกษาวิจัยกลุ่มชาติพันธุ์ไทในสาธารณรัฐประชาชนจีน” วันที่ 5-6

พฤตจิกายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
 กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิเชฐ สายพันธ์. (2553). ผลงานชิ้นเอกของอาจารย์คำจอง.
 ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพิเชฐ สายพันธ์ (บ.ก.),
 ทฤษฎีบ้านเมือง ศาสตราจารย์คำจองกับการศึกษา
 ชนชาติไท (หน้า 25-34). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

พระเทพรัตนโมลี. (2537). ประวัติย่อพระธาตุพนม. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระพนมเจดียนุรักษ์ (แก้ว อุทุมมาลา). (2521). อรุณคันทาน.
 กรุงเทพฯ: เพ็ญอักษร.

ยรรยง จิระนคร. (2554). จีน กับสังคม วัฒนธรรมความ
 หลากหลายทางชาติพันธุ์. เชียงใหม่: ลีออคอินดีไซน์เวิร์ค.

ยศ สันตสมบัติ. (2543). หลักช้าง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง
 แอนด์พับลิชชิ่ง.

รณี เลิศเลื่อมใส. (2544). ฟ้า – ขวัญ – เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิม
 ของไท ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม. กรุงเทพฯ:
 วิถีทรรศน์.

รัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์. (2556). ภาพถ่ายแห่งความทรงจำจาก
 หนองหาร: “เรือนางคำไหล” ขณะที่ 1 ในงานออกพรรษา
 พ.ศ. 2482 หนองหาร สกลนคร คณะท้าววัด. ใน ศรีศักร
 วัลลิโภดม, วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์
 (บ.ก.), เมืองหนองหารหลวง และ ภูพานมหานาสิ
 (หน้า 108-115). กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

เรณู วิชาศิลป์. (2539). พงศาวดารไทอาหม เล่ม 1. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้ง.

เรณู วิชาศิลป์. (2539). พงศาวดารไทอาหม เล่ม 2. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้ง.

ศูนย์อนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านห้วยภูพาน. (2555, ธันวาคม 12).
ไขประตูปองเอี่ยม เยี่ยมเมืองสกล [ไฟล์วิดีโอ]. สืบค้นจาก
<https://www.youtube.com/watch?v=7-z10dk-sWQ>

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2556). ลำนำ ผู้คน และการตั้งถิ่นฐาน
ในแม่น้ำสงคราม. ใน ศรีศักร วัลลิโภดม, วลัยลักษณ์ ทรงศิริ
และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์ (บ.ก.), เมืองหนองหารหลวง
และ ภูพานมหานาฮี (หน้า 54-61). กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2556). นครพนม มาจากไหน?. กรุงเทพฯ:
ชนนิยม.

สมิตร ปิตุพัฒน์. (2547). เอกสารประกอบการปาฐกถาเรื่อง
“ความก้าวหน้าของการศึกษาชนชาติไทในสาธารณรัฐ
ประชาชนจีน: ประเด็นทางวัฒนธรรมกับทฤษฎีถิ่นกำเนิด
ไทย”. ในงานโครงการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวง
นราธิวาสราชนครินทร์ เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ
ครบ 81 ปี เรื่อง “ความก้าวหน้าของการศึกษาวิจัยกลุ่ม
ชาติพันธุ์ไทในสาธารณรัฐประชาชนจีน” วันที่ 5-6
พฤศจิกายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. กรุงเทพฯ:
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมิตร ปิติพัฒน์ และ เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2546). คนไต้ใน
ชื่อเหมา มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน
ประวัติศาสตร์เมืองสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ:
ไอ.เอส. พรินติ้งเฮาส์.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2547). เอกสารประกอบการบรรยาย
เรื่อง “การตั้งถิ่นฐานของคนไต้ในภาคตะวันตกของมณฑล
ยูนนานและภาคเหนือของเวียดนามกับการแพร่กระจาย
ของภาษาและวัฒนธรรมไตสู่เอเชียอาคเนย์”. ในงาน
โครงการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระพี่
นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาส
ราชนครินทร์ เนื่องในโอกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ
81 ปี เรื่อง “ความก้าวหน้าของการศึกษาวิจัยกลุ่ม
ชาติพันธุ์ไทในสาธารณรัฐประชาชนจีน” วันที่ 5-6
พฤศจิกายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. กรุงเทพฯ:
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สีน้ำ จันทรเพ็ญ และคณะ. (ม.ป.ป.). มุลมั่งดั้งเดิม. กภาพสินธุ์:
ม.ป.ท.

สำนักศิลปากรที่ 10 ร้อยเอ็ด กรมศิลปากร. (2555).
ร้อยรอยเก่าสกลนคร. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสกลนคร. (2544).
ประวัติศาสตร์สกลนคร. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

สพสันต์ เพชรคำ. (2555). ถอดบทเรียนหนองหาร. สกลนคร:
พรศิริการพิมพ์.

สพสันต์ เพชรคำ. (2556). นอนงหานหลวง: จากเมืองขอม...
เชียงใหม่: นอนงหานสู่เมืองสกลนคร. ทางอีสาน, 2(19),
23-32.

สพสันต์ เพชรคำ. (2561). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสกลนคร.
เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

สุรัตน์ วรารัตน์. (2538). ลักษณะทางชาติพันธุ์ชาวกะเลิง
บ้านบัว อ.กุตุบัก จ.สกลนคร. ใน การประชุมสัมมนา
ทางวิชาการ เรื่องชนกลุ่มชาติพันธุ์ในแอ่งสกลนคร
(เอกสารหมายเลข 15 หน้า 1-37). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

สุรัตน์ วรารัตน์. (2540). ระบบข้อมูลวัฒนธรรม จ.สกลนคร.
ม.ป.ท.: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสกลนคร.

สุรัตน์ วรารัตน์. (ม.ป.ป.). ประวัติศาสตร์สกลนคร. สกลนคร:
วิทยาลัยครูสกลนคร.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2543). ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2550). ประวัติศาสตร์อีสาน 2322-2488.
ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมแม่ข่าย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ณรงค์ อุปัญญา. (2538). ประวัติศาสตร์
หมู่บ้านผู้ไทย กรณีศึกษาบ้านหนองไผ่ใหญ่ ตำบลโนนยาง
อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร. ใน การประชุมสัมมนา
ทางวิชาการ เรื่องชนกลุ่มชาติพันธุ์ในแอ่งสกลนคร
(เอกสารหมายเลข 6 หน้า 1-23). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

อนันตสิทธิ์ ชามาตย์ และคณะ. (2538). ผ้าทอชาวย้าย อำเภอ
พังโคน และอำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร.
ในการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่องชนกลุ่มชาติพันธุ์
ในแอ่งสกลนคร (เอกสารหมายเลข 19 หน้า 1-11).
ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

อริราชย์ นันชนดี และคณะ. ญ้อสองฝั่งโขง : การเปลี่ยนแปลงทาง
สังคมและวัฒนธรรมหลังการปักปันเขตแดนและสยาม
พ.ศ. 2436 (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.

อร่ามจิต ชินช่าง. (2544). ของดีศรีโคตรบูรณ์. นครพนม:
ปริญาการพิมพ์.

อารีลักษณ์ ทิสางค์. (2538). ลักษณะภาษาของกลุ่มกะเลิง
บ้านดงมะไฟ อำเภอเมือง สกลนคร. ในการประชุมสัมมนา
ทางวิชาการเรื่องชนกลุ่มชาติพันธุ์ในแอ่งสกลนคร
(เอกสารหมายเลข 10 หน้า 1-16). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ธาดา สุทธิธรรม. (2544). ผังเมืองในประเทศไทย: ผังชุมชน
และการใช้ที่ดิน สายอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น: พิมพ์พัฒนา.

พระเทพรัตนโมลี. (2557). ประวัติย่อพระธาตุพนม. ใน อภิสัทธ
ธีระจารุวรรณ (บ.ก.), พระธาตุพนม (หน้า 31-76). นนทบุรี:
มติชน ปากเกร็ด.

岩峰. (2006). 论傣族谷物神话与谷物祭祀. 云南社会科学(3), 92-96.

Yan, Feng. (2006). Lun Daizu guwu shenhua yu guwu jisi. Yunnan Shehui Kexue (3), 92-96.

[English] Yan, Feng. (2006). Dai's Khawn Kao stories and worshipping. Social Science in Yunan (3), 92-96.

许洪畅. (2010). 元江流域傣族历史源流族称及其流迁状况初考. 自元江哈尼族彝族 傣族自治县傣族协会 (编). 云江哈元江傣族文化 (pp.71-84). 昆明: 云南民族出版社

Xu, Hongchang. (2010). Yuanjiang Liuyu Daizu lishi yuanliu zucheng jiqi liuqian zhuangkuang chukao. Zi Yuanjiang Danizu Yizu Daizu zizhixian Daizu xiehui (bian). Yuanjiang Daizu wenhua (pp.71-84). Kunming: Yunnan Minzu Chubanshe

[English] Xu, Hongchang. (2010). The migration of Dai in Yuanjiang. In Yuanjiang Daizu Yizu Daizu zizhixian Daizu xiehui (Ed). Yuanjiang Daizu wenhua (pp.71-84). Kunming: Yunnan Ethnic Publishing House.

刀正邦 (唱), 辛平(整理). (2010). 叫谷魂. 自元江哈尼族彝族 傣族自治县傣族协会 (编). 元江傣族文化(p. 232). 昆明: 云南民族出版社

Dao, Zhengbang (Chang); Xin, Ping(Zhengli). (2010).
Jiao guhun. Zi Yuanjiang Danizu Yizu Daizu zizhixian
Daizu xiehui (Bian). Yuanjiang Daizu wenhua (p.232).
Kunming: Yunnan Minzu Chubanshe.

[English] Dao, Zhengbang; Xin, Ping. (2010). Song of
Khon Kao. In Cultural Center of Hani Yi Dai
Autonomous Prefecture in Yuanjiang (Ed.).
Yuanjiang Dai Center (p.232). Kunming: Yunnan
Ethnic Publishing House

吴乔.(2011). 宇宙观与生活世界：花腰傣的亲属制度，信仰
体系和口头传承. 北京：中国社会科学出版社

Wu, Qiao. (2011). Yuzhouguan yu shenghuo shijie:
Huayaodai de qinshu zhidu, xinyangtixi he koutou
chuancheng. Beijing: Zhongguo shehui kexue
chubanshe

[English] Wu, Qiao. (2011). Thinking system and ways
of life: Kinship of Huayaodai, The belief and
legacy. Beijing: China Social Science Press.

陶贵学(编). (2004). 新平花腰傣文化大观. 北京：民族出版社

Tao, Guixue (bian). (2004). Xinping Huayaodai
wenhua daguan. Beijing: Minzu chubanshe

[English] Tao, Guixue. (2004). Overview of Huayaodai
culture in Xinping. Beijing: Ethnic Publishing House.

瑞丽姐告边境贸易区管理委员会 (编). (2007). 傣族历史文化
进程壁画长卷 (傣汉对照. 昆明: 云南民族出版社

Ruili Jiegao bianjing maoyiqu guanli weiyuanhui (bian).
(2007). Daizu lishi wenhua jincheng bihua
changjuan (Dai Han duizhao). Kunming: Yunnan
minzu chubanshe

[English] Ruili Jiegao bianjing maoyiqu guanli
weiyuanhui. (2007). Wall drawing about history
and culture of Dai (Dai-Chinese). Kunming:
Yunnan Ethnic Publishing House.

สัมภาษณ์

นางกงปาลี ประกิจ หมู่บ้านนาคอย อำเภอนาหว้า จังหวัด
นครพนม

นางวง เมษา หมู่บ้านนาคอย อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

นางวิไล มหาโคตร หมู่บ้านขอนแก่น อำเภอวาริชภูมิ จังหวัด
สกลนคร

นางวิริตา ประกิจ หมู่บ้านนาคอย อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

นางสำ ผานคำ หมู่บ้านนาคอย อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

นายคี อินทเสย์ หมู่บ้านตาเลี่ยน อำเภอพรรณานิคม
จังหวัดสกลนคร

Chow Aijanta Gohain, หมู่บ้านน้ำผาเก, นาฮ์ราเคาเทีย,

อำเภอติบุรการ์, รัฐอัสสัม

Chow Chamate Chowlik, หมู่บ้านป่าหวาย, มาการิต้า
อำเภอตินชูเกีย, รัฐอัสสัม

Chow Chamsoi Chowhin, หมู่บ้านเมืองล่างคำดี, อำเภอ
ตินชูเกีย, รัฐอัสสัม

Chow Cheniram Boruah, หมู่บ้านมาริพาทาร์, อำเภอ
ศิวกาการ์, รัฐอัสสัม

Chow Deben Chowlik, หมู่บ้านป่าหวาย, มาการิต้า,
อำเภอตินชูเกีย, รัฐอัสสัม

Chow Nipen Mohan, หมู่บ้านเดมาจิ บิล, อำเภอศิวกาการ์,
รัฐอัสสัม

Chow Madhujya Rajkonwar อำเภอแจ้รายดอย, รัฐอัสสัม

Chow Minhingda Chowlik, หมู่บ้านป่าหวาย, มาการิต้า
อำเภอตินชูเกีย, รัฐอัสสัม

Chow Raghu Nath Mohan, หมู่บ้านบอร์ชาฮาเกิ, อำเภอ
ศิวกาการ์, รัฐอัสสัม

Chow Sijanta Mansai, หมู่บ้านจองคำ, อำเภอโลहित,
รัฐอรุณาจัลประเทศ

Chow Tileswar Mohan, หมู่บ้านปาริจิต, อำเภอศิวกาการ์,
รัฐอัสสัม

Chow Dharma Kanta Bomar, หมู่บ้านเดมาจิบิล, อำเภอ
ศิวกาการ์, รัฐอัสสัม

Iefanoi Chowlik, หมู่บ้านป่าหวาย, มาการิต้า, อำเภอดินชุมเกีย,
รัฐฮัสซัม

Nang Ampha Em Chakhap, บ้านผาเกหลวง, อำเภอดินชุมเกีย,
รัฐฮัสซัม

Nang Khet Gohain, หมู่บ้านน้ำผาเก, นาฮ์รุคาเทีย, อำเภอ
ติบูร์การ์, รัฐฮัสซัม

Nang Ching Chakhap, หมู่บ้านคำตี้เมืองล่าง, อำเภอดินชุมเกีย,
รัฐฮัสซัม

Nang Timita Mansai, หมู่บ้านจองคำ, อำเภอโลหิต,
รัฐอรุณาจัลประเทศ

On Luktai, หมู่บ้านคาราการ์ โกระโค, อำเภอศิวาการ,
รัฐฮัสซัม

Bai Chun Qiang, เมืองโมซา, เขตปกครองตนเองซินผิง,
นครยวีชี

Bai Liang Xing, เมืองโมซา, เขตปกครองตนเองซินผิง,
นครยวีชี

Bai Yao Mei, เมืองโมซา, เขตปกครองตนเองซินผิง, นครยวีชี

Bai Yun, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง, นครยวีชี

Dao Lan Ying, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง, นครยวีชี

Dao Wen Yi, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง, นครยวีชี

Dao Xiu Xian, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง, นครยวีชี

Feng Huiying, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง, นครยวีชี

Li Yu Xian, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง, นครยวี๋ซี

Wang Jun Zhong, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง, นครยวี๋ซี

Ya Qiaozhen, เมืองโมซา, เขตปกครองตนเองซินผิง, นครยวี๋ซี

Yi Jin, เมืองโมซา, เขตปกครองตนเองซินผิง, นครยวี๋ซี

ชาวบ้านฝ่ายกานจวงป่าจื่อ, เขตปกครองตนเองหยวนเจียง,
นครยวี๋ซี

ดัชนี		ความสมบูรณ์ของจิตใจ	297
		คำกระตุ้น	
กฎความคล้ายคลึง	240	(stimulus word)	10, 235,
กฎตามความต่อเนื่อง	240		237, 244, 248
กฎความถี่บ่อย	240	คำเชื่อมโยง	27, 234,
กฎตรงข้าม	240		262, 273
กำบัง (ภูไท)	132, 139, 152	คำเชื่อมโยงแบบอิสระ	238, 239
กระพ้อม	52, 207, 384	คำตี	9, 97, 99, 113,
การเกิดเหนือธรรมชาติ	373		117, 260
การเรียนรู้คำ	236	คำตอบสนอง	
กะเลิง	22, 30, 146,	(respond word)	235, 237,
	187, 299		238, 241, 246
กัวฮาดิ	57, 73, 77,	คำตรงข้าม	248
	82, 94	คำยัง	45, 108, 116,
เขาป่าไถ่	109, 113,		121, 251, 253,
	119, 120	คำสำคัญ	
ขวัญบ้าน	22, 38, 52	(keyword)	242, 248, 263
ขวัญเมือง	22, 37, 42	คุณหมิง	317, 319, 321
ขวัญเล่าข้าว	23, 37	โคจิกิ	354, 356, 367
กรรมมารดา	309	จึงจงคำ	301
กรรมแห่งมารดา	307, 312,	จิตวิเคราะห์ (Analytical	
	362	Psychology)	233, 234,
คริสเตียน	151, 293, 334		237, 243
ความจำ	221, 228,	จิตสำนึก	252, 262, 265,
	236, 244, 258		267, 352, 372,
ความรู้สึกของจิตใจ			377
(psychical feeling)	243		

จิตใต้สำนึกร่วม	10, 25, 255, 263, 294, 334, 371	เตียนเยว่ ไต	195, 196, 197 200, 203, 205, 270, 316
จิตใต้สำนึก	221, 223,	เถน	41, 307, 310,
ส่วนบุคคล	230, 232		345, 386
แจ้งรายคอย	39, 41, 56, 59, 60, 109	ท่าอุเทน เทพแห่งสงคราม	128, 182, 186 369
จอมคิง	49	เทพีขั้วขั้ว	293, 335
เจ้ากวานเฮือน	269	เทพีขั้ว	8, 335,
เจ้าปู่กลา	184		340, 376
เจ้าหลวงเสือก่าฟ้า	56, 58, 61, 108	เทพีติมีเทอร์ เทพีไดอะไนซิส	341, 342, 344 344
เจ้าอนุวงศ์	130, 141, 168 178, 180	เทพีแห่งข้าว	314, 333, 335
เจ้าไฮ้เจ้านา	272, 382, 389	เทวดาข้าว	356
ชิหาบุตรดิน	68	ไทจั้ง	192, 193, 198, 207, 217
ซินผิง	20, 191, 194, 202, 321	ไทจั้ง	21, 199, 207, 210
เซนสังเวย	338, 344, 351, 353	ไทดำ	192, 200, 217, 381
ญ้อ	24, 124, 145, 182	ไทหยยา	191, 198, 201, 216, 217
ด้า	38, 63, 96		
ตัวตน (self)	266, 293, 297	นางลือคคิหมี	10, 252, 260,
ดาหลี่	191		303, 306, 313
ดาแหลว	22, 25, 34, 208, 271	นางห่มเมือง	10, 288, 362, 390,

นาตาแยก	271, 272, 388, 389	ปู่ขวัญข้าว	316-317, 323,
น้ำจิ้ง	193		326-328
น้ำจิ้ง	193	ปูรินดา สิงหา	78-80, 83-84
น้ำดาวผี	307	บุลลูล (เทพและเทพี	
น้ำด้าว	192, 193, 307	ผู้ปกป้องรักษาข้าว)	376
น้ำโถ	193	โปนนินธุ์ (เทพีข้าว)	340-341
น้ำผาเก	115, 117	โปฮาซี (เทพีข้าว)	333
นิฮอนโซกิ	354, 367	ไปเยว่	195, 197
บาร์บารัว	71-79	ผาเก	29, 112-118,
บาร์ปาทราโกเฮน	71, 72		275, 390
บาร์ผู้กาน	69, 70	ผู้ไท	22, 25, 185
บุคลิกภาพองค์รวม	242	พัลลิก	45, 95-97,
บุญข้าวจี	152, 229, 345		105, 116
บุราโกเฮน	71, 72	พิธีกรรมของชีวิต	
บุชายัญ	39, 295, 338,	(ritual of life)	297
	351-352	พรรณานิคม	124, 135, 139,
บุชายัญตัวเอง	352		142, 150
ปฏิวัดวัฒนธรรม	119, 215,	พระธาตุพนม	159, 168 -175,
	322, 323		178
ปฐวีเทพี	339	พระยาสุวรรณภิงคาระ	159-160
ปม (complex)	221, 230,	พรหมบุตร (แม่น้ำ/ลุ่มน้ำ)	54, 92,
	230-236, 258		108, 118, 307
ปมแม่	232, 233,	พุโรมา (เทพีข้าว)	335, 387
	358, 372	พฤติกรรมการวาจา	
ปราชญ์ผู้เฒ่าต้นแบบ		(verbal behaviour)	236
(wise old man archetype) 9, 250		พลีกรรม	339, 361

พลังจิตของจิตใจ	372	แม่น้ำแดง	345, 380, 384
พลังงานของจิตใจ		แม่ผู้บริสุทธิ์	
(psychic energy)	119, 226,	(virgin mother)	364
	345, 363, 367, 375	แม่ผู้ยิ่งใหญ่	
ภูทอง	103-104	(Great Mother)	263, 266,
ภูไท	124, 132-141, 184		268, 377
ภูไทกะตาก	125, 131	แม่โพสพ	268, 278,
ภูพาน	51, 124-128,		282, 297
	147, 383	แม่มด (ข้าวโพด)	346, 353, 377
มณีปूर	11, 336	แม่รวงข้าวโพด	348
มันดาลา	223, 267	แม่แห่งการเก็บเกี่ยว	348
มรุกขนคร	169-172,	โม้ชา	9, 18, 216, 381
	174, 176	ย้าวัญข้าว	283, 314,
มเหล็กซ์	136, 184, 250		327, 385
เมด้าเมฟี	40, 60, 64,	ย้าชิงฟ้า	64-65, 310
	296, 301	ย้ามด	37, 212,
เมยเต้ย (ชาว)	335-336, 377		218-219, 298
เมื่อนุ่นสุนคำ	56	ยูนนาน	21, 191,
เมืองมว	57, 103, 112,		195, 319
	316, 322	ยวี่ซี	21, 216
แม่ของจิตวิญญาณข้าว		โย้ย	124, 142-145
(ญี่ปุ่น)	11, 378	รูปแบบสัญลักษณ์	250, 258-259,
แม่ข้าวโพด	281, 341-343,		261, 335
	347, 354	แรงขับของจิตใจ	
แม่น้ำสงคราม	127-128, 186	(libido)	225, 235, 363, 367
แม่น้ำโขง	126-129, 149,	เรณูนคร	183-185, 187
	158, 307	ลิกขวัณ	37-38, 42

ลิบิโด (libido)	225, 228	สเปกตรัม	227
ล่าถอยซ้ำ	285, 290	สรัสวดี	65-66
ล้านช้าง	152, 162-168,	สุ่ยไท่	205
	176, 187	สุริยเทพ	229, 274, 369-370
เลงดอน	62-66, 310, 386	สุริยเทพี	357
ลือคคิหมี่	252, 300-313, 386	สุดขวัญ	26, 290, 295
ลำน้ำอูน	127-128	เสือก่าฟ้า	32, 56-59,
วาริชภูมิ	132, 135-136, 139		93, 385
วีรบุรุษต้นแบบ		เสื่อบ้าน	105, 219, 362
(hero archetype)	230, 271,	เสื่อเมือง	105, 219, 362
	274, 369, 371	หมอลวง	39-40, 92,
วีรบุรุษในเทพนิยาย			253, 309
(hero myth archetype)	263, 274	หงเหอ	193-194, 216
เวลาการตอบสนอง		หนงจื่อเกา	203-206
(reaction time)	235-236, 245	หนองหาน	124, 135, 169
ไวยณพ	65, 281, 304, 322	หนองหาร	51, 135, 156
ศรีโคตรบูร	168, 171-174, 181	หน้ากาก (persona)	245, 370
สกลทวาปี	146, 165-166	หมอสุดขวัญ	9, 25, 50,
สัญชาตญาณ	224-227,		277, 295
	255-256	หมอลวง	39, 75, 96,
สัญลักษณ์ของชีวิต	297		301, 309
สัญลักษณ์ต้นแบบ	226, 228-229,	หยวนเจียง	35, 192,
	258, 260, 376		195, 203
สัญลักษณ์แม่		อนิมา (anima)	
(symbolic mother)	257, 259	เพศหญิงในผู้ชาย	255, 259, 334
สาลิ (ข้าว)	60-61,	อนุงค์	130, 142, 178, 180
	300-301, 386		

อรุณาจักรประเทศ	33, 84,	อ้ายลาว	190-193
	107, 117	อาหมตุงคุณเกีย	72
อะมะเตระซี	364, 367-368,	อาฮู (ข้าว)	300, 385-386
	373	องค์ประกอบของจิตใจ	27, 220,
อินฟราเรด	227		258
อีโก้	221, 232-233	ออกใหม่สามคำ	277, 289
อุปนิเสธ	280	อำเภอลือทิต	107, 110
อุรังคินทาน	159, 168, 172	ฮ้องขวัญ	48-49, 118
แอ่งสกลนคร	126-127,	ฮ้องคำ	201
	154, 162	ฮัวเหยาไท	37, 192,
อักษรธรรม	288		199-200
อัลตราไวโอเลต	227	ฮานี	23, 191, 270
อาทิตยเทพี	11, 358,	ฮิตสิบสอง	50, 152,
	360-368		345, 386

หญิงสาว ที่คนไทยเรียกกันว่า นางหญิงสาว หรือ แม่หญิงสาว
ถือได้ว่าเป็นศาสนาดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์
จึงเป็นที่น่าค้นหาความหมายของ
แม่หญิงสาวผู้เป็นแม่ต้นแบบ (Mother Archetype)
อันแสดงถึงจิตใต้สำนึกร่วมของเผ่าพันธุ์ว่า
กลุ่มคนไทยที่ตั้งถิ่นฐานห่างไกลกัน
ในลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร แม่โขง และแม่น้ำแดง
ผูกใจร่วมกำเนิดในหญิงสาว แต่ไม่ว่าจะแยกย้ายไป ณ ที่แห่งใด
จะเชิญแม่หญิงสาวเดินทางพร้อมไปด้วย
และได้สืบทอดความรักและบูชาเคารพไม่ขาดรุ่น

